

Tenasüp İlmi Açısından

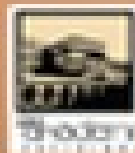
Kur'ân

Sûrelerindeki

Eşsiz

Ahenk

Dr. Faruk Tuncer

Jenerik

Tenasüp İlmi Açısından

Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk

Dr. Faruk TUNCER

Copyright © Işık Akademi Yayınları, 2010

Bu eserin tüm yayın hakları Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'ye aittir.
Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Editör

Dr. Ali BUDAK

Görsel Yönetmen

Engin ÇİFTÇİ

Kapak

İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni

Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN

978-605-5557-01-0

Yayın Numarası

90

Basım Yeri ve Yılı

Çağlayan Matbaası

Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR

Tel: (0232) 252 20 96

Temmuz 2010

Genel Dağıtım

Gökkuşaklı Pazarlama ve Dağıtım

Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi

Mahmutbey/İSTANBUL

Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Akademi Yayınları

Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No: 1

34696 Üsküdar/İSTANBUL

Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78

www.akademi yayinlari.com

TAKDİM

Prof. Dr. Suat YILDIRIM

Kur'ân-ı Kerim'in bu dünyadan olmadığının alametlerinden biri de onun te'lif tarzıdır. O, nazil olduğu sırada mevcut olan nazım, nesir, seci vb. edebi türlerden hiçbirine dahil edilemediği gibi İslam edebiyat ve medeniyetinin gelişmesinden sonra da ortaya çıkan kitaplara da benzememektedir. Zira herhangi bir bilim dalında eser yazan âlimler eserlerini, konu bütünlüğüne göre planlanan bölüm, fasıl, alt bölüm, mebhas ve paragraflara bölünmüş olarak telif ederler. Nitekim Kur'ândan kaynaklanarak kurulan akaid, fıkıh, usul-i fıkıh, usul-i tefsir, ahlâk, tasavvuf vb. ilimlere dair kitaplar bu esasa uygun olarak yazılmışlardır.

Fakat Kur'ân, konu esasına göre gitmeyip, çeşitli alanlara ait meseleleri, kendisine has bir metodla bir arada ele almıştır. Az sonra da değineceğimiz üzere bu, plansızlık zannedilecek bir dağınıklık olmayıp, beşer mantığını aşan, harika bir münasebetler dokusu sergileyen ilahi bir telif tarzıdır. Bilindiği gibi, Kur'ân, tümüyle bir kitap hâlinde toptan inmemiş, yirmi üç yıla yayılan vahiy müddeti boyunca necimler hâlinde gönderilmiştir. Bu gerçeği ifade için kullanılan necm (çoğulu: nücûm) kelimesinin hem taksit hem de gökyüzündeki yıldız anlamına gelmesi ne güzel bir tevafuktur! Kur'ân-ı Hakimin muhkem semasını bina eden bu necimler, parça parça, ceste ceste tulu' etmişlerdir. Her biri gelip Levh-i Mahfuz'daki yerlerine yerleşirken, zahiren çeşitli hadiseler ve vesilelerle gönderilmiştir. Mesela, en uzun sûre olan Bakara sûresi, on senelik zamana yayılan seksen kadar necim hâlinde tamamlanmıştır. Vahiy emini olan Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimiz de peşpeşe gelen âyetlerin hangi sûrenin, neresine gireceğini bilmiyordu. Vahyi getiren Cebrail'in (aleyhisselâm) işaretiyle öğreniyor, vahiy katibine de o kısma yerleştirmesini naklediyordu. Mesela bir parça iner inmez, falan sûrenin sonuna konulması emrediliyor, ondan sonraki vahiy, aynı sûrenin ortalarındaki falan âyetin arkasına konuyordu. Falan parça, belki senelerce önce inmiş bir sûrenin gösterilen yerine konuyordu. Âyetlerin, münferit vesilelerle, özel nüzul sebepleri ortamında inmeleriyle onların, nüzul sırasına uyması şart olmayan münasip siyaklarına yerleştirilmeleri arasında herhangi bir aykırılık söz konusu değildir. Böylece, bir taraftan zaman unsuru, yani tarihi ortam, diğer taraftan mekân unsuru ve edebi siyak göz önünde bulundurulmuş olmaktadır. Yine belirtelim ki, Hz. Peygamber'in de bu hususta en ufak bir dahli olmuyordu. Bu sürecin nasıl tamamlanacağı konusunda hiçbir fikir sahibi değildi. Kendisini tamamen vahyin akışına teslim etmişti. Fakat, falan sûrenin artık tamama erdiğine dair bir işaret alınca, katiplere bildiriyor, onlar da o sûrenin âyet gruplarının yazılmış olduğu ayrı ayrı malzemeleri bir araya getirerek nihai şeklini veriyorlardı. Bu, en önemli vahiy katibi sayılan Zeyd İbn Sabit'in (radiyallahu anh) bildirdiği üzere, Hz. Peygamber'in nezaretinde yapılan birinci metin cem'i olup, 1 artık nihai şeklini almış sûreleri iki kapak arasında Mushaf hâlinde toplama işi olan ikincisi Hz. Ebû Bekir (radiyallahu anh), daha ziyade imla ıslahı ve nüsha çoğaltmadan ibaret olan üçüncü cem ise Hz. Osman (radiyallahu anh) devirlerinde gerçekleştirilecektir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimiz'in vahyi kayd ettirme hususunda Kur'ân

karşısındaki konumunu şöyle bir misal ile anlatmaya çalışabiliriz: Bir adam tasavvur edelim: Hiçbir yerleşim merkezinin, hiçbir yapının bulunmadığı ıssız bir vadiye bulunduğu sırada o civardaki bir dağın tepesinde bir patlama gerçekleşmiş olsun. Tepeden vadiye doğru taşlar, mermer parçaları, demir, bakır, gümüş gibi maden parçaları, tomruklar yuvarlansın. Hiç bu şahıs bunlardan bir şehir kurmayı aklından geçirebilir mi? Zira nereden bilebilir; bu maddeler gelmeye devam edeceği gibi etmeye bilir de? Bu vaziyette değil bir şehir, basit bir ev inşa etmeye bile teşebbüs edemez. Farz edelim ki böyle bir maceraya girdi. Peki şimdi ne yapacak? Gelen maddeler herhangi bir sıra takip etmemektedir. Bazen temele konulacak büyük taşlar gelmeden, mesela balkona konulacak bir mermer, mutfığa yerleştirilecek bir parça gelmekte, maddeler mısır patlağı gibi belirsiz, irili ufaklı, rast gele renklerden çıkmaktadır. Bunları akıl ve tecrübesine göre yerleştirdiği takdirde, sonradan defalarca değişiklik yapma ihtiyacı ile karşı karşıya kalacaktır. Ölçme, biçme, kırma, yontma, doldurma, destek koyma, bozup tekrar düzenleme, yeniden sıvama, bu kaba işleri tamamladıktan sonra, dolap takımları, cila ve boya işlemleri gibi ince işlerle hayli zaman ve emek harcayarak meşgul olması gerekecektir. Bu süreç tamamlanmadan bu yapıların teslim edilebileceğini iddia eden bir tek insan bile çıkacağı düşünülebilir mi? Fakat o ne? Adam en sona kalan bir iki parçayı yerleştirip perdeyi açınca, harika bir şekilde muntazam bir şehrin arz-ı endam ettiğini görüyoruz. Öyle bir intizam ve sanatla yapılmış ki, tam yerli yerine konulmamış tek tuğla, tek parça bile görünmüyor. Bu işten anlayan mimar, mühendis, sanat ustaları tek eksik bulamıyorlar! İşte Kur’ân’ın te’lifi bu misale benzer.

Bir saraya benzeyen Kur’ân’ın bölmeleri arasındaki uyumu, armoniyi ortaya koyan uzmanlık alanı “tenasübü’l-ayat” ilmidir. Tek tek her bir âyetin cüzleri arasında, keza sûre içinde bir takım teşkil eden âyet grupları arasında, daha büyük halkaların birbiri arasında, sûrenin baş tarafı ile bu bölümleri, keza baş tarafı ile sonu, hatta sûrelerin birbiri arasında mevcut münasebetleri, bu bilim dalı gösterir. Bu ilmi disiplinin kurulması İslâm medeniyetinin ilk döneminde olmayıp daha sonraki asırlara kalmıştır. Bu hususu inceleme konusu yapan ilk ismin kim olduğunu bilmiyorum. Hicri dördüncü asırda Bağdad’da Ebû Bekr en-Neysaburi isimli zatın (ö. 324/935) bu özellik üzerinde durduğu bildirilmektedir. O, kendisine bir âyet okunduğunda “Niçin bu âyet, falan âyetin yanına konuldu? Bu sûreden sonra falan sûrenin getirilmesinin hikmeti ne olabilir?” diye sorar, bu konu üzerinde durmayan Bağdad âlimlerini ayıplardı.² Altıncı asır ortalarında vefat eden Ebû Bekr İbnu’l-Arabi de (ö. 543/1148) bu işe ilgi duymuş, fakat insanların fazla rağbet göstermemeleri sebebiyle bu konuda özel mahiyette çalışma yapmadığını kendisi söylemiştir. O *Siracu’l-müridin* adlı kitabında şöyle yazar: “Âyetlerin, manaları uyumlu, lafızları yerli yerinde bir tek kelime gibi irtibatlı olduğunu bilmek, mühim bir ilimdir. Fakat bunu daha önce inceleyen bir âlimden başka kimse bilmiyorum. O da sadece Bakara sûresini bu yönden ele almıştı. Sonra Allah Teâlâ bu kapıyı bana açtı. Ama meraklı olan kimseleri göremeyince biz de bu kapıyı kapattık, Allah ile bizim aramızda sır olarak sakladık. Sonra da O’na geri verdik”.³ Bu mahareti sistematik olarak ilk defa, ondan az sonra gelen ve “Kur’ânın ifade güzelliklerinin ekserisi, tertib ve münasebetlere tevdi edilmiştir” diyen Fahreddin Razi (ö. 606/1209) olmuştur. Âyetler arasındaki münasebetleri bilmenin faydası, kelamın parçaları arasındaki irtibatı meydana çıkararak onların, taşları birbirine kenetlenmiş muhkem ve sağlam bir

bina gibi olduğunu göstermektir. Kur'ân-ı Hakim'in bu özelliği, Endülüs'ün en büyük müfessiri İbn Atiye (ö. 546/ 1150) gibi büyük bir müfessire şöyle dedirtmiştir: “Kur'ân'da herhangi bir kelimeyi bulunduğu yerden çıkarsanız, sonra Arapların keliminin tamamını elden geçerseniz o kelimenin yerini tutacak bir söz bulamazsınız.” Münasebet konusuna muasır müfessirlerin, dikkate değer derecede ihtimam gösterdikleri açıkça görülmektedir: M. İzzet Derveze, Meraği, M. Hamdi Yazır, Seyyid Kutub, *el-Vahdetu'l-Mevduiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kur'ânda Konu Bütünlüğü) yazarı Muhammed Mahmud Hicazi, *Tefhimu'l-Kur'ân* sahibi bunlardan bazılarıdır. Fakat konu ile özellikle ilgilenen müellifler Abdülmüteal es-Saidi (*en-Nazmu'l-fenniyyu fi'l-Kur'ân* adlı eseri ile), Muhammed Draz (*en-Nebeu'l-azim* eseri ile), Ahmed Ebû Zeyd (*et-Tenasubu'l-beyani fi'l-Kur'ân*) ve Mustafa Müslim (*Menahicu't-tefsiri'l-mevdu'i* kitabı ile) zikre değer.

Fakat içtihadı her konuda olduğu gibi, tenasüp konusunda da farklı görüş beyan eden âlimler olagelmışlerdir. Tenasüp konusunda doktora tezi hazırlayıp konuyu ayrıntılı bir şekilde işleyen⁴ Dr. F. Tuncer onlara da yer verip mütalaalarını özetlemiştir. Onlara göre Kur'ân-ı Kerim'in âyetleri arasında tenasüp aramak, tekellüf yani zorlanmadır. Bir yerde ve bir defada söylenen kelamın cüzleri arasında irtibatın aranması normaldir. Fakat Kur'ân böyle olmayıp çeşitli zamanlarda, farklı yerlerde, muhtelif hadiseler vesilesiyle gönderildiği için bir kelam sayılmaz, dolayısıyla âyetleri arasında tenasüp de aranmaz. İzzuddin İbn Abdisselam (ö. 660/1262), *Fethu'l-kadir* sahibi Şevkani (ö. 1250/1833), Muhammed Abdullah el-Gaznevi (ö. 1296/1878) az sayıda olan bu gruptaki âlimlerdendirler.⁵ Fakat Veliyyüddin Mahmud el-Melewi'nin (ö. 774/1342) şu sözü, ümmetin genel kabulünü aksettirmektedir: “Âyetler zaman ve hadiseler itibariyle parça parça tenzil olarak indirilse de, hikmet-i ilahiye onların Mushaftaki tertib üzere olmasını dilemiş olup, Mushaf-ı Şerif, Levh-i Mahfuzdaki asla muvafık olmuştur.” Binaenaleyh âyetler arasında tenasüp vardır ve birçok müfessirin gösterdikleri tarzda bunları anlamaya çalışmak da yapılması gereken bir iştir.

Kur'ânın en bariz sıfatı belîğ olmasıdır. Belagat, sözde veya yazıdaki ifade güzelliklerini gösteren bir ilimdir. Sözün güzelliği, muayyen bir maksada yönelip, sözdeki diğer bütün unsurların o maksadı anlatacak tarzda yerleştirilmesindedir. Belagat: “sözün, muktezay-ı hâle (durumun gereğine) uygun olmasıdır” şeklinde tarif edilmesi de bu anlamı ifade eder. İşte Kur'ân'ı böyle bir dikkatle inceleyenler Fahreddin Razi gibi şöyle derler: “Kur'ân'ın bütünü, adeta bir tek sûredir, hatta sanki bir tek âyettir.” O, Kur'ân'daki bu insicamı zevk etmiş ve tefsirinde de başkalarına göstermeye çalışmıştır.⁶ Ne var ki bu münasebetlerin, sıradan insanın kuru mantığının yalın kat şemalarına göre şekillenmesini beklemek, yerinde bir davranış olmaz. Zira Kur'ânın meseleleri makul olmakla beraber, akli değildir. Binaenaleyh bazen onda akli aşan (akla aykırı olan değil, kaynağı akıl olmadığı için akli aşan) taraflar da bulunur. Bundan ötürü birinin aklının fark edemediğini, anlayan bir başka kişi çıkabilir. Muayyen bir zamanda bütün yönleriyle görünmeyen bir ciheti, başka bir zamanda gören olur.

Kur'ân'ın inceliklerini büyük bir vukufla anlayan ve anlatan muasır âlimlerimizden B. Said Nursî, Kur'ân'ın âyetleri arasında bulunan tenasüp hakkında şöyle demiştir: “Kur'ân-ı Mucizü'l-Beyan'daki

mükemmel ifade nizamı, kainat kitabındaki san'at intizamını, muntazam üsluplarıyla tefsir ettiği halde, manzum olmamasının bir sebebi de şudur: İlâhî hikmet dilemiştir ki Kur'ân âyetlerinin her bir necmi, vezin kaydı altına girmeksizin, ekseri âyetlere bir nevi merkez olsun ve kardeşi olsun ve aralarındaki manevi münasebetlere rabıta olması için, kendisinin etrafındaki o geniş daire içindeki âyetlerin her birine bir münasebet hattı bulunsun. Adeta, serbest her bir âyetin, ekser âyetlere bakan birer gözü, onlara müteveccih birer yüzü vardır. Kur'ânın içinde sanki binlerce Kur'ân bulunur ki, her bir meşrep sahibine birisini verir. Nasıl ki Yirmi Beşinci Söz'de beyan edildiği gibi, sûre-i İhlâs içinde otuz altı sûre-i İhlâs mikdarınca her biri, çok kanatlı olan altı cümlelerin terkiyatından müteşekkil bir ilm-i tevhid hazinesi bulunur ve o cümleleri tazammun ediyor. Evet, nasıl ki semada olan intizamsız yıldızların, görünüşteki intizamsızlığı cihetiyle, her bir yıldız, kayıt altına girmeyip, her birisi, ekseri yıldızlara bir nevi merkez olarak, çevresindeki dairedeki her bir yıldız –birer birer– varlıklar arasındaki gizli bağlara işaret olarak, birer münasebet hattı uzatıyor. Adeta her bir tek yıldızın, nücum-u âyet gibi bütün yıldızlara bakar birer gözü, onlara dönük birer yüzü vardır. İşte intizamsızlık içinde, o kemal derecedeki intizamı gör, ibret al!"⁷. Gerçekten burada da ifade edildiği gibi, berrak bir yaz gecesinde gökyüzüne bakan sıradan bir kimse yıldızların rastgele serpildiğini zannedebilir. Ama ancak astronomi bilginleri onların tam yerli yerinde olup başka şekilde olmaları halinde sistemin bozulacağını bilirler. Sathi bakanlar, âyetler arasındaki münasebetleri anlamakta bazen zorlanabilirler. Zira bu konu nasla kesin bir tarzda bildirilmeyip, şahsi gayretle anlaşılan içtihadı bir alandır. Bununla beraber, Zerkeşi'nin (ö. 791/1392) dediği gibi “münasebet, makul bir durumdur. Akla arz edildiği takdirde akıl onu kabul eder”.⁸

B.S. Nursî'nin az önce atıfta bulunduğu İhlâs sûresindeki nizamı nasıl açıkladığını da ondan nakl etmekte fayda vardır. Onun açıkladığı üzere, İhlâs sûresinde altı cümle bulunup bunlardan üçü müsbet (olumlu) cümledir: “De ki: O, Allah'tır. O birdir. O Sameddir”. Diğer üçü ise menfidir (olumsuz): “Doğmadı, doğurulmadı ve hiçbir şey O'na denk olmadı”. Bu cümleler, tevhidin altı mertebesini ispat, şirkin altı çeşidini de reddeder.. Her bir cümle ötekilere hem delil, hem de netice durumundadır.⁹ Şöyle ki: “De ki Allah (gerçek İlâh) odur. Zira O, Tektir. Zira O, Samed'dir.”¹⁰ Zira doğurmamıştır ilh. Sonundan başlarsak: “Hiç kimse O'na denk olmadı. Zira O, doğurulmamıştır. Zira doğurmamıştır. Zira Samed'dir. Zira Tektir. Zira O, gerçek İlâh (Allah)tır.” Bir başka nizamda şöyle olur: “O, gerçek İlâh (Allah)tır. Öyleyse Tektir. Öyleyse Samed'dir. Öyleyse doğurmamıştır. Öyleyse doğurulmamıştır. Öyleyse hiç kimse O'na denk olmamıştır.” Böylece İhlâs sûresinde, adeta otuz altı İhlâs sûresi bulunur. Âyetler ve cümleler arasında birçok münasebet hatları ve kombinasyon imkanları vardır.

Âyetler ve sûreler arasındaki münasebet konusunda tabiiliğin miyarı, mevzular arasındaki benzerliktir.¹¹ Sözün sonu başı ile irtibatlı ve aynı konuda ise, makul ve makbul bir tenasüp var demektir. Muhtelif sebeplere ve birbiri ile ilgisiz meselelere dair ise, açık bir tenasüp olduğu söylenemez. Demek tenasüp özelliği vazıh olmakla beraber, bazen gizli de kalabilmektedir. Bu gizlilik, âyetlerden ziyade, sûreler arasında görülür. Zira konunun bir tek âyette bitmesi çok nadirdir:

te'kid veya *tefsir*, *istisna* veya *hasr*, *itiraz* veya *tezyil* maksatlarından biri ile âyetler peş peşe gelir. Böylece münasebet ve bütünlük ortaya çıkar.

Âyetler arasındaki münasebeti yakalayabilmek için Kur'ân'ı okuyan, bazen edebi zevkini, bazen fitri mantığını hakem kılmalıdır. Böylece umumi veya hususi, zihni (sübjektif) veya nesnel (objektif), akli, hissi veya hayali birtakım irtibatlar kurabilir, isterse bu kelimelerin ıstılahi veya felsefi anlamlarını bilmesin. Âyetler arasındaki *telazüm*, birçok durumda sebep-sonuç münasebeti tarzında deveran eder. Şayet böyle bir gerektirme yoksa, bir şeyin iki ucunu, zıt tarafını göz önüne sermek söz konusu olabilir: azaptan sonra rahmetin, cehennemden sonra cennetin zikr edilmesi, akli harekete geçirdikten sonra kalbe hitap, ahkamı bildirdikten sonra kalbi yumuşatan zühd ve mev'iza unsurlarını serd etmek de bu kabildendir. Âyet ve sûreler arasındaki tenasübü göstermek hususunda muhakkik müfessirler zorlamadan kaçınmışlar ve bunu yaptıkları ölçüde başarılı olup bu bahçenin en güzel meyvelerini devşirmişlerdir. Bu gibi çalışmalarıyla, yirmi üç yıl boyunca, çeşitli sebeplerle ve değişik şartlarda inen Kur'ânın, bütün sûrelerindeki bütün âyetlerin tam yerlerini bulduklarını tesbit etmişlerdir. Bu durum o derece mevcuttur ki birçok yerde insicam, bir nüzul sebebinin bulunup bulunmadığını araştırmayı hatıra bile getirmez. İfade sanatındaki insicam, konunun tarihi ortamını bilmeye ihtiyaç bırakmaz ve inci gibi dizilmiş âyetleriyle 114 sûre, 114 kolye hâlinde zamanın boynunu süsler.¹²

Dr. Faruk Tuncer, *Tenasüp İlmi Açısından Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk* adlı eserinde; âyetlerde, konu bütünlüğü itibariyle küçük bir grup oluşturan sûre bölümlerinde, ve sûrelerde görünen tenasübü anlatmaya büyük bir gayret sarf etmiştir. Kitabın aslının, onun doktora çalışması olması, akademik bilimsel araştırma metodlarını kullanmaya, özel bir ihtimam göstermeye sevk etmiştir. Bu konuda müstakil olarak yazılan eserler, Arapçada bile yok denecek kadar azdır. F. Tuncer onların hemen hepsine atıfta bulunmuş, onları değerlendirmesine almıştır. Fakat kendisinin özellikle üzerinde durmaya çalışıp araştırdığı konu, sûrelerin baş tarafları ile sonları arasındaki tenasüp ve irtibattır. Kur'ân-ı Kerim'in bu özelliğine, yani sûrelerin baş taraflarıyla sonları arasındaki irtibat vecihlerine ilk temas eden müfessirlerin başında *el-Keşşaf* Zemahşeri (ö. 538/1143) gelmektedir. Daha sonra Ebû Ca'fer el-Ğırnati (ö. 708/1303), *Ğaraibu'l-Kur'ân* sahibi Neysaburi (ö. 728/1327), *el-Bahru'l-muhit* sahibi Ebû Hayan (ö.745/1344), Ebu's-Suud (ö. 982/1574), Alusi (ö. 1270/1854), B. Said Nursî (ö. 1380/1960) bu konuya değinen müfessirlerden ilk hatıra gelenlerdir. Fakat bu hususta yazılan müstakil eser olarak yalnız bir eser bulunabildiğini, Sn. F. Tuncer'den öğreniyoruz. Bu kitap da Celaüddin Süyuti'nin (ö. 911/1505) *Merasıdu'l-metali fi tenasübi'l-mekatı' ve'l-metali*¹³ adlı eseri olup, mevcut sadece iki yazma nüshası da İstanbul'da Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır.

C. Süyuti'nin, bundan başka sûreler arasındaki tenasübe dair yazdığı müstakil bir kitap daha mevcut olup adı *Tenasuku'd-durer fi tenasuki's-suver'dir*. Bu kitap matbudur.¹⁴

Bunları zikr ettikten sonra Kur'ândaki tenasüp konusunda zirvede olan eseri, hepsinin sonunda bildirmek gerekir. O da Burhanuddin İbn Omer el-Bikai'nin (ö. 885/1480) *Nazmu'd-durer fi tenasübi'l-ay ve's-suver* adlı eseridir. Bu eser de birkaç defa basılmıştır.¹⁵ Bika'i bu eserini yirmi iki yılda

tamamlamıştır. Üzerinde doktora tezi hazırlamış olan Dr. Necati Kara'nın¹⁶ dediği gibi, bu alanda müstakil, tek ve en hacimli tefsirdir.

Dr. F. Tuncer, şimdiye kadar işaret ettiğim alimlerin çalışmalarına, ayrıca kendi gayretlerine dayanarak, Kur'ândaki tenasübün hemen bütün nevilerini ele almıştır. Bunlardan en az değinilen, sûrelerin baş tarafları ile sonları arasındaki irtibat vecihlerine tahsis etse ve bütün sûreleri tek tek ele alsaydı belki daha spesifik, daha derinlemesine bir çalışma olurdu. Fakat anlaşılan, tenasübü başlıca nevileriyle ele alan kapsamlı bir çalışmayı daha uygun buldu. Bunun da geçerli bir gerekçe sayılabileceğini kabul etmek gerekir.

Yazar Giriş'te Kur'ân ilimleri arasında Tenasüb ilminin tarifi, çeşitleri, önemi, bölümleri hakkında bilgi vermiştir. Birinci bölümde bu bilim dalının, Kur'ân ilimleri içindeki yeri, bu sahanın âlimlerinin konuya bakışları, benimseyenlerin ve muhalif olanların görüşleri ve bu bilim dalının i'caz-ı Kur'ân ile alakası gibi meseleleri incelemiştir. İkinci bölümde sûrelerin başlangıçları, Üçüncü bölümde ise sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki bütünlük üzerinde durmuştur.

Bildiğim kadarıyla bu bilim dalında Türkçede yapılan ilk doktora tezi, bu çalışma olmaktadır. Şu vakte kadar da başka müstakil bir çalışma olduğunu duymadım. Yazar, ihtisas çalışması olan bu kitabını yayınlarken, Kur'ân ilimlerine ilgi duyan geniş okuyucu kitlesinin yararlanmasını kolaylaştırmak için, ilmi ıstılahları azaltmaya çalıştığını belirtmektedir. Ama bellidir ki bu, ancak nisbi ölçüde gerçekleştirilebilecek bir iştir. Esasen daha fazlası da matlup değildir. Çünkü ihtisasın da hakkını korumak gerekir. Yazar, ele aldığı konularla ilgili, az da olsa fikir beyan eden, gerek klasik, gerek çağdaş kaynaklardan oluşan zengin bir literatüre başvurarak konuları ayrıntılı şekilde incelemeye gayret etmiştir. Fakat, yukarıda da ifade ettiğim gibi, tenasüpleri tesbit zevk işidir, şahsi ve içtihadidir. Kur'ân, manaları ve işaretleri bitmeyen bir hazinedir. Beşerin eserleri gibi olsaydı, her yönü ile anlaşılmış olur, onların ömürleri gibi tükenmiş olurdu. Fakat fani değil, Baki bir zatın sözü olduğu, mahdut beşer ilmine ait olmayıp, Allahın bütün zamanları kaplayan mutlak ilminden geldiği ve fanilerin eserleri tarzında telif edilmediğinden, Cenâb-ı Allah, kitabını kıyamete kadar gelecek bütün nesillere gönderdiğinden, adeta kristal avize durumunda olan Kur'ân, karşısında bulunanların konumlarına göre farklı pırıltılar, renkler vermeye devam etmekte, dikkatle okuyan herkes onda daha öncekilerin bulamadıkları nüanslar fark edebilmektedir. Kur'ân-ı Hakim'in başka alanları için doğru olan bu tesbit, tenasüp bilim dalı için de geçerlidir. İşte bu itibarla, Kur'ânın muayyen bir yönünü incelemek, ona belli bir açıdan bakmaya çalışmaktır. Kur'ân nurdur, ruhtur, zaman üstüdür. Onun tükenmez ilmini ve dinamizmini fani zihinlere sığdırmak mümkün değildir. Doğrusu, Kur'ânı olduğu gibi anlatmaya çalışma, bu nuru avucunda tutma teşebbüsüne benzer. Dr. F. Tuncer'in kitabı da bu genel hükmün dışında değildir. Bu çalışmasında, ileride kendisi de, “şöyle yapmak daha iyi olurdu” diyeceği yerler bulacak, onu zamanla daha da olgunlaştıracaktır. Daha başka araştırmacılar, daha değişik tecellilere mazhar olacak, başka pırıltılar ve renkler yansıtacaklardır. Bunlar temenniye şayan olmakla birlikte şu kesindir ki, hakkında Türkçede müstakil kitabın pek bulunmadığı bu alanda okuyucular bu kitapta öğrenecekleri çok şey bulacak, Kur'ân aleminden önlerinde yeni ufukların açıldığını göreceklerdir. İnsan yararlanacağı yönlerde bakıp ortaya konulan

gayreti takdir ederek eksik taraflar aramamalıdır. Zira hiçbir kitap, temennilerin tamamını tatmin etme iddiasında değildir. Kanaatimi böylece arz ederek, gerek kitabı telif eden Dr. Faruk Tuncer’i, gerek danışmanlığını yapan Prof. Dr. İsmail Karaçam’ı tebrik eder, Kitabullahın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı muhakkak olan bu çalışmalarının meşkur olmasını niyaz ederim.

[1](#) Zeyd (radiyallahu anh) şöyle demiştir: “Biz, Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’in huzurunda Kur’ânı, birtakım parçalardan te’lif ediyorduk (topluyorduk).” Beyhaki (ö. 458/1065) bu hadis hakkında: “Kanaatimce bundan maksad, birkaç ayrı defada indirilen âyet gruplarını, Hz. Peygamberin nezaretinde sûreler halinde derlemektir” demiştir. Bu hadisi, el-Hakim, *el-Müstedrek* adlı eserinde Buhârî ve Müslim’in şartlarına uygun olarak nakletmektedir (Bkz. Zerkeşi, *el-Burhan fi ulumi’l-Kur’ân*, Kahire, 1957, I,237; Süyuti, *el-İtkan*, Kahire, 1951, I, 57).

[2](#) Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 36; Subhi Salih, *Mebahis*, Beyrut, 1968, s.151.

[3](#) Zerkeşi, aynı yer.

[4](#) *Tenasüp İlmi Açısından Kur’ânın Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk*, İstanbul, Işık Yay., 2003.

[5](#) Faruk Tuncer, *a.g.e.*, birinci bölüm.

[6](#) Zerkeşi, *el-Burhan*, aynı yer. Dr. M. Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet* (Marmara Üniv. Basılmamış doktora tezi, 1995)

[7](#) B. Said Nursî, *Sözler*, İstanbul, 1958, s.144.

[8](#) Bedrüddin Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulumi’l-Kur’ân*, Kahire, 1957, I, 40.

[9](#) B. Said Nursî, *a.g.e.*, (sadeleştirerek), s.388.

[10](#) Samed:Kendisi kimseye muhtaç olmadığı halde, mahlukların ihtiyaçlarını gidermesi için Kendisine yöneldikleri zat demektir.

[11](#) Subhi Salih, *Mebahis fi Ulumi’l-Kur’ân*, Beyrut, 1968, s.152.

[12](#) A.g.e., s.157.

[13](#) Bu kitap, metin ve tercümesi birlikte olarak yayınlanmıştır: Dr. Süleyman Mollaibrahimoğlu, İstanbul, 1994.

[14](#) Abdulkadir Ata tahkik (ed. cr.) etmiş, Beyrut’da yayınlanmıştır.

[15](#) Hindistanda Haydarabad’da 1969-1984’de 18 cilt olarak ve Kahire, 1992.

[16](#) *Bikai ve Tefsirindeki Metodu*, Atatürk Üniv. İlahiyat Fak., 1982 (Tez daha sonra yayınlanmıştır:YYÜ İF yay., Van, 1995).

ÖNSÖZ

Kur’ân-ı Kerim Allah tarafından indirildiğinde şüphe olmayan yüce bir kitabdır. O’nun her yönü mucizedir. Bunun içindir ki, insanlığın dünya ve ahiret saadetini temin için gönderilen bu ilahi kitab, dost düşman kendisini okuyan herkesi hayran bırakmıştır. Lafızlarındaki derinlik ve engin mana, muhtevasındaki zenginlik bu hayranlığın başlıca amillerinden olmuştur.

Kur’ân-ı Kerim 23 senelik bir zaman diliminde farklı şartlarda değişik olaylara göre ve çeşitli sorulara cevap olarak parça parça indirilmiştir. Buna rağmen o’nun âyetleri arasında güçlü bir tertip vardır. Bu tertipte, Kur’ân-ı Kerim’in muhteşem kontekstine uymayan, konulduğu yere oturmayan yada eğreti duran hiçbir âyet yoktur.

Hangi kitap vardır ki bu kadar uzun bir zaman diliminde telif edilsin de sûre başları ve sûre sonları bir ahenk ve uyum içinde seyretsin. Sûrelerin başlangıçları ile sonları arasındaki bu münasebet Kur’ân’ın i’caz’ını başka bir şeye ihtiyaç olmadan tek başına göstermeye kafidir. Bu çalışmayla Kur’ân’ın eşsiz i’caz yönlerinden birini ortaya koymaya gayret ettik. Kur’ân-ı Kerim’in bütün olarak değil, o’nun belli bir bölümü ile dahi hiçbir kitab’a benzemediğini ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken meseleyi Kur’ân bütünlüğü içerisinde ele aldık.

Bu muhteşem nazım içinde yerinden kopabilecek bir tek kelime dahi bulunmamaktadır. Medeni bir âyet Mekki bir sûrede olabiliyor, veya bir âyetle ondan sonra gelen âyet arasındaki nüzul tarihi birkaç sene olabiliyor. Ancak nazımda ki bu bütünlük bozulmuyor. Acaba hangi insan aklı; tertibde, uyumda ve düzenlemede bu özeni ve gücü gösterebilir de, fesehat, belâgat ve uyumda zirveye çıkabilir?

İnsanların benzerini getirmekten aciz kaldıkları Kur’ân-ı Kerim’in i’cazı yönü İ’cazü’l-Kur’ân ilmi ile ortaya konulmaktadır. İ’cazü’l-Kur’ân o’nun eşsiz ve benzersiz bir kitab olduğunu bütün yönleri ile gözler önüne sermektedir. Kur’ân-ı Kerim farklı zaman dilimlerinde, parça parça indirilmesinde dikkat çekici özelliklere sahiptir. İnmeye başlamasıyla nüzul sürecinin tamamlanması arasındaki uzun zaman dilimi o’nun sûrelerindeki insicam ve vahdete hâlel getirmemiş ve bozmamıştır. Bu yönüyle, Kur’ân-ı Kerim’in te’lifi’nin tevkifi olması ittifak edilen konuların başında gelmiştir.

Kur’ân’ın eşsizliğini göstermesi bakımından, Mukatta’a harfleri ile başlayan sûreler büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu harfler ile başlayan 29 sûrenin hemen hemen hepsinde “*İşte bu kitap*” ifadesi’nin geçmesi dikkat çekici bir husustur. Ayrıca Kur’ân’ın meydan okumasını gösteren *tehatti âyetleri* de büyük çoğunlukla bu sûrelerde geçmektedir. Mukatta’a harfleri ile başlayan ve başka bir kitaba benzememesi yönü ile Kur’ân’ın meydan okumasını gösteren âyetlerden birkaçına bakalım:

“*Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur’ân’ın Allah’ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun sûrelerinden birine benzer sûre meydana getirin ve Allah’tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddianızda haklı iseniz. Bunu yapamazsanız –ki hiçbir zaman yapamayacaksınız– cırası insanlarla taşlar olan ve kafirler için hazırlanmış o ateşten sakının.*” (Bakara, 2/23-24)

“*Yoksa ‘Kur’ân’ı kendisi uydurmuş’ mu diyorlar? De ki: ‘İddianızda tutarlı iseniz, haydi belâğatta onunkine benzer on sûre getirin, isterse kendi uydurmanız olsun ve Allah’tan başka*

çağırabileceğiniz herkesi de yardımınıza çağırın.” (Hud, 11/13)

“Yoksa ‘Onu kendisi uydurmuş’ mu diyorlar? De ki: ‘Öyleyse, iddianızda tutarlı iseniz haydi onunkine benzer bir sûre ortaya koyun ve Allah’tan başka çağırabileceğiniz kim varsa hepsini de yardımınıza çağırın.” (Yunus, 10/38)

Kur’ân-ı Kerim’in telifinin mu’cizeliği de, en az onun dil ve üslub yönü kadar önemli bir durum arzeder. Bu sebeple, müfessirler bu konuyu dirayet tefsirinin alanı içinde değerlendirmişlerdir. Kur’ân’ın telifinin mucizeliği Kur’ân ilimleri literatürüne *“Tenasübü’l-Ây ve’s-Suver”* olarak geçmiştir. Dirayet tefsiri alanında eser veren müfessirler âyetler ve sûreler arasındaki münasebet konusuna hemen hemen nüzul sebepleri kadar önem vermişlerdir. Çünkü bu ilim dalı Kur’ân-ı Kerim’in bütünlüğünü gösteren ve isbat etmeye yarayan önemli bir sahadır.

Bununla beraber hemen ifade edelim ki, bu konudaki gerek kaynak eksikliği, gerekse tefsir usulü açısından yaşanan bir kısım metodolojik sorunlar nedeniyle bu çalışmanın kendine has bir metodu olmuştur ki birazdan bahsedeceğiz. Ancak bu çalışmada kullandığımız kaynaklara kısaca işaret etmek istiyoruz. Özellikle müfessir Suyuti’nin müstakil olarak ele aldığı *“Marasidü’l-Metali fi Tenasübi’l-Makati’ ve’l-Metali”* eseri ile, bu konunun teori bazında ortaya konmasını sağlayan Bika’i’nin tefsiri *“Nazmu’d-Dürer”* önemli ölçüde istifade ettiğimiz kaynaklardır. Kur’ân tefsirindeki mümtaz yeri ile Fahreddin er-Razi, Zemahşeri, Ebu’s-Suud ve meşhur adı ile Alusi önemli müracaat kaynaklarımızdan bir kaçıdır. Ayrıca “Konulu Tefsir”in son bir iki asırda aldığı mesafe nedeniyle muasır çalışmalardan çok yararlandığımızı belirtmeliyiz. Özellikle bunlar arasında Seyyid Kutub, Ebu’l-A’la Mevdudi, Said Havva, Muhammed Hicazi, Muhammed Draz ve Abdülmüteal es-Saidi, İzzet Derveze, Rıfat Fevzi ve Mustafa Müslim’i zikretmeliyiz.

Bu çalışmayı yaparken eski-yeni bu konuda söylenmiş en küçük malzemeyi değerlendirmede bile büyük bir dikkat ve titizlik gösterdiğimizi belirtmeliyiz. Konunun alan genişliği nedeniyle hayli sıkıntı çektiğimizi de itiraf etmeliyiz. Özellikle tenasüb konusu; akla dayandığından ve içtihadı bir mesele olduğundan, bu konuda daha çok Bika’i’den, bazende muasır müellif ve müfessirlerde istifade yoluna gidilmiştir.

Bu çalışmada müfessir Bika’i’nin geliştirdiği ve usul olarak ortaya koyduğu *“Her sûrenin bir hedefi vardır. Sûrenin başı ve sonu o hedefe yönelir.”* tesbiti metod olarak ayrı bir öneme sahiptir. Bu tesbit ortaya koyan Bika’i’nin tefsirinde bunu fazlasıyla uyguladığı görülür. Bu tesbit doğrultusunda, bütün Kur’ân sûrelerini üçlü bir ayırma tabi tuttuk. Araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde görülebileceği gibi; her sûrenin belli bir maksat ya da hedefi istikametinde, sûrelerin baş tarafları ile sonlarının şekillendiği görülecektir. Mesela hidayet anlatıldığı Mü’minun sûresini bu istikamette değerlendirdiğimizde oldukça dikkat çekici tesbitler karşımıza çıktı. Bu durumu Arapça bilen-bilmeyen herkes açık bir biçimde görebilir. Mü’minun sûresine bakıldığında, sûrenin baş tarafında *“Mü’minlerin kurtuluşa erecekleri”* ifade edilmiş, sûrenin sonunda ise *“Kafirlerin kurtulamayacakları”* dile getirilmiştir. Söz konusu bu metodoloji bütün Kur’ân sûrelerine uygulanmaya çalışılmıştır.

Sûreleri müstakil olarak ele aldığımızda, onların en belirleyici özelliği şüphesiz sûrelerin Mekki

ya da Medeni oluşlarıdır. Ancak hemen ifade edilmeli ki, bu ayırım tek başına yeterli gelmemektedir. Bu nedenle bir başka alan çalışması daha yapmak gerekiyordu. Müstakil bir sûreyi ele alırken onu tanıtan yegane işaret, Mekkilik ve Medenilik konusu olduğuna göre; biz de bu konuyu kendi açımızdan yeniden değerlendirdik. Mekki ve Medeni olma gibi elimizde mevcut olan en ayırt edici bu iki özellik üzerinde biraz fazla durulmuştur. Bu iki ana dönemi daha dar dönemlere ayırarak, bu devrelerde gelen sûrelerin genel karakter ve yapısı ayrıca ortaya konulmuştur. Mekki ve Medenilik olgusunu özellikle “*Kur’ân’ın nüzul süreci*” ile irtibatlandırma yönüne de gidilmiştir. Dolayısıyla bu alan çalışması konunun daha rahat işlenmesine bir zemin oluşturmuştur.

Hülasa bu çalışmayla Kur’ân’ın eşsiz i’caz yönlerinden birini ortaya koymaya gayret ettik. Kur’ân-ı Kerim’i bütün olarak değil, o’nun belli bir bölümü ile dahi hiçbir kitab’a benzemediğini ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken meseleyi Kur’ân bütünlüğü içerisinde ele aldık.

Çok uzun bir süre, üzerinde emek verilen bu çalışmanın kendine has bir dokusunun ve orijinal yönlerinin bulunduğunu söylemek fahr olmasa gerek. Allah’ın kitabı üzerinde düşünen ve bilgi sahibi olmak isteyen daha geniş bir okuyucu kitlesi için akademik dilden mümkün merteye arındırılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında hoca-talebe ilişkisinin yanısıra şefkatli tutum ve davranışları ile yakın ilgi ve alakasını gördüğüm değerli hocam **Prof. Dr. İsmail Karaçam** başta olmak üzere, bu konuyu incelemeye beni yönlendiren ve başlangıç safhasında tez danışmanlığımı yürüten **Prof. Dr. Suat Yıldırım**’a teşekkürlerimi sunmak isterim. Tamamlanması ve neşri yaklaşık on yıl gibi uzun bir süreyi bulan bu çalışma, yazarın hayatında ayrı bir yere sahiptir. Bu kitabı, zor ve çetin dönemde sıkıntılara birlikte göğüs gerdiğim, hayat arkadaşım ve değerli eşim **Dr. Pınar Tuncer** ile oğlum **Adil Umut**’a ithaf ediyorum.

Her an yenilenen ve asırlar geçse de hep taze ve canlı kalan mukaddes kitabın mucizeliğinin anlaşılmasına katkıda bulunması dileği ile...

Giriş

Münasebatü'l-Kur'ân İlmi

A – Münasebatü'l-Kur'ân Ne Demektir?

1. Genel Tanım

Tenasübün lügat ve ıstılahi manasını vermeden önce, genel tanım üzerinde kısa bir giriş yapmak yerinde olacaktır. Tenasüb ilmi denince her ne kadar Kur'ân ilimlerinden biri akla gelirse de konunun anlam çerçevesi daha geniş ve şumullüdür. Genelde *Münasebatü'l-Kur'ân* denince akla ilk gelen âyetlerin kendi içindeki ahenk ve ilişkileridir. Dolayısıyla *Tenasüb* daha genel bir tanım olurken *Münasebatü'l-Kur'ân* âyetler arasındaki münasebet konusunu ele alır.

Tenasüb ya da münasebat ilmi'nin, *Münasebatü'l-Kur'ân*'a göre daha umumi olduğu söylenebilir. Tenasüb ilmi; kelime ve cümlelerin yan yana dizilişindeki münasebeti gösterirken, *Münasebatü'l-Kur'ân* ilminin konusu sadece âyetler ve sûreler arasındaki irtibat ve insicamın tesbit edilmesi olarak kabul edilmiştir. Buna göre Tenasüb ya da Münasebet İlmi, *Münasebatü'l-Kur'ân* ilminden daha geniş ve şumüllüdür. Müfessir **Burhaneddin b. Ömer el-Bika'i** (885/1480) tefsiri "*Nazmu'd-Dürer Fi Tenasübi'l-Ayi ve's-Suver*" isimli eserinde konuyla ilgili olarak Tenasüb ilmi ve *Münasebatü'l-Kur'ân*'ın ayrı ayrı tarifini yapmış, birini diğerinden ayıran farklı özelliklerini sıralamıştır: "Tenasüb İlmi, (Münasebatü'l-Kur'ân'dan daha umumi olarak) kelimelerin tertibindeki (birbiri ardına dizilişindeki) hikmeti bildiren ilimdir. Konusu, tertibi açısından münasebeti bilinmek istenen şeyin cüzleridir."¹

Bika'i bu ilmin değer ve önemini belirtirken; nahiv ilminde beyan'ın yeri ne ise tefsir ilminde de tenasübün ifade ettiği mananın aynı olduğu görüşünü belirtir: "*Münasebatü'l-Kur'ân ilmi, Kur'ân-ı Kerim'in âyet ve sûrelerinin tertibindeki hikmeti anlatan bir ilimdir. Bu ilim, manaların duruma uygunluğunu tahkik eden belağatın gayesidir. Zira kelamın güzelliklerinin anlaşılması sûrenin maksudunun bilinmesine bağlıdır. Belağattan istenen de budur. Bu da Kur'ân-ı Kerim'in bütün cümlelerinin maksadının bilinmesini ifade eder. İşte bu sebeble bu ilim, çok büyük bir değer taşımaktadır.*"² **Elmalılı M. Hamdi Yazır** (1942) da, tefsirinde konunun önemine dikkat çekerken, "Münasebet" başlığı altında şunları söyler; "*Kur'ân'da sûreler, ekser sûrelerde kıssalar, kıssalarda âyetler, âyetlerde kelimeler, kelimelerde harfler ve bütün bunlar arasında açık yada gizli, lafzi veya manevi bir çok yönden yan bir uyum ve bir nizam-ı belîğ vardır.*"³

Bu açıdan bakıldığında *Tenasüb ilmi* değer ve kıymetini *Münasebatü'l-Kur'ân* ilminden almaktadır. Çünkü bu ilim, Kur'ân âyetlerinin terkeb ve tertib bakımından i'cazını ortaya çıkarır. Bu genel çerçeveyi ortaya koyduktan sonra hemen belirtelim ki, biz konuyu ele alırken zaman zaman bu tabirlerden birini diğerinin yerine kullanma yoluna gideceğiz. Yani *Tenasüb* derken *Münasebat'ül-Kur'ân*'ı kastedmiş olacağız. Ya da tam tersi *Münasebat'ül-Kur'ân* derken *Tenasüb*'ü kasededeceğiz.

2. Tenasübün Lügat Manası

Tenasüb, lügatte yakınlık ve benzerlik anlamlarında kullanılır.⁴ “فُلَانٌ يُتَاسَبُّ فُلَانًا” denildiği zaman “*falanca falana yakın oldu ve benzedi*” anlamı kastedilmiş olur. **Tenasüb**, Arabça “*neseb*” ve “*nisbet*” kökünden tefa’ul; “**Münasebet**”de, yine aynı kökün müfa’ale babından türetilmiş birer mastardır.⁵ Tenasüb ve münasebet masdarlarının türetildiği neseb kelimesi, lügat manası itibariyle “soy, yakınlık, akrabalık” anlamını taşır.⁶ Bu açıklamalardan neseb kelimesinin *aidiyet* manası taşıdığı anlaşılmaktadır. **Münasebet** mastarının türetildiği “ne-se-be” fiili; “*Ona nisbetinde ortak oldu, yani aynı nesebden geldi*” demektir.⁷ Aynı soydan gelen insanların maddi ve manevi bir çok şeyleri ortaktır veya birbirine çok benzemektedir. Mesela, dilleri, renkleri, gelenek, görenek ve değer yargıları, çoğu zaman dinleri de ortaktır. Fiziki özellikleri bakımından da birbirlerine çok benzemektedirler.

3. Tenasübün İstılahi Manası

Kelam’da münasebet denince, birbirini takib eden kelime ve cümlelerin arasında mana itibariyle makul bir irtibat ve alakanın bulunması akla gelir. Bu irtibat ve alaka nedeniyledir ki söze nasıl başlanmışsa sonunun da ona uygun bitmesi gerekmektedir.⁸ Bunun içindir ki *tenasüble* ilgili olarak **İbn Ebi’l-İsbı** (654/1256) şöyle der. “*Mütekellimin başlamış olduğu sözü mana olarak yine ona uygun bir sözle tamamlamasıdır.*”⁹ Diğer yandan **Bedreddin Zerkeşi** (794/1397), *tenasübün* akli bir mesele olduğunu ifade ederken; “*Münasebat, akılla ilgili bir şeydir. Akla arzedildiği zaman akıl onu kabul eder.*”¹⁰ demek sûretiyle akıl ve muhakemenin önemine dikkat çekmiştir.

4. Siyak ve Sibak Terimlerinin Anlamı

Tenasüb ilmi ile yakın irtibatı olması bakımından bu iki terimin bilinmesi gerekmektedir. Her ne kadar bu lafızlar *tenasüb* ile eş anlamlı olarak kullanılıyorsa da¹¹ siyak-sibak ifadelerini de, münasebeti oluşturan iki temel unsur olarak görmek mümkündür. Bunun için bu iki lafzın anlamlarına kısaca bakmak yararlı olacaktır:

Siyak lügatte, *deveyi veya herhangi bir şeyi sürdü, gönderdi, verdi, saldı, sevketti*¹², *kadına mihriyi verdi, tevdi etti*¹³ manalarına gelir. Kişinin *sekerat-ı mevt haline düşmesi* ve *ruhun çekilip alınması* anlamlarına da gelir.¹⁴ İstılahi manası ise, “*İfade şekli ve tarzı, sözün gelişi, üslubu*” demektir.¹⁵ **Sibak** ise; *Yarıшта, savaşta, İslam’a girmede vs. her şeyin ilk öncüsü olmak, bir şeyin geçmişi, üst tarafı, başlangıcı, bağ, bağlantı*” manalarına gelmektedir.¹⁶ **Siyak ve Sibak** bir terim olarak beraber kullanıldığında ise; “*Sözde baş ve son uygunluğu, tutarlılığı; sözün gelişi ve sözün başıyla sonundaki ifadede hasıl olan mana*” diye tarif edilmektedir.¹⁷

B- Münasebatü’l-Kur’ân İlminin Önemi

Kur’ân-ı Kerim âyetleri çeşitli zamanlarda ve muhtelif sebeplere binaen nazil olmalarına rağmen aralarında çok sağlam bir irtibat vardır. Öyle ki bir âyetin içinde geçen kelimeyi bile yerinden oynatmak asla mümkün olmamaktadır. Bu yönü ile *Münasebatü’l-Kur’ân* ilmi doğrudan Kur’ân’ın i’caz yönüne bakmaktadır. Belağat ve ahenk bakımından Kur’ân’ın böyle bir insicam ve tenasübe sahip olması, onun ebedi bir mucize olduğunun da delilidir. Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerim’de geçen ifadelere benzer terkipler yapmak insanoğlunun kudretinde değildir.

Münasebatü’l-Kur’ân, önem verilen bir ilimdir. **Ebubekir İbnü’l Arabi** (543/1148): “*Kur’ân âyetlerinin bazısının bazısına irtibatı, manaları birbirine kenetlenmiş tek kelime gibidir.*” demek sûretiyle konunun önemine dikkat çekmiştir. **Fahreddin Razi**; “*Kur’ân’ın bütünü bir tek sûre, hatta bir tek âyettir.*”¹⁸ demekle bu ilme verdiği önemi göstermiştir. Bu yönüyle de tefsirinde bu konuyu en geniş işleyen ve bizimde bu çalışmada sıkça kullandığımız referanslardan biri olmuştur. **Razi**, Bakara sûresinin son bölümünün tefsirini yaparken şöyle demektedir: “Bir kimse bu sûrenin nazmındaki letaifi ve tertibindeki güzelliği düşünürse, Kur’ân lafızlarının fesahatı, manalarının şerefi bakımından muciz olduğunu bilir. Keza yine o, tertibi ve âyetlerinin dizimi yönünden de mu’cizdir. Uslubu sebebiyle Kur’ân’ın mu’ciz olduğunu söyleyenlerin maksadı bu olsa gerektir. Gördüm ki, müfessirlerin ekserisi bu işe yanaşmamışlar ve bundaki ince esrara vakıf olamamışlardır. Bu hususta gerçek durum, şairin dediği gibi şöyledir:

وَالنَّجْمُ تَسْتَصْغِرُ الْأَبْصَارُ صُورَتَهُ وَالذَّنْبُ لِلطَّرْفِ لَا لِلنَّجْمِ فِي الصَّغْرِ
“Yıldız ki, onun sûretini gözler küçük görür. Küçük olmağın günah yıldızın değil, gözündür.”¹⁹ Razi görüldüğü gibi bu ilme müfessirlerin yeterince yer vermediklerinden sitemle bahsetmiştir.

Âyetler arasındaki irtibatın yanı sıra Kur’ân-ı Kerim’in sûreleri arasında da mutlak bir irtibat vardır. Âyetlerin, gelişi güzel serpiştirilmiş olması bahis konusu olamaz. Bazıları, Kur’ân sûreleri uzunluk ve kısalıklarına göre tertib edilmiş deseler de, biz tertibdeki uzunluk ve kısalığı kabul etmekle beraber; bundan maksadın sadece bu olmadığı ve aralarında yakın bir münasebet bulunduğu kanaatini taşımaktayız.

Münasebatü’l-Kur’ân ilminin önemini iyi kavramak için Kur’ân’dan bir-iki misal vermek yerinde olacaktır: İsra sûresinin başında şöyle buyurulmaktadır;

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ
“Bir gece, kendisine bazı delillerimizi gösterelim diye kulu Muhammedi, Mescid-i Haramdan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya götüren O zatın şanı ne yücedir?”²⁰

Bu âyetin akabinde gelen وَأَتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ “Musa’ya kitab verdik.”²¹ âyetiyle arasında ne gibi bir münasebet vardır? Şimdi bunu görmeye çalışalım:

Birinci âyette; Hz.Peygamber’in bir mucizesi gösteriliyor. *İsra* ve *Mirac* hadiselerine inanmayanları ikna etmek için, aslında Hz. Musa’nın Mısır’dan kaçışı ve Tur dağında Tevrat’a nail oluşu arasında yakın bir münasebet vardır. Nasıl ki Hz. Musa’nın kavmi ona inanmayıp zorluk çıkarmışsa, Hz. Peygamber’in kavmi de bu hadiseye (İsra ve Mirac hadisesine) inanmak istememiş ve

ona zorluk çıkarmıştır. İşte bu iki olay arasında yakın bir münasebet vardır!²²

Bakara sûresi 189. âyetinde Ay (Kamer)’ın durumu ile ilgili şöyle denilmektedir;

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْآهِلَةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ
الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ “Sana hilalleri sorarlar. De ki,
‘Onlar, insanlar için; özellikle hac için vakit ölçüleridir. Evlere arka taraftan girmeniz fazilet
değildir. Asıl fazilet, haramlardan sakınan insanların gösterdiği fazilettir. Öyleyse evlere
kapılarından girin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki umduğunuza kavuşasınız.”²³ Ayın
durumuyla, evlere girme arasında ne gibi bir münasebet vardır? Burada âyet-i kerimede sual
soranların ters soruşları bir temsille izah edilmektedir. Onlar ayın tam veya noksan haldeki durumunu
soruyorlar. Hz. Peygamber ise onlara ayın asıl hikmetini izah etmiş oluyor. “Açık ve bedihi olan bir
şeyi niçin soruyorsunuz da, asıl sizin menfaatinize olan yönünü sormuyorsunuz” denilmek isteniyor.
“Nasıl evinin kapısından çıkan bir kimse, evine kapısının aksi bir istikametten giremezse o halde
sizde suallerinizi eve ters girenler gibi aksi şekilde sormayın!” demek istemektedir.²⁴

C- Tenasüb Çeşitleri

Tenasüb’ün çeşitlerine geçmeden önce genel bir ayırımı yapmak yerinde olacaktır. *Tenasüb*’ü
manada ve lafızda olmak üzere iki kısımda ele alan müfessirler, özellikle mana münasebeti üzerinde
durmuşlardır.²⁵ “Kelamın siyakının yani sonrasının, mana yönünden başlangıcına uygun
düşmesine “**Mana Münasebeti**”; vezinli ve kafiyeyle veya sadece vezinli lafızlarla sözün son
bulmasına da “**Lafız Münasebeti**” denilmiştir.”²⁶ Bu konuyla ilgili olarak **İbn Ebi’l-İsba’** (654/1256);
vezin ve kafiye uygunluğu olan lafzi münasebete “**Tam Münasebet**”, sadece vezin uygunluğu olan
lafzi münasebete ise “**Nakıs Münasebet**” derken, fasih kelimelerde nakıs münasebetin daha çok
kullanıldığını söylemektedir.²⁷

Müfessir **Fahreddin Razi** de tefsirinde, mana münasebetini esas alırken, konuyla ilgili olarak
şöyle demektedir; “Şari’-i hakim’e göre, lafız manaya tabidir.” Yine bir başka ifadesinde; “lafız
mananın kalıbıdır. Mana ise lafzın kalbi ve ruhudur. Bunun içindir ki kalb varken kalıba
bakılmaz.”²⁸ Bu ifade, lafızlardaki fesahat ve belağatı inkar manasında olmayıp, Kur’ân’ın
mesajındaki incelikleri kavrayabilmek açısından manaya öncelik vererek, lafız manaya ulaşmada bir
basamak kabul etmek anlamına gelir.

Kur’ân-ı Kerimde birbirini takip eden âyetler arasındaki irtibat bazen çok açık ve net bir şekilde
görülür. Bu âyetler birbirlerinin manasını tamamlayıcı mahiyettedir. Şöyle ki, ikinci âyet, birincinin
te’kidi, tefsiri, tahsisi veya tafsili olabileceği gibi, ikinci birinciden *bedel, atf-ı beyan* vs. de
olabilir. Böyle olunca da aralarında başka bir münasebet aramaya lüzum kalmayacağı tabiidir. Bazı
âyetler de vardır ki, aralarında münasebet açıkça görülmez. Mesela bir sûrede; itikat, amel, ahlak,
vaaz, temsil, va’d, vaid gibi konular yer almaktadır. İşte ilk bakışta çeşitli konulara tahsis edilmiş bu
âyetler arasında münasebet kurabilmek için bir takım manevi alaka ve rabitalara ihtiyaç vardır. Bu

rabitalar *sebeb-müsebbeb, illet-malül...* gibi zihni alakalarla tesis edilebileceği gibitenasüb çeşitleri ile de tesis edilebilir.²⁹ Bu bağlamda tenasüb çeşitleri bir hayli çoktur. Ancak biz en yaygın ve kullanımı en çok olanları buraya alacağız.

1. Tanzir

Tanzir; münasebet çeşitlerine tahsis edilmiş edebi bir şekil olup, iki benzer şeyi birbiri ardınca getirerek izaha çalışmaktır.³⁰ Bu usule, Kur’ân-ı Kerim’de yer verilmiş ve anlatılmak istenen şeyin, insan zihnine iyice yerleştirilmesi sağlanmıştır.

Mesela; *كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ* Nitekim pek yerinde ve gerekli bir iş için Rabbin seni evinden çıkardığı zaman, müminlerden bir kısmı bundan hoşlanmamıştı.”³¹ âyetinin “İşte gerçek müminler onlardır!”³² âyetinden sonra getirilmesi buna en güzel örneklerden biridir. Allah Teâlâ bu âyetlerde, sahabe’nin Bedir savaşı’na çıkışlarındaki hoşnutsuzluklarını ganimet dağıtımında gösterilen hoşnutsuzluğa benzeterek gerçek müminlerin bu tip hareketlerde bulunmayacaklarını beyan etmektedir.³³

2. İstitrâd

Herhangi bir konudan bahsedilirken başka bir konuya temas edip yeniden önceki konuya dönmeye *İstidrat* denir.³⁴ Bakara’daki şu âyetler buna örnektir:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ “Sana hilalleri sorarlar. De ki, ‘Onlar, insanlar için; özellikle hac için vakit ölçüleridir. Evlere arka taraftan girmeniz fazilet değildir. Asıl fazilet, haramlardan sakınan insanların gösterdiği fazilettir. Öyleyse evlere kapılarından girin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki umduğunuza kavuşasınız.” (Bakara, 2/189) Bu âyette hilal hakkında bilgi sunulduktan sonra, hacc mevsiminde (evlerin kapısından değil de arka kısımlarından girildiğine işaret edilerek) evlerin arkasından girmenin iyilik olmayacağı hatırlatılmış ve asıl iyiliğin Allah’ın haram kıldığı şeylerden sakınmada olduğu ortaya konularak, hilalden ziyade asıl sorulması gereken şeyin haram olan şeylerden nasıl kaçınılacağı hususuna işaret edilmektedir.³⁵

3. Tahallus

Tahallus; içinde bulunduğu bir konuyu tamamen terk ederek başka bir konuya geçmektir.³⁶ *Tahallus*’ta bir konudan diğer bir konuya geçerek dinleyeni gayrete getirme gayesi güdülmemektedir. Saffat sûresindeki şu âyeti *tahallus*’a örnek olarak gösterebiliriz: *أَذَلِكَ خَيْرٌ نُزْلًا أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ* “Sonuç olarak böylesi bir mutluluk mu iyidir, yoksa zakkum ağacı mı?” (Saffat, 37/62) Allah Teâlâ bu âyette samimi kulları ve onlar için hazırlanan cennet’den bahsettikten sonra, zalimlerin sıfatlarına ve onlara hazırlanan şeye dönüyor ki, burada kasdedilen de zalimlerin halini beyandır.³⁷

4. Mudadde

Mudadde; “Eşyanın değeri zıddı ile bilinir.” kaidesince âyetler arasındaki münasebet bağlarından biri de *Mudadde* yani “zıtlık”tır.³⁸ Kur’ân-ı Kerim, bunun örnekleriyle doludur. Azab’tan sonra rahmetin zikri, imandan sonra küfrün beyan edilmesi veya ahkam âyetlerinden sonra va’d ve va’idin hatırlatılması, iman ve amele teşvik bakımından önemlidir. Mesela Bakara sûresinin baş taraflarında geçen şu âyete bakalım: *إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنْذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ* “Gerçek şu ki, kafir olanları (azab ile) korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir. İman etmezler.” (Bakara, 2/6) Burada kastedilen mana, kafirlerin halinin beyanı, imanı teşvik ve onda sebatı sağlamaya yöneliktir.³⁹

5. İntikal

Dinleyiciyi daha zinde tutmak için bir konudan bir başka konuya geçmeye *İntikal* denir. İki konunun birbirinden ayrılması için *هَذَا* “Bu” ibaresi kullanılır.⁴⁰ Saad sûresinde; *هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ* “İşte bu bir zikirdir, hatırlatmadır. Şüphesiz Allah’a karşı gelmekten sakınanlara güzel bir akıbet vardır.” (Sad, 38/49) Bu âyetten önce peygamberler ve ümmetlerinin anlatılması geçmiştir. “İşte bu hatırlatma” ifadesi, Kur’ân’da yeni bir konunun başlayacağını haber vermektedir. Bundan sonra cennet ve onun ehlinden bahsedilecektir.⁴¹

6. Teşabühü’l-Etraf

Teşabühü’l-Etraf; kelamın mana itibarıyla başlangıcına uygun bir ifade ile son bulmasıdır. En’am sûresinde geçen şu âyet buna güzel bir örnek oluşturmaktadır:

لَا تَدْرِيهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ “Gözler, O’na erişemez. Onun ilmi ise bütün gözleri ihata eder. Latif ve habir O’dur.” (En’am, 6/103) Âyetteki *Latif* ismi, gözlerle görülemez olmasına munasib ve *Habir* ismi de onun gözleri görmesi ile munasibdir. Çünkü bir şeyi gören ondan haberdar da olmuş olur. Bazen de kelamın baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet açıkça görülmez, bazen de gizli kalır.⁴² Buna misal ise: *إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِن تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* “Eğer onları cezalandırırsan şüphe yok ki onlar senin kullarıdır Onları bağışlarsan, aziz u hakim(üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibi) ancak sensin.” (Mâide, 5/118) İlk bakışta insan, bu âyetin sonunun şu şekilde bitmesi gerekirdi, vehmine kapılabilir. *الْغَفُورُ الرَّحِيمُ* “Sen günahları bağışlayıcı ve çok merhametlisin.” Ancak biraz düşünüldüğünde âyette geçtiği şekilde bitmesi gerektiği anlaşılır. Çünkü azaba müstehak olan birisini affedenin hükmünün üzerinde hüküm verebilen hiçbir gücün olmaması gerekir. İşte bu durumda *Aziz* isminin getirilmesi âyetin baş tarafına munasibdir. Aynı şekilde *Hakim* olarak vasedilmesi de *ihtiras* kabilindendir. *İhtiras* ise, kelimada asıl kastedilen mananın tersini vehmettiren bir şeyin bulunması sebebiyle, o vehmin ortadan kaldırılması için kelamın ortasına veya sonuna başka bir söz ilave edilmesidir.⁴³

7. Hüsnü’l-Hatime

Hüsnü’l-Hatime; tenasüb ilmi üzerinde eser veren müelliflerin; tenasüb çeşitleri arasında pek

rağbet göstermedikleri, ancak bizim bu çalışmamızda önemli bir yer tutan tenasüb çeşitlerinden biridir.⁴⁴ “*Hüsnü’l-hatime*” bir deyim olarak; “*ister şiir isterse nesir olsun, sözün en güzel üslubla sona ermesi*”⁴⁵ manasına gelir. Söz konusu olan bu tenasüb çeşidi, Kur’ân-ı Kerim gibi beyan mucizesi olan bir kitab için öncelikle geçerli olmalıdır. Bunun içindir ki, Kur’ân sûrelerinin bütünü *Hüsnü’l-hatime* ile son bulmuştur⁴⁶ demek yanlış olmaz. Bu konu ileride müstakil ve ayrıntılı olarak ele alınacağından burada sadece bir iki misal vermekle iktifa edeceğiz. Mesala Bakara sûresinin sonu dua ile bitmiştir. Al-i İmran sûresi bir kısım öğütler ile, Tevbe ve Yunus sûreleri Hz. Peygamber’i teselli ve Nahl sûresi ise müttakilere va’dedilen nimetlerle sona ermiştir.⁴⁷

D- Tenasübü Tesbitte Usul ve Metodoloji

Her ilim dalının kendine has usul ve kaideleri, o ilmin en doğru ve pratik bir şekilde anlaşılmasında önem arzettiğinden, münasebet ilminin, *Münasebatü’l-Kur’ân* sahasına aktarılmasında bir kısım kaidelerin bulunması da tabiidir. Bir ilim, kaide ve usullerle ancak ilmi ciddiyet ve geçerliliğini kabul ettirebilir. Sıradan bir araştırmacının bu incelikleri ilk bakışta yakalayabilmesi ve özellikle daha dar anlamda bizim konumuz olan *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet*’i yakalaması oldukça zordur.

Münasebet bazen açık olabildiği gibi bazen de gizlidir.⁴⁸ Peşpeşe gelen âyetler muhtelif sebeplere ve birbiriyle ilgisiz meselelere dair ise aralarında açık bir tenasübün olduğu söylenemez. Müfessirleri en çok zorlayan ve belkide münasebet konusuna girmelerine engel teşkil eden asıl nokta budur. Bu konuda **Bikai’nin**, “*Bazı âyetler var ki aralarındaki münasebeti bulmak için üzerinde aylarca düşündüm.*”⁴⁹ demesi ve yine müfessir **Fahreddin Razi’nin**, Kur’ân’ın nazmında dürülük hikmetleri ve gizli sırları ancak mütehasıs olanların bulabileceğini belirtmesi,⁵⁰ bu meselenin önemini ve zorluğunu ifade etmesi açısından anlamlıdır.

Şunu hatırlatmak yerinde olacaktır; münasebet ve irtibatı tesis edebilmek, *tevkîfi* bir durum değildir. Bu bilgi, dirayet tefsiriyle beraber gelişen ve müfessirlerin içtihatlarıyla ortaya çıkan bir olay⁵¹ olduğundan, konu hakkında söz söyleyecek kişinin belli bir yöntem ve yaklaşımla hareket etmesi kaçınılmazdır. Bu mesele hakkında **Zerkeşi** haklı olarak, “*Münasebet, akıl ölçüsüne vurulduğunda aklın kabul ettiği mantıki bir Vâkı’adır.*”⁵² demektedir.

Subhi Salih, münasebeti yakalayabilmenin çok zor olduğunu ve aşırı bir gayret gerektirdiğini vurgularken, *fitri mantık* olarak adlandırdığı yöntemle münasebet vecihlerine ulaşılabileceğine işaret eder.⁵³

Tefsir usul alimleri, münasebetin bilinmesinde, bir âyetin önceki âyeti tamamlayıp tamamlamadığının veya manaca müstakil olup olmadığının araştırılması gerektiğini söylerken, sûreler arası münasebeti tayin etmenin, sûrenin hangi maksatla indiğini bilmeye (ana hedefini tesbite) bağlı olduğunu belirtirler.⁵⁴

Bikai, her sûre ve âyet arasındaki münasebetin açıkca ortaya çıkmasına yardımcı olabilecek *umumi esasları*⁵⁵ bir kaç başlık altında sıralar. Ona göre, sûrenin hangi gaye ile indiğini bilmek, bu gayeye götüren sebepleri araştırmak, bu sebeplerin birbirine yakınlık ve uzaklık durumunu incelemek, âyetlerin birbirini takibinde dinleyenin merakını dikkate almak, belağatın gerektirdiği hususlara önem vermek⁵⁶, *Münasebatü'l-Kur'ân'ı* doğru tesbitte dikkate alınması gereken hususlardır. **Ömer Nasuhi Bilmen**, bunlara ilave olarak muhitin ve zamanın icaplarına, muhatapların psikolojik durumlarına muttali olmanın lüzumu üzerinde durur.⁵⁷ **Muhammed Draz**'ın bu mesele üzerinde söylediklerini de bunlara eklersek, özellikle aynı sûredeki bütünlük ve insicamı tesbit açısından bu esasların araştırmacıya son derece kolaylık temin edeceğini söylemek mümkündür. **Draz** bu konuda şöyle der: “*Kur'ân'daki insicamı incelemek isteyen kimse, sûreyi başından sonuna kadar seri bir şekilde okuyarak sûrenin maksadını (ana fikrini) bulup ortaya koymalıdır. Araştırmacı, sûrenin belli başlı kısımlarını ve maksatlarını tesbit ederek, sûre hakkında genel bir fikir sahibi olmadan, kısımlar arasında bulunan mevzii bağları bulmaya çalışmamalıdır. Ayrıca sûrenin nazmını anlamak isteyen kimse, ona bütün olarak bakmak ve sûrenin üzerine bina edildiği külli nizamı dikkat teksif etmek mecburiyetindedir.*”⁵⁸

“*Kur'ân'a külli yaklaşım*”ı, onu doğru anlamada en önemli faktör olarak gösteren **İmam Şatıbi** (v. 790/1388) araştırmacıya, hem olayı hem de hâlin gereğini dikkate alıp, sûreyi başından sonuna kadar bir bütün olarak ele almasını ve o şekilde değerlendirmesini tavsiye eder: “*Kişi eğer değerlendirme esnasında sözü bir bütün olarak ele almaz ve onun parçaları üzerinde durursa, bu durumda Şari'in muradını elde edemez.*”⁵⁹

Böylece sûreye hakim olan *külli nizamdan* sarf-ı nazarla, sadece iki-üç meseleye yönelen, dar bir daireye kapanmak sûretiyle münasebet kurmak isteyenlerin karşı karşıya kalacakları hata anlaşılabilir. Bu da bir çok durumda araştırmacıyı maksattan uzaklaştırabilir ve nazımdaki en parlak güzellik unsurlarını yakalamaktan alıkoyar.⁶⁰

Öte yandan sûrenin ismine dikkat edilip bundan muradın ne olduğunun bilinmesi de, münasebetin kolay bulunmasında yardımcı olabilecek bir başka unsurdur. Çünkü her sûrenin ismi, o sûrenin maksudunun (ana hedefinin) tercümanı olduğu için⁶¹ bu, aralarında münasebet aranan âyetler hakkında bir ön fikir edinme imkanı sağlar. Aynı zamanda münasebet ilmi, çok ince bir mana süzgecinden geçirildiğinde, siyakla insicamlı ve lügat kurallarıyla uyumlu olduğu zaman hem bir mana kazanır,⁶² hem de kabul görür.⁶³ Ayrıca dilbilgisi kuralları uygulanırken de siyak ve sıbakına en uygun olan manaya tabi olmak gerekir.⁶⁴ Böylece Kur'ân'ın i'cazındaki zevkin, belağatındaki sırların ve beyanındaki vecihlerin gösterilmesi münasebete bir anlam kazandırır.

Âyetler ve sûreler arasında münasebeti göstermesi bakımından tefsirler içinde ayrı bir yeri olan “*Nazmu'd-Dürer fi Tenasübi's-Süver*” adlı eserin sahibi **el-Bika'i**, Fatiha sûresinin tefsirine başlamadan önce hocası **el-Mağribi**'nin âyetler ve sûreler arasındaki münasebeti bulma hususunda

adeta esas olan bir kaideyi kendisinden öğrendiğini kaydeder.⁶⁵ Bu kaide şudur: “Önce sûrenin serdedildiği maksada, sonra bu maksadın muhtaç olduğu mukaddimelere, sonra da maksada uzaklık ve yakınlık bakımından bu mukaddimelerin derecelerine bakılır. Ayrıca kelamın mukaddimelerde birbirini takip etmesi sırasında dinleyenin bazı hüküm ve bilgileri kavrama arzusunu, belağat ilmi kaidelerine uymak sûretiyle yerine getirmesine bakılır. Bu da münasebeti arayanın nasslara vakıf olmasını sağlamak ve kendisine tatmin edici bilgiler vermekle olur. İşte bu, Kur’ân’ın bütün bölümleri arasındaki irtibat hükmünü ortaya koyan umumi bir kaidedir. Bu kaide tatbik edildiği zaman bütün âyet ve sûrelerin birbiriyle olan münasebeti mufassal olarak ortaya çıkar.”⁶⁶

E- Münasebatü'l-Kur’ân İlminin Bölümleri

Aslında Münasebatü'l-Kur’ân İlmi; sahası itibariyle son derece geniş bir ilimdir. Oysa “Tenasübü'l-Ây ve's- Suver - Âyet ve Sûreler Arası Münasebet” ifadesi daha özel bir tanımdır. Bu ilim dalı içinde her biri akademik çalışma konusu olabilecek ilim dalları vardır. Bunları sadece isim olarak sayıp, bazıları üzerinde kısaca duracağız: Âyet İçi Münasebet, Âyetin Başı İle Sonu arasındaki Münasebet, Âyetler Arası Münasebet İlmi, Sûreler Arası Münasebet, Sûre ile İsmi Arasındaki Münasebet, Sûrenin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münasebet İlmi, Peşpeşe Olan Sûreler Arasındaki Münasebet, Peşpeşe Olmayan Sûreler Arasındaki Münasebet, Sûrenin Başı ile Bir Önceki Sûrenin Sonu Arasındaki Münasebet.⁶⁷ Şimdi Bunlardan bazılarının üzerinde kısaca duralım.

1. Âyet İçi Münasebet

Âyetler arası münasebet, tenasüb konusunun en küçük parçasıdır. Zaten âyet de Kur’ânı Kerim’in en küçük parçasının adıdır. Bu yönüyle bir sûreyi meydana getiren âyetlerin öncesi ve sonrasıyla münasebet içinde olması tabiidir. Mesela Bakara sûresinin başında الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ “O müttakiler ki görünmeyen, aleme inanırlar. Namazlarını tam dikkatle ifa ederler. Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infak ederler.” denilmektedir. Bu âyette her kelimenin birbiri ile yakın bir münasebeti vardır. Mesela “Min” “teb’iz” ifade eder. Yani infakta ısrar edilmemesine delalet eder. “Mimma”nın önce gelmesi, infakın kendi malından yapılmasına, “Razekna” ifadesi, minnet altında bırakılmamasına, yine “Rızık” kelimesinin “Na” zamiri ile münasebeti fakirlikten korkulmamasına, ayrıca “Yünfikun” ifadesindeki “Nafaka”nın; alınan sefahate değil, zaruri ihtiyaçlara harcanmasına işaret etmektedir.”⁶⁸ Kur’ân’ın bütün âyetlerinin bu misalde görüldüğü gibi birbirleri ile münasebet içinde olduklarını söylemek mübalağa olmasa gerek.

Bununla beraber âyetlerin arasında irtibat kurmak için aynı sûrede olması şart değildir. Bazen bir önceki sûrede ya da bir başka sûredeki âyetle de irtibat kurmak mümkündür.⁶⁹ Hatta Kur’ân’ın sonlarında yer alan bir sûrede geçen âyetin başlarda geçen bir başka âyet ile münasebeti

olabilmektedir. Tefsir kitaplarında bu konuyla ilgili yığınla misal bulmak mümkündür.

2. Sûreler Arası Münasebet

Kendi başına akademik bir çalışma olabilecek “*sûreler arası münasebet*” konusu çok yönlü bir ilimdir. Çünkü diğer Kur’ân ilimleri ile de yakın ilgisi vardır. Mesela ahkam ile ilgili bir mesele bir kaç sûrede geçmektedir. Namazın farz kılınması ve içkinin yasaklanması gibi. Dolayısıyla sûreler arası münasebet sadece Kur’ân’ın bedi’i güzelliklerini ortaya koyan ya da o’nun i’caz yönüne işaret eden bir ilim dalı değildir. Bunun ötesinde de manalar ifade etmektedir.

Âyetler arasında yakın bir münasebet olduğu gibi sûreler arasında da münasebet vardır. Bazen bir sûrede kısaca anlatılan bir konu sonra gelen sûrede daha tafsilatlı olarak izah edilir. Bunun en açık misalini Fatihâ ile Bakara sûresi arasındaki münasebet teşkil etmektedir. Fatihâ sûresinin Kur’ân’ın hûlasası olması sebebiyle “*Allah’ın kendilerine gazab ettiği kimseler*” bir sonraki sûre olan Bakara’da daha uzun olarak açıklanmaktadır. **Fahreddin Razi** gibi bazı müfessirler Fatihâ sûresi ile Nas sûresi arasında münasebet kurmuşlarsa da⁷⁰ sûreler arasında münasebet aramak için illa iki sûrenin peşpeşe gelmesi şart değildir. Bir sûre bazen kendisinden birkaç sûre önce veya sonra gelen sûre ile münasebet içinde olabilmektedir.

3. Peşpeşe Gelen Sûreler Arası Münasebet

Kur’ân-ı Kerim’de peşpeşe gelen sûrelerden pek çoğu birbiri ile münasebet içindedir. Biri diğerini tamamlamaktadır. Mesela *Bakara ile Al-i İmran sûresi, İsra ile Kehf sûresi, Meryem ile Taha sûresi, Talak ile Tahrîm sûresi, Hakka ile Mearic sûresi, Müzzemmil ile Müddessir sûresi, Maun ile Kevser sûresi veya Nas ile Felak sûreleri* gibi. Felak sûresinde umumi olarak “*yaratılan şer*”lerden bahsedilmektedir. Peşenden gelen Nas sûresinde ise hususi olarak “*vesvese veren insanların ve cinlerin şerri*”nden bahsedilmektedir.⁷¹ Aynı durum Fil sûresi ile Kureyş sûresi arasında da söz konusudur. Fil sûresinde Allah Teâlâ’nın Kabe’yi yıkmak için filleriyle Mekke’ye gelen Ebrehe’nin ordusunu nasıl helak ettiği anlatılmaktadır. O’nun peşine gelen Kureyş sûresinde ise, adeta bunun Kureyşlilerin Kabe’ye olan ülfetini sağlamlaştırmak için yapıldığına işaret edilmektedir.

Sûreler arasında ki bu münasebet bazen bir kaç sûreyi de kapsamaktadır. Mesela ibadet ve muamelat gibi, İslam’ın toplum hayatını ilgilendiren hükümlerini ele alan Bakara, Al-i İmran, Nisa ve Maide sûreleri *Medinede* inmeleri dikkate alındığında, birbirleri ile yakın bir münasebet içindedir.⁷² Bu sûreler İslam dininin temel prensiplerini hemen hemen bütün yönleriyle açıklamıştır. Maide sûresi 3. âyetinde ifade edilen “*..İşte bugün sizin dininizi ikmale erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslamı beğendim.*” âyeti de sanki bu duruma açık bir biçimde işaret etmektedir.

4. Sûrenin Başı ile Bir Önceki Sûrenin Sonu Arasındaki Münasebet

Kur’ân-ı Kerim’e bakıldığında bazı sûrelerin birbirinin devamı gibi olduğu görülmektedir. Yalnız bu lafzi benzerlik, her sûre arasında bulunmaz. Mushaftaki sûrelerin 43 tanesinin arasında böyle bir

benzerlik bulunduğu ifade edilmektedir.⁷³ Bu benzerlik, bazı sûrelerin son âyetiyle müteakib sûrenin ilk âyeti arasında ya da sona yakın âyetler ile sonra gelen sûrenin baş taraftaki âyetleri arasında söz konusudur. Sûrelerin baş tarafı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münasebet'e, *Nahl sûresi* ile *Hicr sûresi* örnek verilebilir. Nahl sûresinin başında; “*Allah'ın emri ha geldi ha gelecek! Artık onun gelmesini çabuklaştırmak istemeyin. Allah müşriklerin koştığı ortaklardan münezzehtir.*” buyurulmaktadır. Bu sûreden önce gelen Hicr sûresinde ise sûre; “*Sana ölüm gelinceye kadar da Rabbine ibade et!*” âyeti ile bitmektedir.⁷⁴

5. Sûrenin Baş tarafı ile Sonu Arasındaki Münasebet

Sûrenin Baş tarafı ile Sonu Arasındaki Münasebet konusu, Münasebatü'l-Kur'ân İlmi içinde ele alınan ancak üzerinde pek durulmamış önemli bir bölümdür. Burada sadece bir misal vermekle iktifa edeceğiz. Hemen ifade edelim ki, üzerinde fazla durulmamış olmakla birlikte Kur'ân-ı Kerim'in bütünlüğünü isbat edecek en önemli ilim dallarından biri, *Sûrelerin Baş tarafı ile Sonu Arasındaki Münasebet konusu* olsa gerektir. Bu çalışmanın en önemli amaçlarından biri de zaten bunu göstermektir. Kur'ân'ın bütünlüğünü kendi çerçevesinde isbat etmeye çalışan bu ilim dalına örnek olması bakımından *Mü'minun sûresini* vermek istiyoruz. Bu sûrenin baş tarafında “*Müminler felaha ermişlerdir.*” ifadesi yer almaktadır. Sûrenin sonu ise “*Kafirler asla felaha eremeyeceklerdir.*” ifadesi ile bitmektedir. Bu sûreyi özellikle iki sebepten dolayı seçtik. Birinci olarak, hem kolay hem de lafız ve mana yönünden münasebete güzel bir örnek oluşundan tercih ettik. İkincisi ise *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusunu işleyen müfessirler ekseriyetle bu sûreyi ele aldıklarından biz de özellikle bunu seçtik.⁷⁵

- ¹ Bika'i, Burhaneddin İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fi Tenasübi'l-Ayi ve's-Suver*, Kahire, 1413/1992, I,5; Ayrıca bk., *Masa'idu'n-Nazar li'l-İşraf ala Makasidi's-Suver*, (Thk. Muhammed Ahmed Haseneyn), I, 34
- ² Bika'i, *Nazmu'd-Durer*, I, 6; Bika'i, *Masa'idu'n-Nazar*, II, 24
- ³ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1979, I, 50
- ⁴ İbn Zübeyr, Ebû Cafer Ahmet b. İbrahim el-Gırnati, *el-Burhan Fi Tertibi Suveri'l-Kur'an*, (Tahk. Muhammed Şabani), 1410/1990, s. 71; Zerkeşi, Bedruddin, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 1391/1971, I, 35; Zebidi, Muhibbüddin Ebu'l Feyz Seyyid Muhammed Murtaza, *Ta'cü'l-Arus*, Mısır, 1306/1888, I/483; İbn Manzur, Ebu'l Fadl Cemaleddin Muhammed, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1410/1990, I,755; Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, İstanbul, 1398/1978, II, 139
- ⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, Mehmet Faik, “*Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet*”, MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1995, s. 5
- ⁶ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, I,755
- ⁷ İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 756
- ⁸ Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 35; Suyuti, *el-İtkan*, II, 139;
- ⁹ İbn Ebî'l-İsbi', el-Misri, *Bediu'l-Kur'an*, Süleymaniye ktp., Esat Efendi, Nr. 2961/2, vr.54 b
- ¹⁰ Zerkeşi, *Burhan*, I, 40.
- ¹¹ Doğan, D. Mehmed, *Büyük Türkçe Sözlük*, Beyan Yayınları, İst. 1988, s. 706
- ¹² İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed İbnu'l-Hasen, *Cemheretü'l-Lüğa*, Bağdat, 1345, III, 43
- ¹³ Asım Efendi, *Kamusu Okyanus Tercümesi*, İstanbul, 1304, III, 897
- ¹⁴ İbn Manzur, *a.g.e.*, Siyak Mad.
- ¹⁵ Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*; (nşr: Aydın Sami Güneyçal), Ankara, 1993, s. 959; Sami, Şemseddin, *Kamus-ı Türki*, İstanbul, 1317, s. 754
- ¹⁶ İbn Manzur, *a.g.e.*, Sibak Mad.; Sami, *a.g.e.*, s. 704
- ¹⁷ Sami, *a.g.e.*, s. 704; Develioğlu, *a.g.e.*, s. 959; Doğan, *a.g.e.*, s. 706; Türkçü Sözlük, Heyet, T.D.K., Ankara, 1988, II, 1317; Yeğin, Abdullah, *Yeni Lügat*, İstanbul, 1992, s. 630
- ¹⁸ Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 36

- [19](#) Razi, Fahrreddin, *Mefatihü'l-Ğayb*, Beyrut, Ths., VII, 128; Suyuti, *İtkan*, II, 139.
- [20](#) İsrâ Sûresi, 17/1
- [21](#) İsrâ Sûresi, 17/2
- [22](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 40; Suyuti, *İtkan*.II, 39.
- [23](#) Bakara Sûresi, 2/189.
- [24](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 40; Suyuti, *İtkan*, II, 39; Salih, Subhi, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1401/1981, s.152-153.
- [25](#) Yıldız, Sakıp, *Molla Gürani ve Tefsirindeki Metodu*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Erzurum, 1977, s. 259
- [26](#) Ebu'l-Beka, Eyyüb b. Musa el-Hüseyni, *el-Külliyat*, (nşr: Adnan Derviş), Beyrut, 1412/ 1992, s. 866
- [27](#) İbn Ebi'l-İsba', *a.g.e.*, s. 145, 149
- [28](#) Razi, *Mefatih*, XXVI, 105
- [29](#) Suyuti, *İtkan*, II, 110; Zerkeşi, *Burhan*, I, 44.
- [30](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 47; Suyuti, *İtkan*, II, 39; Subhi Salih, *Mebahis.*, 155;
- [31](#) Enfâl, 8/5
- [32](#) Enfâl, 8/4.
- [33](#) Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmut b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*, Beyrut, 1397/1977, II, 142; Razi, *Mefatih*, XV, 142; Bika'i, *Nazmu'd-Durer*, VIII, 223.
- [34](#) Tahanevi, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşafu Istilahati'l-Fünun*, Kalkuta, 1279/1862, II, 1366
- [35](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 341; Ebû Hayyan el-Endülüsi, *el-Bahru'l-Muhit*, Beyrut, 1403/1983, I, 63; Razi, *Mefatih*, I, 126; Zerkeşi, *Burhan*, I, 40-41; Bika'i, *Nazmu'd-Dürer*, III, 101-102; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1971, I, 685; Subhi Salih, *a.g.e.* I, 152-153
- [36](#) Tahanevi, *Keşşafu Istilahati'l-Fünun*, I, 432; Zerkeşi, *Burhan*, I, 43-46; Suyuti, *İtkan*, II, 140;
- [37](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 44.
- [38](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 49.
- [39](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 49; Suyuti, *İtkan*, II, 139; Bika'i, *Nazmu'd-Durer*, I, 91-92; Elmalılı; *a.g.e.*, I, 206; Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhit*, I, 91-92.
- [40](#) Tahanevi, *Keşşafu Istilahati'l-Fünun*, I, 433; Zerkeşi, *Burhan*, I, 50; Suyuti, *İtkan*, II, 140.
- [41](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 50; Suyuti, *a.g.e.*, II, 140; Tahanevi, *Keşşafu Istilahati'l-Fünun*, I, 433;
- [42](#) Hatib Kazvini, *Telhisu'l-Miftah*, İstanbul, ts., s.138; Taftazani, Saduddin, *Muhtasaru'l-Me'ani*, İstanbul, s. 138; Bennani, Mustafa b. Muhammed, *et-Tecrid ala Muhtasari'l-Meani*, Bulak, 1297/1880, II, 323; Tehanevi, *Keşşafu Istilahati'l-Fünun*, II, 1367.
- [43](#) Tehanevi, *Keşşafu Istilahati'l-Fünun*, I, 302.
- [44](#) İbn Ebi'l-İsbi', el-Misri; *Bediu'l-Kur'ân*, (Thk. Hıfni Muhammed Şeref), Kahire, 1377/ 1957, s. 343
- [45](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 346
- [46](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 346-353
- [47](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 346; Suyuti, *el- İtkan*, II, 137
- [48](#) Subhi Salih, *Mebahis*, s. 152
- [49](#) Bikai, *Nazm*, I, 15
- [50](#) Razi, *Mefatih*, V, 120
- [51](#) Mennau'l-Kattan, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1411/1990,s. 97
- [52](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 15
- [53](#) Subhi Salih, *Mebahis*, s. 155
- [54](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 37; Suyuti, *İtkan*, II, 977; Zerkani, Muhammed Abdülazim, *Menahilü'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1409/1988, I, 80
- [55](#) Bikai, *Nazm*, I, 17
- [56](#) Bikai, *Nazm*, I, 17
- [57](#) Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul, 1973, II, 122
- [58](#) Draz, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, (Terc. Suad Yıldırım), Ank., 1985, s. 190-194
- [59](#) Şatibi, Ebû İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvafakat fi Usuli's-Şeria*, Beyrut, 1411/1991,III, 309
- [60](#) Draz, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, s. 190-191
- [61](#) Bikai, *Nazm*, I, 18
- [62](#) Kılıç, Sadık, *İslamda Sembolik Dil*, İstanbul, 1995, s. 33
- [63](#) Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s.97
- [64](#) Dihlevi, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdürrahim, *el-Fevzü'l-Kebir fi Usuli't-Tefsir*, Beyrut, 1407/1987, s. 116
- [65](#) Bikai, *Nazmü'd-Dürer*, 1,17
- [66](#) Bikai, *a.g.e.*, 1, 18; Ayrıca “*en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'ân*” isimli eserin sahibi **Abdülmüteal es-Sa'idi**, bu kaideyi eserinde iki yerde nakletmiştir. Birincisi, “*Âyetler Arasındaki İrtibat İlminin Tarihi*” bölümünde, ikincisi de “*Âyetler Arasındaki İrtibatı Tesbit Etmede Genel Esaslar*” bölümünde.(Bkz. Sa'idi, *en-Nazm*, s.31)
- [67](#) bk.Yılmaz, *a.g.e.*, s.192, 193, 204 ve 208
- [68](#) Nursi, Said; *İşaratü'l-İ'caz Fi Masanni'l-İcaz*; (Terc. Abdülmecid Nursi), İstanbul, 1986, s. 44

[69](#) Ancak bu konuda bazen zorlamalar olduğu görülmektedir. Mesela muasır müfessirlerden **Said Havva** tefsirinde her sûrenin sonunda yer alan âyetler ile Bakara sûresinde geçen âyetleri irtibatlandırır ve aralarındaki münasebetten söz eder. Bunu her sûreye uygular. Karşılaştırma için bk. Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*, Kahire, 1412/1991, II, 1260; III, 1542; VII, 3604; V, 2631 ve 3024; VII, 3342

[70](#) Ayrıntılı bilgi için bk. Razi, *Mefatih*, I, 267

[71](#) Bika'î, *Nazmu'd-Dürer*, XXII, 424-425,

[72](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 261-262

[73](#) Bk. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 204

[74](#) Suyuti, *Tenasuku'd-Dürer*, s. 97

[75](#) Mü'minun sûresinde ki bu münasebet yönüne temas eden müfessirler ortak olarak aynı ifadeleri kullandıkları görülmektedir. Bu tesbit o kadar birbirine benzemektedir ki, neredeyse hepsi aynı ifade ve irtibata işaret etmiştir: “*Sûre başladığı gibi bitmiştir.*” Buna farklı bir yorum ve izah ekleyen olmamıştır. Karşılaştırma için bakınız; Zemahşeri; *el-Keşşaf*, III, 45; Razi, *Mefatih*, XXIII, 128; Bika'î, *Nazmu'd-Dürer*, XIII, 198-199; Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf; *Bahru'l-Muhit*, (Daru'l-Fikr), Kahire, 1403/1983; VI, 425; Nisaburi, Nizamuddin el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin; *Garaibu'l-Kur'ân ve Rağaibu'l-Furkan*, Kahire, 1385/1960; XVII, 43; Suyuti, Celaledin; *Merasıdu'l-Metali Fi Tenasübi'l-Mekatı' ve'l-Metali*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye blm. Nr. 1030/20; vr. 86 b; Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed el-İmadi, *İrşadu'l-Akli's-Selim İla Mezaya'l-Kur'âni'l-Kerim*, Beyrut, 1414/1994; VI, 154; Kaşani, el-Feyz; *Tefsiru's-Safî*, (Tahk. Hüseyin el-A'lemî), Beyrut, 1399/1979; III, 413; Alusi, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Seyyid Mahmud; *Ruhu'l-Meani Fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'u'l-Mesani*, Beyrut, 1301, XVIII, 72; Kannuci, Ebu't-Tayyib Sıddık b. Hasan b. Ali el-Hüseyini; *Fethu'l-Bari Fi Makasidi'l-Kur'ân*; IX, 159 Merağî, Ahmet Mustafa; *Tefsirü'l-Merağî*; Kahire, 1385/1960; XVII, 63; Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*; Kahire, 1412/1991; 3670; Sabuni, Muhammed Ali; *Safvetü't-Tefasir*, Beyrut, 1402/1981; II, 322; Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, Ankara, 1993; s. 114. Burada sayılan tefsirlerin hepsi aynı ifadeyi kullanmışlardır.

Birinci Bölüm

KONUNUN KUR'ÂN İLİMLERİ'NDEKİ YERİ

A- Tenasüb İlmine Genel Bakış

Tenasüb ilmi, Kur'ân ilimleri içinde bir cüz olarak sayılmaktadır.¹ *Tenasüb* denince, birbirini takib eden kelime ve cümlelerin ya da birbiri arkasından anlatılan hadiseler arasında, mana itibariyle makul bir irtibat ve alakanın bulunması akla gelir.² Onun içindir ki, Kur'ân ilimleri müellifleri arasında ayrı bir yeri olan **Zerkeşi**, “*Münasebet, akılla ilgili bir iştir. Akla sunulduğu zaman akıl onu kabul eder*”³ demiştir. Bu zorluk aslında Kur'ân âyetlerinin terkiib ve tertib bakımından i'cazını ortaya çıkarmasından kaynaklanmaktadır. Bu ilmin İ'cazü'l-Kur'ânla yakın bir alakası vardır.

Tefsir ilmi konusunda çok eser telif edilmesine rağmen ne yazık ki müfessirler âyet ve sûreler arasındaki münasebet konusunda yeterince müstakil eser kaleme almamışlardır. Bu durum *Sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusu ile ilgili daha büyük bir boşluk oluşturmuştur. Bu sahada müstakil eser yazan **Celaleddin es-Suyuti**'den başka bir müellif yok gibidir. Bunun sebebi, belağat ilmi içinde müteala edilen bu ilmin zorluğu ve inceliği olsa gerektir.⁴ Çünkü Kur'ân âyetleri arasındaki irtibat, kelimelerin ve cümlelerin birbirine sıkı sıkıya bağlı oluşu, belağat ilminin hususiyetlerinden sayılmakta⁵ ve Kur'ân'ın fasih ve belîğ bir kalam olması sebebiyle âyetler arasındaki münasebetin bulunması şart koşulmaktadır.⁶ *Tenasüb* konusunun gelişim seyrine bakıldığında bu konudaki boşluğun sebebi daha rahat anlaşılacaktır.

Tenasüb ilminin; tefekkür ve düşünmeye dayandığı söylenebilir. *Tenasüb* ilmi'nde ayrı bir yeri olan **Bikai'nin** âyetler arasındaki münasebeti kurabilmek için aylarca düşündüğünü söylemesi⁷ bu ilmin gerçekten çok kıymetli ancak bir o kadar güç ve zor bir iş olduğunu göstermektedir.

Âyetler ve sûreler arasında münasebet konusuna dair ilk fikir, hicri IV. asır ortalarında Bağdat'da **Ebû Bekir en-Nisaburi** tarafından ortaya atılmıştır. Daha çok edebiyatçılığı ile tanınan **Nisaburi** talebelerine tefsir dersi verirken, âyet ve sûreler arasındaki hikmeti de açıklamayı ihmal etmediği, yeri geldikçe “*Şu âyet şunun yanına niçin konmuş? Şu sûrenin şunun akabinde getirilmesindeki hikmet nedir?*” şeklinde konuşarak bunların hikmetini açıkladığı⁸ ve yine bu zatın, Bağdat ulemasını bu inceliklere vakıf olmadığından ötürü kınadığı kaydedilmektedir.⁹

Ebû Bekir İbnü'l-Arabi, âyetler arasındaki irtibatı tesbit etmenin büyük bir ilim olduğunu, ancak kendisinin halktan teveccüh görmediği için bu ilimle uğraşmayı terkettiğini ve “*Bir alimden başkası bu hususa eğilmedi*” sözü dikkat çekicidir.¹⁰ **İbnü'l-Arabi** kendi dönemine kadar bu ilim dalının pek rağbet görmemesini üzüntü ile belirtir: “*Kur'ân-ı Kerimdeki âyetlerin irtibatı o kadar sağlamdır ki, bütün Kur'ân lafızlarının dizilişi, manalarının yeknesaklığı ile tek bir kelime gibidir. Fakat halkın*

*tenasüble ilgili fikirlerimizi yanlış değerlendirdiğini görünce, çalışmayı durdurup neticeyi Allaha havale ettik.”*¹¹ Görüldüğü gibi âyetler arasındaki münasebeti arama teşebbüsü belli bir dönemde çok olumlu karşılanmamıştır.

Bununla beraber müfessir **Carullah ez-Zemahşeri’nin** kapsamlı tefsiri “*el-Keşşaf*”da bu konu, tefsirin içinde bir bölüm halinde kendine yer bulabilmiştir.¹² **Zemahşeri** bu yönü ile âyetler arası münasebeti tefsirinde zikreden ilk müfessirlerdendir. Ancak tenasüb ilmini sistematik bir halde tefsirine koyan ilk müfessir **Fahreddin Razi’dir.**¹³ O’nun “*Mefatihü’l-Ğayb*” isimli tefsiri, âyetler ve sûreler arasındaki tenasübün etraflıca ele alındığı ilk tefsirdir¹⁴ denebilir. Tefsirinde âyetler arasındaki münasebete yer vermesi bakımından **Bikai’ye** kadar **Fahreddin Razi’yi** geçen olmamıştır.¹⁵ **Celaleddin es-Suyuti**, “*Fahreddin Razi’ye kadar münasebet ilmi sahasında bir adım dahi atan yoktur*”¹⁶ derken, âyetlerin arasındaki irtibatı ilk defa tefsirinde gösteren alimin **Razi** olduğuna dikkat çekmektedir. Kendisinden sonra gelen müfessirlerin hemen hemen pek çoğu âyetler arasındaki münasebet konusunda ondan istifade etmişlerdir.

Fahreddin Razi, “*Kur’ân’ın bütünü tek bir sûre, hatta tek bir âyettir*”¹⁷ sözünden hareket ederek âyetler ve sûreler arasındaki münasebet üzerinde en çok duran ve tefsirinin hemen her yerinde bu hususa yer veren bir müfessir olmuştur.

1. Müfessirler’in Tenasüb Konusuna Yaklaşımları

Tenasüb ilmi hicri VI. asrın ortalarına kadar revaç bulmamış ve müfessirler tarafından da itibar edilmediği görülmektedir. Ancak daha sonraları tefsirlerde kendisine yer bulabilmiş fakat bu da yetersiz kalmıştır. Tenasüb İlminde çok önemli bir yeri olan ve müstakil olarak kaleme aldığı neredeyse tek tefsir sahibi **Bikai’nin** tefsirini yazarken başına gelenler de bu ilme neden yeterince değer verilmediğini göstermiştir. Konumuza ışık tutması açısından bu mesele üzerinde dikkatle durmak gerekmektedir. Çünkü müfessir **Bikai’nin** başına gelenler aslında *sûrelerin baş tarafı ile sonları arasındaki münasebet* konusu ile ilgili - **Suyuti hariç**- niçin hiç eser yazılmadığının da cevabını vermektedir.

Carullah ez-Zemahşeri (538/1143) tenasüb konusunda fikir beyan eden ilk müfessirlerden biri olarak kabul edilmektedir. Kısa adı “*el-Keşşaf*” isimli tefsirinde daha çok âyetler arasındaki münasebet konusuna temas etmiştir.¹⁸ Bununla birlikte **Zemahşeri’nin** *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusuna - nadir de olsa - temas ettiğini görüyoruz.¹⁹ Her ne kadar her sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki irtibatı göstermese bile o’nun kaydettiği irtibat vecihleri kendisinden sonra gelen müfessirler tarafından aynen kullanılmış ve çoğu zaman kaynak bile gösterilmemiştir. Bu yönüyle **Zemahşeri’nin** *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusunda bir çığır açtığı söylenebilir. Hatta o kadar ki birazdan ele alacağımız **Suyuti’nin** bu sahadaki müstakil ilk çalışması olan “*Merasıdu’l-Metali*” isimli eserde bile **Zemahşeri’nin** büyük tesiri vardır.²⁰

Hicri VII. asrın sonlarına doğru âyetler arasındaki irtibat üzerine eğilen müfessirlerden **İbn Nakib**

el-Makdisi (698/ 1298) aslında âyetlerin münasebetinden daha ziyade kıssalar arasındaki irtibattan bahsetmiş, âyetlerin birbiri ile olan münasebetini belirtmemiştir.²¹

Hicri VIII. asrın başlarına doğru müstakil ilk eseri kaleme alan **Ebû Hayyan'ın Hocası Ebû Cafer Ahmed b. İbrahim Gırnati** (708/1308) olmuştur. Gırnati eserinde sadece sûreler arasındaki münasebet ve irtibattan söz etmiştir.²²

Tenasüb ilmi denince karşımıza iki önemli isim çıkmaktadır. Bunlar **Burhaneddin el-Bika'i** ve **Celeddin Suyuti**'dir. Bu iki müfessir üzerinde ayrıca daha tafsilatlı olarak durulacaktır. **Bika'i**, âyetler ve sûreler arasındaki münasebet konusuyla ilgili en meşhur eserin sahibidir.

Bir diğer önemli isim ise **Suyuti'dir**. Rivayet ve dirayet tefsirleri başta olmak üzere Kur'ân İlimlerinin her dalında eser kaleme almış olan müfessir, münasebatü'l-Kur'ân sahasında da iki önemli eser telif etmiştir. Bunlardan biri "*Tenasüku'd-Dürer Fi tenasübi's-Suver*" dir. Bu eserinde sûreler arasındaki münasebeti ele almış, Fatiha sûresinden Nas sûresine kadar bütün sûrelerin önceki sûre ile aralarındaki münasebet vecihlerini göstermiştir.²³ **Suyuti'nin** konuyla ilgili ikinci ve bizim açımızdan en önemli eseri hiç şüphesiz "*Marasidu'l-Matali fi Tenasübi'l-Makatı' ve'l-Matali*" dır. Bu sahada yazılan ilk eser olma özelliği ile bu küçük risale üzerinde ayrıca durulacaktır

Fahreddin er-Razi (v. 606/1209) kapsamlı tefsiri "*Mefatihü'l-Ğayb*" isimli eserinde münasebet konusu üzerinde çok durmuş ve bir âyetin tefsirini yapmadan önce o âyetin önceki âyetle münasebetini mutlaka izah etmiş ayrıca konuyla ilgili görüşleri de sıralamıştır.²⁴ Ancak *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konsusunda **Razi'nin** ayrı bir önemi vardır. Genel olarak münasebet konusu üzerinde duran müfessir *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusu üzerinde oldukça fazla duran müfessirlerden biridir. Ekseriyetle tefsirlerde bir kaç cümle ile kendisine ancak yer bulabilen bu konuya, o sık sık temas etmiştir.

İbn Ebi'l-Isbi' el Mısri (654/1256) her ne kadar "*Bediü'l-Kur'ân*" sahasında verdiği eserlerle tanınmış olsa da o'nun sûrelerin başlangıçlarına tahsis edilmiş müstakil bir eseri vardır. *el-Havatıru's-Savanıh Fi Esrari'l-Fevatıh* isimli bu eserde daha çok sûrelerin başlangıç biçimi ile ilgili geniş tasnifler ve sûrenin başlangıçlarının sûre ile olan münasebet yönü üzerinde durmuştur.²⁵

Sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet konusu üzerinde duran ilk müellif **Ebû Cafer b. Zübeyr el-Gırnati** (708/1308)dir. **Zerkeşi** ve **Suyuti'nin** beyanına göre, "*Münasebet ilmi sahasında ilk müstakil eser veren zat Ebû Hayyan'ın hocası Ebû Cafer b. Zübeyr'dir* (708/1308)."²⁶ **Bika'i** bu eserden sitayişle bahsetmiş ve kendisinin her sûrenin önceki sûre ile münasebetini zikrederken bu eserdeki bilgileri olduğu gibi aldığını kaydetmiştir.²⁷

Sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet konusu üzerinde duran bir diğer müfessir de **Nizamettin Muhammed el-Nisaburi** (v. 728) dir. O'nun "*Garaibü'l-Kur'ân*" isimli tefsirinde her sûrenin olmasa bile bazı sûrelerin *bash tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusuna temas ettiği görülmektedir.²⁸

Ebû Hayyan el-Endülüsî (v. 754) tefsirinde, tenasüb konusunu işlemekle birlikte *sûrelerin baş*

tarafı ile sonu arasındaki münasebet konusuna da yer vermiştir. O'nun, tefsiri “*el-Bahru'l-Muhit*” isimli eserinde zaman zaman bu konu ile ilgili kısa bilgiler görülmektedir.²⁹

Mecidüddin el-Firuzabadi (v. 817/1415) meşhur eseri “*Basair Zevi't-Temyiz Fi Letaifi'l-Kitabi'l-Aziz*” isimli eserinde doğrudan tenasüb konusuna temas etmemiştir. Ancak bizim çalışmamız için hayli önemli olan sûrelerin hedef ve maksatlarının tesbitinde en kapsamlı ve hacimli bilgileri veren ilk müelliflerden biri olmuştur.³⁰

Osmanlı alimlerinden **Ebu's-Suud el-İmadi** (982/1574) tefsiri “*İrşadü'l-Akli's-Selim*”de, münasebet konusu üzerinde durmuştur. Bununla beraber **Ebu's-Suud'un** *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusuna çok nadir temas ettiği görülmektedir.³¹

Nimetullah en-Nehcuvani (920/1514) tefsiri “*el-Fevatihu'l-İlahiyye ve'l-Mefatihu'l-Ğaybiyye*”de “*sûrelerin başı ile sonu arasındaki münasebet*” konusuna eserinde yer veren nadir müfessirlerdendir. Bu yönüyle tefsiri orjinal kabul edilmektedir.³² **Nahcevani**, sûrenin maksadını belirtmekle işe başlamış ve her sûrenin başlangıcına koyduğu “*Fatiha*” ve yine her sûrenin sonuna koyduğu “*Hatime*” başlıklarında sûre içindeki bütünlüğü sağlayacak münasebet yolları aramıştır.³³

Müfessir **Şihabuddin Mahmut el-Alusi** (1270/1854)'nin, tefsiri “*Ruhu'l-Meani*”de *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusuna önem vermiştir.³⁴ **Alusi'nin** tefsirini hazırlarken yararlandığı müfessirler aslında ortak bir özelliğe sahip olmaları yönü ile dikkat çekmektedir. *Zemahşeri, Razi, Ebû Hayyan, Ebu's-Suud, ve Suyuti*, **Alusi'nin** tefsirini hazırlarken yararlandığı kaynaklardır. İsimleri geçen bu müfessirlerin ortak özelliği bu konuya önem vermeleridir.³⁵

2. Muasır Müfessirler'in Bu Sahadaki Çalışmaları

Münasebatü'l-Kur'ân konusunu tefsirlerinde uzun uzun ele alan müfessirler, daha ziyade muasır müfessirlerdir. Belki de hiçbir asırda bu kadar müfessir, Kur'ân-ı Kerim'i tefsir ederken bu metoda başvurmamışlardır. Kur'ân'a yönelik çağı olan 20. asırda Kur'ân-ı Kerim'in bu yönü üzerinde durulması aslında ayrı müstakil bir çalışma konusu olacak kadar önemlidir.

Bu sahada müstakil eser kaleme alan muasır alimlerden **Abdülmutaal Sa'idi** bunların en önemlilerindendir. **Sa'idi**, “*en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'ân*” adlı eserine âyetler arasındaki irtibat ilminin tarihçesi ile başlamış, âyetlerin ve sûrelerin tertibini izah ettikten sonra değişik mushafların tertib sıralarını şematik olarak göstermiştir. Fatiha sûresinden Nas sûresine kadar bütün sûreleri tek tek ele alarak sûrenin nüzul tarihini, isimlendirilmesinin sebebini, âyet sayısını, maksadını ve önceki sûre ile münasebetini izah ettikten sonra âyetleri konularına göre tertibe tabi tutmuştur.³⁶

Bu sahada müstakil eser kaleme alan bu zatın dışında pek çok müfessir “*Münasebatü'l-Kur'ân*” meselesini tefsirlerinde işlemişlerdir. Bunlara kısaca temas etmek istiyoruz: Müfessir **Seyyid Kutub** “*Fi Zilali'l-Kur'ân*” adlı eserinde bu konuda en ayrıntılı duran muasır müfessirlerden olmuştur. Hemen ifade edelim ki, çalışmamızda sıkca müracaat ettiğimiz kaynaklardan biri “*Fi Zilali'l-Kur'ân*” olmuştur.³⁷ Bu tefsirinde lafzi münasebet'in yanısıra manevi münasebet yönü üzerinde de

duran **Kutub**, bu konuyu destekler mahiyette kaleme aldığı bir diğer eseri “*et-Tasvirü'l-Fenniyyu Fi'l-Kur'ân*” da daha ziyade genel olarak tenasüb konusuna değinmiştir.³⁸

Mustafa Müslim'in, “*Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*”³⁹ adı ile türkçeye de çevrilen eserini önemli bir çalışma olarak kaydetmeliyiz. Tenasüb konusu ile ilgili olan bu çalışma özellikle; “*Sûrelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münasebet*” konusunu müstakil olarak incelemiş ve özellikle meselenin usule bakan yönü üzerinde durmuş, ayrıca bazı misallerle de bunu göstermeye çalışmıştır.

Müstakil olarak “*sûrelerin baş tarafı ile sonu*” üzerinde duran bir başka muasır müfessir ise **Muhammed Mahmut el-Hicazi**'dir. “*Tefsirü'l-Vadîh*” isimli eserinde **Hicazi**, sûre başları ve sûre sonları konusuna temas etmiş ve pek çok yerde “*sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet*”i göstermiştir.⁴⁰

Bu konuyla ilgili muasır ve aynı zamanda akademik çalışmalardan bir diğeri ise Ezher Üniversitesi Arap Dili Profesörlerinden **Aişe Abdurrahman Binti's-Şatı'ya** aittir. “*el-İ'cazü'l-Beyani li'l-Kur'ân*”⁴¹ isimli eserinde tenasüb konusunu özellikle sûrelerin başlangıçları açısından tam bir vukufiyetle ele almıştır. **Binti's-Şatı'** söz konusu bu eserinin ikinci bölümünde sûre başlangıçlarının, özellikle de Huruf-u mukattaa konusunun, Kur'ân'ın i'cazını tek başına isbat etmeye yeterli olduğunu göstermeye çalışır. Bunu yaparken uzun uzun misaller verir.

Muhammed A. Draz (1378/1958), “*en-Nebe'u'l-Azim*” isimli müstakil eserinde, sûrelerdeki mana bütünlüğü ve âyetler arasındaki irtibatın mükemmelliği konusunu işlemiş ve Bakara sûresinin tefsirini bu yönüyle gerçekleştirmiştir. **Draz**, bu çalışmasında sûrelerdeki külli nizamın ve mana bütünlüğünün nasıl tesbit edileceğine bir misal teşkil etmek üzere kitabının son bölümünde Bakara sûresini ele almıştır. Burada “*Bakara sûresinin konuları arasındaki nizam*” başlığı altında, Bakara sûresini bir mukaddime, dört ana maksat ve bir hatime başlığı altında incelemiştir.⁴²

Muasır çalışmalardan **Said Havva'nın** da bu konuya önem verdiğini görmekteyiz. “*el-Esas fi't-Tefsir*” isimli eserinde münasebet konusu üzerinde ağırlıklı olarak durmaktadır. Ancak o'nun daha çok sûreler arasındaki irtibat üzerinde durduğu söylenebilir. Mesela her sûrenin tefsirini yaparken mutlaka o sûreyi Bakara sûresi ile irtibatlandırırdığı görülür. Ayrıca her sûrenin tefsirinde; söz konusu sûrenin diğer sûreler ile olan irtibatından bahseder. **Said Havva**, tefsirinde “*sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet*” konusu üzerinde de durmaktadır.⁴³

Yine bir başka muasır müellif ise **Ahmet Ebû Zeyd**'dir. O'nun Rabat Edebiyat Fakültesi Yayınları arasında neşredilen eseri “*et-Tenasübü'l-Beyani Fi'l-Kur'ân*”da sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet konusu “*et-Tenasübü Beyne Matla'ı's-Sûreti ve Hitamiha*” başlığı ile ele alınmıştır. **Ebû Zeyd** söz konusu eserinde tenasüb konusu ile ilgili yeni tesbitlerde bulunmasına rağmen, sûrelerin başı ile sonu arasındaki münasebet konusunda sadece şimdiye kadar bu mesele hakkında söylenenleri nakletmekle iktifa etmiştir.⁴⁴ Ancak yine de bu konunun önemine dikkat çeken müelliflerden olması yönü ile kayda değer bulduğumuzu ifade edelim.

Konuyla ilgili eser veren iki muasır müellif daha vardır ki bunlar; **Mevdudi** ve **İzzet Derveze**'dir.

Mevdudi, “*Tefhimü’l-Kur’ân*”⁴⁵ isimli tefsirinde münasebet yönü üzerinde fazla durmaz. Ancak o, bizim çalışmamızda önemli bir bölüm olan “*sûrelerin hedef ya da maksatlarının belirlenmesi*” meselesi üzerinde ciddiyetle duran müfessirlerdendir. **İzzet Derveze** ise “*Tefsirü’l-Hadis*”⁴⁶ isimli çalışmasında hem münasebet kurma konusu üzerinde durmuş, hem de “*Tefhimü’l-Kur’ân*” daki gibi sûrelerin hedef ve maksatlarını belirleme yoluna gitmiştir.

Tenasüb konusunu işleyen son bir isim olarak **Muhammed Ali es-Sabuni**’den bahsetmek istiyoruz. **Sabuni** özellikle “*sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet*” konusunu en fazla ele alan müelliflerden biridir. O’nun “*Safvetü’t-Tefasir*” isimli tefsirinde hemen hemen bütün sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet yönüne temas ettiğini görmek mümkün.⁴⁷ Her ne kadar bu temas birer cümle ile sınırlı da olsa, bu konudaki boşluk nedeniyle **Sabuni’nin** bu gayretini önemsemek gerekiyor.⁴⁸

3. Tefsir ilminde iki isim: **Bika’i** ve **Suyuti**

Kur’ân İlimleri denince akla gelen bu iki isim üzerinde özellikle durmak istiyoruz. Bu sahada yazdıkları ile asırlar boyu İslam Dünyasının her yerinde sıklıkla müracaat edilen **Bika’i** ve **Suyuti**, aynı zamanda birbirlerinin çağdaşıdır. Ayrıca **Bika’i’nin Suyuti’ye** hocalık yapmış olması dikkate alındığında konunun tefsir ilmi açısından önemini anlamamız daha da kolaylaşacaktır. Dolayısıyla her iki müellifin de içinde yaşadığı 15. ve 16. yüzyıllar tefsir ilminin en verimli olduğu dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁹

a. **Burhaneddin el-Bika’i**

Asıl adı Burhaneddin, İbrahim b. Ömer el-Bika’i’dir. 809 yılında Suriye’nin Bikai’i denilen bölgesinde doğmuştur. İlmi seyahatlerde bulunmuş ve daha çok Dımeşk de yaşamış ve 885 yılında orada vefat etmiştir.⁵⁰

861 yılında yazmaya başladığı tefsirini vefatına kısa bir zaman kala tamamlamaya muvaffak olmuştur.⁵¹ Şimdi bu tefsire genel hatları ile bakalım. **Bikai**, Kur’ân âyetleri üzerinde günlerce, haftalarca düşünüp, tefekkür ettikten sonra tefsiri “*Nazmü’d-Dürerer*”i yazmağa karar verdiğini söyler. Tefsirini yazmaya, hocası **Mağribi’nin** âyet ve sûreler arasındaki münasebeti tesbit için ortaya koyduğu kaide ile başlar ve âyetler arasındaki irtibatı bu kaideye dayanarak tesbite çalışır.⁵² **Bikai**, bu durumu açıklarken: “*Âyetler arasındaki irtibatı bulmaya yardımcı olan kaideyi, hocam Mağribi’den ilk defa ben öğrendim ve tefsirimi yazmaya bu kaideyi uygulayarak başladım.*”⁵³ demektedir.

Bazı tefsirlerde her ne kadar münasebete yer verilmişse de ne **Bikai’ye** kadar, ne de o’ndan sonra bu konuya hasr edilmiş müstakil bir tefsir kitabı yoktur.⁵⁴ Ancak hemen belirtelim ki Bika’i’nin üzerinde ağırlıklı olarak durduğu konu genel olarak münasebet konusudur. O’nun, münasebet

konusunun içinde bir bölüm olan *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusuna temas etmiş olmasına rağmen bunun yeterli olduğu kanaatinde değiliz. Çünkü o'nun bu hacimli tefsiri metod olarak sadece münasebet konusu üzerinde durmaktadır.

Âyetler arasındaki münasebeti tesbit etmenin akla dayanması sebebiyle güç bir iş olduğunu daha önce zikretmiştik. Dolayısıyla bu tefsirin yazılması da kolay olmamıştır. **Bikai**, bir sürü zorluklarla karşılaşmıştır. Hatta âyetler arasındaki irtibatı, bulabilmek için uzun uzun düşünme ihtiyacı hissedince, etrafındakilerin kendisine şifa talebinde bulunduklarını söyler: “...*bazı kimseler benim için şifa dilemeğe başladılar. Kendilerine münasebetle ilgili bazı sualler tevdi ettiğimde bunu müşkil gördüler. Sonra cevabını kendim verip müşkil gördükleri hususun aydınlanıp aydınlanmadığını sorduğumda “Ey Efendimiz! Bu söylediklerin akla gelir.” şeklinde cevap verdiler.*”⁵⁵

Bikai, âyetler arasındaki münasebeti bulmanın kolay olmadığını ifade için de “*Nice âyetler var ki, onlar üzerinde aylarca düşündüm*”⁵⁶ deyip, Nisa sûresinin 127. ve 176. âyetlerini örnek göstererek şu açıklamayı yapar: “*Bu söylediklerimin doğru olduğunu görmek isteyen, bu âyetler hakkında serdettiğim fikirlere bakmadan, aynı âyetler üzerinde fikir beyan edip bunları benim söylediklerimle mukayese edince ne kadar meşakkat çektiğimi ve Allah tarafından bana keşfolunan manaların ne olduğunu müşahede edecektir.*”⁵⁷

b. Bika’i’ye Yapılan İlmi Tenkitler

Bikai, 861/1456 yılında kendisi 51 yaşındayken Kahire’de tefsiri “*Nazmü’-d-Dürer*”i yazmağa başlar.⁵⁸ Yarisına yaklaşınca pek çok insaflı alimin takdirlerine mazhar olurken, bazılarının da tenkit ve eleştirilerine uğrar.⁵⁹ Bu tenkitler artmaya başlayınca tefsirini yazmaya ara verir.⁶⁰ Bu tenkit ve eleştirilere ilmi cevaplar vermek için eserler kaleme alır. Asıl konumuz **Bikai** ve tefsiri olmadığı için biz sadece bu tenkitlerden *tenasüb* konusuna getirilen eleştiri üzerinde duracağız.

“*Nazmu’-d-Dürer*”e yapılan hücum ve tenkitlerden biri, onun âyet ve sûreler arasındaki münasebeti göstermesidir.⁶¹ Bu tenkitler artınca Bikai tefsirine ara vermiş ve kendisine yöneltilen eleştirileri cevaplandırmıştır. Âyet ve sûreler arasındaki münasebeti aramadaki haklılığını göstermek için “*Masa’idu’n-Nazar li’t-İsrafi a’la Makasidü’s-Suver*” isimli müstakil bir eser kaleme almıştır.⁶² Bika’i bu eserinde kendisinden önce kimsenin böyle bir işe girişmediğini söyleyince, muarızları tefsir sahibinin Kur’ân âyetleri hakkında kendi re’yine göre konuştuğunu iddia ederek bu kitabın halk arasında okunmasının haram olduğuna hükmetmişlerdir.⁶³

Bikai “*Masa’idu’n-Nazar*”ı kaleme almakla kalmamış, tefsirinden bazı kısımları tetkik etmeleri için Mısır ulemasının ileri gelenlerine göndermiştir.⁶⁴ “..*Bundan önce hiçbir kitabımı kimseye arzetmemiştim. Hasetçiler tefsirim hakkında ileri geri konuşmaya başlayınca buna mecbur kaldım. Muhtelif eserlerime kırka yakın alim kendi el yazılarıyla takriz yazdı. Bunların hiçbirine itibar etmedim. Fakat arkadaşlarım beni eserlerimden dolayı ayıplayınca bu yola başvurdum. Aslında*

*kimsenin lehte şehadetine ihtiyacım yoktu. Çünkü eser yazmaya ehil olmasaydım, meşayihün bana verdiği icazetin değeri kalmazdı...”*⁶⁵

Bikai bütün bunlara rağmen, kendisinin bir beşer olduğunu, hata yapabileceğini, fakat kendisine yapılan tenkitlerin hissi olmaktan öteye geçemediğini ifade etmektedir: “...**İmam Şafii**; “*Şu kitapları yazdım, biliyorum ki bunlarda bir takım hatalar mevcuttur*” deyip, “**Eğer O Kur’ân Allah’tan başkasından olsaydı içinde bir çok ihtilaflar bulurlardı**”⁶⁶ âyetini delil getirir. **İmam Şafii’nin** bu sözü, her müellif için bir takım hataların bulunabileceğine delildir. Lakin bu, onların eser te’lifini terketmesini gerektirmez. Ben de kusursuz olduğumu iddia etmiyorum. Fakat beni ayıplayanları kendi haline bırakmayı da asla uygun bulmadım. Zira Allah’ın kitabını tefsir etmekten maksadım, hakkı ikame etmek ve müslümanlara yardımcı olmaktır. Kim bende bir hata görürse haber versin düzelteyim. Cenâb-ı Hakkın zatına yemin olsun ki, servet sahibi olsaydım, beni bir hatamdan dolayı uyarana bol miktarda para verirdim.⁶⁷

Bikai, “**Nazmü’-d-Dürrer**” aleyhinde söylenenlerin kendi açısından ciddiyet arzetmediği ve söylenenlerin dedikodudan ibaret olduğu ve hasetten ileri geldiğini belirterek tefsirini tamamlamaya devam eder. Hacimli eserini 22 senede tamamlar. Ancak burada görüldüğü gibi **Bika’i’nin** başına gelenler aslında onun şahsından daha çok Kur’ân tefsirindeki tenasüp mesleğine yöneliktir.⁶⁸

4. Celaleddin Suyuti

Şimdi de tefsir ilimlerinde zirve kabul edilen bir diğer müfessir olan **Celaleddin es-Suyuti**’nin ilmi kişiliği üzerinde kısaca duralım. Asıl adı Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Ebi Bekr b. Osman b. Muhammed b. Hızır b. Eyyub b. Muhammed b. Humaduddin’dır. Künyesi Ebu’l Fadl’ lakabı ise Celalüddin olan Suyuti, ilim adamı yetiştirmekle meşhur bir aileye mensub olarak, hicri 849/1445 yılında *Kahire’de* dünyaya gelmiştir.⁶⁹

Büyük dedesi, Humadüddin, tasavvuf büyüklerinden birisidir.⁷⁰ Babası Ebû Bekr b. Muhammed de alim ve fazıl bir zattı. Etrafta her hafta Kur’ân’ı hatmeden bir şahsiyet olarak tanınmıştır.⁷¹ Suyuti, kendi eserinde babasının telif ettiği eserlerden bahseder.⁷² Sekiz yaşındayken Kur’ân-ı Kerim’i ezberler. “*Hüsnu’l-Muhadara*” isimli eserinde hayatından bahseden **Suyuti**, babası hayatta iken devrin alimlerinden Muhammed Meczub’a götürüldüğünü kaydeder.⁷³

Babasını kaybettikten sonra, babasının alim dostları Suyuti’ye ayrı bir değer vermiş ve onunla özel ilgilenmişlerdir. Bu hocalarından biri de Sivasî lakabıyla meşhur Kemaleddin İbn-i Hümmam’dır. Suyuti 18 yaşına kadar bu zatın ilim ve feyzinden yararlanmıştır.⁷⁴ Başka hocalardan istifade etmekten geri durmayan müellif’in faydalandığı hocaları arasında şunlar vardır; Şihabüddin Ahmed b. Ali Ebi Bekr Şarimsahi’den feraiz ilmini okumuş, Alemuddin el-Bulkini’den fıkıh dersleri almış, Şeyhülislam Şerefüddin Yahya b. Muhammed el-Münavi’den Kur’ân ilimleri ve fıkıh okumuş, Takıyyüddin Ebu’l-Abbas b. Muhammed eş-Şumuni, Mesut b. Ömer et-Taftazani ve İbn Hişam olarak tanınan Abdullah b. Yusuf’dan da hadis dersleri tahsil etmiştir. Ayrıca diğer bir hocası olan

Muhammed b. Süleyman b. Sa'id el-Kafiyeci tefsir, hadis, fıkıh, felsefe ve mantık gibi muhtelif ilimlerde Suyuti'ye tam ondört yıl hocalık yapmıştır.⁷⁵

Yine Takıyyüddin eş-Şibli el-Hanefi'den de ondört yıl okumuş ve bu süre zarfında ondan arapça ve hadis dersleri almıştır.⁷⁶ Öte yandan, Mekke'de başkadılık yapan tefsir, fıkıh ve arap edebiyatında söz sahibi olan Abdülkadir b. Ebi'l-Kasım es-Sa'idi de Suyuti'ye hocalık yapmış ve bunun sonucunda hoca-talebe arasında özel bir bağ kurulmuştur. Suyuti bu hocasından ve ilmi kudretinden övgü ile bahsetmektedir.⁷⁷

Suyuti'nin çağdaşları olan Burhaneddin İbrahim b. Ömer el-Bika'i, Celaleddin Muhammed b. Ahmed el-Mahalli ve Mısır müftüsü Seyfeddin Muhammed b. Muhammed el-Hanefi de ona hocalık edenler arasındadır.⁷⁸

Engin kültürü, telif ettiği eserlerin çokluğu, bu eserlerin muhteva açısından oldukça zengin oluşu ve eserlerinin kısa sürede her tarafa yayılması onu haklı olarak sahasında otorite haline getirmiştir. Henüz on yedi yaşındayken eser yazmaya başlayan *Suyuti* vefat tarihi olan 911/1505'e kadar aralıksız ilmi faaliyete devam etmiştir.⁷⁹

Suyuti, tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, meani, beyan ve bedi' olmak üzere bu yedi ilim dalında otorite olduğunu bizzat kendisi ifade etmektedir: *“İnanıyorum ki, fıkıh ve rivayetle ilgili bilgiler hariç, bu yedi ilimde uğraştığım seviyeye, hocalarımdan - daha alt seviyede bulunanlar şöyle dursun - hiçbiri ulaşamamıştır.”*⁸⁰ Ayrıca Suyuti bahsettiği bu yedi ilmin dışında fıkıh usulü, cedel, sarf ilmi ve kompozisyon sahasında pek iddialı olmadığını, matematiğin ise kendisine zor gelen bir ilim olduğunu belirtir. Bir süre de mantık ilmiyle meşgul olan *Suyuti*, *“Sonra Allah beni ondan soğuttu”*⁸¹ diyerek kendisini hadis ilmine verdiğini kaydeder.

Kahire başta olmak üzere pek çok yerlere ilmi seyahatler düzenlemiş olan *Suyuti*, Şeyhuniye medresesi, İbn Tulun Camii, Kayıtbay Camii ve şeyh olarak atandığı Baybars tekkesinde muhtelif sahalarda dersler okutmuştur. Ancak kırk yaşından sonra fetva ve ders verme işini bırakarak bütün vaktini eser telif etmeye hasretmiştir.⁸²

5. Sahasında Tek Kitap: “Merasidü'l-Metali”

Kur'ân İlimlerine dair belki de Suyuti'den daha çok eser veren olmamıştır. O'nun, Kur'ân İlimleri sahasında bugün nüshaları muhtelif kütüphanelerde bulunan 40'a yakın eseri vardır. Bunlardan biri de *“Merasidü'l-Metali Fi Tenasübi'l-Mekatı' ve'l-Metali”*⁸³ isimli eseridir.⁸⁴ Sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete değinen bu eser, bu sahada yapılan ilk ve tek çalışma olması ile ayrı bir önem ve değerdedir.

Hemen belirtmek gerekir ki, bütün bunlara rağmen Suyuti'nin bu eseri, bu ilmin önem ve kıymetine işaret etmesi bakımından, küçük bir risale de olsa kayda değer bir eserdir. *“Merasidu'l-Metali”* de sûreler tertib sırasına göre ele alınmıştır. Birkaç sûre hariç Kur'ân-ı Kerim'deki bütün sûrelere kısa da olsa temas edilmiştir. Suyuti, eserin önsözünde kısaca münasebet ilmine değinmiş ve kendisiyle

birlikte bu sahada söz sahibi olan müfessirlere temas etmiştir. Bu müfessirlere eserinin içinde zaman zaman çok kısa atıflarda bulunmuştur. Mesela “*Kirmani böyle demiştir.*” gibi.

Eserin yazma iki nüshası vardır. İkisi de Sülaymaniye Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Birincisi, müfessir Suyuti’nin 52 adet risalesini içine alan büyük hacimli “Risaleler” isimli eserin 86 ve 89. sayfaları arasında bulunmaktadır. Diğeri ise yine Suyuti’nin üç eserinin bir arada bulunduğu kitabın 83 ve 94. sayfaları arasında, Fatih bölümü 648/2 numarada kayıtlıdır.

6. Tenasüb Konusundaki Muhalif Fikirler

Zemahşeri ve Fahreddin Razi’den Elmalılı Tefsiri’ne varıncaya kadar tenasüb konusu hep tefsirlerin içinde az ya da çok bölümler halinde yer edinmiştir. Ancak hem *tenasüb konusu* hem de *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusu yeterince irdelenmiş ve ele alınmış değildir. Peki bunun sebebi nedir?

Hiç şüphe yok ki, tenasüp ilmi *Dirayet tefsiri* içinde bir bölüm olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla akla dayanmaktadır. Bu nedenle de zor ve güç bir iştir.⁸⁵ **Bikai**’nin, âyetler arası münasebet kurmak için bazen haftalarca düşündüğünü⁸⁶ dile getirmiştik.

Bazı alimlerin, âyetler arasında münasebet kuralamayacağı yönündeki muhalefetleri’nin, tenasüb konusundaki gelişmeleri engellediği söylenebilir. Mesela **Şevkani**, âyet ve sûreler arasında münasebet tesis edilemeyeceğini savunanlardandır.⁸⁷ O’nun bu konudaki düşünceleri özetle şöyledir: “*Bazı müfessirler zor bir ilim vücuda getirip faydası olmayan bir ilim dalında zamanlarını boşa harcadılar. Allah’ın kitabında kendi re’yleriyle konuşmağa koyuldular. Bu da onların, âyetler arasındaki münasebeti göstermek istemelerinden ileri gelmekteydi. Üstelik bir de bu işi önemli göstermeğe kalkıştılar.*”⁸⁸ Burada müfessir **Şevkani**’ye katılmak mümkün değildir. Çünkü bir ilim olması yönü ile Tenasüb ilmi faydasız ve boş bir ilim dalı değildir. Aksine Kur’ân’ın i’caz yönünü ortaya çıkarması bakımından Kur’ân ilimleri arasında çok üstün bir yere sahiptir. Çünkü bu ilim dalı bizi, “*Kur’ân’ın bütünü bir tek sûre, hatta bir tek âyettir*”⁸⁹ noktasına götürmektedir.

Âyet ve sûrelerin bugün elimizdeki mevcut tertibe göre inmediğini, dolayısıyla bunlar arasında münasebet tesis edilemeyeceği görüşüne sahip olan **Şevkani**’nin bu konuda ki fikirleri şöyledir: “*Kur’ân-ı Kerim, muhtelif zamanlarda ve çeşitli konularda inmiştir. Herkesin kabul ettiği bir husus vardır ki o da, Kur’ân âyetlerinin inmesine sebep olan bir şeyi haram, haram olanı helal kılıyor. Bazen kafirler, bazen de müslümanlar hakkında iniyor. Bazen ibadet, bazen muamelat, bazen terhib, bazen terğib, bazen tebşir, bazen inzar, bazen dünya, bazen de ahiretten bahsediyordu. Bunlar arasında irtibat kurmak kolay değildir. Zaten akıl sahibi birisi; kelerle balık, su ile ateş arasında münasebet aramağa nasıl kalkışır. Kaldı ki âyetler arasında münasebet aramağa kalkışmak, cahil ve kalbinde hastalık bulunanlar için şüphe dairesini genişletir ve şek kapılarını açar.*”⁹⁰ Burada da **Şevkani**’ye katılmak mümkün değildir. Çünkü Kur’ân-ı Kerim bir bütün olarak mucizedir. Ayrıca hatırlamak gerekir ki; Kur ‘an *def’aten* indirilmemiş olsa bile *Levh-i mahfuz*’dan dünya semasına bir bütün olarak indirilmişti.

7. Ayakların Sürçtüğü Bir Alan

Münasebet konusunda ciddi muhalefet gösterenlerden bir diğer isim ise **Muhammed b. Abdullah el-Gaznevi** (v. h 1296)dir. Münasebet konusunu reddedenlerin görüşlerini en açık ve net özetleyenlerden biri **Gaznevi** olduğundan, o'nun görüşlerini buraya ayrıntılı olarak almakda yarar var: **Gaznevi**; *münasebet* konusunu, üzerinde araştırma yapan ve çalışanlar için, “*ayakların sıklıkla sürçtüğü bir alan*” olarak tarif etmektedir. Ayrıca bu “*zararlı durum*”a dikkat çeken müellifin bu konudaki görüşleri şöyledir: “*Bil ki, müfessirlerin çoğu zorlama bir bilgi türü oluşturdular ve sorumlu olmadıkları bir alana daldılar, vakitlerinin çoğunu kendilerine bir yarar sağlamayacak bir sanata harcadılar. Hatta kendilerini Kur’ân’a ilişkin hususlarda yapılması yasaklanan, sadece kendi görüşüyle konuşma durumuna düşürdüler. Çünkü onlar mushaflarında mevcut sıradan hareketle âyetler arasında bir takım bağlar kurmak istediklerinden öyle zorlama yorumlara ve kötü yanlışlara düştüler ki, onlardan bırakın Allah’ın sözü, belîğ kimselerin sözleri bile uzaktır ve onlar insafa da sığmaz. Hatta kimileri müstakil eser bile yazdılar ve onu en önemli ilgi alanı kıldılar. el-Bikai’ gibi ve ondan önceki ve sonrakiler gibi. Bu görüşler, Kur’ân-ı Kerim’in, Hz. Peygamber’e inmeye başlamasından Allah onu kabzedene kadar nüzulünü gerektiren olaylara binaen parça parça indirildiğini bilen biri için ne gariptir!*”⁹¹

Kur’ân’da âyet ve sûreler arasındaki münasebeti aramaya şiddetli karşı çıkanlardan bir diğer müellif de **İzzeddin b. Abdüsselam** (660/1262)dır.⁹² **İzzeddin**, Kur’ân-ı Kerim’in muhtelif zamanlarda ve çeşitli hadiselerden ötürü indiğini, onda çok değişik, birbirinden farklı konular bulunduğunu ileri sürerek, böyle birbirinden farklı konuları ihtiva eden âyetler arasında irtibatın sağlanamayacağını savunur ve bir çok deliller serdeder.⁹³ “*Bir hakim çeşitli vakalar üzerinde birbirine zıt hükümler verir. Herhangi birisine verilen hükümle, bir başkasına değişik sebepten ötürü verilen hüküm arasında nasıl bir bağ kurulacağını sorar, dolayısıyla bunun mümkün olamayacağını iddia eder.*”⁹⁴ **İzzeddin’in** bu fikrine karşı çıkan **Veliyyüddin Mahmud b. Ahmed Melevi** (774/1372) âyetlerin zaman ve vukuat hasebiyle parça parça, fakat hikmet cihetinden tertip üzere indiğini, bugünkü mushafın *Levh-i Mahfuz*’da olana muvafık bulunduğunu, âyet ve sûrelerin tertibinin tevkifi olduğunu savunarak **İzzeddin’i** reddeder.⁹⁵

B. Kur’ân’ın Mucize Oluşu ve İ’cazü’l-Kur’ân

1. İ’cazü’l-Kur’ân’ın Sınırları

Gerçekten Kur’ân-ı Kerim, harf, kelime ve cümleleri arapların kullandıkları kelime ve cümleler ile aynı olmasına rağmen o’nun, Arapların alışlagelen nesir ve nazım formundan ayrı, tamamen kendine has bir üslubu vardır. Onların nesirlerine, nazımlarına, seci’, recez ve şiirlerine benzemeyen bir özelliğe sahiptir.⁹⁶ Kur’ân-ı Kerim’in Hz. Peygamber’in(sallallahu aleyhi ve sellem) en büyük mucizesi olduğunda şüphe yoktur. Hz.Peygamberin ümmi olması, yani okuma ve yazma bilmemesi nedeniyle

böyle bir kitab meydana getirmiş olması asla düşünülemez. Çünkü Kur'ân'ın kelime, cümle ve hatta harflerin dizilişi bile bir mucize eseridir ve insan oğlunun yapacağı şey değildir. İşte *İ'cazü'l-Kur'ân* ilmi Kur'ân'ın bu üstün vasıflarını ortaya koyan ilim dalının adıdır.⁹⁷

İ'caz lügatta; “Bir kimsenin bir şeyi yapmaktan bir başkasını aciz bırakmasıdır.”⁹⁸ Biri bir şeyi yapmaktan aciz olduğu zaman: “*Falan beni aciz bıraktı*” der. Mucize kelimesi de aynı kökten gelir ve o da insanı acze düşüren hadise demektir.⁹⁹ İstilahî olarak ise, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem), risalet davasında göstermiş olduğu ebedi mucizesi Kur'ân-ı Kerim'e muaraza yapan arapların ve daha sonraki nesillerin aciz olduklarını göstermek sûretiyle kendi doğruluğunu ortaya koymasındır. Dolayısıyla Kur'ân ilimleri içinde ayrı bir yeri olan *İ'cazü'l-Kur'ân*; “*Kur'ân-ı Kerim'in, bütün insanların benzerini getirmekten aciz bırakması*” anlamına gelir. Bu konuda ittifak vardır.¹⁰⁰

Kur'ân-ı Kerim hem nazım ve telif yönünden hem de fesahat ve belâğat yönünden mucizedir. İşte *İ'cazü'l-Kur'ân* ilmi daha çok Kur'ân'ın bu yönüyle ilgilenir. Harflerin kelimelere, kelimelerin âyetlere, âyetlerin sûrelere yerleştirilişindeki tertib gibi, sûrelerin birbiri ile irtibatlı olarak o'nun içine yerleştirilmeleri de o'ndaki *i'caz*'ı gösterir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim 22 yılı aşkın bir süre içinde aralıklarla nazil olmuştur. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) her âyet nazil olduğunda, “*Bu âyetleri, şu şu âyetlerin bulunduğu sûreye koyunuz.*” buyurmuştur. Âyetlerin çok farklı sebeplerle ayrı ayrı yer ve zamanlarda nazil olmasına rağmen, vahiy tamamlandığında, sûreleri ve âyetleri arasında muazzam bir ahenk ve irtibat bulunan bir eser ortaya çıkmıştır. İşte bu durum, Kur'ân'ın nazım ve telif yönünden mucize olduğunu göstermektedir.¹⁰¹

Fesahat ve belâğat yönünden mucize oluşuna gelince bu konuda sadece Kur'ân'ın geldiği ortamda *muallaka-i seb'a* (yedi askı) şairlerinin başına gelenler kafidir. O eşsiz fesahat ve belâğat, onların başlarını önlerine eğdirmiş ve yazdıklarını yırtmalarına sebep olmuştur.¹⁰² Mesela “Muallaka” şairlerinden olan Lebid'in kızı, babasının kasidesini Kabe'den indirmiş ve; “Âyetler karşısında artık bunun bir kıymeti kalmadı.” demiştir.¹⁰³ Öte yandan Hıcr sûresi 94. âyeti;

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ “Şimdi sen, sana ne emredilmişse onu açıkça onlara söyle. O müşriklerden yüzçevir.” nazil olunca, bu âyeti işiten bedevi bir arap hemen secdeye kapanmış ve kendisine “Yoksa müslüman mı oldun?” dediklerinde, O: “Yok, ben bu âyetin belâğatına secde ettim.” demiştir.¹⁰⁴

Velid b. Mugire bir gün Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) gelerek kendisine Kur'ân'dan bir şeyler okumasını ister. Hz. Peygamber de ona Nahl sûresinin 90. âyetini okur: Velid bunun üzerine şöyle der:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَايَ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ “Bu sözde öyle bir tatlılık ve parlaklık var ki, bunun altı bereket üstü meyve veren bir ağaçtır. Bu insan sözü olamaz.”¹⁰⁵

2. Kur'ân'ın Eşsiz Fesahatı

Hassan b. Sabit ve kadın şair **Hansa'nın** arasında geçen olaylar, Kur'ân'ın benzersiz fesahatinin hangi ortamda kendisini gösterdiğini ifade etmesi bakımından dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Ukaz Panayırında şair **Hassan b. Sabit** şu beyiti okur; وَأَسْيَافُنَا - لَنَا الْجَفَنَاتُ الْغُرَّ يَلْمَعُنَا بِالضُّحَى “Bizim, kuşluk vakti bize parıldayan beyaz leğenlerimiz vardır. Kılıçlarımızdan da galibiyetten dolayı kan damlamaktadır.” Kadın şair **Hansa**, bu beyitleri ciddi anlamda tenkit etmiş ve onu adeta yerden yere vurmuştur: “Sen cömertliğiniz ve kahramanlığınızla övünmek istiyorsun ama söylediğin beyitte sekiz yerde iftiharına zaaf getirmişsin. “Cefenat” on adetten az olan çokluğu ifade eder, fazlalığı göstermek için “Cifan” demeliydin. “Ğurr” alındaki beyazlığa denir, daha şumüllü olması için “Bid” demeliydin. “Lemean” azar azar, peş peşe gelen parıltıları ifade eder, “Yuşrikne- ışıldadı” deseysin daha kuvvetli olurdu, zira işrak daha devamlıdır. “Duha-kuşluk vakti” yerine “ikindi vakti” deseysin daha güçlü bir övgü olurdu; çünkü misafir sabahtan ziyade akşam üstü gelir. (eski hayat şartlarında bunun daha çok geçerli olduğu aşikardır.) Kanın damladığını “Yekturne” lafzıyla ifade ettin; bu az öldürdüklerini gösterir, çok öldürmek sûretiyle kahramanlıklarını ifade için “Yecrine” demeliydin ki kanın boşanırcasına aktığı tasvir edilebilsin.¹⁰⁶

Birçok sebep varken, arapların Kur'ân-ı Kerim'e muaraza edememeleri, her mucizeye kıyas edilebilmesi, düşmanlarına menfi, dostlarına müsbet tesir bırakması, sanki bir tek söz imiş gibi âyet ve sûreler arasında münasebet bulunması, okuyana usanç vermemesi, kolay ezberlenmesi, korunmuş olması, bunlardan bazılarıdır.

3. Kur'ân'ın Mucizeliği ve Tenasüb Konusu

Kur'ân 23 senelik zaman diliminde, farklı şartlarda değişik olaylara göre ve çeşitli sorulara cevap olarak parça parça indirilmiştir. Ayrıca bu güçlü tertipte, Kur'ân'ın muhteşem kontekstine uymayan, konulduğu yere oturmayan hiçbir âyet yoktur.

Bu muhteşem nazım içinde yerinden kopabilecek bir kelime dahi bulunmamaktadır. Medeni bir âyet, Mekki bir sûrede olabiliyor veya bir âyetle akabindeki âyet arasındaki nüzul tarihi bir kaç sene olabiliyor. Hangi insan akli tertipte, uyumda ve düzenlemede bu özeni gösterebilir de fesahat, belâgat ve uyumda zirveye çıkabilir?

Kur'ân'ın i'caz vecihlerini sayan müfessirler; onun âyet ve sûreler arasındaki münasebeti yani tenasüb yönünü de o'nun i'caz vecihlerinden saymışlardır.¹⁰⁷ Bu iki ilim dalının birbiri ile çok yakın bir alakası vardır.¹⁰⁸ Aslında kanaatimizce Kur'ân-ı Kerim'in nazım ve tertib yönünden mucize olmasını en çok destekleyen ilim dalı *Tenasüb ilmi* olsa gerektir.¹⁰⁹ Bunu daha iyi anlamak için o döneme gitmek ve Kur'ân-ı Kerim'in hususiyetlerine bakmak gerekmektedir.

Tenasüb konusunda müfessir Bika'i'den çok önce bu meseleyle ilgilenen Zerkeşi ve Suyuti'nin bu sahada ilk eser sahibi dedikleri **İbn-i Zübeyr el-Endülüsi** tenasüb konusunu i'caz vecihlerinden biri olarak saymıştır.¹¹⁰ Tenasübün tanımı yapılırken, o'nun belâgat sırlarından biri olduğu hususu üzerinde özellikle durulduğunu¹¹¹ burada bir kez daha ifade edelim.

Şüphesiz Kur’ân, nazmında ve tertibinde tek ve eşsiz bir örnektir. Eğer onun lafızlarından birinin yeri değiştirilecek olsa veya bir lafzı yerinden çıkarılsa, o lafızların arasındaki bağlar izale edilmiş olur ve o lafızlar dillerde dolaşan, hiçbir edebi değeri olmayan diğer sıradan sözlere dönüşüverir. Sanki o lafızlar yerlerinin değiştirilmesiyle bir dilden başka bir dile çevrilmiş gibi olur. Kur’ân’ın i’caz vecihlerinden birisi de nazımın sağlamlığı ve lafızların konulduğu yerde birbirlerine olan münasebetinde görülür.¹¹²

Müellif **Seyyid Kutup** ise Kur’ân’ın özellikle tasvir yönüyle i’cazını maddeler halinde sıralar ve şöyle der; *“Diğer bir ahenk çeşidi de âyetlerin siyakındaki gayeler arasında bulunan manevi teselsül ve bir konudan diğerine geçişteki tenasüpdür.”* **Kutup**; bu konudaki kanaatini biraz daha ileri götürür ve belağat alimlerini de şahit göstererek, sûrede yer alan âyetlerde mevcut olan *ruhi irtibattan* bahseder.¹¹³

4. Muhammed Draz’ın Bu Konudaki Gayreti

Muhammed Draz, Kur’ân’ın nazıl oluşunda zaman ve mekan keyfiyetini ele alır. Özellikle o’nun nazım yönüyle fevkaladeliğine işaret ederken; *İ’caz* ve *Tenasüb* ilişkisini destekler mahiyette bazı misaller serdedir.¹¹⁴ O şöyle demektedir: *“Kur’ân üslubu, ifade güzelliğinin tahammül edilebileceği nisbette, i’caz cihetini seçmiştir. Bu da ona tavsif, kıssa, teşri’, cedel vb. gibi anlatım çeşitlerinden birinden ötekine geçiş imkanı vermiştir. Mevzu ve muhteva yönünden Kur’ân, en zengin kitab oluşunun yanı sıra aynı mevzuda muhtelif üslub çeşitlerini en fazla kullanan bir eserdir. Kur’ân’da aynı ifade tarzı uzayıp gitmediği gibi aynı mana hedef alınacak şekilde söz uzatılmaz. Aynı sûre içinde, bir manadan diğerine geçtiği gibi, aynı mana içerisinde de inşadan ihbara, izmar’dan izhar’a, isim halinden fiil haline, maziden hale veya istikbale, tekellümden gaybet veya hitaba ve sair ifade yollarına intikal eder durur. Bu yönden, Kur’ân gibi olması bir tarafa, ona yaklaşan bir tek kitab bile gösterilemez. Aslında mevzu içinde veya mevzudan çıkışta telaş, zahmet, zorlanma hatta sürçme sebebi olabilecek olan bu devamlı ve seri geçişler esnasında Kur’ân üslubunda bunlardan hiçbir eser bulunmaz. Bilakis her seferinde nazmı, münasebetlerini ve üslub güzelliğini korur ve bu çeşit çeşit dallardan uygun ahenkli bir manzara teşkil edilir.”*¹¹⁵

Muhammed Draz, Arapçayı iyi bilen bir kimsenin, Kur’ân’ın nazmına bu açıdan baktığında O’nun i’cazının sırlarından olan bu üstün kudret sırrını görmemesinin mümkün olmayacağı görüşündedir. Eserinin içinde bir bölüm olan *“Sûre Sûre Kur’ân”* da anlattıkları sanki bu bölümde başlık olarak kullandığımız *İ’caz* ve *Tenasüb* konusuna tahsis edilmiş gibidir. **Draz**, sûreyi meydana getiren kelimelerin ve cümlelerin muhteşem bir ahenk ve münasebet ilişkisi olduğunu uzun misallerle anlatır: *“Kur’ân’ın nüzulüne dikkat edilirse, parçalardan her birinin daha iner inmez önünden veya sonundan, münasip gelecek bir çerçeve içine derc edildiği görülür. Her bir necm için bu çerçevenin muayyen bir noktasında bir yer tayin edilmiştir. İşte bu ani tevziden anlaşılır ki daha o parçaların inişlerinden önce, hatta onların vesilelerinin meydana gelmesinden hayli önce, bu parçaların yerlerinin belirlenmiş olduğu şumüllü, mufassal bir plan vardır. Son derece teferruatlı olan bu plan tam tamına tatbik edilmiştir. Öyle ki; herhangi bir sûrenin önüne veya sonuna*

konulmuş olup da sonra yeri değiştirilmiş olan tek bir parça yoktur. Bu gerçekten hayret vericidir.”¹¹⁶ Bu izahlardan sonra **Draz**; sûreleri bir bütün olarak ele alır ve onların başı ve sonu arasındaki ahenk ve tenasüb’e özellikle dikkat edilmesi gerektiği hususunu ifade eder: “Sûrelerden birine dikkat ediniz. Adım adım, tefekkür ederek sûrelerin manaları içinde ilerleyiniz. Dönüp dönüp bakınız: Sûre nasıl başlıyor? Nasıl hitama eriyor? İçindeki fikirler birbiriyle nasıl ahenk kuruyor? Rükünleri ve cümleleri birbirine nasıl sarılıyor? kucaklaşıyor? Mukaddimleri neticelerle nasıl denkleştiriliyor ve başı nasıl sonunu hazırlıyor?”¹¹⁷

Draz, Kur’ân-ı Kerim’in nazım yönünden i’cazının ortaya çıkmasını sûreler içindeki tenasüb ve ahenge bağlar: “Sûrede meseleler müteaddid olsa da sonu başı ile, başı ortası ile irtibatlıdır. Aynı meseleye dair olan cümleler birbirleriyle irtibatlı olduğu gibi bütün halinde de sûre aynı maksada yönelir. Binaenaleyh sûrenin nazımını anlamak isteyen kimse, ona bütün olarak bakmak ihtiyacındadır. Keza o meselenin bölümlerini anlamak isteyen kimse de bundan müstağni kalamaz.”¹¹⁸ Yine o’na göre Kur’ân bütünlüğünü tesbit etmenin yollarından biri tenasüp ilminin inceliklerinden yararlanmaktır. Bu durumu şu tesbitleri ile göstermeye çalışır: “Muhkem ve metin bir binanın cüzleri gibi, Kur’ân cüzleri birbirine kenetlenmiştir. Kur’ân’da söz, zü şücun dur, yani sözün çok dalları bulunur. Fakat Kur’ân muhtelif cinsleri bir araya topladığından, onların çeşitliliğinden bir ahenk, bir vahdet teşkil edecek şekilde o unsurları bir araya toplar. Zıtları bir araya toplayarak bir ahenk sağlamak ise, her fende ve her güzel sanatta, henüz izah edilememiş bir sırdır. Bu kaideye binaen Kur’ân, bazen zıtları ele alıp onlardaki güzellik veya çirkinlikleri en bariz bir sûrette gösterir. Bazen haddizatında zıt olmamakla beraber farklı unsurları alıp onları birbirine yardımcı kılarak tanzir, tefri, istihsad veya istinbat, tekmil veya ihtiras gayesiyle birbirine sevkeder. Bazen tarihi realitede iki mananın birbirine iktiranını yahut iki şeyin mekan bakımından yakınlığını, onları nazımda mukterin kılmayı bir esas sayar, nüzul sebeplerini ve mekanın mahiyetini iyi bilmeyen kimse ise bunu, maksat haricine çıkmak telakki eder. Halbuki çıkmak söz konusu değildir. Aksine bu durum, içinde bu manaların dolaşıp durduğu müteaddit muhatabların ruhlarının ihtiyaçlarını gidermek içindir. Eğer iki mana arasında bu vecihler veya benzerleri ile tesis edilen neseb akrabalığı yoksa, Kur’ân bir manadan diğerine güzel ve tatlı bir tarzda intikal eder.”¹¹⁹

Bediüzzaman Said Nursî de aynı **Draz**’da olduğu gibi Kur’ân’ın i’cazı ile tenasübü arasındaki yakınlığa dikkat çekenlerdendir. **Nursî**, “Sözler” isimli eserinin “Onüçüncü Söz” başlıklı bölümünde, sûreleri oluşturan âyetler veya birkaç âyetten oluşan necmleri tıpkı gökyüzündeki yıldızlar gibi rastgele serpiştirilmiş gibi görünmesine rağmen aslında aralarında gizli bir insicam ve nizamın bulunduğunu belirtir: “Âyetlerinin herbir necmi vezin kaydı altına girmeyip ekser âyetlere bir nevi merkez olması için ve aralarında mevcut manevi münasebete rabita olması için herbir âyetin o bütün âyetleri kuşatan daire içindeki âyetlere birer münasebet hattı vardır. Adeta serbest herbir âyetin ekser âyetlere bakar birer gözü, müteveccih birer yüzü vardır. Nasıl ki gökyüzünde intizamsız gibi görünen yıldızlardan her bir yıldız kayıt altına girmeyip herbirisi ekseri yıldızlara

*bir nevi merkez olarak yörüngesindeki her bir yıldızla mevcudat arasındaki gizli münasebete işaret olarak, birer münasebet hattı uzatmakta ise de her bir yıldızın da nücum-u âyet gibi diğer bütün yıldızlara bakar birer gözü, müteveccih birer yüzü vardır. İşte intizamsızlık içinde kemal-i intizamı gör, ibret al!"*¹²⁰

C- Sûre'nin Mekki ya da Medeni Oluşunun Anlamı

Kur'ân ilimlerinde sûrelerin *Mekki* ya da *Medeni* oluşları büyük bir öneme sahiptir.¹²¹ Sûrelerin Mekke'de inmesi ya da Medine'de inmesi gelen sûrenin genel hatlarında birbirinden farklı bariz özellikleri beraberinde getirmiştir. Sûrenin fiziki ve muhteva özellikleri o'nun arka planını oluşturmaktadır. Bu arka plan, sûrenin genel yapısını ve ele aldığı konuları etkilemektedir. Bu yönü ile sûrelerin *Mekki* ve *Medeni* oluşları genelde *Tenasüb ilmi* ile özelde bizim konumuz olan *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusunu yakından ilgilendirmektedir. Çünkü çalışmamızın Üçüncü bölümünde görüleceği gibi her bir sûrenin *hedef tesbiti*, o sûrenin Mekki ya da Medeni arka planı ile doğrudan ilgilidir. Dolayısıyla bu konuyu çalışma alanımızın sınırlarına yakınlaştırmak için irdelememiz gerekmektedir.

Bir sûrenin Mekki ya da Medeni olabilmesi için iki şart söz konusudur: Bunlardan biri, sûrenin bütün âyetleri Mekki ya da Medenidir. (*Mesela Müddessir sûresinin bütün âyetleri istisnasız Mekkidir. Aynı şekilde Nur sûresinin bütün âyetleri de Medine'de nazil olmuştur.*) Diğeri ise, sûrenin Mekki ya da Medeni ismini alabilmesi için çoğunluklu âyetleri'nin Mekki ya da Medeni olması gerekmektedir. (*Mesela Nahl sûresinin son üç âyeti Medine'de nazil olmuş olup geri kalan 125 âyet'in hepsi Mekke'de inmiştir. Dolayısıyla sûre Mekki'dir.*)¹²²

Sûrelerin *Mekki* veya *Medeni* olduğunu bilmenin pek çok faydası vardır. Bunların başında; sûrelerin *teşri' tarihi* bilinmiş olur ve ayrıca bundaki hikmet ve *tedrici tekamül* ortaya çıkar.¹²³ İki veya daha fazla âyetin, bir konuda ittifak etmeyip, birbirine muhalif gibi görünmeleri halinde, nasihi mensuhdan ayırt etmekte meydana gelecek problemi çözmekte faydalı olacaktır.¹²⁴ Bu husustaki âyet ve sûrelerin birinin Mekki ve diğerinin Medeni olduğu bilinirse, Medeni olanın Mekki olandan daha sonra nazil olduğu düşünülerek, nasih ve mensuh kolaylıkla ortaya çıkar ve müşkil halledilmiş olur.¹²⁵ Diğer yandan bunu bilmenin, Kur'ân'ın tağyir ve tahrifden salim olarak bizlere ulaşmasını temin etme gibi çok önemli bir faydası daha vardır ki ayrıca ifade etmek gerekir.

Kur'ân sûrelerinin Mekki ya da Medeni olmaları konusunda Hz. Peygamber'den bir açıklama gelmemiştir. Çünkü O'nun sağlığında sahabenin böyle bir açıklamaya ihtiyaçları yoktu. O halde sûrelerin Mekki mi Medeni mi olduğunu bilmek sahabe ve tabiinden gelen haberlere dayanacaktır. Çünkü onlar vahyi müşahade etmişler ve vahyin zaman ve mekan boyutunu gözleriyle görmüşlerdi.¹²⁶ Dolayısıyla hakkında herhangi bir haberin kitap ve sünnette doğrudan bulunmaması nedeniyle mesele, *icthadi bir hüvviyet* kazanmıştır.¹²⁷

Konunun ictihadi bir hüvviyete sahip olması nedeniyledir ki, sûrelerin kaç tanesinin Mekki kaç tanesinin Medeni veya kaç tanesinin hem Mekki hem de Medeni olduğu üzerinde ittifak edilmemiştir. Mekki sûrelerin sayısını **İbn-i Abbas** 85 olarak belirlerken, **Suyuti** 82 demektir. **İbn-i Abbas**, **Suyuti'den** farklı olarak *A'raf*, *Meryem* ve *Mutaffifin* sûrelerini ilave etmektedir. **İbn-i Nedim** de 85 demektir. O'ndaki tek farklı sûre de “*Rahman sûresi*”dir. **Ali b. Ebû Talib** ise 84 olarak belirlediği Mekki sûreler arasında *Mesed* ve *Necm* sûresi yoktur. Ancak o da *Fatiha* sûresini zikretmektedir. Medeni sûrelere gelince **İbn-i Abbas** ve **Ali b. Ebû Talib** 28 sûreden söz etmektedirler. Aralarındaki tek fark *Saff* ve *Necm* sûreleridir. **Suyuti** Medeni sûreleri 29 olarak belirler ve *Mutaffifin sûresini* ilave eder. **Muhasibi** ve **İbn-i Nedim** ise 27 demektirler. **İbn-i Nedim'de** *Ahzab* ve *Rahman* sûreleri yoktur. Farklı olarak *Ahzab* sûresi vardır. **Muhasibi** ise *Zelzele*, *Rahman*, *Dehr*, *Haşr* ve *Hacc* sûrelerini saymazken *Hıcr*, *Nahl*, *İhlas* ve *Maun* sûrelerini Medeni sûre olarak tesbit eder.^{[128](#)}

Mekki ve Medeni sûrelerin konumuzla ilişkisini doğru tesbit edebilmek için bu sûrelerin yapısal özelliklerine, konuları ele alış ve işleyiş biçimine ayrıntılı olarak bakmamız gerekecektir. Bunun için bu sûrelerde ele alınan konulara ve bazı kavramlara bakarak işe başlayabiliriz. Mekki olsun Medeni olsun pek çok sûrede ele alınan peygamber kıssalarının farklı versiyonları ya da sadece Mekki veya Medeni sûrelerde kullanılan münferit kavramlarının kullanılış biçimi konunun anlaşılmasında bize yardımcı olacak hususlardır. Mesela Hz. *Musa'nın kıssası* Mekki sûrelerde nasıl bir form içinde sunulmuştur. Medine'de yaşayan Yahudiler'in de devreye girmesiyle bu durum Medeni sûrelerde nasıl bir genişlemeye tabi tutulmuştur. Dolayısıyla sûrede ele alınan konuların sûrenin dokusu ile yakından münasebattar olduğu rahatlıkla söylenebilir. Öte yandan Mekki ve Medeni sûrelerde geçen bazı kavramlara baktığımızda durum değişmemektedir. Mesela içerisinde “*esatirü'l-evvelin*” ifadesinin geçtiği âyetlerin^{[129](#)} hepsi Mekki'dir.^{[130](#)} Hatta **İbnü'l-Gars** buradan hareketle *Mutaffifin* sûresinde geçen “*esatirü'l-evvelin*” kavramından dolayı bu sûrenin Mekki olduğuna hükmetmektedir. Bir başka kavrama bakalım: “*Ehl-i Kitab*” ifadesi Mekki sûrelerde görülmezken, Medine döneminde nazil olan sûrelerde sıklıkla geçmektedir.^{[131](#)} Bunun sebebi ise gayet açıktır. Çünkü Mekke'de Ehl-i Kitab etkin bir biçimde bulunmamaktadır.

Bu çalışma açısından büyük önem taşıyan Mekki ve Medeni sûrelerin karakteristik özelliklerine geçmeden önce genel tanım üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır. Tefsir usul kaynaklarında üç farklı tanımla karşılaşmaktayız.^{[132](#)} Mekke'den Medine'ye hicret kriterinin esas alındığı “*Zaman*” mefhumu bu tanımlardan birincisidir. İkinci tanım “*Mekan*” olgusu üzerine bina edilmiştir. Yani Mekke sınırları içinde gelen sûre ve âyetler Mekki, Medine sınırlarında nazil olan âyet ve sûreler ise Medeni'dir. Bir üçüncü tanımda ise “*Muhataplar*” belirleyici rol oynamaktadır. **İbn-i Mesud'un** rivayetinde geçtiği gibi; “*İçerisinde 'Ey insanlar!' bulunan bütün âyetler Mekki, 'Ey iman edenler!' bulunan bütün âyetlerde Medeni'dir.*”^{[133](#)} Kur'ân âyetleri zaman, mekan ve şahıslar açısından sınıflandırılırken, sûrenin ihtiva ettiği “*Konular*” ihmal edilmektedir. Dolayısı ile bu

tanımlara “*konu boyutu*” dikkate alınarak bir ilavede bulunmak gerekmektedir.¹³⁴

Bu tanımların ardından şu soru sorulabilir: Acaba Mekke döneminde gelen bir sûre ile Medine’de nazil olan bir sûre arasında ne gibi yapısal farklılıklar vardır? Bu sorunun cevabı aynı zamanda bu konunun münasebet ile aralarındaki ilişkiye de ışık tutacaktır. Bu ise Mekki ve Medeni sûrelerin karakteristik özelliklerine, fiziki ve muhteva farklılıklarına ayrıntılı olarak bakmamızı gerektirecek bir husustur.

1. Mekki Sûrelerin Karakteristik Özellikleri

Hiç şüphe yok ki, Mekke döneminde büyük bir akide ve inanç değişimi yaşanıyordu. Bu dönemde ele alınan konuların başında; müşriklerin putlara tapmalarının tutarsızlığı, tek bir yaratıcının varlığı ısrarla dile getiriliyordu. Buna karşı çıkanlar için ise ahirette hesaba çekilecekleri zihinlere yerleştiriliyordu. Bu dönemde gelen sûrelerdeki güçlü vurgular her geçen gün sıkıntıları artan müslümanlar için büyük bir ümit ve teselli kaynağı oluyordu. Dolayısıyla Mekki sûrelerin karakteristik en önemli üç özelliği arasında *tevhid*, *risalet* ve *ahiret* gibi konuların başta geldiği söylenebilir.¹³⁵ Bu dönemde itikat ve inançla ilgili konuların ağırlık kazanması; Mekke’nin, *bir tesis etme*, *tanzim etme* ve *kurma yurdu* olmasıydı.¹³⁶ Mekki sûrelerdeki bu genel karakteristik yapı, farklı bir bakış açısı ile, bu sûrelerde ağırlıklı tema olarak işlenen *Allah-İnsan ilişkisi* temeline oturtulabilir.¹³⁷

Mekke dönemi 13 yıllık uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Dolayısıyla bu dönemi tek başına ele almak yerine - *nüzul sürecini dikkate alarak* - bazı bölümlelemelere gitmek yararlı olacaktır. Mesela, Mekke döneminde gelen sûreleri *ilk*, *orta* ve *son dönemlere* ayırmanın lüzumu üzerinde durulabilir. Böylelikle bu alt dönemlerde meydana gelen olaylarla, sûreleri oluşturan âyetler arasındaki ilişki, çok daha isabetli ve anlamlı bir temele oturtulmuş olur.¹³⁸ Buna benzer bir ayırım ise, sûrenin nazil olduğu aşamayı, Mekki dönem için *erken dönem*, *orta dönem* ve *geç dönem* olarak üç bölümde ele alınabilir.¹³⁹ Müsteşrik **William Muir**, Kur’ân sûrelerinin tarihi sürecini ele alan kitabında Mekki sûreleri *beş merhalede*; Medeni sûreleri ise *bir merhalede* incelemesinin lüzumu üzerinde durmuştur. **Weil** isimli müsteşrik ise, Mekki dönemi *üç*, Medine’yi ise *bir merhaleye* ayırır.¹⁴⁰ Özetle söylemek gerekirse, Mekki sûreler arasında böyle bir ayırımı hakettirecek ciddi farklılıkların olduğunu söylemek rahatlıkla mümkündür.¹⁴¹

İşte tüm bu nedenlerden Mekki sûrelerin genel yapısını ortaya çıkarmak için kendi içlerindeki; dış görünüm ve özelliklerine, fiziki yapılarına, zahiri açıdan ve lafız yönünden farklılıklarına bakmak gerekecektir. Bunu yaptıktan sonra ikinci olarak da bu özelliklerin dışında yer alan derin, iç ve muhteva ile ilgili özelliklerine bakacağız.

a. Mekki Sûrelerin Lafzi Özellikleri

1. Mekke döneminde gelen âyetler oldukça kısa metrajlıdır. Bunun en başta gelen sebepleri arasında, Mekki dönemde var olan çok güçlü psikolojik tahrik gelmektedir. Dolayısıyla bu âyetler

volkanik patlama etkisine sahiptir. Bu özellik vicdanları harekete geçiren unsurların başında gelmektedir.¹⁴²

2. Âyetlerin bitimindeki kafiyelerin tekrar etmesi, dinleyenleri sanki şifreliymiş zannını uyandıran kısa cümlecikler ve bu cümleciklerin kafiyeyle bitmesi, müşrikler'in alışık oldukları üslub özelliklerindendir.¹⁴³ Dolayısıyla ilk gelen sûrelerde secili ifadeler, müşriklerin Hz. Peygamber'i kahin ve şair olmakla itham etmelerine sebep olmuştur.¹⁴⁴

3. İçerisinde “*kella*” lafzının geçtiği sûrelerin tamamı Mekkidir. Kur'ân'da toplam 15 sûrede 33 farklı yerde bu lafzın tekrar etmesinin hikmeti; “*Mekke'de yer alan muhatapların çoğunluğunun mütekebbir ve inatçı müşriklerden oluşması olduğudur*”¹⁴⁵

4. İçinde secde bulunan âyetlerde Mekkidir.¹⁴⁶

5. Bakara ve Al-i İmran sûreleri istisna edilirse Huruf-u Mukatta'a ile başlayan sûreler Mekkidir. Ra'd sûresi ihtilaflıdır.¹⁴⁷

6. Yeminle başlayan bütün sûreler Mekkidir.¹⁴⁸

7. İçerisinde “*Ey İnsanoğlu!*” ve “*Ey İnsanlar!*” ifadelerinin geçtiği bütün sûreler Mekkidir.¹⁴⁹

b. Mekki Sûrelerde Muhteva Özellikleri

1. Allah Teâlânın varlığına, birliğine, kemal sıfatlarla muttasıf, noksanlıklardan münezzeh olduğuna iman etme gibi hususlar, Mekke'de gelen âyetlerin yoğunlukla üzerinde durduğu konuların başında gelir.¹⁵⁰

2. Mekke'de mücadele edilen insanların müşrik olması yönüyle hitab çoğunlukla onlara yöneliktir.¹⁵¹

3. Yine müşriklerin kötü davranışlarının, çirkin gelenek ve göreneklerinin eleştirildiği, reddedildiği ve bunlara devam etmeleri halinde dünya ve ahirette nelerle karşılaşacakları gibi konular da bu dönemin ağırlıklı temalarını oluşturmaktadır.¹⁵²

4. İnsanların doğru sözlü olma, sabır, alçak gönüllülük ve temiz kalpli olmak gibi ahlaki meziyetler de Mekki sûrelerin ele aldığı konulardandır.¹⁵³

5. Nefsin, malın, aklın, namusun ve dinin korunmasıyla alakalı genel teşrii temellerin Mekke döneminde atıldığı görülmektedir.¹⁵⁴

6. Bakara sûresini istisna edecek olursak, önceki peygamberlerin kıssalarının anlatılması yine Mekki sûrelerin özelliklerindendir.¹⁵⁵

7. Yine Bakara sûresi hariç Hz. Adem ve İblis kıssalarının yer aldığı sûreler Mekkidir.¹⁵⁶

8. Kur'ân cinlerden sadece Mekke döneminde bahsetmektedir.¹⁵⁷

2. Medeni Sûrelerin Karakteristik Özellikleri

Mekki sûrelerde görülen genel tema daha önce geçtiği gibi *Allah - İnsan ilişkisiydi*. Bu ilişki

Medeni sûrelerde yerini *İnsan-İnsan ilişkisi*'ne bıraktığı görülür.¹⁵⁸ Genel hatları ile Medeni sûrelerin yapısal dokusunu iki başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar; *hukuki ve toplumsal düzenlemeler* ile *cihad* konularıdır.¹⁵⁹ Bu istikamette Medeni sûrelerin lafzi ve muhteva özellikleri üzerinde durmadan önce, Kur'ânî vahyin *İnsan-İnsan ilişkileri* üzerinde durduğu konuları şu ana başlıklar altında toplamak mümkündür: *Evlenme münasebetleri, Ana-baba ve evlat münasebetleri, Miras, Adam öldürme, Ticaret ilikleri, Zekat ve sadakalar ve Köleler* konusudur.¹⁶⁰

a. Medeni Sûrelerin Lafzi Özellikleri

1. Mekki âyetlerin aksine, Medine'de gelen âyetler gözle görülür derecede uzun metrajlıdır.¹⁶¹ Öyleki bunların arasında Mushaf sayfası ile bir sayfayı bulan âyetler vardır.
2. İçerisinde “*Ey iman edenler!*” ifadelerinin geçtiği sûreler Medenidir.¹⁶²

b. Medeni Sûrelerin Muhteva Özellikleri

1. Namaz, zekat, hac, nikah, boşanma, alışveriş ve faiz gibi uygulamalarla ilgili detaylı açıklama ve bunlara yapılan vurgu Medeni sûrelerin en karakteristik özelliklerindendir.¹⁶³
2. İçerisinde kıtal emrinin, savaş, barış, ganimetler ve esirlerle ilgili hükümlerin yer aldığı her sûre Medenidir.¹⁶⁴
3. Medine'ye hicretle birlikte gelen vahyin gündem maddelerinden birini de münafıklar oluşturmaktadır.¹⁶⁵
4. Ehl-i kitab mensuplarıyla yapılan tartışmaların yer aldığı âyetlerin Medeni olduğu görülmektedir.¹⁶⁶
5. İdare kurallarından, yönetimde şûranın öneminden, ihtilaf vukuunda kitab ve peygambere müracaat edilmesi gerektiğinden bahseden âyetler Medenidir.¹⁶⁷
6. İbadetler ve muamelatla ilgili hukuki düzenlemeler ve bunlara terettüp eden çeşitli hükümlerin içinde yer aldığı âyetler Medenidir.¹⁶⁸
7. Resul olarak Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) itaat edilmesini isteyen âyetler de Medenidir.¹⁶⁹
8. Medine'de nazil olan sûre ve âyetlerde Hz. Peygamber'in evlilik ve aile yaşantısı ile ilgili pek çok bölümler yer almaktadır ki, bu konulara Mekki dönem Kur'ân'ında hemen hemen hiç rastlanmamaktadır.¹⁷⁰

3. Mekki ve Medeni Sûrelerin Başı ile Sonu Arasındaki Münasebet

Her hangi bir konuyla ilgili Kur'ân âyetlerinin tamamını ele alarak, Kur'ân'ın düşünce yapısını belirlemeye çalışan “bütünsel/tevhidi yahut konulu/mevzui akım”, Kur'ân bütünlüğünü görme açısından iyi bir zemin teşkil etmektedir. Zira Kur'ân'da temas edilen konulardan birisiyle ilgili

âyetler bile bir yerde toplu olarak verilmediği¹⁷¹ için, bahsi geçen konu hakkında kesin ve isabetli söz söyleyebilmek, o konuyla ilgili bütün âyetleri göz önünde bulundurmayı gerektirir.

Kur'ân konuları, bölümler, anabâşlıklar ve altbaşlıklar altında işlemez. Muayyen konular, bazı siyak-sibak çerçevesinde adeta müstakil olarak ele alınmış görünümü verseler de her siyak-sibak çerçevesi aynı zamanda Kur'ân'ın diğer pasajlarıyla doğrudan veya dolaylı olarak irtibatlıdır.

Müsteşrikler, Kur'ân'ın konu ve başlıklara ayrılmayışını bir fırsat bilerek, Kur'ân'ın konu bütünlüğüne sahip olmadığını, bunun da ilahi vahye hâlel getireceğini iddia etmiş¹⁷²; onun tutarsızlık ve çelişkilerle dopdolu olduğunu söylemişlerdir. İşte Kur'ân bütünlüğüne karşı yapılan bu ve benzeri saldırılar, o'nun bütünlüğünü gözler önüne serme ihtiyacını doğurmuş ve böylece münasebet ilminin Kur'ân sahasında devreye girmesini zaruri kılmıştır.

Müsteşrikler ve onlar gibi düşünenlerin bu tür iddiaları, onların Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada bir takım ilmi gerçeklerden uzak oluşlarının ve Kur'ân'ın bütünlüğündeki esrarı yakalayamadıklarından acze düşüşlerinin bir ifadesidir. Kur'ân, bir bütün halinde inmeyişiinde, öncelikle Hz. Peygamber'in ve ashabının fitri ve içtimai durumlarına göre öğretilerini tedrici olarak serpiştirmeyi hedeflemiş olmalıdır. Bu da aynı konu ile ilgili farklı yerlerde bir çok âyetin bulunabileceği anlamına gelir ki işte bu gerçek, Kur'ân'a bütüncül yaklaşmayı gerekli kılan en önemli noktadır.¹⁷³ Bu yüzden ilk nazil olanlardan başlamak sûretiyle, âyetlerin her birinin diğerini tamamlayıcı ve açıklayıcı özelliğe sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, Kur'ân'ın bir bütünlük içerisinde anlaşılmasının zarureti kendiliğinden ortaya çıkar. Bunlar dikkate alınıp da Kur'ân incelendiğinde onun, tarih itibariyle önce ve sonra nazil olan âyetleriyle nasıl bir bütünlük arzettiği kendiliğinden görülecektir.

Zaten Kur'ân'daki konular arasında bir bağ kurulamayıp dağınıklık olsaydı, Medeni bir âyetin Mekki bir sûreye, Mekki bir âyetin Medeni bir sûreye yerleştirilmesinin anlamı olmazdı. Kur'ân'ı doğru olarak anlama ona külli yaklaşımla mümkün olacaktır.¹⁷⁴ Mekki ve Medeni âyetlerin karma bir şekilde yerleştirilişi, bu âyetlerin birbirini mana bakımından tamamlamaya yönelik olması nedeniyledir.¹⁷⁵

Ancak burada üzerinde durulması gereken bir mesele vardır. Kur'ân'ın tertibinde bir çok sûrede medeni âyetlerle mekki âyetler yanyana ve içiçedir. Yani Mekki bir sûrenin içerisinde Medine'de nazil olan âyetler olduğu gibi, Medeni bir sûrenin içerisinde de Mekki âyetler bulunabilmektedir.¹⁷⁶ Bu durum sûrenin bütünlüğüne hâlel getirmez. Aksine sûre içerisindeki bu âyetler birbirini tamamlar ve destekler bir mahiyet taşımaktadır.

Mesela Yunus sûresi, Mekke'de nazil olmuş bir sûredir. Ancak sûrenin 40. âyeti olan “*İçlerinden O'na inanan kimseler ve O'na inanmayan kimseler vardır...*” âyeti Medine'de nazil olmuştur. Bu konu hakkında değerlendirmede bulunan **Fahreddin Razi**, bu âyetin kendisinden önce geçen “*Bak o zalimlerin sonu nice olmuştur?*” âyetiyle bir bütünlük sergilediğini şöyle ifade eder; “*Allah Teâlâ bir önceki bu âyette, onlara dünyada azabı musallat edeceğini kasdetmiş olunca, O'nun tarafından ileride onların içinden iman edeceklerin çıkacağı malum olduğundan, Allah katında bu kısmın*

menfaatine uygun olanın, onların köklerini tamamen kazıma değil, onları sağ bırakma olduğuna dikkat çekmek için, “İçlerinden O’na inanan kimseler ve inanmayan kimseler vardır.” buyurmuştur.^{[177](#)}

Aynı şekilde, En’am sûresinin tamamının mekki olup bir defada nazil oluşunun yanısıra; sûrenin 91. âyetinde geçen, وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ “Allah’ın kadrini, O’na layık olacak bir sûrette takdir edemediler.”^{[178](#)} bölümü medinede nazil olmuştur.^{[179](#)} Yukarıda olduğu gibi burada da **Razi**, bu âyetin, mekki âyetler arasına yerleştirilmesindeki insicam ve aralarındaki sıkı irtibattan bahsederek şöyle der: “Biz, bu kitapta, Kur’ân’ın tevhidi, nübüvveti ve meadı isbat etme etrafında döndüğünü söylemiştik. Allah Teâlâ, Hz. İbrahim’in tevhidin delilini getirerek şirki iptal ettiğini nakledip Cenâb-ı Hak bu delili açık beyanlarla ortaya koyunca, bundan sonra nübüvvet meselesini izah etmeye başlayarak, onlar (Yahudiler) nübüvvet ve risaleti inkar ettikleri için bu âyeti buyurmuştur. İşte bu âyetlerin birbirleriyle olan yakın münasebeti!”^{[180](#)}

Birinci bölümde Mekki sûreler ile Medeni sûrelerin özelliklerini zikrederken, bu konunun çalışmamız açısından önemine temas etmiştik. Sûrelerin kendi karakterleri açısından Mekki ya da Medeni olması önem arzeden bir konudur. Bir sûreyi okurken o sûrenin Mekki mi yoksa Medeni mi olduğu hususu kolayca kendini gösterir.

Hız. Peygamber 13 yıl Mekke’de ve 10 yıl da Medine de kalmıştır. Bu zaman zarfında olaylar değişmekte ve yeni durumlar ortaya çıkmaktaydı. Dolayısıyla sûrelerin karakteri denilen konuyu daha rahat anlayabilmek için meseleye bu zaviyeden bakmak gerekmektedir. Mekke döneminin 13 yıl ve Medine döneminin 10 yıl sürdüğü dikkate alınırsa bu zaman aralığını daha kısa bölümlere ayıranlar çıkmıştır. Mesela **Sa’idi** Mekke’de nazil olan sûreleri üç gurubda mütâala eder. Mekke döneminin en önemli hadiselerine o, sûreleri; *Habeşistan’a hicret*, *Mirac olayı* ve *Medine’ye hicret* olarak ayırır. Medine’de nazil olan sûreleri ise dört gurupta değerlendirmektedir. Bunlar da *Bedir savaşı*, *Hudeybiye*, *Tebük* ve Hz. Peygamber’in vefatı hadisesi’ne tesadüf eden sûrelerdir.^{[181](#)}

Hiç şüphe yok ki Mekki ve Medeni sûrelerin böyle sınıflandırılmalara gitmeden de genel özelliklerini farketmek mümkündür. Zaten bu durum, Kur’ân bilgisi sınırlı kimseler de dahil olmak üzere her kesimden okuyucunun açıklıkla göreceği bir hususdur.

Sûrelerin hedef ve amacını bilmede nüzul tarihi ve yerini, yani Mekke’de mi yoksa Medine’de mi inmiş olduğunu bilmek kaçınılmazdır.^{[182](#)} Çünkü Mekki sûrelerde çoğunlukla inanç ve itikat esaslarından sözedilmektedir. Bu husus Mekki sûreler için bir esastır. Mekki sûreler, Mekkeli müşriklerin içinde bulunduğu bir ortamda nazil olmuştur. Dolayısıyla bu sûrelerde onlardan sıkça söz edilmiş, onların inanç ve itikadlarının bozukluğu dile getirilmiş ve İslam onları yıkmaya ve ayrıca sağlam inanç esaslarını tesis etmeye çalışılmıştır.

Medeni sûrelere gelince, bu sûrelerde büyük çoğunlukla farzlar ve hükümler yer alır. Münafıklar ve ehl-i kitabdan bahsedilir. Çünkü müslümanlar Medine’ye hicretlerinden sonra onlarla karşılaştılar. Bu yüzden onlar da müşriklerle birlikte, onların safında, müşriklerle müslümanlar arasındaki olaylara katıldılar ve Kur’ân da, Medine’de cereyan eden bu yeni hayatın iktiza ettiği fer’i

hükümleri yasallaştırmak konusunda nazil oldu. Müslümanlarla, münafıklar ve ehl-i kitab arasında meydana gelen hadiseler dile getirildi. Yine aynı şekilde savaş izni verildikten sonra meydana gelen savaşları ele aldı.

Dolayısıyla bu açılardan Mekki ve Medeni sûrelerin baş tarafı ile sonlarının nasıl olduğuna ve aralarında bir münasebet var mı, varsa ne olduğuna bakmamız gerekmektedir.

a. Mekki Sûreler Nasıl Başlayıp Nasıl Sona Eriyor?

Mekki sûreler ayırt edici özelliklere sahiptir. Bu özellikler arasında müellif **İzzet Derveze'nin** “*konu birliği*” tesbiti çok yerindedir. **Derveze** Mekki sûreler ile ilgili olarak şu tesbitte bulunur: “*Mekke döneminde nazil olan sûrelerden, ister uzun sûreler olsun, ister orta ve kısa uzunlukta ki sûreler olsun, hemen hepsinde konu birliği vardır.*”¹⁸³ Gerçekten de bu tesbiti tatbiki olarak Mekki sûrelerde görmek mümkündür.

Mekke ehlinin sanatları kelimeler, hikmetleri ise beyandır. Mekki sûreler öncelikle Mekke ehline karşı hitap etmektedir. Bu açıdan bakıldığında hem kısa sûrelerin hem de uzun sûrelerin “*Veciz bir üslub*” içinde olduğu görülür. Lafzi güzelliği ortaya çıkarmak için kullanılan secili ve vezinli bu sûreler, Medeni sûreler’e nazaran *konu birliği* yönü ile de farklı bir üsluba sahiptir.

Mekke’de nazil olan kısa sûrelerin başlangıçları da uzun sûrelerin başlangıçları da birbirine benzemektedir. Kur’ân’da 87 sûrenin Mekki olduğu düşünülürse, özellikle Amme cüzü’nde yer alan sûrelerin hemen hemen hepsi çok kısa ve keskin ifadelerle başlamıştır. Bu cüzde yer alan 36 sûreden üçü hariç¹⁸⁴ hepsi Mekke’de nazil olmuştur. Geri kalan 41 sûrenin 27’si uzun sûrelerdir¹⁸⁵ ve bunların da hepsi Mukatt’aa harfleri ile başlamıştır. Yani bunlar da çok kısadır. Hatta bir iki harften meydana gelmektedir. Yine orta uzunluktaki beş sûre çok kısa ve veciz ifadelerin yer aldığı yemin ile başlamaktadır.¹⁸⁶ Beş sûrede “*Hamd*”¹⁸⁷ ifadesi geçmektedir ki, Mekkelilerin pek alışık olmadıkları ve edebi açıdan fevkalade veciz bir beyan tarzıdır.¹⁸⁸ Geri kalan bir kaç sûrede birbirinden değişik ama kısa ve yine çok veciz ifadeler yer almaktadır.

İmam-ı Şatıbi Mekki sûrelerin özelliklerini sayarken bunları tevhid, nübüvvet ve ahiret olmak üzere üç ana başlıkta toplar. “*Mekke’de nazil olan sûreler büyük çoğunluk itibariyle şu ortak özelliklere sahiptir. Birincisi; Allah Teâlâ’nın birliğini tesbit etmek ve O’nun yegane kudret sahibi ve yaratıcı olduğu hususunu dile getirmektir. İkincisi; Hz. Muhammed’in nübüvvetini tesbit etmek ve o’nun Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olduğunu Kur’ân’ın yine Allah tarafından kendisine gönderildiğini, O’nun ne bir sihirbaz, ne de bir kahin olmadığını, söylediklerinde doğru olduğunu isbat etmek. Üçüncüsü ise; Öldükten sonra tekrar dirilmenin ve Kıyamet gününün hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde gerçekleşeceğinin isbatı. Bu üç hususiyet bütün Mekki sûreler için geçerlidir.*”¹⁸⁹

Dolayısıyla biz de bu yaklaşımı esas alarak Mekki sûrelerin nasıl başladıklarına ve nasıl bittiğine bir-iki örnek vereceğiz. Bu arada müfessir **Burhaneddin el-Bika’i’nin** “*Her bir sûrenin bir hedefi vardır. Sûrenin başı ve sonu o hedefe doğru yönelir.*”¹⁹⁰ tesbitini Mekki sûrelerde ki bu üç

hususiyet açısından ele aldığımızda çok yakın benzerliklerin ortaya çıktığı görülecektir.

En'am sûresi 1. âyetinde tevhid çok bariz olarak işlenir ve müteakib âyetlerde de tevhid delilleri sıralanır. 5. âyetten itibaren risalet ve nübüvvet meselesine temas edilir. Yine 3. âyetle “*..Allah içinizi dışınızı ve kazandıklarınızı da bilir.*” ifadesiyle ahirete işaret vardır. Çünkü dünyada kazandıklarımızın karşılığı ahirette verilecektir. Sûrenin sonunda yine tevhid, risalet ve ahiret içiçedir. 160-163. âyetler risaleti anlatmaktadır. 163-165. âyetler ise tevhid hakikatine ve bu arada ahirete işaret etmektedir.

Yunus sûresi 1. ve 2. âyetlerde Allah Teâlâ'nın insanları uyarmak üzere birini seçmesi ve yine 3. âyetle yeri ve gökleri yaratması anlatılmaktadır. 2. âyetle inananlara Rableri katından yüksek makamların verileceği hususu anlatılmaktadır. Sûrenin sonunda yer alan 107. âyetle Allah'dan geleni kimsenin engelleyemeyeceği ve O'nun mağfiret ve merhamet sahibi olduğu anlatılır. 108 ve 109. âyetlerde ise Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) vahye uyması yönünde doğrudan hitab vardır. Yine sûrenin sonunda yer alan “*Doğru yola giren kendisi için girmiş ve sapıtan da kendi zararına yoldan çıkmıştır.*” âyeti ahireti hatırlatmaktadır.

Hud sûresi 2. âyetinde Allah'a ibadet ve peygamberlik kurumu çok net olarak ortaya konulmuştur. 3. âyetle peygamberin ağzından büyük bir günün azabından korkulması gerektiği vurgulanmıştır. Sûrenin son âyeti olan 123. âyet tamamen tevhide hasredilmiştir. 120. âyetinde “*peygamberlerin haberlerinden*” bahsedilmektedir. Yine 122. âyet olan “*Bekleyin şüphesiz biz de bekliyoruz*” ifadesiyle kıyamet tablosu gözler önüne serilmiştir.

Yusuf sûresinin başında Kur'ân'ı arapça olarak indiren ve apaçık bir kitab gönderen Allah Teâlâ'nın kudreti anlatılır. Devamla peygamber kıssalarının “En güzeli”nden bahsedilmektedir. Öte yandan ilk dört âyetle yer alan “belki düşünürsünüz” *وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ* “Daha önce gafildiniz” ve “Secde edenlerden” gibi ifadeler hep ahireti zihinlere getirmektedir. Sûrenin sonunda yine tevhid ve risalet birlikte ele alınırken, Allah Teâlâ'nın resuller göndermesi ve onların kıssalarının Kur'ân'da anlatılmasının ibret yönüne işaret edilmesi O'nun kudretini göstermektedir. 110. âyetle kıyamet tablosu vardır; *وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ* “*Azabımız mücrim kavimden geri çevrilmeyecektir.*”

Ra'd sûresinde tevhid, risalet ve ahiret sûrenin daha hemen başında içiçedir. Allah Teâlânın gökleri direksiz olarak yükseltmesinden bahsedilir, peygambere kitabın indirilmesi ve insanlardan çoğunun inanmamaları anlatılır. Sûrenin sonunda aynen başı gibi tevhid, nübüvvet ve ahiret birlikteliği görünür. Kıyamet günü çerçevesinde bir korku ve inzar üslubu ile inkar edenlerin peygamberlere karşı olan tavırları ve Allah Teâlâ'nın her şeye kafi geleceği anlatılır.

Bütün Mekki sûrelerde aynı tesbitleri bulmak mümkündür.

b. Medeni Sûreler Nasıl Başlayıp Nasıl Sona Eriyor?

Mekki sûrelerin aksine Medeni sûrelerde sadece bir hedef söz konusudur. Mekki sûrelerde görülün tevhid, risalet ve ahiret gibi konu bütünlüğü Medeni sûrelerde yerini “ahkam-ı diniyye” denilen hükümlere bırakmıştır. Bu sûreler en geniş tanımı ile ahkama taalluk eden farzlar ve hükümler

olduğundan sûrenin başlanğıç ve bitişı de bu doğrultuda olmuştur.

Medine döneminde inen sûrelerde; secili ve vezinli ifadeler nadir denecek kadar azdır. Âyetler genellikle uzundur. Kıyamet sahneleri, kıssalardan bölümler, cin ve meleklerin tasviri pek yapılmaz. Bu sûrelerde daha ziyade; kulluk, ahlaki, toplumsal, hukuki sistem ve pratik hayatla ilgili prensipler yasama üslubuyla ve ağır bir dille anlatılır. Bu dönemde inen sûrelerde, nifakla, münafıklarla ilgili somut tablolar çizilir. Yahudiler sözkonusu olunca sert bir üslub kullanır. Yine bu dönemde, ahlaki ve ailevi meselelerle ilgili fetva istekleri ve bunlara verilen cevaplar gündeme getirilir.¹⁹¹

Medine’de nazil olan sûrelerde her ne kadar bir hedef söz konusu olsa bile sûre içinde birbirinden farklı pek çok konu ve mevzu ele alınmaktadır. Mesela Nisa sûresi baştan sona incelendiğinde sûrenin tek bir hedefi olduğu ancak sûre içinde pek çok farklı konunun ele alındığı görülür. O hedef de, çok sağlam prensiplere sahip olan *devlet istikrarıdır*. Bunu gerçekleştirmek için iki yol hedeflenir. Bunlardan birincisi aile ve toplum gibi devlet istikrarının dahili fonksiyonu, ikincisi ise bütün ümmeti ilgilendiren harici faktördür.¹⁹² Şimdi bunu diğer Medeni sûreleri ele alarak görmeye çalışalım:

Bakara sûresi; Kur’ân’ın en uzun sûresidir. Bu uzun sûrenin dört maksadı vardır. Bunlar; insanları İslama davet, ehl-i kitab’ın durumu, dinin ahkamı ve müeyyidelerdir.¹⁹³ Bu dört maksadı tek bir cümlede toplamak gerekirse o da; ahkama dayalı dini hükümlerdir. Dolayısıyla sûrenin başı Huruf-u mukatta’a ve Kur’ân’ın yüceliğinin anlatımına hasredilmiştir. Çünkü bu ahkamı anlatan bizzat Kur’ân’dır. Sûrenin sonu da (bu hükümlere riayet eden) inananların dünya ve ahiretteki akibetlerini beyan eder.

Al-i İmran sûresi; Bu sûre de Medinede nazil olmuştur. Bakara sûresine benzerlik gösterir. Huruf-u Mukatta’a ve Kur’ân’ın şanının zikri ile başlar. Sonunda da inananlara ahirette karşılaşacakları durumun anlatılması ile sona erer.

Nisa sûresi; يَا أَيُّهَا النَّاسُ “*Ey insanlar*” hitabı ile başlar ve kadın-erkek eşitliği, akraba hakkı ve yetim malına dokunmama gibi hususların zikri ile sûreye giriş yapılır. Sonunda ise mirasla ilgili bir hükmün anlatımı ile sûre son bulur.

Maide sûresi; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا “*Ey iman edenler!*” hitabı ile akidlerin yerine getirilmesi ve şeaire riayetin zikri ile başlar. Sûrenin sonunda (bu dini hükümleri yerine getiren) inananlar topluluğuna verilen mükafaatın zikri ile son bulur.

Enfal sûresi; Hz. Peygamber’e (sallallahu aleyhi ve sellem) “*Enfal*”ın ne demek olduğu hakkındaki bir soru ile başlar. *Enfal*’ın Allah ve Resulü’ne ait bir hak olduğu ve gerçek mü’minlerin Allah’dan çok korktukları hususunun zikri ile devam eder ki bu da; ahkama ait bir meseledir. İnananların mükafaatlanacaklarının anlatımı ile sûre son bulur.

Tevbe sûresi; müşriklere bir ihtar hitabı ile başlar. Dört ay yeryüzünde dolaşmaktan ve Hacc-ı Ekber’in ilanını ifade eden hususlar zikredilir. Bu da ahkama ait bir konudur. Müşriklerin Allah’ı aciz bırakamayacakları ifade edilir. Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) inananlara karşı düşkün ve “haris” olduğunun zikri ile sûre sona erer.

Hacc sûresi; يَا أَيُّهَا النَّاسُ “Ey insanlar!” hitabı ile kıyametin çok büyük bir şey olduğu ve o’nun korkutucu tasvirinin yer aldığı kıyamet sahnesi ile başlar. Bu durum en azından sûrenin başı itibariyle Mekki sûrelerin özelliklerini çağrıştırmaktadır. Ancak dini hükümlerin en önemlilerinden namaz, oruç ve zekatın verilmesine dair kesin ifadelerle sûre son bulur.

Nur sûresi; sûre olarak kendisinin hususi yönünün olduğunu ifade eden bir cümle ile başlar. Bu sûre hükümleri kesinleşmiş bir sûredir. Hemen 3. âyetle ahkama taalluk eden zina eden erkek ve kadının hükmüne geçilir. Sûrenin sonu insanların bazı işler hakkında Hz. Peygamber’den izin istemeleri hakkındadır.

Ahzab sûresi; يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ “Ey Peygamber!” hitabı ile Hz. Peygamber’in kafir ve münafıklara uymaması ikazı ile başlar. Ardından sadece vahye uyması ve Allah’a tevekkül etmesi söylenir. 4. âyetle birlikte ahkama dair zihar âyetine girilir. Sûrenin sonunda ise münafık ve müşriklere Allah Teâlâ’nın azab edeceği mü’min erkek ve kadınlara ise mağfiret edeceği bildirilir.

Muhammed sûresi; inkar edenlerin ve inananların durumunun açıklanması ile başlar. 2. âyetle geçen “Muhammed’e indirilen” ifadesi dikkat çekicidir. Muhammed; isim olarak Kur’ân’da dört yerde (Al-i İmran, Ahzab ve Fetih sûreleri) geçmektedir. Bu dört sûrenin hepsi de Medenidir. Sûrede daha sonra inkar edenlerin boyunlarının vurulması emredilmektedir. Sûre üslub olarak çok şiddetli ve keskindir. Buna uygun olarak sûrenin sonunda “Allah zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer O dilerse sizi ortadan kaldırır ve yerinize sizin gibi olmayan bir milleti getirir.” denilmektedir.

Fetih sûresi; Hz. Peygamber’e hitaben kendisine bir fetih ihsan edildiği, gelmiş ve geçmiş tüm günahlarının affedileceğinin zikri ile başlar. Sûrenin sonunda inananlara mağfiret ve büyük mükafaat vaad edilir.

Hucurat sûresi; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا “Ey iman edenler!” hitabı ile Allah ve Peygamberi’nin önüne geçilmemesi ve o’nun yanında seslerin yükseltilmemesinin ihtarı ile başlar. Sonunda da buna uygun olarak وَاللَّهُ بِصِرِّ بِمَا تَعْمَلُونَ “Allah yaptıklarınızı görür!” denilmektedir.

Hadid sûresi; her şeyin Allah’ı tesbih ettiği ve O’nun Evvel, Ahir, Zahir, Batın ve Her şeye Kadir olduğunun zikri ile başlar. Ehl-i kitaba hitab ederek sûre sona erer.

Mücadele sûresi, kocası hakkında Hz. Peygamberle ahkama dair bir mesele hakkında konuşan bir kadından bahsederek başlar. İnananlara vaadedilen mükafatın anlatımı ile sûre sona erer.

Haşr sûresi; her şeyin Allah’ı tesbih ettiği ve ehl-i kitabdan inkarcıları yerlerinden çıkaranın Allah Teâlâ olduğunun zikri ile başlar. Sûrenin sonunda ise cennet ehlinin cehennemlikler gibi olmayacağının izahı, Kur’ân-ı Kerim’in üstünlüğü ve esma-i hüsnâ anlatılır.

Mümtehine sûresi; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا “Ey iman edenler!” hitabı ile inanmayanların dost edinilmemesi gerektiği hususunun zikri ile başlar. Aynı konunun anlatıldığı ifadeler ile sona erer.

Teğabün sûresi; Allah’ı tesbih ve yine يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا “Ey iman edenler!” hitabı ile ahlaki ve dini bir hüküm vazedilmektedir: “Yapmadıklarınızı söylemeyin!” Sûre yine inananlara hitab eden ve ehl-i kitabdandır hristiyanlara benzememeleri gerektiğini ifade eden bir husus ile son bulur.

Cum’a sûresi; tesbih ve Hz. Peygamber’in ümmi olduğunun zikri ile başlar. Cum’a namazının

hükmünü anlatan âyet ile sûre son bulur.

Münafıkun sûresi; münafıkların durumunun uzunca izahı ile başlar. İnananlara yönelik infak etmeleri lüzumu ile sûre sona erer.

Teğabün sûresi, Allah'ı tesbih ve O'nun kafiri de mü'mini de yarattığı zikredilir. Ahkama taalluk eden "Karz-ı Hasene" ifadesi ile sûre sona erer.

Talak sûresi; يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ "Ey nebi!" hitabı ile boşanma hükmünün yer aldığı bir âyetle başlar. Kadınların boşanacağı zaman iddetlerinin beklenilmesi tavsiye edilir. İnananların cennete gidecekleri müjdesi ile sûre sona erer.

Tahrim sûresi; يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ "Ey nebi!" hitabı ile peygamberin hanımları ile aralarında geçen bir meselenin hükmü ile başlar. Sonunda da yine iki kadın olan Firavunun karısı ve Hz. Meryem'in anlatımı ile sûre son bulur.

Beyyine ve Nasr sûreleri; birinde ehl-i kitab ile başlar ve inananlara müjde ile son bulurken diğerinde de fetih ve nusret ile başlar istiğfar ile son bulur.

Görüldüğü gibi Medeni sûreler de tıpkı Mekki sûreler gibi bir bütünlük göstermektedir. Hacc sûresi gibi bir iki istisna dışında dini hükümler ifade eden âyetlerle başlamış ve inananlara müjde ile son bulmuştur.

D- Kur'ân Âyetlerinin İniş Sebepleri

Vahiy boyunca Hz. Peygamber'e tedricen vahyolunan âyetler tamamlanınca, Kur'ân'da mükemmel bir bütünlük oluşmuş, âyetler birbiriyle uyum içerisinde kaynaşmış olarak bir birlik ve insicam içerisinde bir görünüm arz etmiştir. Öyleki âyetlerin tedrici olarak nazil olup, uygun düştüğü yere yerleştirilmesi herhangi bir tenakuza meydan bırakmamıştır.¹⁹⁴

Kur'ân'ı ciddi olarak anlama gayreti içerisinde olan hiçbir kimse, Kur'ân'ın bir çok yerinin tarihi durumlar hakkında bir takım ön bilgilere sahip olmayı gerekli kılacağı gerçeğini gözardı edemez. Nüzul sebepleri konusunda çalışanlar, bunu yapmakla, Kur'ân'ı nazil olduğu tarihi ortamla sınırlandırmayı hiçbir sûrette kasdetmiş olamazlar. Onların hepsi, Kur'ân'ın tarihi geçmişini ve nazil olduğu muhiti ortaya koymakla, Kur'ân'ın getirmiş olduğu mesajı anlamaları için insanlara yardımcı olacaklarına inanmışlardır.¹⁹⁵ Böylece bir taraftan *tarihi ortam*, diğer taraftan da *edebi siyak* nazara alınmıştır. Bundan dolayıdır ki alimler, bu konuyla yakından ilgilenmişler ve *nüzul sebepleriyle edebi siyak* arasındaki uyumu yakalayabilmek için zihni konsantrasyonlarla âyet ve sûreler arasındaki münasebete yönelme mecburiyetini hissetmişlerdir. Tefsirlerinde de yeri geldikçe bunlara atıfta bulunan müfessirler, keşfettikleri ferdi ve özel sebeplerden dolayı inen âyetlerin, Kur'ân'ın genel akışı içerisinde munasip yerlerine oturtulmalarına ters düşmediğini görmüşlerdir.¹⁹⁶ Onların tarihi sebep ile edebi üslub arasını cem etmeleri, kalemin ifade edemeyeceği üstün eleştiri ve sanat duygularını sergilemektedir. Zira *nüzul sebeplerini* tesbit için zamanı şart koşma hususunda onlar, hem tarihi gerçekleri ve hem de sanat bütünlüğünü göz önünde bulundurmuşlardır.¹⁹⁷

Sûrelerin veya âyetlerin hangi maksatla indiğini bilip, bu maksatların öncüllerini tesbit etmek, Kur’ân’daki münasebet ilmi açısından ne kadar önemli ise, nüzul zamanını ve mekanını bilmek de sûrelerin maksadını tayin etmede o derece öneme sahiptir. Bu durum, Kur’ân’ın genel bütünlüğünü kavrama açısından münasebete derinlemesine inmeye ve dolayısıyla *esbab-ı nüzul* ile bağlantı kurularak manayı derinliğine anlamaya yardımcı olmayı sağlayacaktır.¹⁹⁸

Kur’ân bazen, tarihi realitede iki mananın birbirine yakınlığından yahut iki şeyin ortam bakımından yakınlığından dolayı, onları nazımda biraraya getirir. Nüzul sebeplerini ve mekan mahiyetini iyi bilmeyen kimse ise bunu, maksat haricine çıkmak telakki edebilir. Halbuki böyle bir şey söz konusu değildir. Aksine bu durum, içinde bu manaların dolaşıp durduğu farklı muhatapların ruhi ihtiyaçlarını gidermek içindir.¹⁹⁹

Bu sebeple müfessirler, âyetlerin tefsirine bazen *sebeb-i nüzulü* bazen münasebet vechini zikretmekle başlarlar. Âyetlerin nazmındaki bütünlüğü göstermek, münasebet yönünü göstermeye bağlı olduğundan önce münasebeti tesbit ederler. Münasebeti gösterme *sebeb-i nüzulü* bilmeye bağlı olduğunda ise önce *sebeb-i nüzulü* zikrederler.²⁰⁰ Mesela; إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا “*emanetlerin ehline verilmesi*”ni emreden âyetin (Nisâ, 4/ 58), *nüzul sebebi* bilinmediği takdirde sıradan bir okuyucunun, bu âyetin, Kur’ânî üslup içerisinde öncesi ve sonrası ile olan münasebetini anlaması mümkün olmayacaktır.²⁰¹ Çünkü bu âyetin, sibakındaki اَلَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ “*Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi?*”²⁰² âyetiyle münasebet vechi ilk bakışta bulunamayabilir. Ama *sebeb-i nüzul* ile bu şöyle izah edilir: Emanetle ilgili olan Nisa sûresinin 58. âyeti, Osman b. Talha hakkında nazil olmuştur. Mekke’nin fethinde Hz. Peygamber Kabe’nin anahtarını ondan almış ve tekrar kendisine iade etmiştir. “*Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi?..*” âyeti ise Ka’b b. Eşref ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Müşrikler Yahudilere, “*Sizler ehl-i kitapsınız ve daha önceki dinin müntesiplerisiniz. Söyleyin bakalım. Biz mi daha doğru yoldayız, yoksa Muhammed mi?*” diye sorduklarında, Yahudiler, kitaplarında Hz. Peygamber’in vasıflarına muttali olup bu bilgileri saklamayacaklarına dair kendilerinden kesin söz alınmasına rağmen, “*Sizler daha hayırlısınız ve doğru yoldasınız.*” diye cevap vermişlerdir.²⁰³ Onlar bu emanete ihanet etmişler ve onu yerine getirmemişlerdir. Onların bu ihaneti, emanetleri yüklendikleri halde, sonradan buna sahip çıkmayanların tutumuna benzemektedir. O halde onların ve onlarla birlikte her kişinin sorumlu olduğu bütün hususlarda emanetin manasını kavramaya çağırılması münasib düşmektedir.²⁰⁴

Nisa sûresi 58. âyeti, her emaneti içine alan umumi manada, 51. âyet ise belirli bir emanet için hususi manadadır. Bu emanet de yukarıda zikredildiği gibi Hz. Peygamber’in sıfatıdır. Burada umumi olan ikinci âyet, hususi manada olan birinci âyetten, mushaftaki sırası bakımından sonra gelmektedir. Fakat nüzul bakımından biri diğerinden daha sonra inmiştir. İki âyet arasındaki münasebet, hususi olanın umumi olana dahil olmasını gerektirir.²⁰⁵ İşte bu iki âyet arasındaki irtibat, *sebeb-i nüzul* ile sağlanırken, âyetler arasındaki münasebette *sebeb-i nüzul*’ün ne derece önemli rol oynadığı

görülebilir.

Böylece “*tarihi ortam*” ile “*edebi siyak*” açısından, *sebeb-i nüzul* ile münasebetin arasındaki alaka ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla “*Tarihi ortam*”dan kasıt *esbab-ı nüzul* olurken, “*edebi siyak*” ile de *münasebet* kastedilmektedir.

Nüzul sebeplerinin, münasebet ilmi ile yakınlığının ayrı bir önemi vardır. Bu açıdan burada; sûrelerin nüzul seyri bakımından, sûrenin hedef ve maksadını belirlemede etkili olan amiller üzerinde de durmak gerekecektir. Bu nedenledir ki biz *sebeb-i nüzul*’den daha çok *nüzul süreci* tabirini benimseme yoluna gideceğiz.²⁰⁶

Aslında, “*Nüzul süreci*” derken ne sadece “*Esbab-ı Nüzul*”ü ne de sûrelerin *Mekki-Medeni* oluşunu kasdetmiyoruz. Çünkü bu ayırım genel bir tanım olup, sûrelerin hedef ve maksadını belirlemede tek başına yeterli olmamaktadır. *Nüzul süreci* derken, nüzul sebeplerini, nüzul zamanını, makamın muktezasını, muhatapların durumlarını, ruhi hallerini, muhitin ve zamanın icaplarına muttali olmak gibi konuları da anlamak gerekmektedir.²⁰⁷

Burada yeri gelmişken metodolojik bir soruna işaret etmek istiyoruz. Pek çoğu itibariyle usulcüler bir müfessirde bulunması gereken şartları zikrederken mesela Mekki-Medeni’yi bilme zorunluluğundan bahsetmezken, Esbab-ı Nüzul konusunu bilmenin temel şartlardan olduğunu zikrederler.²⁰⁸ Hemen ifade edelim ki Kur’ân’ı anlamak demek, âyetlerin indikleri bütün durumlara vakıf olma demektir. Dolayısıyla; “*Kur’ân’ın nazil olduğu tohlumun arka planı’na her halükarda aşina olmak gerekmektedir.*”²⁰⁹

Yine ifade etmeliyiz ki Kur’ân âyetlerinin hangi dönemde indiklerinin tesbiti birazdan görüleceği gibi bizim için büyük önem taşımaktadır. Ancak bunun için *sebeb-i nüzul* konusu tek başına yeterli gelmemektedir. Bu noktada daha geniş bir bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır. Kur’ân nazil olurken gerek Mekke’de gerek Medine’de hayatın nasıl yürüdüğü, hangi olayların hangi sebeplere bağlı olarak geliştiği bilinmesi gereken son derece önemli konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Halbuki *sebeb-i nüzul rivayetleri* tek başına Kur’ân’ın nazil olduğu ortamın tam bir tablosunu ve bilgisini vermemektedir. Daha farklı bir ifadeyle söylemek gerekirse, zaten *sebeb-i nüzul* konusunun böyle bir görevi yerine getirme gibi bir hedefi de yoktur.²¹⁰

Gerçekte *sebeb-i nüzul* olgusu, Kur’ân metninin, yani semavi ile dünyevinin/günlük hayatın içselleşmesinden başka bir şey değildir.²¹¹ Aslında bu tanım doğrultusunda yapılması gereken, bu bilgi birikimini dinamik bir şekilde Kur’ân’ın anlaşılmasında kullanmak olmalıdır. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki, bu bilgi birikimine ulaşmak için *sebeb-i nüzul* alanında yapılan çalışmalar yeterli olmamaktadır. Çünkü bu konu daha çok rivayet tefsirlerinden ve bu konuya hasredilmiş müstakil bazı eserlerden karşılanmaktadır. Bu ise bizleri *metodolojik sorunlarla* karşı karşıya bırakmaktadır.²¹²

Öte yandan sûrenin hedef ve amacını belirlemede nüzul tarihini, nüzul yerini ve sûrelerin nüzul sırasına göre tertibini bilmek kaçınılmazdır. “*Her sûrenin bir tek hedefi vardır. Sûrenin başı ve*

sonu o hedefe yönelir.” tesbiti daha ziyade buna bağlıdır. Ancak sûrelerin hedef ve maksadını belirlemede Mekki ya da Medeni oluşları tek başına yeterli değildir. Bu ikili taksim çok genel bir ayırımdır ve yeterli olmamaktadır. Buna göre; alimlerin Kur’ân’ın nüzulü konusunda söyledikleri (Mekki-Medeni) bu iki aşama, Kur’ân sûrelerinin iniş durumunu açıklamada yeterli değildir. Çünkü Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), peygamber olduktan sonra 13 yıl Mekke’de ve hicretten sonra da 10 yıl Medine’de kaldı. Mekke ve Medine’de geçirilen böyle uzun bir süre içerisinde durumlar değişiyor, yeni olaylar ve münasebetler ortaya çıkıyordu.²¹³

Münasebet ilmi’nin “**Esbab-ı nüzul**” ilmi ile yakın bir ilgisi olduğu görülmekle birlikte, konunun en az o’nun kadar önemli “**Nüzul Süreci**” ile de ilgisi vardır. Kur’ân sûreleri’nin *zaman ve mekan boyutunu* dikkate alan “**Nüzul Süreci**” çalışmamız açısından hayli önem taşımaktadır. Burada her iki konu da irdelenmeye çalışılacaktır. Konunun bir alt başlığı olarak “**Nüzul Süreci**” konusu müstakil ele alınacaktır. Buraya kadar ele alınan konular istikametinde “*Kur’ân’ın Nüzul Süreci*”ni gösteren orjinal ve yeni bir tasnifi burada müstakil olarak ele almak istiyoruz. Söz konusu bu tasnif **Abdümüteal es-Saidi**’ye aittir. Sûrelerin nüzul aşamalarını gösteren bu tasnifi bazı değerlendirmeler katarak buraya almak istiyoruz.

1. Kur’ân’ın Nüzul Süreci

Kur’ân-ı Kerim’de herhangi bir meseleyi ya da Kur’ân’ın tümünü anlamak için tarihi ortamı bilmek zorunluluğu vardır. Aslında tenasüb konusunu en güzel biçimde gösteren bu durum “*Kur’ân’a külli yaklaşım*”ın tabii bir sonucudur.

Bizim tesbitlerimize göre “*Nüzul süreci*” başlığında ele aldığımız bu meseleyi, usul alimleri “*Mekki ve Medeni İlmi*”nin sınırları içerisinde ele almışlardır. Halbuki birincisi alan itibariyle daha dardır ve konunun önemi bakımından Mekki-Medeni ilmi içerisinde sıkışıp kalmıştır. Dolayısıyla “*Kur’ân’ın nüzul süreci*”²¹⁴ çalışmaları daha çok modern zamanların ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizde bu bölümde; *Mekki süreç* ve *Medeni süreç* başlıkları altında konuyu irdelemeye çalışacağız.

a. Mekki Süreç

Sûrelerin nüzul seyrini gösteren söz konusu bu tasnifde Mekki dönem üç bölümde ele alınmaktadır;²¹⁵

1- Vahyin başlangıcından Habeşistan’a hicrete kadar geçen sürede nazil olan sûreler; *Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Fatiha, Mesed, Tekvir, A’la, Leyl, Fecr, Duha , İnşirah, Asr, Adiyat, Kevser, Tekasür, Ma’un, Kafirun, Fil, Felak, Nas, İhlas*.

Vahyin başlangıcından Habeşistan’a hicret edene kadar geçen süre beş yıllık bir zamanı kapsamaktadır.²¹⁶ Bu yıllar arasında müşrikler tarafından zayıf ve korumasız müslümanlara karşı uygulanan işkence ve baskıların Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ve diğer güçlü müslümanlar tarafından engellenememesi ve önlenememesi üzerine bu müslümanların Habeşistan’a hicret etmelerine izin verilmiştir. Bu izin üzerine müslümanlar yola çıkmışlar ve yanlarına aileleriyle

birlikte küçük çocuklarını da almışlardı. Bu kafilâ çocuklar hariç toplam 73 kişiden meydana geliyordu.²¹⁷

Bu dönemde tam olarak davetin içine girme işi başlıyor. Bu devrede, inen sûrelerde davetin başlama zamanı, davetin başlangıcında kendilerine davet yöneltilen müşriklerin hali ve Mekke halkından bu davete inananların durumu dikkate alınarak, onların içinde bulundukları duruma mutabık olacak âyetler geliyordu.

2- Habeşistan'a hicretten Mi'rac olayına kadar geçen sürede nazil olan sûreler; *Necm, Abese, Kadir, Şems, Buruc, Tin, Kureyş, Kari'a, Kiyame, Hümeze, Mürselat, Kâf, Beled, Tarık, Kamer, Sad, A'raf, Cinn, Ya-Sin, Furkan, Fatır, Meryem, Ta-Ha, Vakı'a, Şu'ara, Neml ve Kasas*.

Habeşistan'a hicret olayı ile Mi'rac olayı arasındaki zaman aralığında meydana gelen en önemli olay Hz. Peygamber'in en büyük destekçilerinden **Ebû Talib** ve **Hiz. Hatice'nin** vefatı ile buna bağlı "Hüzün yılı" denilen hadisenin vukuudur.²¹⁸ "Hüzün yılı"nın hicretten üç sene önce meydana geldiği kaydedilmektedir. Mesela *Sa'd sûresinin* "Hüzün yılı"ndan hemen önce nazil olduğu kaydedilmektedir.²¹⁹ Öteyandan yine "Hüzün yılı" nı takip eden dönemde Hz. Peygamber Taif'e gitmiş ve oradan dönerken *en-Nahle* denilen yerde cinlerden bir topluluk müslüman olmuş ve bu nedenle de *Cinn sûresi* nazil olmuştur.²²⁰

Bu sûrelerin ele aldıkları konular da indikleri zaman ve mekanın durumuna uygun gelmiştir. Bunlar da inanç esaslarının açıklanması, terğib ve terhib, müşriklerin şüphelerini gidermeye yönelik konular vb. gibi bu sûrelerin indikleri tarihe uygun konulardır. Yine bu merhalede onlara *tehadî* de (meydan okuma) yapılmadı. Zira onlar o aşamada bu meydan okumaya cevap verecek derecede işi ciddiye alacak ölçüye ulaşmamışlardı. Her ne kadar bu gurubda bulunan *Kasas sûresinin* sonunda, onlara karşı Kur'ân mucizesiyle meydan okumaya hazırlık sayılabilecek bazı âyetler varsa da, bu sûre, bu aşamada nazil olan sûrelerin en sonuncusu olduğundan, bu sûreyle, bunun akabinde gelen ve içlerinde bu meydan okumanın açık olarak bulunduğu sûreler arasında zaman bakımından kayda değer bir fark bulunmamaktadır.²²¹

3- Mi'rac olayından Medine'ye Hicret'e kadar geçen sürede nazil olan sûreler; *İsra, Yunus, Hud, Yusuf, Hicr, En'am, Saffat, Lokman, Sebe', Zümer, Gafir, Fussilet, Şura, Zuhruf, Duhan, Casiye, Ahkaf, Zâriyat, Gâşiye, Kehf, Nahl, Nuh, İbrahim, Enbiya, Mü'minun, Secde, Tur, Mülk, Haakka, Mea'ric, Nebe', Naziat, İnfitar, İnşikak, Rum, Ankebut, Mutaffifin*.

Hiz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), Taif'den olumsuz bir hava içinde Mekke'ye dönmüş, orada aradığı desteği bulamamış ve bundan da son derece üzüntü duymuştu. Nübüvvetin 12. senesi hac mevsiminde bir gurup Mekke'ye gelmişlerdi. Hiz. Peygamber onlarla görüşmüş, onlara Kur'ân okumuştur. Ayrıca kendileriyle birlikte Kur'ân öğretmesi için **Mus'ab b. Umeyr'i** Medine'ye göndermişti.²²²

İşte tam bu esnada Kur'ân mucizesi gündeme getirilmişti. Çünkü bu noktaya kadar oldukça büyük bir miktar Kur'ân âyeti ve sûresi nazil olmuştu. Dolayısıyla onlara Kur'ân'ın bir benzerini

getirebilme imkanı rahatlıkla sağlanmış oluyordu. İşte bu süreçte, âyetlerinden bir benzerini getirmeleri konusunda Mekkelilere açıkca meydan okuma başlamış oluyordu.

Bu sûrelerin konuları da inmiş oldukları zaman ve mekanın durumuna uygun olarak gelmiştir. *Mi'rac olayı* İslam daveti için bir uğur sebebi, *Hicret'e* ise bir işaret olmuştu. Bu olayın, bu merhalede inzal olan sûreler ve müşriklerin başına gelecek yakın bir azapla uyarılmaları hususunda da tesiri oldu. Aynı şekilde bu sûrelerde kesin zaferin yakın olduğunun müjdesinin verilmesinin de ve onlarla mücadelede, onların şüphelerini gidermekle yetinmeyip, Kur'ân gibi bir mucize ortaya koymalarını istemek sûretiyle müşriklere meydan okuyuşa geçilmesinde de *Mi'rac olayı* etkili oldu. Çünkü *İsra sûresinde* inzal edilen âyetlerin neredeyse yarısından fazlası *meydan okumaya* (tehaddi'ye) uygun âyetlerdir.^{[223](#)}

b. Medeni Süreç

Medeni dönem ise dört bölüme ayrılmaktadır. Bunlar; Bedir, Hudeybiye, Tebuk savaşları ve Hz. Peygamber'in vefatını içeren sûreler olarak tanımlanmaktadır. Şimdi bu dönemlerde gelen sûreler bakalım.

1- Hicretten Bedir Savaşına kadar geçen sürede sadece *Bakara sûresi* nazil olmuştur.

Hicret, Hz. Peygamber'e vahyedilen Kur'ân ve İslam tarihi açısından son derece önemli bir köşe taşıdır. Hatta hicretten sonra Mekke'de kalmanın müslüman olmakla taban tabana zıt bir tutum olduğu inancı yaygındı. Buna göre müslüman olup Medine'ye Hz. Peygamber ile birlikte hicret etmeyenler, *Bedir Savaşında* müslümanların kaşısında, müşriklerin safında yer almak zorunda kalmışlardı.^{[224](#)}

Bu dönemde meydana gelen en önemli olaylar arasında hiç şüphe yok ki *kiblenin Kâbe'ye doğru çevrilmesi olayı* sayılabilir.^{[225](#)} Öte yandan, nazil olan tek sûre özelliği ile *Bakara sûresinde* kiblenin tahvili meselesi yanısıra bu sûreyle birlikte Kur'ân'ın davette hitab ettiği muhataplar, Mekke'li'ler yerine, Medine'de zuhur eden münafıklarla beraber Yahudi ve Hristiyanlar olmuştu. Tabii olarak mekanın değişmesiyle birlikte ilgili mekanda bulunan şahıslar da değişeceği için hitab da yön değiştirmişti. Yeni muhataplara yönelik hitaplar yanında, müslümanların Medine'deki günlük hayatlarında ve toplumsal yaşantılarında işlerlik kazanmak üzere bildirilen çeşitli ibadet ve muamelatla ilgili hükümlerinde yer aldığı görülmektedir.

Bu sûrede hitap Mekke'li müşriklerden, Medine'deki münafıklara ve yahudilere çok net olarak geçmiştir. Çünkü bu hicret hadisesinden sonra, davet onlara intikal etmiştir. Bununla birlikte bu sûrede müslümanların durumunun Medine'de kökleşmesi için gerekli olan hükümlerle, yine onların Medine'ye yerleştikten sonra oradaki ihtiyaçları için lüzumlu olan ibadet ve muamelat hükümleri de bu sûrede gelmiştir.^{[226](#)}

2- Bedir savaşından Hudeybiye sulhüne kadar geçen sürede nazil olan sûreler; *Enfal*, *Al-i İmran* ve *Ahzab*.

Hudeybiye anlaşması, Bedir savaşından beş yıl sonra, yani hicretin altıncı yılında, Zilkade ayının 4. pazartesi günü meydana gelmiştir.^{[227](#)} Bu beş yıl süre boyunca meydana gelen hadiselerle kısaca

bakarsak, bu dönemde hep savaş ve gazveler'in meydana geldiğini görürüz; *Ben-i Kaynuka kuşatması*, *Uhud savaşı*, *Ben-i Nadir gazvesi*. *Hendek gazvesi*, *Ben-i Mustalık gazvesi* ve *Ben-i Kurayza kuşatması*.²²⁸ Görüldüğü üzere bu dönem içerisinde gelen bu üç sûrenin (Enfal, Al-i İmran ve Ahzab) ele aldığı ortak konu savaş ve onunla ilgili meselelerdir.

Bu tarihte müslümanlarla müşrikler ve yahudiler arasında savaş aralıksız sürüyordu. Kur'ân metodundaki üslubun bir tarzda seyretmemesinden dolayı bu sûrelerde de, sûrelerin nüzul tarihlerine uygun şer'i hükümler bulunmaktadır. Yine bu sûrelerde münafıklarla ilgili haberler ve onların bu savaşlardaki tutumu hakkında bilgi verilmiş ve münafıklar kınanmıştır. Ancak Bakara sûresinin aksine bu sûrelerde münafıklara karşı kınama yer değiştirmiş ve onları çok açık bir biçimde düşman ilan etmiştir.²²⁹

3- Hudeybiye'den Tebük savaşına kadar geçen sürede nazil olan sûreler; *Mümteherine*, *Nisa*, *Zelzele*, *Hadid*, *Muhammed*, *Ra'd*, *Rahman*, *İnsan*, *Talak*, *Beyyine*, *Haşr*, *Nur*, *Hacc*, *Münafikun*, *Mücadele*, *Hucurat*, *Tahrim*, *Teğabün*, *Saff*, *Cum'a*, *Fetih* ve *Maide*.

Tebük savaşı hicretin 9. yılında meydana gelmiş çok önemli bir olaydı. Çünkü Tebük seferi beraberinde getirdiği askeri sonuçlardan daha öte, İslam toplumunun içinde yaşayan değişik sivil toplum örgütlerinin kendi aralarında bir yüzleşme gerçekleşmesini sağlamıştır.²³⁰ Hudeybiye ile Tebük gazvesi arasında cereyan eden hadiseler bunun ip uçlarını vermektedir; *Hayber gazvesi*, *Mekke'nin fethi*, *Huneyn savaşı* ve *Taif kuşatması*.²³¹

Burada dikkat çeken husus; bir önceki döneme göre bu dönemde gazvelerin önemli ölçüde azaldığı çok açık bir biçimde görülmektedir. Dolayısıyla doğru orantılı olarak bu dönemde adı geçen sûrelerde savaş ile ilgili âyetler gözle görülür derecede azalmıştır. Buna karşılık yine bu sûrelerde ahkamlarla ilgili konuların genişlikle ele alındığı ve önceden olduğu gibi münafıklara ilişkin söylemlerin aynı üslub içerisinde devam ettiği görülmektedir. Artık bu dönem ile birlikte, dinin ahkama talluk eden yönünün doyuma ulaşmakta olduğu izlenimi uyandırılmaktadır. Bu dönemin son sûresi olan Maide sûresinde de zaten *dinin ikmal edildiği* vurgulanmaktadır.²³²

Münafıkların durumu bu sûrelerde de sürdü. Ancak onlara karşı düşmanlıkta, nifaklarını kınamak ve yaptıklarının çirkinliğini bildirmekle yetinilip, ötesine geçilmedi.²³³

4- Tebük seferinden Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatına kadar geçen sürede nazil olan sûreler; *Tevbe* ve *Nasr sûreleri*.

Hiz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatı (14 Rebiulevvel 632) aynı zamanda Kur'ân'ın tamamlanması anlamına geliyordu. Tebük seferi ile Hiz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatı arasında meydana gelen hadiselerin en önemlileri Umretü'l-Kaza ile Veda Haccı'dır.²³⁴

Bu tarihte dinin yayılması tamamlandı. Önceki sûrelerde müslümanlara vadedilen zafer gerçekleşti. Münafıkların durumu da, Tebük savaşında son haddine geldi. Dolayısıyla buralarda açık ve gizli şirke bir sınır koyma zamanı gelmişti ki böylece bu beldeler yalnız İslam olarak varlıklarını sürdürsün ve oralarda İslam'dan başka herhangi bir şeyin etkisi olmasın. İşte bunun için *Tevbe sûresi*

müşrik ve münafıklara bir *ültime*tom içinde indi. Bu nedenle müşrikler bu sûrede hacc veya başka bir şey için Mescid-i Harama yaklaşımdan menedildiler. Müslümanlar da onlarla barış yapmaktan ve akitlerini yenilemekten menedildiler. Hz. Peygamber de münafıklara yumuşak davranmak ve onlardan ölenler üzerine namaz kılmaktan menedildi. Bu durum Arap yarımadasında şirkin ortadan kalkmasına sebep oldu. Medine’de ehl-i kitaptan bazıları dışında hiçbir münafık ve müşrik kalmadı. Ehl-i kitaptan olanların da orada kalmalarına ancak müslümanlara cizye vermeleri karşılığında izin verildi. İşte burada kaydedilenler, *Nasr sûresinde* ilan edilen zaferin ta kendisiydi. Böylece *Nasr sûresinde* ifade edilen yardım ve zafer müjdesi ile, Kur’ân sûrelerinin inzaline son veriliyordu.²³⁵

Şimdi konuya ışık tutması bakımından her yıl, Hz. Peygamber’e kaç âyet ve kaç kelime vahyedildiği ve daha sonra da âyetlerin ortalama uzunluğunun 23 yıllık risalet boyunca ne tür bir gelişim gösterdiğini ele alan grafik ve bunun istatistiksel yorumuna bakalım:²³⁶

NÜZUL YILI	SÛRE SAYISI	ÂYET SAYISI	KELİME SAYISI	ORTALAMA UZUNLUK
1	26	262	1023	3/91
2	13	415	1773	4/27
3	8	309	2040	6/60
4	7	445	2478	5/56
5	4	217	2311	10/64
6	4	266	4028	15/14
7	5	457	3979	8/8
8	4	193	2732	14/15
9	3	410	3877	9/45
10	3	307	3105	10/10
11	4	451	5393	11/15
12	5	433	5817	13/43
13	4	603	10125	16/79
14	4	45	626	13/90
15	3	51	859	16/84
16	2	60	1012	16/86
17	2	37	775	20/94
18	2	96	1634	17/00
19	2	240	4856	20/23
20	3	97	1812	18/65
21	2	104	1791	17/22
22	2	415	8618	20/76
23	2	320	7284	22/76

Tablo-1; Her yıl için nazil olan âyetlerin kelime sayısı, âyet sayısı ve ortalama uzunlukları.

Bu grafikte görüldüğü üzere genel süreç; mükerrer iniş ve çıkışlarla bir artış ve gelişim seyri göstermektedir. Başlangıçta 3.91’lik bir alt limit değerinden 5. ve 6. yıllarda hızla yükselerek kesintisiz ve ani bir biçimde düşme göstermiş; 8. yılda bu ara kapatılmış ama 9. yıla doğru yeniden düşme kaydedilmiştir. Bundan sonra 16. yıla kadar nisbeten sabit bir eğimle tekrar zirveye ulaşılmıştır. 17 ila 21. yıllara gelindiğinde kesin bir iniş ve çıkışla karşılaşılacaktır. Ancak risaletin son yılı olan 23. yıla gelindiğinde eğrinin, gelişim seyri çerçevesinde üst limit olan 22.76 değerine ulaştığını görmekteyiz.²³⁷

¹ Suyuti, *İtkan*, II, 142

² İbn-i Ebî'l-İsbrî, *Bedi'*, vr. 55 b; Zerkeşi, *Burhan*, I, 35; Bika’i, *Nazmu'd-Durer*, I, 5; İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 755; Zebidi, *Tacu'l-Arus*, I, 483; Suyuti, *İtkan*, II, 139; Sa’idi, *en-Nazm*, s. 28

³ Zerkeşi, *Burhan*, I, 39

⁴ Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 36.

⁵ Bika’i, *Nazm*, I, 6.

6 Şevkani, Muhammed, *Fethü'l-Kadir*, I, 73

7 Bika'î, *a.g.e.*, I, 15.

8 Zerkeşi, *Burhan*, I, 36; Suyuti, *İtkan*, II, 108; Subhi Salih, *Mebahis*, s, 151.

9 el-Esnevi, Cemalüddin Abdurrahman b. Hasan, *Tabakatü's-Şafiiyye*, Beyrut, ts, II, 481

10 Hicazi, Muhammed Mahmut, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye fi'l-Kur'an*, Kahire, 1970, s. 21

11 Zerkeşi, *Burhan*, I, 36; Suyuti, *İtkan*, II, 138.

12 Zemahşeri, *Keşşaf*, I, 46-111.

13 Suyuti, *Esraru Tertibi'l-Kur'an*, Mukaddime, s. 40.

14 Cerrahoğlu, İsmail, *Fahreddin Razi ve Tefsiri*, AÜ.İslami İlimler Fakültesi Dergisi, sayı:2 s. 7-50.

15 Kara. Necati; Bika'î ve Tefsirindeki Metodu, YYÜİF Yayınları, Van, 1995, s. 247.

16 Suyuti, *Esrar*, Mukaddime, s. 40.

17 Razi, *Mefatih*, VIII, 689.

18 Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer; *el-Keşşaf An Hakaiki't-Te'vil ve Uyuni'l-Ekavil Fi Vücuhi't-Te'vil*, (Daru'l-Marife), Beyrut, Ths,

19 Mesela bk. Zemahşeri, *Keşşaf*, III, 45

20 Suyuti “*Marasid*” isimli söz konusu eserin giriş kısmında sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet ilmi hakkında kendisinden önce bu sahada üç isim zikreder. Bunlardan biri de Zemahşeridir. Bununla beraber o'nun tek tek ele aldığı sûrelerin baş tarafı ile sonları arasındaki münasebeti gösterirken bazen hiçbir ilave yapmaksızın Zemahşeri'nin tesbitini aynen aldığı görülür. Mesela Zemahşeri'nin Mü'minin sûresinin sonunda gösterdiği irtibatı Suyuti'de aynen almış ve sadece kaynağını göstererek “bu ifade Zemahşeriye aittir” demekle iktifa etmiştir. (Bk. Suyuti, *Marasid*, 86 b)

21 Bika'î, *Nazm*, I, 10

22 Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 35; Suyuti, *İtkan*, II,138; Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 156; Saidi, *a.g.e.*, s.5

23 Bu eserin mukaddimesinde, “*Esraru Tertibi'l-Kur'an*” ismiyle Kur'an'ın üslubundan ve çeşitli özelliklerinden bahseden bir kitab telif ettiğini daha sonra ise sûrelerin tertibindeki münasebet vecihleriyle ilgili ayrı bir eser kaleme almak istediğini, kitabın ismini ise önce “*Netaicu'l-Fiker fi Tenasübi's-Suver*” olarak düşündüğünü ancak daha sonra “*Tenasüku'd-Dürer fi tenasibi's-Suver*” olarak kararlaştırdığını ifade etmektedir. Bknz. Suyuti, Celaleddin; *Tenasiku'd-Durer fi Tenassüi's-Suver*, (thk. Abdülkadir Ahmed Ata), Beyrut, ts. s. 54-55

24 Razi, *Mefatih*, IV, 145-156

25 Bknz., İbn Ebi'l-İsbi'; *el-Havatiru's-Savanıh Fi Esrari'l-Fevatih*; Kahire, 1959

26 Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 35; Suyuti, *el-İtkan*, II, 138

27 Bika'î, *Nazm*, I, 6

28 Nisaburi, Nizamuddin el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin; *Garaibu'l-Kur'an ve Rağaibu'l-Furkan*, Kahire, 1385/1960

29 Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf; *el-Bahru'l-Muhit*, Kahire, 1403/1983

30 Firuzabadi, Muhammed b. Yakub; *Basairu Zevi't-Temyiz Fi Letaifi'l-Kitabi'l-Aziz*, Kahire, 1964, (I-IV)

31 Ebu's-Suud el-İmadi, *İrşadu Akli's-Selim ila Mezaye'l-Kitabi'l-Kerim*, İstanbul, 1307/1889, VI, 124; Aydemir, Abdullah, *Ebu's-Suud ve Tefsirindeki Metodu*, DİB Yayınları, Ankara, ts.

32 Turan, Abdülbaki; “*Nimetullah Nahcevani ve el-Fevatihü'l-İlahiyye ve'l-Mefatihü'l-Ğaybiyye*” isimli tefsiri, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (1985), Sayı:1, s. 66

33 Nahcevani, Nimetullah, *el-Fevatihü'l-İlahiyye ve'l-Mefatihü'l-Ğaybiyye*, İstanbul, 1325/1907, I, 17-19. Söz konusu tefsirde “*Fatiha*”lar “Gizli değildir ki...” deyişiyle, “*Hatime*”ler ise “Sana gerek...” sözüyle başlamaktadır. Her sûrenin “*Fatiha*” ve “*Hatime*”si diğerlerinden farklıdır. “*el-Fevatihü'l-İlahiyye*”de; âyetlerin tefsiri üzerinde muhtasar olarak durulurken, “*Fatiha*” ve “*Hatime*”lerin müstakil bölüm halinde sunulması **Nehcuvani**'nin bu konuya verdiği önemi göstermesi bakımından dikkate şayandır

34 Alusi, Şihabuddin Mahmud, *Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesani*, Beyrut, h,1301, VII, 76; XIV, 90;

35 Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I, 361; Turgut, Ali, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İstanbul, 1991, s.267

36 Saidi, Abdülmüteal, *en-Nazmü'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an*, Kahire, ts., s.5

37 Kutub, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'an*, Kahire, 1405/1985 (I-VI)

38 Kutub, Seyyid; *et-Tasvirü'l-Fenni Fi'l-Kur'an*, Kahire, 1412/1992

39 Mustafa Müslim, *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, (Terc. Salih Özer), Ankara, 1993

40 Hicazi, M. Mahmut; *et-Tefsirü'l-Vadih*, Kahire, 1400/1980, (I-XXX); Ayrıca **Hicazi**'nin bu konuya yardımcı olmak için kaleme aldığı bir diğer eseri de “*et-Tefsirü'l-Mevduiyye Fi'l-Kur'ani'l-Kerim*”dir.

41 Binti's-Şati', Aişe Abdurrahman; *el-İ'cazü'l-Beyani Li'l-Kur'an*, Kahire, Ths.

42 **Draz**'ın; Bakara sûresi ile alakalı ortaya koyduğu hulasayı buraya aynen almak istiyoruz: *Mukaddime*: Kur'an'ın şanını ve vazifesini tarif etmekte, ondaki hidayetini, selim kalb taşıyanlar nezdinde aşıkardığını, ancak kalbi mühürlenmiş olanların yahut kalbinde hastalık bulunanların ondan yüz çevireceklerini beyan etmektedir. *Birinci Maksat*: Bütün insanları İslama davet hakkındadır. *İkinci Maksat*: Hususiyle Ehl-i Kitabı, batıl itikadlarını terkederek bu hak dine girmeye davet etme hakkındadır. *Üçüncü Maksat*: Bu dinin ahkâmını tafsilatlı olarak bildirir. *Dördüncü Maksat*: Bu dinin hükümlerinin ifa edilmesini sağlayacak müeyyideler teşvik edici hususlar ihtiva eder. *Hatime*: Bu maksatları içeren daveti kabul edenleri tanıtır ve onların, dünya ve ahiretteki akibetlerini beyan eder. (Bknz. M.

Draz, *en-Nebe'u'l-Azim*, s. 158.209.)

[43](#) Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*, Kahire, 1412/1991, (I-XI)

[44](#) Ebû Zeyd, Ahmet; *et-Tenasübü'l-Beyani Fi'l-Kur'an*, Rabat, 1992, s. 66

[45](#) Mevdudi, Ebu'l-A'la, *Tefhimü'l-Kur'an*, (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri), (Terc. Heyet), İstanbul, 1996

[46](#) Derveze, İzzet, *Tefsirü'l-Hadis*, (Terc. Heyet) İstanbul, 1997

[47](#) Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Beyrut, 1402/1981, (I-III)

[48](#) Tenasüb konusu üzerinde duran eser ve müelliflerin bazılarının isimlerini de kaydetmek faydalı olacaktır: **Ebu'l-Feyz el-Kaşani**'nin, “*Tefsiru's-Safi*”, **Ebu't-Tayyib el-Kannuci**'nin “*Fethu'l-Bari' Fi Makasidi'l-Kur'an*”, **Muhammed Abduh'un** “*Tefsiru Cüz'ü Amme*” ve “*Tefsirü'l-Menar*”, **Reşid Rıza**'nın “*Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakim*”, **Mustafa Meraği**'nin “*Tefsirü'l-Meraği*”, **Tantavi Cevheri**'nin “*el-Cevahiru Fi Tefsiri'l-Kur'an'l-Kerim*”, **Abdülhamid el-Ferahi**'nin “*Nizamu'l-Kur'an Te'vilu'l-Furkan bi'l-Furkan*”, **Elmalılı Hamdi Yazır**'ın “*Hak Dini Kur'an Dili*”, **Bediüzzaman Said Nursî**'nin “*İşaratu'l-İ'caz fi Mazanni'l-İcaz*”, **Abdülsettar Fethullah Said**'in “*el-Medhal ile't-Tefsiri'l-Mevduiyye*”, **Rıfat Fevzi Abdülmuttalib**'in “*el-Vahdetü'l-Mevduiyye Li Süreti'l-Kur'âniyye*”, **Ahmet Bedevi**'nin “*Min Belağati'l-Kur'âni'l-Kerim*”, **M. Abdullah Şehhate**'nin “*Ehdafu Külli Suver*”.

[49](#) İbn-i İmad, *Şeceratü'z-Zeheb*, VIII, 52

[50](#) Bilmen, Ömer Nasuhi; *Tabakatü'l-Müfessirin*; İstanbul; 1974; II, 594

[51](#) Bilmen, *Tabakatü'l-Müfessirin*; II, 594

[52](#) Bika'i, *Nazm*, I, 18; Suyuti, *İtkan*, II, 110.

[53](#) Bika'i, *Masa'id*, I, 25

[54](#) **Bikai** ve tefsiri “*Nazmu'd-Dürer*” hakkında bir çalışma yapan **Necati Kara**, münasebet ilmi sahasında en meşhur ve hatta tek eser olarak *Bikai'nin* eserini göstermektedir. **Kara**, bu üslubda müstakil bir tefsir yazılmamış demektir ki biz de aynı kanaatteyiz. (Bknz. Kara, *a.g.e.*, s. 111.)

[55](#) Bika'i, *Nazm*, I, 14.

[56](#) Bika'i, *Nazm*, I, 2-4

[57](#) Bika'i, *Nazm*, I, 15

[58](#) Bika'i, *Nazm*, II, 509 a; Kara, *a.g.e.*, 109

[59](#) Bika'i, *Nazm*, II, 509 a; Katip Çelebi, *Keşfi'z-Zünun*, II, 1962.

[60](#) Kara, *a.g.e.*, s. 109

[61](#) Kara, *a.g.e.*, s. 109

[62](#) Bika'i, *Nazm*, II, 509; *Masa'id*, s. 6 a; Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zünun*, II, 1962.

[63](#) Bika'i, *Masa'id*, I, 15

[64](#) Bika'i, *Masa'id*, I, 22; Kara, *a.g.e.*, s. 395

[65](#) Bika'i, *Masa'id*, I, 33.

[66](#) Nisa, 4/82

[67](#) Bika'i, *Masa'id*, I, 12.

[68](#) Kara, *a.g.e.*, s. 110

[69](#) Kehhale, Ömer Rıza; *Mu'cemü'l-Müellifin Teracumu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*; Beyrut, Ths. V, 28

[70](#) Suyuti, Celaledin Abdurrahman; *Hüsnü'l-Muhadara Fi Ahbari Mısır ve'l-Kahire*, Mısır, Ths. I, 156

[71](#) Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, İstanbul, 1306; IV, 2801

[72](#) Suyuti, *a.g.e.*, I, 156 ve *Buğyetü'l-Vuat Fi Tabakati'l-Lügaviyyine ve'n-Nuhat*, Mısır, h. 1326, I, 208

[73](#) Suyuti, *Hüsnü'l-Muhadara*, I, 156

[74](#) Şek'a, Mustafa, *Celaledin Suyuti Siretühu'l-İlmiyye ve Mebahisü'l-Lügaviyye*, Mısır, 1401/ 1981, s. 6

[75](#) Suyuti, *Hüsnü'l-Muhadara*, I, 156

[76](#) Suyuti, *a.g.e.*, I, 156

[77](#) Suyuti, *Buğyetü'l-Vuat*, s. 310

[78](#) İbn-i İmad, *Şeceratü'z-Zeheb*, VIII, 52 **Suyuti** ayrıca, “*Buğyetü'l-Vuat*” isimli eserinde daha bunlardan başka pek çok hocasından bahsetmektedir. Kur'an İlimleri sahası başta olmak üzere pek çok sahada verdiği eserlerle bir otorite kabul edilen Suyuti'nin elliden fazla hocası olmuştur(Suyuti, *Buğyetü'l-Vua*, s. 310)

[79](#) Suyuti, *Hüsnü'l-Muhadara*, I, 157

[80](#) Suyuti, *a.g.e.*, I, 157

[81](#) Suyuti, *a.g.e.*, I, 157

[82](#) “*Hüsnü'l-Muhadara*” isimli eserini kaleme aldığı sırada, eserlerinin sayısı üçyüz'e ulaşmıştı. Bu sayıya, telif etmeye başlayıp da vazgeçtiği eserler dahil değildir. Bu konudaki ifadesi şöyledir: “*Altmış altıda (866/1461) telife başladım. Şu anda eserlerimin sayısı, başlayıp da vazgeçtiklerim hariç üçyüz adetti.*” (Suyuti, *a.g.e.*, I, 157) Bu eserin vefatından yedi yıl önce kaleme alındığı düşünülürse daha sonra kaleme aldığı eserlerin mevcudiyeti kendiliğinden anlaşılır. Talebesi Dâvûdi, hocasına ait beşyüz'ü aşkın eser bulunduğunu, bunların pek çoğunun müellif hayatta iken her tarafa yayıldığını kaydeder. Yine talebelerinden Muhammed b. İyas eserlerinin sayısını 600'e çıkarmaktadır. (İbn İmad, *a.g.e.*, VIII, 53)

[83](#) Suyuti, Celaledin Abdurrahman; *Merasidü'l-Metali Fi Tenasübi'l-Mekatı' ve'l-Metali*, Süleymaniye bölümü 1030/70 ve Fatih

- bölümü 648/2 numarada kayıtlıdır. (Üç risalesi birlikte)
- [84](#) Bu eserin geniş bir tahlil ve değerlendirmesi için bkznz. Tuncer, Faruk, “Kur’ân Sûreleri’nin Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münasebet”, (Doktora Tezi), İstanbul, 2000.
- [85](#) Zerkani, *Menahil*, I, 517.
- [86](#) Bika’i, *Nazm*, I, 2-4.
- [87](#) Şevkani, *Fethü’l-Kadir*, I, 72-73.
- [88](#) Şevkani, *Fethü’l-Kadir*, I, 72-73; *Bedrü’t-Tali’*, I, 20
- [89](#) Razi, *Mefatih*, VII, 689.
- [90](#) Şevkani, *Bedrü’t-Tali’*, I, 20
- [91](#) **el-Gaznevi**’nin bu konudaki diğer görüşlerine temas etmek faydalı olacaktır: “*Şayet esbab-ı nüzul, aralarında uyuma yapılamıyacak şekilde böyle bir farklılığa sahipse, bu sebeplere göre inen Kur’ân da kendilerine göre farklılık arzeder. Hangi akıllı, üzüm ile dut ve su ile ateş arasında ilişki arayabilir? Bu, şüphe kapılarını açmak ve kalbinde hastalık olanları veya hastalığı sadece bilgisizlik olanlar için şüphe dairesini genişletmekten başka nedir? Şayet ilim ehli Kur’ân’ın tüm âyetleri arasındaki ilişki hakkında konuşmaya kalkar, kitap yazıp bu işin kaçınılmaz olduğunu söylerse ve Kur’ân’ın ancak bu ilişki boyutu ortaya çıkarıldığında muciz olduğunu iddia ederse, sonra da âyetler arasında bir ihtilaf bulursa bu sefer, diğer görüş sahiplerinin sözlerine dönecektir ve kendi iddiasını tümüyle zorlama ve açık bir hata olarak görecektir. Eski afiyetine ve doğruluğuna dönecektir. Bu, Kur’ân’ın nüzulü’nün, mushaftaki tertibe göre düzenlendiğini farzetmeye dayanmaktadır. Kur’ân hakkında en ufak bilgisi olupta bunun böyle olmadığını kim iddia edebilir ki? Bu hususta şüphe eden, sebab-i nüzulü bilen ve nübüvvet olaylarına muttali ilim ehlinin sözlerine başvurduğunda kalbi ferahlayıp şüphesi ortadan kalkacaktır. Uzun bir sûreyi bırakın, orta uzunlukta bir sûreyi incelediğinde onu muhtelif olaylar ve farklı zamanlarda inmiş bir takım âyetlerden oluşur şekilde bulacaktır. Âyetlerin iniş sebepleri ile Kur’ân’daki tertipleri arasında uyum bulamayacaktır. Hatta sıradan birinin araştırma yapmadan şunu bilmesi yeterlidir: İlk inen âyet “Yaratan Rabbinin adıyla oku!” sonra “Ey sarınıp bürünen...”, “Ey örtüyle bürünen!” âyetleridir. Kişi bu âyetlerin mevcut mushaftaki yerlerine baksın, eğer durum dediğimiz gibi farklı farklı ise artık, önce indiği halde sonraya yerleştirildiği veya sonra indiği halde öne yerleştirildiği kesin olarak bilinen âyetler arasında ilişki aramanın anlamı nedir ki? Görüldüğü gibi bu çaba, Kur’ân’ın nüzul sırasına yönelik olmayıp Kur’ân’ın cem’inden sonraki tertibe yöneliktir. Böyle bir çaba ne kadar yararsız ve ne kadar verimsizdir! Hatta buna denecek söz, vakti gereksiz şeyle öldürmek ve kendini ve halkı boş şeylerle oyalamaktır. Bilindiği gibi ilim ehlinin biri, belağat sahibi birinin konuşmaları, mesajları ve inşaları arasında ilgi kurmaya kalkışsa ve bir şairin kasideleri arasında (övgü, yergi, gazel ve mersiye) bağ kurmaya çalışsa, onların bölümleri, pasajları arasında ilişki kursa, sonra şartları daha da zorlayarak hacca ilişkin hutbeyle, nikaha ilişkin hutbeleri bağlantılı hale getirmeye kalkışsa, bu tip bir girişimi yapanın aklından zoru olduğunu, vaktini boşa harcadığını ve sermayesi olan ömrünü heder ettiğini söyleyebiliriz. Eğer böyle bir girişim insan sözleri hakkında ahmaklığın danıskasını yapmak demekse, Arapların belâğatlarını aciz bırakan belağatıyla Allah’ın sözü hakkında böyle bir girişimin ne demek olduğunu artık siz düşünün! Alim olsun cahil olsun herkes bilir ki, Allah bu Kur’ân’ı Arabi olmakla nitelemiş ve onu Arapların diliyle indirmiştir. Nitekim Kur’ân’ı ortaya koyarken Arapların söz söyleme ve konuşma sanatlarına, yöntemlerine uygun bir yol izlemiştir. Biz biliyoruz ki, Arapların hatipleri tek yerde bile değişik sanatlar uygulayıp farklı yöntemlerle konuşmaktadırlar. Kaldı ki, değişik yerlerde ve durumlarda söyledikleri ve yaşadıkları sürece söyledikleri de işin cabası. Durum Arap şairleri için de geçerlidir.” (Bknz. Şevkani, *Fethü’l-Kadir*, I, 72-73)*
- [92](#) Hicazi Mahmud, *el-Vahdetü’l-Mevduiyye fi’l-Kur’âni’l-Kerim*, Mısır, 1350 / 1970, s. 13-14
- [93](#) İzzeddin b. Abdisselam, *el-İşare ile’l-İ’caz fi Ba’di Envai’l-Mecaz*, İstanbul, 1313/1895, s. 221.
- [94](#) İzzeddin, *a.g.e.*, s. 221.
- [95](#) Zerkani, *a.g.e.*, I, 37; Bika’i, *Nazm*, I, 7-8; Suyuti, *İtkan*, II, 108
- [96](#) Buti, Muhammed Said Ramazan; *Min Ravai’i’l-Kur’ân*, Dimeşk, Trhsz., s. 123; Kutub, Seyyid, *et-Tasvirü’l-Fenni Fi’l-Kur’ân*, Kahire, 1412/1992, s. 17; Yıldırım, Suat, *Kur’ân İlimlerine Giriş*, İstanbul, 1989, s. 192.
- [97](#) Bakillani, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *İ’cazü’l-Kur’ân*, (Tah. Ahmed Sakr, Kahir), Daru’l-Mearif, 1963 s. 37; Rafii’, Mustafa Sadık, *İ’cazü’l-Kur’ân ve’l-Belağatu’n-Nebeviyye*, Beyrut, 1973, s. 147; Rummani, *Kitabu’n-Nuket Fi İ’cazi’l-Kur’ân*, s. 69; Cürçani, *Delailu’l-İ’caz*, s. 87-88
- [98](#) Ezheri, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzibü’l-Lüğâ*, Mısır, 1964, I, 340; Firuzabadi, Meciduddin Muhammed b. Yakub; *Besair Zevi’t-Temyiz Fi Letaifi’l-Kitabi’l-Aziz*, Kahire, 1406/1986, I, 65
- [99](#) İbn Kemal, Kemal Paşa Zade, Şemseddin Ahmed b. Süleyman, *Fi Tahkiki’l-Mu’cize*, Dügümlü Baba Süleymaniye ktb. Nr. 351 8. v., 77; Rummani, *İ’cazi’l-Kur’ân*, s. 69; Cürçani, *Delailu’l-İ’caz*, s. 87-88; Ebû Zehra, Muhammed, *el-Mu’cizetü’l-Kübra*, s.257; Tabbara, Afif Abdülfettah, *Ruhu’d-Dini’l-İslami*, Beyrut, 1980, s. 26; Maverdi, Ali b. Muhammed; *Alamü’n-Nübüvve*; Mısır, 1319, s. 40; Bakillani, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *İ’cazü’l-Kur’ân*, (Tah. Ahmed Sakr, Kahir), Daru’l-Mearif, 1963 s. 37; Rafii’, Mustafa Sadık, *İ’cazü’l-Kur’ân ve’l-Belağatu’n-Nebeviyye*, Beyrut, 1973, s. 176-183
- [100](#) Rummani, *Kitabu’n-Nuket Fi İ’cazi’l-Kur’ân*, s. 69; Cürçani, *Delailu’l-İ’caz*, s. 87-88; Ebû Zehra, Muhammed, *el-Mu’cizetü’l-Kübra*, s.257; Tabbara, *Ruhu’d-Dini’l-İslami*, s. 26; Bakillani, *İ’cazü’l-Kur’ân* ; s. 37; Rafii’, Mustafa Sadık, *İ’cazü’l-Kur’ân*, s. 177; Maverdi, *Alamü’n-Nübüvve*, s. 41; Rafii’, *İ’cazü’l-Kur’ân*, s. 176
- [101](#) Razi, *Mefatih*, VII, 128; Bakillani, *İ’cazü’l-Kur’ân*, s. 37; Rummani, *Kitabu’n-Nuket* s. 69; Cürçani, *Delailu’l-İ’caz*, s. 88; Rafii,

- İ'caz*, s. 244; Muhyiddin Ramazan, *Vücuğun mine'l-İ'cazi'l-Musikiyyi fi'l-Kur'an*, Ürdün, 1402, s. 49; Nursi, Said; *İşaratü'l-İ'caz*, s. 9; Kutub, *et-Tasvirü'l-Fenni*, s. 17; Buti, *Min Ravai'i'l-Kur'an*, s. 123;
- [102](#) Draz, *En Mühim Mesaj Kur'an*, s. 117.
- [103](#) Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, s. 151
- [104](#) Nursi, *Sözler*, s. 350
- [105](#) Kurtubi, *el-Cami'*, X, 165
- [106](#) Rafi'i, *a.g.e.*, s. 225.
- [107](#) Kurtubi, *a.g.e.*, I, 75
- [108](#) Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, s. 374
- [109](#) Suyuti, *Ma'teraku'l-Akran*, I, 56
- [110](#) İbn-i Zübeyr, *el-Burhan Fi Tertibi Suveri'l-Kur'an*, s. 71
- [111](#) İbn-i Zübeyr, *a.g.e.*, s. 71
- [112](#) Rafi'i, *a.g.e.*, s. 243-245
- [113](#) Ayrıca müellif Seyyid Kutub tenasübün İ'cazu'l-Kur'an ile ilgisini tesbit sadedinde, maddeler halinde şunları sıralar: “1. İbarelerin telifinde lafızların seçimi ve sonra bunların özel bir düzende dizilişi öyle bir ahenk temin eder ki fesahatta en yüksek dereceye varır. 2. Kelimelerin seçiminden ve bunların özel bir düzende hasıl olan içli musiki. Bu husus, Kur'an'da tamamen açık ve edebi yapısında çok derindir. Ama belağatçıların sözleri bu açık ve ruha işleyen hususa dokunmamış, Kur'an-ı Kerim'in, ifade ettiği konulara göre bu musikinin nasıl ehemmiyetli bir vazife gördüğünü idrak edememişler, bu musikinin üsluplarını sayamamışlardır. 3. Bu ahenkten biri de birçoklarının işaret ettiği belîğ nüktelerdir. Anlatı lan konunun sonunda, o konuyu iyice ruha yerleştiren takib cümleleridir. 4. diğer bir husus; âyetlerin siyakındaki gayeler arasında bulunan manevi teselsül ve bir konudan diğerine geçişteki tenasübdür. Bazıları bu ahengi açıklamak için hiç de lüzumlu olmayan kelime hilelerine başvurmuşlardır. 5. Belki de belağat yazarlarının işaret ettikleri en yüksek ahenk çeşidi, bazı nassların aheste adımları arasında bulunan ruhi irtibat ve düzendir” (Bkz. Kutub, *a.g.e.*, s. 87-89)
- [114](#) Draz, *a.g.e.*, s. 215.
- [115](#) Draz, *a.g.e.*, s. 216.
- [116](#) Draz, *a.g.e.*, s. 223
- [117](#) Draz, *a.g.e.*, s. 228
- [118](#) Draz, *a.g.e.*, s. 234
- [119](#) Draz, *a.g.e.*, s. 239
- [120](#) Bediüzzaman, Said Nursî, *Sözler*, İstanbul, 1979, s. 124
- [121](#) (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mustafa Ünver, “*Tefsir Usulünde Mekki-Medeni İlmi*”, O.M.Ü. S.B.Ü.M., Samsun, 1998, (Basılmamış doktora tezi)
- [122](#) Umer, İbrahim Ali, *el-Kur'an Tarihuhu ve Adabuhu*, Kuveyt, 1404/1984, s. 71
- [123](#) Bazergan, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, (Trc. Yasin Demirkıran), Ankara, 1998, s. 40
- [124](#) Bu konu ile ilgili olarak Muhammed Zehebi de meseleyi nasih-mensuh çizgisinde değerlendirdir. “*Mekki-Medeni'yi bilmenin şu önemli yararları vardır; Kur'an'ın getirdiği hükümlerin hangisinin nasih, hangisinin mensuh olduğu anlaşılır. İki âyet tearuz etmişse ve aralarını cem etme imkanı da yoksa, ancak onlardan birinin Mekki diğerinin Medeni olduğu ortaya çıkmışsa, Medine'de nazil olan âyetin Mekke'de inen âyeti nesh ettiğine hükmederiz.*” demektedir. (Bkz. Zehebi, *el-Vahyu ve'l-Kur'an*, s. 119)
- [125](#) Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara, 1983, s. 62; Yıldırım, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 50
- [126](#) Zerküş, *el-Burhan*, I, 191-192; Suyuti, *el-İtkan*, I, 12; Hafnavi, Muhammed İbrahim, *Dirasat fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire, trz., s.463; Zerkani, *Menahil*, I, 189; Kar'avi, Süleyman b. Salih- Muhammed Ali el-Hasen, *el-Beyan fi Ulumi'l-Kur'an maa Medhali fi Usuli't-Tefsiri ve Mesadirih*, thz.s. 109; Buti, Muhammed Said Ramazan, *min Ravai'i'l-Kur'an - Teemmülat İlmiyye ve Edebiyye fi Kitabillahi Azze ve Celle*, Dimeşk, 1390/1970, s. 83; Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal li- Diraseti'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire, 1412/1992, s. 198
- [127](#) Ebû Zeyd, Nasr Hamid, *Mefhumu'n-Nass -Dirasetün fi Ulumi'l-Kur'an*, Kahire, 1993, (el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Ammetü li'l-Kitab), s. 88
- [128](#) Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyub b. ed-Dureys el-Beceli, *Fedailü'l-Kur'an ve ma Ünzile mine'l-Kur'an bi Mekke ve ma Ünzile bi'l-Medine*, (Thk. Gazve Budeyr), Dimeşk, 1408/1988, s. 33-34; Zerküş, *el-Burhan*, I, 193-194; Suyuti, *el-İtkan*, I, 14; İbnü'n-Nedim, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Beyrut, 1398, s. 37-38; Muhasibi, Haris b. Esed; *el-Aklü ve Fehmü'l-Kur'an*, (Thk. Huseyn el-Kuveytli), 1402, s. 395.
- [129](#) Bu sûreler ve âyetler şunlardır; En'am, 6/25; Enfal, 8/31; Nahl, 16/24; Mü'minun, 23/83; Furkan, 25/5; Neml, 27/68; Ahkaf, 46/17; Kalem, 68/15; Mutaaffifin, 83/13. “*Esatiru'l-evvelin*” ifadesi bu sûrelerin ilgili âyetlerinde hep aynı form içerisinde kullanılmıştır.
- [130](#) Suyuti, *el-İtkan*, I, 18
- [131](#) Fazlur Rahman'ın ifadesine göre Hz. İsa ve İncil'de anlatılan diğer şahsiyetler Mekke döneminin ilk zamanlarında Kur'an'da geçmemektedir. Ancak Mekke döneminin ikinci yarısında (muhtemelen Habeşistana hicret sonrasında) bunlardan bahsedilmektedir. Dolayısıyla ilk dönemlerde gelen (Mekki) sûrelerde, semavi kitaplardan bapsedilmemiştir. Özellikle Yahudilerin düşmanlıklarına yer

- verilen âyetlerin Medine döneminde olduğu kabul edilmektedir. Ancak Fazlur Rahman'a göre ilk dönemlerde semavi kitaplardan bahsedilmemesi Hz. Peygamberin bu kitaplardan ya hiç, ya da çok az bilgisinin olduğunu isbat etmektedir. Halbuki bunun sebebi Fazlur Rahman'ın iddiasının aksine, Mekke'de ehl-i kitab'ın etkin bir biçimde bulunmaması gerçeği daha kabul edilebilir bir yorumdur. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Çev. Alpaslan Açıkgenç) Ankara, 1987, s. 277-279 285.)
- [132](#) Zerküş, *el-Burhan*, I, 187-188; Suyuti, *el-İtkan*, I, 11-12; Taşköprüzade, Ahmed b. Mustafa, *Miftahü's-Seada ve Misbahu's-Siyade fi Mevduati'l-Ulum*, (Tahk. Kamil Kamil Bekri- Abdülvehhab Ebu'n-Nur), Kahire, trz. II, 381; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 61-62; Mansur, Muhammed Mansur, *Kutufun min Riyadi'l-Kur'an*, Kahire, 1984, s. 127-128; Akiletü'l-Mekki, *ez-Ziyade*, s. 65; Ebû Abdullah ez-Zencani, *Tarihü'l-Kur'an*, Beyrut, 1388/1969, s. 33
- [133](#) Nisaburi, el-Hakim Ebû Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Beyrut, Trhsz., III, 18; Ayrıca bu rivayete benzer başka bir rivayette ise şöyle denilmektedir: "Kur'ândaki 'Ey insanlar!' veya 'Ey Adem oğulları!' şeklindeki âyetler Mekkidir. Buna mukabil 'Ey iman edenler!' şeklindeki âyetler de Medenidir." (Ayrıntılı bilgi için bkz. Hafnavi, *Dirasat*, s. 460)
- [134](#) Subhi Salih, *Mebahis*, s. 168
- [135](#) Bakuni, Ahmed Hasan, *el-Kur'anü Me'debetullahi li'l-Alemin*, Kahire, 1986, s. 30; Muhammed Kutub, *Dirasatü'n-Kur'âniyye*, Kahire, 1991, s. 20; Askeri, es-Seyyid Murteda, *el-Kur'anü'l-Kerim ve Rivayatü'l-Medreseteyn*, yy.1415/1995, s. 99, 103-104
- [136](#) Muhammed Kutub, *Dirasat*, s. 265
- [137](#) Ayrıntılı bilgi için bkz. İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (Çev. Süleyman Ateş), s. 75
- [138](#) Subhi Salih, *Mebahis*, s. 168
- [139](#) Mustafa Müslim, Mekke dönemini "üç bölüme" ayırırken Medine dönemini ise "erken dönem ve geç dönem" olarak ikiye ayırmaktadır. (Bknz. Mustafa Müslim, *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, s. 168)
- [140](#) Subhi Salih, *Mebahis*, s. 175-177
- [141](#) Ayrıntılı bilgi için bakınız; Hafnavi, *Dirasat*, s. 459
- [142](#) Ayrıca ayrıntılı bilgi için konuyla ilgili şu eserlere bakılabilir: Zerkani, Muhammed Abdülazim, *Menahilü'l-İrfan* I, 190; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 183; Ebû Zeyd, *Mefhumu'n-Nass*, s. 90; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 64; Buti, *min Ravai'l-Kur'an*, s. 84; Rumi, *Dirasat*, s. 147; İbrahim Ali Umer, *el-Kur'an Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 69; Ka'avi, *el-Beyan*, s. 144; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1988, VI, 297; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 207-208
- [143](#) İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 163-164; Ayrıca bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız; İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Thk. Taha Abdurrauf Sa'd), Beyrut, 1975, I, 36; Ebû Zeyd, *Mefhumu'n-Nass*, s. 91
- [144](#) Ayrıntılı bilgi için bkz. Baltaş, M. Ali, *İlk Mesajlar - Fatiha, Alak, Kalem, Müzzemmil*, Ankara, 1994, s. 81. Ayrıca Mekki sûrelerin en bariz özellikleri hakkında tesbitte bulunan muasır müelliflerden **İzzet Derveze** şöyle demektedir: "Mekke döneminde inen sûreler, çoğu kez secili ve vezinli olurlar. İkinci olarak; bu sûrelerde, yoğun olarak Allah'a ibadet etmeye yönelik çağrı, yalnız o'nun ibadete layık olduğu, şirke karşı savaş ve kafirlere karşı sert ifadelerin kullanımı görülür. Üçüncüsü; Mekki sûrelerde görülen üslub, davet, teşvik, eleştiri ve uyarı üslubudur. Dördüncüsü; kıyamet manzaraları, melek ve cinler, kafirlerin sözleri ve peygambere atılan iftiralar yoğun olarak görülür. Beşincisi; uzun ya da kısa sûrelerin hepsinde konu birliği dikkat çekmektedir. Medine döneminde inen sûrelerde ise; secili ifadeler nadir denecek kadar azdır. Âyetler genellikle uzundur. Kıyamet sahneleri, kıssalardan bölümler, cin ve meleklerin tasviri pek yapılmaz. Bu sûrelerde daha ziyade, kulluk, ahlaki, toplumsal, hukuki sistem ve pratik hayatla ilgili prensipler yasama üslubuyla ve ağır bir dille anlatılır" (Bkz. Derveze, *İzzet, Kur'anü'l-Mecid*, (Terc. Vahdettin İnce), İstanbul, 1997, s. 106-107)
- [145](#) Zerküş, *el-Burhan*, I, 188; Suyuti, *el-İtkan*, I, 23; Zerkani, *Menahil*, I, 189; Hafnavi, *Dirasat*, s. 466; Ebû Zeyd, *Mefhum*, s. 89; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 63; 115; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 204
- [146](#) Suyuti, *el-İtkan*, I, 23; Zerkani, *Menahilü'l-İrfan*, I, 190; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 63; İbrahim Ali Umer, *Kur'an Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 68; Kar'avi, *el-Beyan*, s. 115; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 205
- [147](#) Zerküş, *el-Burhan*, I, 188; Suyuti, *el-İtkan*, I, 23; Zerkani, *Menahil*, I, 190; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 63; Ebû Zeyd, *Mefhumu'n-Nass*, s. 89; Kar'avi, *el-Beyan*, s. 115; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 204.
- [148](#) Rumi, *Dirasat*, s. 145; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 183; Hafnavi, *Dirasat*, s. 466
- [149](#) Zerküş, *el-Burhan*, I, 189-190; Suyuti, *el-İtkan*, I, 23; Zerkani, *Menahil*, I, 190; İbrahim Ali Umer, *Kur'an Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 69; Cezairi, *et-Tıbyan*, s. 34; Kar'avi, *el-Beyan*, s. 115
- [150](#) Zehebi, M. Hüseyin, *el-Vahyu ve'l-Kur'anü'l-Kerim*, Kahire, 1986, s. 121-122; Muhammed Salim, *Fi Rihabi'l-Kur'an*, I, 70; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 183; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 63
- [151](#) Mevdudi, Ebu'l-A'la, *Tefhimü'l-Kur'an - Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, (Çev. Muhammed Han Kayani ve diğerleri), İstanbul, 1991, I, 43; İbrahim Ali Umer, *el-Kur'an Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 68-70
- [152](#) Muhammed Salim, *Fi Rihabi'l-Kur'an*, I, 71; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 183
- [153](#) İbrahim Ali Umer, *el-Kur'an Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 68; Muhammed Salim, *Fi Rihabi'l-Kur'an*, I, 71
- [154](#) Zehebi, *el-Vahyu ve'l-Kur'anü'l-Kerim*, s. 122; Rumi, *Dirasat*, s. 146
- [155](#) Zehebi, *el-Vahyu ve'l-Kur'anü'l-Kerim*, s. 122; Hafnavi, *Dirasat*, s. 466; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 63-64; Rumi, *Dirasat*, s. 146; İbrahim Ali Umer, *el-Kur'an Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 68-69
- [156](#) Zerküş, *Burhan*, I, 188; Suyuti, *İtkan*, I, 23; Hafnavi, *Dirasat*, s. 466; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 205; Zerkani, *Menahil*, I, 190; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 63; Cezairi, *et-Tıbyan*, s. 34
- [157](#) Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 252

- [158](#) İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 75
- [159](#) Muhammed Kutub, *Dirasat*, s. 273
- [160](#) İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 75
- [161](#) Subhi Salih, *Mebahis*, s. 184; Muhammed Kutub, *Dirasat*, s. 20; Zehebi, *el-Vahyu ve'l-Kur'ân*, s. 122; Buti, *min Ravai'l-Kur'ân*, s. 85; İbrahim Ali Umer, *el-Kur'ân ve Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 70; Ka'avi, *el-Beyan*, s. 114; Derveze, Muhammed İzzet; *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (Çev. Mehmet Yolcu), İstanbul, 1989, III, 11; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 209; Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, s. 84 Ayrıca uzun sûreler çoğunlukla Medeni olmakla beraber, bunun istisnaları da vardır. Mesela En'am sûresi oldukça uzun bir sûre olmasına rağmen, Mekki olması bunun istisnalarının olduğunun açık bir göstergesidir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Ali Umer, *el-Kur'ân Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 70)
- [162](#) Rumi, *Dirasat*, s. 147; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 61
- [163](#) Subhi Salih, *Mebahis*, s. 184; Zehebi, *el-Vahyu ve'l-Kur'ân*, s. 122; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 64; M. Salim, *Fi Rihabi'l-Kur'ân*, I, 71; Buti, *min Ravai'l-Kur'ân*, s. 85; Kar'avi, *el-Beyan*, s. 115-116
- [164](#) Zerkani, *Menahil*, I, 191; Zehebi, *el-Vahyu ve'l-Kur'ân*, s. 121-122; Muhammed Salim, *Fi Rihabi'l-Kur'ân*, I, 71; Hafnavi, *Dirasat*, s. 468; İbrahim Ali Umer, *el-Kur'ân Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 70
- [165](#) Binti's-Şatı', Aişe Abdurrahman, *Maa'l-Mustafa*, Beyrut, 1392/1972, s. 305-322. Burada Fazlur Rahman'ın bu konudaki görüşünü de işaret etmek istiyoruz. O'na göre nifakla ilgili kelimeler anlamları Medine döneminde ki kadar güçlü olmamakla birlikte, Mekke döneminden itibaren geçmeye başlamaktadır. Yine ona göre, ilgili kelimelerin daha yumuşak anlamlı ya da henüz anlamı kesinlik kazanmamış kullanımlarda gelmesi, söz konusu âyetlerin Medeni değil, Mekki olduğunu göstermektedir. (Bkz. Fazlur Rahman, *Ana Konuları Kur'ân*, s. 299-300) Ancak Fazlur Rahman'ın aksine cumhurun kanaatine göre; münafıklık durumu, Mekke'de olabilecek bir durum değildir. Aksine müşriklerin eziyet ve işkencelerinden sonra tersi durum söz konusu olabilir.
- [166](#) Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 64; Rumi, *Dirasat*, s. 148; İbrahim Ali Umer, *el-Kur'ân Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 70; Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Peygamberin Hayatı*, s. III, 11; Kar'avi, *el-Beyan*, s. 116;
- [167](#) Buti, *min Ravai'l-Kur'ân*, s. 85; Hafnavi, *Dirasat*, s. 468
- [168](#) Hafnavi, *Dirasat*, s. 468; Kar'avi, *el-Beyan*, s. 116
- [169](#) Kur'ân-ı Kerimde "Atiullahe ve rasulüh" kalıbı yaklaşık otuz âyette geçmektedir. Bunların tamamı da Medeni sûrelerde yer almaktadır. Ayrıca bu kullanımların tamamında da Rasul kelimesi harf-i tarifli olarak gelmektedir. Bu âyetler şunlardır; Al-i İmran,132; Nisa, 59-80; Maide,92; Enfal, 1-20-46; Nur, 54; Muhammed, 33; Mücadele, 13; Teğabün, 12. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Arkun, Muhammed, *Kur'ân Okumaları*, (Çev. A. Zeki Ünal), İstanbul, 1995, s. 279)
- [170](#) Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, III, 11
- [171](#) Saidi, Abdülmüteal, *en-Nazmü'l-Fenni fi'l-Kur'ân*, (Terc. Hüseyin Elmalı), İzmir, 1997; s. 652
- [172](#) Şehhate, Mahmud, *Menhecü'l-İmam Muhammed Abduh fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1984, s.36
- [173](#) Fazlur Rahman, *Kur'ân'ı Yorumlama*, Terc. Osman Taştan, İ.A.D., Sayı:5, Ekim 1987, s. 101
- [174](#) Şatıbi, *el-Muvafakat*, III, 309
- [175](#) Şatıbi, *a.g.e.*, s.304
- [176](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 199-203
- [177](#) Razi, *a.g.e.*, XVII,99
- [178](#) En'am, 6/91
- [179](#) İbn Atiyye, Muharrirü'l-Veciz, II, 265; Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 199- 200
- [180](#) Razi, *a.g.e.*, XIII, 72
- [181](#) Saidi, *a.g.e.*, 58-64
- [182](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 57
- [183](#) Derveze, *Kur'ânu'l-Mecid*, s. 106
- [184](#) Beyyine, Zilzal ve Nasr Sûreleri
- [185](#) Araf, Yunus, Hud, Yusuf, Ra'd, İbrahim, Hıcr, Meryem, Ta-Ha, Şuara, Neml, kasas, Ankebut, Rum, Lokman, Secde, Ya-Sin, Sa'd, Mü'min, Fussilet, Şura, Zuhruf, Duhan, Casiye, Ahkaf, Kaff ve Kalem Sûreleri.
- [186](#) Saaffat, Zâriyat, Tur, Necm ve Kıyame Sûreleri
- [187](#) Fatiha, En'am, Kehf, Sebe', Fatır Sûreleri
- [188](#) Razi, *Mefatih*, I,218; Elmalılı, *a.g.e.*, I,62
- [189](#) Şatıbi, *el-Muvafakat*, III, 417-418
- [190](#) Bika'i, *Masaid*, I, 36
- [191](#) Derveze, *Kur'ânü'l-Mecid*, s. 107
- [192](#) Hıcazi, *el-Vahtdetü'l-Mevduiyye*, s. 42
- [193](#) Draz, *en-Nebeü'l-Azim*, s. 242
- [194](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 25
- [195](#) Fazlur Rahman, *Kur'ân'ı Yorumlama*, (Terc. Osman Taştan), İ. A. D., Sayı:5, Ekim 1987, s. 101
- [196](#) Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 149
- [197](#) Subhi Salih, a.y.
- [198](#) Münasebetin tesbit edilmesinde sebab-i nüzulün önemi her ne kadar inkar edilmese de, buna her zaman itibar edildiği söylenemez.

Sebeb-i nüzul rivayetlerinden hareket ederek âyetler arasındaki münasebeti kurmakla ilgili örnekleri tefsirinde gösteren Fahreddin Razi, bazı âyetlerde sebeb-i nüzul ile kurulan münasebetin zayıf olduğunu belirtir. (Razi, *Mefatih*, XXVI, 44) Müfessir Bika’i de münasebeti belirlemede sebeb-i nüzule genellikle itimat etmediğini belirtir. Ancak bu sebep ile, mana yönünden münasebet kurmak uygun düşerse, o zaman bu sebebe itibar eder. Aksi takdirde münasebette sebeb-i nüzulleri dikkate almaz. (Bika’i, *Nazmu’d-Dürer*, VI, 286,287)

[199](#) Draz, *a.g.e.*, s. 193

[200](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 34

[201](#) Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 151

[202](#) Nisa, 4/51

[203](#) Vahidi, Ebu’l-Hasan Ali b. Ahbet; *Esbabu’n-Nüzul* (Alemü’l-Kütüb), Beyrut, Thsz. s. 116

[204](#) Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 150

[205](#) Suyuti, *İtkan*, I, 99

[206](#) Binti’ş-Şatı, *el-İ’cazü’l-Beyani*, s.168; Saidi, *a.g.e.*, s. 58; Bazergan, *Kur’ân’ın Nüzul Süreci*, s.33

[207](#) Burada ele almaya çalıştığımız *Esbab-ı Nüzul ile Mekki ve Medeni konusu* ne yazık ki, tefsir usul kitaplarında hep birbirinin tekrarı mahiyetinde olmuştur. Bu konularda yazılanlar, müellif **Zerkeşi**’nin “*Burhan*”ı ile **Suyuti**’nin “*İtkan*”ının tekrarı olmuştur. Usulcülerin bu iki ilim dalına layıkıyla iltifat etmemelerinin altında yatan sebepler bu konuya açıklık getirecektir. Öyleki muasır usulcülerden Zehebi bile konuya ‘nasihi mensuhdan ayırma, tearuz eden âyetleri cem etme’ şeklinde yaklaşmaktadır. (Bkz. Zehebi, *el-Vahyu ve’l-Kur’ân*, s. 119) Kur’ân alimlerinin özellikle nassların gerek içerik, gerekse kuruluş ve terkiib noktasında Mekki ile Medeni arasındaki ayırt edici hususlarda mefhum açısından çeşitli çalkantılı anlayışlar içerisine düşmelerine neden olmuştur.” (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Zeyd, *Mefhumu’n-Nas*, s. 869) Görüldüğü gibi bu iki Kur’ân ilmi de usulcülerin, metodolojik bir ilke açısından meseleye yaklaşmadıklarını göstermektedir. Dolayısıyla bizim bu çalışmada yaptığımız terkiibi gayret aslında bu metodolojik soruna da ışık tutmaktadır.

[208](#) Ayrıntılı bilgi için bakz. Muhasibi, Haris b. Esed, *el-Aklu ve Fehmü’l-Kur’ân*, (Thk. Hüseyin el-Kuveytli), 1402/1982, s. 248; Akk, Şeyh, Halid Abdurrahman, *Usulü’t-Tefsir ve Kavaiduhu*, Beyrut, 1406/1986, s. 186-187. Ayrıca bu konu ile ilgili olarak **Dihlevi**, “*kelamın kastedtiği anlamın anlaşılmasında karşılaşılan zorlukların sebepleri*” başlığı altında müfessirin bilmesi gereken ilimlerden, *sebeb-i nüzul’ü* bilmeyi zikrederken, *Mekki-Medeni ilmini* bilmeyi saymamaktadır. (Bkz. Dihlevi, Şah Veliyyullah Ahmet b. Abdürrahim, *el-Fevzü’l-Kebir fi Usuli’t-Tefsir*, Beyrut, 1987, s. 50)

[209](#) Zeyveli, Hikmet, *Türkiye’de Kur’ân’a Yaklaşımlar*, Fecr I. Kur’ân Sempozyumu, Ankara, 1995, s. 75

[210](#) Polat, Selahaddin, *Esbab-ı Nüzul Üzerine*, Fecr I. Kur’ân Sempozyumu, Ankara, 1995, s. 110; Sağır, Muhammed Hüseyin Ali, *el-Mebadiu’l-Amme li-Tefsiri’l-Kur’âni’l-Kerim*, Beyrut, 1983, s. 117-120

[211](#) Albayrak, Halis, *Kur’ân’ı Anlamak, Kur’ân’ın Ne Olduğunu Anlamak*, Fecr I. Kur’ân Sempozyumu, Ankara, 1995, s. 172

[212](#) Ayrıca Mısır’da muasır Kur’ân çalışmaları konusu üzerinde araştırmalar yapan **Jansen**’in konu ile ilgili şu görüşünü de buraya aktarmak yararlı olacaktır: “*Kur’ân üzerine inceleme yapan ilim adamlarındaki muhtelif eğilimlere rağmen, insan bir çok ilahiyatçıda vahyin indiriliş sürecindeki tarihi olaylara ilginin etkisinin çok büyük olmadığını yakalayabilir. Örneğin bu husus 1926-1940 yılları arasında Mısır’da basılan kaynakçada gözüktür. Belirtilen bu dönemde, Esbab-ı Nüzul başlığı altında sadece ve sadece iki eser basılmıştır.*” (Bknz. Jansen, J.J.G. *Kur’ân’a Bilimsel- Filolojik- Pratik Yaklaşımlar*, Çev. Halilurrahman Acar, Ankara, 1993.)

[213](#) Said’i, *Nazm*, s. 58

[214](#) Bkz. Said’i, *a.g.e.*, s. 60 Ayrıca “Kur’ân’ın Nüzul Süreci” başlığı altında müstakil bir kitap kaleme alan Mehdi Bazergan’ın ayrıntılı çalışması dikkate değerdir.

[215](#) Bknz. Said’i, *a.g.e.*, s. 60 Ayrıca Mekke dönemi 13 yıllık uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Dolayısıyla bu dönemi tek başına ele almak yerine - nüzul sürecini dikkate alarak - bazı bölümlerlemlere gitmenin lüzumu üzerinde bir önceki bölümde durulmuştu. Buna göre mesela **Subhi Salih**, Mekke döneminde gelen sûreleri *ilk, orta ve son* dönemlere ayırmanın lüzumu üzerinde durmuş, **Mustafa Müslim** ise bu dönemi; *erken dönem, orta dönem ve geç dönem* olarak üç bölümde ele almış, Müsteşrik **William Muir** Mekki sûreleri “*beş*”, **Weil** ise “*üç merhale*”de ele almayı uygun bulmuşlardır. (Bkz. Subhi Salih, *Mebahis*, s. 175-177)

[216](#) İbn-i Hişam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, (Thk. Taha Abdurrauf Sa’d), Beyrut, 1975, I, 280-286

[217](#) Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn-i Hişam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, I, 284; Beyhaki, Ebû Bekr b. Ahmet el-Huseyn, *Delailu’n-Nübuvve ve Ma’rifetü Ahvali Sahibi’ş-Şeria*, (Thk. Abdurrahman M. Osman), I. Baskı, Kahire, 1389/1969, II, 58-77; İbn-i Abdî’l-Berr, Yusuf b. Abdilberr en- Nemriyyi, *ed-Dürer fi İhtisari’l-Megazi ve’s-Siyer*, (Thk. Şevki Dayf), Kahire, 1983, s. 36-37; İbn-i Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *Cevamiu’s-Sire*, (Thk. İhsan Abbas- Nasıruddin el-Esed), Mısır, Thsz. s. 55-67

[218](#) İbn-i Hişam, *es-Sire*, II, 45-46; Beyhaki, *Delail*, II, 97-106

[219](#) İbn-i Hişam, *a.g.e.*, II, 47

[220](#) İbn-i Hişam, *a.g.e.*, II, 49

[221](#) Said’i, *a.g.e.*, s. 60

[222](#) İbn-i Hişam, *a.g.e.*, II, 56; Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1975, I, 49; Muhammed Esed, *a.g.e.*, s. 515-524; Binti’ş-Şatı’, Aişe Abdurrahman, *Maa’l-Mustafa*, Beyrut, 1392/1972, s. 162-182

[223](#) Said’i, *a.g.e.*, s. 61

[224](#) İbn-i Hişam, *a.g.e.*, II, 206; Binti’ş-Şatı’, *Maa’l-Mustafa*, s. 185-207. Ayrıca *Nisa sûresinin* 97. âyeti ve yine bu konu ile ilgili *Zümersûresi* 53 ve 55. âyetlere bakılabilir.

- [225](#) Apaydın, Mehmet, *Rasulullah'ın Günlüğü Medine Dönemi Yeni Kronolojisi*, İstanbul, 1995, (İnsan Yayınları), s. 134; Beyhaki, *Delail*, II, 289-291; Ayrıca bkz. İbn-i Abdi'l-Berr, *ed-Dürer*, s. 101
- [226](#) Said'i, *a.g.e.*, s. 61
- [227](#) Apaydın, *a.g.e.*, s. 125
- [228](#) Ayrıntılı bilgi için bkz. Apaydın, *a.g.e.*, s. 115,116, 121-122, 134-135
- [229](#) Said'i, *a.g.e.*, s. 62
- [230](#) Apaydın, *a.g.e.*, s. 132
- [231](#) Apaydın, *a.g.e.*, s. 127-128 ve 131
- [232](#) Maide sûresi 5/3
- [233](#) Said'i, *a.g.e.*, s. 62
- [234](#) Apaydın, *a.g.e.*, s. 136
- [235](#) Said'i, *a.g.e.*, s.57-64. Ayrıca “*Kur'ân Bütünlüğü Üzerine-Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri*” isimli bir doktora çalışması yapan **Halis Albayrak** da bu bölümde ele alınan Kur'ân sürecinin doğru anlaşılabilmesi için şu maddeleri sıralamaktadır ki, bizim açımızdan ilk iki madde çok önemlidir; “1. 23 senelik süre içerisinde Kur'ân'ın nüzul seyrini belirleyen, yönlendiren, sebep olan, toplum ve o toplumun yaşadığı değişim süreci hakkında bilgilenmek, yani kısaca nüzul döneminin tarihini araştırmak. 2. Ayrı ayrı kategorilerde önce h.I., sonra hicri II ve III asırlardaki fikhî mezheplerin oluşum sürecini, tarihi, coğrafi, siyasi, sosyo-kültürel, ekonomik ve ahlaki boyutları da ihmal etmeden öğrenmeye çalışmak..3.Hz. Peygamberin vefatından günümüze İslam dünyasında kilometre taşı olabilecek olayları, şahısları, siyasi ve sosyal değişimleri, Kur'ân'ı anlama ve yorumlamayla ilgili gelişmeleri uzmanların araştırmaları ışığında öğrenmeye çalışmak.4. Kur'ân'ın tarihe yeniden müdahalesine yön veren, sebep olan, kaynaklık eden günümüz dünyasının realitesini bilmek. 5. Felsefe, bilim ve sanat alanındaki insanlığın arayışlarından, insani bilgi birikiminden olabildiğince yararlanmak.” (bkz. Albayrak, *Kur'ân'ı Anlamak*, s. 171-172)
- [236](#) Bazergan, Mehdi, *Kur'ân'ın Nüzul Süreci*, (Terc. Yasin Demirkıran), Ankara, 1998, s. 32
- [237](#) Bazergan, *a.g.e.*, s.33

İkinci Bölüm

SÛRELERİN BAŞLANGIÇ VE SONLARI

Kur’ân-ı Kerim, hiçbir i’caz yönü olmasa ve sadece sûrelerin başlangıçları ve sonları itibariyle ele alınmış olsa, bu yön o’nun tek başına mucizevi bir kitab olduğunu isbat edecek güçlü delillerle doludur.

Kur’ân sûrelerinin bütünlüğü açısından *sûrelerin başlangıç ve sonları* büyük bir öneme sahiptir. Onların *başlangıç ve sonları* büyük bir ahenk oluşturmaktadır. Bu durum bütün sûreler için geçerlidir. Mesela sûrelerden birine dikkat edelim. Adım adım, tefekkür ederek sûrelerin manaları içinde ilerleyelim. Sonra dönüp bakalım: Sûre nasıl başlıyor? Nasıl sona eriyor? İçindeki fikirler birbiriyle nasıl ahenk kuruyor? Mukaddimleri neticelerle nasıl denkleştiriliyor ve başı nasıl sonunu hazırlıyor? *Sûre başlangıçlarında* görülen çeşitlilik ve yine *sûrelerin sonlarında* ki güzel üslub (*hüsnü’l-hatime*) Kur’ân’ın başka bir kitaba benzemediğini gösterecek güzelliklerle doludur

Bu bölümde, meseleyi münasebet kurma yönü ile ele almaktan daha çok, sûre başlangıçlarını ve sonlarını müstakil birer konu olarak ayrı ayrı ele alacağız. Birbiri ile aralarında olan irtibatı araştırma işini ise bir sonra ki bölüme bırakacağız. Burada, sûrelerin başlangıç ve sonları meselesi ile ilgili gördüğümüz bir eksikliğe hemen işaret etmek istiyoruz. Yaptığımız çalışmada bu iki konudan birincinin üzerinde daha ağırlıklı olarak durulurken, ikinci konu olan *sûre sonları* biraz ihmal edilmiştir. Mesela Tefsir usul kitaplarında “*fevatihu’s-Suver*” başlığı altında sûre başlangıçları müstakil bir konu olarak ele alınmış ve çoğu usul kitaplarında kendisine yer bulabilmiştir.¹ Ancak *sûre sonları* meselesi’nin aynı seviyede ele alındığını söylemek hayli zordur. Bu durum tefsir kitapları için de geçerlidir. Pek çok tefsirin içinde *sûre başlangıçları* konusuna uzun uzun yer ayrılmışken “*hatimetü’s-suver*” konusu ihmal edilmiştir.² Burada hemen ifade edelim ki tefsir kitapları açısından bu durum bir eksiklik olmasa da, usul kitapları açısından büyük bir eksikliktir.

A- Sûrelerin Başlangıçları (Fevatihu’s-Suver)

Sûrelerin başlangıçları başlı başına Kur’ân’ın i’caz güzelliklerinden biridir. Beyan ilmi ile uğraşanlar; “*söze güzel başlamak belâğat esaslarındandır*” demektedir. İlk söz her zaman çok önemlidir. Dinleyici üzerinde tesir meydana getirmek çoğu zaman giriş cümleleri ile mümkün olur. Bir hatib, ya da bir konuşmacıyı dinlerken eğer söze güzel başlamamışsa bir süre sonra sıkılma emareleri görülür ve onu dinleyenler bundan vazgeçerler. Dolayısıyla Allah Teâlâ da yüce beyanını kullarına dinletmek için kelamın başlangıçlarını özenle seçmiştir. Bu sayede her seviyeden insan O’nu duyduğunda sıkılmadan ve bıkmadan, büyük bir dikkatle sonuna kadar dinlemektedir. Kur’ân’ın ilk geldiği dönemde müşriklerin bile Kur’ân karşısında dikkat kesilmeleri ve dinlemeleri biraz da

o'nun bu özelliğine bağlı olsa gerektir.

Sözün ya da bir kelamın etkisi; çoğu zaman tek düze ve monotonluktan uzak olmasıyla ilgilidir. Kur'ân sûreleri her defasında aynı ifade kalıpları ile başlamış olsaydı bu çok dikkat çekici olmazdı. Oysa birazdan ayrıntılı olarak görüleceği gibi on farklı biçimde başlayan sûre başlangıçları muhataplar için çok dikkat çekici olmuştur. Bunun içindir ki sûreler; bazen Huruf-u mukatta'a ve soru sorarak başlamış, bazen kasem ve nida ile başlamış, bazen hamd ve sena ifadeleri ile başlamış, bazen de haber, şart ve dilek cümleleri ile başlamıştır.³

Hangi kitap vardır ki, kültür seviyeleri birbirinden farklı kesimlere hitap ederken sözü her kesim için bıkınlık vermesin? Mesela en meşhur bir romanı bile eline alan farklı kültür ve eğitim seviyesindeki okuyucudan, kimisi için o kitabın okunmaya değer bulunurken, kimisi kitabın başından on-yirmi sayfa okuduktan sonra ondan zevk almamakta ve kitabı elinden bırakmaktadır. Bunların tümünde dikkat ve ilgi sağlamak yazar için çok zor bir iştir. Bu yönüyle düşünüldüğü takdirde Kur'ân sûrelerinin başlangıçlarının böylesine farklılık arzetmesinin sebebi biraz daha kolay anlaşılacaktır.

Birbirinden bu kadar farklı kullanımın ortak hedefi; her kesimden dinleyen ve okuyanın dikkatini çekmek, onu bıktırıp usandırmadan bu söze karşı canla-başla kulak vermeye sevkettir.

1. Huruf-u Mukatta'a ile Başlayan Sûreler

Sûre başları denildiği zaman akla ilk olarak Huruf-u Mukatta'a konusu gelir. Müfessirler **أَوَائِلُ السُّورِ** ya da **إِفْتِتَاحُ السُّورِ** “Sûrelerin baş tarafları” başlığı altında Mukatt'aa harfleri ile başlayan sûreleri kasdetmişlerdir.⁴ Dolayısıyla biz de bu bölümde tabii olarak “*Huruf-u Mukatta'a İle Başlayan Sûreler*” bölümü üzerinde diğerlerine nazaran daha fazla duracağız. Önce tanım ve bu konudaki görüşleri ele alacak daha sonra da bu harflerle başlayan sûrelerde ki genel durumu inceleyeceğiz.

Kur'ân-ı Kerim sûrelerinin bazısının başında bir ya da bir kaç harften meydana gelen (الم, المر, ق طه, طسم, يس, ق المص, vs.) rumuzlar bulunur.⁵ Bu harflere *Hece Harfleri* ya da *Huruf-u mukatta'a* denir.⁶ Kur'ân-ı Kerim'de 29 sûre bu harflerle başlamaktadır.⁷ Müteşabihat'tan olduğunda ittifak edilen bu harflerle⁸ başlayan sûrelere bakmadan önce *Huruf-u mukatta'a* ile ilgili kabul edilen görüşleri gözden geçirmek yararlı olacaktır:

a. Huruf-u Mukatta'a Ne Demektir?

1. Sûrelerin başlarındaki bu harfler, Kur'ân'ın esrarındandır.⁹ Allah Teâlâ bunları bilmeyi kendisine tahsis etmiştir.¹⁰ Bu yönüyle pek çok müfessir Huruf-u mukatta'a üzerinde durmamış sadece (Allahu A'lem = Allah en iyi bilir) demekle iktifa etmişlerdir.¹¹ Üzerinde tefsir ve yorum yapmamalarının sebebine gelince, bu konuda Hz. Peygamber'den bu harfleri açıklayıcı mahiyette açık bir haber gelmeyiştir. Bu konuyu ilgilendirmesi bakımından şu hadis-i şerif'i nakletmek istiyoruz:

مَنْ قَرَأَ حَرْفًا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ فَلَهُ حَسَنَةٌ وَالْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا لَا أَقُولُ الْـمَ حَرْفٌ لَكِنَّ أَلِفَ حَرْفٌ وَلَامَ حَرْفٌ وَكَافٌ حَرْفٌ “Kim Allah'ın kitabından bir harf okursa onun için bir sevap ve bu sevap on

misliyle verilir. Ben, harftir, Mim bir harftir.”¹²

Hiz. Ebubekir, *“Her kitabın bir sırrı vardır, Allah’ın Kur’ândaki sırrı da sûrelerin başlarındaki harflerdir.”¹³* demektedir. Hiz. Ali de, *“Her kitab için bir zübde vardır. Bu kitabın zübdesi de hece harfleridir.”* demiştir.¹⁴ **İmam-ı Şabi**’ye sûrelerin başındaki bu harflerden sorulduğunda; *“Onlar Allahın sırrıdır, onu taleb etmeyin.”* Demiştir.¹⁵ İşte Hiz. Peygamber’den bu konuda bir rivayet gelmemesi ve sahabenin de bu konudaki tavrı nedeniyle, Huruf-u mukatta’a hakkındaki genel kanaat, *“Bu harfler hakkında alimler aciz kaldılar”* şeklinde olmuştur.¹⁶

2. Aslında bu harflerin bir manası vardır. Eğer böyle olmamış olsaydı, Hiz. Peygamber ve Kur’ân’ın ne manası kalırdı.¹⁷ Kur’ân-ı Kerim insanlar için geldiğine ve kendi ifadesi ile *“apaçık bir arapça”¹⁸* ile indirildiğine göre eğer onda anlaşılmaz bir şey varsa o kitap hidayet rehberi olamazdı. Huruf-u mukatta’a hakkındaki ikinci yaklaşım budur.

3. Bu harfler Kur’ân-ı Kerim ve sûrelerin isimlerinden ibarettir.¹⁹ Bu görüşün zayıf olduğu açıktır. Eğer böyle olsaydı Kur’ân-ı Kerim’de bütün sûrelerin başına bu harflerin getirilmiş olması gerekirdi. Oysa böyle bir durum söz konusu değildir. Kur’ân’da sadece 29 sûrenin baş tarafında bu harfler kullanılmıştır.²⁰

4. Bu harflerden her biri Allah Teâlâ’nın isimlerinden birine delalet eder.²¹ Mesela **İbn Abbas’a** göre, “آلـم”deki Elif: Allah’a; Lam: Latif ismine; Mim ise Mecid ve Malik ismine delalet eder. İsim şeklindeki yorumlar daha ziyade İbn Abbas’a aittir.²² Çünkü yine o, (كَمِيعَصْ)’ın delalet ettiği manalar için, *Kadir, Had, Emin, Alim, Sadık* dediği gibi aynı zamanda *Melik, Allah, Aziz ve Musavvir* şeklinde yorumu vardır. Bu yorum için su soru sorulabilir: Mesela neden “Ayın” harfi “Aziz”e delalet etmez de “Alim”e delalet eder?

5. Bu harflerin bazıları Allah Teâlânın isimlerine bazıları da O’ndan başka şeylere delalet ederler.²³ Mesela; “الم”deki Elif Allah’a; Lam Hiz. Cebrail’e; Mim ise Hiz. Muhammed’e delalet eder.

6. Bazılarına göre de bu harfler kasem içindir.²⁴ Nasıl ki Kur’ân-ı Kerim’de Allah Teâlâ farklı şeyler üzerine yemin etmiştir. Bu harflerle de aynı şekilde yemin ifade edilmektedir. Bu görüşün de zayıf olduğu taraflar vardır. Çünkü belâgat ilminde bir şeye üst üste iki kere kasem etmek kerih görülmektedir. Mesela Kalem sûresinin başında “Nun”dan sonra “Kalem”e kasem edilmesi gibi, ya da *حَم وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ* “*Apaçık olan bu kitab*”²⁵ ifadesinde olduğu gibi.²⁶

7. Aslında Huruf-u Mukatta’a’nın ne olduğu hakkında çok sayıda farklı düşünce zikredilmiştir. Özellikle tasavvuf ağırlıklı tefsir yapanlar bu konuda en farklı yaklaşımı sergileyenler olmuştur. Mesela bu harfler hakkında; *“Mukattaa harfleri ile başlayan sûrelerin hepsinde muhatabın Hiz. Peygamber olduğu”²⁷* görüşüdür. Bu görüşe katılmak oldukça güçtür.

Biz bu konuda son bir genel kanaati buraya alacağız: Bunlar münferit harflerdir.²⁸ Sadece tenbih ve uyarma için sûrelerin başlarına gelmiştir.²⁹ Buna göre Huruf-u Mukatta'a ile Kur'ân meydan okumaktadır (tehaddi eder).³⁰

b. Mukatta'a Harfleri'ndeki Hikmet ve Mucize

Huruf-u mukatta'a hakkındaki görüşler bu kadarla sınırlı değil. Yaklaşık otuza yakın görüş beyan edilmiştir.³¹ Ancak biz en meşhurlarını buraya aldık. Konuyu izah eden müfessirler görüşlerinin kesin olmadığını, Allah Teâlâ ile Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) arasındaki bu şifrelerin ittifakla müteşabihattan sayıldığını belirtmişlerdir.³² Bununla beraber biz son olarak “Peki bu harflerin anlamı nedir?” sorusunun cevabını arayalım. Müfessirler arasında bunun en iyi cevabını verenlerden biri kuşkusuz **Fahreddin er-Razi'dir**. O, meseleyi akli delillerle izah etmeye çalışır ve şöyle der; “*İnsan bir şeyin manasını iyice anladığında, o şeyin te'siri kalbden gider. Ama o şeyi söyleyenin Hakimler hakimi Allah olduğuna kesin inanarak, onun manasını anlayamazsa, o insanın kalbi devamlı o söze yönelik olur ve devamlı onu düşünür. Çünkü mükellefiyetin özü, insanın sırrını (kalbini) Allah'ın zikri ve Kur'ân'ın tefekkürü ile meşgul etmektir. Allah'ın, kulunun zihninin devamlı buna yönelik ve bununla meşgul olmasında kul için, büyük bir menfaatin bulunduğu bilmesi; kulun da bu menfaati elde etmek için O'na kulluk etmesi uzak görülen bir ihtimal değildir.*”³³

Kur'ân-ı Kerim, alışılmamış, mutad olmayan, musiki tesiri güçlü olan bu tabirlerle, çevredeki dikkat nazarlarını çekmek ve dinlemelerini sağlamak istemiş olabilir. Ayrıca yine bu harfler, Kur'ân'ın i'cazının en büyük delillerindendir. Yani, Kur'ân'ın cümleleri, ibareleri, herkesin bildiği bu basit harflerden meydana gelmektedir. Öyleyse uğraşın bakalım, sizlerin de elinizde olan bu imkanı kullanarak benzerini getirmeye çalışın. Siz benzerini yapamadığınıza göre mucizedir, demek istemektedir.

Üzerinde pek durulmamış bir hikmet de şu olabilir: Allah Teâlâ *kitabetin* (yazının) ehemmiyetine çarpıcı bir şekilde dikkati çekmek dilemiş olabilir. Harflerin *Elifbadaki* isimlerini sayarak hecelemek, yeni okuyup, yazmaya başlayanlara mahsustur. Buradan, Kur'ân'ın, ümmi bir kavme ve mübtedi bir muhite muallimlik yaptığı anlaşılmaktadır. Yazının keşfi nasıl insanlık tarihinde en önemli bir ilerleme döneminin açılmasına yol açmışsa, bu Kitabın hidayeti de medeniyette ve içtimai gelişmede büyük bir ilmi yükselmeye yol açacak, cehaletten aydınlığa çıkaracaktır. Nitekim o, “*Oku!*” diye başlayan bir Kitab olmuş ve gelen ilk vahiy parçasında Allah'ın “*insana kalemle (yazıyı) öğretmesinden*” bahsetmiştir.

Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûreleri tek tek ele almadan önce hülasa olarak; bu sûre başlangıçları, hala hayret uyandırmaya devam etmektedir. Hayret merak, merak ise dikkate yol açar. Semanın, arzın kulağına fısıldadığı bu ezeli harflerden daha müessir bir şekilde hiçbir şeyin, beşeriyetin kulaklarını celbedeceği tasavvur edilemez.³⁴

Kur'ân-ı Kerim'de Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûreler 29 tane olup Bakara ve Al-i İmran

sûreleri hariç hepsi Mekkidir.³⁵

Mekkelilerin fesahat ehli oldukları düşünülürse bu harflerin önemi bir kat daha artar. Çünkü bu 27 sûre doğrudan onlara gelmişti. Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde bu harfler yaygın bir kullanıma sahipti. Şairler ve belağat ehli bunları kullanıyordu. Hatta bunun örneklerine İslam öncesi şiir ve nesirde rastlanıyordu. O dönemde herkes, bu harflerin anlam ve önemini kavradığı için, her şeyi inceden inceye en ayrıntılı tarafları da dahil sorup öğrenen sahabe bile bu harfler hakkında sorular yöneltilmiyordu. Sahabe bir yana müşrikler bile sormuyordu. Çünkü bu tür kullanım onlara yabancı değildi. Ancak zamanla Arap dilinde bu harfler kullanılmamaya başladığından, müfessirler bunların tayininde güçlük çekmeye³⁶ başladılar.

c. Bu Harflerle Kur'ân'ın Meydan Okuması

Bu harflerin Kur'ân'ın tehatti (meydan okuması) yönünü ortaya koyduğu düşünülürse, sanki Mekke'nin fesahat ve belağat ehline açıkca meydan okumaktadır. Yani onlara “*İşte Kur'ân sizin de bildiğiniz bu harflerden meydana gelmiştir. Gücünüz yetiyorsa onun bir benzerini yapın!*” Çünkü Arap dilinde “elif” eğer bir harf kabul edilirse 29 harf vardır.³⁷ Bu harfler de buna eşit olarak 29 sûrenin başında gelmiştir. Eğer elif sayılmazsa 28 harf vardır ve sûrelerin başındaki kullanım hece harflerinin yarısı kadardır.³⁸ Kur'ân'ın zikrettiği kısımdaki harfler, zikredilmeyenlere göre daha çok kullanılan harflerdir.³⁹

Şimdi de sûrelerin başında kullanılan biçimlerine bakalım. Huruf-u mukatta'a sûre başlarında 13 şekilde görünürler. Bazan tek bir harfden, bazan iki, bazen üç, bazan dört, bazan de beş harften meydana gelmiştir.

Tek bir harften kullanım üç sûrede vardır:⁴⁰ Sad, Kâf ve Nun sûreleri.⁴¹

İki harfden kullanım on sûrede vardır: Bunlardan 7 tanesi “*Hamim*” lerden meydana geldiği için bunlara “*el-Havamim*” denir. Bunlar 40. sûreden başlar 46. sûreye kadar devam eder. Diğer üç tanesine gelince Neml (Ta-Sin), Taha (Ta-Ha) ve Yasin (Ya-Sin) sûrelerindeki kullanımlarıdır.⁴²

Üçlü kullanım 13 sûrede vardır: Bunlardan 6 tanesi aynı kalıptadır. Bakara, Al-i İmran, Ankebut, Rum, Lokman ve Secde sûreleri الم diye başlar. Beş tanesi ise Yunus, Hud, Yusuf, İbrahim ve Hicr sûrelerinde kullanılır. Buda (آل) diye başlar. İki tanesi ise Şuara ve Kasas sûrelerinde (طسم) şeklinde görülmektedir.⁴³

Dörtlü kullanım iki sûrede mevcuttur: Araf sûresinde المص şeklinde, Ra'd sûresinde ise المر şeklinde.⁴⁴ Beşli kullanım bir sûrede geçmiştir: O da Meryem sûresinde كهيص şeklinde.⁴⁵

Mukatta'a harfleri ile başlayan sûrelerde bir bütünlük görünmektedir. Bu sûrelerin ikisi hariç (Bakara ve Al-i İmran) hepsinin Mekki olması bunun en açık misalini teşkil etmektedir. Birbirleri ile aralarında yakın bir irtibat vardır. Farklılıklar olmakla beraber pek çok benzer yön vardır. Hatta bunun içindir ki **Said Havva**⁴⁶ ve **Hicazi**⁴⁷ zaman zaman bu sûrelerin birbirleri ile olan irtibatına temas etmişlerdir. Biz de bu bölümde 29 sûreyi ele alırken bunları müstakil olarak ele alma yerine

belli bir sistem dahilinde bütün olarak değerlendirme yoluna gideceğiz. Önce bu sûreleri tablo halinde görelim:

Bakara sûresi	2. sûre	286 âyet	Medeni	الم
Al-i İmran	3. sûre	200 âyet	Medeni	الم
Araf	7. sûre	206 âyet	Mekki	المص
Yunus	10. sûre	109 âyet	Mekki	الر
Hud	11. sûre	123 âyet	Mekki	الر
Yusuf	12. sûre	111 âyet	Mekki	الر
Ra'd	13. sûre	43 âyet	Mekki	المر
İbrahim	14. sûre	52 âyet	Mekki	الر
Hicr	15. sûre	99 âyet	Mekki	الر
Meryem	19. sûre	98 âyet	Mekki	كهيعص
Ta-Ha	20. sûre	135 âyet	Mekki	طه
Şuara	26. sûre	227 âyet	Mekki	طسم
Neml	27. sûre	93 âyet	Mekki	طس
Kasas	28. sûre	88 âyet	Mekki	طسم
Ankebut	29. sûre	69 âyet	Mekki	الم
Rum	30. sûre	60 âyet	Mekki	الم
Lokman	31. sûre	34 âyet	Mekki	الم
Secde	32. sûre	30 âyet	Mekki	الم
Ya-Sin	36. sûre	83 âyet	Mekki	يس
Sa'd	38. sûre	88 âyet	Mekki	ص
Mü'min	40. sûre	85 âyet	Mekki	حم
Fussilet	41. sûre	54 âyet	Mekki	حم
Şura	42. sûre	53 âyet	Mekki	حم
Zuhruf	43. sûre	89 âyet	Mekki	حم
Duhan	44. sûre	59 âyet	Mekki	حم
Casiye	45. sûre	37 âyet	Mekki	حم
Ahkaf	46. sûre	35 âyet	Mekki	حم
Kâf	50. sûre	45 âyet	Mekki	ق
Kalem	68. sûre	52 âyet	Mekki	ن

d. Kur'ân Söze Nasıl Başlıyor?

Allah Teâlâ kullarına hidayet kaynağı olarak gönderdiği Kitab'ında hitab'ın anlaşılması için edebi sanatların tamamına yer vermiştir. Sûreler bazen okuyucu ve dinleyicinin kalbine korku veren ifadeler

ile bazen de müjde ile başlamıştır. İnsanların farklı seviyelerde olmaları nedeniyle beyan da farklı biçimlerde gelmiştir. Bütün sûre başlangıçları en güzel edebi üslublar ile başlamıştır.

Bu noktada şöyle bir soru sorulabilir. Sûre bütünlüğüne göre mi sûre başlamaktadır, yoksa sûreye güzel bir başlangıç yapıldıktan sonra mı konu bütünlüğü oluşmaktadır? Kanaatimizce; sûre bütünlüğüne uygun, en güzel bir üslub ve beyan ile sûreye başlanmaktadır. Üstelik bu başlangıç sûre bütünlüğüne öyle uyum arz etmektedir ki, sûrenin içinde ele alınan konulara tam bir mütabakat sergilemektedir. Bunu daha iyi anlamak için Nisa sûresine bakalım. Bu sûre; kadınlarla ilgili hükümler, akrabalık ve miras gibi konuları içermektedir. Bu bütünlüğe uygun olan en güzel başlangıç ile sûreye başlanmıştır. İlk âyet şöyledir; “*Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan, ondan eşini var eden ve ikisinden pek çok erkek ve kadın meydana getiren Rabbinize saygısızlıktan sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’ın ve akrabanın haklarına riayetsizlikten de sakının. Allah şüphesiz hepinizi görüp gözetendir.*”

e. Sa’d Sûresi’ndeki Harika İ’caz

Sûre başlarının o sûre için ne kadar önem arzettiğini daha iyi anlamak için Sa’d sûresini ele alalım. Sûrenin hemen başında 1. âyette şöyle denilmektedir: “*Saad. Öğüt veren Kur’ân’a and olsun!*” Sûrenin daha başında Kur’ân “öğüt veren” olarak vasıflanmaktadır. Bu ifade kalıbı son derece önemlidir. Çünkü sûrenin geneline baktığımızda bu ifadenin değişik varyantları sûre içerisinde sıkça kullanılmıştır.⁴⁸ Sûrenin başında gelen bu ifade biçimi’nin sûre içinde görülen farklı varyantları şöyledir:

إِصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَادْكُرْ عَبْدًا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ⁴⁹

وَادْكُرْ عَبْدًا أَيُّوبَ⁵⁰

وَادْكُرْ عَبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ⁵¹

وَادْكُرْ إِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِنَ الْأَخْيَارِ⁵²

هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ⁵³

Dolayısıyla sûrenin başında görülen bu ifadenin sûrenin hem lafzi yönden hem de genel ahenginin oluşmasında sûreye ayrı bir kimlik kazandırdığını söylemek mümkündür.⁵⁴

f. Meryem Sûresi’nin Harflerle Başlamasının Hikmeti?

Buna benzer bir başka durum Meryem sûresinde söz konusudur. Meselenin anlaşılmasına bu misal daha da yardımcı olacaktır. Meryem sûresi 1. âyette şöyle denilmektedir: “*Kaf. Ha. Ya. Ayn. Sad. Bu, Senin Rabbinin, kulu Zekeriyya’ya olan lütüf ve ihsanının anlatımıdır.*” Burada sûrenin 1. âyetinde yer alan bu ifade; sûrenin ilerleyen bölümlerinde şu ifade kalıbları ile kendisini bir kez daha ortaya koyacaktır:

وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ⁵⁵

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَى ⁵⁶

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ ⁵⁷

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ ⁵⁸

Birbirinden farklı sûre başlangıçlarını tek tek ele almaya geçmeden; önce sûrelerin başlangıçlarının Kur'ân-ı Kerim sûreleri için ne denli önem arzettiğini bir kez daha yinelemek gerekir. Yukarıda verilen misallerde kısmen lafzi münasebet gibi görünen bu durumun daha da ileri gittiğini görüyoruz. Burada söylemek istediğimiz, sûre başlarındaki bu lafzi tenasüb; sûrenin muhtevası, hedefi ya da bir kelimenin manası için de geçerlidir. Mesela Lokman, Yunus ve Yusuf sûrelerinin başlangıçlarında yer alan bir kelimenin bu sûrelerin şahsiyetini belirlemede ne derece etkili olduğunu görmek için bu sûrelerin başlangıçlarına bakalım. Bu üç sûrenin ilk âyetleri şöyledir.

الْم * تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ * هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ ⁵⁹

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ⁶⁰ الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ⁶¹

Burada dikkatimizi çeken husus, ilk iki sûre olan Lokman ve Yunus sûrelerinde yer alan الْحَكِيمُ “*hikmetli*” ifadesinin Yusuf sûresinde yerini الْمُبِينُ bırakmasıdır. ⁶² Hiç şüphe yok ki bu durum boşuna değildir. Çünkü Lokman ve Yunus sûrelerinde âyetlerin bütünü Allah Teâlânın eşyayı yaratmasındaki *hikmet’e* delalet etmektedir. Mesela Lokman sûresinde *semanın direksiz olarak yaratılması* meselesi ya da *kıyamet saatinin kimsenin bilmemesi, anne rahmindeki çocuğun durumu, yarın ne kazanılacağına bilinmemesi veya kişinin nerede öleceği* gibi konular ⁶³ Allah Telanın *hikmetli* âyetlerinden bazılarıdır. Yunus sûresinde de aynı durum söz konusudur. Kainatın tedbiri, insan hayatının ihtiva ettiği hususlar hep hikmet eksenli yaratılmaya bağlanmaktadır. Mesela, *göklerin ve yerin altı günde yaratılması, Güneşi ışık kaynağı Ay’ı da nur olarak yaratması ve onların menzillerinin tayini, gündüzün gecenin üzerine getirilmesi* gibi konular ⁶⁴ daha sûrenin hemen başında *hikmetli* yaratmaya çok uygun düşmektedir. Şimdi de Yusuf sûresindeki tek farklı ifade olan الْمُبِينُ “*açıklayıcı*” kullanımına bakalım. Dolayısıyla sûrenin baş tarafındaki ifadelerin sûrenin genel çerçevesini nasıl oluşturduğunu görmeye çalışalım.

Yusuf sûresi özellikle Hz. Yusuf ‘un kıssasına tahsis edilmiştir. Diğer sûrelerde görülen pek çok peygamber kıssası bu sûrede hiç görülmemektedir. Sadece Hz. Yusuf’un başından geçenlere yer verilir. Dolayısıyla الْمُبِينُ “*açıklayıcı*” ifadesi bu sûrenin başına tam uymaktadır. Sûrede başından itibaren; babası ve kardeşleri ile arasında geçenler, kuyuya atılması ve ucuz bir fiyatla satılması, kralın karısı ile imtihanı, hapse atılması gibi konular anlatılırken, Lokman ve Yunus sûrelerinden farklı kullanımın sebebi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. İşte Yusuf sûresinde anlatılan konular ⁶⁵ الْمُبِينُ “*açıklayıcı*” ifadesinin ne demek olduğunu çok açık bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Bu misallerde olduğu gibi “*Fevatihü’s-Suver*” konusunun, sûrelerin genel yapısını oluşturmada ne derece önem arzettiği açıktır. Hiç şüphe yok ki bu durum bu üç sûre ile sınırlı değildir. Bu metodu

Kur'ân'ın bütün sûrelerine uygulamak mümkündür. Ancak bu misaller'in sûre başlarının ne derece önemli olduğunun anlaşılmasına kafi geldiği kanaatindeyiz. Şimdi; Kur'ân-ı Kerim'in “*Fevatihü's-Suver*”deki (sûre başları) üslubunu görmek açısından birbirinden farklı olan kullanımları görmeye geçebiliriz.

Kur'ân-ı Kerim'deki 114 sûrenin başlangıçları değişik ifade kalıbları içinde görünmektedir. Bunları on ana grupta ele almak mümkündür.⁶⁶ Mukatta'a harfleri ile başlayan sûreler, hamd ifadesi ile, haber cümlesi, şart cümlesi, dilek cümlesi ile başlayanlar. Ayrıca kasem, nida, emir, soru ve ta'lil ile başlayan sûrelerdir.⁶⁷ Şimdi tek tek bunları görmeye çalışalım.

g. Mukatta'a Harflerindeki Esrar

Huruf-u mukatta'a da kullanılan harflerin sûrelerin genel muhtevasına tesir ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu yönüyle Huruf-u mukatta'a için kullanılan “sırlı” ifadesi; bizim için de, Kur'ân'ı okuyanlar içinde biraz aralanmaktadır. Mesela sadece Kâf, Saad ve Kalem sûreleri gibi tek harfle (Kâf, Saad ve Nun harfleri) başlayan sûrelere baktığımızda söz konusu harflerin sûrenin muhtevası üzerinde en azından lafzi yönden te'sir icra ettiğini rahatlıkla görmek mümkündür.⁶⁸

Mesela Kâf sûresinde açık bir biçimde “*Kâf*” harfi üzerine kurulu kafiyeler kullanılmıştır.⁶⁹ Sûrenin bütününe baktığımızda bu durumu daha yakından görmek mümkündür. Mesela sûrede geçen kelimelere baktığımızda hep “*Kâf*” harfinin vurgulandığı kelimeler seçilmiştir.

– تَلْقِي الْمَلَكِينَ – قَوْل الْعَتِيد – الرَّقِيب – الْقَرَيْن – الْقَوْل – الْقَرْن – التَّنْقِيب فِي الْبِلَاد – الْقَتْل –
– تَشَقُّق الْأَرْض – إِلْقَاء الرِّوَاسِي – الْقُرْآن – الْخَلْق – قَوْل – قُرْب – بِسُوق النُّخْل – الرِّزْق – الْقَوْم –
– كَلِمَاتِهِمْ – قَبْل – الْقَرِيب – الْإِلْقَاء – فِي جَهَنَّمَ – قَوْق – التَّنْقِيم – الْمُتَّقِينَ
görülmektedir.⁷⁰

Aynı durumu Sa'd sûresinde daha farklı bir üslubda görmek mümkündür. Bu sûrede ise “*Saad*” harfinin ifade ettiği karakteristik bir özellik olan “*husumet*”⁷¹ sûrenin bütününde kendisini hissettirmektedir.⁷² *Husumet*, genel itibariyle iki karşıt arasında cereyan etmektedir. İşte sûrenin içinde bu durumu gösterir tablo şöyledir. Önce inkarcıların Hz. Peygamber'e karşı olan husumeti اِذْ يَخْتَصِمُونَ ile ifade edilir. Daha sonra yine sûrenin içerisinde yer alan Hz. Dâvûd'un kıssasında ifade edilen; خَصْمَان بَغَا بَعْضًا عَلَى بَعْضٍ o'nun yanına gelen ve birbirine hasım iki kişinin durumu anlatılır. Bu kadar da değildir. Cehennem ehlinin birbirleri ile aralarında geçen tartışma تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّار ifadesi ile anlatılır. Öteyandan ehl-i nar'ın karşıtı olarak geçen mele-i a'la sakinleri için ise اِذْ يَخْتَصِمُونَ ifadesi kullanılır. Seksen küsur âyetten meydana gelen Sa'd sûresinde anlatılan iki hasım topluluk arasındaki diyalogun yanısıra; sûrenin sonunda Şeytan'ın اِنَّا خَيْرٌ مِنْهُ cümlesi ile başlayan ve husumetin en şiddetlisi olan yaratıcı ile hasmane bir tavra girmesi anlatılır ki dikkat çekici özellikler taşımaktadır..

Kalem sûresinde daha farklı bir durum söz konusudur. Bu sûre „*Nun*“ harfi ile başlar. Bu başlangıç tarzı, sûrenin muhtevasında öyle tesir icra eder ki sûrenin bütün fasılaları „*Nun*“ vezni ile

sona ermektedir.⁷³ Bu durumu daha açık görebilmek için sûrenin bütün fasılalarına göz atmamız gerekiyor: - مَمْرُيُونَ - الْمُفْتُونَ - الْمُهْتَدِينَ - الْمَكَدِّبِينَ - تَذَرُسُونَ - تَخَيَّرُونَ - صَادِقِينَ - مُضْجِحِينَ - يَسْتَتْنُونَ - نَائِمُونَ - صَارِمِينَ - يَتَخَفَتُونَ - مَسِيكِينَ - مُثْقَلُونَ - يَكْتُبُونَ - الصَّالِحِينَ - الْعَالَمِينَ - ظَالِمِينَ - يَتَلَاوَمُونَ - طَاغِينَ - رَاغِبُونَ - يَعْلَمُونَ - الْمُجْرِمِينَ - يَسْتَطِيعُونَ - سَائِلُونَ - مَرْتِينَ Görüldüğü gibi âyet sonlarında ki fasılalar hep aynı vezinde son bulmuş ve sûrenin “*Nun*” harfi ile başlaması sûrenin bütününe etkilemiştir.⁷⁴

Bu üç sûrede göstermeye çalıştığımız Huruf-u mukatta’a ile başlayan sûrelerin o sûrenin genel muhtevası üzerindeki tesirine diğer harflerde de göstermek mümkündür. Mesela ال ile başlayan sûrelerden Yunus sûresinde kullanılan kelimelerden özellikle “*Ra*” harfinin ağırlıklı olarak geçtiği kelimelerin seçilmesi buna bir misal teşkil etmektedir.⁷⁵ Ancak biz bu kadarla iktifa ediyor ve Mukatta’a harfleri ile ilgili daha önemseydiğimiz bir başka meseleye geçiyoruz.

Huruf-u mukatta’a ile başlayan sûrelerin ilk âyetlerine bakıldığında şu husus açıkca kendini gösterir; bu harflerden sonra ya “*kitab*” ya “*tenzil*” ya da “*vahy*” veya “*Kur’ân*” lafızları getirilmiştir.⁷⁶ Dikkat çekici bu özellik, üç sûre hariç (Meryem, Ankebut ve Rum sûreleri) hepsinde çok açık olarak görülmektedir. Bu durumu daha iyi anlamak için önce şu tabloya bakalım:

Bakara	الْم ذَلِكَ الْكِتَابُ
Al-i İmran	الْم نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ
Araf	الْمص كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ
Yunus	الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ
Hud	الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ
Yusuf	الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ
Ra'd	الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ
İbrahim	الر كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ
Hicr	تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ
Ta-Ha	طه مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ
Şuara	طسم تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ
Neml	طس تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ
Kasas	طسم تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ
Lokman	الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ
Secde	الر تَنْزِيلُ الْكِتَابِ
Ya-Sin	يس وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ
Sa'd	ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ

Mü'min	حم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ
Fussilet	حم تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
Şura	حم عسق كَذَلِكَ يُوحَىٰ إِلَيْكَ
Zuhurf	حم وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ
Duhan	حم وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ
Casiye	حم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ
Ahkaf	حم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ
Kâf	ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ

Görüldüğü gibi Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûreler bir bütünlük arz etmektedir. Bu harflerden sonra “*Kur’ân*”, “*kitap*”, “*vahy*” ve “*tenzil*” lafızlarının getirilmesi muhatabı büyük bir dikkatle dinlemeye sevk etmekte ve onu ikaz ederek Kur’ân’ın önemine vurgu yapılmaktadır. Bunun yanı sıra, dikkatleri Kur’ân’ın bütününe çekmektir. Çünkü Ta-Ha sûresinin ilk âyeti olan, “*Ta-Ha. Bu Kur’ân’ı sana sıkıntıya düşesin diye indirmedik.*” ibaresi, Kur’ân’ın bir parçası olmakla beraber, Kur’ân’ın bütününden bahsetmektedir. Bu sûrelerin ortak özelliği, emir ve yasakların yer aldığı sûreler olmasıdır.⁷⁷

h. Kur’ân’ın Harf Mucizesi

Huruf-u mukattaa’dan sonra *Kitab* ya da *Kur’ân’ın* gelmesi meselesi; dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Bu meseleyi yorumlayan Mısırlı hanım yazar **Binti’s-Şatı** şöyle demektedir: “*Bununla Kur’ân-ı Kerim’i yalanlayan müşriklere karşı o’nun delalet ettiği engin manaların işte bu harfler ile meydana getirildiğini göstermektedir. Çünkü Kur’ân’ın geldiği toplum bu harfleri tanıyor ve bunlarla yazıp konuşuyorlardı.*”⁷⁸ **Fazlur Rahman** da gerek harf-i tarifli gerekse harf-i tarifsiz formlarıyla “*Kitab*” kelimesi üzerinde durmaktadır. O’na göre bu kelime hem gaybi boyutu ifade eden bir kelime hem de Mekki ve Medeni olma durumuna göre dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Bu kelime, bütün Mekki dönemi boyunca Kur’ân’ın bir müjdecisi olma niteliğini ifade etmektedir.⁷⁹

Ancak Huruf-u mukatta’a ile başlayıp sûre başında “*Kitap*”, “*Vahy*”, “*Tenzil*” ve “*Kur’ân*” ibaresi geçmeyen sûreler de vardır. Bunlar, Meryem, Ankebut, Rum ve Kalem sûreleridir. **Fahreddin er-Razi** ve **Zerkeşi** bu üç sûreyi (Meryem, Ankebut, Rum) birlikte müteala etmenin gerekliliğini söylerken⁸⁰ **Binti’s-Şatı** ise Kalem sûresinin bunlardan ayrı değerlendirilmesi lüzumu üzerinde durur.⁸¹ Bu sûreleri tek tek ele aldığımızda görülecektir ki, Mukattaa harfleri ile başlayan sûreler önemli bir kaide oluşturmaktadır. Ayrıca istisnası bile bu kaideyi bozmamaktadır. Bu sûrelerin ilk cümleleri şöyledir:

الم أَحَسِرَبَ النَّاسُ.. ve الم غُلِبَتِ الرُّومُ كَهَيَّعْ ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ .. ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ..

Önce Meryem, Ankebut ve Rum sûrelerini sonra da Kalem sûresindeki bu farklı durumu

inceleyelim. Meryem sûresinin başlangıcında “Kitap”, “Tenzil” ve “Kur’ân” ifadeleri görülmemektedir. Ancak 98 âyetten meydana gelen Meryem sûresinde beş defa الْكِتَابِ فِي zikri ifadesi tekrar etmektedir.⁸² Öte yandan sûrenin baş tarafında görülmeyen Kitab ve Kur’ân’ın zikri sûrenin sonunda görünmektedir:

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لَّدَا * وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ
“Bizim, Kur’ân’ı senin dilinle indirip kolaylaştırmamızın başlıca sebebi, senin müttakileri müjdelemen ve inatçı kimseleri de onunla uyarmandır. Hem biz onlardan önce nice nesiller imha ettik! Onlardan hissedip gördüğün yahut sesini işittiğin bir tek kişi bile var mıdır?”

Mushaftaki tertibe göre, Meryem sûresine kadar Huruf-u mukatta’a’nın hemen arkasından Kitab’dan veya Kitab’ın âyetlerinden bahsedilmektedir. Oysa burada doğrudan konuya girilir. Sûre, Hz. Zekeriya’nın zikri ile başlar. Hz. Yahya ve Hz. İsa kıssaları ile devam eder. Ancak sûrenin başında doğrudan geçmeyen Kitab ile ilgili bahsin sûrenin içinde kendisini sık sık gösterdiği görülür. Bunlardan birinde;

وَإِذَا تُلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا * وَكَمْ
“Âyetlerimiz kendilerine açık açık okunduğu zaman o kafirler iman edenlere dediler ki: ‘Bu iki zümreden, mümin ve kafirlerden hangisinin makamı daha üstün, grup ve topluluğu daha muteberdir? Halbuki Biz onlardan önce, gerek mal ve eşyaları, gerek gösterişleri daha güzel durumda olan öyle nesiller helak ettik ki saymaya gelmez.’”⁸³ buyrulur.

96-98. âyetlerde Kur’ân’ın müjdeleyici, uyarıcı ve arap dili üzere indirilmesi gibi en önemli hususiyetleri sıralanır:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا * فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ
الْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لَّدَا * وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْرًا
“İman edip makbul ve güzel işler yapanlar için, Rahman insanların gönüllerinde sevgi yaratır. Bizim, Kur’ân’ı senin dilinle indirip kolaylaştırmamızın başlıca sebebi, senin müttakileri müjdelemen ve inatçı kimseleri de onunla uyarmandır.”

Ankebut sûresi de farklı başlamaktadır. Huruf-u mukatta’a ile başlayan sûrelerin çoğunda görülen husus Kitab veya âyetlerinden bahsetmek olduğu halde burada Kitab’ın anlatımı ile meseleye girilmemekte, aksine iman ve fitneden bahsederek başlamaktadır.⁸⁴ أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا “Müminler sadece ‘iman ettik’ demeleri sebebiyle kendi hallerine bırakılacaklarını, imtihana tabi tutulmayacaklarını mı zannettiler?”⁸⁵ Sûrenin Mekki olduğu gözönüne alındığında şu gerçek çok açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Ankebut sûresi nazil olduğu ortamda Mekke’de inananlar için en dayanılmaz işkenceler yapıyordu. Sûre bu nedenle Kitab ve direk Hz. Peygamber’e hitab yerine mü’minlere teselli veren cümlelerle başlamış olabilir.

Kur’ân’ın i’cazı yönünün ele alındığı âyetlerde; hususiyle müşrikler ve ehl-i kitabla, Kur’ân

etrafında mücadele edilmektedir. 45-52. âyetleri arasında namaz, zikir, mücadele gibi konulardan bahsedilse de aslında hep Kur'ân anlatılmaktadır.

أَتُكُّ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ
يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ * وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا
بِالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَأُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَهُنَا وَإِلَهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ * وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ
فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمِنْ هَؤُلَاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ * وَمَا كُنْتَ تَتْلُو
مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخْطُهُ بِيَمِينِكَ إِذَا لَأَزْتَابَ الْمُبْطِلُونَ * بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا
الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ * وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا
نَذِيرٌ مُبِينٌ * أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَى عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ *
قُلْ كَفَى بِاللَّهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ شَهِيداً يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ
أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ “Sana vahyedilen kitabı okuyup tebliğ et, namazı hakkıyla ifa et. Muhakkak ki
namaz, insanı, ahlak dışı davranışlardan, meşru olmayan işlerden uzak tutar. Allah'ı namazla
anmak, elbette en büyük fazilettir. Allah bütün işlediklerinizi bilir. Zulmedenler hariç, Ehl-i kitap
ile en güzel olan şeklin dışında bir tarzda mücadele etmeyin ve onlara şöyle deyin: ‘Biz, hem bize
indirilen kitaba, hem size indirilen kitaba iman ettik. Bizim ilahımız da sizin ilahınız da bir ve aynı
ilahtır ve Biz O’na gönülden teslim olduk. ‘Biz işte sana da bu kitabı indirdik. Daha önce kitap
verdiğimiz kimseler buna da iman ederlerdi. Şunlardan da ona iman edenler vardır. Bizim
âyetlerimizi kafirlerden başkası inkar etmez. Ey Resulüm! Sen vahyimizden önce kitap okuyan ve
yazı yazan bir insan değildin; eğer böyle olsaydı, batıl iddia peşinde olanlar şüphe edebilirlerdi.
(Şüpheye en ufak yer yok) O, kendilerine ilim nasip edilenlerin kalplerini aydınlatan parlak
âyetlerdir. Evet, Bizim âyetlerimizi zalimlerden başkası inkar etmez. Onlar diyorlar ki: ,Ona
Rabbinden âyetler (mucizeler) indirilseydi ya! De ki: ,Âyetler sadece Allah'ın nezdindedir. Sizin
keyfinize göre değil, kendi hikmeti gerektirdiğinde Peygamberine verir. Ben ancak gerçek durumu
bildiren, uyaran bir elçiyim. Hem kendilerine okunan bu kitabı indirmemiz onlara kafi gelmiyor
mu? Elbette bunda iman edecek kimseler için bir rahmet ve yeterli bir ders vardır. De ki: ‘Benimle
sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. O, göklerde ve yerde olan her şeyi bilir. Gerçek ortada
iken, batıla iman edip Allah'ı inkar edenler, işte asıl ziyana ve hüsrana uğrayanlar onlar
olacaktır.”

Rum sûresi de farklı bir üslubla başlamaktadır. الم غَلَبَتِ الرُّومُ “Elif. Lam. Mim. Rumlar yakın bir
yerde mağlup oldular...”⁸⁶ Sûre çok çarpıcı bir haberle başlayarak, gaybi bir haberin ardından
meseleyi ahiret inancına bağlıyor. Aslında bu sûrede de Kitab ve Kur'ân yerine çok açık bir şekilde
Mekke’de yaşayan mü’minler teselli edilmektedir: “وَیَوْمَئِذٍ یَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ “İşte o gün müminler de,
Allahın verdiği zafer sayesinde sevinecekler!..”⁸⁷ Rum sûresinin baş tarafından Kitab ve Kur'ân’a
dair bir şey zikredilmezken, sûrenin sonunda yer alan 58 ve 60. âyetler tamamen Kur'ân’a
ayrılmıştır.⁸⁸ Yani sûrenin baş tarafında Kitab ya da Kur'ân doğrudan ele alınmazken sûrenin son iki
âyeti baş tarafdaki eksikliği gidermekte ve bu yönü ile Kur'ân'ı anlatmaktadır.

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ لُكْلٍ مَثَلٍ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِآيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا

Fahreddin er-Razi'nin bu üç sûre ile ilgili değerlendirmesi **Binti'ş-Şatı'den** daha farklıdır: **Razi** bu konuda şöyle der: “*Kitab*”ın geçtiği sûrelerdeki “*emir ve yasaklar*”ın yerine, bu sûrelerde daha ziyade mucizeler ve mükellefiyetler söz konusudur.⁸⁹

فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبْ بِهَذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ * وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ * أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرِمٍ مُثْقَلُونَ * أَمْ عِنْدَهُمُ الْعَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ * فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ * لَوْلَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ * فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ * وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ * وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ

O halde sen bu şerefli sözü, Kur'an'ı yalan sayanı bana bırak! Biz onları, bilmedikleri, farkına varmadıkları bir yerden, yavaş yavaş azaba yaklaştırırız. Ben onlara mühlet veriyorum! Doğrusu Ben'im düzenim, pek sağlamdır. Yoksa sen onlardan bu risalet hizmetinden ötürü bir ücret istiyorsun da onlar cereme ödemekten ezilmişler mi? Yoksa gayb kitabı yanlarında da, onlar oradan mı yazıp duruyorlar? Sen Rabbinin hükmünü sabırla bekle ve balığın yoldaşı olan zat gibi olma! Hani o dertli dertli Rabbine yalvarmıştı. Şayet Rabbinden gelen bir lütüf onun imdadına yetişmeseydi, kınanmaya müstahak bir vaziyette, deniz tarafından karaya atılırdı! Ama Rabbi, kendisi seçti de onu en iyi, en has kullarından kıldı. O kafirler Zikri (Kur'an'ı) işittikleri zaman, hırslarından neredeyse seni bakışlarıyla kaydıracak, adeta gözleriyle yiyecekler! Ve o 'delinin teki' derler. Delilik nerede, o nerede? Kur'an'ın hiç delilikle ilgisi mi olur? Kur'an olsa olsa, sadece bütün insanlara bir derstir."

Bu âyetler nazil olduğunda bundan önce sadece *Alak sûresinin* (“Oku!” emriyle başlayan) ilk âyetleri gelmişti.⁹⁴ İkinci olarak Kalem sûresinin bu âyetleri nazil oldu.⁹⁵ Dolayısıyla bu âyetlerin

geldiği ortamda o'na karşı ciddi bir mücadele ve direnç vardı. Müşrikler; Kur'ân'a „*esatiru'l-evvelin*“ diyorlardı. Hz. Peygamber Kur'ân'dan önce bir kitap okumadığı gibi, yazmamıştı da. Ancak müşrikler sırf içlerinden birinin peygamberliğini kabul etmemek için küfür ve isyanlarında inat ettiler.

i. Kasas Sûresi'ndeki Farklı Özellik

Bu noktada karşımıza daha farklı bir durum çıkmaktadır. Huruf-u mukatta'a ile başlayan ve nüzul sırası itibariyle, Mukatta'a harfleri ile başlayan 9 sûrenin muhtevası hayli dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Kalem sûresinden sonra gelen ve bu harfler ile başlayan sûreler sırası ile şunlardır: *Kâf, Sad, A'raf, Ya-Sin, Meryem, Ta-Ha, Şuara, Neml ve Kasas sûreleri*. Bu ilk üç sûre (*Kalem, Kâf ve Sad*) bir tek harf ile başlamıştır. Sonra sırasıyla *A'raf, Ya-Sin, Meryem, Ta-Ha, Şuara ve Neml sûreleri* nazil olmuştur. Bu sûrelerde yer alan Huruf-u mukatta'a ise iki harften meydana gelmektedir. Nüzul sırası itibariyle son sûre *Kasas sûresidir*. O'nda ise üç harf yer almaktadır. Bu sûreler; mushaftaki tertibi ve nazil olduğu dönem itibariyle birbirine çok yakındır.⁹⁶ Dolayısıyla ortak bir yönü vardır. Bu ortak yön; Kur'ân'ın anlatılması ve başta Hz. Peygamber olmak üzere, diğer peygamberleri (Nuh, Ad, Semud, Lut, İbrahim, Musa ve İsa) yalanlayanlara karşı delillerin serdedilmesidir. Nasıl ki Müşrikler Hz. Peygamber'in mucizesini (Kur'ân'ı) yalanlamışlardı, daha önce de diğer peygamberlerin mucizelerini yalanlanmışlardı. Yine bu sûrelerde Kur'ân, değişik yönleri ile ele alınmıştır. Bu durumu daha açık görebilmek için *Kâf, Sad, Araf, Ya-Sin, Meryem, Ta-Ha, Şuara, Neml ve Kasas sûrelerine* Kur'an'ın hususiyetleri ile ilgili olan âyetler açısından bakalım.⁹⁷

j. Mukatta'a Harfleri Hep Kur'ân'ı Anlatmakta

Kâf sûresinde “*Kur'ân-ı Mecid*”e kasem edilerek başlar.⁹⁸ Akabinde kafirlerin bu Kur'ân karşısındaki şaşkınlıkları ifade edilmektedir. Bu sûrede dikkat çekici bir başka özellik, sûre Kur'ân ile başladığı gibi yine o'nunla biter.⁹⁹ Sûre içinde Kur'ân-ı Kerim değişik yönleri ile ele alınır. Sûrenin 37. âyetinde Kur'ân'a işaret edilir; *وَإِنْ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرٌ لِّمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ* “*Elbette bunda, içinde bir kalb taşıyan veya zihnini derleyip toplayarak can kulağıyla dinleyen kimseler için alacak bir ders vardır.* “Yine Kur'ân'ın anlatıldığı 45. âyette ise: *نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذِكْرٌ بِالْقُرْآنِ مَن يَخَافُ وَعِيدِ* “*Biz onların aykırı iddialarını pek iyi biliriz, ama sen onları kuvvet kullanarak imana getirecek bir zorba değilsin. Sen sadece uyarıcı bir elçisin. Senin yapacağın iş, sadece tehdidimden endişe edecek kimseleri Kur'ân ile irşad etmektir.*” buyurulmaktadır.

Sa'd sûresi ilk sekiz âyetinde; Kur'ân'a kasem ederek başlar ve onun öğüt veren bir kitab ve yalanlayanlar için ise bir üzüntü sebebi olduğu misalleri ile anlatılır. Sûrenin hemen başında 1. âyette şöyle denilmektedir: *ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ* “*Sad. Öğüt veren Kur'ân'a and olsun!*” sûrenin daha başında *ذِي الذِّكْرِ* “*öğüt veren*” olarak vasıflanmaktadır. Bu ifade kalıbı son derece önemlidir. Çünkü daha önce geçtiği gibi sûrenin geneline baktığımızda bu ifadenin değişik varyantları

sûre içerisinde sıkça kullanılmıştır. ¹⁰⁰ Sûrenin başında gelen bu ifade kalıbının sûre içinde değişik yerlerde tekrar edilmesi bu başlangıç biçiminin önemini göstermektedir. ¹⁰¹

Sûrenin ilerleyen âyetlerinde Kur’ân ile ilgili hususlar baş tarafa bağlı olarak tekrar farklı yönleri ile dile getirilmektedir: 29. âyette Kur’ân’ın mübarekliğine işaret edilir:

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ “Biz sana hayrı, feyiz ve bereketi bol bir kitap indirdik ki insanlar onun âyetlerini iyice düşünsünler ve aklı yerinde olanlar ders ve ibret alsınlar.” Sûrenin 86-88. âyetler arasında farklı bir yönü ile yine Kur’ân-ı Kerim vardır: قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ * إِنَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ لِلْعَالَمِينَ * وَلَتَعْلَمَنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ “De ki: Ben de irşad ve risalet hizmetinden dolayı sizden bir ücret istemiyorum ve ben size kendiliğinden bir iddia içinde bulunan biri de değilim. Bu Kur’ân, ancak bütün milletler için bir derstir. Onun verdiği haberin doğruluğunu bir süre sonra siz de pek iyi öğrenirsiniz..”

Araf sûresinin ana konusu, inzar üslubunda Hz. Peygamber’e gönderilen ilahi tebliğe davettir. ¹⁰² Hz. Peygamber’in Mekke’lilere yaptığı uzun süren nasihatleri onların üzerinde bir tesir meydana getirmemişti. Onlar bu davete karşı adeta sağır ve dilsiz olmuşlardı. Mekke’liler o kadar vurdumduymaz olmuşlardı ki, neticede Hz. Peygamber’e (sallallahu aleyhi ve sellem), yalnızca Mekke’lilerle uğraşmayı bırakıp başka insanlara da yönelmesi emrolunmuştu. Bundan dolayı Mekke’lilere ilahi daveti kabul etmeleri için sürekli çağrıda bulunulmasının yanısıra, daha önceki kavimlerin, peygamberlerine karşı takındıkları yanlış tavırlarının sonuçları hatırlatılarak sert bir dille uyarılmaktadır. ¹⁰³

Bunun için Araf sûresinin ilk on âyetine baktığımızda, bütün insanlar Hz. Peygamber vasıtasıyla, kendilerine gönderilmiş olan mesajı izlemeye davet edilmekte ve bunu reddetmenin sonuçları hususunda da uyarılmakta olduğunu görüyoruz. ¹⁰⁴ Bunun içindir ki daha ilk âyette Kitab’ın geliş sebebi de buna bağlı olarak zikredilmektedir. Yani bu ilahi davet karşısında suskun kalıp müsbet cevap vermemeleri nedeniyle Hz. Peygamber’e Kitab’ın indirilmesinden bahsedilmektedir.

كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِيُنْذِرَ بِهِ وَذَكَرَى لِلْمُؤْمِنِينَ “Bu, kendisiyle insanları uyarman ve müminlere de bir öğüt ve irşad olmak üzere sana indirilen bir kitaptır ki sakın onu tebliğden ve halkın sana inanmamasından ötürü göğsün daralmasın.” ¹⁰⁵ Sûrenin 52-53. âyetleri’nde sûrenin üslubuna uygun olarak Kitab yani Kur’ân konusu ele alınmaktadır.

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَى عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ * هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلَهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا “Gerçekten onlara tam bir vukufla manalarını bir bir bildirdiğimiz ve iman edecek kimseler için bir hidayet, bir rahmet olan bir kitap getirdik. Fakat onlar: ‘Hele bakalım nereye varacak?’ diye sadece bu kitabın davetinin akıbetini gözlüyorlar. O’nun haber verdiği müthiş akıbet geldiği gün, daha önce onu unutup bir tarafa bırakanlar şöyle diyecekler: ‘Gerçekten Rabbimizin elçileri bize hakkı tebliğ etmişlermiş? Acaba burada bize şefaate edecek birisi bulunur mu?’ “

182. âyette yine Kur’ân’ı yalanlayanların akıbeti ve bundan dolayı Hz. Peygamber’e deli diyenlerin

bu iddialarının boş olduğu hususu zikredilmektedir:

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ *“Âyetlerimizi yalan sayanları, farkına varamayacakları şekilde yavaş yavaş helaka yaklaştırırız..”*

Kur’ân ile ilgili bu bahis 204. âyette değişik bir çehre kazanmaktadır. Bu defa müşriklerin Kur’ân-ı Kerim’i Hz. Peygamber’in kendisinin yazdığı iddialarına karşı o’nun kendi katından gönderilmesi yönüyle hürmete davet eden âyetler ele alınır:

وَإِذَا لَمْ تَأْتِيَهُمْ بآيَةٌ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَذَا بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ *“Öyle ise, Kur’ân okunduğunda hemen ona kulak verin, susup dinleyin ki merhamete nail olasınız..”*

Ya-Sin sûresinde görülen genel hava “*inzar*”dır. Kuvvetli bir üslupla tehdit ve tenbih görülür. ¹⁰⁶ Bu durum kendini daha sûreye başlarken hissettirir. Sûrenin ilk âyetlerinde, “*Kur’ân-ı Hakim*”e kasem ¹⁰⁷ ile Hz. peygamberin *resul* ¹⁰⁸ ve *doğru yol üzre olduğu* ¹⁰⁹ zikredilir. Başlangıçta yemin edilen Kur’ân-ı Kerim; 69-70. âyetlerde o’nun öğüt verici ve kafirleri inzar edici özelliği itibariyle tekrar ele alınmaktadır:

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ * لِيُنْذِرَ مَنِ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ *“Biz Resul’e Kur’ân öğrettik, şiir öğretmedik, o zaten ona yaraşmaz. O sırf bir irşad edici parlak bir Kur’ân’dır. Yaşayan her kişiyi uyarsın diye, böylece ilahi hüküm kafirler hakkında kesinleşsin diye, gönderilmiştir.”*

Ta-Ha sûresi, Hz. Musa’nın kıssasının ağırlıklı ele alındığı bir sûredir. Konuya hemen girilir. Çünkü Hz. Musa’nın risaleti Hz. Peygamber’in risaletine çok benzemektedir. ¹¹⁰ Sûrenin hemen başında ilk sekiz âyette çok veciz olarak tevhid, nübüvvet, yaratılış ve kitab’dan bahsedilir. Bu sûrenin başlangıcı çok latif ve sevimli bir giriştir. ¹¹¹ 113-114. âyetlerde Kur’ân’ın arapça inzal edilmesi tekrar edilir:

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا * فَتَعَالَى اللَّهُ *“İşte böylece bu kitabı Arapça bir Kur’ân olarak indirdik ve onda uyarı ve tehditlerimizi farklı üsluplarla anlattık. Ta ki insanlar Allah’a karşı gelmekten korunsunlar ve ta ki o, kendilerine bir ibret ve uyanış versin. Demek ki gerçek hükümdar olan Allah çok yücedir. Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan unutma endişesi ile Kur’ân’ı okumada acele etme ve: ‘Ya Rabbi! Benim ilmimi artır’ de.”*

133-135. âyetlerde ise Kur’ân’ın kendinden önceki kitaplarla olan ilgisi ele alınmak sûretiyle o’nun Allah katından gönderildiğine tekrar işaret edilmektedir:

وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِيَنَا بآيَةٌ مِنْ رَبِّهِ أَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةٌ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى * وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَتُنَبِّعَ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَى * قُلْ كُلُّ مُتَرَبِّصٍ فَتَرَبِّصُوا *“O Resul, gerçek peygamber olduğuna dair Rabbinden bizim istediğimiz bir mucize getirse ya! dediler. Onlara önceki semavi kitaplarda*

bulunan deliller gelmedi mi? Şayet biz peygamber gelmeden kendilerini azab ile helak edecek olsaydık onlar; ‘Ey ulu Rabbimiz, ne olurdu bize bir elçi gönderseydin de, biz böyle rezil ve hakir olmadan önce senin âyetlerine uysaydık’ derlerdi. De ki: ‘Herkes beklemede’ Siz de gözleyin bakalım. Doğru yolu tutanların, hidayete erenlerin kim olduğunu yakında anlayacaksınız..”

Şuara sûresi, apaçık kitabın âyetlerinden hemen sonra Hz. Peygamber’i teselli ederek başlar. Çünkü onu sürekli inkar ediyorlardı.¹¹² 191-194. âyetlerde Kur’ân’ın Allah tarafından ve arapça olarak indirilişinden bahsedilmektedir:

وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ * وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ * نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ * عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ *“Ama senin Rabbin aziz ve rahimdir. Elbette bu Kur’ân Rabbülalemin’in indirdiği bir kitaptır. Onu Ruhu’l-emin, uyaran nebilerden olman için, senin kalbine açık ve vazih bir Arapça ile indirmiştir.”*

210-212. âyetlerde Kur’an’ın şeytanların indirmesi olmadığı ve bundan münezze oluğu, ayrıca şeytanların vahyi dinlemekten uzak oldukları ifade edilir:

وَمَا تَنْزَلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ * وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَظِيلُونَ * إِنْهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمْعَزُولُونَ *“Kur’ân’ı asla şeytanlar indirmiş değildir. Bu onların yapacağı iş değildir! Hem isteseler de buna güçleri yetmez! Çünkü onlar vahyi işitmekten kesinlikle menedilmişlerdir.”*

Neml sûresinde de, Hz. Süleyman ve Saba melikesi’nin kıssaları anlatılmakla dolaylı yoldan Kureyşlilere ikaz vardır.¹¹³ Yani Hz. Süleyman Mekke’li müşriklerin tahmin edemiyecekleri kadar zengindi. Saba Melikesi ise insanı kibir ve gurura sevkedecek her türlü imkana sahibti. Yani Kureyşin ileri gelenlerinden çok daha zengindi. Sûrenin ilk âyetleri ile sanki, *تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ* İşte Kur’ân âyetleri..¹¹⁴ bunları anlatacaktır denmektedir! Sûrenin 91 ve 93. âyetlerinde Huruf-u mukatta’a ile başlayan ve Kur’ân’ın âyetleri’nin okunması ile alakalı konular tekrar edilir:

إِنَّمَا أَمْرُهُ أَنْ أُعْبَذَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلَدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ * وَأَنْ أَتْلُو الْقُرْآنَ فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ الْمُنْذِرِينَ * وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبَّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ *“De ki: Bana bu beldeyi muhterem ve mukaddes kılan ve her şey kendisine ait olan Allah’a bir olarak ibadet etmem emredildi. Keza bana Allah’a teslim olanların ilki olmam ve Kur’ân okumam da emredildi. Artık kim doğru yolu bulursa sırf kendisi için bulmuş olur. Kim de yoldan saparsa de ki: ‘Ben sadece uyarmakla görevli elçilerden biriyim.’ De ki: ‘Hamd O Allah’a olsun ki size ergeç alametlerini gösterecek. Siz de onları tanıyacaksınız. Senin Rabbin, sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir.”*

k. Kasas Sûresi Kur’ân’la Meydan Okuyor

Mekke döneminin ilk evrelerine ait bu on sûreden sonuncusu olan Kasas sûresinde “*tehaddi*” (meydan okuma) açıkca ortaya çıkmaktadır. Hem de sûrenin ilk üç âyetinde.

طسّم * تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ * تَتْلُوا عَلَيْهِ مِنْ نَبَاٍ مُوسَىٰ وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ *“İşte şunlar gerçeği açıklayan kitabın âyetleridir. İnanacak kimseler için, sana Musa ile Firavun’un arasında geçen olayların bir kısmını, gerçeğe tam uygun olarak anlatacağız.”*

Bu âyetlerle sanki Mekke’li müşriklerle şöyle denilmek istenmiştir: “Hz. Muhammed ve Musa’ya verilen kitaptan (yani Kur’ân ve Tevrat) daha doğru bir kitap getirsinler de görelim!” Sûrenin 44 - 51. âyetlerinde sûrenin başlangıçtaki âyetlerini destekler mahiyette konuyu devam edilmekte ve inanmayanların inadlarına karşı Kur’ân âyetlerine ve o’nun kaynağı konusuna işaret edilmektedir.

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَى مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ * وَلَكِنَّا أَنْشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَلَكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ * وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَلَكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ * وَلَوْ لَا أَنْ تَصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمْتَ أَيْدِيَهُمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ * فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَى أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكَ لَكَاظِمُونَ * قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَى مِنْهُمَا أَتَّبِعُهُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ * فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّهُمْ لَا يُتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ اتَّبَعَ هَوَاهُ بَغْيٍ هَذَا مِنْ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ * وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

Sen ise ey Resulüm, Musa’ya emrimizi vahyettiğimiz sırada sen o vadinin batı tarafında bulunmuyordun. O devirde olup bitenlere şahit olanlardan da değildin. Bilakis, Biz onlarla senin aranızda birçok nesiller yarattık ve onlardan sonra birçok çağlar geçip gitti. Sen Medyen halkı arasında oturmuş da, âyetlerimizi onlardan okuyarak öğrenmiş de değilsin. Fakat seni resul olarak Biz gönderdik ve bunları Biz vahyettik de o sebeple biliyorsun. Hem Biz Musa’ya seslendiğimiz zaman sen dağın yanında da değildin, fakat düşünüp ders alsınlar diye, daha önce kendilerini uyarmak üzere peygamber gelmemiş olan bir halkı uyarıp aydınlatman için, Rabbin tarafından bir rahmet eseri olarak seni resul yapıp orada cereyan eden şeyleri sana bildirdik. Eğer senin halkın inkar ve isyanları yüzünden kıyamet günü duruşmasında başlarına azap geldiğinde: ‘Ey Ulu Rabbimiz, dünyada iken bize de peygamber göndermiş olsaydın, biz de âyetlerine uyarak müminler arasına dahil olurduk!’ demesinler diye seni resul gönderdik. Buna rağmen yine de kendilerine tarafımızdan hakikat (yani Kur’ân ve peygamber) gelince: ‘Musa’ya verilen mucizelerin benzeri ona da verilse ya!’ diyorlar. Oysa daha önce Musa’ya verilen vahyi de inkar etmemişler miydi? Ve hatta: ‘Bunlar birbirini destekleyen iki sihir(aldatmaca) biz hepsini reddediyoruz’ demişlerdi. De ki: ‘Bu iddianızda tutarlı iseniz, bu iki kitaptan daha doğru daha muteber olup, Allah tarafından gelmiş olan başka bir kitap gösterin ona tabi olayım!’ Eğer senin bu davetini kabul etmezlerse, bil ki onlar sadece heva ve heveslerine uymaktadırlar. Halbuki Allah tarafından bir delil olmaksızın kendi heva ve hevesine tabi olandan daha şaşkın ve sapkın kimse olabilir mi? Allah, zulmü kendine meslek edinen kimseleri hidayet etmez, emellerine ulaştırmaz.”

Bu kadarla da iktifa edilmemektedir. Sûrenin 85-88. âyetlerinde Peygamberin şahsında Kur’ân anlatılmakta ve o’na uymanın farz olduğu ifade edilmektedir.

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَى مَعَادٍ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَى وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ * وَمَا كُنْتَ تَرْجُو أَنْ يُلْقَى إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ * وَلَا يَصُدُّكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أَنْزَلْتُ إِلَيْكَ وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ * وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“Kur’ân’ı sana indirip onu okumanı, tebliğ etmeni

ve muhtevasına göre hareket etmeni farz kılan Allah, elbette seni varılacak yere döndürecektir. De ki: ‘Kimin hidayet getirdiğini, kimin besbelli sapıklık içinde olduğunu Rabbim pek iyi bilmektedir. Sen bu kitabın senin kalbine indirileceğini hiç ümit etmiş değildin. O, ancak Rabbinden bir rahmet eseri olarak gönderildi. O halde sakın kafirlere arka çıkma! Allah’ın âyetleri sana indirildikten sonra, sakın onlardan seni hiç kimse vazgeçirmesin. Sen insanları Rabbine ibadet etmeye davet et ve sakın müşriklerden olma! Allah ile beraber başka hiçbir ilaha yalvarma! Ondan başka ilah yoktur. O’nun vechi (zâtı) hariç, her şey yok olacaktır. Hüküm O’nundur ve hepiniz O’nun huzuruna götürüleceksiniz..”

Mukatta’a harfleri ile başlayan bu on sûreden ilki *Kalem sûresi* sonuncusu ise *Kasas sûresidir*. Bu on sûreden sonra nazıl olan *İsra sûresinde* “*tehatti*” en açık ifadesini bulur. Ancak *İsra sûresi* Mukatta’a harflerinden biri ile başlamamaktadır. *İsra sûresinden* hemen sonra gelen *Yunus ve Hud sûreleri* yine Mukattaa harfleri ile başlamaktadır.^{[115](#)}

I. Yunus, Hud, Yusuf, Hicr ve Lokman Sûrelerinde Genel Hava

Yunus sûresinin genel çerçevesini, *risalete davet, ihtar ve inzar* oluşturur.^{[116](#)} Huruf-u mukatta’adan hemen sonra yine Kitab’dan bahsedilir. Kitabın çağrısına kulak vermeyenlerin Kur’ân’ı bir sihir, Hz. Peygamber’i de bir büyücü nitelemelerine yer verilir. Mukattaa harflerinden sonra Kur’ân şöyle anlatılır:

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ * أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَهُمْ قَدَمٌ صَدَقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ “*Elif. Lam. Ra. İşte bunlar o hikmetli Kitab’ın âyetleridir. ‘İnsanları uyar!’ Mü’minlere, Rab ’leri’nin üstün sadakat makamı vereceğini müjdele! diye içlerinden bir insana vahyetmemiz insanların çok mu tuhafına gitti? Onun için mi kafirler: ‘Besbelli ki bu, sihirbazın teki!’ dediler?’*”^{[117](#)}

Sûrenin başlangıcına uygun olarak 37 ve 44. âyetler; Kur’ân’ı inkar eden ve o’nun Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından uydurulduğunu iddia eden müşriklere karşı açıkca meydan okur. Kur’ân’ın bütünü gibi değil o’nun bir tek sûresine benzer bir şey getirmelerini ister. Bunlar tehatti âyetleridir ki müşriklere meydan okumaktadır.

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ * أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتِطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ * بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَّابَ الَّذِينَ مِنَ الْقَبْلِ هُمْ قَانِظُرُ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ * وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ * وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ * وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ * وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ * “*Bu Kur’ân’ın Allah’tan başkası tarafından uydurulması asla mümkün değildir. Lakin daha önce indirilen kitapları tasdik eder ve farzedilen hüküm ve hakikatleri açıklar. Ondan şüphe edilecek hiçbir taraf yoktur. Rabbülalemin*

tarafından gönderilmiştir. Yoksa ‘Onu kendisi uydurmuş’ mu diyorlar? De ki: ‘Öyleyse, iddianızda tutarlı iseniz haydi onunkine benzer bir sûre ortaya koyun ve Allah’tan başka çağırabileceğiniz kim varsa hepsini de yardımınıza çağırın.’ Hayır! Onlar, hakkında etraflı bir bilgi edinmeden ve henüz yorumuna tam vakıf olmadan, bu Kur’ân’ı, çarçabuk yalanladılar. Kendilerinden öncekiler de böyle yalan saymışlardı. Bak ve zalimlerin sonunun nasıl olduğunu anla! Onlardan Kur’ân’a iman edenler de var, iman etmeyenler de. Rabbin, hakkı yalanlayıp halk içinde fitne ve fesat çıkaranları pek iyi bilir. Eğer seni yalancı saymakta ısrar ederlerse de ki: ‘Benim yaptığım bana ait, sizin yaptığınız da size. Benim yaptıklarımla sizin, sizin yaptıklarınızla da benim ilişğim yoktur.’ Onların içinde senin söylediklerini dinlemeye gelenler de var. Fakat sen sağırlara nasıl duyurabilirsin ki? Hele akıllarını da kullanmıyorlarsa! Onların arasında sana bakanlar da var. Fakat gözleri görmeyenlere sen nasıl doğru yolu gösterebilirsin, hele basiretleri de yoksa! Allah insanlara asla zulmetmez. Lakin insanlar kendi kendilerine zulmederler”

Hud sûresi; Huruf-u mukatta‘a ile başlayıp, Kitab‘ın özelliklerinin anlatıldığı bir başka sûredir. Bu sûrede Hz. Peygamber’e (sallallahu aleyhi ve sellem) itaat etme, şirki terkedip yalnızca Allaha ibadet etme gibi konular ele alınır. ¹¹⁸ Bunu destekler mahiyette de sûre içinde önceki peygamberlerden Nuh, Hud, Salih, Lut, Şuayb ve Firavun’a ait kıssalar kullanılmıştır. Sanki sûre daha ilk âyetinde; diğer peygamberler ile bağlantı kurularak “Kitab’ın âyetlerinin sağlamlığı” konusuna dikkat çekmiştir. Bunu çok veciz olarak ifade etmiştir:

الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ “Bu öyle bir kitaptır ki âyetleri en kesin delillerle desteklenmiş, sonra da güzelce açıklanmış, tam hüküm ve hikmet sahibi, her şeyden haberdar olan (hakim ve habir) tarafından gönderilmiştir.” ¹¹⁹ Burada sûrenin başında Huruf-u mukatta‘a’dan sonra gelen kelime dikkat çekicidir. أُحْكِمَتْ “kesin kılınmıştır” yani muhkemdir ifadesi özellikle seçilmiştir. Çünkü her kitab muhkem değildir. Özellikle de hece harfleri ile meydana getirilen bu kitab, sanki muhkem ve sağlamlık yönünden zihinlere pekiştirilmek istenmiştir. ¹²⁰ Sûrenin 12 -14. âyetleri böyle sağlam bir Kitab’a inanmamakta inat edenlerden dolayı üzülen elçiye teselli etmektedir. Öte yandan Kur’ân ile tehdidi (meydan okuma) farklı da olsa bu sûrede de devam etmektedir.

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا كَنْزٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ * أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ * فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ “İmdi, senin de muhatap olduğun imtihan icabı ey Resulüm, o müşriklerin: ‘Ona bir hazine indirilse ya!’ veya beraberinde bir melek gelse ya!’ demelerinden ötürü, belki de göğsün daralarak sana vahyolunanın bir kısmını terkedecek olursun. Fakat sen böyle yapmazsın ve yapma! Zira sen sadece uyaran bir elçisin. Bütün işleri düzenleyen, herkese layık olduğu neticeyi verecek olan ise Allah Teâlâdır. Yoksa ‘Kur’ân’ı kendisi uydurmuş’ mu diyorlar. De ki: ‘İddianızda tutarlı iseniz, haydi belağatta onunkine benzer on sûre getirin, isterse kendi uydurmanız olsun ve Allah’tan başka çağırabileceğiniz herkesi de yardımınıza çağırın! Eğer

bu davetinizi kabul etmezlerse, bilin ki o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka ilah yoktur. Nasıl artık teslim olup müslüman oluyorsunuz değil mi?"

Hud sûresinden sonra Mukatta'a harfleri ile başlayan ve nüzul sırası ile üç sûre daha gelmiştir: Bunlar; *Yusuf, Hicr ve Lokman sûreleridir.*¹²¹

Yusuf sûresinde müstakil olarak Hz.Yusuf'un başından geçenler anlatılır. Sûrenin iki amacı olduğu görülür. Birincisi, Hz. Peygamber'in risaletine delil olması. Çünkü o ümmi idi ve bu olayı gelenekteki boyutuyla belki duymuştu ama, tümüyle bilemezdi. İkincisi Kureyşlileri uyarmak. Dolaylı yoldan, Hz. Peygamberle mücadele eden Kureyşlilere Hz. Yusuf'un kardeşlerinin başarısızlığa uğraması gibi onların sonlarının da hüsrana olacağını önceden haber vermesiydi.¹²² Ancak bu sûrede ki durum çok daha nettir. Çünkü anlatılan kıssa tek bir olaydır. Yusuf kıssası bir bütün olarak sûrenin başından sonuna kadar ele alınır. Dolayısıyla Kitab'ın (Yani Kur'an'ın) bu sûrede ki konumu daha net ve açık olarak ortaya çıkar. Daha ilk âyetlerde bu durum kendisini açıkça hissettirir.

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ * إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ * نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ “Bunlar, hakkı açıklayan, Hak'tan geldiği aşikar olan kitabın âyetleridir. Düşünüp manasını anlamanız için Biz, onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik. Biz, bu Kur'an'ı sana vahyetmekle, geçmiş ümmetlerin bir takım haberlerini en güzel şekilde beyan ediyoruz. Şu bir gerçek ki daha önce senin bundan hiç haberin yoktu.”¹²³

Yusuf sûresinin başlangıcında zikredilen الْكِتَابِ ifadesi son tarafı ile büyük bir münasebet içerisindedir. Sûrenin son kısmı olan 109. âyetten itibaren Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber'in bir uydurması olmadığı, her şeyi açıklayıcı ve izah edici yönüyle de Allah tarafından vahyedildiği gibi konuları ele almaktadır.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ * حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرِدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ * لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهَدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ “Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de başka değil, ancak şehirlerde oturanlardan vahye mazhar ettiğimiz bir takım erkeklerdi. Onlar dünyayı hiç gezmediler mi ki kendilerinden önce yaşayanların akıbetlerinin nasıl olduğunu görüp anlasınlar? Ahiret diyarı elbette Allah'a saygı duyup haramlardan sakınanlar için daha iyidir. Siz ey müşrikler, hala aklınızı kullanmayacak mısınız? O müşrikler kendilerine mühlet verilmesine aldanmasınlar. Daha öncekilere de böyle fırsat verilmişti. Ne zaman ki peygamberler, toplumlarının imana gelmelerinden ümitlerini kesecek raddeye gelirler ve toplumları da peygamberlerinin kendilerini aldattığı zannına kapılırlar, işte o zaman onlara yardımımız ulaşır, inkarcılar helak olur, dilediğimiz kimseler kurtulur. Çünkü (uzun vadede) cezamız, suçlu toplumlardan hiçbir sûrette geri çevrilmez. Peygamberlerin kıssalarında elbette tam akıl sahipleri için alacak dersler vardır. İyi bilin ki, bu Kur'an uydurulmuş bir söz değildir. Sadece daha önceki kitapları tasdik eden, dine

ait her şeyi açıklayan, iman edecek kimseler için hidayet, rehber ve rahmettir.”

Hıcr sûresi, tevhid delillerini, insanın yaradılışını, uyarı ve ikazları ihtiva eder.¹²⁴ Sûre genelinde, ilahi daveti reddeden müşrikler uyarılırken, Hz. Peygamber de teselli edilmektedir. Ayrıca yine Huruf-u mukatta'a'dan sonra - önceki sûrelerde olduğu gibi- Kitab'ın âyetlerinden bahsedilmekte ve bu başlangıç bölümünde daha önce ki sûrelerde hiç zikredilmeyen farklı bir ifade tarzı kullanılır. Sûrenin 9. âyetinde şöyle denilmektedir: *إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ* Doğrusu kitab'ı biz indirdik. Onun koruyucusu elbette biziz.”¹²⁵ Bu ifade Mukatta'a harfleri ile başlayan sûrelerde görülen tehdidi (meydan okuma'nın) tedriciliğinin, yeni ve farklı bir safhasını göstermektedir. Şimdi sûrenin Huruf-u mukatta'a'dan sonra Kitab'ın anlatıldığı âyetlere topluca bakalım:

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُبِينٍ * رَبَّمَا يُودُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ * ذَرَهُمْ يَا أَكْلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمْرُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ * وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ * مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجْلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ * وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ * لَوْ مَا تَأْتِيَنَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ * مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذَا مُنْظَرِينَ * إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ * وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شَيْعِ الْأَوَّلِينَ * وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ * كَذَلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ * لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ * وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ * لَقَالُوا إِنَّمَا سُبُكَّتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ *“Bunlar kitabın ve Kur'an-ı Mübin'in âyetleridir. Bir zaman olur kafirler, “Keşke vaktiyle müslüman olmuş alsaydık!” diye çok hasret çekerler. Bu pişmanlığı Allah müminlere zafer verdiğinde veya ölecekleri sırada yahut kıyamet günü dile getirirler. Bırak onları, yesin içsinler, zevklerine düşsünler, arzu ve emelleri kendilerini oyalaya dursun. Yakında bilecekler! Bizim imha ettiğimiz her memleket hakkında mutlaka daha önce kararlaştırılmış, malum bir vade vardır. Hiçbir ümmet vadesini ne öne alabilir, ne erteleyebilir. O kafirler, alay ederek: “Ey o kendisine kitap indirilmiş olan! mutlaka sen bir delisin! dediler. Eğer iddianda tutarlı isen, ne diye bize o melekleri getirip göstermiyorsun?” Biz o melekleri ancak hikmet gereğince göndeririz. Ama o zaman da, kendilerine hiç mühlet verilmez, derhal işleri bitirilir, mahvolup giderler. Hiç şüphe yok ki o zikri, Kur'an'ı Biz indirdik, onu koruyacak olan da Biz'iz. Senden önce gelip geçen milletlere de Biz Peygamberler gönderdik. Ama onlara hiçbir resul gelmedi ki onunla alay etmiş olmasınlar. Biz böylece o inkar ve alayı suçluların kalplerine sokarız. Geçmiş ümmetlerin başlarına gelen felaketler ibret teşkil ettiği halde yine de onlar iman etmezler. Hatta o kafirlere gökten bir kapı açsak, onlar da yukarı yükselip çıksalar, yine de “Galiba gözlerimiz bağlandı, belki de büyüye tutulduk!” derler..”*¹²⁶

Lokman sûresi'nde üslub yine tekrar ediyor ve Mukatta'a harflerinden hemen sonra hikmetli kitabın âyetleri ile sûre başlar. Yani bu kitab, işte bu harflerden meydana getirilmiştir, denilmek isteniyor.¹²⁷ 1-7. âyetler arasında, özellikle namaz kılanlar, zekat verenler ve ahirete inananların kurtulacağı; Allah yolundan men edenler ve o yolu alay konusu edenlerin azaba düşer olmaları ifade edilir.

الم * تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ * هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ * الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ

وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ * أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ * وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ * وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَحُضِرَ لَهَا لَيْسَ لَهُمْ نَارٌ * وَلَى مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَشَّرَهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ *Şunlar hikmet dolu kitabın âyetleridir. İyi davrananlar için hidayet rehberidir, rahmettir. Onlar namazı hakkıyla ifa ederler, zekatı verirler, ahirete de tam olarak iman ederler. İşte onlardır Rab'lerinden bir hidayet üzere olanlar ve işte onlardır felah bulanlar! Öyle insanlar vardır ki hiçbir delile dayanmaksızın, halkı Allah yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için laf eğlencesi satın alırlar. İşte onlara zelil ve perişan eden bir azab vardır. Kendisine âyetlerimiz okunduğunda sanki onları işiten kendisi değilmiş gibi, sanki kulaklarında ağırlıklar varmış gibi, son derece kibirli olarak sırtını dönüp uzaklaşır. Onlara gayet acı bir azap verileceğini müjdele!*

Yine Lokman sûresinin 27. âyetinde Kur'ân ile ilgili çeşitli şüphe ve iftiralarda bulunan müşriklere karşı “*tehaddi*” farklı bir biçimde kendisini ortaya koyarken sûrenin baş tarafında yer alan Kitab'ın durumuna destek verilmek istenmektedir:

وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ * “Eğer Allah'ın kelimelerini yazmak üzere, dünyadaki bütün ağaçlar, kalem olsaydı ve denizlere de yedi deniz daha katılıp bütün onlarda mürekkep olsaydı, bunlar tükenir yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi. Allah, öyle aziz öyle hakimdir (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir)”

m. Havamim Sûreleri

Havamim sûreleri, Mü'min (Ğafir), Fussilet, Şura, Zuhruf, Duhan, Casiye ve Ahkaf sûreleridir. Mü'min sûresi ile başlayan ve “*Havamim*” denilen 7 sûre Mukatta'a harflerinden olan Ha-Mim harfleri ile başlamaktadır. Bu sûreler'in hepsinde Kitab'ın indirilmesinden bahsedilir.¹²⁸ Sadece Şura sûresinde vahiy'den bahsedilir ki bu da yine Kitab'a racidir. Dolayısıyla Mukatta'a Harfleri ile Kitab arasındaki yakın alaka bu yedi sûre ile bir kez daha doğrulanmış olmaktadır. Mukatta'a harflerinin kullanımında tek istisna Ahkaf sûresidir. Ahkaf sûresi, Ayın. Sin. Kâf. harfleri ile başlar. Bu sûrede de yalanlayanlar ile mücadele edilir. Kur'ân'ın arapça bir kitap olduğu başta olmak üzere Kur'ân'ın diğer özellikleri üzerinde durulur.

Mü'min (Ğafir) sûresinde hece harflerinden sonra yine Kitab yani Kur'ân anlatılır. O'nda yer alan âyetlerden bahsedilir. Sûrenin ilk beş âyeti şöyle başlar:

حَمْدٌ * تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ * غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ * مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْرُرُكَ تَقْلُبُهُمْ فِي الْبِلَادِ * كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْأَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ وَهَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ فَأَخَذْتُهُمْ * فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ * “Bu Kitabın vahyolunup bölüm bölüm indirilmesi, aziz ve alim Allah tarafından. O, aynı zamanda günahları bağışlar, tövbeleri kabul buyurur, ama cezalandırması da çetin olup, lütuf ve ihsanı pek geniştir. Ondaki başka tanrı yoktur. Dönüş yalnız O'na olacaktır. Allah'ın âyetleri konusunda kafirlerden başkası tartışma çıkarmaz. Fakat onların kazanç

sağlayarak şehir şehir dolaşmaları seni aldatmasın! Kendilerinden önce Nuh halkı, onlardan sonra gelen daha birtakım gruplar da dini yalan saydılar. Her toplum tartaklamak için, resullerine karşı harekete geçtiler ve hakkı yıkmak için birtakım batıl şeyleri ileri sürdüler, ama Ben de onları kısıkvrak yakalayıverdim. İşte düşünün: Benim cezalandırmam nasılmiş, bir görün!”

Kitab’ın âyetleri hakkında tartışanların durumu 56. âyette dile getirilirken sûrenin baş tarafında anlatılan Kur’an konusuna destek verilmektedir:

إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنَّ فِي صُدُورِهِمْ إِلَآ كِبَرٌ مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ “Kendilerine ulaşan hiçbir delil olmaksızın Allah’ın âyetleri hakkında ileri geri tartışanların içlerinde olan duygu, sırf bir büyüklük kompleksinden başka bir şey değildir, ama onlar o özendikleri dereceye asla ulaşamazlar. Sen onların şerrinden Allah’a sığın. Çünkü O, her şeyi tam manasıyla işitir ve bilir.”

Yine 77-78. âyetler, Kitab’dan bahsederek hiçbir peygamberin kendi çabaları ile bir âyet bile getiremeyecekleri hususunu dile getirir. Bu durum; sûrenin giriş kısmını farklı bir yönü ile tafsil etmektedir:

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَإِمَّا نُرَبِّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا يَرْجِعُونَ * وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ فُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ “Sabret! Çünkü Allah’ın vadi gerçektir. Biz onlara vad ettiğimizin bir kısmını sana göstersek de, yahut senin ruhunu yanımıza alsak da, onlar mutlaka sonunda dönüp huzurumuza geleceklerdir. Biz senden önce de birçok resul gönderdik. Onlardan bazısını sana anlattık, bazısını ise anlatmadık. Hiçbir peygamber, Allah’ın izni olmaksızın bir mucize getiremez. Allah’ın buyruğu gelince de hak ve adaletle hükmolunur ve batıl yolda olanlar, hüsrana uğrarlar.”

Mukatta’a harfleri ile başlayan Fussilet sûresinde ilk altı âyet tamamen Kur’ân-ı Kerim konusuna ayrılmıştır. O’nun korkutucu ve müjdeleyici olduğu ifade edilir.

حم * تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ * بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ * وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَأَعْمَلْ إِنَّا عَامِلُونَ * قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ “Bu Kitab, rahman ve rahim (olan Allah) tarafından indirilmiştir. Bu kitap; bilen, anlayan kimseler için âyetleri açıklanmış bir kitap olup, Arap diliyle olan bir Kur’ân’dır, okunan bir derstir. Bu kitap; Allah’ın rahmeti ile müjdelemek, cezasını haber vererek uyarmak için gönderildi. Buna rağmen insanların çoğu ondan yüz çevirirler. Onlar artık dinlemezler. Ve derler ki: ‘Senin bizi davet ettiğin inançlara karşı kalplerimiz kapalıdır, örtüler içindedir; kulaklarımızda da ağırlık bulunmaktadır. Hem bizimle senin aranda bir perde çekilmiştir. Artık bu durumda yapacağın bir şey varsa yap, biz de bildiğimiz gibi yapmaya devam edeceğiz!’ De ki: ‘Ben de sizin gibi bir insanım. Yalnız, bana şu vahyoluyor: ‘Sizin ilahınız, sadece tek bir ilahtır. O halde O’na yönelerek doğru yolda yürüyün, O’ndan af dileyin. O’na eş, ortak uyduranların vay haline!’”

Sûrenin 26 ve 27. âyetlerinde ise inkarcıların Kur'an'a karşı çaresizlikleri ve bunun neticesi kuru gürültüyle o'nu susturmaya yönelmeleri anlatılır:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ * فَلَنذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَشْرَٰءَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ *“Bir de kafirler dediler ki: ‘Şu Kur’ân okunduğunda ona kulak vermediğiniz gibi, ona karşı yaygara koparıp onun, başkaları tarafından anlaşılmasını da engelleyin. Ancak böyle yaparak üstünlük sağlayıp onu bastırmayı umabilirsiniz. İşte Biz de onun için o kafirlere dünyada şiddetli bir azap tattıracağız ve ahirette de yaptıkları o pek kötü işlere göre hak ettikleri karşılığı vereceğiz..”*

Yine sûrenin 41 ve 44. âyetleri arasında baş tarafa paralel olarak Kitab'ın durumu ele alınırken o'nun övülmeğe layık ve hikmetli bir kitab oluşu ele alınır:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ * لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ * مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرَّسُولِ مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ * وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَٰئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ *“Kendilerine gelen bu şanı yüce dersi inkar edenler elbette cezadan kurtulamazlar. Halbuki o eşsiz ve pek kıymetli bir kitaptır. Öyle bir kitaptır ki batıl ona ne önünden, ne ardından, hiçbir taraftan yol bulamaz. Sana söylenenler, senden önceki peygamberlere söylenen sözlerden başka bir şey değildir. Senin Rabbin hem mağfiret, hem de gayet acı bir azap sahibidir. Eğer biz Kur’ân’ı yabancı bir dille gönderseydik derlerdi ki: ‘Neden, onun âyetleri açıkça beyan edilmedi? Dil yabancı, muhatap arap! Olur mu böyle şey? De ki: ‘O, iman edenler için hidayet ve şifadır.’ Ama iman etmeyenlerin kulaklarında ağırlıklar vardır. Kur’ân onlara kapalı ve karanlık gelir. Onların, çok uzak bir yerden sesleniliyor da söyleneni hiç anlamıyorlar gibi bir halleri vardır..”*

Mukatta harfleri ile başlayan Şura sûresi, bu harflerden hemen sonra Kitab'ı ve vahyi ele alır: ¹²⁹
حم * عسق * كَذَٰلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *“Ha. Mim... O üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibi aziz ve hakim olan Allah, böylece sana da, senden önceki resullere de buyruklarını vahyeder.”*

Yine sûrenin baş tarafında sayılabilecek 7. âyetinde Kur'ân-ı Kerim; uyarıcı, arapça indirilişi ve vahiy gibi özellikleri ile kendisini bir kez daha gösterir:

وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ وَفَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ *“Böylece sana Arapça bir Kur’ân vahyettik ki sen Anakent olan Mekke ile bütün etrafını uyarıp irşad edesin ve gerçekleşeceğinde hiç şüphe olmayan mahşer günündeki büyük buluşmayı haber veresin. O ne müthiş manzara: Bir kısım cenette. bir kısım cehennemde.”*

16-17. âyetlerde Allah'ın Kitab'ının inzalinden bahsedilir ki bu da sûrenin baş tarafına destek vermektedir. Ayrıca burada Kur'ân ve Mizan yan yanadır:

وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُحِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ * اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ *“İnsanların çoğu dine daveti kabul edip girdikten sonra, Allah'ın dini hakkında hala ileri geri tartışanların itirazları,*

Rab'leri yanında boştur. Onlara büyük bir gazap ve şiddetli bir azap vardır. Allah hakkı bildirip ikame etmek için kitabı ve adalet ölçüsünü indirmiştir. Hep gerçeği bildiren o kitabın bildirdiği kıyamet, ne bilirsin, belki de yakın olabilir?”

23- 24. âyetlerde yine Kur'ân hakkında ki iftiralar dile getirilir. O'na peygamberin uydurması demeleri yönüyle sûrenin başı ile paralellik arz etmektedir.” *İşte bu, Allah'ın iman edip makbul ve güzel işler yapan kullarına verdiği mutluluk müjdesidir.*

قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ وَمَن يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ * أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَإِن يَشَأِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ “De ki: Ben bu risalet ve irşad hizmetinden ötürü, sizden akrabalık sevgisinden başka beklediğim hiçbir karşılık yoktur. İşte kim böyle bir sevgi olsun, başka iyi işler olsun gerçekleştirirse, Biz de onun o iyiliğinin sevap ve mükafatını kat kat artırırız. Çünkü Allah gafurdur, şekurdur (çok affedicidir, kullarının az işlerini fazlasıyla ödüllendirir) Yoksa senin hakkında: ‘Allah adına yalan uydurdu mu diyorlar? (Bunun gerçekte hiçbir ilgisi olamaz. Zira buna ancak kalbi mühürlü bazı beyinsizler cür’et edebilir). Halbuki Allah dilerse senin kalbini mühürler. Allah batılı imha eder, hakkı ise indirdiği kitapla kuvvetlendirir. Gerçekten O, kalblerin içinde ne varsa bilir.”

51-53. âyetler vahyin keyfiyeti hakkında inkarcılara karşı açıklamalarda bulunulur ve Hz. Peygamber'in okuyup yazma bilmediği bir kez daha hatırlatılır. Bu ise Kur'ân-ı Kerim'in yüceliğini bir kez daha isbat etmektedir:

وَمَا كَانَ لِنَبِّئٍ أَن يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِن وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بآيَاتِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلَىٰ حَكِيمٍ * وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَّهْدِي بِهِ مَن نَّشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ * صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ “Allah bir insana ancak vahiy sûretiyle veya perde arkasından hitap eder, yahut ona kendi izniyle dilediğini vahyedecek bir elçi gönderir. Çünkü O yüceler yücesidir, tam hüküm ve hikmet sahibidir. İşte böylece sana da emrimizden bir ruh vahyettik. Halbuki sen daha önce kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Lakin biz onu, kullarımızdan dilediklerimize doğru yolu gösteren bir nur kıldık. Sen gerçekten insanlara doğru yolu gösterirsin. Yani göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi olan Allah'ın yolunu gösterirsin. İyi bilin ki bütün işler eninde sonunda Allah'a döner, kararlar O'ndan çıkar.”

n. Zuhruf Sûresinde Kur'ân'ın Anlatımı

Zuhruf sûresinin Huruf-u mukatta'a ile başlayıp yine Kur'ân'ın anlatıldığı ilk âyetlerde o'nun Arapça oluşu, yüceliği ve hikmet dolu bir kitap oluşu işlenir:

حَمْ * وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ * إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَّعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ * وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيَّ حَكِيمٌ * أَفَتَضَرَّبُ عَنْكُمْ الذِّكْرَ صَفْحًا أَن كُنْتُمْ قَوْمًا مُّسْرِفِينَ * وَكَمْ أَرْسَلْنَا مِن نَّبِيِّ فِي الْأَوَّلِينَ * وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَّبِيِّ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ * فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضَىٰ مَثَلُ الْأَوَّلِينَ “Açık olan ve gerçekleri açıklayan bu kitaba yemin olsun. Biz düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. O, bizim nezdimizdeki ana kitapta saklı olup çok yücedir, hikmet doludur. Siz haddi aşan

bir topluluksunuz diye bu hakikatli mesajla sizi uyarmaktan vaz mı geçeceğiz? Bu mümkün değil. Daha önce gelip geçmiş nesillere nice nebiler gönderdik! Onlara hiçbir nebi gelmedi ki onunla alay etmiş olmasınlar. Biz bunlardan, senin Mekkeli muhataplarından daha kuvvetli olan toplumlar helak ettik. Nitekim öncekilerin kıssaları geçmiştir.”

30-32. âyette inkar edenlerin Kur’ân’a ‘sihir’ demeleri konusu anlatılır ki sûrenin baş tarafını tamamlayan bir bölümdür:

وَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ وَإِنَّا بِهِ كَافِرُونَ * وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ * أَهْمُ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سَخِرِيًّا وَرَحِمْتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ “Ama bu gerçek kendilerine gelince: ‘Bu sihirdir, biz bunu kabul etmeyiz’ dediler ve eklediler : ‘Bu Kur’ân, bu iki şehirden büyük bir adama indirilseydi ya! ‘Senin Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Halbuki bu dünya hayatında onların maiyetlerini aralarında taksim eden, bir kısmının diğer kısmını çalıştırması için, kiminin derecesini kimine üstün kılan Biziz. Senin Rabbinin rahmeti ise, onların topladıkları bütün şeylerden daha üstündür.”

40-44. âyetlerde vahy meselesi Hz. Peygamber ile şöyle irtibatlandırılmaktadır:

أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ * فَإِنَّمَا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ * أَوْ نُرِيَّكَ الَّذِي وَعَدْنَاهُمْ فَإِنَّا عَلَيْهِمْ مُّقْتَدِرُونَ * فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ * وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْأَلُونَ “Sen sağırlara söz işittirebilir, körleri doğru yolda yürütebilir, besbelli sapıklıkta olanları hidayete erdirebilir misin? Ey Resulüm! Biz seni vefat ettirip yanımıza alsak da, yine onlardan müminlerin intikamını alırız. Yahut onlara vad ettiğimiz azabı, sana sağlığında gösteririz. Çünkü onlara karşı Biz her zaman güçlüyüz. O halde sen sana vahyedilen buyruklara sımsıkı sarıl, muhakkak ki sen dosdoğru yoldasın. Bu Kur’ân hem sana, hem millete güzel bir namdır, şereftir. İleride ondan dolayı sorguya çekileceksiniz..”

o. Duhan, Casiye, Ahkaf Sûrelerinde Kitabın Zikri

Duhan sûresi Huruf-u mukattaa’nın ardından Kur’ân’ın indirildiği gecenin anlatımı ve yine o’nun en önemli özelliklerinin zikri ile başlar.

حم * وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ * إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ * فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ * أَمْرًا * مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ * رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ “Açık olan ve gerçeği açıklayan bu kitaba yemin ederim ki Biz onu kutlu bir gecede indirdik. Çünkü Biz haktan yüz çevirenleri uyarırız. O, öyle bir gecedir ki her hikmetli iş, tarafımızdan bir emir ile, o zaman yazılıp belirlenir. Rabbinden bir rahmet olarak hep resuller göndermekteyiz. Muhakkak ki O, her şeyi hakkıyla işitir ve bilir.”

10-14. âyetleri arasında Kur’an-ı Kerim konusu sûrenin baş tarafında ele alınan farklı bir özelliği ile gündeme getirilir. O’nun „zikir“ olma hususiyeti tekrar edilir:

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ * يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ * رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا نَعْلَمُ * أَلَمْ نَقُلْ لَهُمْ لَكُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ * ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ “O halde sen göğün, bütün insanları saracak olan aşık bir duman çıkaracağı günü gözle. Bu, gayet acı bir

azaptır. İşte o zaman insanlar: ‘Ey ulu Rabbimiz, bizden bu azabı kaldır, çünkü artık iman ediyoruz! derler. Onlar nerede, iman nerede! Onlar ibret alan, hisse kapalı insanlar değil. Böyle olmadıkları için, gerçekleri apaçık anlatan peygamber geldiği halde ona sırtlarını döndüler de: ‘Bu, başkaları tarafından bir şeyler belletilmiş divanenin biri!’ dediler”

58-59. âyette ise yine Kitab‘ın Peygamber‘e kolaylaştırıldığı anlatılmaktadır:

“فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ * فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ” *“Biz, Kur‘ân‘ı, insanlar iyi anlayıp ibret alsınlar diye, senin dilinle indirerek anlaşılmasını kolaylaştırdık. O halde neticeyi bekle! Zaten onlar da senin başına bir felaket gelmesini can atarak beklemektedirler.”*

Casiye sûresi‘nin ilk âyetleri şöyledir:

“تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ” *“Kitab‘ın indirilmesi, güçlü ve Hakim olan Allah tarafındandır.”*

Sûrenin 6 ve 9. âyetlerde Kitab ile ilgili anlatım daha tafsilatlıdır. Kur‘ân‘ı alaya alanlar anlatılır:

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنْزِيلُهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ * وَيَلْ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ * يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُتْلَى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِيرُهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ * وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا يَسْتَكْبِرُ ثُمَّ يَكْبِتُ بِرَأْسِهِ لِيُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُ اللَّهِ تَنْزِيلُهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ” *“İşte bunlar da Allah‘ın tenzili âyetleridir ki, gerçeğin ta kendisi olarak (Cebrail vasıtasıyla) okuyup beyan ediyoruz. Allah‘a ve O‘nun âyetlerine inanmadıktan sonra, onlar acaba daha hangi söze inanacaklar? Yalana, sahtekarlığa, günaha dadanan her kimsenin vay haline! Böylesi, Allah‘ın kendisine okunan âyetlerini işitir de sonra kibrine yedirmeyip büyüklük taslayarak, sanki onları hiç işitmemiş gibi inkarında direnir. Ona gayet acı bir azabı müjdele!”* 20. âyette kitab ile ilgili daha farklı bir ifade kullanılmaktadır:

“هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ” *“(Bu Kur‘ân), delilleri ile, fikirleri ve kalpleri aydınlatan basiret nurlarıdır ve iman edecek kimseler için hidayet rehberi ve rahmettir.”*

Ahkaf sûresi şöyle başlar: “تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ” *“Bu Kitab‘ın indirilmesi güçlü olan, Hakim olan Allah tarafındandır.”* 7- 12. âyetler arasında yine Kur‘ân‘ı inkar edenlerin o‘na sihir ya da büyü demeleri meselesi ele alınır.

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ * أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفَى بِهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ * قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفَعَّلُ بِي وَلَا بِيَكُمُ إِنِ اتَّبِعَ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ * قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنَ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِ فَأَمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ * وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ * وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَذَا صَبْقٌ وَنَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ” *“Âyetlerimiz açık açık okunup beyan edildiğinde o kafirler önlerine gelen gerçek hakkında: ‘Bu, besbelli bir sihirdir!’ derler. Sihir diye nitelemeleri bu kitabın sıradan bir kelam olmayıp bir insan sözü olmadığının kendi ağızlarıyla itiraf edilmesidir. Yoksa ‘Kur‘ân‘ı kendisi uydurdu!’ mu diyorlar? De ki: Eğer ben uydurduysam zaten Allah, çok geçmeden cezamı verir. Siz bana yardım etmek isterseniz bile Allah‘ın azabından beni kurtaramazsınız. Ben cezamı çekmeye hazırım. Siz rahat olun. Demek ki sizin bu kabil*

laflarınız boş sözlerden, içine daldığınız yaygaradan ibarettir. Allah da sizin atıp tutma larınızı ve kopardığınız yaygarayı pek iyi bilmektedir. Benimle sizin aranızda şahit olarak O, kafidir. O gafurdur, rahimdir (affi, merhamet ve ihsanı pek boldur) De ki: Peygamber olarak gelen ilk insan ben değilim ki! Dünya hayatında benim ve sizin başınıza neler geleceğini bilemem. Ben sadece bana ne vahyediliyorsa ona uyarım. Çünkü ben açıkça uyarıcı bir elçiden başka bir şey değilim. De ki: Söyleyin bakalım: Eğer bu Kur'ân Allah tarafından geldiği halde siz reddetmişseniz, İsrailoğullarından da bir şahit, (tevhid, ahiret vb. İman esasları gibi Kur'ân'da bildirilen hakikatlerin) benzerine şahitlik edip iman ettiği halde, siz büyüklük taslayarak iman etmezseniz sizden daha şaşkın, daha zalim kimse olabilir mi? Allah elbette böyle zalimleri hidayet edip emellerine ulaştırmaz. İnkâr edenler bir de, müminler hakkında şöyle derler: 'Bu İslam dini eğer önemli ve değerli bir şey olsaydı, bu müslümanlar akıllarını kullanarak onu anlamakta bizi geçemezlerdi.' Kendileri bunu başaramayınca 'Bu, zaten eski, modası geçmiş bir yalan!' deyip geçiştirmek isterler. Bundan önce, bir rehber ve rahmet olarak Musa'nın kitabı vardı. Bu ise, zalimleri uyarmak, iyi hareket eden müminleri müjdelemek üzere indirilmiş, onu doğrulayan Arapça bir kitaptır." Görüldüğü gibi bu beş âyet boyunca kitab ve Kur'ân her yönü ile ele alınmaktadır. Adeta Mukatta'a harflerinin Kur'ân için bir şifre olduğunu isbat edercesine tekrar tekrar Kitab'a vurgu yapılmaktadır.

p. İbrahim ve Secde Sûreleri'nde Kitabın Zikri

Havimim'den sonra Mukatta'a harfleri ile başlamayan beş sûre nazil olur. Bunlardan sonra yine Mukatta'a harfleri ile başlayan *İbrahim ve Secde sûreleri* nazil olur.¹³⁰ Şimdi bu sûrelerdeki *Kitab*, *Kur'ân* ve *vahiy* ilişkisine bakalım.

İbrahim sûresinde genel hava, Hz. Peygamber'in davetini reddeden ve onun görevini başarısızlığa uğratmak için birçok hileler kuran kafirlere bir uyarı ve tavsiye niteliğindedir.¹³¹ Ancak sûre genelinde inzar ve korkutma hakimdir. Daha ilk âyette bu durum kendini gösterir. "Zulümat" ifadesi sanki bunun için özenle seçilmiş bir kelimedir.¹³²

الرَّحْمَنُ أَنزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ "İnsanları karanlıktan aydınlığa çıkarasın diye bu kitabı sana indirdik!"¹³³ Şimdi de bütün olarak sûrenin ilk dört âyetinde *Kitab* konusunun ele alınış biçimini görelim:

الرَّحْمَنُ أَنزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ * اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ * الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ * وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "Elif. Lam. Ra. Bu, Rab'lerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, aziz ve hamid (üstün kudret sahibi ve her işi övgüye layık olan) Allah'ın yoluna, göklerde ve yerdeki her şeyin sahibinin yoluna insanları çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır. Kendilerini bekleyen o çetin azaptan ötürü vay o inkarcıların haline! Vay onlara ki, ahirete iananmalarına rağmen, bile bile dünyayı ahirete

tercih ederler. İnsanları Allah yolundan çevirir de o yolu eğri büğrü göstermek isterler. İşte onlar haktan, doğru yoldan çok uzak bir sapıklık içindedirler. Biz her peygamberi, kendi milletinin lisanı ile gönderdik, ta ki onlara hakikatleri iyice açıklasın. Artık Allah dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir. O azizdir, hakimdir (mutlak galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir).”

Secde sûresi, müşriklerin muhtelif konulardaki endişe ve ortaya attıkları şüphelere verilen cevapları ihtiva ediyor. Bunun için de لَا رَيْبَ فِيهِ “Şüphe götürmeyen Kitab”¹³⁴ın zikri ile sûreye giriş yapılıyor. Mukatta’a harflerinden hemen sonra Kitab’dan bahsedilmesi ve *Alemlerin rabbi’nin* özellikle gelmesi, bu ikisi arasında çok yakın bir alaka olduğunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır.¹³⁵

الم * تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ * أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ “*Elif. Lam. Mim. Bu kitabın, alemlerin Rabbi tarafından indirildiğinde hiçbir şüphe yoktur. Yoksa: ‘Onu uydurdu mu diyorlar? Bilakis, o gerçeğin ta kendisidir. Senden önce kendilerini uyarın hiçbir peygamber gelmemiş olan bir toplumu, doğru yolu bulmaları ümidiyle uyarman için Rabb’in tarafından gönderilmiştir.’*”

r. Rum ve Ankebut Sûreleri

Daha sonra *Tur ve Haakka sûreleri* nazil olur.¹³⁶ Bu iki sûre de Mukatta’a harfleri ile başlamaz. Ancak Mekke döneminin 8. yılı gibi sonlarında gelen iki sûreden *Rum ve Ankebut sûreleri* Huruf-u mukatta’a ile başlamaktadır.¹³⁷ Yine bu iki sûrede kalbleri ve gözleri kör olan topluluğa Kur’ân’ın hususiyetleri anlatılır. Daha önce bu iki sûrede ki durumu ele aldığımızdan burada tekrar etmeyeceğiz..

s. Bakara ve Al-i İmran Sûrelerinde Kur’ân’ın Meydan Okuması

Medine döneminin ilk sûreleri ise *Bakara, Al-i İmran sûreleridir*.¹³⁸ Bu sûreler de Mukatta’a harfleri ile başlar. Böylece Kur’ân’ın tehdidi (meydan okuma) ve düşmanlarını aciz bırakması tamamlanmış olur. Ancak burada Ra’d sûresi ile ilgili bir durum söz konusudur. **Binti’s-Şatı’** nüzul sırasıyla Ra’d sûresinin Medeni olduğu görüşüne istinad ederek, Huruf-u mukatta’a ile başlayan Bakara, Al-i İmran ve Ra’d sûrelerini birlikte müteala etmektedir. Aslında Ra’d sûresinin Mekki mi Medeni mi oluşunda ittifak edilmemesi¹³⁹ ve en azından bu sûrede Kur’ân-ı Kerim’in bahsedildiği 31-32. âyetler Medine döneminin başlarında nazil olması gibi hususlar dikkate alındığında Mukatta’a harfleri ile başlayan sûrelerde Kitab’dan bahsedilmesi kaidesi bozulmamış olmaktadır.

Şimdi bu harflerle başlayan sûrelerin baş taraflarına biraz daha tafsilatlı olarak bakalım. *Bakara ve Al-i İmran sûreleri* Medine’de nazil olmuşlardır.¹⁴⁰ Dolayısıyla nüzul tertibi itibariyle *Kalem sûresiyle* başlayan ve Mekke’li müşriklere Kur’ân’ın üstünlüğünü kabul ettirmeye yönelik bu üslub, Medine döneminin hemen başında nazil olan iki sûre ile (Bakara ve Al-i İmran sûreleri) tamamlanmış olmaktadır.¹⁴¹

Bakara sûresi hidayete davettir. Burada anlatılan olaylar hep bu ana fikir etrafında döner. Sûrede daha ziyade; ehl-i kitaba, Yahudilere hitab vardır. Özellikle yahudilere hitab ettiği için Hz. Peygamber'e indirilen hidayete tabi olmanın hayırlarına olacağını göstererek, tarihte yaşanmış pek çok olaya değinilmiştir. Aslında bundan önce Mukatta'a harfleri ile başlayan ve Mekkeli Müşriklere yönelik sûrelerdeki Kitab'ın durumu ne ise, burada da bu iki sûre ile ehl-i kitab'a aynı mesaj verilmek istenmiştir. Yahudiler Kur'an'ı kabul edenlerin ilki olmalıdırlar. ¹⁴² Çünkü bu kitab kendi peygamberleri Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'ın geleceğini haber verdiği bir kitaptır. İşte sûrenin ilk âyetleri:

الم * ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ “*Elif. Lam. Mim. Bu doğruluğu şüphe götürmeyen ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yol gösteren Kitab'dır.*”

Görüldüğü gibi sûreye Huruf-u mukatta'a ile girilmektedir. Hemen akabinde “İşte bu kitab!” ¹⁴³ diye Kur'an'ı hidayetin kaynağı olarak ilan eder. Huruf-u mukatta'adan sonra gelen ikinci kelimenin de müphemlik ifade etmesi gayet münasib düşmüştür. ¹⁴⁴ Sûrenin ilk 20 âyetini imanın temelleri, yani Allaha, peygamberliğe, öldükten sonra dirilmeye olan iman konusu çerçeveler. İnsanları kabul etme ve reddetme bağlamında üç guruba ayırır. *Müminler, Kafirler ve Münafıklar.*

Sûrenin 23-24. âyetlerinde daha önce görüldüğü gibi sûrenin baş tarafına destek verir mahiyette yine Kur'an'ın tehdidi etmesi söz konusudur:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ * فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ “*Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur'an'ın Allah'ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun sûrelerinden birine benzer bir sûre meydana getirin ve Allah'tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddeanızda haklı iseniz. Bunu yapamazsanız – ki hiçbir zaman yapamayacaksınız – çırası insanlarla taşlar olan ve kafirler için hazırlanmış o ateşten sakının.*”

Al-i İmran sûresine gelince, bu sûre sanki Bakara sûresinin devamı niteliğindedir. Sûrenin hedefinde ehl-i kitab ve Müslümanlar vardır. Bakara sûresinde ehl-i kitaba yapılan çağrı bu sûrede de devam etmektedir. Orada özellikle Yahudiler hidayeti kabul etmeye çağrılıyorlardı. Bu sûrede ise özellikle Hristiyanlar, sapık inançlarından vazgeçmeleri ve Kur'an'ın rehberliğini kabul etmeleri için uyarılıyor. ¹⁴⁵ Sûrenin ilk dört âyeti şöyledir:

الم * اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ * نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ * مِنْ قَبْلُ هُذًى لِّلنَّاسِ وَأَنزَلَ الْفُرْقَانَ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ “*Elif. Lam. Mim. Allah o ilahdır ki kendinden başka tanrı yoktur. Hay O'dur, kayyum O'dur. Sana kitabı, gerçeğin ta kendisi ve daha önce indirilen kitapları tasdik edici olarak indiren O'dur. Bundan önce de, insanlara doğru yolu göstermek için Tevrat ve İncil'i indirmişti. Eğriyi doğrudan, hakkı batıldan ayırd eden Furkan'ı da indirdi. Allah'ın âyetlerini inkar edenlere pek çetin bir azap vardır. Öyle ya, Allah daima azizdir (mutlak galiptir, mazlumların intikamını alır).*”

Mukatta'a harfleri ile başlayan ve Kitab'ın önemine işaret eden âyetlerden sonra gelen 7. âyette; Medeni bir sûrenin özelliklerine uygun olarak Kitab konusu baş tarafa atfen tekrar edilir ve şöyle

denilir:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيَّ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ *“Bu muazzam kitabı sana indiren O’dur. Onun âyetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar Kitabın esasıdır. Âyetlerin bir kısmı ise müteşabihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşabih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar. Halbuki onların hakikatini, gerçek yorumunu Allah’tan başkası bilemez. İlimde ileri gidenler: ‘Biz ona olduğu gibi inandık. Hepsi de Rabbimizin katından gelmiştir’ derler. Bunları ancak tam akıl sahipleri düşünüp anlar..”*

Sûrenin ilk âyetleri özellikle Bakara sûresindeki gibidir. Şu kadar var ki, Huruf-u mukatta’a ile başlayan sûre, Bakara’dan farklı olarak Tevhid hakikatine işaret eder. Akabinde Hz. Peygamber’e indirilen kitaptan bahsedilir. Bu bahsetmede, ehl-i kitabın kitaplarına aleni atıf vardır;

“مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ *“Önceden insanlara yol gösterici olarak Tevrat ve İncili de indirmiştir.”*¹⁴⁶ İşte bu noktada her iki sûrenin (Bakara ve Al-i İmran) başındaki Huruf-u mukatta’a’nın hikmeti kendiliğinden ortaya çıkıyor. Sanki şöyle denilmek istenmektedir; *“Kur’ân-ı Kerim, her iki sûrede de muhatab alınan ehl-i kitabın kabullendiği Tevrat ve İncil gibi harflerden ve kelimelerden meydana gelmiş bir kitaptır.”*¹⁴⁷ Yani bu harfler Mekkeli müşriklerin meçhulü olmadığı gibi Hristiyan ve Yahudilerin de meçhulü değildi.

t. Ra’d Sûresi ve Kur’ân’ın Anlatımı

Ra’d sûresinde ilahi davetin temel unsurları olan *tevhid, ahiret ve nübüvvetin* hak ve gerçek olduğu tekrar tekrar vurgulanmaktadır. Sûrede bu hususların sıkça tekrar edilmesinin sebebi insanların inkar içinde olmalarıdır. Daha ilk âyette Kitab’ın âyetlerinden ve Hz. Peygamber’e indirilenin gerçek olduğundan bahsedilmektedir:

“المر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ *“Elif. Lam. Mim. Ra. İşte bunlar sana indirilen kitabın âyetleridir. Sana Rabbinden indirilen kitap haktır, gerçektir, ama insanların çoğu buna inanmazlar.”*¹⁴⁸ Sûrenin 31-32. âyetlerinde Kur’ân’ın durumuna işaret edilirken adeta son nokta konmaktadır. Bu Kitab’ın dağları yürütmesi, yeryüzünü parçalaması bile inkarcıların Kur’ân karşısındaki inkarcı tutumlarını değiştirmeyecektir, denilmektedir:

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتَى بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا أَفَلَمْ يَبْأَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهْدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ * وَلَقَدْ اسْتَهْزَى بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَاْمَلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ *“Eğer dağları yürütecek, yeri paramparça edecek, ölüleri bile konuşturacak bir kitap olsaydı, İşte o, bu Kur’ân olurdu! Ne var ki Allah böyle yapmadı. Bu mevcut durumu takdir buyurdu. Çünkü emir ve hüküm yalnız O’nundur. Bu müminler hala öğrenmediler mi ki Allah dileseydi bütün insanları hidayet eder, doğru yola koyardı. O kafirlerin*

وَكَذَلِكَ أَنزَلْنَاهُ حُكْمًا وَعَرَبِيًّا وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ “Böylece Biz Kur’ân’ı arapça bir hüküm ve hikmet olarak indirdik. Şayet sana gelen bunca ilimden sonra o muhaliflerin keyiflerine uyacak olursan, Allah’ın cezasından seni koruyacak ne bir dost, ne bir hami bulamazsın”

Buraya kadar görüldüğü gibi Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûrelerin başlangıçları birbirleri ile büyük bir bütünlük arz etmektedir. Bakara ve Al-i İmran sûreleri hariç hepsi Mekkîdir. Sûrelerin Mekkelilere hitap ettiği düşünülürse bu ortak yön daha kolay anlaşılır. Ancak Bakara ve Al-i İmran sûreleri gibi Medine de nazil olan sûrelerin baş taraflarının Huruf-u mukatta'a ile başlamış olması sebepsiz değildir. Medinedeki Yahudi ve Hristiyan topluluğa karşı da Kur'ân meydan okumaktadır ve Kitab'ın durumu onlara da açık bir biçimde arzedilmektedir. 29 sûrenin bütününde Mukatta'a harflerinden sonra *kitab* yani *Kur'ân-ı Kerim* zikredilmektedir. Bu şaşılacak bir şey değildir. Çünkü Mukatta'a harflerindeki sır ve esrarengizlik ancak *Kur'ân* gibi sır dolu bir kitab anlatılırken kullanılabilir. ¹⁴⁹ Öte yandan, yine bu sûrelerin hemen hepsinde görülen ortak bir başka yön de Kitab'dan sonra o'nun ayrılmaz parçalarından olan Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ve nübüvvet konusu zikredilmektedir.

Şimdi bu saydıklarımızın dışındaki kullanımlara bakalım:

“*Ya Muhammed!*” [150](#), “*Ben sizin için bir korkutucu ve müjdeciyim*” *إِنِّي مِنْهُ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ*
Bırak onları!...” [151](#), “*İnanmıyorlar diye neredeyse kendini*
mahvedecektin!” [152](#), “*Şühesiz sen, Kur’ân-ı Hakîm’i alîm*
olan Allah’dan almaktasın” [153](#), “*Onlara elim bir azabı haber ver.*” [154](#), *إِنَّكَ*
“Kafirler, bu yalancı bir [155](#), “*Şüphesiz sen Resullerdensin*” *لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ*
“Ya Muhammed, Eğer sana sorarlarsa” [157](#), *بَلْ عَجِبُوا أَنْ*

مَا أَنْتَ بِنِعْمَةٍ ¹⁵⁸ “Kafirler, aralarından bir uyarıcının gelmesine şaşırdılar..”
رَبِّكَ يَمْجُّونَ ¹⁵⁹ “Ey Muhammed, sen rabbinin nimetine mazhar olmuş bir kimsesin..”

Ankebut ve Rum sûrelerinde Mukatta’a harflerinden sonra Hz. Peygamber yerine sahabilerin muhatab alındığı görülür. Çünkü onların da teselliye ciddi anlamda ihtiyaçları vardır. Meryem sûresinde de direk Hz.. Peygamber’le ilgili bir hitap görülmez. Mukatta harflerinden sonra hemen Hz. Zekeriya ile konuya girilir ve devam eder.

Netice olarak Kur’ân-ı Kerim sûrelerinin başında geçen huruf-u mukatta’a hakkında şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür;

1. Mukatta’a harfleri ile Kur’ân ya da Kitab arasında dikkat çekici bir biçimde ikili bir münasebet vardır.
2. Bu harflerle anlatılmak istenen husus, Kur’ân’ın bir insan kelamı olamayacağının zihinlere iyice yerleştirilmek istenmesidir.
3. Okuyucuyu da dinleyiciyi de Kur’ân üzerinde derin düşünmeye sevk etmek.
4. Mukatta’a harfleri ile başlayan ilk sûre nüzul sırası itibariyle Kalem sûresidir. Mekke döneminin ortalarında nüzul sırası itibariyle 34. sûre olan Kâf sûresi gelir. Daha sonra 47. sûre olan Kasas sûresi gelir. Kur’ân’a muaraza edenlerin gayretleri son raddeye vardığında Kur’ân’ın tehdidi başlar. Bundan sonra “Bu Kur’ân’a benzer bir sûre ya da âyet getirin!” demekle bu devre başlar. Bu devre Medine döneminin ilk devresine (Bakara sûresinin nazil oluşuna) kadar devam eder. Bu devre müşriklerin Kur’ân’a benzer bir şey getiremeyeceklerinin acziyeti içinde olduklarını ifade eder.
5. Mukatta’a harfleri ile başlayan hiçbir sûre yoktur ki; Kur’ân delil olarak sunulmasın ya da O’nun Allah tarafından gönderildiğini ifade eden bir yön bulunmasın. Ya da Kur’ân’la mücadele edenler anlatılmasın. Bu durum diğer peygamberler için de geçerlidir. Daha önce Allah’ın kelamına karşı gelenlerin başlarına gelen felaketlerin anlatımı yapılmaktadır.
6. Mukatta’a harfleri ile başlayan sûrelerin hemen hemen bütünü müşriklerin en azgın olduğu devrede nazil olmuştur. Bu devre vahy-i ilahiye karşı müşriklerin iftiraları, o’na şiir ya da kahinlerin sözü dedikleri devredir. İşte bu devre de Kur’ân’ın tehdidi en üst dereceye ulaşır. ¹⁶⁰

2. Hamd ile Başlayan Sûreler

Konuya güzel başlamak belağat esaslarındandır. ¹⁶¹ Kur’ân-ı Kerim sûrelerinin başına baktığımızda bunun en güzel örneklerinden biri de sûrelerin “hamd” ile başlamasıdır. Bir önceki bahiste, Mukatta’a harfleri’nde çok veciz ve belîğ bir üslupla kitap’tan bahsedilerek konuya girilmişti. Burada da hamd ifadesi ile başlayarak sûrelere girilmesini ele alacağız.

Hamd ile başlayan sûreler, kendisini iki türlü gösterir. Birincisi Allah Teâlâ’nın kendisini sena etmesi, ikinci olarak da noksan sıfatlardan kendisini tenzih etmesidir. ¹⁶² Birinci grup sûreler; *Fatiha, En’am, Kehf, Furkan, Sebe’, Fatır ve Mülk sûreleri* olurken, tenzih ile başlayan sûreler ise *İsra, A’la, Hadid, Haşr, Saff, Cum’a ve Teğabün sûreleridir*. Görüldüğü gibi ilk yarısı Allah Teâlâ’nın kemal sıfatını isbat etmekte, ikinci yarısı ise O’nu bütün noksanlıklardan tenzih ederek

başlamaktadır.¹⁶³

Kur’ân-ı Kerim’de 14 sûre Allah Teâlâya hamd ve onu sena ederek başlamıştır. Şimdi bu sûreleri inceleyeceğiz. Kur’ân-ı Kerim de 5 sûre “*Hamd*” lafzı ile başlamıştır.¹⁶⁴ “*Tebareke*” şekli iki sûrenin başında vardır. “*Tesbih*” ifadesi ise yedi sûrenin baş tarafında kullanılır.¹⁶⁵ Bu lafızlar bazen masdar olarak (İsra sûresi), bazen mazi (Hadid, Haşr ve Saff sûreleri gibi), bazen muzari (Cum’a ve Teğabün sûreleri gibi) bazen de emir (A’la sûresi gibi) sigasıyla kullanılır.¹⁶⁶

Şimdi toplu olarak bu sûreleri görelim:

Fatiha sûresi	1. sûre	7 âyet	Mekki	الْحَمْدُ لِلَّهِ
En’am	6. sûre	165 âyet	Mekki	الْحَمْدُ لِلَّهِ
İsra	17. sûre	111 âyet	Mekki	سُبْحَانَ الَّذِي
Kehf	18. sûre	110 âyet	Mekki	الْحَمْدُ لِلَّهِ
Furkan	25. sûre	77 âyet	Mekki	تَبَارَكَ الَّذِي
Sebe’	34. sûre	54 âyet	Mekki	الْحَمْدُ لِلَّهِ
Fatır	35. sûre	45 âyet	Mekki	الْحَمْدُ لِلَّهِ
Hadid	57. sûre	29 âyet	Medeni	سَبَّحَ لِلَّهِ
Haşr	59. sûre	24 âyet	Medeni	سَبَّحَ لِلَّهِ
Saff	61. sûre	14 âyet	Medeni	سَبَّحَ لِلَّهِ
Cumu’a	62. sûre	11 âyet	Medeni	يُسَبِّحُ لِلَّهِ
Teğabün	64. sûre	18 âyet	Medeni	يُسَبِّحُ لِلَّهِ
Mülk	66. sûre	30 âyet	Medeni	تَبَارَكَ الَّذِي
A’la	87. sûre	19 âyet	Mekki	سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ

Tabloda görüldüğü gibi hamd ve sena ile başlayan sûrelerin beş tanesi Medine’de nazil olmuş, gerisi Mekke’de nazil olmuştur. Burada sûrenin geldiği mekan farketmeksizin, “kelamın güzel başlaması belağat esaslarındandır” kaidesi gereğince 14 sûrenin hepsi de Allah Teâlâya hamd ve tesbih ederek başlamıştır. Şimdi bu sûrelerin başlangıçlarını biraz daha ayrıntılı olarak görelim:

Benzer Sûreler

Fatiha, En’am, Kehf, Sebe’ ve Fatır

Fatiha sûresi Kur’ân-ı Kerim’in bir hülasasıdır. Kur’ân mükemmel bir vücut, Fatiha onun başı, besmele ise o baştaki taçdır.¹⁶⁷ Kur’ân’ın hülasası oluşu tabiin döneminden beri hemen hemen tüm tefsircilerce belirtilir.¹⁶⁸ Suyuti, “*Fatiha sûresinde Kur’ân’ın bütün maksatlarına bir tenbih vardır*”¹⁶⁹ demek sûretiyle böyle bir kitabı gönderenin elbette hamd ve senaya layık olduğuna işaret etmektedir. Fatiha sûresi, Kur’ân-ı Kerim’in tamamının bir fatıhası ve mukaddimesi olduğundan, kendisinden sonraki Bakara sûresi ile tenasübü bulunduğu gibi, diğer bütün sûrelerle de

bulunmasında bir beis yoktur¹⁷⁰ görüşü, Kur’ân’ın ilk sûresinin neden hamd ile başladığının sebebini de göstermektedir.

En’am sûresi de Fatiha da olduğu gibi hamdle başlamıştır. Aslında Fatiha ile En’am sûreleri arasında icmal ve tafsil yönünden çok yakın bir alaka vardır. Kur’ân’ın asıl maksatları Fatiha’da tam bir özet halinde iken, En’am sûresinde daha tafsilatlı anlatılmıştır. En’am sûresi neredeyse tevhide hasredilmiştir.¹⁷¹ Peygamber kıssalarından Hz. İbrahim seçilmiştir. Dikkat edildiğinde görülür ki anlatılan konu onun kavminin durumu değil bilakis kendi ağzından tevhid delillerini bildirmektir.¹⁷² Bu yönüyle de sûreye hamd ile başlamak münasiptir.

Fatiha ve En’am sûresi ile birlikte “**أَلْحَمْدُ لِلَّهِ**” ifadesi ile başlayan ve Mekke’de nazil olan diğer sûreler de şunlardır: *Kehf, Sebe ve Fatır sûreleridir.*¹⁷³

Hamd ifadesi, *En’am sûresinde* gökleri ve yeri yaratıp karanlıklarla aydınlığı var etmesine; *Kehf sûresinde*, Kur’ân’ı ekmel kuluna indirmesine (ki hem Kur’ân hem de Hz. Peygamber nur olarak tavsif edilmektedir); *Sebe sûresinde* gökleri ve yeri yaratmasına, ahirette de hamdin zatına ait olmasına, Hakim ve Habir sıfatlarına; *Fatır sûresinde* ise, gökleri ve yeri yaratıp melekleri resul kılmasına bağlı olarak ele alınmıştır. Melekler de gökten inip göğe çıkan nurani varlıklardır. Böylece anlaşılıyor ki *Kehf, Sebe’ ve Fatır sûreleri*, En’am sûresinin başında mücmel bırakılan hamd sebeplerini tafsil ve o sûredeki tevhid, risalet ve ahiret meselelerini ispat etmektedir.

Sûre başlarında yer alan “**أَلْحَمْدُ لِلَّهِ**” lafzının geçtiği bu beş sûre ile ilgili en dikkat çekici yorumu müfessir **Fahreddin Razi** yapmıştır: “Allah Teâlâ, **أَلْحَمْدُ لِلَّهِ** sözüyle Fatiha’dan başka dört sûreyi de daha başlatmıştır ki, bu sûrelerin ilki “En’am” sûresidir. Bu sûreye “*Gökleri ve yeri yaratan; karanlıkları ve aydınlığı (nuru) var eden Allah’a hamdolsun.*” diyerek başlamıştır. Burada sayılan şeyler Fatiha’daki sözünün ifade ettiklerinden bir kısmıdır. Çünkü “*Alem*” lafzı, Allah’dan başka her şeyi içine alır. Bu âyette bahsedilen “gökler, yer, nur ve karanlıklar” da, Allah’ın dışında var olan şeylerden bazılarıdır. O halde En’am sûresinin başında zikredilenler, adeta Fatiha sûresinin başında zikredilenlerin bir parçasıdır. Yine En’am sûresinin başında zikredilen husus, Allah Teâlâ’nın gökleri ve yeri yaratmış olmasıdır. Fatiha sûresinin başında zikredilen husus ise, O’nun alemlerin Rabbi olmasıdır. Alemin, varlığını devam ettirmesi hususunda, Cenâb-ı Hakk’ın bekasına muhtaç olduğu sabit olunca; alemin, meydana gelmesi hususunda, onu meydana getireceği bir varlığa haydi haydi muhtaç olması gerekir. Ama alemin meydana gelmesinde bir muhdise ihtiyaç olmasından, varlığını devam etmesi hususunda bir ibka ediciye muhtaç olması da gerekmez. Dolayısıyla, bu sûrenin başında zikredilen hamd işi, sanki Fatiha sûresinde zikredilen “hamd”in muhtevasına giren hususlardan sadece bir kısmını bildirmekte ve mücmelin bir tafsili olmaktadır.¹⁷⁴

“*Hamd*” ile başlayan ikinci sûre *Kehf* sûresidir. Allah Teâlâ şöyle buyurarak sûreye başlar: “*Kuluna, kitabı indirmiş olan Allah’a hamd olsun.*” Bu da bir çeşit nimete tahsis edilmiş bir hamdetme demektir ki, bu da ilim, marifet, hidayet ve Kur’ân nimetidir. Bu âyetten maksat, ruhları bilgiler aracılığıyla terbiye etmektir. Çünkü; Allah’ın kuluna indirdiği kitap, keşiflerin müşahedelerin meydana gelmesine sebeptir. Buna göre bu âyet, sadece ruh terbiyesine işaret etmiş olur. Fatiha

sûresinin başında “*Alemlerin Rabbi*” demesi de, bütün alemler hakkında umumi bir terbiyeye işarettir. Bu umumi terbiyeye meleklerin, insanların, cinlerin ve şeytanların ruhi terbiyeleriyle, göklerde ve yerde meydana gelen maddi terbiye de dahil olur. O halde, Kehf sûresinin başında bahsedilen şeyin, Fatiha sûresinin başında anlatılan şeyler nevinden olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

“*Hamd*” ile başlayan üçüncü sûre, Sebe sûresidir. Bu sûre şöyle başlamaktadır: “*Göklerde ve yerde bulunan her şeyin kendisine ait olduğu Allah’a hamd olsun.*” Allah Teâlâ, En’am sûresinin başında, yer ve göklerin kendisine ait olduğunu; Sebe’ sûresinin başında ise, göklerde ve yerde bulunan şeylerin kendisine ait olduğunu açıklamıştır. Bu da O’nun “*Alemlerin Rabbi olan Allah’a hamd olsun*” sözünün kapsadığı konulardan bir kısmıdır.

“*Hamd*” ile başlayan dördüncü sûre, Fâtır sûresidir. Bu sûre şöyle başlamaktadır: “*Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah’a mahsusdur.*” En’am sûresinin başında bahsedilen, Allah’ın göklerin ve yerin yaratıcısı olmasıdır. “*Yaratmak*” ise takdir etmektir. Bu sûrenin başında bahsedilen ise, O’nun gökleri ve yeri yoktan varederek; onların zatlarını yaratan (Fâtır) olmasıdır. Bu ise birinciden başkadır. Ancak Fâtır sûresi de Fatiha sûresindeki hamdin muhtevasına giren kısımlardan bir kısmıdır. Böylece tam ve külli olan hamdin Fatiha sûresinin başında olan hamdetme işi olduğu ortaya çıkmıştır ki, bu da O’nun “*Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah’adır.*” ifadesidir. Zira her varlık, ya lizatihi vacibü’l-vücuddur, yahut da lizatihi mümkünü’l-vücuddur. Lizatihi vacibü’l-vücud olan tek olup o da Allah’dır. O’nun dışında kalanlar ise mümkün varlıklardır. Her mümkün varlık alemine dahil olması, ancak Allah Teâlâ’nın icadı ve tekviniyle mümkündür. O halde varolma bir nimettir. Varetme ise bir in’am ve terbiyedir, büyütmedir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak “*Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah’adır.*” buyurmuştur. Allah Teâlâ kendisi dışındaki her şeyin terbiye edicisi ve lütfedip ihsanlarda bulunanıdır. Böylece “*Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah’adır*” sözü, maksadı tamamen yerine getiren külli ve kapsamlı bir söz olmuş olur. Ama diğer sûrelerin başında zikredilen hamdlerden her biri Fatiha’nın başında zikredilen hamdin kısımlarından bir kısım çeşitlerinden bir çeşittir.

Allah Teâlâ, En’am sûresinde, kendisinin göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu zikredince, karanlıkların ve nurun yaratıcısı olduğunu da ifade etmektedir. Fâtır sûresinde ise, kendisinin göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu bildirdiğinde melekleri de elçiler olarak yarattığını açıklamaktadır. Buna göre En’am sûresinde göklerin ve yerin yaratılmasından sonra, karanlıklar ve nurların yaratıldığını; Fâtır sûresinde ise Cenâb-ı Hakkın göklerin ve yerin yaratıcısı olduğu zikredildikten sonra, ruhani varlıkların yaratılmış olduğu zikredilir. İşte bütün bunlar, hayranlık uyandıran bir takım sırlar ve inceliklerdir. Şu kadar var ki, bunlar da hepsi Allah Teâlâ’nın sözünde zikredilmiş olan, en büyük okyanusun ihtiva ettiği türlerin yerine geçmektedir. Bu da “*Alemlerin Rabbi*” sözünün, kadim bir ilahın varlığına delil olmak üzere zikredildiğine dikkat çekmektedir.”¹⁷⁵

Hamd ile başlayan sûreler beş tane olup bunlardan ikisi, Kur’ân’ın ilk yarısında yer almıştır ki, bunlar En’am ve Kehf sûreleridir. İki sûre de Kur’ân’ın ikinci yarısında bulunmaktadır ki, bunlar da Sebe’ ve Fâtır sûreleridir. Beşincisi de Kur’ân’ın başlangıcı olan Fatiha sûresi ise hem Kur’ân’ın ilk yarısıyla, hem de son yarısıyla birlikte okunur. “*Buradaki hikmet şudur; Allah’ın nimetleri çok*

olmasına ve bizim, onları sayıp dökmemize rağmen, iki kısımda toplanmıştır ki, bunlar varetme nimeti ile varedilen şeyi sürdürme ve yaşatma nimetidir.”¹⁷⁶ **Fahreddin er-Razi**; Allah’ın nimetlerini de dünyevi ve uhrevi olmak üzere iki kısımda müteala ederek ortaya bir esas koyar; “dünyevi olan, nimeti meydana getirmek ve onu devam ettirmektir. Uhrevi olanlar da, yeniden yaratmak ve yeniden yaşatmaktır.”¹⁷⁷ Çünkü Allah Teâlâ, bizi ilk önce rahmetiyle yaratmış ve bizim için, sayesinde hayatımızı devam ettirebileceğimiz şeyleri halketmiştir ki, bu nimet, “İade” (yeniden yaratma) vasıtasıyla tekrar tahakkuk edecektir. “Zira o, bizi yeniden yaratacak ve bizim için devamlı ve kesintisiz olan şeyi de yaratacaktır. O halde bu demektir ki bizim, birisi başlangıç diğeri de yeniden olmak üzere iki halimiz vardır. Bütün bu hallerde Allah’ın üzerimizde birisi icad etme, diğeri de yaşatmak nimeti olmak üzere iki nimeti vardır.”¹⁷⁸ O halde Allah Teâlâ’nın En’am sûresindeki “Hamdolsun, o gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı vareden Allah’a.”¹⁷⁹ âyeti, dünyevi nimete ve ilk yaratmaya bir işarettir. Kehf sûresinde yer alan “Hamd, kuluna Kitab’ı indiren Allah’a mahsusdur.”¹⁸⁰ âyeti de, yaşatmak ve devam ettirmek demek olan, dünyevi nimete bir işarettir. çünkü beka ve salah hali, şariat ve kitapla sağlanır. Eğer bunlardan birisi olmasaydı, o zaman insanlar arasında çekişme, mücadele ve münakaşa meydana gelirdi ve aralarında da hüküm verilemezdi. Bu da karşılıklı sürtüşmeye, dövüşmeye ve birbirini yok etmeye götürürdü. O halde, kitap indirme işi, dünyada yaşatmanın kendisine taalluk ettiği bir nimettir. Allah Teâlâ’nın Sebe sûresindeki , “Bütün hamdler, güzel övgüler gerçek ilah olan Allah’a mahsusdur ki göklerde ve yerde olan her şey O’nundur.”¹⁸¹ âyeti de haşr ile ikinci yaratma nimetine bir işarettir.¹⁸²

Müfessir **Elmalılı M. Hamdi Yazır** ise “Hamd” ile başlayan bu beş sûre hakkında daha farklı bir yorum getirme yerine **Razi’yi** tekrarladığı görülür. Ona göre Allah Teâlâ iki türlü hamde layıktır; biri Ahiret cihetiyle diğeri de icad (Dünya) cihetiyle. Fatıha da her iki cihet de sözkonusudur. Çünkü o hem Rahmandır, hem Rahimdir, hem “alemlerin rabbi”dir hem de “din gününün maliki”dir. Kehf sûresinde de beka nimetine hamededilir.¹⁸³ Zira “Kuluna kitabın indirilmesi” bekaya delalet eder. En’am, Sebe’ ve Fatır sûrelerinde ise icad yönüyle hamd ve şükre layıktır. En’am sûresinde “Yerin ve göklerin yaratılması..” gibi icad şükrüne işaret vardır. Sebe ve Fatır sûrelerinde ise İslamın gelmesi ile yeni bir alemin inşa edildiği görülür.¹⁸⁴

Şimdi de Allah Teâlâ’ya övgü ifade eden diğer sûrelere bakalım. İsra sûresi, Hadid, Haşr, Saf, Cum’a, Teğabün ve A’la sûreleri “Tesbih” ifadesi ile başlar.¹⁸⁵ Dört sûrede (Hadid, Haşir, Saf ve A’la) mazi sigasıyla, iki sûrede (Cum’a ve Teğabün) de muzari sigasıyla başlamıştır.¹⁸⁶ Tek farklı kullanım İsra sûresidir. Diğer sûrelerin Medeni olmasına karşılık İsra sûresinin Mekke’de nazil olduğu düşünülürse aradaki bu farklı kullanım bir yönüyle buna hamledilebilir. Öte yandan سُبْحَانَ şeklindeki bu farklı kullanım için **Elmalılı Hamdi Yazır** bu ifadeden sonra sûrenin hemen başında fevkalade önemli şeyler zikredileceğine bağlamaktadır: “Bu sûrenin böyle belîğ ve yüksek bir tesbih ve tenzih ile başlaması mabadinde zikrolunacak ef’ali acibenin ehemmiyeti ile alakadardır. Bunda evvela; muhayyirül ukul olan “İsra” harikasını tebcil ve tasdik için kulubün tasfiyesini temhid ve

makamın nezaketi hasebiyle teşbih tevehhümatından umumiyetle içtinabı ihtar vardır. İkinci olarak, onu mümkün görmiyen münkiirlere karşı Allah Teâlânın noksan sıfattan münezzehtir bulunduğunu ve binaenaleyh aciz ve kizib gibi şaibelerden uzak olduğunu beyan ile kudret ve ihsanının azamet ve ulviyetini i'lan vardır. Üçüncü olarak mescid-i aksanın tahribi hadisesi dolayısıyla bu tenzihin bir ehemmiyeti mahsusası vardır. Dördüncü olarak, genelde bu sûre mazmununun nezaheti ilahiyye ile alakasına tenbih vardır.”¹⁸⁷

Gerek Cum’a gerekse Teğabün sûrelerinde muzari sigası ile sûreye başlanmasındaki hikmet “*istimrar içindir*”. Yani devamlı tesbih ederler. Hadid, Haşr ve Saf sûrelerinde mazi sigasıyla gelmesine karşın bu iki sûrede muzari kullanılmasını maziden ziyade istikbale bakan yönü olduğu düşünülebilir. Buna göre de bu sûrelerin üçü de medeni olduğundan müslümanlara ihtar vardır. Siz de ilerde galibiyet ve zafere ulaştığınızda tüm mahlukat gibi tesbih ve tenzihde ısrarla devam edin. Hristiyan ve Yahudiler gibi olmayın. Sebe sûresinin tesbihden hemen sonra Medine’de yaşanan ve Beni Nadir Yahudilerinin sürgün edilmesi ile ilgili konuya girildiğinden, “*bu konuda bir haksızlık şaibesi tevehhüm olunmamak ve onun bir temizlik hareketi olduğuna tenbih edilmek üzere*”¹⁸⁸ münasib düşmüştür..

Furkan ve Mülk sûreleri “Tebareke” lafzıyla başlamıştır.¹⁸⁹ “Tebareke” lafzı halk arasında ikinci sûreye isim olmuştur. İki sûrede de sıfat olarak kullanılmıştır. Birinde تَزَلَّ الْفُرْقَان “*Furkan’ı inzal eden..*”¹⁹⁰, diğesinde ise تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ “*Mülk’ü kudret elinde tutan..*”¹⁹¹ Allah Teâlâya sıfat olmuş ve O’nun şanının pek yüce olduğu ifade edilmiştir. “Tebareke” “Tefaul” babından olması nedeniyle mübalağa ifade eder. Buna göre; “*Hem zatında, hem sıfatında, hem de ef’alinde etemm ve eblağ...*” olması anlamına gelir.¹⁹²

Son olarak A’la sûresine bakalım. Hz. Peygaberin çok sevdiği ve devamlı okuduğu bu sûre¹⁹³, Hadid, Haşr, Saff, Cum’a ve Teğabün sûrelerinden farklı olarak tesbihin nasıl yapılacağını öğreterek başlıyor; سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى “*Şanı pek yüce Rabbinin adıyla tesbih et!*”¹⁹⁴ Bu sûrenin tesbihle başlamasının hikmeti şu olabilir; “*Çünkü bu sûre Hz. Peygamber’in önüne kainatı dört bir yandan yüce Rabbinin tesbihle çınlatan bir mabet haline getirmektedir.*”¹⁹⁵ Sûrenin devamında ise وَيَسِّرْكَ لِلْيُسْرَى “*Sana kolaylaştıracamız*”¹⁹⁶ ifadesi ile Hz. Peygamber’e müjde vermek sûretiyle tesbih ve O’nu sena etmenin sebebi zikrediliyor.

Kur’ân-ı Kerim sûrelerinin baş tarafında hamd, sena ve övgü ifadeleri ile başlamasını bir kaç şekilde değerlendirmek mümkündür:

1. Öncelikle Allah Teâlâ her şeyden önce kullarına, hamd ve şükürü öğretmek için bazı sûrelerin başında böyle ifadeler kullanmış olması muhtemeldir. Çünkü Kur’ân-ı Kerim aynı zamanda bir terbiye kitabıdır.

2. “*Söze güzel başlamak belâğat esaslarındandır*”¹⁹⁷ Eser sahibi eserine başlarken başta en güzel cümlelerle konuya girer ve hatta bazen mukaddime bölümünde bir kısım kimselere teşekkür

ederek kitaplarına başlarlar. Bütün edebi eserlerde görülen bu husus; Kur’ân gibi edebi değeri çok yüksek bir kitabın bazı sûrelerinin başlangıçlarında en güzel hamd ve sena ifadelerini kullanması gayet tabiidir.

3. Kur’ân-ı Kerim Allah’ın kitabıdır. O’nun i’cazı, sadece lafızların güzel ve yerli yerinde kullanılmasında değildir. Aslında O’nun bir maksadı vardır. Bu maksatların en başında da tevhid hakikatını anlatmak gelir. Dolayısıyla hamd ile başlayan bu 14 sûrenin hepsinde tevhid hakikatine bakan bir yön bulunmaktadır.

3. Nida ile Başlayan Sûreler

Kur’ân-ı Kerim sûrelerinin başlangıçlarının farklılık arzettiğini daha önce söylemiştik. Bu farklılıklardan biri de sûrelere nida ile başlamaktır.¹⁹⁸ Kur’ân-ı Kerim’de on sûre nida ile başlamıştır. Hepsi aynı nida edatı ile (يَا أَيُّهَا) konuya giriş yapmıştır.

Nida ile başlayan sûrelerden beş tanesinde doğrudan Hz. Peygamber’e nida edilmiştir. Bunlar; daha sonra ele alacağımız gibi *Ahzab*, *Talak*, *Tahrim*, *Müzzemmil* ve *Müddessir* sûreleridir.¹⁹⁹ Diğer beş sûrede ise ümmete nida edilmektedir.²⁰⁰ Bu sûreler de *Nisa*, *Maide*, *Hacc*, *Hucurat* ve *Mümtehhine* sûreleridir. Şimdi bu sûreleri tablo halinde görelim:

Nisa	4. sûre	176 âyet	Medeni	يَا أَيُّهَا النَّاسُ
Maide	5. sûre	120 âyet	Medeni	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
Hacc	22. sûre	78 âyet	Medeni	يَا أَيُّهَا النَّاسُ
Ahzab	33. sûre	73 âyet	Medeni	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ
Hucurat	49. sûre	18 âyet	Medeni	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
Mümtehhine	60. sûre	13 âyet	Medeni	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
Talak	65. sûre	12 âyet	Medeni	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ
Tahrim	66. sûre	12 âyet	Medeni	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ
Müzzemmil	73. sûre	20 âyet	Mekki	يَا أَيُّهَا الْمَرْمِلُ
Müddessir	74. sûre	56 âyet	Mekki	يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ

Müzzemmil ve Müddessir sûreleri hariç diğerleri Medine döneminde nazil olmuştur.

Yukarıda tabloda görüldüğü gibi, Nisa ve Hacc sûrelerinde “*Ey İnsanlar!*” hitabı ile başlamıştır. Maide, Hucurat ve Mümtehhine sûrelerinde ise hitab “*Ey iman edenler!*” şeklindedir. Ahzab, Talak ve Tahrim sûreleri ise doğrudan Hz. Peygamber’e hitab ederek “*Ey Nebi!*” şeklinde başlamıştır.²⁰¹ Müzzemmil ve Müddessir sûreleri ise adlarını başlangıcından almışlardır.

Sûre Başlarındaki Evrensellik

Nisa sûresi başlangıç âyetlerinde bütün insanları bir aileye, bir esasa, bir yaratıcıya ve bir Rabbe bağlıyor. İnsanlığın birliğini ferde, toplumun birlik ve düzenini ise aileye bağlıyor. Sosyal hayattaki bütün mükellefiyetleri de bu temel üzerine oturtmak için kalbe Allah korkusunu yerleştiriyor. Bunun

içindir ki “*Ey insanlar!*” diye sûreye giriş yapılması münasibdir.²⁰²

Kur’ân-ı Kerim de “*Ey insanlar*” hitabı ile başlayan iki sûre vardır. Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerim’de iki sûreye “*Ey insanlar*” Rabbinizden ittika ediniz!” hitabı ile başlamıştır. Bunlardan birisi Nisa sûresidir ki, bu sûre, Kur’ân’ın ilk yarısının dördüncü sûresidir. İkincisi ise Kur’ân’ın ikinci yarısındadır ki, bu da ikinci yarı sûrelerinin dördüncüsüdür. Bu sûrelerin ilki Meryem, ikincisi Ta-Ha, üçüncüsü Enbiya ve dördüncüsü ise Hacc sûresidir. Cenâb-ı Hak, bu sûrede “ittika ediniz” emrini, mebde’in, yaradılış başlangıcını bilmeye delalet eden hususa bağlamıştır ki bu, kendisinin insanları tek bir nefisten yaratmış olmasıdır. Bu da yaratıcının kudretinin, ilminin, hikmet ve celalinin mükemmel olduğunu gösterir. Kur’ân’ın ikinci yarısında bulunan Hacc sûresindeki “ittika ediniz!” emrini de, mead bilgisinin kemaline delalet eden şeye bağlamıştır ki, bu da Allah Teâlâ’nın “Çünkü o saatin (kıyametin) zelzelesi müthiş bir şeydir.” ifadesidir. Böylece Cenâb-ı Hak, “mebde”e delalet eden sûreyi, “mead”e delalet eden sûreden önce getirmiştir.²⁰³ “*Ey insanlar! Sakının o Rabbinizden ki sizleri tek bir nefisten yarattı ve ondan da eşini yarattı...*” âyeti ile ilgili olarak **Hamdi Yazır** şu yorumu getirmektedir; “*Sûre böyle başlamakla, ittika mesailinden en mühim birisi de kadınlar meselesidir demeye getiriyor ve buna belîğ bir üslupla işaret ediyor.*”²⁰⁴

Maide, Hucurat ve Mümtetine sûreleri’nin üçü de Medine’de nazil olmuştur ve üçü de iman edenlere hitab ederek başlar.²⁰⁵ Bu üç sûrede özellikle Medine’de yaşayan müminlere bazı ahkamı talim etmektedir. Bu hükümler üç sûrede de farklıdır. Birinci sûrede *teşrii ahkamı*; ikinci sûrede *ahlaki ve adab-ı muaşerete* dair hükümleri; üçüncü sûrede ise daha ziyade *strateji ile ilgili hükümleri* mü’minlere öğretmektedir.

Maide sûresi ilk on âyetinde; mü’minler, yükümlülüklerini inceden inceye yerine getirmeye ve ilahi hukuk’un yenilecek şeyler, cinsiyet, namaz, adalet vb. konularda öngördüğü düzenlemeye uymaya sevk edilir. Yani, “*sizin için bu sûrede açıklanan ve genelde ilahi hukuk’ta ortaya konan tüm akitleri yerine getirin, tüm sınırları gözetin*” denilmektedir. Bu kısa giriş cümlesinden sonra, titizlikle uyulması gereken sınırlar, akitler sıralanmaya başlıyor.²⁰⁶

Maide sûresinin “*akidler*” ile başlamasının bir hikmeti şu olabilir; Bu şekilde başlayan sûrenin, bu metod üzere devam etmesi, “akidler” kelimesine, ilk bakışta akla gelen anlamdan daha geniş bir mana kazandırıyor. Akidler sözü ile asıl maksadın, Allah’ın koyduğu bütün hayat kaideleri olduğu ortaya çıkıyor. Allah’a iman akdi, kulluk akdi gibi.²⁰⁷

Hacc sûresinin, genel çerçevesine bakacak olursak; sûrenin umumi havasına hakim olan şey, “*Kuvvet, şiddet ve korkudur.*” Hacc sûresinin birinci bölümünde umumi bir sesleniş yer almaktadır. Bu seslenişle bütün insanlar Allah’tan korkmaya çağılmakta ve kıyamet zelzelesinin sarsıntısındaki dehşet, şiddet ve korku tavsif edilerek ondan sakınmaya davet edilmektedir. Bu dehşet havası içerisinde bilgisizce Allah hakkında tartışanlar kötülenerek şeytana tabi olanların sapıklığa gidecekleri belirtilmektedir.²⁰⁸

Sûrenin muhtevasını Mekke’de inen sûrelerde rastladığımız konular teşkil etmektedir. Bunlar;

tevhid, kıyamet, ölümden sonra dirilme, putperestliği red ve benzeri konulardır. Ayrıca sûrede Medine’de inen sûrelerin hususiyetleri de dikkat çekmektedir. Savaş izni, duyguların korunması, zulmü ve düşmanlığı reddetmek için Allah yolunda cihad edenlere Allah’ın zafer vaadi bunlar arasındadır.

Hacc sûresi, baş tarafında kıyametin dehşeti ile başlamıştır. İlk iki âyette kıyamet tablosu çarpıcı misallerle gözler önüne serildikten sonra, 2 ile 4. âyetlerde Allah hakkında mücadele eden ve şeytana uyanlardan bahsedilmiş ve 5. âyet ile 6. âyette ise öldükten sonra dirilme isbat edilmektedir. Dolayısıyla ilk altı âyette ifade edilen bu hususların tüm insanlığı ilgilendirdiği açıktır. Bunun içindir ki, sûreye “*Ey insanlar!*” nidası ile başlamıştır.

Ahzab sûresi, “*Ey nebi!*” hitabı ile başlamaktadır. Talak ve Tahrim sûreleri de böyle başlamaktadır.²⁰⁹ Allah Teâlâ’nın bu sûrelerde olduğu gibi peygamberine nida ederek başlamasını bir saygı ifadesi olarak.²¹⁰ algılamak gerekir.

Müslümanların sosyal hayatlarını yepyeni hükümlerle tanzime yönelen Ahzab sûresinin, Hz. Peygamber’e hitab ile başlamasının sebebi, bu hükümlerin tatbik edicisi’nin Hz. Peygamber olması ihtimalidir. Onun için, sûreye dört aşamalı emirle başlamaktadır. Öncelikle ilk kaide; Allah’dan sakınma²¹¹ ve o’nun murakabesini daima hissetmedir. İslam’da her teklif ve tevcih bu duyguya bağlanmıştır. İkinci tevcih ise, kafirlere ve münafıklara uymaktan, onların gösterdiği yola gitmekten, onları tercihten sakındırmaktadır. Bundandır ki, Hz. Peygamber’i “*وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ*” “*Kafirlere ve münafıklara sakın uyma...*”²¹² diye ikaz etmektedir. Üçüncü tevcih ise, işe sarılma emridir. *وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ* “*Sana Rabbinden vahyolunana uy!*”²¹³ Bu âyetteki ifade de vahyin Allah Resulüne tahsisini “Rabbinden” kaydiyle kaynağı da belirtilmektedir. Son tevcih ise; *وَكَفَىٰ* “*Allah’a güven, vekil olarak (O) yeter*”²¹⁴ hükmüdür.”²¹⁵

Ahzab sûresinin başında Hz. Peygamber’e hitab ile gelen yeni hükümlerden anlıyoruz ki, sûreye nida ile başlamasının bir sebebi de ahkamla ilgili konuların ağırlıkta olmasıdır. Bu yeni hükümler şunlardır: Kadınlara zihar yapılmaması²¹⁶, evlatlıkların öz oğul gibi sayılmaması²¹⁷, onları babalarının adı ile çağrılmaları ve onların sadece dinde kardeş oldukları²¹⁸, Hz. Peygamber’in müminlere kendi nefislerinden önce gelmesi²¹⁹, peygamber hanımlarının mü’minlerin anneleri olduğu²²⁰ ve ancak akraba olanların, mirasa layık oldukları²²¹ gibi hususlardır.

Hucurat sûresi, doğrudan mü’minlere hitab ederek başlamaktadır.²²² Daha önce belirtildiği gibi, bu sûre Kur’ân-ı Kerim’de bu şekilde başlayan üç sûreden biridir.²²³ Mü’minlere ahlaki prensipler ve adab-ı muaşeret kaidelerini talim ederek başlamaktadır. Bu durum Kur’ân-ı Kerim’in bu konuya çok önem verdiğinin bir işareti sayılabilir. Çünkü Hucurat sûresinin başında üç defa “*Ey iman edenler!*” diye başlayan bir hitab vardır. Her hitabda mü’minlere farklı bir prensip vaz’edilmektedir. Birincide, “*Allah ve Resulünün önüne geçilmemesi*”²²⁴ ifade edilmiş, ikinci hitabda mü’minlerin,

“Peygamberin sesini bastırarak şekilde yüksek sesle konuşmamaları”²²⁵, Üçüncü hitabda ise, yine inananlara “fasık birinin getirdiği habere hemen inanmamaları ve onu araştırmaları”²²⁶ emredilmektedir.

Mümtehhine sûresi ise mü'minlere stratejik hükümleri talim ederek, duygu ve his dolu ifadelerle başlamaktadır.²²⁷ Bu sûrenin nüzulüne sebep olan olaya bakıldığında bu durum kendini açıkça ortaya koyar. Hadise kısaca şöyledir; “Hz. Peygamber, Mekke'nin fethine hazırlandığı bir sırada bu işi gizli tutar. Mekkeli Müşriklerin duymalarını stratejik açıdan istemez. Ancak Hatı b. Ebi Beltaa isimli daha önce Medine'ye hicret etmiş bir sahabe, Mekke'deki yakınlarını koruma düşüncesiyle, bir mektupla bu durumu Mekkeli müşriklere iletir.”²²⁸ İşte söz konusu böyle stratejik bir hatayı yapan sahabe olduğundandır ki, sûre şöyle başlamaktadır: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ* ²²⁹ Hadisenin hissi yönü de vardır. Hislerine kapılıp Müşriklere haber yollayan Hatı b. Ebi Beltea'nın davranışını öğrenen Hz. Ömer, hemen onun boynunu vurmak ister, fakat Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) engel olur. Çünkü, Allah Teâlâ “*Ey iman edenler!*” diye hitab etmektedir.

Talak sûresi de Ahzab sûresinde olduğu gibi, Hz. Peygamber'e hitab ederek başlamış²³⁰ ve yine kadın ve boşanma ile ilgili yeni hükümler getirmiştir. Bu sûrede, hüküm “*Ey Nebi!*” şeklinde tahsis edilmiş, ancak arkasından gelen “Kadınları boşayacağınız vakit..” ifadesiyle beyan tamim edilmiştir.²³¹ Aynı şekilde Ahzab sûresinde “*Ey nebi!*” hitabından sonra “*Allah'dan kork!*” ifadesi yer almıştı. Bu Sûrede de aynı ifade cemi sigasıyla ve âyetin sonlarında yer almıştır. Aslında yukarıda izah edildiği gibi bu lafzın bu sûrede de tekrar edilmesi, gelen yeni hükümlerin kabul ve uygulanmasında önemli bir yer oluşturmaktadır.

Tahrim sûresi, Hz. Peygamber'in hanımları ile ilgili olup doğrudan şahsını ilgilendiren bir meseleyle başlamıştır. Hz. Peygamber ile hanımları arasında geçen bir meseleden dolayı nazil olmuştur. Nüzul sebebi konusu tefsir kitaplarında uzunca anlatılmıştır. Konumuzla çok fazla ilgisi olmayacağından üzerinde durmuyoruz. “*Ya Muhammed!*” nidası gibi, onun ismi ve lakabı ile değil de saygı ve ihtiram ifade eden “*Ey nebi!*” diye başlaması²³² Kur'an'ın edebi üslubundandır.

Müzzemmil sûresi ve Müddessir sûreleri; Mekke'de, aynı dönemde nazil olmuştur ve nida ile başlayan iki sûredir.²³³ Başlangıçta ele aldığı konular itibariyle de birbirine benzerler. Her iki sûrenin adı da, başlangıçta ki emir ifadesinden alınmıştır. Anlamları da birbirine benzemektedir; “*Ey örtünüp bürünen!*”

Gerek Müzzemmil sûresi gerekse Müddessir sûresi, doğrudan Hz. Peygamber'e hitab etmektedir.²³⁴ Kısa kısa âyetler hep emir kipi ile Hz. Peygamber'e bir şeyler yapması doğrultusunda adeta peş peşe emirler sıralar. Mesela, Müzzemmil sûresine bakalım; *يَا أَيُّهَا الْمَرْمِلُ* “*Ey örtünüp bürünen!*... *قُمْ الْيَلَّ إِلَّا قَلِيلًا* Kalk ve namaz kıl!... *وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا* Kur'an'ı tertil ile oku!... *وَادْكُرْ* وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا Sabret!... *وَاصْبِرْ* O'na yönel!... *وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ* Rabbini an!... *اسْمِ رَبِّكَ*

Onların yanından güzellikle ayrıl!..., وَذَرْنِي Onları bana bırak!...²³⁵ Görüldüğü gibi ilk on âyette hep emir kipi kullanılmıştır. Bu durum Müddessir sûresi için de geçerlidir; يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ “Ey örtüsüne bürünen!..., قُمْ فَأَنْذِرْ Kalk ve korkut!..., وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ Rabbini yücelt!..., وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ Yaptığın iyiliği başa kakma!..., وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرْ Kötü şeyleri terket!..., وَالرَّجْزَ فَاهْجُرْ Elbiseni temizle!..., وَاصْبِرْ Sabret!..., وَذَرْنِي O kimeseyi bana bırak!...²³⁶ Burada gerek Müzzemmil gerekse Müddessir sûrelerindeki üslub birliği açıkça görülmektedir.

Bazı müfessirler; her iki sûrede yer alan nida şekli için, meselenin azamet ve önemine dikkat çekilmiştir yorumunu yapmışlardır.²³⁷ Özellikle Müddessir sûresinin ikinci âyetinde geçen “İnzar et...”²³⁸ ifadesini buna delil olarak gösterirler. Bu şekilde başlamanın Hz. Peygamber’e iltifat manası içerdiğini kaydeden Hamdi Yazır; “Bu beyanın en sağlam olarak ifade ettiği hakikat Resulullah hakkında ‘müzzemmil’ ismi (ya da müddessir), evvelce maruf olmayıp, ancak bu hitab lahzasındaki halini gösteren bir vasf-ı taltif olduğunu göstermesidir.”²³⁹ demektedir.

Sonuç olarak sûrelerin nida ile başlamasını bir kaç şekilde yorumlamak mümkün:

1. Kur’ân aynı zamanda edebi bir eser olduğu için insanlara hitap şekilleri talim etmektedir.
2. Kur’ân kişi adı zikretmeksizin genel tanımlar kullanmaktadır.
3. İnananları ve peygamberini teselli etmek için sûre başlarında bu ifadeler kullanılmıştır.

4. Görüldüğü üzere hiçbir sûrenin başlangıcında لَا تَكْفُرُوا الَّذِينَ “Ey inkar edenler!” deyimi kullanılmamıştır. Bu ise sûre başlarına ait bir durumdur. Çünkü Kur’ân bu tabiri sûrelerin içerisinde çok kullanmaktadır. Sadece sûre başlarında yoktur. Başlangıçta bu ifadenin kullanılmaması müşrik, kafir herkesin önce dinleyip sonra bu kitab hakkında karar verilmesi hedeflenmiş olabilir. يَا أَيُّهَا النَّاسُ “Ey insanlar!” ifadesi de bunu göstermektedir.

4. Haber Cümlesi ile Başlayan Sûreler

Kur’ân-ı Kerim’de bazen sûreler haber cümlesi ile başlar.²⁴⁰ Bu şekilde başlayan sûreler farklılık arzeder.²⁴¹ Birbirinden çok farklı hadiseler anlatılarak, doğrudan sûrelere başlanılır. Mesela Enfal sûresinde, يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ “Sana Enfal hakkında sorarlar..”²⁴² şeklinde başlarken, Enbiya’da اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ “İnsanların hesap görme zamanı yaklaştı..”²⁴³ şeklinde başlar. Aynı şekilde Mü’minun sûresinde, قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ “Mü’minler kurtuluşa ermişlerdir..”²⁴⁴ müjdesiyle konuya girilirken, Hakka sûresinde, kıyametin haber verilmesi ile başlar. Kur’ân-ı Kerim’de haber cümlesi ile başlayan sûrelerin sayısı 21’dir.²⁴⁵ Şimdi bu sûreleri tablo halinde görelim:

Enfal	8. sûre	75 âyet	Medeni	الْأَنْفَالِ يَسْأَلُونَكَ
Tevbe	9. sûre	129 âyet	Medeni	بَرَآءَةٍ مِنَ اللَّهِ
Nahl	16. sûre	128 âyet	Mekki	أَتَى أَمْرُ اللَّهِ
Enbiya	21. sûre	112 âyet	Mekki	اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ

Mü'minun	23. sûre	118 âyet	Mekki	قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ
Nur	24. sûre	64 âyet	Medeni	سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا
Zümer	39. sûre	75 âyet	Mekki	تَنْزِيلَ الْكِتَابِ
Muhammed	47. sûre	38 âyet	Medeni	الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا
Fetih	48. sûre	29 âyet	Medeni	إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا
Kamer	54. sûre	55 âyet	Mekki	اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ
Rahman	55. sûre	78 âyet	Mekki	الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ
Mücadele	58. sûre	22 âyet	Medeni	قَدْ سَمِعَ اللَّهُ
Hakka	69. sûre	52 âyet	Mekki	الْحَقَّاهُ مَا الْحَاقَّةُ
Mearic	70. sûre	44 âyet	Mekki	سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ
Nuh	71. sûre	28 âyet	Mekki	إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا
Abese	80. sûre	42 âyet	Mekki	عَبَسَ وَتَوَلَّى
Kadir	97. sûre	5 âyet	Mekki	إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ
Beyyine	98. sûre	8 âyet	Medeni	لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا
Karia'	101. sûre	11 âyet	Mekki	الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ
Tekasür	102. sûre	8 âyet	Mekki	الْهَاجِمُ النَّكَاتُ
Kevser	108. sûre	3 âyet	Mekki	إِنَّا أُعْطَيْنَاكَ

Tabloda görüldüğü gibi Mekki ve Medeni olma yönüyle haberle başlayan sûreler farklılık arz etmektedir. Şimdi bu sûrelerin baş taraflarının nasıl başladığına tek tek bakalım;

a. Soru ile Sûreye Başlamak

Enfal sûresi Bedir Savaşı münasebetiyle nazil olmuştur.²⁴⁶ Sûre, soru ile başlar, “*Sana Enfal’den sorarlar.*”²⁴⁷ Enfal, ganimet demektir. Ganimetler hakkındaki sorunun cevabında, Enfal’in Allah ve Resulü’ne ait olduğu,²⁴⁸ bunun için Allah’dan korkulması gerekliliği vurgulanmış,²⁴⁹ Allah’a ancak gerçek mü’minlerin itaat ettiği²⁵⁰ ve bu mü’minlerin sıfatları²⁵¹ ile sûreye giriş yapılmıştır.²⁵² Ardından hemen Hz. Peygamber’in yerinden yurdundan çıkarıldığı²⁵³ meselesine sonra da Bedir Savaşı’nın başlangıç safhasına giriliyor.²⁵⁴ 9. âyetten itibaren ise doğrudan Bedir Savaşı ile sûre genişlemeye başlıyor.

Sûre başta (Enfal’in sorulması) ile konuyu icmal ediyor ve sûrenin çerçevesini belirliyor. Daha sonra tafsile giriyor. Sûreye soru sorularak başlamasındaki hikmet, Allah Teâlâ onların ihtilafa düşmelerini, ganimet meselesinden çok daha önemli ve üzücü bir hadise olduğunu göstermek olsa gerektir.²⁵⁵

b. Besmele ile Başlamayan Tek Sûre

Tevbe sûresi, Enfal sûresi gibi Medine’de nazil olmuştur. Kur’ân-ı Kerim’de, Tevbe sûresini

diğerlerinden farklı kılan sûrenin baş tarafında besmele olmamasıdır. Bunun hikmetini Enfal sûresi ile olan irtibatına bağlayan **Elmalılı Hamdi Yazır** şöyle demektedir, “*Harb meselesi hakkında nazil olması yönüyle Tevbe sûresi Enfal sûresinin temadisi (devamı) gibi olup ikisinin bir sûre addedilebilecek kadar birbirine benzemesi ve tenasüb arzetmesidir.*”²⁵⁶ Ancak bu izahda biraz zorlama görülmektedir. Çünkü Kur’ân-ı Kerim’de, birbirine benzeyen ve tenasüb arzeden başka sûreler de var. Onların hiçbirinde bu durum söz konusu değildir. Demek ki burada başka bir şey söz konusudur. Kanaatimizce bu da sûrenin başında geçen “*beraet*” kelimesi ile anlatılan şeyde gizlidir. Bu kelimenin sûredeki anlamı için, **Elmalılı** “*ültilatom*”²⁵⁷ tabirini kullanırken, **Mevdudi**, “*deklarasyon*” demektedir.²⁵⁸

İbn Abbas Hz. Ali’ye; “Bu sûrenin başında besmelenin olmamasının hikmeti” hakkında sorunca Hz. Ali şöyle cevap verir; “Besmele bir emandır. Oysa bu sûre kılıç ve mukatele üzerine nazil olmuştur. Bu ise emana aykırıdır.” Bu hadiseyi nakleden **Fahreddin Razi** de sûrenin başında besmele olmamasının izahını yaparken farklı tevcihler arasında en makul olan izahın Hz. Ali’den rivayet edilen bu hadiseyi kabul eder.²⁵⁹ Gerçekten de bize makul gelen izah budur. Çünkü sûre bir ültimatoma ile başladığı için, bu sûrenin başında besmelenin yer alması ve o besmeledeki “Rahman ve Rahim” sıfatlarının yer alması çelişki arzeder. Dalıyısıyla sûrenin doğrudan “*Allah ve Resulü’nden, kendileriyle anlaşma yaptığınız müşriklere son ihtar!*”²⁶⁰ şeklinde başlaması çok uygun düşmüştür.

c. Sûreye Ültimatoma ile Başlamanın Anlamı

Sûrenin ilk âyeti bir ültimatoma başlar ve sonra gelen âyetler ise ultimatoma’un muhtevası hakkında umuma bir ilan mahiyeti taşır. Önce şöyle denilmektedir, فَسَيَخُوهَا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ Biliniz ki, “Dört ay daha yeryüzünde dolaşabilirsiniz.”²⁶¹ ardından, وَاعْلَمُوا أَنَّهُ كُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ Biliniz ki, “Allah’ı aciz bırakamazsınız”²⁶² gelir. Yani yapacağınız seyahatle ve hazırlıkla Allah’ı aciz bırakamazsınız.²⁶³ Yine ardından müşriklere tahsis edilen ültimatoma’un daha genel bir hal aldığı görülür.

وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ “Haccın en büyük günü, Allah ve Resulü’nden insanlara şunu ilan edin ki: Allah da Resulü de müşriklerden beridir...”²⁶⁴ Daha sonra gelen âyetlerde dört aylık müddetin nihayetinde onlara karşı, savaş izni verilir; فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ “Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün...”²⁶⁵ bu ültimatoma bu kadarla sınırlı değildir. وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ “Onları çepeçevre kuşatın..”,²⁶⁶ وَاحْصُرُوهُمْ “Onları gözetleyin”²⁶⁷ ve ardından ültimatoma’un öne sürdüğü şartlar sıralanır; فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوْا “Eğer namaz kılar ve zekat verirlerse onları serbest bırakın..”²⁶⁸ Görüldüğü gibi ilk kelimesi ile sûrenin baş tarafı tam bir ahenk ve uyum içindedir. Yani sûrenin baş tarafı, “ültimatoma” ve “genelge” mahiyetindedir. Rahman ve Rahim sıfatlarını ihtiva eden besmelenin

sûrenin başında bulunmaması da, sûrenin baş tarafı için seçilebilecek en uygun durumdur.

Tevbe sûresinin Medine’de nazil olduğu dikkate alındığında bir başka husus daha ortaya çıkmaktadır. Hatırlanacağı gibi Mekki sûrelerde görülen üslubdaki keskinlik ve şiddet Medeni sûrelerde yerini, daha ziyade ahkamla ilgili meselelere bırakıyordu. Halbuki bu sûrenin başındaki giriş ve gelişmeler oldukça sert bir üslub içinde ifade edilmektedir. Bunun nedenini o dönemde medine toplumunun karşılaşmakta olduğu problemlere bağlamak mümkündür. Çünkü; Arab yarımadasının topyekün İslama girmesi; İslamın nüfusunu komşu ülkelere taşıması ve münafıkların fitnelerine son verilmesi ve idarenin müminlerin eline geçmiş bütün muhalif kuvvetleri çaresiz duruma düşürmüştü.. O halde Arab Yarımadasının tam bir İslam Ülkesi haline dönüştürülmesi lüzumu hakkındaki politika hususunda açık bir deklarasyon yayınlanması zaruri idi.²⁶⁹

Nahl sûresinin baş tarafı’nın nasıl başladığına temasdan önce, sûrenin muhtevasında ele aldığı konulara genel bir bakış yapmak yararlı olacaktır. Nahl sûresi Mekke’de nazil olmuştur. Diğer Mekki sûrelerin özellikleri bu sûrede de vardır. Yani genel anlamda inanç konusunu ele alır.²⁷⁰ Ayrıca, uluhiyet konusu, vahiy meselesine temas ve öldükten sonra diriliş işlenir. Bu ana konuların yanı sıra, başka pek çok noktaya temas edilmektedir. Mesela Hz. İbrahim’in dini ile Hz. Peygamber’in dininin ortak özelliğine işaret edilmekte,²⁷¹ ilahi irade ile beşeri iradenin iman ve küfür, hidayet ve delalet konusundaki alakasına dokunulmakta,²⁷² peygamberlerin vazifesini göstererek onları yalanlayanlar hakkında Allahın kanununa temas edilmektedir.²⁷³ Helal ve haram mevzuu,²⁷⁴ putperestlerin bu konudaki vehimleri anlatılmaktadır.²⁷⁵ Az da olsa, Allah yolunda hicret ve müslümanların dinlerinden döndürülmelerine işaret edildikten sonra, imana girip tekrar küfre dalanlara temas ve bütün bunların Allah katındaki karşılığı konusuna değinilmektedir.

Enbiya sûresinin konusunu akideler oluşturmaktadır.²⁷⁶ Sûrenin ilk on âyeti de bunu isbat etmektedir. Sûrenin başı, hesap gününün yaklaştığı,²⁷⁷ rablerinden geleni alaya almaları,²⁷⁸ bu konu hakkında aralarındaki fısıldaşma²⁷⁹ ve inanmayanların gönderilen elçinin onu uydurduğunun²⁸⁰ zikredilmesi gibi inanç konusuna dayanan meseleleri ele almaktadır.

Mü’minun sûresi adından da anlaşılacağı gibi mü’minlerin sıfatlarının anlatıldığı bir sûredir. Sûrenin hemen başında kurtuluşa nail olan mü’minlerin sıfatları sıralanır. Bu sûre için “*Mü’minlerin sûresi*” ifadesini kullananlar bile olmuştur.²⁸¹ Sûrede onların namazlarına düşkün,²⁸² boş şeylerden yüz çeviren²⁸³, zekatlarını veren,²⁸⁴ namuslarını koruyan²⁸⁵ ve emanete riayet eden²⁸⁶ kimseler oldukları ifade edilir.

Diğer sûrelerde bulunmayan sadece bu sûrede bulunan *فَرَضْنَا* “*Farz kıldık*” ifadesi, Nur sûresinin baş tarafına münasip düşmüştür.²⁸⁷ Bu ifadeden sonra hemen 2 ve 3. âyetlerde zina fiilinden bahsedilmiştir. Yani ahlak unsuru bu sûrenin hemen başında üzerinde önemle durulan bir unsur olmuştur. Dolayısıyla *فَرَضْنَا* “*Farz kıldık*” ifadesi Nur sûresine ait, ayrı bir önem arzeder.

Zümer sûresi bütün olarak tevhid hakikatinden bahsetmektedir.²⁸⁸ Bunu isbat etmek için sûrenin

başında *بُذِّلَ الْكِتَابُ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ* “*Bu Kitabın indirilmesi Aziz ve Hakim olan Allah tarafından*”²⁸⁹ denilmektedir. Yine 5. âyette şu ifade geçmektedir; *خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ* “*Gökleri ve yeri hak ile yaratan O’dur...*”²⁹⁰

Muhammed sûresinin bir diğer adı da “*kıtal - savaş*” dir.²⁹¹ Sûrenin baş tarafı adına uygun bir tarzda önce inkar edenlere hücum ifade eden ve inananları öven edebi bir üslub ile her iki gurubun mahiyetini açıklayan bir bölümle başlıyor. Devamı olan 11. âyetinde yine buna uygun olarak *ذَٰلِكَ بِأَنَّ* “*Çünkü Allah inananların dostu, kafirlerin ise dostu ve sahibi yoktur*”²⁹² denilmektedir.

Fetih sûresi bir müjde ile başlamaktadır.²⁹³ Bu genel müjde’nin ardından Hz. Peygamber’in zatını ilgilendiren bir başka müjde ile devam eder; “*Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affeder*”²⁹⁴

Kamer sûresi çok önemli ve büyük bir hadiseyi haber vererek başlamaktadır. *اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ* “*Kıyamet yaklaştı ve Ay yarıldı.*”²⁹⁵ Sûrenin Mekke’de indiği düşünülürse bu başlangıcın uygun düştüğü kendiliğinden ortaya çıkar.

Rahman sûresi, Kur’ân’ı öğreten, insanı yaratan ve ona beyanı talim eden Rahman’ın anlatımı ile başlamaktadır. Kur’ân’ın talimi, insanın yaradılışından ve âyetlerin açıklanmasından önce zikredilmesi dikkat çekicidir.²⁹⁶

Mücadele sûresi kocası hakkında Hz. Peygamber’le tartışan bir kadından bahsederek başlıyor²⁹⁷ hemen ardından kadın ve aile hukukunun düzenlenmesine dair hükümler sıralanıyor.

Haakka sûresi, büyük bir haberi vererek başlıyor. Bu büyük haber kıyamettir. Bu kıyamet haberinin ardından canlı manzaralarla konu destekleniyor.

Mearic sûresi bilinmeyen birinin soru sorması haberi ile başlıyor. Kafirlerle verilen azab, onların kayıp içinde oluşları, Allah Teâlânın azameti, melaike ve ruh’dan bahseden âyetlerle devam ediyor.²⁹⁸

Nuh sûresi ise tamamen Hz. Nuh’un kendi kavmine olan davetini haber vermektedir. Risalet ve tevhid ile başlıyor.²⁹⁹

Abese sûresi çok farklı bir konunun haberini vererek başlıyor. Bu haber, Allah Teâlâ’nın peygamberini bile i’kaz edişinin isbatıdır. Kendisine gelen bir ama’nın o’na hakkı anlatmasını istemesi sırasında ondan yüz çevirmesinin doğru olmadığına dair bir uyarı ihtiva etmektedir.³⁰⁰

Kadir sûresi ise Kur’ân-ı Kerim’in Kadir Gecesi’nde indirildiğinin haber verilmesi ile başlıyor. Beyyine sûresi Medine’de nazil olmuştur. Dolayısıyla hem Mekkeliler için hem de Medineliler için önemli olacak bir haber veriyor. Gerek ehl-i kitabdan, gerekse putperestlerin dinlerinden vazgeçmeyecekleri hususu çok açık olarak bildirilmektedir.

Kari’a sûresi de anlaşılmasında, idrak sınırlarının zorlandığı bir haberin bildirilmesi ile

başlamaktadır.

Tekasür sûresi Mekki'dir. Bu nedenle sûre, o dönemde Mekke'de yaygın olarak işlenen bir yanlışlığın haberini vererek başlamaktadır.

Kevser sûreside doğrudan Hz. Peygamber'e ahirette verilen bir mükafatın haberi ile başlar.

Hülasa olarak haber cümlesi ile başlayan sûreler hakkında kısaca şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür;

1. Kur'ân'ın anlattıklarında kesinlik söz konusudur. Söylenen şeylerin kesin olduğunu isbat için de haber cümleleriyle sûrelere başlanmıştır.

2. Haber cümlesi ile başlayan sûrelerde de farklılıklar vardır. Bütün sûreler aynı tarzda başlanamıştır. Bazen mazi, bazen muzari sigasıyla, bazen de masdar şeklinde cümle kurulmuştur. Bu ise ne şiir ne de nesir olmayan Kur'ân'a has bir özelliktir.

3. Her sınıftan insana hitab eden Kur'ân mensupları arasında okuma-yazma bilmeyenleri de gözeterik anlaşılabılır tam cümlelerle sûrelere giriş yapmış olması muhtemeldir.

5. Kasemle Başlayan Sûreler

Kur'ân-ı Kerimde 17 sûrenin başında kasem bulunmaktadır.³⁰¹ Bu sûrelerin başında yer alan kasem farklılık gösterir. Bazen meleklerle yemin edilmekte, bazen güneşe, bazen de aya, toprağa ve hatta nebatat ile hayvana bile yemin edilmektedir.

Bu sûrelerin başında yer alan kasem'in özellikle üç şeyi isbat etmek için yapıldığını söylemek mümkündür. Bunlar; *vahdaniyet*, *risalet* ve *haşirdir*. Allah, tevhidi isbat için sadece bir sûrede, Saffât sûresinde yemin etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, orada yeminden sonra, “*Hiç şüphesiz sizin ilahınız birdir.*”³⁰² buyurmuştur. Zâriyat sûresinde de haşrin ve hesabın olabileceği konusunda yemin etmiş ve peşisıra, “*Size vad olunan diriliş elbette gerçektir. İşlerin karşılığı da mutlaka alınacaktır.*”³⁰³ buyurmuştur. Tûr sûresinde ise, o azabın meydana gelmesini müteakip, onun devamlı olacağı hususunda yemin edilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, orada yeminden sonra, “*Rabbinin cezası mutlaka vuku bulacaktır. Onu önleyecek hiçbir kuvvet yoktur.*”³⁰⁴ buyurmuştur. Necm sûresinde ise Hz. Peygamber'in, peygamber olduğu hususunda yemin edilmiştir. Böylece usul-ü selase denilen üç iman esası (tevhid, haşir ve risalet) tamamlanmıştır.”³⁰⁵

Saffât sûresi meleklerle; *Buruc* ve *Tarık* sûreleri feleğe; *Necm*, *Fecr*, *Şems*, *Leyl*, *Duha* ve *Asr* sûreleri feleğin levazımına; *Zâriyat* ve *Mürselat* sûreleri havaya; *Tûr* sûresi toprağa; *Tin* sûresi nebata; *Naziat* sûresi hayvan-ı natıkaya ve *Adiyat* sûresi ise hayvana yemin ederek başlamaktadır.³⁰⁶

Şimdi bu sûreleri tablo halinde görelim:

Saffât	37. sûre	182 âyet	Mekki	وَالصَّافَّاتِ صَفًّا
Zâriyat	51. sûre	60 âyet	Mekki	وَالذَّارِيَّاتِ ذُرُوءًا
Tûr	52. sûre	49 âyet	Mekki	وَالطُّورِ
Necm	53. sûre	62 âyet	Mekki	وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ

Kıyame	75. sûre	40 âyet	Mekki	لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الدِّينِ
Mürselat	77. sûre	50 âyet	Mekki	وَالْمُرْسَلَاتِ لَاتٍ عُرْفًا
Naziat	79. sûre	46 âyet	Mekki	وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا
Buruc	85. sûre	22 âyet	Mekki	وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ
Tark	86. sûre	17 âyet	Mekki	وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ
Fecr	89. sûre	30 âyet	Mekki	وَالْفَجْرِ
Beled	90. sûre	20 âyet	Mekki	لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ
Şems	91. sûre	15 âyet	Mekki	وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا
Leyl	92. sûre	21 âyet	Mekki	وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى
Duha	93. sûre	11 âyet	Mekki	وَالضُّحَى
Tin	95. sûre	8 âyet	Mekki	وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ
Adiyat	100. sûre	11 âyet	Mekki	وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا
Asr	103. sûre	3 âyet	Mekki	وَالْعَصْرِ

Şimdi de bu sûrelerin başında bulunan âyetlere kısaca bakalım;

Saffat sûresi meleklerle kasemle başlar ve ardından meleklerin sıfatlarını anlatarak devam eder. Zâriyat sûresinde de Saffat sûresine benzer ifadeler kullanılmaktadır.

Zâriyat’a farklı manalar verilmiştir. Bu manalardan biri de meleklerdir.³⁰⁷

Tûr, dağ anlamına gelir.³⁰⁸ Hz. Musa’nın ilahi kelamı işittiği dağın adıdır. Sûre bu dağa kasem ederek başlıyor. Ardından başka şeylere de kasem ediliyor. Satır satır dizilmiş Kitab’a,³⁰⁹ mamur bir ev olan Kabe’ye,³¹⁰ tavan gibi yükseltilmiş gökyüzü’ne³¹¹ ve nihayet denizlere³¹² kasem ederek “*Rabbini azabı mutlaka olacaktır*”³¹³ ihbarında bulunmaktadır.

Necm sûresi de batmakta olan yıldıza kasem ederek, Hz. Peygamber’in sapmamış ve yoldan çıkmamış olduğunu ifade etmektedir.

Kıyame sûresinde ise kıyametin olacağına ve ardından da nefis-i levvame’ye kasem edilmektedir. Bu ikisinin birarada zikredilişini telif eden **M. Hamdi Yazır**, kıyamet günündeki levv ve pişmanlığın önemine binaen böyle denildiğine işaretle; “*Yani kıyamet günü muhakkak olacak ve ona inanmak istemeyen emmare nefisler o gün kendisini çok levv edecek ve günahlarına pişman olacaktır.*”³¹⁴ demektedir.

Mürselat ve Naziat sûrelerinde de aynı Saffat ve Zâriyat sûrelerine benzer bir üslubda, kıyametin vaki olacağını ifade sadedinde kasem edilmiştir. Bu sûrelerin ortak bir yönü daha vardır ki; **Fahreddin Razi** bunlara “*Adiyat*” sûresini de dahil ederek farklı bir yaklaşım sergilemektedir: “*Allah Teâlâ kasemle başlayan bu beş sûrede (Mürselat, Saffat, Naziat, Zariat ve Adiyat) ‘cem-i müennes salim’ kelimeleri kullanarak yemin etmiş; ama hiçbir sûrede cemi müzekker salim kelimeleriyle yemin etmemiş ve mesela; “Salih erkek kullarıma yemin olsun!” ya da “Mukarrebine yemin olsun!” gibi bir şey dememiştir. Halbuki müzekker sigalar daha üstündür. Çünkü “vav” ve*

“nun” ile yapılan cemi müzekker salim sigası, çoğunlukla akıl sahibi varlıklar için kullanılır. Âyetlerdeki o varlıklara yapılan yeminler, haşr ve kıyamet gününü isbat maksadıyla yapılmıştır. Fakat haşri isbat, salih kimselerin sevaba, günahkarların ise azaba düşer olacaklarını gösterir. Böylece bu durum, onların dışındaki varlıklar üzerine yemin edilmesini gerektirmiştir.”³¹⁵ Razi devamla bu sûrelerdeki çoğul lafızlarla yemin edilmesinin sebebinin ‘hareket eden şeylere kasem’ edilmesine bağlamaktadır. “Allah Teâlâ bu sûrelerde çoğul lafızlar ile yemin etmiştir. Çünkü cemilerin pek çoğunda, Allah Teâlâ hareket edenlere yemin etmiştir. Vahdaniyetini ispat için yemin ettiği Saff sûresinde, “Saf bağlayıp duranlara yemin olsun ki...” önce hareketsiz varlıklara yemin etmiş, diğer dört sûre (Zariyat, Mürselat, Naziyat ve Adiyat)de ise hareketli şeylere yemin etmiştir. Halbuki Allah Teâlâ mesela “dağ”a da yemin etmiştir. Dağ ise sabittir ve değişimi yoktur. Dolayısıyla “Dağ”a yemin ederken tekil sigasını kullanmıştır.”³¹⁶

Buruc sûresinde ise burçlarla süslü semaya ve ardından va’d edilen güne, yani kıyamete yemin edilmektedir. Bu yönüyle; Saffat, Zâriyat, Tûr, Mürselat ve Naziyat sûreleri ile ortak özellik gösterir.

Tarık sûresi biraz farklılık arzeder. Burada hem semaya hem de “Tarık”a kasem edilir. Ancak bu “Tarık”ın ne olduğunu anlamak için zihinleri uyardıktan sonra onun bir yıldız olduğu haber verilmektedir. Yukarıda zikredilen sûrelerden farklı olarak burada kasem edilecek kadar önem atfedilen konu kıyamet değildir, nefistir. *إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ* “Üzerinde gözetici olmayan kimse yoktur.”³¹⁷ ve bir diğer âyet de; *فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ* “Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın?”³¹⁸ bunu göstermektedir.

Beled sûresi, Şems sûresi ve Leyl sûreleri de Tarık sûresine benzemektedir. Sadece bu sûrelerde, üzerine yemin edilen şeyler daha farklıdır. Beled sûresinde, “belde”ye, “baba”ya ve “çocuğa” yemin edilmektedir. Şems sûresinde ise kasem edilen şeyler daha çoktur. Güneş, ay, gündüz ve gece, gökyüzü, yeryüzü ve nefis. Leyl sûresine gelince burada da geceye, gündüze ve erkek ve dişi yaratana yemin vardır.

Fecir sûresinde tamamen farklı bir durum söz konusudur. Üzerine yemin edilen fecir, on gece, tek ve çift, yürüyen gece gibi soyut kavramlardır. Daha sonra Ad kavminin durumu ortaya konulmaktadır ve onların yeryüzünde hiç görülmemiş bir kavim oldukları vurgulanmaktadır.

Duha sûresindeki kasemin maksadı ise doğrudan Hz. Peygamber’dir. Çünkü sûrenin sebab-i nüzul’ü buna dairdir.³¹⁹

Tin sûresi, Adiyat sûresi ve Asr sûrelerinde ise, aynı Tarık, Beled, Şems ve Leyl sûrelerinde olduğu gibi yeminden sonra gelen konu insan ve nefisdir. Burada da farklı olan şey üzerine kasem edilenlerin değişkenliğidir. Tin sûresinde; incir, zeytin, Tûr-i Sina ve emin belde’ye yemin edilmekteyken; Adiyat sûresinde koştukça koşanlara, ateş saçanlara, sabah sefere çıkanlara, ortalığı tozu dumana katanlara ve düşman topluluğunun içine dalanlara kasem edilmektedir. Asr sûresinde ise adından da anlaşılacağı gibi asra kasem edilmektedir.

Son olarak kasemle başlayan sûreler hakkında bir kaç değerlendirme yapmak mümkündür:

1. Kasem vazgeçilmez hitab tarzlarından biridir.

2. Allah Teâlâ bu sûrelerde anlatacaklarının önemli olduğunu göstermek için yemin ederek başlamıştır.

3. Kainatı da bir kitab olarak değerlendirirsek Allah Teâlâ'nın güneş, ay, yıldızlar, gece, fecr vs.'ye yeminini daha rahat anlamak mümkün olur. Bu sûrelerde görüldüğü gibi Allah Teâlâ'nın her iki kitab'a da yemin etmesi bundandır.

6. Şart Cümlesi ile Başlayan Sûreler

Kur'ân-ı Kerim'de 7 sûre şart cümlesi ile başlamıştır.³²⁰ Bu sûreler; *Vâkı'a*, *Münafikun*, *Tekvir*, *İnfitar*, *İnşikak*, *Zilzal* ve *Nasr* sûreleridir.³²¹

Bu sûrelerden *Münafikun* ve *Nasr* sûreleri hariç diğerleri kıyameti anlatmaktadır.

Vâkı'a	56. sûre	96 âyet	Mekki	إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ
Münafikun	63. sûre	11 âyet	Mekki	إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ
Tekvir	81. sûre	29 âyet	Mekki	إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ
İnfitar	82. sûre	19 âyet	Mekki	إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ
İnşikak	84. sûre	25 âyet	Mekki	إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ
Zilzal	99. sûre	8 âyet	Medeni	إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ
Nasr	110. sûre	3 âyet	Medeni	إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ

Vâkı'a, Tekvir, İnfitar, İnşikak sûreleri Mekke'de nazil olmuştur. Hepsinde de kıyamet değişik yönleri ile ele alınır. Vâkı'a sûresinde; “*O gerçek olan kıyamet gerçekleşince neler olacak neler!.. Zaten onun olmasını yalanlayacak hiçbir delil olamaz. O kimini alçaltır, kimini yüceltir. Yer şiddetle sarsıldığı, dağlar darmadağın edilip parçalandığı, uçuşan toz zerrelere haline geldiği zaman...*”³²² şeklinde ifade edilirken, Tekvir sûresinde (لَا) edatı ile on iki hadise zikredilerek dünyanın kıyameti anlatılır. “*Güneş dürülüp ışığı söndüğü zaman; Yıldızlar yerlerinden düşüp dağıldığı zaman, Dağlar yürütüldüğü zaman, Doğurmak üzere olan develer, kıyılmaz mallar terk edildiği zaman, Vahşi hayvanlar diriltilip toplandığı zaman, Denizler ateşlenip kaynatıldığı zaman, Nefisle eşleştirildiği, ruhlar bedenlere girdiği zaman....*”³²³ İnfitar sûresinin başında ise, dünyanın kıyameti şu ifadelerle anlatılır; “*Gök yarıldığı zaman, yıldızlar parçalanıp etrafa saçıldığı zaman...Denizler birbirine katılıp tek deniz haline geldiği zaman.. Kabirlerin içi dışına çıkarıldığı zaman...*” İnşikak sûresi de “*Tekvir ve İnfitar*” sûrelerine benzer bir üslupta başlamıştır.³²⁴

Zilzal sûresi için Medeni olduğu görüşü yaygın ise de Mekki olduğunu söyleyenler de vardır. Müfessir **Seyyid Kutub**, onun Mekki sûrelerden sayılması gerektiğini zikreder.³²⁵ Çünkü ele aldığı konular ve sûrenin baş tarafındaki üslub, Tekvir, İnşikak ve İnfitar sûrelerinden farklı değildir. Hepsi bir bütünün belli parçalarını değişik yönleri ile ele almaktadır.

Münafikun ve Nasr sûrelerine gelince bu iki sûre Medine'de nazil olmuştur. Dolayısıyla sûrenin şart cümlesi ile başlaması diğerleri gibi değildir. Birinde; إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ “*Münafıklar sana geldiğinde, ‘Biz, senin Allah’ın peygamberi olduğuna şahadet ederiz,*

derler”³²⁶ şeklinde başlarken; diğerinde ise **وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا** “Allahın yardımı ve zaferi geldiğinde, insanların Allahın dinine akın akın girdiklerini görürsün”³²⁷ buyurulmaktadır.

Netice olarak Şart cümlesi ile başlayan sûreler hakkında şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür.

1. Normal kullanımlarda şart cümlelerinde kesinlik yoktur. Oysa Kur’ân’ın şart cümlesi ile başlayan sûrelerinde kesinlik ve kati’yyet daha fazladır. Bu Kur’ân’a has bir özelliktir.
2. Bu sûrelerde görülen ortak bir özellik yine korkutma ve kıyameti hatırlatmadır. Tek istisnası Nasr sûresidir.

7. Emir Cümlesi ile Başlayan Sûreler

Kur’ân-ı Kerim’in altı sûresinin başında emir cümlesi yer almaktadır.³²⁸ Bu sûrelerden Alak sûresi hariç diğerlerinin hepsi **قُلْ** “söyle!” ifadesi ile başlamıştır.³²⁹ Sadece Alak sûresi **اقْرَأْ** “Oku!” emri ile başlamıştır. Şimdi bu sûreleri tablo halinde görelim:

Cinn	72. sûre	28 âyet	Mekki	قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ
Alak	96. sûre	19 âyet	Mekki	اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ
Kafirun	109. sûre	6 âyet	Mekki	قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ
İhlas	112. sûre	4 âyet	Mekki	قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ
Felak	113. sûre	4 âyet	Medeni	قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ
Nas	114. sûre	5 âyet	Medeni	قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ

Emir cümlesi ile başlayan bu altı sûrenin ortak özelliği, hepsinde de hitabın doğrudan Hz. Peygamber’e yapılmış olmasıdır.³³⁰

Cinn sûresinde, **قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ** “Ey Muhammed!) De ki, cinlerden bir topluluğun Kur’ân’ı dinlediği bana vahyolundu...”³³¹; Alak sûresinde, **اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ** “Ey Muhammed!) Yaradan rabbinin adıyla oku!....”³³²; Kafirun sûresinde, **قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ لَا** “Ey Muhammed!) De ki, Ey inkarcılar! Ben sizin taptıklarınıza tapmam....”³³³; İhlas sûresinde, **قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ** “De ki, O Allah tekdir....”³³⁴; Felak sûresinde, **قُلْ أَعُوذُ** “Ey Muhammed!) De ki, yarattıklarının şerrinden feleğin rabbine sığınırım....”³³⁵; Nas sûresinde ise **قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ** “Ey Muhammed!) De ki, İnsanların rabbine sığınırım....”³³⁶

Söylenmesi Allah tarafından istenen konunun ortak yönü, inanç ve akide meselesidir. Dolayısıyla Allah Teâlânın emirle başlayan bu sûrelerdeki muradı, aslında Hz. Peygamber’in sadece bir elçi olduğu, o’nun; bu söylenenlerde herhangi bir müdahalesinin bulunamayacağını bilmesidir. Emir cümlesi ile başlayan sûreler için şunları söylemek mümkündür;

1. Bu söz Allah’ın kelamıdır.
2. Sûrelerde muhatap Hz. Peygamber’dir.
3. Dinleyicinin ya da okuyucunun dikkatini çekmek için emirle başlanmıştır. Çünkü emir ancak

yüksek ve yüce bir makamdan olur.

8. Soru ile Başlayan Sûreler

Kur'ân-ı Kerimde altı sûre de soru cümlesi ile başlamaktadır.³³⁷ Bu sûreler şunlardır; *İnsan* , *Nebe*, *Ğaşiye*, *İnşirah*, *Fil*, *Maun* sûreleridir.³³⁸

İnsan	76. sûre	25 âyet	Mekki	هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ
Nebe	78. sûre	40 âyet	Mekki	عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ
Ğaşiye	88. sûre	26 âyet	Mekki	هَلْ أَتَاكَ حَدِيثٌ
İnşirah	94. sûre	8 âyet	Mekki	أَلَمْ تَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ
Fil	105. sûre	5 âyet	Mekki	أَلَمْ تَرَ كَيْفَ
Maun	107. sûre	7 âyet	Mekki	أَرَأَيْتَ الَّذِي

Bu altı sûrenin de Mekke'de nazil olması dikkat çekicidir. Bu sûrelerin biri hariç hepsi amme cüz'ünde yer almaktadır. Bu cüz'de yer alan sûrelerin bir özelliği de insan ruhu üzerinde tesir icra edebilecek bütün edebi sanatların kullanılmasıdır. O dönemde yaşayanların dikkatlerini çekebilmek, duygu ve ilgilerini uyandırabilmek ve onları hakka doğru çekebilmek maksadıyla farklı ifadeler ve hitab tarzları benimsenmiştir.³³⁹

Soru sorarak cümleye başlamak da edebi sanatlardan biridir. Buradaki altı sûrede görülen husus zihinleri uyarmak ve onları intibaha getirmektir.

Şimdi bu sûrelere bakalım: İnsan sûresinde genel bir ifade ile o'nun kayde değer olup olmadığı sorulur; *Dehrin akışı içinde öyle zaman geçti ki, o dönemde, insanın adı bile anılmazdı.*³⁴⁰

Nebe sûresi, *Neyi soruşturuyorlar? Üzerinde anlaşmazlığa düştükleri büyük haberi mi?*³⁴¹ Ğaşiye sûresi *(Ey insanoğlu!) Her şeyi kaplayacak kıyametin haberi sana geldi mi?*³⁴² İnşirah sûresi, *أَلَمْ تَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ وَوَضَعْنَا عَنكَ* *(Ey Muhammed!) senin göğsünü açmadık mı? Belini büken yükünü üzerinden almadık mı?*³⁴³ Fil sûresi ve Maun sûresi ise; *أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ* *(Ey sahiblerine rabbinin ne ettiğini görmedin mi?)*³⁴⁴, *أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالْدينِ* *“Dini yalan sayanı gördün mü?”*³⁴⁵ şeklinde başlamaktadır.

Soru ile başlayan sûreler hakkında şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür;

1. Soru sorarak söze başlamak edebi sanatlardan sayılmaktadır.
2. Kur'ân'ın bir hedefi de insanlara bilmediklerini ya da yanlış bildiklerini öğretmektir. Bunun yolu ise en kolay şeyi sorarak gerçekleştigiinden böyle bir usul benimsenmiş olabilir.
3. Soru ile başlayan sûrelerin ortak bir özelliği de “*taaccüb*” olarak görülmektedir.

9. Dilek ve Temenni ile Başlayan Sûreler

Bunlar, *Mutaffifin*, *Hümeze* ve *Leheb* sûreleridir. Üç sûre de; dilek ve temenni ile

başlamaktadır.³⁴⁶

Mutaffifin	83. sûre	36 âyet	Mekki	وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ
Hümeze	104. sûre	9 âyet	Mekki	وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ
Leheb	111. sûre	5 âyet	Mekki	تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ

Bu üç sûrenin ortak özelliği korkutmadır. *Mutaffifin sûresinde*, ölçüde-tartıda noksanlık yapanlar korkutulurken,³⁴⁷ *Hümeze sûresinde*, diliyle çekiştirip alay edenler,³⁴⁸ *Leheb sûresinde* ise Hz. Peygamber’in yakın akrabası Ebû Leheb korkutulmaktadır.³⁴⁹

Dilek ve temenni ile başlayan bu üç sûre hakkında son olarak şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür; Dilek ve temenni ile söze başlamak kulağa hoş gelen bir hitab tarzıdır. Ancak bu temenninin menfi ve olumsuz olması, aynı şekilde bir o kadar ürperti vericidir. Kur’ân üç sûrenin başında böyle bir yol benimsemiştir. Çünkü Kur’ân dışı gidilen yolun ne kadar çirkin ve kötü olduğunu göstermek istenmiştir.

10. Farklı Başlayan Sûre

Kur’ân-ı Kerim’de sadece **Kureyş sûresi** ta’lil ile başlamıştır.³⁵⁰ Bu sûre de Mekke’de nazil olmuş ve dört âyetten meydana gelmektedir. Bu sûre kendine has bir başlangıç cümlesi ile başlamıştır “لَا يَلَافِ قُرَيْشٍ إِلَّا فِيهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ” *“Kureyş kabilesinin yaz ve kış yolculuklarında uzlaşması ve anlaşması sağlanmıştır.”*³⁵¹ Başlangıç yönü ile Kureyş sûresi, Kur’ân-ı Kerim’de tek sayılmaktadır.³⁵²

B- Kur’ân-ı Kerim Sûrelerinin Sonları (Hatimleri)

Kur’ân-ı Kerim sûrelerinin sonu dinleyicinin kulağına hoş gelen ifadelerle son bulmaktadır. Okuyucu ya da dinleyici bu bölümlerde anlar ki, artık ilahi kelimeler sona ermektedir. Genelde kulağı tırmalayıcı ifadeler yerine daha düz ve sade, daha hülasa edici cümleler tercih edilmektedir. Bu ise Kur’ân’ın bedi’i güzelliklerinden biri sayılmaktadır.³⁵³

Müstakil tefsir yazarlar bu konu üzerinde durmakla birlikte meseleye gereken önemi verdiklerini söylemek hayli zordur. Bütün tefsir kitaplarında ki genel yaklaşım; ilgili sûrenin tefsirinin sonunda bir kaç cümle ile meseleyi bağlamak yönünde olmuştur.

Razi başta olmak üzere **Bika’i**, **Ebû Hayyan**, **Ebu’s-Suud** ve **Alusi** gibi müfessirler tefsirlerinde bu konuyu işlemekle birlikte, muasır müelliflerin konu üzerinde daha ağırlıklı durdukları görülmektedir. Özellikle **Seyyid Kutub** “*Fi Zilali’l-Kur’ân*” adlı tefsirinde her sûrenin sonunda “*Hatime*” başlığını kullanmadan son değerlendirmeler de bulunur.³⁵⁴ Aynı şekilde muasır müfessirlerden **Muhammed Hicazi**, **Said Havva** ve **Muhammed A. Sabuni** de sûrelerin sonları konusuna eserlerinde geniş yer verenlerdir. **Hicazi** tefsiri “*Tefsirü’l-Vadih*” da خَاتِمَةُ السُّورَةِ başlığını kullanmış ve sûrenin bitişi ile ilgili bilgiler vermiştir. O’nun pek çok sûrenin sonunda

“Fevkalade güzel bir bitiştir” ifadesini kullandığını görüyoruz.³⁵⁵ Müellif **Said Havva** ise “*el-Esas Fi't-Tefsir*” de **أَوَاخِرُ السُّورَةِ** başlığını kullanmış ve özellikle her sûrenin sonuna gelindiğinde ele aldığı sûreyi Bakara sûresinin baş tarafı ile olan ilgisi doğrultusunda irtibatlandırır.³⁵⁶ Sûre sonları konusu ile ilgili olarak **Said Havva'nın** çok farklı bir üslub sergilediği görülmektedir.³⁵⁷ Bu konuda bir diğer müfessir **Sabuni**'dir. Tefsiri “*Safvetü't-Tefasir*” de istisnasız her sûreye temas etmiş ve bu konuda güzel bir metod ortaya koymuştur.³⁵⁸ Bu metoda göre müellif, daha sûrenin giriş kısmında bir hulasa yapar ve bu bölümde sûrenin sonunun nasıl bittiği üzerinde durur. Daha sonra da ayrıca sûrenin sonuna geldiğinde bu konuya tekrar döner ve daha ayrıntılı bilgiler verir.

Kendisine ait müstakil bir tefsiri bulunmayan ancak Kur'ân ilimlerinde önemi kabul edilen **İbn Ebi'l-İsbi** “*Bediu'l-Kur'ân*” isimli eserinde, sûre sonlarının nasıl bittiğini tek tek ele almıştır. Söz konusu eserinde **İbn Ebi'l-İsbi'nin** “*Hüsnü'l-hatime*” başlığını kullandığı görülmektedir. Bu da göstermektedir ki; müellif bu konuya bir ilim dalı olarak yaklaşmaktadır. **İbn Ebi'l-İsbi** Kur'ân-ı Kerim'deki 114 sûrenin bütününe sonları itibariyle tek tek ele almış ve tespitlerde bulunmuştur.³⁵⁹

İbn Ebi'l-İsbi'nin dışında tefsirlerinde küçük başlıklar halinde bu konuyu ele alan başka müfessirler de olmuştur. Bunlardan biri **Nimetullah en-Nehcevani**'dir. O, tefsirinde her sûre için *Hatime* başlığı altında kısa da olsa bir bölüm ayırmıştır. Mesela her sûrenin sonunda “*Hatime*” başlığı altında sûrenin özeti yapılmıştır.”³⁶⁰ Bu bölümde özellikle sûre içinde anlatılan konulardan çıkarılan dersler ve ibretler ele alınmıştır. **Nehcevani** yine her sûrenin sonunda bulunan “*Hatime*” bölümünde “*Sana gerek...*” ifadesini kullanarak bazı öğüt ve tavsiyelerde bulunmuştur.³⁶¹ Rahman sûresinin “*Hatime*”sinde şöyle demektedir: “*Ey hakkın azamet ve celalini gerçek manada bilen, vuslat ve cemalin zülaline susamış olan arif kişi; umumi ahvalinde özellikle Allah Teâlâ hakkında yalancı ve inkara yönelmemen gerekir. Her yönde ve her yerde cereyan eden hadiseleri, her türlü nimeti, fazileti, azabı ve sıkıntıyı vermeye son derece muktedir olan Melik, Cebbar, Aziz ve Gaffar olan Allah'tan başka birine aitmiş gibi göstermemen gerekir. Keza umum ahvalinde Allah'ın nimetlerine karşı şükür etmeye, lütuf ve kereminin hukukunu vermeye devam etmen gerekir. Allahtan gafil olmaktan ve masiva ile iştigalden zinhar sakın! Bütün zamanlarında ve her halükarda korku ile ümit arasında mekik dokuyarak ilahi kudretin huzurunda bulun. Ve hiçbir zaman Allahın rahmetinden ümidini kesme. Zira hakikat şudur ki; kafirler guruhundan başkası Allahın rahmetinden ümidini kesmez. Allahım! bizleri kısıkvrak yakalayışından korkan zümreden eyle!*”³⁶²

Başta **Zerkeşi** ve **Suyuti** olmak üzere sûrelerin sonları ile ilgili olarak usul ulemasının kullandığı en genel tanım şudur: “*Genel olarak bakıldığında sûre sonları; bir kısım öğüt ve tavsiyeler, dua, feraiz, tahmid, tehlil, va'd ve vaid gibi konuları içermektedir.*”³⁶³ Biz bu tesbite katılmakla beraber yaptığımız çalışmada, bu genel ifadenin Kur'ân'da sanki bir kaideye bağlı olduğunu gördük. Bu durum ile sanki Kur'ân, kendisini okuyanlardan takdir hissi beklemektedir. Yaptığımız çalışmada sûrelerin sonları ile ilgili ulaştığımız neticede gördük ki: Kur'ân-ı Kerim'i meydana getiren 114

sûrenin sonu şu iki şekilden biri ile bitmektedir:

1. Sûre sonları ya Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının zikredilmesinin yer aldığı fezlekeler ile bitmiştir.

2. Ya da va'd ve va'id ile yani korku ve teşvik ifade eden müjdelerle son bulmuştur.

Bu metodu bütün Kur'ân sûrelerine uyguladığımızda durum daha iyi anlaşılacaktır.

Kur'ân-ı Kerim; hatimelerde genellikle ya el-Esmâü'l-Hüsna'yı veya onun manalarını içeren bazı öz ifadeler kullanmıştır. Akı, tefekküre sevk etmek için zikredilen bu fezlekelerde, Kur'ân'ın ulvi hikmetinden bazı işaretler ve Allah Teâlâ'nın hidayet kaynağından bazı sızıntılar, Kur'ân'ın i'cazının parıltılarından zuhur eden bazı kıvılcımlar olduğu söylenebilir.³⁶⁴ Öteyandan anlatılan konunun sonunda, o konuyu iyice ruha yerleştiren fasılalar (takib cümleleri) konusu, Kur'ân'ın “belaği nükteleri”nden sayılmaktadır.³⁶⁵

“*Havatimu's-Suver*” konusunda sûre sonlarının insanları hep belli noktalara yönlendirdiği görülmektedir. Bu yönlendirme insanın yaradılış amacına uygun olarak yapılır. Bu yapılırken de aslında zihinleri uyarmak ve tenbih etmek hedefi gözetilir. Çünkü Kur'ân'ın muhatabı zaten insandır.

1. Esmâü'l-Hüsna ile Biten Sûreler

Halk arasında “*el-Esmâü'l-Hüsna*” da denilen Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları nas ile sabittir. Kur'ân ve Hadis'de bununla ilgili çok şeyler söylenmiştir. Ancak konumuz bu olmadığı için sözü uzatmayarak sadece bu konu ile ilgili bir örneği ele alacağız: “Meşhur Arap dil bilimcisi Esmâ'i der ki; “Ben, Maide sûresini okuyordum. Yanımda da bir bedevi vardı. Ne zaman ki, **وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ** “*Erkek hırsız ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak ellerini kesin. Allah Aziz ve Hakim'dir.*”³⁶⁶ âyetine gelince sonunu **وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ** “*Allah Aziz ve Ğafur'dur*” şeklinde sehven yanlış okumuşum. Bedevi dedi ki; “Bu kimin sözü?” “Allah kelimidir” dedim. “O zaman tekrar oku!” dedi. Bu defa ben düzelterek; **وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ** “şeklinde okuyunca, bedevi; “Şimdi doğru okudun” dedi.”³⁶⁷

Sûrelerin sonlarında olmasa bile âyetlerin sonunda çok sık kullanılan **وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ** “*Allah her şeye kadirdir*”³⁶⁸ ya da **إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ** “*Muhakkak Allah göğüslerde olanı bilir.*”³⁶⁹ gibi ifadelerin Kur'ân'ın cümle dizilişinde siyaka uygun olarak bu isimlerin özellikle seçildiğini söylemek mümkün.³⁷⁰

Görüldüğü gibi Allah'ın isim ve sıfatları anlatılan konu ile, siyak ve sibak münasebetine uygun olarak kullanılmıştır. Yoksa sadece lafzi güzellik olması için kullanılmamıştır.

Yaptığımız araştırmada, Kur'ân-ı Kerim'in 47 sûresinin sonunda bu ifadelerin kullanıldığını tesbit ettik. Bu demektir ki neredeyse Kur'ân sûrelerinin yarısının sonu bu ifade biçimleri ile son bulmuştur. Birazdan bunları tek tek ele aldığımızda görülecektir ki, Kur'ân'ın tertibi tevkiidir ve O'nun pek çok üstün yanılla beraber, sûre sonlarındaki bu letafeti ve güzelliği de ayrıca mucizedir.

Bu konuda yapılmış bir çalışma olmadığından dolayı, biz burada bibliyografik kaynaklara girmeden doğrudan doğruya ilgili âyetleri sadece mealleri ile birlikte vermekle iktifa edeceğiz.

“ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ” - Allah her şeyi hakkıyla bilir. [371](#)

“ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ” - Allah her şeye hakkıyla kadirdir. [372](#)

“ وَاتَّهَ لَغُفُورٌ رَحِيمٌ ” - Muhakkak O Ğafur ve Rahim'dir. [373](#)

“ أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ” - Muhakkak Allah her şeyi hakkıyla bilir. [374](#)

“ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ” - O, büyük Arş'ın Rabbidir. [375](#)

“ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ” - O, Hükmedenlerin en hayırlısıdır. [376](#)

“ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ” - Allah şahid olarak yeter. [377](#)

“ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ ” - Çünkü O tek ilah'dır. [378](#)

“ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ عَلَى مَا تَصِفُونَ ” - Rahman ve Müstean olan Rabbimiz.. [379](#)

“ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ ” - O ne güzel Mevla ne güzel Yardımcı'dır. [380](#)

“ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ” - Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın. [381](#)

“ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ” - Allah her şeyi bilendir. [382](#)

“ لَهُ الْحُكْمُ ” - Hüküm yalnız O'na aittir.. [383](#)

“ وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ” - Allah iyi davrananlarla beraberdir. [384](#)

“ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ” - Allah bilen ve her şeyden haberdar olandır. [385](#)

“ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ” - Allah Ğafur ve Rahim'dir. [386](#)

“ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا ” - Allah kullarını görür. [387](#)

“ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ” - O'na döndürüleceksiniz. [388](#)

“ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ” - Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamdederim. [389](#)

“ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ” - Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamdederim. [390](#)

“ أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ ” - Çünkü O, her şeyi kuşatandır. [391](#)

“ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ” - O, Aziz ve Hakim'dir. [392](#)

“ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ ” - Allah Ğani'dir... [393](#)

“ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ” - Allah yaptıklarınızı görmektedir. [394](#)

“ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٌ ” - (O) Güçlü Hükümdardır. [395](#)

“ تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ” - (O) çok yüce ve Cömerttir. [396](#)

“ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ” - Büyük Rabbinin ismiyle.. [397](#)

“ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ” - Allah büyük lütuf sahibidir. [398](#)

“وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ” - *O, Aziz'dir, Hakim'dir.*³⁹⁹

“وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ” - *Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.*⁴⁰⁰

“الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ” - *...O, Azizdir, Hakim'dir.*⁴⁰¹

“يَا سَمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ” - *Büyük Rabbinin adıyla..*⁴⁰²

“إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ” - *Allah Ğafur ve Rahim'dir.*⁴⁰³

“هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ” - *O, korkulmaya ve bağışlamaya daha layıktır.*⁴⁰⁴

“إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا” - *Allah, Alim ve Hakim'dir.*⁴⁰⁵

“إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ” - *Alemlerin Rabbi olan Allah (ancak) dileyebilir.*⁴⁰⁶

“أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ” - *Allah hükmedenlerin en iyisi değil mi?*⁴⁰⁷

“إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ” - *Rableri o gün onlardan Haberdar'dır.*⁴⁰⁸

“إِنَّهُ لَكَ أَنْ تَوَابًا” - *Çünkü O, tevbeleri kabul edicidir.*⁴⁰⁹

“وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ” - *Hiç bir şey O'na denk değildir.*⁴¹⁰

Burada verdiğimiz âyetlerin içinde “*el-Esmaü'l-Hüsna*” olarak anılan Allah'ın güzel isimleri yer almaktadır. “*el-Esmaü'l-Hüsna*” olarak doğrudan anılmayan ancak gerek mefhum-u muhalefet, gerek istifham ve gerekse ikrar tarikiyle Allah'ın isimleri arasında kullanılanlar da vardır.⁴¹¹

“وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ” - *Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.*⁴¹²

“وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ” - *Rabbin yaptıklarınızdan gafil değildir.*⁴¹³

“وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ” - *Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*⁴¹⁴

“وَإِنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا” - *Allah ilmiyle her şeyi ihata etmiştir.*⁴¹⁵

“وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا” - *(O) her şeyi tek tek sayar.*⁴¹⁶

“أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى” - *(O) ölüleri diriltmeye kadir değil midir?*⁴¹⁷

2. Sûrelerin Va'd ve Vaid (Müjde ve Korkutma) İfadeleriyle Sona Ermesi

Bu bölümde lafızdan ziyade mana üzerinde ağırlıklı olarak duracağız. Bu sebeple yukarıda geçen sûreleri belki yine tekrar ele almamız gerekebilecektir.

Sûrelerin sonları genelde, tavsiyeler, dua, teşvik, korkutma, tahmid ve tehlil ile tafsil ve feraiz olarak karşımıza çıkmaktaysa da⁴¹⁸ biz bunu tek bir başlık altında toplamayı uygun bulduk: “*Va'd ve Va'id*”. Yani birincisi; teşvik etme, müjdeleme, gayrete getirmedir. İkincisi ise korkmak ve korkutmaktır. Şimdi sûrelerin sonlarına tek tek bakmak sûretiyle bunu görmeye çalışalım;

Fatiha sûresinin sonunda tafsil vardır.⁴¹⁹ “غَايِرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ”⁴²⁰ *Gazaba uğramayanlar ve sapmayanlar*” sûrenin son kelimeleridir. Bundan önce geçen ifadelerde ise “*أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ*”⁴²¹ *Kendilerine nimet verdiklerinin*” âyeti yer almaktadır. Son âyet, işte bunu tafsil

etmektedir.

Bakara sûresinin son iki âyeti mü'minlerin duası ile son bulmaktadır.⁴²²

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ “*Ya Rabbena! Eğer unuttuk veya kasıtsız olarak yanlış yaptıysak bundan dolayı bizi sorumlu tutma. Ya Rabbena! Bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ya Rabbena! Takat getirmeyeceğimiz şeylerle bizi yükümlü tutma. Affet bizi, lütfen bağışla kusurlarımızı, merhamet buyur bize! Sensin Mevlamız, yardımcımız! Kafir topluluklara karşı Sen yardım eyle bize!*”⁴²³

Al-i İmran sûresinin sonunda mü'minlere çok önemli tavsiyelerde bulunulur.⁴²⁴

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ “*Ey iman edenler! sabredin, sabır yarışında düşmanlarınızı geçin, Cihad için daima hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki felah bulup başarıya eresiniz.*”⁴²⁵

Nisa sûresinin sonu ise tavsiyeler ve feraiz ile ilgilidir.⁴²⁶ Uzun olan bu âyette:

قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ “*De ki, kelale’nin yani babası ve çocuğu olmayan kişinin mirası hakkında Allah şöyle bildiriyor: Çocuğu olmayıp bir kız kardeşini bırakarak ölen bir adamın terikesinin yarısı kız kardeşine aittir....*”⁴²⁷ denilmektedir.

Maide sûresinin sonunda tazim ifade eden âyetler vardır.⁴²⁸

لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ “*Göklerin, yerin ve oradaki her şeyin hakimiyeti Allah’ındır ve O her şeye hakkıyla kadirdir.*”⁴²⁹

En’am sûresinin sonunda ise hem teşvik hem korkutma vardır.⁴³⁰

إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ “*Muhakkak ki Rabbin, cezalandırmayı dilediğinde işi çarçabuk bitirir ve muhakkak o gafurdur, rahimdir (affi, merhamet ve ihsanı pek boldur).*”⁴³¹

Araf sûresinin sonunda ibadete teşvik ve meleklerin sıfatlarından bahsedilmektedir.⁴³²

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ “*Rabbine yakın melekler, O’na kulluk ve ibadet etmekten asla kibirlenmez, hep O’nu tenzih ederler ve yalnız O’na secde ederler.*”⁴³³

Enfal sûresinin sonu cihada teşvik ve akrabayı gözetmeye dairdir.⁴³⁴

فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ “*Sizinle birlikte savaşanlar var ya işte onlar da sizdendir. Allah’ın hükmüne göre, akrabalık yönünden yakınlıkları olanlar, birbirlerine varis olmaya daha layıktır. Muhakkak ki Allah her şeyi hakkıyla bilir.*”⁴³⁵

Tevbe sûresinin sonunda ise teselli, tavsiye ve tehlil vardır.⁴³⁶

Kehf sûresinin sonunda ise Hz. Peygamber'in sadece tebliğ memur olduğu ve tevhid gerçeği

anlatılmaktadır.⁴⁵²

“De ki: Ben sadece sizin gibi bir insanım. *Ancak şu farkla ki bana ‘sizin ilahınız tek ilahtır’ diye vahyediliyor...*”⁴⁵³

Meryem sûresinin sonunda korkutma ifadeleri vardır.⁴⁵⁴
“Hem biz onlardan önce *nice nesiller imha ettik! Onlardan hissedip gördüğün yahut sesini işittiğin tek kişi bile var mıdır?*”⁴⁵⁵

Ta-Ha sûresinin sonunda doğru yola teşvik vardır.⁴⁵⁶
“Doğru yolu tutanların, hidayete erenlerin kim olduğunu yakında anlayacaksınız!”⁴⁵⁷

Enbiya sûresinin sonu ise dua ile bitmektedir.⁴⁵⁸
“Ya Rabbi! Adaletle hükmünü ver! *Rabbimiz rahmandır, sizin bunca isnad ve iftiralarınıza karşı yegane müsteandır.*”⁴⁵⁹

Hacc sûresinin son âyeti uzundur ve, teşvik, tavsiye, vaaz içiçe verilmektedir.⁴⁶⁰
“Allah yolunda *gereği gibi cihad edin. Haydin namazı hakkıyla ifa edin, zekatı verin ve Allah’a sımsıkı bağlanın. O sizin biricik mevlanız, efendinizdir. O ne güzel mevla ve ne güzel yardımcıdır.*”⁴⁶¹

Mü’minun sûresinin son âyeti de duadır.⁴⁶²
“De ki: Ya Rabbi! Sen bizi affet, Sen bize merhamet et. *Zira merhamet edenlerin en hayırlısı Sensin Sen!*”⁴⁶³

Nur sûresinin son âyetinde tevhid hakikatine karşı tazim ve tebcil vardır.⁴⁶⁴
“*Alâ in lillâhi mâ fî ssmâvât ve l’arzi qd’i’elâm mâ antümعليه ويوم يُرجعون إليه فينبئهم بما عملوا*”
“Göklerde ve yerde ne varsa Allah’ındır. O şu anda içinde bulunduğunuz durumu da pek iyi biliyor. İnsanların kendi huzuruna götürülecekleri büyük duruşma günü, yapmış oldukları şeyleri tek tek kendilerine bildirip karşılığını verecektir...”⁴⁶⁵

Furkan sûresi son âyeti duanın önemine dikkat çekmektedir.⁴⁶⁶
“De ki: Duanız olmazsa Rabbim size ne diye değer versin *ki?...*”⁴⁶⁷

Şuara sûresi sonunda korkutma vardır.⁴⁶⁸
“Zalimler de nasıl bir inkılab ile devrileceklerini, *yakında öğrenirler.*”⁴⁶⁹

Neml sûresinin son âyeti yine dua ile bitmektedir.⁴⁷⁰

“De ki: Hamd O Allah’a olsun ki size ergeç alametlerini gösterecek siz de onları tanıyacaksınız. Senin Rabbin, yaptıklarınızdan habersiz değildir.”[471](#)

Kasas sûresinin son âyeti tevhide işaret ederek Allah Teâlâyı tazimi ihtiva etmektedir.[472](#)
“Allah ila وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ beraber başka hiçbir ilaha yalvarma! Ondan başka ilah yoktur. O’nun vechi (zâtı) hariç, her şey yok olacaktır. Hüküm O’nundur ve hepiniz O’nun huzuruna götürüleceksiniz.”[473](#)

Ankebut sûresinin son âyetinde va’d, yani teşvik vardır.[474](#)
“وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ” Bizim uğrumuzda gayret gösterip mücahede edenlere elbette muvaffakiyet yollarımızı gösteririz. Muhakkak ki Allah iyi davrananlarla beraberdir.”[475](#)

Rum sûresinin sonu da tavsiye ihtiva etmektedir.[476](#)
“فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفُّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ” Sabret! Çünkü Allah’ın va’di kesindir. Sakın ona inanmayan seni paniğe düşürmesin, seni dayanıksız bulmasın ve seni endişelendirmesinler.”[477](#)

Lokman sûresi sonunda Allah’ın kudretini tazim söz konusudur.[478](#)
“إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ” Kıyamet saatinin ne zaman geleceğini yalnız Allah bilir. Yağmuru da O indirir, rahimlerde olanı O bilir. Hiçkimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Herşeyi mükemmel tarzda bilen ve her şeyden haberdar olan Allah’tır.”[479](#)

Secde sûresi sonunda va’id, yani korkutma vardır.[480](#)
“فَاعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ إِنََّّهُمْ مُنْتَظِرُونَ” Şimdi sen onları kendi hallerine bırak. Çünkü onlar da senin akibetini beklemektedirler.”[481](#)

Ahzab sûresi sonunda va’d ve va’id birarada geçmektedir.[482](#)
“لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ” Bunun varacağı sonuç da, Allah’ın münafık erkekleri ve münafık kadınları, müşrik erkek ve müşrik kadınları cezalandırması, mümin erkek ve mümin kadınların ise tövbelerini kabul buyurması olacaktır. Allah gerçekten gafurdur, rahimdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur).”[483](#)

Sebe’ sûresi ve Fatır sûrelerinin sonunda korkutma ve endişeye sevk etme vardır.[484](#)
“وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ لَمَّا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ” Neticede, tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi, kendileriyle, arzuladıkları şeyler arasına artık engel

konur. Çünkü onlar, kıyamet hakkında gerçekten insanları kötü zanna düşüren bir şüphe içindeydiler.”⁴⁸⁵ Fatır sûresinde ise şöyle denilir:

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا “Eğer Allah insanları işledikleri günahlar yüzünden cezalandıracak olsaydı, dünyada tek bir insan bile bırakmazdı; ama Allah onların cezasını belirlenmiş bir vadeye kadar erteler. O vadeleri geldiği vakit hükmünü yerine getirip onları cezalandırır. Çünkü Allah kullarını tamamen görmektedir.”⁴⁸⁶

Ya-Sin sûresinin, Saffat ve Zümer sûrelerinin son âyetleri ta’zim ve tesbih ile bitmektedir.⁴⁸⁷ فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ “Sübhandır, münezzehtir o Zat ki, her şey üzerinde hakimiyet elindedir. Ve hepinizin de dönüşü, O’na olacaktır.”⁴⁸⁸ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ وَالْقُضِيَّ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ “Bütün hamdler alemlerin rabbi olan Allah’adır.”⁴⁸⁹ رَبِّ الْعَالَمِينَ “Derken, aralarında adaletle hükmolunur ve ‘Hamd-ü senalar Rabbülalemin olan Allah’a mahsusdur!’”⁴⁹⁰

Sad sûresinin sonunda va’id, yani korkutma vardır.⁴⁹¹ وَلَتَعْلَمَنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ “O’nun verdiği haberin doğruluğunu bir zaman sonra siz de pek iyi öğreneceksiniz.”⁴⁹²

Mü’min, Duhan, Zâriyat sûrelerinin sonları doğrudan va’id, yani korkutma ifade eden âyetlerle son buluyor.

فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَاسَنَا “Fakat şiddetimizi gördüklerinde iman etmeleri kendilerine fayda sağlamadı...”⁴⁹³ فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُّرْتَقِبُونَ “Sen bekle, onlar da beklemektedirler.”⁴⁹⁴ قَوْلٍ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ “Ama tehdit olundukları o gün de gelince, çekeceklerinden dolayı vay o kafirlerin haline!”⁴⁹⁵

Fussilet, Şura, Casiye, Hucurat, Tûr, Necm ve Rahman sûrelerinin sonları ise hemen hemen aynı doğrultuda, Allah Teâlâ’yı tazim ifade eden âyetlerle son bulmaktadır.

فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَاسَنَا “Ama dikkat edin ki onlar Rab’lerine kavuşma hususunda şüphe içindedirler. İyi bilin ki O, her şeyi ilmi ve kudreti ile kuşatmıştır.”⁴⁹⁶ أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ “İyi bilin ki bütün işler eninde sonunda Allah’a döner.”⁴⁹⁷

وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ “Göklerde ve yerde ululuk yalnız O’na aittir.”⁴⁹⁸ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ “Muhakkak ki Allah göklerin ve yerin gaybını bilir. Bütün bunları bilen Allah, sizin yaptığınız her şeyi de elbette görür.”⁴⁹⁹ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ “Geceleyin de, gecenin sonunda yıldızların batışının ardından da O’na ibadet edip tenzih et.”⁵⁰⁰ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا “Haydi artık Allah’a secde ve ibadet ediniz!”⁵⁰¹ تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ “Azamet ve keramet sahibi olan Rabbinin adı çok

yücedir, çok yüce!”[502](#)

Zuhur ve Ahkaf sûrelerinin sonları; Hz. Peygamber’e tavsiye ve onu teselli ihtiva eden ifadelerle sona ermektedir.[503](#)

“فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ” *“Şimdi sen onlardan yüz çevir ve: ‘Selam size!’ de. Artık yakında maruz kalacakları akıbeti öğrenirler.”*[504](#)

“فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ” *“O halde ey Resulüm! O üstün azim sahipleri olan peygamberler nasıl sabrettilerse, sen de sabret!...”*[505](#)

Muhammed sûresi son âyetinde tavsiye ve tazim birlikte ele alınmıştır.[506](#)

“فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلُ عَنْ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ” *“İçinizden bazıları cimrilik eder. Her kim cimri davranırsa, ancak kendine cimrilik eder. Müstağni (hiçbir şeye ihtiyacı olmayan), Allah’tır; muhtaç olan ise sizlersiniz. Şayet imandan ve takvadan yüz çevirirseniz O, yerinize başka bir millet getirir de, onlar sizin gibi hayırsız, itaatsiz olmazlar.”*[507](#)

Fetih sûresinin son âyeti’nde uzun uzun mü’minleri anlatır ve onları teşvik eder.[508](#)

“وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا” *“İşte böylece Allah, onlar gibi iman edip makbul ve güzel işler yapanlara bir mağfiret ve büyük bir mükafat hazırlamıştır.”*[509](#)

Kâf sûresi sonunda va’d ve va’id birarada geliyor.[510](#)

“فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ” *“Senin yapacağın iş, sadece tehdidimden endişe edecek kimseleri Kur’ân ile irşad etmektir.”*[511](#)

Kamer sûresinde ise sadece va’d, yani teşvik ve müjde var.[512](#)

“إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ * فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُقْتَدِرٍ” *“Ama müttakiler ise cennetlerde, bahçelerde ve ırmak kenarındadırlar. Son derece kuvvetli olan o Hükümdarın, hak ve dürüstlük meclisinde yerlerini alırlar.”*[513](#)

Vâkı’a, Hadid, Haşr, Teğabün, Talak ve Hakka sûrelerinin sonu Allah Teâlâ’ya karşı tazim ve tesbih ifade eden âyetlerle biter. “فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ” *“O halde Ulu Rabbinin ismini tenzih et!”*[514](#)

“وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ” *“Bütün lütüf ve inayet Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah büyük lütüf sahibidir.”*[515](#)

“وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ” *“Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi O’nu tesbih ve tenzih eder. O, azizdir, hakimdir.”*[516](#)

“وَالْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ” *“Görünmeyen ve görünen her şeyi bilir. O azizdir, hakimdir (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir)”*[517](#)

“يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوهُنَّ” *“Allah O yüce Yaratıcıdır ki yedi kat göğü ve yerden de onların benzerini yaratmıştır. Allah’ın emri ve hükmü bunlar arasında inip durur ki, Allah her şeye kadir olduğunu ve Allah’ın her şeyi ilmiyle ihata ettiğini, O’nun ilmi dışında hiçbir*

Nuh ve Müzzemmil sûrelerinin sonu dua ile bitmektedir.⁵³⁰

“Ya رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا

Rabbi! beni, anamı, babamı, evime inanmış olarak gireni, inanan erkek ve kadınları bağışla, O zalimleri ise, daha da beter eyle, daha da perişan eyle!”⁵³¹ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Allah’tan mağfiret dileyin, Muhakkak ki Allah gafurdur, rahimdir (affi, merhamet ve ihsanı boldur).”[532](#)

Müddessir ve Kıyame sûrelerinin sonu Allah’ı tazim ifadeleri ile biter.[533](#)

“Ama Allah dilemekçe onlar ders alamazlar. Saygı duyulup cezasından sakınmaya layık olan da, günahkarların günahlarını bağışlama şanına yarışan da yalnız O’dur.”[534](#), “Bütün bunları yapan, ölüleri diriltmeye kadir olmaz olur mu?”[535](#) Kur’ân-ı Kerim’in son cüzü olan amme cüzü’nde yer alan sûrelerin birkaçı hariç neredeyse hepsi Mekke’de nazil olmuştur. Bu yönüyle sûre sonları ağırlıklı olarak iki konu üzerinde yoğunlaşmaktadır ki bunlar; korkutma ve Allah Teâlâ’yı tazimdir.[536](#)

İnsan, Mürselat, Nebe’, Naziat, Abese, Mutaffifin, Tarık, Ğaşiye, Beled ve Şems, Zilzal, Karia, Tekasür, Hümeze, Fil, Maun, Kevser, Kafirun ve Leheb sûrelerinin sonu va’id, yani korku ve korkutma ile sona ermektedir. “Zalimlere can yakıcı bir azab hazırlamıştır.”[537](#), “Kur’ân’dan başka hangi söze inanacaklar?”[538](#), “İnkarcı da, keşke toprak olsaydım, der.”[539](#), “İşte bu inkarcı olanlar, Allah’ın buyruğundan çıkanlardır.”[540](#), “İnkarcılar yaptıkları şeylerin karşılığını buldular mı?”[541](#), “İnkarcılara mehil ver, onlara mukabeleyi biraz geri bırak.”[542](#), “Şüphesiz onların hesaplarını görmek de bize düşmektedir.”[543](#), “Onlar her yönden ateşle kuşatılacaklardır.”[544](#), “Onlar her yönden ateşle kuşatılacaklardır.”[545](#), “Kim zerre kadar kötülük yapmışsa onun karşılığını görür.”[546](#), “O çukurun ne olduğunu sen bilir misin? O, kızgın bir ateştir.”[547](#), “Sonra o gün, size verilmiş olan her nimetten sorguya çekileceksiniz.”[548](#), “Onlar, uzun sütunlar arasında, her yönden ateşle kapatılmışlardır.”[549](#), “Sonunda onları, yenilmiş ekin gibi yaptı.”[550](#), “Ve onlar zekatı da men ederler.”[551](#), “Doğrusu adı sanı ortadan kalkacak olan, sana kin tutan kimsedir.”[552](#), “Karısı da boynunda bir ip olduğu halde ona odun taşıyacaktır.”[553](#)

Allah Teâlâ’yı tazim ve tesbih ile o’nun nimetlerinin ve öğütlerinin anlatıldığı ve inananların teşvik edildiği ikinci gurup sûreler ise şunlardır: Tekvir, İnfitar, İnşikak, Buruc, A’la, Fecr, Leyl,

Duha, İnşirah, Tin, Alak, Kadir, Beyyine, Adiyat, Asr, Kureyş, Nasr, İhlas, Felak ve Nas sûreleri. Bu sûrelerin son âyetleri şöyledir: *وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ* “Alemlerin rabbi olan Allah dilemedikçe sizler bir şey dileyemezsiniz.”⁵⁵⁶ *O gün buyruk yalnız Allah’ındır.*”⁵⁵⁷ *إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ*, “Yalnız inanıp yararlı işler yapanlar, onlara kesintisiz ecir ve mükafat vardır.”⁵⁵⁸ *بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ*, “Doğrusu sana vahyedilen bu kitab, Levh-i Mahfuz’da bulunan şanı yüce Kur’ân’dır.”⁵⁵⁹ *الصُّحُفِ الْأُولَى صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى* “Doğrusu bu hükümler, İbrahim ve Musa’nın sahifelerinde de vardır.”⁵⁶⁰ *وَادْخُلِي جَنَّتِي*, “Cennetime gir!”⁵⁶¹ *وَلَسَوْفَ يَرْضَى*, “Elbette kendisi de hoşnut olacaktır.”⁵⁶² *وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ*, “Sadece rabbinin nimetini anlat!”⁵⁶³ *أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ*, “Allah, hükmedenlerin en hayırlısı değil midir?”⁵⁶⁵ *وَأَسْجُدْ وَاقْتَرِبْ*, “Sen secde et, Rabbine yaklaş!”⁵⁶⁶ *رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ*, “O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir.”⁵⁶⁷ *إِنَّ اللَّهَ ONLARDAN RAZIDIR, ONLAR DA ALLAH’DAN RAZIDIR. BU, RABBİNDEN KORKAN KİMSEYEDİR.*”⁵⁶⁸ *وَتَوَاصَوْا*, “Doğrusu Rableri o gün onların her şeyinden haberdardır.”⁵⁶⁹ *فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ*, “(Onlar) birbirlerine sabır tavsiye ederler.”⁵⁷⁰ *وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ*, “O, tevbeleri daima kabul edendir.”⁵⁷² *وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ*, “Hiç bir şey O’na denk değildir.”⁵⁷³ *مِنْ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ*, “İnsanların gönüllerine vesvese verenin şerrinden (Allah’a sığınırım).”⁵⁷⁴ *سِغِينَرٍ*, “İnsanların gönüllerine vesvese verenin şerrinden (Allah’a sığınırım).”⁵⁷⁵

C- Kur’ân-ı Kerim’in Dil ve Üslup Özellikleri

Kur’ân’ın üslubu açısından meseleye yaklaşmak, öncelikle onun genel özelliklerine bakmayı gerektirir. Üslub kelimesi lügatte; “Uzanan yol, çeşit, vecih, mezhep, burun kıvrırmak, arslanın boynu ve konuşmacının kendi konuşmasında izlediği yol” gibi anlamlara gelir.⁵⁷⁶ Kur’ân üslubu ise, “kelimelerin seçiminde ve cümlelerin tertibinde Kur’ân-ı Kerim’in kendine mahsus yöntemiyle takib ettiği metoddur.”⁵⁷⁷

Her konuşmacının konuşmasında ve yazarın yazısında takib ettiği özel bir metod vardır. O özel metod, onun kendisine has üslubunu oluşturur. Kur’ân-ı Kerim gibi dünya ve ahireti, yaratan ve yaratılanı, küfür ve imanı ve daha pek çok birbirinden farklı konuyu içine alan yüce bir kitabın meseleleri, emir ve yasakları, tavsiye ve öğütleri sunarken takib edeceği bir yöntem vardır ve olmalıdır. İşte bu özel yönetime Kur’ân üslubu denilmektedir.

Kur’ân-ı Kerim üslubu itibariyle yeganedir. Çünkü o, elbette insani bir şekil değildir. Eğer o, bir

insanın koyduğu şekil ve tertib olsaydı, Arap üslublarından veya onlardan sonra bu zamana kadar gelen kimselerden birinin üslubuna benzer bir tarz üzerinde gelirdi. Kur’ân’ın nazım şekli, üslubu ve manaları üzerinde asla ihtilaf yoktur.

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

“Kur’ân’ı düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda birbirini tutmayan çok şeyler bulurlardı.”⁵⁷⁸ Araplar bu manayı hissettiler, edipleri onu yakinen kabul etti. Eğer durum böyle olmasaydı, onlar seslerini kesmez ve onun gerisinde durmak mecburiyetinde kalmazlardı. Çünkü onlar, tabiatlarının verdiğiinden başka cinsten bir kelim gördüler.

Şu halde, yaratıcının tabiatıyla onlar nasıl muaraza edebilirlerdi?⁵⁷⁹

Kur’ân’ın harfleri, kelimeleri ve cümleleri, şüphesiz, bilinen ve alışılmış Arapça’nın istimal tarzına uymamaktadır. Onun kendisine ait apayrı bir üslubu bulunduğu gibi, kelami şekli bakımından da alışılmışın tamamen dışındadır. O, ne Arap edebiyatını teşkil eden nevilerden bir şiir, ne bir hitabet, ne de secili düz bir yazıdır. O, ancak maksat ve manalarında, en yüksek ve ulaşılmaz bir şerefe baliğ olmuş, muhkem, parlak, tatlı ve bedii bir kelim tarzıdır.⁵⁸⁰

Dil ve üslub meselesi esasen çok geniş alana sahip bir konudur. Ancak biz burada daha ziyade Kur’ân’ın dil ve üslub özellikleri üzerinde durmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Kur’ân üslub’unun özelliklerine bakmak yararlı olacaktır:

1. Kur’ân üslubunun en önemli özelliklerinden biri “Az lafızla çok mana ifade etmesi”dir.⁵⁸¹ Aslında bu iki durum birbirine zıt gibi görünmektedir. Lafzın azlığı ile mananın çokluğu mütehassıs dil ustaları için bile ancak birkaç cümlede mümkün olabilmiştir. Uzun bir kelimde az lafızla pek çok manayı kasdetmek ve bu ikisini uzun bir süre beraber götürmek mümkün olmamıştır. Mesela “*el-Beyan ve’t-Tebyin*” isimli eserde iyi Arap ediplerinden bir çok seçme söz, hutbe ve demeç aktarılmaktadır ki, bunların en güzelleri bile bir kaç satırı geçmemektedir.⁵⁸² Kısaca söylemek gerekirse “Lafzın azlığı ile mananın çokluğu” Kur’ân’dan başka hiçbir kitaba nasib olmamıştır. Bunun içindir ki **İbn Atiyye’nin** (v. 546) ifade ettiği şu söz bu konuya açıklık getirmektedir: “Kur’ân’dan bir lafız çıkarılacak olsa, bütün Arap lisanı altüst edilse bile, onun yerini tutabilecek tek kelime bulunamaz.”⁵⁸³

2. Kur’ân üslubunun diğer önemli özelliklerinden biri de; O’nun avam ve havasa aynı anda hitab edebilmesidir.⁵⁸⁴ İnsanların bilgi, kültür ve anlayışları birbirinden farklıdır. Dolayısıyla farklı seviyelerde bulunan insanlara hitab tarzı da farklılık arz etmektedir. Halbuki Kur’ân, lafız ve cümle terkinde öyle bir üslub kullanmıştır ki, kültürleri, bilgi seviyeleri ve hayat şartları farklı olan kimselerden her tabaka ve her kesim aynı hitabdan kendisine uygun mesaj ve dersleri alabilmektedir.⁵⁸⁵ Bu üslub, ne bilgili kimseye basit ve sıradan, ne de fazla bilgisi olmayan kimselere ağır gelmektedir.⁵⁸⁶

3. Bir başka üslub özelliği ise hem icmalî (genelleyici) hem de beyanî (açıklayıcı) olmasıdır.⁵⁸⁷

Kur'ân, birbirine zıt gibi görünen ve kelamı ilgilendiren bu iki farklı olayı olağanüstü bir şekilde kendi üslubunda birleştirmiştir. Bundan dolayıdır ki, birçok mezhep ve fırkalar, birçok gurup ve farklı kesimler, görüş ve tesbitlerinde Kur'ân'ın naslarına başvurmuş; kendilerine delil göstermişlerdir. Bu üslubun fevkalade bir esneklik ve mana zenginliğine sahip olmasıyla; bu kadar mezhep ve meşreb farkına rağmen herkes ona müracaat etmektedir.[588](#)

4. Kur'ân da bazı konuların tekrar edilmesi de o'nun üslubunun özelliklerindendir. Bu durum aynı zamanda o'nun güzelliklerindendir.[589](#) Ancak onun tekrarlara müracaat etmesi başka edebiyatlarda ve özellikle de cahiliye Arap edebiyatında olduğundan çok farklıdır. Ondaki tekrarlar iki kısımdır. Birincisi tekid gayesiyle yapılanlardır ki, özellikle tevhid, nübüvvet, ahkama ait meseleler ve geçmiş milletlerin acıklı sonları ile ilgili olanlardır. İkincisi de cümle tekrarlarıdır.[590](#) Hülâsa bu tekrarlar Kur'ân'ın çok önem verdiği meseleleri insan benliğine iyice yerleştirmek hedefi gütmektedir. Ayrıca bu tekrarlarda aynı ifade kalıbı ile tekrarlanan yer neredeyse yok gibidir. Hep farklı ifade kalıpları kullanılmıştır.[591](#)

5. Kur'ân üslubunun bir diğer özelliği ise; ses nizamı ve lügavi yönden sahip olduğu güzelliştir.[592](#) Kur'ân'da kelimelerin, harflerin, sükun veya harekelerin, med veya kasırların nizamında tecelli eden, kulağa ve ruha hoş gelen bir musiki vardır. Arapça bilmeyen birisi bile sadece okunuştaki ahenge kulak verse, bildiği musiki ve şiir nağmelerinin ötesinde, etkili ve değişik bir ahenk hisseder. Lügavi güzelliğe gelince; cümleleri meydana getiren kelimelerin, kelimeleri meydana getiren harflerin fonetik özellikler yönünde bir biriyle uyum içinde olması tabiatıyla lafız güzelliğini doğurur.[593](#)

6. Tasvir etme üslubu da; Kur'ân'ın en önemli üslub özelliklerinden biridir.[594](#) Tasvir, Kur'ân-ı Kerim'in birinci ifade kaidesidir. Kur'ân'ın bütün gayelerinde kullandığı metottur. Araştırmacıların, Kur'ân'ın bütün parçalarında bulabileceği genel bir özelliktir.[595](#) Tasvir üslubu çok çeşitlilik göstermektedir.[596](#) Tasvir bazen, cennet ve cehennem nimetlerinin tasviri, bazen kıyamet sahnelerinin tasviri, bazen geçmişteki bir hadisenin tasviri, bazen de mücerred bir mananın tasviri olabilmektedir.[597](#)

7. Kur'ân, insan aklını ve duygularını okşayan bir üsluba sahiptir. Kur'ân akıl ile kalbe beraber hitab eder, hak ve cemal (güzellik) birlikte biraraya gelir. Haddi zatında bu, yüksek ve çetin, erişilmesi zor bir gayedir.[598](#)

8. Kur'ân-ı Kerim özellikle tevhid, nübüvvet, haşr gibi konularda çok sık istidlal üslubu (delil getirme)na müracaat eder. Bu O'nun bir üslub özelliğidir. Ancak bu istidlal bazen kendisiyle hasmı arasında bir mücadele formuna sokularak sunulur. Mesela Neml sûresinin 59-72. âyetlerinde hem istidlal hem mücadele vardır. Aynı şekilde Ankebut sûresinin 61-69. âyetlerinde karşılıklı soru-cevap şekli ve cevapların beraberinde getirdiği zafer şükrü bunun güzel örneklerindendir.

Kur'ân sıkça müracaat ettiği üslub özellikleri daha pek çok olmakla beraber biz bunlardan bir

kısmını sadece isim olarak buraya almakla iktifa etmek istiyoruz: *Akla ve duyguya dengeli hitap etmesi, kıssa anlatımı, tasvir, teşvik, hazf, takdim, terğib, terhib, heyecan, iltifat, istifham* bunlardan bazılarıdır. [599](#)

Kur'ân Üslubu Açısından Sûre Başları ve Sonları

Kur'ân üslubu'nun bu önemli özelliklerini gördükten sonra şimdi de bu üslub tarzının sûre başları ve sonlarında nasıl görüldüğüne bakmaya çalışalım:

Sûre başlarında görülen en önemli üslup özelliği hiç şüphe yok ki; Huruf-u mukatta'a ile başlamasıdır. Çünkü huruf-u mukatta'a ile başlayan sûrelerin sayısı 29 adet olup, bunlar Kur'ân'ın en uzun sûreleridir. Bu sûreler 284 sayfa tutmaktadır ki bu da yaklaşık olarak Kur'ân-ı Kerim'in yarısına tekabül etmektedir. Dolayısıyla sûre başlarında bu harflerin kullanımı Kur'ân üslubunun en bariz özelliği olarak dikkat çekmektedir. Bu tarz bir başlama; az lafızla pek çok manayı zihinlere getirme anlamını taşıdığı gibi, tekrar anlamı da taşır. Ayrıca cahiliye dönemini yaşayan Araplar'a; Kur'ân'ın bu sûrelerde ki söze başlama üslubu, zihinlere cahiliyenin en karanlık dönemini yaşayan ve ümmi bir kavme okuma-yazmayı ve adeta onlara alfabeyi talim etme manalarını taşır. [600](#)

Mukatta'a harfleri'nin sûrelerin üslubunda ki rolünü dahaiyi anlamak için Kâf, Saad ve Kalem sûrelerine bakmak yeterli olacaktır. Bu üç sûre tek harfle başlamıştır. Ancak sûrenin bütününe tesir etmiştir. Mesela *Kâf sûresinde* açık bir biçimde “Kâf” harfi üzerine kurulu kafiyeler kullanılmıştır. [601](#) İşte sûrede “Kâf” harfi üzerine vurgu yapılan kelimelerden bazıları -الرَّقِيبِ- السَّائِقِ - الْقَرِينِ - الْقَتْلِ - تَشَقُّقُ الْأَرْضِ - إلقاءِ الرُّوَايَةِ - الْقُرْآنِ - الْخَلْقِ - قَوْلِ - تَلْقَى الْمَلَائِكَةِ - قَوْلِ عَتِيدِ - بِسُوقِ النَّخْلِ - الرِّزْقِ - الْقَوْمِ - حَقِّ - قَبْلِ الْقَرِيبِ - فَوْقِ - إلتَقَمَ - الْمُتَقِينَ - الْقَوْلِ - الْقُرْنِ - أَيْنَ الدُّنْيَا - التَّنْقِيبِ فِي الْبِلَادِ Aynı durumu *Sad sûresinde* daha farklı bir üslubda görmek mümkündür. Bu sûrede ise “Saad” harfinin ifade ettiği karakteristik bir özellik olan “*husumet*” [602](#) daha önce de geçtiği gibi sûrenin bütününde kendisini hissettirmektedir. [603](#) Önce inkarcıların Hz. Peygamber'e karşı olan husumeti *هَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ* ile ifade edilir. Daha sonra yine sûrenin içerisinde yer alan Hz. Dâvûd'un kıssasında ifade edilen; *خَصْمَانِ بَغَى بَعْضُهُمَا عَلَى بَعْضٍ* o'nun yanına gelen ve birbirine hasım iki kişinin durumu anlatılır. Bu kadar da değildir. Cehennem ehlinin birbirleri ile aralarında geçen tartışma *أَهْلِ النَّارِ تَخَاصُمُ* ifadesi ile anlatılır. Öteyandan ehl-i nar'ın karşıtı olarak geçen mele-i a'la sakinleri için ise *إِذْ يَخْتَصِمُونَ* ifadesi kullanılır. Seksen küsur âyetten meydana gelen Saad sûresinde anlatılan iki hasım topluluk arasındaki diyalogun yanısıra sûrenin sonunda Şeytan'ın *أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ* cümlesi ile başlayan ve husumetin en şiddetlisi olan yaratıcı ile hasmane bir tavra girmesi anlatılır.

Kalem sûresinde daha farklı bir durum vardır. Bu sûre “Nun” harfi ile başlar. Bu başlangıç tarzı, sûrenin muhtevasında öyle tesir icra eder ki sûrenin bütün fasılları “Nun” vezni ile sona ermektedir. [604](#) Bu durumu daha açık görebilmek için sûrenin bütün fasıllarına göz atmamız gerekiyor: مَمْيُونِ- الْمَفْتُونِ- الْمُفْتَرِدِينَ- الْمُكَذِّبِينَ- فَيَذْهَبُونَ- مَهِينِ- الْأَوَّلِينَ- نَائِمُونَ- صَارِمِينَ-

يَتَخَفَتُونَ - مَسِيكِينَ - قَادِرِينَ - ضَالُونَ - مَحْرُومُونَ تُسَيِّحُونَ - يَسْتَرْوُونَ - يَمَجُّونَ - الْمُجْرِمِينَ -
تَحْكُمُونَ - تَدْرُسُونَ - تَخَيَّرُونَ - صَادِقِينَ - مُصْبِحِينَ - يَسْتَتِنُونَ Görüldüğü gibi âyet sonlarında ki
fasılalar hep aynı vezinde son bulmuş ve sûrenin “Nun” harfi ile başlaması sûrenin bütününe
etkilemiştir.

Huruf-u mukatta’a ile ilgili benzer bir başka durum ise Meryem sûresidir. Meryem sûresi 1. âyet
şöyledir كَهَيْعَصَ ذِكْرٌ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا “Kaf. Ha. Ya. Ayn. Sad. Bu, Senin Rabbinin, kulu
Zekeriya’ya olan lütüf ve ihsanının anlatımıdır.” Sûrenin ilk âyetinde kullanılan ذِكْرٌ ifadesi sûrenin
bütününde sıkça tekrar edilmek sûretiyle üslubun oluşmasında tesir icra etmiştir.⁶⁰⁵ İşte ifadenin
kullanımları:

⁶⁰⁶ وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ

⁶⁰⁷ وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَى

⁶⁰⁸ وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ إسمَاعِيلَ

⁶⁰⁹ وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ آدِرِيسَ

Farklı şeylere kasem edilerek sûreye başlanması da; Kur’ân üslubunun icmal ve tekrar özelliklerini
göstermektedir. Mesela 17 sûreye kasemle başlanmıştır. Bazen geceye ve gündüze, bazen güneş’e ve
ay’a bazen de zamana ya da fecr’e yemin edilmiştir. Bu yeminlerde görülen ortak husus kasemden
sonra fazla bir açıklama yoktur. Mesele alabildiğine icmal edilerek sunulmuştur. Mesela Tin sûresine
başlarken; “Zeytin ve incir’e yemin olsun!” denilmiş ve bunun hemen ardından başka bir konuya
geçilmiştir.

Nida cümlesi ile başlayan sûrelerde ise Kur’ân’ın kendine has üslubu daha bir kendini gösterir.
Kur’ân-ı Kerim’de on sûre “Ey iman edenler! ve Ey İnsanlar!” ifadeleri ile başlamıştır. Bu hitab tarzı
avam ve havas herkesime ve topluluğa hitab etmektedir. Oysa Kur’ân’da bu ifadeye benzer başka
kullanımlar da vardır. Mesela “Ey ehl-i kitab!” ya da “Ey İsrail Oğulları!” gibi kullanımlar hiçbir
sûrenin başlangıcında gelmemiştir. Özellikle “Ey İnsanlar!” diye sûreye başlama dikkat çekicidir.
Çünkü Kur’ân evrenseldir. O’nun muhatabı bütün insanlıktır.

Hamd ile başlayan sûrelerde ise sık tekrarlar görülür. Mesela beş sûreye “*hamd*” ifadesi ile
başlanmıştır. Altı sûre, “*sebbeha*” ifadesi ile başlamıştır. Bu tekrarların sûrelerin baş tarafında
yapılması boşuna değildir. İnsanlara önemli ve hoş bir prensibi talim etme ve öğretme hedefi
güdülmüştür. Ayrıca söze güzel başlamak belâğat esaslarından sayılmaktadır. Dolayısıyla bu
ifadelerin tekrar edilmesi, bıkkınlık değil ayrı bir tat ve lezzet vermektedir.

Haber cümlesi ile başlayan sûreler büyük bir yekun tutar. Kur’ân’da böyle 21 sûre haber cümlesi
kullanarak söze başlamıştır. Bunlarda daha çok tasvir üslubu göze çarpmaktadır. Mesela Abese
sûresinde, ama’dan dolayı Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) yüzünü ekşitmesi; Mü’minun
sûresinde, inananların felaha ermeleri, Zümer sûresinde; kitab’ın indirilmesi; Kamer sûresinde, Ay’ın
yarılması gibi tasvirler vardır.

Soru sormak sûretiyle öğrenmek, insanların en kolay öğrenme metodlarından biridir. İşte bunun içindir ki Kur’ân altı sûrenin başında soru sorma üslubunu kullanmıştır. Mesela Nebe sûresinin başında “*Neyi soruyorlar, O büyük haberi mi?*” diye buyrulmuştur.

Sûrelerin sonlarında görülen üslub özelliği yine Kur’ân’ın kendine has üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle Kur’ân-ı Kerim sûrelerinin yarısı (tam 47 sûre) Esmâü’l-Hüsna dediğimiz Allah Teâlâ’nın güzel isimleri ile sona ermektedir. Bu durum Kur’ân’ın ses nizamı ve lügavi yönden güzelliklerini ortaya koyan bu üslubdur. Söze güzel başlamak belâğat esaslarından olduğu gibi, aynı şekilde güzel bitirmekte belâğat esaslarındandır. Mesela buna iki örnek vermek gerekirse; “*Muhakkak ki Allah Ğafur ve Rahimdir*”, “*O ne güzel Mevla ve ne güzel Yardımcıdır.*” Bu 47 sûrenin dışında kalan diğer sûrelerde konuyu özetleyen fezlekeler halinde son bulmuştur.

- [1](#) Suyuti, *İtkan*, II, 135; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 234; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 133
- [2](#) Müstakil tefsir yazarlar için “*Fevatihu’s-Suver*” konusuna yer vermelerinin izahı Huruf-u mukatta’a ile başlayan sûrelerin Kur’ân ‘da büyük bir yekûn tutması gösterilebilir. Çünkü Kur’ân-ı Kerim’de yer alan 29 sûre bu harfler ile başlamıştır. Dolayısıyla müfessirlerin özellikle bu konu üzerinde durmaları kaçınılmazdır. Bununla beraber **Nimetullah en-Nehcavani**’nin tefsiri “*el-Fevatihu’l-İlahiye ve’l-Mefatihü’l-Ğaybiyye*” isimli eserinde “*Hatimetü’s-suver*” başlığı altında sûre sonları konusuna uzunca yer verdiğini görmekteyiz. Ayrıca **Razi** başta olmak üzere **Bika’i**, **Ebû Hayyan**, **Ebu’s-Suud**, **Alusi** de sûre sonları konusunu mümkün mertebe temas etmeye gayret etmişlerdir. Muasır müelliflerden “*Fi Zilali’l-Kur’ân*” sahibi **Seyyid Kutub**’u bu konuda en fazla gayret gösterenlerden biridir. Tefsirinde müstakil bir başlık açmasa bile sûre’yi tefsire başlamadan önce giriş bölümünde ve sûrenin sonunda hülâsa mahiyetinde verdiği kıymetli bilgiler kayda değerdir. **Hicazi**’nin “*Tefsirü’l-Vadîh*” isimli eserinde hemen hemen her sûre’nin başlangıç ve sonuçları için bölümler ayırdığı görülmektedir. **Hicazi**’nin sûre sonlarında ekseriyetle “*Hatimetü’s-Suver*” başlığını kullandığı görülür. **Said Havva**’nın da “*el-Esas Fi’t-Tefsir*” isimli eseri ile sûrelerin başlangıçları ve sonları konusuna temas eden müelliflerden saymak gerek. Özellikle sûre sonları ile ilgili başlıkları sıkça kullanmaktadır. Ayrıca “*Safvetü’t-Tefsir*” sahibi **Sabuni**’de bu konuya temas eden müelliflerden olmuştur.
- [3](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 165-180; Suyuti, *İtkan*, II, 135
- [4](#) Zemahşeri, *Keşşaf*, I, 25; Razi, *Mefatih*, I, 227; Kurtubi, *el-Cami’u.*, I, 154; Ebu’s’-Suud, *İrşadu’l-Aklî’s-Selim*, II, 2; İbn Kesir, *Muhtasar*, I, 27; İbn Atiyye, *Muharrirü’l-Veciz*, I, 81; S. Kutub, *Fi Zilal*, I, 27;
- [5](#) Razi, *Mefatih*, II/3
- [6](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, s. 173-174; Suyuti, *a.g.e.*, II, 11;
- [7](#) Subhi Salih, *Mebahis*, 234
- [8](#) Zemahşeri, *Keşşaf*, I, 25; Razi, *a.g.e.*, I, 227; Kurtubi, *a.g.e.*, I, 154; Firuzabadi, *Basair*, I, 138; Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 174; Suyuti, *a.g.e.*, II, 11; Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 236;
- [9](#) el-Kirmanî, Mahmut b. Hamza b. Nasr; *el-Burhan Fi tevcihi Müteşabihi’l-Kur’ân*, Beyrut, 1406/1986, s. 23; Zerkani, *Menahil*, I, 236; Zehebi, *et-Tefsir ve’l-Müfessirun*, Irak, 1976, I, 276; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 159; Watt, W. Montgomery; *Kur’ân’a Giriş*, Ankara, 1998, s. 78; Binti’ş-Şati, Aîşe Abdurrahman; *el-İ’cazu’l-Beyani Fi’l-Kur’ân*; Kahire, Thsz., s. 140-141; Demirci, Muhsin; *Kur’ân’ın Müteşabihleri Üzerine*, İstanbul, 1996, s. 68; Nursi, B. Said, *İşaratü’l-İ’caz*; s. 31;
- [10](#) Kurtubi, *el-Cami’*, I, 154
- [11](#) Razi, *a.g.e.*, II, 3; Kurtubi, *a.g.e.*, ay.
- [12](#) Razi, *a.g.e.*, II/3
- [13](#) Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 236
- [14](#) Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 236
- [15](#) Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 236
- [16](#) Kurtubi, *a.g.e.*, I, 154
- [17](#) Razi, *Mefatih*, I, 228 ve II, 3
- [18](#) Şuara, 26/195
- [19](#) Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *el-Camiü’l-Beyan An Te’vili’l-Kur’ân*, Mısır, 1955, I, 206
- [20](#) Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 2234; Suyuti, *a.g.e.*, II, 11
- [21](#) Razi, *a.g.e.*, I, 230; Zerkeşi, *Burhan*, s. 173-174; Suyuti, *a.g.e.*, II, 9; Alusi, *Ruhu’l-Meani*, I, 88
- [22](#) Kurtubi, *el-Cami’u*, I, 155
- [23](#) Razi, *a.g.e.*, I, 230
- [24](#) Taberi, *a.g.e.*, I, 206; Razi, *Mefatih*, I, 231-232; Suyuti, *İtkan*, II, 10.
- [25](#) Duhan, 44/2
- [26](#) Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 139

- [27](#) Nehcevani, *el-Fevatih*; I, 19, 97, 242, 367, 389, 399
- [28](#) Razi, *Mefatih*, II, 3
- [29](#) Razi, *a.g.e.*, I, 230-231; Kurtubi, *a.g.e.*, I, 155; Zerkeşi, *Burhan*, I, 175;
- [30](#) Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsiru 'l-Kur'âni 'l-Azim* (Tefsirü'l-Menar), Beyrut, ts., VIII, 302
- [31](#) Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s.112
- [32](#) Zemahşeri, *Keşşaf*, I, 25; Razi, *Mefatih*, I, 227; Kurtubi, *a.g.e.*, I, 154; Alusi, *Ruhu 'l-Meani*, I, 104; Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 174; Suyuti, *İtkan*, II, 11; Elmalılı, *a.g.e.*, I, 160; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 236;
- [33](#) Razi, *Mefatih*, II, 3-4
- [34](#) Subhi Salih, *Mebahis*, s. 246
- [35](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 174; Suyuti, *İtkan*, II, 135; Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 230
- [36](#) Kutup, Seyyid, *Fi Zilali 'l-Kur'ân*, Kahire, 1405/1985, I, 364; Mevdudi, Ebu'l-A'la, *Tefhimü 'l-Kur'ân*, (Terc. Heyet) İstanbul, 1996, I, 48;
- [37](#) Yıldırım, *a.g.e.*, s. 111
- [38](#) Subhi Salih, *Mebahis*, s. 235
- [39](#) Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*, X, 6048
- [40](#) Suyuti, *İtkan*, II, 135
- [41](#) Razi, *Mefatih*, II, 2
- [42](#) Razi, *Mefatih*, I, 2; Suyuti, *a.g.e.*, II, 135
- [43](#) Suyuti, *a.g.e.*, II, 135
- [44](#) Suyuti, *İtkan*, II, 135
- [45](#) Suyuti, *a.g.e.*, II, 135
- [46](#) Mesela Said Havva; Mukatta'a harflerinden tek harfle başlayan (Nun, Kâf ve Saad) sûrelerinin birbirlerine benzeyen yakın ifadelerle bitmesinin dikkate değer olduğu görüşünü ifade etmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Said Havva; *el-Esas Fi't-Tefsir*, X, 6048)
- [47](#) Hicazi ise Mukatta'a harfleri ile başlayan sûrelerden Hud, Yusuf, İbrahim ve Hicr sûrelerinin sonlarının Kur'ân ve Hz. Peygamberden bahsetmesinin tesadüf olmadığını bunun bir kaideye binaen böyle geldiğini ifade etmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Hicazi, *Tefsirü 'l-Vadih*, XIV, 24)
- [48](#) Ebû Zeyd, *et-Tenasübü 'l-Beyani*, s. 61
- [49](#) "(Ey Muhammed!) Onların söylediklerine sabret, güçlü kulumuz Dâvûd'u an!" (Sad, 38/17)
- [50](#) "Kulumuz Eyyub'u da an!" (Sad, 38/41)
- [51](#) "Güçlü ve anlayışlı olan kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u da an!" (Sad, 38/45)
- [52](#) "İsmail, Elyasa ve Zülkifli de an" (Sad, 35/48)
- [53](#) "Bu Kur'ân ancak dünyalar için bir öğüttür." (Sad, 35/87)
- [54](#) Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*, VIII, 4754-4755
- [55](#) "Kitapta İbrahim'i de an!" (Meryem, 19/41)
- [56](#) "Kitapta Musa'yı da an!" (Meryem, 19/51)
- [57](#) "Kitapta İsmail'i de an!" (Meryem, 19/54)
- [58](#) "Kitapta İdris'i de an!" (Meryem, 19/56)
- [59](#) "... Şunlar hikmet dolu kitabın âyetleridir. İyi davrananlar için hidayet rehberidir." (Lokman, 31/1)
- [60](#) "Elif. Lam. Ra. İşte bunlar o hikmetli kitabın âyetleridir." (Yunus, 10/1)
- [61](#) "Elif. Lam. Ra. Bunlar hakkı açıklayan, Hak'tan geldiği aşık olan kitabın âyetleridir." (Yusuf, 12/1)
- [62](#) Ebû Zeyd, *et-Tenasübü 'l-Beyani*, s. 62
- [63](#) Lokman, 31/10 ve 34. âyetleri
- [64](#) Yunus, 10/3, 5, 6. âyetleri
- [65](#) Ebû Zeyd, *a.g.e.*, s. 63
- [66](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 165; Suyuti, *İtkan*, II, 135
- [67](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 165-180; Suyuti, *İtkan*, II, 135-136;
- [68](#) Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*, X, 6048
- [69](#) Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 169; Binti's-Şatı, *el-İ'cazü 'l-Beyani*, s.149; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü 'l-Beyani*, s. 64
- [70](#) Binti's-Şatı, *el-İ'cazü 'l-Beyani*, s. 149; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü 'l-Beyani*, s. 64
- [71](#) Razi, *Mefatih*, XXVI, 173
- [72](#) Binti's-Şatı, *el-İ'cazü 'l-Beyani*, s. 149; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü 'l-Beyani*, s. 64
- [73](#) Binti's-Şatı, *el-İ'cazü 'l-Beyani*, s. 149; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü 'l-Beyani*, s. 64
- [74](#) Binti's-Şatı, *el-İ'cazü 'l-Beyani*, s. 149; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü 'l-Beyani*, s. 64
- [75](#) Ebû Zeyd, *et-Tenasübü 'l-Beyani*, s. 64
- [76](#) Bu konuya ilk işaret edenlerden biri de Fahreddin er-Razi'dir. (bk. Razi, *Mefatih*, II, 12-17)
- [77](#) Razi, *Mefatih*, XXV, 26
- [78](#) Binti's-Şatı, *el-İ'cazü 'l-Beyani*, s. 157
- [79](#) Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s. 272. Ayrıca burada küçük bir farklılığa işaret edelim. Sûre başlarında geçen *Vahy*,

Nezele gibi kavramların geçtiği sûreler (Bakara ve Al-i İmran hariç) Mekki'dir. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki, Mekki dönem 13 yıllık uzun bir dönemi kapsamaktadır. Dolayısıyla bu iki kavram arasındaki farklılık bundan kaynaklanmış olabilir. Mekke'da ilk dönemlerde gelen sûrelerde ağırlıklı olarak "*Vahy*" kavramı kullanılıyorken, Mekke döneminin ortalarına doğru nazil olan sûrelerde "*Nezele*" kökünden türeyen kelimeler tercih edilmiş ve kullanılmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Tilman Nagal, *Tarihi Araştırma Konusu Olarak Kur'an*, (Çev. Ali Dere), İslami Araştırmalar Dergisi, c. IX, S:1, 1996, s. 60)

[80](#) Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 170; Razi, *Mefatih*, XXV, 26-27

[81](#) Binti's-Şatı', *el-İ'cazü 'l-Beyanis*. s. 160

[82](#) Meryem sûresi 16, 41, 51, 54 ve 56. âyetler

[83](#) Meryem, 19/73-74

[84](#) Kutub, *Fi Zilal*, V, 2718

[85](#) Ankebut, 29/2

[86](#) Rum, 30/1-2

[87](#) Rum, 30/4

[88](#) Binti's-Şatı', *el-İ'cazü 'l-Beyani*, s. 158

[89](#) Razi, *a.g.e.*, XXV, 27, 95

[90](#) Kalem, 68/2

[91](#) Kalem 68/4

[92](#) Bazergan, Mehdi; *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, Ankara, 1998, s. 34

[93](#) Kalem sûresi, 44 ve 52. âyetler arası

[94](#) Meraği, Ahmet Mustafa, *Tefsiri 'l-Meraği*, Kahire, 1385/1966, XIX, 26

[95](#) Binti's-Şatı', *el-İ'cazü 'l-Beyani*, s. 161

[96](#) Bazergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, s. 34

[97](#) Burada ele alınan sûreler mushaftaki tertibine göre değil nüzul sırasına göre ele alınmıştır.

[98](#) Kâf, 50/2

[99](#) Razi, *Mefatih*, XXVIII, 145

[100](#) Ebû Zeyd, *et-Tenasübü 'l-Beyani*, s. 61

[101](#) Ayrıntılı bilgi için bk.Sa'd sûresi; 38/17, 38/41, 38/45, 35/46, 35/48), 35/49, 35/87 âyetler.

[102](#) Bika'i, *Nazm*, VII, 347

[103](#) Şehhate, *Ehdafu Külle Suver*, I, 93; Said'i; *en-Nazmu 'l-Fenniyyu*", s. 189

[104](#) Mevdudi, *Tefhim*, II, 7

[105](#) Araf, 7/2

[106](#) Rıfat Fevzi, *el-Vahdetü 'l-Mevduiyye*, s. 79

[107](#) Ya-Sin, 36/2

[108](#) Ya-Sin, 36/3

[109](#) Ya-Sin, 36/4

[110](#) Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 69

[111](#) Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2327

[112](#) Şuara, 26/6

[113](#) Kutub, *Fi Zilal*, V, 2625

[114](#) Neml, 27/1

[115](#) Binti's-Şatı', *el-İ'cazü 'l-Beyani*, s. 168

[116](#) Mevdudi, *Tefhim*, II, 300

[117](#) Yunus, 10/2

[118](#) Kutub, *Fi Zilal*, IV, 1852

[119](#) Hud, 11/1-2

[120](#) Razi, *Mefatih*, XVII, 176

[121](#) Binti's-Şatı', *el-İ'cazü 'l-Beyani*, s. 170

[122](#) Mevdudi, *Tefhim*, II, 433

[123](#) Yusuf, 12/2

[124](#) Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2120

[125](#) Hicr, 15/9

[126](#) Hicr, 15/1-15

[127](#) Kutub, *Fi Zilal*, V, 2625

[128](#) Binti's-Şatı', *el-İ'cazü 'l-Beyani*, s. 171

[129](#) Binti's-Şatı', *el-İ'cazü 'l-Beyani*, s. 173

[130](#) Binti's-Şatı', *el-İ'cazü 'l-Beyani*, 175

[131](#) Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2082

[132](#) Razi, *Mefatih*, 19, 73

- [133](#) İbrahim, 14/1
[134](#) Secde, 32/2
[135](#) Kutub, *Fi Zilal*, V, 2804
[136](#) Bazergan, *Kur'ân'ın Nüzul Süreci*, s. 34
[137](#) Binti'ş-Şatî', *el-İ'cazü'l-Beyani*, 177
[138](#) İbn-i Kesir, *a.g.e.*, I, 26
[139](#) Ebû Zeyd, *Mefhumu'n-Nass*, s. 89; İbrahim Ali Umer, *Kur'ân Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 68; Rumi, *Dirasat*, s. 145; Cezairi, *et-Tıbyan*, s. 34; Ka'ravî, *el-Beyan*, s. 115; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 204.
[140](#) Kurtubî, *el-Camî'*, I, 152 ve IV, 4
[141](#) Subhi Salih, *Mebahis*, s. 245
[142](#) Razi, *Mefatih.*, II, 40
[143](#) Bakara, 2/2
[144](#) Razi, *a.g.e.*, II, 13
[145](#) Razi, *Mefatih*, VII, 105-106
[146](#) Al-i İmran 3/3
[147](#) Kutub, *Fi zilal*, II, 212
[148](#) Ra'd, 13/1
[149](#) Huruf-u Mukatta'a ile başlayan ve hemen ardından kitab, inzal, vahiy ya da Kur'ân kavramlarının zikredilmesi meselesi o kadar dikkat çekicidir ki; *Muhammed Fuat Abdülbaki'nin* hazırladığı “*el-Mu'cemü'l-Müfehres Li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*” isimli eserinde yaptığımız küçük bir araştırma'nın neticelerini buraya almak istiyoruz. Çünkü bu harflerle başlayan sûrelerde kitab, inzal, vahiy ya da Kur'ân kavramları öyle dikkat çekici bir özellik sergilemektedir ki Kur'ân'ı okuyan yabancı bir kimse bile bu durumu farketmekte geç kalmaz. Ayrıca buraya kadar anlatılan Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûrelerin genel hususiyetleri ve şimdi vereceğimiz istatistiki bilgilerle konunun bütünlüğü tamamlanacaktır. Kur'ân-ı Kerim'in 114 sûresinde *Kitab* kavramı marife olarak “*el-Kitab*” şeklinde 230 defa geçmektedir. Nekre olarak “*Kitaben*” şeklinde ise 12 defa geçmektedir. Zamire bitişik olarak 13 kez kullanılmıştır. Ayrıca yine çoğul olarak “*kütüb*” şeklinde 6 yerde kullanılmaktadır. Kitab ile ilgili bütün bu farklı varyantların toplam kullanım sayısı 261 rakamını bulmaktadır. Sadece Bakara ve Al-i İmran gibi Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûrelerin her ikisinde geçen “*el-Kitab*” ifadesi 60 farklı yerde tekrar etmiştir. Bu rakam Kur'ân-ı Kerim'de geçen kullanımların dörtte birine tekabül etmektedir. Öte yandan sadece Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûrelerde toplam 142 defa geçmektedir. Bu rakam ise “*Kitab*” kelimesinin Kur'ân-ı Kerim'de ki kullanımının yarısından fazlasına karşılık gelmektedir. Şimdi de “*Kur'ân*” kavramının nasıl kullanıldığına bakalım. “*el-Kur'ân*” ifadesi 114 sûrede 58 farklı yerde geçmektedir. “*Kur'ânen*” kullanımı ise 10 yerde geçmektedir ki toplam 68 etmektedir. Bu kullanımların 32 adedi sadece Mukatta'a harfleri ile başlayan sûrelerdir ki bu da yarısı demektir. *Kitab* ve *Kur'ân* kavramları ile beraber kullanılan bir başka ifade biçimi de “*İnzal*”dır. Bu ifade Kur'ân-ı Kerim'in bütününde farklı varyantları (*tenzil*, *nezele*, *münzilin* ve benzerleri gibi.) ile toplam 252 değişik yerde geçmektedir. Aynı şekilde “*İnzal*” kavramının hece harfleri ile başlayan sûrelerdeki kullanımı 132 etmektedir. Bu da Kur'ân'ın bütündeki kullanımının yarısından fazla etmektedir. Öte yandan *Kitab*, *Kur'ân*, *İnzal* kavramlarında görülen bu husus, çoğu yerde bu kavramlar ile birlikte kullanılan “*Vahiy*” kullanımında da kaide bozulmamakta ve aynı durum devam etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in bütününde “*vahiy*” ifadesi farklı varyantlar ile 79 farklı yerde geçmektedir. Yine bunların 40 adedi Huruf-u Mukatta'a ile başlayan sûrelerde görünmektedir ki bu da yarısından fazla etmektedir.
- [150](#) Hud , 11/3
[151](#) Hıcr, 15/3
[152](#) Şuara, 26/3
[153](#) Neml 27/6
[154](#) Lokman 31/7
[155](#) Ya-Sin 36/3
[156](#) Sad 34/4
[157](#) Zuhuf 43/9
[158](#) Kâf 50/2
[159](#) Kalem 68/2
[160](#) Binti'ş-Şatî', *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 179-180
[161](#) Suyuti, *İtkan*, II, 136
[162](#) Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164; Suyuti, *a.g.e.*, II, 135
[163](#) Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164
[164](#) Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 3941; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 181
[165](#) Suyuti, *a.g.e.*, II, 135
[166](#) Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 163-164
[167](#) Elmalılı, *a.g.e.*, I, 56
[168](#) Suyuti, *a.g.e.*, II, 136
[169](#) Suyuti, *a.g.e.*, II, 136
[170](#) Yıldırım, Suat, *Fatiha ve En'am Sûrelerinin Tefsiri*, İzmir, 1993, s. 57

- [171](#) Yıldırım, *a.g.e.*, s. 58
[172](#) Yıldırım, *a.g.e.*, s. 58
[173](#) Reşit Rıza, *Tefsirü 'l-Menar*, VII, 71; Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, II, 181
[174](#) Razi, *a.g.e.*, I, 180; XII, 145
[175](#) Razi, *a.g.e.*, I, 180-181; XII, 145
[176](#) Razi, *a.g.e.*, XXV, 238
[177](#) Razi, *a.g.e.*, XXVI, 2
[178](#) Razi, *a.g.e.*, XXV, 238
[179](#) En'am, 6/1
[180](#) Kehf, 18/1
[181](#) Sebe', 34/1
[182](#) Razi, *a.g.e.*, XXVI, 2
[183](#) Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 3941
[184](#) Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 3970
[185](#) Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 163; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[186](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 163; Suyuti, *a.g.e.*, II, 135
[187](#) Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3143-3144
[188](#) Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 4812
[189](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 163-164; Suyuti, *a.g.e.*, II, 135
[190](#) Furkan 25/1
[191](#) Mülk 67/1
[192](#) Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3560
[193](#) Kurtubi, *el-Cami'*, XX, 13
[194](#) A'la 87/1
[195](#) Kutup, *Fi Zilal*, XVI, 151
[196](#) A'la 87/ 8
[197](#) Suyuti, *İtkan*, II, 136
[198](#) Zehebi, *el-Burhan*, I, 178
[199](#) Zehebi, *a.g.e.*, I, 178
[200](#) Suyuti, *İtkan*, II, 135
[201](#) Zehebi, *el-Burhan*, I, 178
[202](#) Kutup, *Fi Zilal*, I, 573
[203](#) Razi, *Mefateh*, IX, 158; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1271
[204](#) Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1271
[205](#) Zehebi, *el-Burhan*, I, 178
[206](#) Mevdudi, *a.g.e.*, I, 448
[207](#) Kutup, *Fi Zilal*, II, 835-836
[208](#) Kutup, *Fi Zilal*, IV, 2406
[209](#) Suyuti, *İtkan*, II, 135
[210](#) Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5104
[211](#) Ahzab, 33/1
[212](#) Ahzab, 33/1
[213](#) Ahzab, 33/2
[214](#) Ahzab, 33/3
[215](#) Kutub, *Fi Zilal*, V, 2822
[216](#) Ahzab, 33/4
[217](#) Ahzab, 33/4
[218](#) Ahzab, 33/5
[219](#) Ahzab, 33/6
[220](#) Ahzab, 33/6
[221](#) Ahzab, 33/6
[222](#) Zehebi, *el-Burhan*, I, 178
[223](#) Suyuti, *İtkan*, II, 135
[224](#) Hucurat, 49/1
[225](#) Hucurat, 49/2
[226](#) Hucurat, 49/6
[227](#) Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3040
[228](#) Razi, *Mefatih*, XXVIII, 296

[229](#) Mümtəhine, 60/1
[230](#) Zehebi, *el-Burhan*, I, 178; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[231](#) Elmalı, *a.g.e.*, VII, 5045; Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3597
[232](#) Elmalı, *a.g.e.*, VII, 5104
[233](#) Zehebi, *el-Burhan*, I, 178; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[234](#) Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3745
[235](#) Müzzemmil, 73/1-11
[236](#) Müddessir, 74/1-11
[237](#) Kurtubi, *el-Cami*, XIX, 32-32
[238](#) Müddessir, 74/2
[239](#) Elmalı, *a.g.e.*, VIII, 5422
[240](#) Suyuti, *İtkan*, II, 135
[241](#) Zehebi, *el-Burhan*, I, 179
[242](#) Enfal, 8/1
[243](#) Enbiya, 21/1
[244](#) Mü'minun, 23/1
[245](#) Zehebi, *el-Burhan*, I, 179; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[246](#) Kutub, *Fi Zilal*, III, 431
[247](#) Enfal, 8/1
[248](#) Enfal, 8/1
[249](#) Enfal, 8/1
[250](#) Enfal, 8/1
[251](#) Enfal, 8/2-3
[252](#) Kutub, *Fi Zilal*, III, 1463
[253](#) Enfal, 8/5
[254](#) Enfal, 8/7
[255](#) Kutub, *Fi zilal*, III, 1463
[256](#) Elmalı, *a.g.e.*, IV, 2442
[257](#) Elmalı, *age*, IV/2442
[258](#) Elmalı, *a.g.e.*, IV, 2442; Mevdudi, *Tefhim*, II, 200
[259](#) Razi, *Mefatih*, XV, 216
[260](#) Tevbe, 9/1
[261](#) Tevbe, 9/2
[262](#) Tevbe, 9/2
[263](#) Elmalı, *a.g.e.*, IV, 2449
[264](#) Tevbe, 9/3
[265](#) Tevbe, 9/5
[266](#) Tevbe, 9/5
[267](#) Tevba, 9/5
[268](#) Tevbe, 9/5
[269](#) Mevdudi, *Tefhim*, II, 200
[270](#) Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2158
[271](#) Nahl, 16/120
[272](#) Nahl, 16/96
[273](#) Nahl, 16/36
[274](#) Nahl, 16/114-115
[275](#) Nahl, 16/116
[276](#) Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2364
[277](#) Enbiya, 21/1
[278](#) Enbiya, 21/2
[279](#) Enbiya, 21/3
[280](#) Enbiya, 21/5
[281](#) Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2452
[282](#) Mü'minun, 18/2
[283](#) Mü'minun, 18/3
[284](#) Mü'minun, 18/4
[285](#) Mü'minun, 18/5
[286](#) Mü'minun, 18/8

[287](#) Elmalılı, V, 3466
[288](#) Kutub, *Fi Zilal*, V, 3033
[289](#) Zümer, 39/1
[290](#) Zümer, 39/5
[291](#) Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3278
[292](#) Muhammed, 47/1-2
[293](#) Elmalılı, 6/ 4402; Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3316
[294](#) Fetih, 48/2
[295](#) Kamer, 54/1
[296](#) Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3445
[297](#) Mücadele, 58/1
[298](#) Elmalılı, VIII/5347
[299](#) Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3710
[300](#) Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3822
[301](#) Zehebi, *el-Burhan*, I, 178; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[302](#) Saffat, 37/4
[303](#) Zâriyat, 51/5-6
[304](#) Tur, 52/7-8
[305](#) Razi, *Mefatih*, XXVIII, 194
[306](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 179; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[307](#) Razi, *Mefatih*, XXVI, 195; Elmalılı, VI, 4527
[308](#) Elmalılı, VII, 4551
[309](#) Tur, 52/2
[310](#) Tur, 52/4
[311](#) Tur, 52/5
[312](#) Tur, 52/6
[313](#) Tur, 52/7
[314](#) Elmalılı, VIII, 5474
[315](#) Razi, *a.g.e.*, XXVIII, 194
[316](#) Razi, *a.g.e.*, XXVIII, 195; XXVIII, 241
[317](#) Tarık, 86/4
[318](#) Tarık, 86/5
[319](#) Razi, *a.g.e.*, XXXI, 209
[320](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 180; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[321](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 180; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[322](#) Vâkı'a, 56/1-6
[323](#) Tekvir, 81/1-13. Âyetler
[324](#) Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3864
[325](#) Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3954
[326](#) Münafikun, 63/1
[327](#) Nasr, 110/1-2
[328](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 180; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[329](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 180; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[330](#) Kutub, *a.g.e.*, VI, 163
[331](#) Cin, 72/1
[332](#) Alak, 96/1
[333](#) Kafirun, 109/1
[334](#) İhlas, 112/1
[335](#) Felak, 113/1
[336](#) Nas, 114/1
[337](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 180; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[338](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 180; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[339](#) Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3802
[340](#) İnsan, 76/1
[341](#) Nebe, 78/1-2
[342](#) Gâşiye, 88/1
[343](#) İnşirah, 94/1-2
[344](#) Fil, 105/1

- [345](#) Maun, 107/1
- [346](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 170; Suyuti, *İtkan*, II, 135
- [347](#) Mutaaffifin, 83/1
- [348](#) Hümeze, 104/1
- [349](#) Leheb, 111/1
- [350](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 170; Suyuti, *İtkan*, II, 135
- [351](#) Kureyş, 106/1
- [352](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 170; Suyuti, *İtkan*, II, 135
- [353](#) Suyuti, *İtkan*, II, 137
- [354](#) Kutub, *Fi Zilal*, I, 339-347
- [355](#) Hicazi, *Tefsirü'l-Vadîh*, XXIV, 152
- [356](#) Said Havva, *el-Esas*, IV, 2382 ve ayrıca bk. V, 2702
- [357](#) Mesela Saad sûresinin sonunda Saad sûresi ile Kâf, ve Kalem sûrelerinin sonları arasında münasebet kurar. Görüldüğü gibi bu üç sûre de tek harfli (Nun. Kâf ve Saad) olan Mukatta'a harfleri ile başlamıştır. Bu üç sûrenin baş tarafında görülen bu benzerlik yine bu üç sûrenin son kısmında da görünmektedir. Bu üç sûrenin son kısımları şöyledir:
(فَذَلِّيرُ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَيَعِيدُ), (وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ) ve (إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ) (Ayrıntılı bilgi için bk. Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*, IV, 6048)
- [358](#) Sabuni, *Safvet*, I, 30, 180, 182, 251, 257 ve 319. sayfalar
- [359](#) İbn Ebî'l-İsbrî, *a.g.e.*, s. 346-352
- [360](#) Nehcevani, *a.g.e.*, II, 379
- [361](#) Turan, Yard. Doç. Abdülbaki; *Nimetullah Nehcevani ve el-Fevatihü'l-İlahiyye ve'l-Mefatihü'l-Ğaybiyye isimli tefsiri*; Selçuk Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi, (1985), Sayı:1; Sayfa: 61
- [362](#) Nehcevani, *a.g.e.*, II, 379
- [363](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 173; Suyuti, *el-İtkan*, I, 137; *Cevahirü'l-Beyan*, s. 154
- [364](#) Nursi, Said, *Sözler*, İstanbul, 1989, s. 415
- [365](#) Kutub, Seyyid, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, (terc. Süleyman Ateş), Ankara, 1387/1967, s. 130
- [366](#) Maide, 5/38
- [367](#) Razi, *Mefatih*, XI, 229
- [368](#) Hadid, 57/2
- [369](#) Al-i İmran, 3/119
- [370](#) Kutub, *et-Tasvirü'l-Fenni*, s. 88
- [371](#) Nisa, 4/176
- [372](#) Maide, 5/120
- [373](#) En'am, 6/165
- [374](#) Enfal, 8/75
- [375](#) Tevbe, 9/129
- [376](#) Yunus, 10/109
- [377](#) Ra'd, 13/43
- [378](#) İbrahim, 14/52
- [379](#) Enbiya, 21/112
- [380](#) Hacc, 22/78
- [381](#) Mü'minun, 23/118
- [382](#) Nur, 24/64
- [383](#) Kasas, 28/88
- [384](#) Ankebut, 29/69
- [385](#) Lokman, 31/34
- [386](#) Ahzab, 33/73
- [387](#) Fatır, 35/45
- [388](#) Ya - Sin, 36/83
- [389](#) Saffat, 37/182
- [390](#) Zümer, 39/75
- [391](#) Fussilet, 41/54
- [392](#) Casiye, 45/37
- [393](#) Muhammed, 47/38
- [394](#) Hucurat, 49/18
- [395](#) Kamer, 54/55
- [396](#) Rahman, 55/78

- [397](#) Vâkı'a, 56/96
- [398](#) Hadid, 57/29
- [399](#) Haşr, 59/24
- [400](#) Cum'a, 62/11
- [401](#) Teğabün, 64/18
- [402](#) Hakka, 69/52
- [403](#) Müzzemmil, 73/20
- [404](#) Müddessir, 74/56
- [405](#) İnsan, 76/31
- [406](#) Tekvir, 81/29
- [407](#) Tin, 95/8
- [408](#) Adiyat, 100/11
- [409](#) Nasr, 110/3
- [410](#) İhlas, 112/4
- [411](#) Kur'ân-ı Kerim'in bütününde; âyet fasıllarında geçen "el-Esmaü'l-Hüsna" ifadeleri, Kur'ân'ın i'caz güzelliklerindendir. Bu konuda, bizim çalışmamızla doğrudan olmasa bile dolaylı olarak ilgisi bulunan bir çalışmadan bahsetmek yerinde olacaktır. Ümmü'l-Kura Üniversitesi'nde 1989 yılında aynı konu üzerinde üç ayrı çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilk çalışmayı elde edemediğimiz için göremedik. Ancak diğer iki çalışmayı yapanlar Muhammed Mustafa ve Abdü'l-Vedud Makbul Hanif'dir. "ed-Da've ve Usuli'd-Din" Fakültesi bünyesinde gerçekleştirilen çalışmaların isimleri ise şöyledir; "*el-Esmau'l-Hüsna Ve Münasebetüha li'l-Ayati'lleti Hutimet Biha Min Süreti'l Maide İla Ahiri Süreti'l Mü'minin*" ile yine aynı isim altında "*el-Esmau'l-Hüsna Ve Münasebetüha li'l-Ayati'lleti Hutimet Biha Min Süreti'n-Nur ila Ahiri'l-Kur'ân*". Elde edemediğimiz tek nüsha da muhtemelen Bakara sûresinden Maide sûresine kadar olan âyet fasıllarındaki "Esma-i Hüsna" konusunu incelemektedir.
- [412](#) Hud, 11/123
- [413](#) Neml, 27/93
- [414](#) Münafikun, 63/11
- [415](#) Talak, 65/12
- [416](#) Cin, 72/28
- [417](#) Kıyamet, 75/40
- [418](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 173
- [419](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 173; Suyuti, *a.g.e.*, II, 137
- [420](#) Fatiha, 1/7
- [421](#) Fatiha, 1/7
- [422](#) İbn Ebi'l-Isbi', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Suyuti, *a.g.e.*, II, 137; *Cevahirü'l-Beyan*, s. 154
- [423](#) Bakara, 2/286
- [424](#) İbn Ebi'l-Isbi', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Suyuti, *İtkan*, II, 137
- [425](#) Al-i İmran, 3/200
- [426](#) İbn Ebi'l-Isbi', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Suyuti, *İtkan*, II, 137
- [427](#) Nisa, 4/176
- [428](#) Suyuti, *İtkan*, II, 137
- [429](#) Maide, 5/120
- [430](#) İbn Ebi'l-Isbi', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 173; Suyuti, *İtkan*, II, 137
- [431](#) En'am, 6/165
- [432](#) İbn Ebi'l-Isbi', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 184; Suyuti, *İtkan*, II, 137
- [433](#) A'raf, 7/206
- [434](#) İbn Ebi'l-Isbi', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Suyuti, *İtkan*, II, 137
- [435](#) Enfâl, 8/75
- [436](#) İbn Ebi'l-Isbi', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 184; Suyuti, *İtkan*, II, 173
- [437](#) Tevbe, 9/129
- [438](#) İbn Ebi'l-Isbi', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 184
- [439](#) Yunus, 10/109
- [440](#) Hud, 11/123
- [441](#) İbn Ebi'l-Isbi', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 184
- [442](#) Yusuf, 12/111
- [443](#) İbn Ebi'l-Isbi', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 184; Suyuti, *İtkan*, II, 137
- [444](#) Ra'd, 13/43
- [445](#) İbrahim, 14/52
- [446](#) İbn Ebi'l-Isbi', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 185; Suyuti, *İtkan*, II, 137
- [447](#) Hicr, 15/99

[448](#) İbn Ebi'l-İsbi', Bediü'l-Kur'ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 185; Suyuti, *itkan*, II, 137
[449](#) Nahl, 16/128
[450](#) İbn Ebi'l-İsbi', Bediü'l-Kur'ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 185
[451](#) İsra, 17/111
[452](#) İbn Ebi'l-İsbi', Bediü'l-Kur'ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 185
[453](#) Kehf, 18/110
[454](#) İbn Ebi'l-İsbi', Bediü'l-Kur'ân, s. 347
[455](#) Meryem, 19/98
[456](#) İbn Ebi'l-İsbi', Bediü'l-Kur'ân, s. 347
[457](#) Tâhâ, 20/135
[458](#) İbn Ebi'l-İsbi', Bediü'l-Kur'ân, s. 347
[459](#) Enbiya, 21/112
[460](#) İbn Ebi'l-İsbi', Bediü'l-Kur'ân, s. 347
[461](#) Hacc, 22/78
[462](#) İbn Ebi'l-İsbi', Bediü'l-Kur'ân, s. 347
[463](#) Mü'minun, 23/118
[464](#) İbn Ebi'l-İsbi', Bediü'l-Kur'ân, s. 347
[465](#) Nur, 24/64
[466](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 347
[467](#) Furkan, 25/77
[468](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 347
[469](#) Şuara, 26/227
[470](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 348
[471](#) Neml, 27/93
[472](#) İbn Ebi'l-İsbi', *age.*, s. 348
[473](#) Kasas, 28/88
[474](#) İbn Ebi'l-İsbi', *age.*, s. 348
[475](#) Ankebut, 29/69
[476](#) İbn Ebi'l-İsbi', *age.*, s. 348
[477](#) Rum, 30/60
[478](#) İbn Ebi'l-İsbi', *age.*, s. 348
[479](#) Lokman, 31/34
[480](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 348
[481](#) Secde, 32/30
[482](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 348
[483](#) Ahzab, 33/73
[484](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 348
[485](#) Sebe', 34/54
[486](#) Fatır, 35/45
[487](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 348
[488](#) Ya Sin, 36/83
[489](#) Saffat, 37/182
[490](#) Zümer, 39/75
[491](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 349
[492](#) Sad, 38/88
[493](#) Mü'min, 40/85
[494](#) Duhan, 44/59
[495](#) Zâriyat, 51/60
[496](#) Fussilet, 41/54
[497](#) Şura, 43/53
[498](#) Casiye, 45/37
[499](#) Hucurat, 49/18
[500](#) Tur, 52/49
[501](#) Necm, 53/62
[502](#) Rahman, 55/78
[503](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 349
[504](#) Zuhruf, 43/89
[505](#) Ahkaf, 46/35

[506](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 349
[507](#) Muhammed, 47/38
[508](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 349
[509](#) Fetih, 48/29
[510](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 349
[511](#) Kâf, 50/45
[512](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 349
[513](#) Kamer, 54/55
[514](#) Vâkı'a, 56/96
[515](#) Hadid, 57/29
[516](#) Haşr, 59/24
[517](#) Teğabün, 64/18
[518](#) Talak, 65/12
[519](#) Hakka, 69/52
[520](#) Mücadele, 58/22
[521](#) Saff, 61/14
[522](#) Cum'a, 62/11
[523](#) Tahrim, 66/12
[524](#) Mümtetine, 60/13
[525](#) Münafikun, 63/11
[526](#) Mülk, 67/30
[527](#) Mearic, 70/44
[528](#) Kalem, 68/51
[529](#) Cinn, 72/28
[530](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 350
[531](#) Nuh, 71/28
[532](#) Müzzemmil, 73/20
[533](#) İbn Ebi'l-İsbi', *a.g.e.*, s. 350
[534](#) Müddessir, 74/56
[535](#) Kıyame, 75/40
[536](#) Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3801
[537](#) İnsan, 76/31
[538](#) Mürselat, 77/50
[539](#) Nebe, 78/40
[540](#) Naziat, 79/46
[541](#) Abese, 80/42
[542](#) Mutaaffifin, 83/36
[543](#) Tarık, 86/17
[544](#) Ğaşiye, 88/26
[545](#) Beled, 90/20
[546](#) Şems, 91/15
[547](#) Zilzal, 99/8
[548](#) Karia', 101/11
[549](#) Tekasür, 102/8
[550](#) Hümeze, 104/9
[551](#) Fil, 105/5
[552](#) Maun, 107/7
[553](#) Kevser, 108/3
[554](#) Kafirun, 109/6
[555](#) Leheb, 111/5
[556](#) Tekvir, 81/29
[557](#) İnfitar, 82/19
[558](#) İnşikak, 84/25
[559](#) Buruc, 85/22
[560](#) A'la, 87/19
[561](#) Fecr, 89/30
[562](#) Leyl, 92/21
[563](#) Duha, 93/11

[564](#) İnşirah, 94/8
[565](#) Tin, 95/8
[566](#) Alak, 96/19
[567](#) Kadir, 97/5
[568](#) Beyyine, 98/8
[569](#) Adiyat, 100/11
[570](#) Asr, 103/3
[571](#) Kureyş, 106/4
[572](#) Nasr, 110/3
[573](#) İhlas, 112/4
[574](#) Felak, 113/5
[575](#) Nas, 114/6
[576](#) Firuzabadi, Muhammed Mecdüddin, *Kamusu'l-Muhit*, 1938, I, 83; İbn-i manzur, *Lisanü'l-Arab*, VI, 319; Hasan Tabl, *Üslubu'l-İltifat*, trs., s. 33; Halil el-Cerr, *Larus el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Hadis*, Paris, 1972, s. 96; Karaçam, İsmail; *Sonsuz Mucize Kur'an*, İstanbul, 1990, s. 336
[577](#) Zerkani, *Menahil*, II, 199; Kutub, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, s. 109; Buti, Said Ramazan, *Min Ravai'i'l-Kur'an*, Dimeşk, ths. s. 111; Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, s. 336
[578](#) Nisa, 4/82
[579](#) Rafii, *I'cazü'l-Kur'an*, s. 232
[580](#) Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, s. 336
[581](#) Zerkani, *Menahil*, II, 324; Draz, *en-Nebeü'l-Azim*, s. 125; Nursi, *Sözler*, s. 387-388 Ayrıca *İşaratü'l-I'caz*, s. 37-38
[582](#) Cahız, Amr Ebû Osman, *el-Beyan ve't-Tebyin*, Kahire, 1985, I, 109 ve 112. sayfalar
[583](#) İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endülüsi; "*el-Muharrirü'l-Veciz Fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*", Beyrut, 1413, I, 52
[584](#) Nureddin Itr, *Muhadarat*, s. 181; Draz, *en-Nebeü'l-Azim*, s. 113; Nursi, *Sözler*, s. 433
[585](#) Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, s. 340
[586](#) Zerkani, *Menahil*, II, 209
[587](#) Zerkani, *Menahil*, II, 219; Draz, *a.g.e.*, s. 117
[588](#) Draz, *a.g.e.*, s. 118
[589](#) Berke, Abdülğani Muhammed Said, *Üslubu'd-Daveti'l-Kur'âniyye*, Kahire, 1983; Nursi, *Sözler*, 250-251 ve 475-479. sayfalar
[590](#) Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, s. 343
[591](#) Zerkeşi, *Burhan*, III; 26
[592](#) Zerkani, *Menahil*, II, 312
[593](#) Draz, *en-Nebeü'l-Azim*, s. 102-103
[594](#) Buti, *Min Ravai'i'l-Kur'an*, s. 168; Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, s. 348
[595](#) Kutub, *et-Tasviru'l-Fenni*, s. 34
[596](#) Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, s. 350
[597](#) Kutub, *et-Tasviru'l-Fenni*, s. 36-37
[598](#) Nureddin Itr, *Muhadarat*, s. 181; Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, s. 350
[599](#) Zerkani, *Menahil*, II, 319- 322; Çelik, Doç. Dr. Halil; *Kur'an İlimleri Çalışmaları*, İst., 1996, s. 87
[600](#) Yıldırım, *a.g.e.*, s. 112-113
[601](#) Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 169; Binti's-Şatı, *el-I'cazü'l-Beyani*, s.149; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 64
[602](#) Razi, *Mefatih*, XXVI, 173
[603](#) Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 170;Binti's-Şatı, *el-I'cazü'l-Beyani*, s. 149; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 64
[604](#) Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 170;Binti's-Şatı, *el-I'cazü'l-Beyani*, s. 149; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 64
[605](#) Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 63-64
[606](#) "Kitapta İbrahim'i de an!" (Meryem, 19/41)
[607](#) "Kitapta Musa'y ı de an!" (Meryem, 19/51)
[608](#) "Kitapta İsmail'i de an!" (Meryem, 19/54)
[609](#) "Kitapta İdris' i de an!" (Meryem, 19/56)

Üçüncü Bölüm

TENASÜP İLMİ AÇISINDAN KUR'ÂN SÛRELERİNDEKİ EŞSİZ AHENK

A- Kur'ân-ı Kerim'in Bütünlüğü

Başlangıcından günümüze kadar süregelen Münasebatü'l-Kur'ân sahasındaki çalışmalar, Kur'ân'ın nazmı ve üslubundaki tutarlılık ve insicamıyla beraber aslında onun bütünlüğünü gözler önüne sermeyi hedef alır. Bu sebeple alimler, evvela onun fesahat ve belağatı üzerinde uzun uzun durmuşlar, daha sonra Kur'ân'ın genel mesajını anlamada münasebet ilminin Kur'ân sahasına kaydırılmasını gerekli görmüşlerdir.

Tefsir ilmi ile uğraşan bütün alimler, Kur'ân'ın icazından bahsederken, onun fesahat ve belağatın zirvesinde olduğunu zikrederler. Öyleyse fesahat ve belağatın bütün vecihlerini cemedan Kur'ân'ın harfleri, kelimeleri ve cümleleri arasında, lafız bakımından bir ahenk ve anlam bakımından bir bütünlüğün bulunması gerekir. ¹

Şüphesiz Kur'ân'ın üslubu ve nazmı onun icaz vecihlerinden sadece birisidir. Allah kelamı olan Kur'ân'ın, nazmındaki güzellik ve üslubundaki fevkaladelikte üstün bir i'caza sahip olduğu söylenirken, bu durum o'nun i'caza varan harika güzellik ve kelimadaki cümlelerin birbiriyle mütenasib oluşuna bağlıdır. Kur'ân'ın nazmı, tertibi, harflerin kelimelerde, kelimelerin cümlelerde, cümlelerin sûrelerde terkiib tarzı, Arap belîğlerinin tanıdıkları ve vücuda getirdikleri eserlere benzememektedir. O, Arapça'nın dışına çıkmadığı halde başkalarından hemen ayırdedilebilen kendine has bir ifade tarzına sahiptir. Vahyin hemen başlangıcında bilinen Arap üslubları dışında inzalini gerçekleştiren Kur'ân, ilahi nazm ve üslubuyla ediplerin bu sahadaki saltanatlarını yıkmıştır. ²

Kur'ân dilinde yeni olan taraf, hangi sahada söz söylerse söylesin, daima en üstün malzemeyi ve kasdolunan manaya en iyi gideni seçmesi, her zerreyi bile yerli yerine koymasındır. ³ Öyleki her bir kelime yerli yerine oturtulurken siyak ve sibaktaki kelimelerle uyumsuzluk göstermesi asla söz konusu değildir. Bundan dolayı tek bir kelimenin bile bulunduğu mekandan çıkarılıp başka bir mekana konulması düşünülemez. ⁴ Bu sebeptendir ki müfessir **Fahreddin Razi**, Kur'ân'ın üslubu yönüyle mu'cize olduğunu söyleyenlerin, kelimelerin ahenkli ve irtibatlı bir şekilde bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bu mükemmel nazmı kaydettikleri kanaatinde olduğunu ifade eder. ⁵

1. Kur'ân'ın Kafalara ve Gönüllere Birlikte Hitab Etmesi

Kur'ân, kafalara ve gönüllere birlikte hitab eder. Susturucu delillerle akl-ı selime hitap eden ilmi ve mantıki ölçülerle ikna yoluna başvurur. O'nun, günümüz insanının alışık olmadığı bir iç yapısı

vardır. Onda itikadi meselelerin, ahlaki prensiplerin, hukuki kuralların, ibadet esaslarının, bunlarla ilgili hüküm, davet, uyarı, teşvik ve tenkitlerin, tarihi kıssaların, tabiat ve kainatla ilgili bilgilerin peşpeşe geldiği, bunların zaman zaman çeşitli üslublarla zikredildiği, bir yerde belli bir konunun muayyen bir yönü anlatılmışken başka bir yerde değişik bir yönüne temas edildiği görülür.⁶

Kur'ân üslubu, uzunca anlatmak yolunu bırakıp güzelliğinin tahammül edilebileceği icaz cihetini seçer. Bu da ona tavsif, kıssa, teşr'i, cedel vb. anlatım çeşitlerinin birinden ötekine geçiş imkanı kazandırır.⁷ Kur'ân, hemen daima düşüncenin normal seyrini keserek ve alakayı askıya alarak ani inhıraflar yapmaktadır. Bunlar, adeta irtifa ayarlamaları ve seviye tanzimleridir.⁸ Bütün bu üslub çeşitlerinde lafızlarla manalar, kaynaşmış bir bütünlük oluşturmaktadır.⁹ Kur'ân-ı Kerimdeki bu esrarı inceleyen **Said Nursî** bu konuda şöyle der: “Kur'ân âyetlerinin her bir parçası vezin kaydı altına girmeksizin ekseri âyetlere bir merkez oluşturmuş, onlara kardeş olmuştur. Aralarında mevcut olan münasebeti sağlamak için o çerçeve içerisinde âyetlere birer münasebet hattı teşkil etmiştir. Serbest her bir âyetin, adeta diğer bir çok âyete bakan bir gözü, ona müteveccih birer yüzü vardır.”¹⁰ Harflerin bile harikulade muntazam bir dizimle, gizli bir münasebet, ince bir nazım ve insicam içinde oluşu beşerin benzeri bir kelamla ona muaraza edemiyeceğini gösterir.¹¹

Kur'ân'ın i'cazı; nazım ve te'lifinde görülen meziyetlerde, lafzın siyakındaki özelliklerde, âyetlerin başlangıç ve sonlarında yer alan ve kalbleri hoplatan güzelliklerde, yerli yerine oturtulmuş kelimelerde tecelli eder.¹² Öyleki bu i'caz, uzunluk ve kısalıklarına bakılmaksızın aynı şekilde bütün âyetlerde müşahade edilir.¹³ Farklı üslubuyla, insandaki şuur altını harekete geçirip uyandıran Kur'ân, her sûre ve âyetinde; her bölüm ve fıkrasında; her tablo ve kıssasında; her başlangıç ve sonunda; ahenk ve musiki ölçüleriyle dopdolu üslubuyla da mümtaz bir mevkidedir.¹⁴

2. Kur'ân'ın Şiir Olmaması

Şüphesiz Kur'ân ne bir şiirdir, ne de nesirdir.¹⁵ O'nun nazımının uyumlu olmasındaki ölçü, büsbütün başka bir şeydir. O, vezinli ve nesirli sözlerin her ikisinin anlatım üstünlüklerini ziyadesiyle kapsamaktadır.¹⁶ Gerek üslubu, gerekse çok değişik biçimlerde sunulan fikir ve sistemi açısından olsun, Kur'ân'da ezeli bir aşkınlık ve hükümranlılık sürmektedir.

Kur'ân başından sonuna kadar dikkatlice okunduğunda, muhkem bir nazma, çok ince bir kalıba, güçlü bir üsluba, kelimelerinde, cümlelerinde, âyetlerinde ve sûrelerinde sıkı sıkıya birbirine bağlı kuvvetli bir yapıya sahip olduğu görülür. Bu sebeple Kur'ân'ın nazmında en küçük birimlerinden (harflerinde) en büyük birimlerine (sûrelerine) kadar bütün bölümleri arasında kurulmaya çalışılan münasebet, temelde Kur'ân'ın bir bütün olarak sunulma çabalarına yöneliktir. “Kur'ân'ın bütünlüğü içinde, konu birliğini ele almak veya ikinci olarak toplumun gelişmesinde Kur'ân'ın metodu, metafizik karşısında Kur'ân'ın yeri gibi sınırlı bir konuyu özetlemek veya üçüncü olarak bir sûrenin hedefini ve onun davetin çerçevesi içerisinde kasdettiği anlamı özetlemek olarak tasnif edilebilir.”¹⁷

Kur'ân-ı Kerim, tamamen insanı hedef alan bir kitaptır.¹⁸ O, fertlerden, ailelerden, cemaatlerden, birliklerden, milletlerden ve ümmetlerden bahsederken bu ve benzeri hadiseleri girift fakat muazzam bir ahenk ve plan çerçevesinde gözler önüne serer.

Kur'ân'ın bütünü içerisinde kelimelere, cümlelere ve onlardan oluşan âyet ve sûrelere bakıldığında, bu kısımların tek başlarına var olamayacakları anlaşılabacaktır. Kur'ân'ın kendi bütünlüğü içerisinde anlaşılma lüzumu, vahyin inzalinden günümüze kadar süregelen bir durumdur. Bu konudaki ilk örnekleri Hz. Peygamber sunmuş olduğu için¹⁹ müfessirler bu konu üzerinde hassasiyetle durmuşlar ve Kur'ân'ı anlamada bu durumu vazgeçilmez bir prensip olarak kabul etmişlerdir.²⁰

Özellikle son dönemlerde, her hangi bir konuyla ilgili Kur'ân âyetlerinin tümünü ele alarak, Kur'ân'ın düşünce yapısını belirlemeye çalışan “*bütünsel/tevhidi yahut konulu/mevzu’i akım*”, Kur'ân bütünlüğünü görme açısından iyi bir zemin teşkil eder.²¹ Zira Kur'ân'da temas edilen konulardan birisiyle ilgili âyetler bile bir yerde toplu olarak verilmediği²² için, bahsi geçen bir konu hakkında kesin ve isabetli bir söz söyleyebilmek, o konuyla ilgili bütün âyetleri göz önünde bulundurmaya gerektirir.²³

3. Her Sûre Bir Bütünlük ve Ahenk İçerir

Hiç şüphe yok ki; Kur'ân-ı Kerimde her bir sûre, kopukluk göstermeden gayet uyumlu bir şekilde başladığı gibi son bulur. Bu yönü ile sûrelerin verdikleri mesajı yakalamada, sûreye bir bütün olarak yaklaşmanın gerekliliği açıktır.

Konumuz açısından önemi olduğu için burada “*Kur'ân'da sûre bütünlüğü*” meselesi üzerinde farklı bir açıdan durmak istiyoruz. Sûrelerin ana temalarını yakalamada, sûreye bir bütün olarak yaklaşmanın lüzumu ve Kur'ân'da sûre bütünlüğünün nasıl ele alındığı konusuna bakış açısı oldukça önemlidir. Bir sûrede, Allah Teâlânın maksadını yakalama hususunda başından sonuna kadar sûreyi bir bütün olarak ele almak ve o şekilde sonuca gitmek gerekir.²⁴ *Bütüncül* değil de *cüz’i yaklaşım*’ın, kısır bir yaklaşım olduğunu ifade eden *Şatibi*, sûre bütünlüğü konusunda çok önemli şu tesbitte bulunur; “*Üzerinde değerlendirme yapılacak olan söz, - uzun ya da kısa olması farketmez- tek bir konu hakkında gelmiş olabilir. Mufasssal sûrelerin çoğu bu türdendir. Bazen de birden fazla konu ihtiva edebilir. Bakara, Al-i İmran, Nisa ve İkra’ sûreleri gibi. Bu durumda her bir konu, başlangıçta müstakil olarak değerlendirilip, sonuçta sûrenin bütünlüğü içerisinde ele alınarak sûreye tek bir kelim gibi bakılması gerekir.*”²⁵

Mesela Mü'minin sûresi her ne kadar farklı pek çok konuya temas etse de, bir tek konu hakkında gelmiştir. Bu sûre Mekke’de nazil olmuştur. Mekki sûrelerin üç ana özelliği vardır. Bu üç özelliği zikretmeden önce hemen belirtelim ki aslında bunlar da bir tek meseleye bakar. O da Allah Teâlâ’ya ibadet ve dua konusudur. Bu üç özellik sırasıyla şunlardır: Bir; şirki nefy etmek ve Allah’ın birliğini yani tevhidi yerleştirmek. İki; Hz. Peygamberin nübüvvetini isbat ve o’nun Allah tarafından

gönderildiğini insanlara göstermek. Üçüncü husus ise; kıyamet günü tekrar dirilmenin isbatıdır. İşte bu üç özellik Mekki sûrelerin ortak yönüdür. Bütün Mekki sûreler için bu durum geçerlidir. Bunun istisnası yoktur. Kur'ân sûreleri (hususiyetle Mü'minin sûresi) bu durumu “tergib ve terhib” yöntemini benimseyerek gerçekleştirir. Mü'minin sûresi bir bütün olarak bu açıdan ele alındığında onun tek bir konuyu ihtiva ettiği görülecektir.²⁶

Öte yandan birbirinden farklı pek çok konunun ele alındığı Bakara,²⁷ Al-i İmran ve Nisa sûrelerinde de durum değişmemektedir. Mesela Nisa sıresine bakalım. Bu sûre, ele aldığı konular itibariyle pek çok meseleden bahseder. Bütün bu farklı konuların, sûre bütünlüğü içerisinde ortak bir tek hedefi vardır; O da “Devletin devam ve temadisi”dir. Bu ortak hedefi gerçekleştirmek için de sûrede iki prensip ve esas söz konusudur. Bunlardan birincisi “dahili istikrar”dır. Yani aile ve içtimai birlik ve düzen. İkincisi ise “harici istikrar”dır ki; ümmetin tümünün birlik ve düzenine bakar. İşte Nisa sûresi baştan sona ele alındığında görülecektir ki sûre genelinde pek çok konu ele alınsa da, bu ortak hedefi gerçekleştirmek için adeta bütün âyetler elele vermiştir.”²⁸

Muasır müelliflerden **Rıfat Fevzi Abdü'l-Müttalip** de bazı sûreler üzerine yaptığı tatbiki çalışmada; önce sûrelerin ana temasını tesbit eder sonra sûreleri o istikamette tefsir ve izaha çalışır. Müellif; sûrenin ana konusunun tesibinin ardından sûrenin başı ile sonunun o ana konuya işaret ettiğini söylemektedir. **Fevzi**'nin tatbiki olarak ele aldığı sûrelerde uyguladığı metodu şöyle sıralar:

1. Kur'ân-ı Kerim'de sûrenin ana konusu hem baş tarafında hem de sonunda kendisini gösterir.
2. Sûre içinde ele alınan cüz'i konular sûrenin bütününe hakim olan konuyu hatırlatır biçimde ele alınmıştır.
3. Sûrede ele alınan ana konu ictihadi bir meseledir. Bundandır ki sûrede konu bütünlüğü bazı farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.
4. Kur'ân, rabbimizin ifade ettiği gibi; hem bir tebşir ve inzar, hem bir tergib ve terhib hem de mü'minleri ve kafirleri niteleme özelliği taşımaktadır.²⁹

Ancak hemen belirtmek gerekir ki bazen bu bütünlük, ilk bakışta görülmeyebilir. Bu sebeple, sûrenin bölümleri arasında münasebet kurmaya çalışan kişinin, bu bölümler arasında nasıl bir bağ ile bu ağın örüleceğine bakması gerekir. Yani sûre bütünlüğünü sıhhatli bir şekilde yakalayabilmek için, bölümler arasındaki ilginin, te'sis (bölümlerin birbiri üzerine oturtulması), te'kid, tekmil, istiksa (doyurucu açıklama yapma) gibi hangi köprülerle kurulacağı gözönünde tutulması gerekmektedir. İşte bu yaklaşım, sûrede var olan bütünlüğü çok çabuk kavrama imkanı sağlar. Böylece farklı zaman dilimlerinde inmesine rağmen sûre bölümlerinin bu münasebetinden şekillenen sûre bütünlüğü ve Kur'ân'ın bu sahadaki i'cazı ortaya konmuş olur.³⁰

4. Âyetler Arasında Asla Kopukluk Yoktur

Kur'ân-ı Kerim sûrelerindeki bu bütünlüğe karşı özellikle konular arasında bir irtibatın olmadığı ve bir dağınıklığın söz konusu olduğu iddiaları ortaya atılmıştır. Bu iddialar kısaca şöyle

özetlenebilir: “Kur’ân, içerisinde konu bütünlüğü bulunmayan, birbiriyle uyumlu olmayan, çelişkilerle dolu bir kitaptır. Konuları sunuş yönüyle, tertip yönüyle ve böylece neticeye ulaşma yönüyle ilmi ve edebi te’lif metodlarına uymaz. Bir sûrede, birbiriyle çelişkili birden fazla konu bulmak mümkündür. Bu, konularda ki muhteva arasında bir münasebetin gözetilmediği anlamına gelir.”³¹ Bu iddialara cevap olabilecek en güzel misallerden birini **Fahreddin Razi’de** görüyoruz. “*Mefatihü’l-Ğayb*”da özellikle konudan konuya intikallerde, sûrenin temel hedefini göz önünde bulundurarak her iki konu arasındaki irtibattan sıkça bahseder. Sûrelerin bütünlüğünü münferit âyetlerden ziyade, öncelikle konu bütünlüğü açısından ele alarak değerlendirir ve böylece sûredeki vahdete ve Kur’âni bütünlüğe temas eder. Sûre içinde ki konular arası irtibata değinmediği sûre hemen hemen yok gibidir. Mesela *Secde sûresi* hakkında söylediklerini buraya almak istiyoruz.

Fahreddin Razi, otuz âyetten oluşan *Secde sûresinin* temel muhtevasının, *Tevhid*, *Nübüvvet* ve *Haşr* olarak üç ana başlık altında ele alındığını, sûrenin seyrinin de bu üç mesele etrafında dolaşıp son bulduğunu ve sûrenin başı ile sonu arasındaki bütünlüğü gösterir. O şöyle demektedir; “Biz, Allah Teâlâ’nın kalam-ı kadim’i olan Kur’ân-ı Kerim’de her ne zaman itikadın üç temel esasından ikisinden bahsederse, üçüncü esası da getirdiğini, ondan da bahsettiğini zikretmiştik. Burada da böyledir. Cenâb-ı Hak, peygamberlikten “*Bu kitabın indirilmesi... senden evvel kendilerine hiçbir uyarıcı (peygamber) gelmemiş olan bir topluluğa...*”³² ifadesiyle başlayıp; “*Allah, gökleri ve yeri yarattı...Sizin için kulaklar, gözler ve gönüller yarattı...*”³³ ifadeleriyle de tevhidden bahsedince, “*Biz, yerde (çürüyüp) kaybolduğunuz vakit mi?..*”³⁴ cümlesiyle de üçüncü asıldan, yani haşrdan bahsetmiştir.³⁵

Haşirle ilgili meselenin, *Secde sûresinin* 29. âyeti olan “*And olsun ki biz, Musa’ya kitabı verdik.*” âyetine kadar devam ettiğini belirten **Razi**, yukarıdaki üç prensibin, sûrenin diğer âyetlerindeki dağılım seyrini şu şekilde gösterir: “Allah Teâlâ, daha önce de bahsettiğimiz üç temel itikadi esası izah edince, yine ilk önce izahına başladığı itikadi esasa dönmüştür ki, bu Allah Teâlâ’nın, “*Senden önce kendilerini uyaran hiçbir peygamber gelmemiş olan bir toplumu, doğru yolu bulmaları ümidiyle uyarman için...*”³⁶ âyetinde ele alınmış olan *risalet* hususudur. Cenâb-ı Hak, “*Peygamber olarak gelen ilk insan ben değilim*”³⁷, tam aksine, “*Benden önce benim gibi gelip geçmiş nice peygamberler vardır, de.*” buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, o peygamberler arasından hem Hz. Peygamber’e yakınlığı, hem de onun çevresinde Hz. Musa’nın dinine tabi olanların bulunması ve onların ilzam ve ikna edilmelerinin gerekmesi sebebiyle Hz. Musa’yı seçip zikretmiş; istidlal etmek için, Hz. İsa’yı zikretmemiştir.³⁸ Öte yandan, Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’in risaletinden yeniden bahsedince, tevhidden de yeniden bahsetmiş ve “*Yurtlarında dolaştıkları nice nesillerin hayatlarını sona erdirmemiz, onları doğru yola irşad etmiyor mu?*”³⁹ buyurmuştur. Allah Teâlâ yine, zarar ve faydanın kendi elinde olduğuna bir işaret olsun diye (bir önceki âyette) yok edişinden bahsedince, “*Görmüyorla mı ki biz otsuz, kır araziye su sevk ediyoruz, onun sayesinde, hayvanların ve kendilerinin yiyecekleri ekinleri yetiştiriyoruz..*”⁴⁰ âyetinde de ba’sdan (tekrar diriliş)

bahsetmiştir.⁴¹

Razi, daha sonra sûrenin sonunda, bu sûrenin konuları arasında genel bir değerlendirme yaparak, bunların oluşturduğu bütünlüğü şöyle neticeye bağlar; “Allah Teâlâ, risalet ve tevhid esaslarını beyan edince, “*Diyorlar ki: Eğer doğru sözlü iseniz, o fetih ne zaman?*”⁴² ifadesi ve sûrenin sonuna kadar ki kısım ile de haşrı beyan edip açıklamıştır. O halde bu sûrenin sonunun tertibi, başının tertibi gibi olmuş olur. Zira peygamberliği sûrenin başında, “*Bir kavmi uyarman için*”⁴³ ifadesiyle, sonunda da “*Celalim hakkı için biz Musa’ya kitabı verdik.*”⁴⁴ buyurarak anlatmıştır. Yine Allah Teâlâ, *tevhid*’i, sûrenin baş kısmında, “*Ki O, gökleri ve yeri yaratandır.*”⁴⁵ ve “*Ki O, her şeyi güzel yapan, insanı yaratmaya da çamurdan başlayandır.*”⁴⁶ âyetleriyle, sûrenin sonunda da, “*Onlar öğrenmediler mi ki...*”⁴⁷ ve “*Suyu... sevkettiğimizi.... görmediler mi?*”⁴⁸ âyetleriyle anlatmıştır. Haşrı de sûrenin başında, “*Dediler ki biz yerde (çürüyüp) gaip olduğumuz vakit, biz mi yeni bir yaradılışla dirileceğiz?*”⁴⁹ âyetiyle, sonunda da, “*Diyorlar ki: Eğer doğru sözlü iseniz, o fetih ne zaman?*”⁵⁰ âyetiyle anlatmıştır.”⁵¹

Sûre bütünlüğü açısından önemli bir başka mesele ise ele alınan konuların, Kur’ân anlatımında çok önemli yeri olan kıssalar ile desteklenmesidir. Hiç şüphe yok ki kıssalar, edebi anlatım tarzının yüksek nevilerinden biridir.⁵² Kur’ân, kıssaları, sunuldukları ortamla insicam halinde sunar ve bunları, kendi gayelerine hizmet ettirir. Zikredilen kıssa halkasıyla bunun arzolanduğu siyak arasındaki uyum birinci gayedir.⁵³

İster kıssalar olsun, ister başka mevzular olsun bir sûrede zikredilen bütün konular, her yönüyle birbiriyle münasebet halindedir.⁵⁴ İbret alınması ve Hz. Peygamber’i teselli etmesinin yanı sıra⁵⁵ kıssaların konuyu iyice pekiştirme açısından son derece öneme haiz olduğu göz önünde bulundurulursa bunların getiriliş gayesi ve siyak-sibakla alakalarının ne olduğu hususunda bazı sualler akla gelebilir. **Razi’ye** göre sûreler; *tevhid*, *nübüvvet* ve *haşır* gibi ana ilkeler üzerine bina edilirken *kıssalar* ile takviye edilerek desteklenir.⁵⁶ Bu açıdan O, konu bütünlüğü içerisinde serpiştirilmiş olan Kur’ân kıssalarının, bağlandığı konularla ve dolayısıyla *sûre bütünlüğü*yle alakaları ve bunların zikrediliş gayeleri hakkında açıklamalarda bulunur; “*Allah Teâlânın Kur’ân-ı Kerim’deki metodu şu şekilde cereyan eder: O, çeşit çeşit şer’i hüküm ve mükellefiyetler zikrettiği zaman, bunun peşinden muhataplara va’z-u nasihat olsun ve bu onları isyan ve inadı bırakmaya, Allah’a karşı olan huşu’ ve inkiyadlarını artırmaya sevketsin ve daha önce zikrettiği mükellefiyetleri ve ahkamı te’kid edici olsun diye, ya tevhid ile ilgili meseleleri, ya geçmiş peygamberlerin kıssalarının izahını, yahut kıyamet hallerinin beyanını getirir. Bu yol, insanı tek bir çeşit ilimde durdurmamak için takib edilecek en güzel yoldur. Bir kimse sözü, ilmin nevilerinden herhangi bir hususta uzattığında, çoğu kez bu durumda bir bıkkınlık meydana gelir. İnsan bu neviden, ilmin başka bir nevine geçtiğinde gönlü rahatlar, kalbi hoşnut olur; kendisinde yeni bir istek, yeni bir şevk ve yeni bir arzu hisseder.*”⁵⁷ Bunun daha iyi anlaşılması için Hıcr

sûresine bakalım; Bu sûrede Hz. İbrahim'in kıssası ele alınır. Sûrenin 6. âyetinden itibaren nübüvvet meselesi ele alınır ve konu enine boyuna izah edilir. Bunun peşinden 16. âyetten itibaren tevhid delilleri sıralanır. 45. âyetten 50. âyete kadar ise kıyamet halleriyle cennetlik ve cehennemlik kimselerin vasıfları zikredilir. İşte tam bu noktadan, yani 51. âyetten itibaren, peygamberlerin derecelerine nail olmaya vesile olan taata bir teşvik ve cehennemliklerin derecelerine düşmeye sebebiyet veren ma'siyetlerden de bir sakındırma olsun diye de peygamberlerle ilgili kıssalara girilir. 51. âyet olan “*Onlara İbrahim'in konuklarını anlat!*” ifadesinden sûrenin sonuna kadar kıssalar konusu işlenir.⁵⁸

5. Kur'ân'da Konu Başlıklarının Olmamasının Hikmeti

Kur'ân, konuları, bölümler, anabâşlıklar ve altbaşlıklar altında işlemez. Muayyen konular, bazı siyak-sibak çerçevesinde adeta müstakil olarak ele alınmış görünümü verseler de her siyak-sibak çerçevesi aynı zamanda Kur'ân'ın diğer pasajlarıyla doğrudan veya dolaylı olarak irtibatlıdır. Ayrıca Kur'ân'ı âyet âyet, ibare ibare ele almak, bir çok konu ve konumla ilgili akış birliğini bozar. Doğru anlama, doğru düşünme ve doğru kavrama noktasında karışıklığa yol açar. Kur'ân'ın gerçekleştirmek istediği asıl hedeften uzaklaştırır.

Müsteşrikler, Kur'ân'ın konu ve başlıklara ayrılmayışını bir fırsat bilerek, Kur'ân'ın konu bütünlüğüne sahip olmadığını, bunun da ilahi vahye hâlel getireceğini iddia etmişler⁵⁹; onun tutarsızlık ve çelişkilerle dolu olduğunu söylemişlerdir.⁶⁰ İşte Kur'ân bütünlüğüne karşı yapılan bu ve benzeri saldırılar, o'nun bütünlüğünü gözler önüne serme ihtiyacını doğurmuş ve bu sebeple de münasebet ilminin Kur'ân sahasında devreye girmesini zaruri kılmıştır.

Müsteşrikler ve onlar gibi düşünenlerin bu tür iddiaları, onların Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada bir takım ilmi gerçeklerden uzak oluşlarının ve Kur'ân'ın bütünlüğündeki esrarı yakalayamadıklarından dolayı acze düşüşlerinin bir ifadesidir. Zira Kur'ân, bir bütün halinde inmezken, bunda öncelikle Hz. Peygamber'in ve ashabının fitri ve içtimai durumlarına göre tedrici olarak öğretilerini serpiştirmeyi hedeflemiştir. Bu da aynı konu ile ilgili farklı yerlerde bir çok âyetin bulunabileceği anlamına gelir ki işte bu gerçek, Kur'ân'a bütüncül yaklaşmayı gerekli kılan en önemli noktadır.⁶¹ Bu yüzden ilk nazil olanlardan başlamak sûretiyle, âyetlerin her birinin diğerini tamamlayıcı ve açıklayıcı özelliğe sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, Kur'ân'ın bir bütünlük içerisinde anlaşılmasının zarureti kendiliğinden ortaya çıkar. Bunlar dikkate alınıpda Kur'ân incelendiğinde onun, tarih itibariyle önce ve sonra nazil olan âyetleriyle nasıl bir bütünlük arzettiği kendiliğinden görülecektir.

Zaten Kur'ân'daki konular arasında bir bağ kurulamayıp dağınıklık olsaydı, bu takdirde başlangıçta Medeni bir âyetin Mekki bir sûreye, Mekki bir âyetin Medeni bir sûreye yerleştirilmesinin anlamı olmazdı. Kur'ân'ı doğru olarak anlamanın ona külli yaklaşımla mümkün olacağını⁶² gözardı etmemek gerekir. Bunun içindir ki Kur'ân-ı Kerimde de Mekki ve Medeni âyetlerin karma bir şekilde yerleştirilmesi, bu âyetlerin birbirini mana bakımından tamamlamaya yönelik olması tabiidir.⁶³

Kur’ân sûrelerindeki bölüm ve âyet guruplarının çoğu sıralanış, konu, ifade tarzı ve iniş sırası itibariyle birbiriyle yakından ilgilidir. Bunların anlamlarını, özel ya da genel nitelikli oluşlarını, telkin ve direktiflerini, içerdikleri hükümleri doğru biçimde anlamak ancak akışın sürekliliği ve uyumu göz önünde bulundurarak mümkün olur. Yoksa âyet âyet, ya da ibare ibare ele almak, sûrenin akışını bozar. O’nun gerçekleştirmek istediği asıl hedeften uzaklaşmasına neden olur.

Kur’ân mesajının boyutlarını, konularını ve hedeflerini doğru biçimde kavramak için Kur’ân’ın bölümleri arasındaki irtibatı, âyetler gurubu arasındaki ahengi göz önünde bulundurmamak bir zorunluluktur. Bu aynı zamanda Kur’ân’ın ifade tarzının etkileyiciliğini, göz kamaştırmasını ve mucizevi üslubunu anlamak için son derece önemlidir. Kur’ân’daki bazı âyetlerin akışıyla ilgili, özellikle de Mekke inişli bazı sûrelerde yer alan bazı âyetlerin Medine inişli olduklarını, Medine inişli bazı sûrelerde yer alan bazı âyetlerin de Mekke inişli olduklarını belirten bir kısım rivayetlerin zayıflığı böylece ortaya çıkar. Bu tür rivayetler yüzünden Kur’ân bölümleri arasında bir ahenk olmadığına dair zihinlerde beliren yanlış fikirler de ortadan kalkmış oluyor.⁶⁴

Kur’ân’da bulunan konular, haber veya teklif olmak üzere iki ana grup altında toplanırken⁶⁵ Kur’ân’ın maksadının tevhid, nübüvvet, mead⁶⁶, kaza ve kader olmak üzere dört temel meseleye bina edildiği⁶⁷ görülür. Kur’ândaki Mekki sûrelerin ağırlık noktasının da çoğunlukla bu mesajlar üzerine teksif edildiği göze çarpar.⁶⁸ Medeni sûrelerin de sözü geçen hususlara ek olarak iman, itaat ve hayata ilişkin tafsili ahkam ve benzeri ilkeleri getirmesi, Kur’ân mesajının, bütünlük çerçevesinde ele alınmasının ve dolayısıyla münasebet ilmiyle bağlantısının şart olduğunu gösterir.

Kur’ân’da konu bütünlüğünü pekiştirme hususunda; akli medrese ekolü temsilcilerinin de bu ölçüyle hareket ettiklerini görürüz. Onlar Kur’ân’ı tefsir hususunda özellikle siyak uygunluğunu göz önünde bulundurlarken, konu bütünlüğünü tesbit etmeyi, onu gereği gibi anlamada esas prensip kabul etmektedirler.⁶⁹

Alimlerin, Kur’ân’ın nazmındaki vahdeti; tek bir kelime⁷⁰, bir cümle⁷¹, bir âyet⁷², bir sûre⁷³, canlı bir organizma⁷⁴, inci dizilmiş bir gerdanlık⁷⁵, dökümde elde edilmiş bir kalıp, kök, gövde ve dallarıyla mükemmel bir tenasüb oluşturan bir ağaç⁷⁶, bütün bir nur⁷⁷, gibi mütalea edişlerinin, Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde anlaşılmasının gerekliliği üzerinde hemfikir oluşlarındandır.

Kur’ân-ı Kerim’in nazmındaki bu i’cazı gördükten sonra şimdi de o’nun bölümlerinden olan âyet ve sûrelerinde açıkça görülen bütünlük meselesine bakalım.

a. Kur’ân’da Âyet Bütünlüğü

Âyet, “Başlangıç ve sonu olan ve Kur’ân-ı Kerim sûrelerini oluşturan belli bölümler”⁷⁸ olarak tarif edilmektedir. Daha önce ifade edildiği gibi Kur’ân’ın bütünü sanki bir tek âyet mesabesinde. Bu söze ters tarafından bakıldığında her bir âyetin Kur’ân’ın mesajını verecek güçte olduğu görülür. Bunu birazdan vereceğimiz misallerde daha yakından görme imkanı olacaktır. Ancak âyet kavramı ve âyetlerin bütünlüğü ile ilgili bir kaç hususu daha zikretmek yerinde olacaktır.

Âyetlerin tertibi Hz. Peygamber'in emriyle olmuştur. Dolayısıyla tevkifidir. Cebrail, âyetleri Hz. Peygamber'e indiriyor ve her âyetin konulacağı sûredeki yerini ona bildiriyordu. Hz. Peygamber de onu ashabına okuyor ve vahiy katiplerine o âyeti belirtilen sûrenin ilgili yerine yazmalarını emrediyordu. Daha sonra o âyetleri ashabına namaz kıldırırken, onlara va'z ederken ve günlük hayatlarında meydana gelen herhangi bir meselede hüküm verirken tekrar tekrar okuyordu. Sahabeden Kur'an'ı veya bir kısmını ezberleyenler de Hz. Peygamber'in okuduğu tertib üzere ezberliyorlardı.⁷⁹

Kur'an-ı Kerim âyetlerinin, Cebrail tarafından Hz. Peygamber'e indirildiği şekliyle muhafaza edildiğini, herhangi bir takdim-te'hir yapılmasının söz konusu olmadığını göstermektedir. Âyetlerin tertibinin vahye dayandığı hususunda alimler ittifak halindedir. Farklı bir görüş serdeden olmadığından âyetlerin tertibinin tevkifi olduğunda icma vardır.⁸⁰

Dolayısıyla, âyetlerin uzunluğu ve kısalığı ihtihadi bir mesele olmayıp tamamen vahye dayanmaktadır. Kısa âyetler bir⁸¹ veya iki kelime⁸² olurken; müdayene âyeti⁸³ gibi bir sayfayı bulan âyetler de mevcuttur.

Her bir âyetin tek bir Kur'an hükmünde oluşu, âyetin kendi içinde bütünlüğünün bir neticesidir. Kur'ândaki her bir âyet, birisinin diğeri ile uygunluğu itibariyle bile olsa mucizedir. Onu getirenin doğruluğunun bir alametidir. Onda, öğüt almak isteyen kimse için ibret vardır. İcazı ve menzilesinin yüceliği insanı hayretler içinde bırakan şeylerdendir. Harfler ve kelimeler topluluğundan meydana gelmesi itibariyle âyetle cemaat manası vardır. Âyetlerin ihtiva ettiği hidayet ve ilimden Allah'ın kudretine, ilmine ve hikmetine, elçisinin risaletinde doğruluğuna bir çok deliller vardır.⁸⁴

Âyetlerin kendi içindeki bütünlüğünü, âyetteki fazlalık ve eksiklik (*zaide/hazf*) yönünden bakılarak da görmek mümkündür. Onun kullandığı kelimelerden daha az veya onunki kadar kelime kullanmak sûretiyle, ondaki unsurları ve inceliklerin tam manasıyla ifa edilemeyeceğini de görüyoruz. Onda, büyük bir fayda kapısı açmayan hiçbir kelime bulunmadığı gibi, bir mana ifade etmeyen hiçbir harf de mevcut değildir. O hazfedilen kelime ve cümlelerin manalarını, şurada buradaki harf veya kelimeye emanet edip sonra da üslubu, görülmemiş tarzda şekillendirdiğini ve beyan cenderesinin usta ellerine verip güzelleştirdiğini, sonra da ruhundan üflediğini ve böylece ifadenin cilalı, parlak bir tarzda arz-ı endam ettiğini görürüz. Aynı zamanda, lafza ait o kalıntının kalıntısını semerelendirir ve manayı açık, tatlı, parlak bir şekilde ifade eder. Mana, lafza kolayca girdiğinden, lafzın biraz daha geniş yer kapladığını zannedersiniz. Öyle ki insan ondaki hazfin farkına varmaz. Ancak iyice düşünüp araştırırsa varlığını anlar.⁸⁵

Kur'an-ı Kerimde i'caz yönünden bakıldığında âyet bütünlüğü, üç türlü görülmektedir.⁸⁶ Bunlar sırasıyla; 1. Âyetle yer alan iç uyum. 2. Âyetle geçen en kısa ifadenin en geniş manalara şamil oluşu. 3. Manadaki mücerred kavramın ifade ettiği hususlar.

Âyetlerdeki Kelime ve Harf Uyumu

Şimdi âyetlerin kendi içindeki bütünlüğüne bakalım; Enbiya sûresi 46. âyetle; وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ “Eğer onlara Rabbinin azabından bir esinti bile

dokunsa: 'Eyvah, yazıklar olsun bize, biz gerçekten kendimizi bu azaba müstahak etmekle kendimize zulmetmişiz!' derler." buyrulur. Âyetin sadece birinci bölümüne bakacak olursak; *"Rabbinin azabından onlara bir esinti dokunsa..."* Bu âyetteki maksat az bir azab ile korkutmaktır. Âyetin kelimeleri ve harfleri tamamen bu maksadı takviye etmeye yöneliktir. Tek tek kelimelere bakıldığında bu durum daha rahat görülecektir. Âyette, şüphe ve ihtimali ifade eden **"in"** şart edatı olup, azabın azlığına ve ehemmiyeti olmadığına işaret etmektedir. **"nefhatün"** ifadesi, tenvinli gelmiş olup azabın önemsizliğine imada bulunmaktadır. Aynı şekilde **"messe"** kelimesi, azabın şiddetli olmadığına işaret eder. **"min"** teb'izi ifade etmektedir. Arap dilinde daha şiddetli vurgulara sahip olan **"nekal"** gibi ifadeler yerine hafifliği gösteren **"azab"** kelimesinin tercih edilmesi ve yine aynı şekilde **"rabb"** kelimesi ile ima edilen şefkat ve merhamet, azabın azlığına ve ehemmiyetli olmadığına delalet etmektedirler.⁸⁷ Görüldüğü gibi altı kelimedenden meydana gelen bu âyet dilimi; bir bütün halinde **"azabın azlığı"**nı ıcazlı bir biçimde göstermektedir.

Şimdi Bakara sûresinin 3. âyetine bakalım:

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ *"O müttakiler ki görünmeyen aleme inanırlar. Namazlarını tam dikkatle ifa ederler. Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infak ederler"* Bu âyette müminlerin özellikleri sayılmaktadır. Bu özelliklerden biri de *"Kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar."* ifadesidir. Şimdi bu âyetin son pasajındaki kelime ve harflerin bu bütünlüğe nasıl destek verdiğini görelim:

- 1- Teb'iz ifade eden **"min"** israfın reddine,
- 2- **"mimma"**nın takdimi, sadakanın kendi malından olduğuna,
- 3- **"razakna"** minnetin olmamasına işaret etmektedir. Çünkü, veren Allah'tır, kul ise bir vasıta.
- 4- Rızkın **"na"** ya olan isnadı, fakirlikten korkulmamasına,
- 5- Rızkın mutlak olarak zikredilmesi, sadakanın ilim ve fikir gibi şeylere de şamil olmasına,
- 6- *"Nafaka maddesi; alanın, sefahete değil, zaruri ihtiyaçlara harcamasına işaret etmektedir."*⁸⁸

Âyet bütünlüğüne bir başka misali Şura sûresinin 11. âyetinden vermek istiyoruz: لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ âyetinde geçen *kaf* harfinin *zaid* olduğunu iddia edenlere karşı sert cevaplar veren **Muhammed A. Draz**; *"Bu harfin bulunmaması halinde, mananın orta direğinin düşüp başlıca unsurlarından biri yıkılacaktır."*⁸⁹ demektedir. Söz konusu âyet; Allah Teâlânın mislinin bulunmadığını ifade etmektedir. Şimdi **"kaf"** harfinin buradaki konumuna bakmak sûretiyle âyet bütünlüğünü görmeye çalışalım. Eğer لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ denilseydi insanın içinde bir vesvese deprenmeye başlardı. Şöyle düşünülebilirdi: *"Belkide, uluhiyet rutbesine benzemeyen, ama onun hemen peşinden gelen bir rutbe vardır; bu makam da muhtemelen meleklerin ve nebilerin makamıdır. Ya da yıldızların ve tabiat kuvvetlerinin, yahut cinlerin, putların ve kahinlerin makamıdır. Böyle olunca, kudret veya ilminde, tamamen olmasa da, bir yönden hak Mabuda benzerliğe sahip olabilirler ve O'nun yaratmasında veya emrinde onların da azıcık bir ortaklıkları bulunabilir."* Halbuki bu *kaf* harfinin konması; alemlerin bütünü, O'na benzemekten veya herhangi bir yönden benzemeye benzer bir durumdan uzaklaştırır. Sanki şöyle denilmiş olur: Allahın değil hakiki bir benzeri olmak, O'na benzer gibi olabilecek bir şey

dahi olamaz.” Burada *edna* (daha aşağı) zikredilerek *a’la* (daha üstün olan)a dikkat çekilmiştir. Mesela “*Sakın onlara (anne babana) öff! bile deme ve onları kovma!*”⁹⁰ âyetindeki gibidir. Yani onlara öff! bile denilmesi yasaklanınca, açıktan yapılacak en hafif bir eziyet bile yasaklanmış olmaktadır.⁹¹

b. Kur’ân’da Sûre Bütünlüğü

Sûre bütünlüğü; bir sûreyi en ince noktasına varıncaya kadar araştırmak gayesi ile, sûrenin özel ve genel hedeflerini, maksadını ve ihtiva ettiği konuların birbirleri ile olan irtibatlarını açıklamak sûretiyle sûreyi bir bütün olarak ele almak ve incelemek⁹² demektir. Her sûrenin bir ana konusu vardır. Her ne kadar bir sûrede farklı farklı konu ve hükümler bulunsa da onlar, bu ana konuyu destekleyici ve tamamlayıcı mahiyettedir.⁹³

Sûre münasebetinden bizim anladığımız, sûrenin kendi içerisinde bulunan cüzler arasında bulunan irtibattır ki biz buna sûre bütünlüğü diyoruz. Bir diğer ifadeyle âyet guruplarının, meydana getirdiği bölümler, sûrenin kesitlerini, bu kesitler ise sûrenin genel çerçevesini tayin eder.

Âyetler arası münasebet, sûre içindeki bölümlerin bütünlüğünü, sûre bölümlerinin münasebeti ise sûre bütünlüğünü ve dolayısıyla bu da Kur’ân bütünlüğü dediğimiz hadiseyi ortaya çıkarır. Bu bölümde “*Sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet*” konusunun en önemli bölümünü oluşturan “*Sûre bütünlüğü*” kavramı üzerinde biraz durmamız gerekiyor.

1) Sûre’nin Anlamı ve Özellikleri

Sûre, “*En kısası üç âyetten oluşan, başlangıcı ve sonu olan, Kur’ân’daki her bir bölüme*” denir.⁹⁴ Kur’ân-ı Kerim’deki sûre sayısının 114 olduğu hususu icma ile sabittir.⁹⁵ Ancak, Tevbe sûresinin baş tarafında besmele bulunmamaktadır. Bundan dolayı, Enfal sûresi ile Tevbe sûresi tek bir sûre olarak kabul edilmiş ve bu sebeple Kur’ân-ı Kerim’de 113 sûre olduğu ifade edilmişse de.⁹⁶ bu çok önemsizdir.

Tefsir usulcülere, Kur’ân-ı Kerim’deki bu 114 sûreyi, uzunluk ve kısalıklarına göre bölümlere ayırmışlardır.⁹⁷ Buna göre

1. “*Tıval*”; Bu sûreler 286 âyetiyle Kur’ân’ın en uzun sûresi olan Bakara sûresi olmak üzere, Al-i İmran, Nisa, Maide, En’am, Araf, Enfal, Tevbe ve Yunus sûreleridir.
2. “*Miun*”; Bu sûreler de yukarda sayılan ilk uzun sûrelerden sonra gelen ve âyet sayıları yüz civarında seyreden sûrelerdir.
3. “*Mesani*”; Bunlar da, yüzer âyetlik sûreleri takib eden sûrelerdir.
4. “*Mufasssal*”; Kur’ân-ı Kerim’in son bölümünü oluşturan sûrelerdir. Mufasssal sûreler Kâf sûresinden başlamaktadır.
5. *Tıval-ı Mufasssal*; Kâf sûresiyle başlayıp Buruc sûresine kadar devam eden otuz altı sûredir.
6. *Evsat-ı Mufasssal*; Tarık sûresiyle başlayıp Beyyine sûresine kadar devam eden onüç sûredir.
7. *Kısar-ı Mufasssal*; Zilzal sûresinden başlayıp Kur’ân’ın sonuna kadar devam eden onaltı sûrelik

kısımdır.

2) Sûreler Nasıl Biraraya Getirilmiştir?

Kur'ân-ı Kerim'in toplanması pek çok sebep ve hikmete binaen Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleşmiştir.⁹⁸ Konumuz o'nun cemi meselesi olmadığından ayrıntıya girmiyoruz. Ancak bu toplanma konusunun en önemli tarafı hiç şüphe yok ki sûrelerin tertibi meselesidir. Az önce âyetlerin tertibinin tevkîfi oluşu hususunda alimlerin ittifakını zikretmiştik. Ne var ki sûrelerin tertibi konusunda aynı ittifak yoktur. Bu konuda üç farklı görüş vardır. Şimdi kısaca bu görüşlere bakalım:

Sûrelerin tertibinin tevkîfi olmayıp sahabenin ictihadına bağlı olduğunu savunanlar birinci gurubu oluşturmaktadırlar.⁹⁹ İmam-ı Malik (v. 179/795) ve kadı Ebû Bekr b. Tayyib (230/845) bu görüşte olanlardır. Bunlara göre; *“Sûrelerin tertibi Allah'ın vacip kıldığı bir emir olmayıp, sahabenin ihtiyarına ve ictihadına raci'dir.”* İbn-i Teymiyye (v. 728/1328)¹⁰⁰, İbn-i Kesir (v. 774/1373)¹⁰¹ ve Şevkani (v. 1250/1834)¹⁰² de bu görüşe sahip olanlar arasındadır. el-Bakıllani de aynı görüşü destekler mahiyette şöyle demektedir: *“Biz sûrelerin tertibinin tevkîfi değil, ictihadi olduğunu ve birbirlerine benzerlik ve yakınlık durumlarına göre dizildiğini kabul ederiz. Hz. Osman'ın “Medine'de ilk nazil olan sûre Enfal sûresi, Kur'ân'ın en son nazil olan sûresi ise Berae sûresi idi. Bu sûrelerdeki kıssalar birbirine benzediğinden Berae sûresinin Enfal sûresinden olduğunu zannettim.”*¹⁰³ sözü, sûrelerin tertibinin tevkîfi olmadığına açıkca delalet etmektedir.”¹⁰⁴

Bu görüşte olanların delillerinden birisi, Hz. Peygamber'in bir namazda Bakara, Maide, Nisa, Al-i İmran sûrelerini okumasıdır. İmam-ı Müslim'in “Sahih”inde Huzeyfe'den rivayet ettiği bir hadiste Huzeyfe şöyle demiştir: *“Bir gece Resulullah ile beraber namaz kılıyordum. Namazda Bakara sûresini okumaya başladı. Bu sûreyi bitirince rûkua varacağını düşündüm. Sonra Maide sûresine geçti. Bu bittiğinde rûkuya varır dedim. Sonra Nisa sûresine, peşinden de Al-i İmran sûresine başladı.”*¹⁰⁵

Diğer bir delil ise sûrelerin tertibi hususunda selef mushaflarının farklı oluşudur.¹⁰⁶ Mesela Hz. Ali'nin mushafı; nüzul sırasına göre tertip edilmiş olup Alak, Müddessir, Kalem, Müzzemmil, Leheb, Tekvir, Sebbeha... sırasına göre düzenlenmişti. Bazıları da nüzul sırasına göre tertip edilmemesine rağmen Hz. Osman'ın te'lif ettiği sûre tertibine uymuyordu. Mesela İbn-i Mesud'un mushafı, Fatiha, Bakara, Al-i İmran...üzere tertip edilmişti.¹⁰⁷

Sûrelerin tertibi hakkında tercih edilen bir diğer görüş şudur; Zeyd b. Sabit'in riyaset ettiği meclis, istinsahtan başka, sûreleri de tertip etmişti. Sûreleri tertibde nüzul tarihine riayet etmemiş, belki sûreler arasındaki münasebeti nazar-ı itibara almıştı.¹⁰⁸

Bazı alimler de sûrelerin tertibinin tevkîfi olduğunu söylemişlerdir. Sûrelerin konulacağı yerlerin bizzat Hz. Peygamber'in emriyle tesbit edildiğini ifade etmişlerdir. Hz. Peygamber'in âyetlerin tertibiyle ilgili emri, aynı şekilde sûreler hakkında da varittir.¹⁰⁹ Mushafta Ha-Mim ve Ta-Sin sûreleri ardarda sıralanırken tesbih ile başlayan sûre aralarının fasılalı oluşu, Şuara ve Kasas

sûrelerinin arasına bu ikisinden daha kısa olmasına rağmen Neml sûresinin girmesi, tertibin tevkifi oluşuna bir delildir. Eğer sûrelerin tertibi ictihad yoluyla olsaydı, Sebbeha ile başlayan sûrelerin ardarda gelmesi, Neml sûresinin de Kasas sûresinden sonra gelmesi gerekirdi. [110](#)

Razi'ye göre, Mekki ve Medeni sûrelerin peşpeşe sıralanışı, sûrelerin tertibinin tevkifi olduğuna gösterir. O, Nasr sûresinin Medine'de son nazil olan sûrelerden, Kafırın sûresinin ise Mekke'de ilk nazil olan sûrelerden olmasına rağmen bu sûrelerin peşpeşe getirildiğini ve bu sûreler arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğunun, bunun da sûrelerin mushaftaki sıralanışının Allah'ın emriyle olduğuna delalet ettiğini zikreder. [111](#)

Subhi Salih, sûrelerin bugün Mushaf'ta görüldüğü şekliyle tertib edilişinde tercihe değer olanın ictihadi görüş değil, tevkifi görüş olduğunu ifade eder ve sahabe Mushaf'larının farklı oluşunu şöyle dile getirir: *"Sahabenin özel mushaflarını tertip etmeleri şahsi bir seçim idi. Onlar hiçbir zaman başkalarını bu tertibe zorlamamışlar ve ona muhalefetin haram olduğunu iddia etmemişlerdir. Onlar bu mushafları başkası için değil, kendi şahısları için yazmışlardı. Nihayet ümmet Hz. Osman'ın tertibinde ittifak edip, onu alınca kendileri de şahsi mushaflarını terketmişlerdir."* [112](#) **Kurtubi** ise sahabe mushaflarındaki tertibin, *"arza-ı ahire"* den evvel olduğunu, Hz. Peygamber'in daha sonra onlara sûrelerin tertibini yeniden gösterdiğini nakleder. [113](#)

Suyuti'nin *"Tenasuku'd-Dürer"* adlı eserinde naklettiğine göre, alimlerden bazıları, bir takım zahiri sebeplerin de sûrelerin tertibinin tevkifi olduğuna delalet ettiğini söylerler:

- a) Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûrelerin peşpeşe gelişi. Ha-Mim ve Elif-Lam-Ra ile başlayan sûreler gibi.
- b) Sûrenin sonunun kendinden sonra gelen sûrenin başıyla uyumlu olması. Fatiha'nın sonunun Bakara sûresinin başıyla olan irtibatı gibi.
- c) Leheb ve İhlas sûrelerinde olduğu gibi lafız ve ahenk ölçüsü.
- d) Sûrenin bütün halinde diğer sûreye benzemesi. Duha ve İnşirah sûreleri gibi. [114](#)

Sûrelerin tertibi ile ilgili bir diğer görüş ise, bir kısım sûrelerin tertibinin tevkifi, bir kısmının da ictihadi olduğudur. [115](#) **İbn Atiyye** şöyle demektedir: *"Yedi uzun sûre, Ha-Mim'ler ve mufasssallar gibi sûrelerin çoğunun tertibi Hz. Peygamber'in hayatında biliniyordu. O'nun bunların dışındakiler hakkındaki işi, kendisinden sonra gelecek olanlara bırakmış olması muhtemeldir."* [116](#) **Ebû Cafer b. Zübeyr** de *"Konu ile ilgili hadis-i şerifler, sıralanışı tevkifi olanların, İbn Atiyye'nin ifade ettiklerinden daha fazla olduğunu gösterir. Bunların pek azında ihtilaf edilmesi mümkündür..."* [117](#) der. **Subhi Salih**, ez-Zübeyri'nin bu görüşünden, sûrelerin büyük kısmının tertibinin tevkifi olduğunun, az bir kısmının ise ictihadi olduğunun anlaşıldığını belirtir. [118](#)

İmam Beyhaki, Hz. Peygamber'in sağlığında Kur'ân-ı Kerim'in Enfal ve Tevbe sûreleri hariç bu tertib üzere bulunduğunu ifade ederken, **Ahmet Cevdet Paşa** (v. 1238/1822), bu görüşte olanları tasvip etmez ve *"Eğer böyle olsaydı, sahabenin mushafları farklı değil, aynı olmalıydı. Oysa Übeyy b. Ka'b ile Abdullah b. Mesud'un mushafları birbirinden farklıdır. Her ikisi de bir çok sûrenin*

*tertibinde Hz. Osman'ın mushaflarına uymamaktaydı.” der. **İbn Hacer** de sûrelerin bazılarının veya büyük bir kısmının tertibinin tevkifi olabileceğini belirtir.*¹¹⁹

Bu görüş sahiplerinin diğer bir delili de, “Hz. Osman’a, “Enfal sûresi Mesani’den, Berae sûresi de *Miun*’dan olduğu halde aralarına besmele koymayıp onları peşpeşe getirişinizin sebebi nedir?” diye sorulduğunda, onun, “Medine’de ilk inen sûrelerden olan Enfal sûresinin konuları ile Kur’ân’ın son nazil olan sûrelerinden Berae sûresinin konuları benzerlik arzetmektedir. Hz. Peygamber hayatta iken, bize bunun yerini bildirmedi. Sandım ki o da onun devamıdır. Böylece iki sûreyi birbiri peşine tertib ettirdim ve aralarına besmele koydurtmadım.”¹²⁰ şeklinde cevap vermesidir. Bu farklı görüşler arasında bizim kanaatimiz ikinci görüş doğrultusundadır. Yani sûrelerin tertibinin tevkifi olduğunu kabul ediyoruz. Çünkü bu çalışmanın bütünü göz önünde bulundurulduğunda görülecektir ki; Kur’ân sûrelerindeki bütünlük büyük bir bölümü itibariyle sûrelerin tertibinin tevkifi olmasına bağlıdır.¹²¹

Öte yandan, *sûre bütünlüğü* konusu daha öncede ifade edildiği gibi büyük ölçüde münasebet konusu ile bağlantılı olduğundan meselenin farklı yönleri bulunmaktadır. Mesela *sûre bütünlüğünden* kasıt; Genel manada sûre ile ismi arasında, sûrenin mukaddimesiyle (giriş kısmıyla) sûrenin bölümleri (konuları) arasında ve sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebetleri ihiva etmesidir.

3) Sûre ile İsmi Arasındaki Münasebet

Sûre ile ismi arasında bir münasebet olduğunu düşünmek, sûrelerin isimlendirilmesinin de tevkifi olmasına bağlıdır. Kur’ân-ı Kerim’in sûrelere bölünmesi ve bunlara isim verilmesi bizzat vahiy sahibi tarafından yapılmıştır. Sûre isimlerinin tevkifi olduğunu gösteren delillerden bir tanesini buraya almakda yarar var; İbn Ebi Hatim’in İkrime’den yaptığı rivayette, İkrime: “*Müşrikler, Bakara sûresi, Ankebut sûresi diyerek alay ederlerdi.” bunun üzerine, “O alay edenlere karşı biz sana yeteriz.” âyeti nazil oldu.”* der.¹²²

Kur’ân-ı Kerim sûreleri, isimlerini ihtiva ettikleri garib bir kelimedenden veya anlattıkları bir konudan alırlar.¹²³ Bununla beraber bir çok sûre içinde isimleri geçen peygamberlerin kıssaları ile adlandırılmıştır.¹²⁴ Bazen de kavimlerin kıssaları sûreye ad olmuştur.¹²⁵

Sûre ile ismi arasındaki münasebet konusunda görüş beyan eden müfessir **Bika’i**, bizim birazdan üzerinde duracağımız ve çalışmamızın önemli bir bölümünü teşkil eden bir esasa işaret etmektedir. Bu esas, sûrenin ismi ile hedef ve maksadı arasındaki münasebettir. **Bika’i** bu konu hakkında şöyle demektedir: “*Bir kimse, sûrenin isminden muradın ne olduğunu anlarsa, o sûrenin hedefini de anlamış olur. Sûrenin hedefini iyi anlayan da, onun âyetleri, kıssaları ve bütün ifadeleri arasındaki tenasübü kolaylıkla gösterebilir.*”¹²⁶

Sûrelere genel manada bakıldığında görülür ki; bir sûrede bir çok konuya temas edilmektedir. Birbirine zıt gibi görünen bu farklı konuları tek bir anafikirle kayıtlamak aslında zor görünmektedir. Ancak Kur’ân âyetlerine hem lafız hem de mana bakımından vakıf olan birisi için bu güç bir iş değildir. **Bika’i’nin** âyetler üzerinde günlerce kafa yorarak her sûrenin ana fikrini belirtmesi ve o sûrede çeşitli konuların bu ana fikir etrafında toplayarak, sûrenin âyetleri arasında mana bakımından

irtibat kurması ve uzun bir sûreyi bir tek âyet mesabesinde görmesi bunun örneğini teşkil etmektedir.

Sûrenin ana fikrini tesbit ettikten sonra o sûrenin ismiyle maksudu arasında irtibat kurmağa çalışılır. Zaten çoğunlukla sûrelere verilen isimlerin adları, sûrelerin ihtiva ettiği ana fikre göre konulmuştur: “*Her sûrenin ismi, o sûrenin maksudunun tercümanıdır. Çünkü her şeyin ismi, müsemmasıyla kendi arasında münasebeti açığa çıkarır.*”¹²⁷

Bir sûrenin eğer bir kaç ismi varsa bunların hepsinin o sûrenin maksuduna uygun olarak mana verir. Ayrıca müellif sûre başlarındaki besmeleye o sûrenin maksuduna uygun olarak mana verir. Sûrenin ismi ile olan münasebeti konusunda **Bika’i** den bir misal vermek istiyoruz. O, Bakara sûresinin, öldükten sonra dirilmeye örnek teşkil eden “*bakara kıssası*” zikredildiğinden dolayı bu ismi aldığını belirtir. Daha sonra bu sûrenin “*ez-Zehra*” ve “*es-Senam*” diye de isimlendirildiğini söyler. “*ez-Zehra*” ile isimlendirilmesi dünya ve ahirette hidayet yolunu aydınlattığı ve gayba iman edenlerin yüzlerini kıyamet günü aydınlatacağından dolayıdır. “*es-Senam*” diye isimlendirilmesi ise, yapılan bütün hayırların esası olan ve varılacak gayenin nihai noktası olan tevhidden sonra, gayba imandan daha büyük ve ahirete imandan daha şümüllü bir şey bulunmadığından dolayıdır görüşünü benimser.¹²⁸

Zerkeşi, sûrelerin ismi ile olan alakası ile ilgili olarak; kadınlarla ilgili bir çok hüküm içerdiğinden Nisa sûresinden adını aldığını, 142. ve 143. âyetlerinde eti yenilen hayvanlar (En’am) anlatıldığından En’am sûresi adını aldığını ifade etmektedir.¹²⁹

4) Sûrenin Mukaddimesinin Sûreyle Münasebeti

Sûrenin mukaddimesinin sûreyle olan münasebeti, sûre bütünlüğü’nü sağlayan hususlardan biridir. Mesela Nisa sûresinin başlangıcında bulunan âyetleri bu sûreye bir mukaddime kabul edersek, “*Kaf. Sin. Bunlar, Kur’ân’ın ve Kitab-ı Mübin’in âyetleridir.*” âyetindeki “تِلْكَ - onlar” kelimesi, bu sûrenin bütün âyetlerine bir işarettir diyebiliriz.

Nisa sûresinin baş tarafında yer alan, *يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ*, “*Ey insanlar, sizi bir tek kişiden yaratan Rabbinizden ittika edin (çekinin).*”¹³⁰ âyetini, sonraki âyetler ile irtibatı konusunda, öncelikle bu âyeti sûrenin mukaddimesi kabul etmek gerekir. Ayrıca bu sûre, pek çok çeşit mükellefiyeti ihtiva etmektedir. Çünkü Allah bu sûrenin başında insanlara, kadınlara, çocuklara ve yetimlere şefkati, acımayı, onların haklarını kendilerine vermelerini ve onlar için mallarını muhafaza etmelerini emretmiştir. İşte bu manayla da sûre son bulmuştur ki, bu da Allah Teâlâ’nın, *يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِكُمْ فِي الْكَلَالَةِ* “*Senden fetva isterler. De ki: Allah, kelalenin (babası ve çocuğu olmayanın) mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklar.*” âyetinin belirttiği hususdur. Cenâb-ı Hak, bu sûrede başka mükellefiyetlerden de bahsetmiştir ki bunlar; temizliği, namaz kılmayı ve müşriklerle savaşmayı emretmesidir. Bu mükellefiyetler, insanlara zor ve ağır geldiği için onlara meşakkatli olunca, hiç şüphesiz bu zor mükellefiyetleri yüklenmenin gerekçesini zikrederek bu sûreye başlamıştır ki, bu da bizi yaratan Rabbinizden ve bizi var eden ilahımızdan ittika etmektir. İşte bunun için Cenâb-ı Hak, *يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ*, “*Ey*

*insanlar, sizi bir tek kişiden yaratan Rabbinizden ittika edin (çekinin)” buyurmuştur.*¹³¹

Kur’ân sûrelerinin tümünde böyle bir bağ ve irtibat kurmak mümkündür. Yani sûre mukaddimelerinin sûrenin bütünüyle olan münasebeti tek başına Kur’ân’ın i’cazını göstermeye yetecek delillerdendir.

5) Sûrenin Konuları Arasındaki Münasebet

Her sûrenin müstakil bir kimliği ve temel hedefleri vardır. Kur’ân’ın esas konusu; başta *tevhid* olmak üzere *nübüvvet* (risalet) ve *mead* (kıyamet ve ahiret ahvali)dır. Kur’ân’ın bölümlerini oluşturan sûrelerin de, bunlardan birinin veya bir kaçının üzerine bina edildiği birer esas olduğu bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha açıkca görülebilecektir. Sûreler, detay olarak muhtelif konular etrafında dönmekle birlikte temelde bu özelliklerden birisiyle veya bir kaçıyla mutlaka ilgilidir. Sûreler, genel ve özel maksatlarını beyan etmesiyle ve konuları arasında irtibat sağlamasıyla tam bir bütünlük arzeder. Ta ki her bir sûre, kopukluk göstermeden gayet uyumlu bir şekilde başladığı gibi son bulur.¹³²

Fahreddin Razi’nin tefsirinde “Furkan sûresi”yle ilgili bu mevzuda oldukça dikkate değer bilgiler mevcuttur. Mesela **Razi**, sûrenin ana hedefini belirttikten sonra daha sonra fer’i konulara geçip, temel muhtevayla olan irtibat ve bütünlüklerine temas etmiştir. O, Furkan sûresinin tefsirine başlamadan önce şöyle bir giriş yapmıştır: “*Allah Teâlâ, bu sûrede tevhidden, nübüvvetten ve kıyametin hallerinden bahsetmiş, daha sonra da bu sûreyi, yakinen inanan ihlaslı kullarının vasıflarını belirterek bitirmiştir. Bir yaratıcının ve O’nun celal sıfatlarının isbat edilmesinin her şeyden önce belirtilmesi gerektiği için, Allah Teâlâ sûreye bu hususla başlayarak, تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْقُرْآنَ عَلَىٰ عِبْدِهِ* “Furkan’ı kulu (Muhammed’e) indiren (Allah) ne yücedir...”¹³³ buyurmuştur. Allah Teâlâ, zatını şu dört çeşit büyüklük sıfatıyla tavsif etmiştir:

1) *الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ* “Göklerin ve yerin mülkiyeti O’na aittir.”¹³⁴ ifadesi. Bu cümle, Allah Teâlâ’nın varlığına dikkat çeker mahiyettedir. Zira Allah’ın varlığını isbat etmenin tek yolu, O’nun fiillerini incelemektir. Bu işler elbette yapan faile ihtiyaç olduğunu gösterir. Bundan dolayıdır ki; varlık sıfatının, diğer sıfatlardan önce zikredilmesi zorunlu bir şey gibidir.

2) *وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا* “O, hiçbir evlat edinmemiştir.”¹³⁵ ifadesi; Allah Teâlâ, bununla ebediyyen ma’bud olanın kendisi olduğunu, başkasının ma’bud olamayacağını ve hakimiyetin yegane sahibinin kendisi olduğunu beyan buyurmuştur.

3) *وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ* “O’nun mülkünde bir ortağı da yoktur.”¹³⁶ cümlesi; bununla ilahlıkta tek ve yegane olanın O olduğu manası kasdedilmiştir. Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ’nın uluhiyetteki tekliğini anladığı an, her şeye karşı korku ve ümidi sona ermiş, kalbi sırf Allah’ın rahmet ve ihsanı ile meşgul olarak kalmış olur.

4) *وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا* “O, her şeyi yaratıp, ona bir nizam vermiş ve onun mukadderatını takdir etmiştir.”¹³⁷ cümlesi. (...)

Allah Teâlâ, ortağı olmadığını bildirdikten sonra bu ifadeye yer vermiştir. Buna göre, “Allah Teâlâ

ortakları olmadığını bildirince, birisi sanki “İşte burada Allah’ın ortaklarının olmadığını kabul ettiklerini söyleyen bir topluluk var. Fakat bunlar, kendi fiillerini kendilerinin yarattıklarını söylüyorlar.” demiş te, buna karşı Allah Teâlâ, onların bu görüşlerini red hususunda bir dayanak olsun diye bu ifadeyi zikretmiştir.

Daha sonra **Razi**, اِنَّ هَٰذَا اِلَّا فُكٌّ اَفْتَرَاهُ “- Bu onun uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir...”¹³⁸ âyetiyle ilgili olarak; “Allah Teâlâ önce tevhidden, ikinci olarak da putperestliği reddetmekten bahsedip, üçüncü olarak bu âyette nübüvvet meselesine temas etmiş ve kafirlerin Hz. Muhammed’in peygamberliğini inkar hususundaki şüphelerini nakletmiştir.” demek sûretiyle Furkan sûresinin 4-35. âyetlerinin aynı konuya münhasır olduğunu belirtir. Ayrıca bu âyetler gurubunun Hz. Muhammed’in nübüvvetini kabul etmeyenlerin beş türlü şüphesini ifade ettiğini söyler. Ayrıca o, وَلَقَدْ اَتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ “Andolsunki biz, Musa’ya o kitabı verdik...”¹³⁹ âyetinin tefsirinden önce “Allah Teâlâ tevhid, şirkleri red, nübüvveti isbat, inkarcıların putperestlikle ilgili şüphelerine cevap ve kıyametin halleri gibi bazı hususlarda konuştuktan sonra, bilinen metod üzere kıssalar zikretmeye başlamıştır.” der. Yine قَالَوَا هَٰذَا الَّذِي بَعَثَ اللّٰهُ رَسُوْلًا “Seni gördükleri vakit, Bu mu Allah’ın peygamber olarak gönderdiği?, derler.”¹⁴⁰ âyetinde tekrar müşriklerin sözlerinden bahsedilmeye dönüldüğüne işaret ederek, “Allah Teâlâ, müşriklerin, Hz. Muhammed’in nübüvvetini alabildiğine inkar ettiklerini ve bu hususta çok çeşitli şüpheler ileri sürdüklerini beyan buyurunca, bundan sonra onların, o peygamberi gördüklerinde, onu hafife alıp eğlence konusu edindiklerini, ona iman etmekle kalmayıp, tam aksine imansızlıklarına onunla alay edip ona hakaret etmeyi de eklediklerini, birbirlerine de, “Bu mu Allah’ın peygamber olarak gönderdiği?” dediklerini beyan buyurmuştur.” demektedir.

Sûrenin, اَلَمْ تَرَ اِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ “Rabbine bir bakmadın mı? Gölgeyi nasıl uzatmıştır O?”¹⁴¹ âyetinden sonra ise Allah Teâlânın yine varlığına ve birliğine delalet eden delillerini peşpeşe getirdiğini söyleyen **Fahreddin Razi**, bu sûrenin, Rahman’ın has kullarının vasıflarıyla ilgili âyetler ile tamamlandığını belirtir. Sûrenin sonunda, Allah’ın seçkin kullarıyla ilgili toplam dokuz sıfattan bahsettiğini zikreder.¹⁴² Böylece, Furkan sûresinde ki, asli ve fer’i konular arasındaki irtibat ile sûrenin bütününde oluşan bölünmez vahdeti en güzel bir şekilde ortaya koyar.

Bu bölümü bitirmeden önce bu çalışmada sûrenin konuları arasındaki münasebeti tesbitte kullanılan metodu belirtmek istiyoruz. Sûrenin temel hedefini ya da hedeflerini her şeyden önce iyice özümsemeye gayret ettik. Sonra sûrenin temel konusunu yansıtan âyetlerin sebeb-i nüzullerini araştırdık. Daha sonra mekki ve medeni sûreler açısından sûrenin nüzul sırasını araştırdık. Araştırılan bu konuyu sunarken sûrenin üslub ve âyet gurupları arasındaki münasebete temas etmeye gayret ettik.

B. Kur’ân Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Hedef Tesbiti

Konuya girmeden önce Kur’ân-ı Kerim’in özelliklerinden i’caz ve belağat yönünden mucize olduğu hususuna bir kez daha dikkat çekmek gerekmektedir. O’nun kitap olma özelliği ile, hiçbir esere benzemediği dost düşman herkesin ittifak ettiği bir hususdur. O’nun bu fevkalade üstün özellikleri tefsir usulü kitaplarında uzun uzadıya ele alınmış, incelenmiştir. İşte “*sûrelerin başı ile sonu arasındaki münasebet*” konusu da O’nun pek çok mucizevi yönünden sadece biridir.

Bu bölümde müstakil olarak Kur’ân-ı Kerim sûrelerini bir bütün halinde ele alarak *sûrelerin başı ile sonu arasındaki münasebet* cihetlerini araştıracağız. Yaptığımız bu alan çalışmasında, kaynak eksikliğinden daha önce bahsetmiştik. Genelde “*Münasebet*” konusu, Kur’ân ilimleri tarafından ele alınmış ve müfessirler çoğunlukla eserlerinde az ya da çok bu meseleye temas etmişlerdir. Ancak bizim ele almaya çalıştığımız, “*Sûrelerin başı ile sonu arasındaki münasebet*” konusuna neredeyse hiç temas edilmemiştir. Müfessir **Suyuti’nin** bu konuda ele aldığı çalışmadan daha önce bahsetmiştik. Müstakil olarak başka bir çalışmaya da rastlayamadık

Araştırmamız boyunca bu konu etrafında, tefsir kitaplarının sayfaları arasına sıkışmış bir kaç cümle dahi bizim için önem arzettiğinden biz, bunlardan azami istifade yoluna gittik. Özellikle müfessirlerin, konunun usul yönünden ele alınmasında son derece büyük kolaylıklar sağlayan az sayıdaki düşünceleri, genel bir kanaat oluşması ve metod tesbitinde bize son derece yardımcı olmuştur.

Kur’ân’ın 114 sûresin’de geçen bazı ortak bağlar aramak sûretiyle bu çalışmaya başladığımızı ifade etmeliyiz. Araştırmamızın ilerleyen safhalarında gördük ki gerçekten de Kur’ân-ı Kerim sûrelerinin başı ile sonu arasında öyle sağlam bağlar var ki sanki birbirine kenetlenmiş! Aralarında öyle yakın bir ilgi ve alaka var ki; sanki Kur’ân kendisini okuyan ya da dinleyen herkese bunu göstermek istemektedir.

Kur’ân’ın esas konusu: *tevhid, nübüvvet mead ve ibadetlerdir*. Kur’ân’ın bölümlerini oluşturan sûrelerin de, bunlardan birinin veya bir kaçının üzerine bina edildiği muhakkaktır. Sûreler, detay olarak muhtelif konular etrafında seyretmekle birlikte temelde bu bu dört ana başlıktan birisiyle mutlaka ilgilidir. Sûreler, genel ve özel maksatlarını beyan etmesiyle ve konular arasında irtibat sağlamasıyla tam bir bütünlük arzederler.

Sûrelerin, mevzu bakımından ifade ettiği birliğe, muasır alimlerden **Seyyid Kutub**, tefsirinde en çok önem veren müfessirlerden biridir. Tefsiri “*Fi Zilali’l-Kur’ân*”da bütün sûrelerin başlangıcında sistemli bir şekilde o sûrenin konuları hakkında genel bir malumat verdikten sonra bu konular arasındaki uyum ve tenasübden bahsetmiştir. O’na göre; “*Her sûre kendi mihveri etrafında bir veya bir kaç mevzuya ayrılmıştır. Bu mevzuları, hususi bir mahiyet içinde münasip bir üslubla*”¹⁴³ **Kutub**, sûre hakkında bazen tek bir konu tesbiti yapıp bu ana konunun altında sûreyi bölümlere ayırarak geniş bir şekilde ele alır. Bununla ilgili olarak mesela, Şura sûresinin “*akide*” mevzuu üzerine bina edildiğinden bahsederken şöyle der; “*Mekke’de nazil olan diğer sûreler gibi bu sûre de akide mevzuunu ele alıyor. Şu kadar var ki hususiyetle akide mevzuunu vahiy ve risalet gerçeği üzerine yerleştiriyor. Böylece sûrenin ana mihverinin akide konusu olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira sûrenin başladığı ana konu budur. Diğer konular, bu temel mevzuya bağlı olarak*

gelmektedir.”¹⁴⁴

1. Her Sûrenin Bir Ana Hedefi Vardır

İşte bizim burada yapmaya çalıştığımız; müfessirlerin usul yönünden ortaya koydukları genel prensipler etrafında meseleye bakmaktır. Pek çok müfessirin eserlerinde kullandığı usul ve metodu çok mahir bir şekilde özetleyen **Bika’i**’nin geliştirdiği usul bizimde bu çalışmamıza ışık tutmuştur.

Bika’i’nin ortaya koyduğu usul, gerçekten büyük gayretler sonucu meydana çıkmış bir prensiptir. Bu prensibi müfessir Bika’i şöyle dile getirmektedir; “Her sûrenin bir tek maksudu (hedefi) vardır ki, sûrenin başı ve sonu o hedefe yönelir.”¹⁴⁵ Çalışmamızda temel bir kaide olarak aldığımız bu tesbite muasır müelliflerden **Muhammed Draz** da şu ifadelerle iştirak etmektedir: *Kur’ân*’da ki insicamı incelemek isteyen kimse, sûreyi başından sonuna kadar seri bir şekilde okuyarak sûrenin maksadını (hedefini) ortaya koyabilir.”¹⁴⁶

Usûl alimleri; genelde münasebet konusunu, daha dar anlamda ise “Sûrelerin başı ile sonu arasındaki münasebeti” tesbit ederken geçerli kaidenin, sûrelerin hangi maksatla indiğini ve sûrenin hedefinin bilinmesine bağlı olduğunu belirtirler.¹⁴⁷ **Bika’i** bu husus üzerinde çok durur ve bunu özellikle her sûrenin baş tarafına koyduğu “Maksuduha” ifadesi ile zikreder.¹⁴⁸ Aslında “*fitri mantık*” her bir sûrenin maksadı ya da hedefi olması gerektiğini kabul eder.¹⁴⁹ Aklın yolu birdir. Nasıl ki her kitabın bir “*anafikri*” olması tabiidir. Aynen bunun gibi müstakil olarak sûreleri de birer kitap gibi düşünecek olursak onlarında bir muksudu, hedefi ya da anafikri olması kaçınılmazdır.

2. Sûrede Hedef Belirlenmesi

Biz bu çalışmada sûrenin hedefi derken aslında sûrenin genel manada ana fikrini veya temel eksenini kastededeceğiz. Bu konu üzerine eğilen müellifler ekseriyetle “*makasıd*”¹⁵⁰ tabirini kullanmışlardır. “*Makasıd*” (sûrenin maksatları) tabiri yerine; hedefleri,¹⁵¹ ana fikri,¹⁵² eksenini¹⁵³ ya da mihveri¹⁵⁴ ve nadir de olsa ruhu¹⁵⁵ şeklinde kullanımlarda söz konusudur.

Kur’ân sûrelerinin bütünlüğü açısından sûrenin hedefinin belirlenmesi zaruridir.¹⁵⁶ Kur’ân sûreleri her ne kadar birbirinden farklı konuları ele alsada, her bir sûrenin bir maksadı ve hedefi vardır. Bu konu müfessirler tarafından büyük bir vukufiyetle tesbit edilmiş bir meseledir.¹⁵⁷

Her ne kadar bu kanaata muhalefet edenler çıkmışsa da biz bu tesbiti yapmada zaruret görüyoruz. Mesela her bir sûreye hakim olan konu veya sûrenin hedefi kişiden kişiye göre değişiklik arz etmektedir¹⁵⁸ görüşü bunlardan biridir. Dolayısıyla bu icthadi bir mesele olur. Buna göre bu çeşit tefsirin oturmuş, sağlam ve belli olan ilmi bir metodu yoktur. Tefsir gibi Kur’ân’ı kendisine alan olarak seçmiş bir ilim dalı böylesine ihtimaller üzerine nasıl bina edilebilir!

Aslında bu kanaate iştirak etmek oldukça zordur. Öncelikle belirtelim ki, bir sûrede pek çok konunun olması ya da konunun tesbitinde ihtilaf edilmesi, sûreye hakim bir konunun olmadığını asla göstermez. Öte yandan ister edebi, fihhi, tasavvufi olsun; isterse tahlili, icmali veya konulu olsun

tefsir ilmi bütün çeşitleriyle zaten içtihadidir. Dolayısıyla bir sûreye hakim olan konunun hedef olarak tesbit edilmesi içtihadidir diye iltifat edilmemesi doğru değildir.

Ayrıca bu tarz bir tefsir anlayışının ilmi bir metodu olmaması da, ne sûrenin hedefinin olmadığını ne de bu tarz bir anlayışın konulu tefsir çalışmalarından olmadığını gösterir. Bu anlayışın **Razi ve Bika'i** gibi müelliflerden bu yana olduğunu daha önce görmüştük. Ancak burada dikkat çeken bir başka nokta da Kur'ân sûrelerindeki konu birliği ve her bir sûrenin hedef ve maksadının belirlenmesi yönündeki temayüllerin özellikle muasır müellifler tarafından ele alınması meselesidir. Muasır alimlerden **Ahmed Ebû Zeyd** bunlardan biridir. O, bu konu üzerinde hassasiyetle duranlardandır. Her bir sûrenin belli bir hedefinin olduğu ve yine o sûrelerde konu birliğinin bulunmasını manevi tenasüb başlığı altında ele alır. Müellif sûrelerdeki bu özelliği Kur'ân'ın i'caz ve belâgat vecihlerinden biri saymaktadır.¹⁵⁹ **Ahmet Bedevi** ve **Rıfat Fevzi Abdülmüttalib** de bu görüşte olan iki musır müelliftir. **Ahmet Bedevi**; “*Kur'ân da her bir sûrenin bir hedefi vardır.*”¹⁶⁰ derken; **Rıfat Fevzi** bu konu ile ilgili olarak: “*Kur'ân-ı Kerim sûrelerinde pek çok farklı konu anlatılsada her sûrenin bir tek hedefi vardır.*”¹⁶¹ demektedir.

Bu konuda kanaat beyan eden bir başka muasır müellif **İzzet Derveze'dir**. Müellifimiz “*Mekki sûrelerin tümünde konu birliği vardır*” görüşünü ileri sürmektedir. Müellif **Derveze** bu görüşü ile; en azından Kur'ân'ın üçte ikisini meydana getiren büyük bir bölümü için sûrelerdeki konu birliği ve bunun neticesi olarak da her bir sûrenin hedef ya da maksadının bulunması kaidesine işaret etmektedir.¹⁶²

Müellif **el-Behiy** meseleye konu birliği açısından yaklaşanlardandır. O şöyle demektedir: “*Kur'ân'ın bütünlüğü içinde, konu birliğini ele almak veya ikinci olarak toplumun gelişmesinde Kur'ân'ın metodu metafizik karşısında Kur'ân'ın yeri gibi sınırlı bir konuyu özetlemek veya üçüncü olarak bir sûrenin hedefini ve onun davetin çerçevesi içerisinde kasdettiği anlamı özetlemek olarak tarif edilebilir.*”¹⁶³

Sûrelerde konu birliği ve sûrenin hedefinin tesbit edilmesi meselesi üzerinde duran bir başka müellif ise **A. Mahmut Şehhate'dir**. Müellif aynı zamanda konu ile ilgili “*el-Ehdafu Külli Sûretin ve Makasıduha Fi'l-Kur'âni'l-Kerim*” isimli müstakil eserin sahibidir. Bu eserde müellif bütün sûreleri maksat ve hedeflerine göre tefsir etme cihetine gitmiştir. **Şehhate** sûrelerin pek çok konuyu ele aldığını ancak her sûrenin genel çerçevesini belirleyen çoğu zaman ağırlıklı bir konu olduğu görüşündedir.¹⁶⁴

Kanaatimizce **Seyyid Kutub'un** tefsiri baştan sona sûrenin ana hedefi istikametinde açıklanmış çok önemli bir çalışmadır. Çünkü **Kutub** tefsirinde istisnasız her sûrenin baş tarafında sûrenin genel hatlarının anlatıldığı müstakil bir giriş bölümü koyar. Burada önce sûrenin genel yapısını oluşturan konuları tahlil eder ve sûrenin sınırlarını oluşturan dokuyu ortaya çıkarır. O'nun “*Sûrenin şahsiyeti*”¹⁶⁵ dediği genel doku ortaya çıktıktan sonra sûreyi tefsire başlar.

Mustafa Müslim'in “*Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*”¹⁶⁶ isimli çalışması bu konu üzerine

yönelmiş muasır gayretlerin en önemlilerindendir. O'nun bu eserinde; sûrelerin hedefinin tesbit edilmesi ile ilgili ilmi tesbitler yer almaktadır.

3. Sûrenin Hedefini Tesbitte Usul ve Metod

Bir sûrenin hedefi ya da maksadın belirlenmesi dört farklı biçimde yapılabilir:

1. Vahiy yoluyla ya da Hz. Peygamber'den gelen bir haberle sabit olan isim veya isimlerin anlamını öğrenmek yoluyla temel hedef belirlenebilir. Aslında tüm Kur'ân âyetleri arasındaki münasebetleri öğrenmedeki genel kaide şudur: Önce sûrenin ifade ediliş ve ortaya konuluş nedenine, sonra bu sebebin muhtaç olduğu mukaddimelere, sonra da bu mukaddimelerin istenilen şeyden uzaklık ve yakınlık durumlarına bakılır. Ayrıca kelamın mukaddimeler de birbirini takib etmesi sırasında dinleyenin hüküm ve bilgileri kavrama arzusunu, belâgat ilmi kaidelerine uymak sûretiyle yerine getirmesine bakılır. Bu da münasebeti arayanın nasslara vakıf olmasını sağlamak ve kendisine tatmin edici bilgiler vermekle olur. İşte bu, Kur'ân'ın bütün bölümleri arasındaki irtibat hükmünü ortaya koyan umumi bir kaidedir. Eğer bu kaide uygulanırsa, bu sûredeki âyetler arası nazım yönü ayrıntılı olarak görülebilir. Mesela Sebe sûresine bakıldığında görülür ki, her sûrenin ismi onun maksadını (hedefini) ortaya koymaktadır. Çünkü bir şeyin ismi ile kendisi arasındaki münasebet, kendini özet olarak belirten başlığında ortaya çıkmaktadır. İşte Hz. Adem'in meleklerle karşı karşıya geldiğinde saydığı isimler de bu şekildedir. Her sûrenin maksadı, münasebetlerinin anlaşılmasına götürür. Bundan dolayı her sûrenin maksadının belirtilmesi ve sûrenin ismi ile maksadı arasında uyumun sağlanması bir esastır.¹⁶⁷

2. Bir sûrenin hedefi veya maksadını öğrenmek, sûrenin ele aldığı temel konular veya belirgin olayları tesbit ile öğrenilebilir. Sûredeki belirgin olayları iyice incelediğimizde görülür ki, onlar arasında sıkı bir bağ vardır. Bu bağ kolay anlaşılabilir. Bunun için sûreyi derinlemesine incelemek, onun atmosferinde yaşamak ve gölgesinde gölgelenmek gerekir.

3. Bir sûrenin hedefini ya da hedeflerini öğrenmek, sûrenin indiği period kanalıyla da olabilir. Mekki sûreler dört hususun belirtilmesi üzerinde yoğunlaşır; bunlar Allah'a inanmak, öldükten sonra dirilmeye inanmak, semavi risaletlere inanmak ve temel ahlaki ilkelere çağırmak. Mesela, sûre, mekki bir sûre ise, temel hedeflerinin tümü veya bir kaçının bu dört husus olması gerekmektedir. Medeni sûreler zikri geçen hususlara ilave olarak, iman, itaat ve hayata ilişkin tafsili teşrii'ler gibi temeller üzerine kurulu bir İslam toplumu kurmayı hedeflediği gibi, Yahudi ve münafıklar gibi yeryüzünde anarşi ve bozgunculuk için çırpınan kindar kimselerin komplo planlarını ortaya çıkararak İslam toplumunu iç ve dış tehlikelerden korumayı hedeflemiştir. Bundan dolayı medeni sûrelerin yapılaşma, korunma ve koruma gibi sorunlara değinmemesi düşünülemez. Bunun için temel hedefi belirlemek, sûrede ortaya konan sorunlar yoluyla ve İslam toplumunun gelişim periyodu yoluyla da olabilir.

Şunu da gözardı etmemek gerekir; bazı sûrelerin birbiri ile çatışmadan bir kaç hedefi olabilir. Biz bu hedeflerden her birini, onu gözlemlene açısından hareketle belirleyebiliriz. Nasıl ki bazı gezegenlerin yörüngeleri incelendiğinde onları birbirine çarpmaksızın içiçe geçmiş buluruz. Ayrıca

bu gezegenlerin yörüngelerini belirlerken bizim belirlediğimiz bir gözlem açısı ve referans noktası buluruz. İşte bu durum, aynen çok eksenli sûreler için de geçerlidir. Mesela Kehf sûresi için bir çok hedef belirlemek mümkündür: Kehf sûresi, davetin erken dönemlerinde nazil olmuş mekki bir sûredir. Mekki sûrelerin dört hususu yerleştirmek gibi temel bir özelliğinden daha önce bahsetmiştik. Şimdi buna göre sûrenin âyetlerini bu dört hususdan biri açısından ele alalım:

Mesela Allah'ın tevhidinde davet hususunu ele alalım. Kehf sûresinin girişine, dört kıssasına ve sûrenin sonuna baktığımızda tevhid olgusunun dikkati çekecek kadar belirgin olduğunu, sûrenin pasajlarından her birinin, kulluğu yalnızca Allah'a has kılmayla, O'na sözde, işte bağlı olmaya ve sahte ilahlara, ortaklara ibadeti bırakmaya açıkça çağrıda bulunduğunu görürüz.

Aynı şekilde, ahiret gününe imanı ele alalım: Kehf sûresinin girişini, dört kıssasını ve sûrenin sonunu incelediğimizde bu defa da görürüz ki, ahiret gününe iman çağrısı her pasajın en belirgin olgusudur. Bunu tesbit için de âyetlere şöyle bir göz gezdirmemiz yeterlidir ve buna delil âyetler ise oldukça fazladır.

Bu defa bakışlarımızı Hz. Peygamber'in risaletini bu sûrede araştırmaya yönelttiğimizde onu da temel bir eksen olarak görürüz. Bu hususun özelliklerini belirlemede bize sûrenin sebeb-i nüzulü, girişi ve bitiş kısmı oldukça yardımcı olacaktır. Öte yandan bu araştırmada, sözü geçen dört kıssayı bu eksene kopmaz şekilde bağlayan bir takım bağların varlığını da görürüz.

Kehf sûresinin yerleştirmeyi hedeflediği temel ahlaki ilkeleri incelemek istediğimizde de, bu hedefin sûrenin işaret ettiği diğer üç hedeften daha az önemli olmadığını görürüz. Kehf sûresi kimi kez değişmez değerlere açık bir çağrıda bulunurken, kimi kez de gerçek değerlere ve batılı kamufle eden sahte değerlere örnekler vererek batılın gerçek yüzünü ortaya koymaktadır. Kimi kez de bunu, yüce ve doğal olan gerçeklere ve değerlere bağlılığa teşvik ile sahte, şarlatan değerlerden sakındırma yoluyla yapılmaktadır.

İşte bu şekilde âyetleri ve sûrenin pasajlarını gözlemleme açısından belirlerken - bakış açımız doğru olduğu ve sûrenin ortaya koyduğu genel olguların ve sebeb-i nüzulünü net olarak bildiğimiz sürece- her sûrenin müstakil kimliği, amaçladığı belirli hedefleri, kendine has üslubu ortaya koymada belli bir metodu olduğunu görürüz. Tüm bunlar sûrenin ele aldığı temel hadiseleri ya da hedefi belirginleştirmek, sûrenin kimliğini ve içinde bulunduğu atmosferi olgunlaştırmak içindir.

4. Sûrenin pasajları arasındaki münasebet ve bunun sûrenin hedefi ve ya eksenini öğrenmedeki rolü:

Sûreyi, incelenecek konunun öğelerinden her hangi biriyle ilişkili âyetlerden dolayı bir takım pasaj ve paragraflara bölerken, âyetlerin tefsirine ilişkin hadis, sahabe sözü ve tabiin görüşlerinden sahih rivayetleri öğrenmek için güvenilir tefsir kitaplarına ve bir sûre içindeki âyetler arası ilişkileri ele alan kitaplara başvurulması gerekir. (*Mesela, Razi, Bika'i ve ya Seyyid Kutub vb.*)

Âyetlerin anlamını iyice kavramak ve pasajlar arası ilişkileri anlayabilmek için bu girişimlere ihtiyaç vardır. Çünkü bazen ilişkiler açıkken bazen de kapalıdır. İlk bakışta farkedilmeyebilir. Keza bazen pasajlar arası ilişkiler ile sûrenin eksenini arasındaki bağlantı belirgin iken bazen de kapalıdır. Çoğu kez pasajlar arası ilişkilerin açığa çıkarılması bir sûrenin temel hedefi veya eksenini

belirlemede geçerli bir metoddur. Sûrenin girişi ile bitişi inceleme ve ikisi arasındaki ortak konuları ortaya çıkarmak sûrenin temel hedefine götürücü olabilir. Çoğu Kur'ân sûresinde, iniş nedeni olan belirli kavramları yerleştirmek veya bir konuyu hatırla tutmak için konular ters yüz edilmiştir.

Sûrenin temel hedefini öğrenip döndüğü eksenini belirledikten sonra pasaj-pasaj, pasaj-eksen ve giriş-bitiş arası ilişkiler bütün açıklığı ile ortaya çıkacak, araştırmacı, sûredeki konudan konuya atlamaların nedenini anlayacak ve sahip olduğu kavrama yeteneğine göre Kur'âni nokteler kendisine görünecektir.

Sûrenin bölümleri ve pasajları arasındaki ilişkilerin, sûrenin hedefini öğrenmedeki tesiri çok büyüktür. Öte yandan sûrenin hedefinin ortaya çıkması da sûrenin pasajları arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması açısından büyük öneme haizdir. Her iki durum da, araştırmacının incelemesinde köklü ve sabit adımlarla ilerlemesine yardımcı olur.¹⁶⁸

4. Kısa ve Uzun Sûrelerde Hedef Tesbiti

Kısa ve uzun sûreler derken, aslında buna mekki ve medeni sûreler demek de mümkündür. Çünkü genel itibariyle kısa sûrelerin çoğu Mekke'de, uzun sûrelerin çoğu da Medine'de nazil olmuştur. Ancak bu kesin bir kaide olmadığından, biz uzun ve kısa sûreler olarak meseleye yaklaşmayı daha uygun bulduk. Bununla beraber Mekki-Medeni sûrelerin özellikleri de bu bölümde bize yardımcı olacak unsurlardır. Bunun için kısa ve uzun sûrelerin hedefinin tesbit edilmesinde bu sûrelerin genel bazı özelliklerini hatırlamak faydalı olacaktır.

Mekke'de nazil olan sûreler kısa ve vecizdirler. Aynı şekilde Mekke 'de nazil olan sûreler orada yaygın olan putperestliğe karşı tevhidi yüceltmış ve onların körü körüne taptıkları putları yermiştir. Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği, peygamberlere iman, öldükten sonra tekrar dirilme ve ahiret kavramları bu sûrelerde ağırlıklı olarak işlenmiştir.¹⁶⁹ Öte yandan Medine'de nazil olan sûrelerde ise ibadet ve muamelatın yanısıra, şer'i hükümler daha ağırlıklı ele alınmıştır. Mekki sûrelerdeki kısa ve veciz anlatım, medeni sûrelerde yerini daha uzun anlatıma bırakmış ve kısaca "itnab ve tatvil" yolu benimsenmiştir.¹⁷⁰

Dolayısıyla mekki ve medeni sûrelerin sayılan bu özellikleri, "kısa ve uzun sûrelerin hedefi"nin belirlenmesinde bize yardımcı olacak en önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanısıra başka hususiyetler de mevcuttur. Her bir sûrenin meseleleri ortaya koymada ve hadiseyi ele almada kendine has bir yapısı vardır. İşte bu kendine has yapı sûrenin hedefini de oluşturmaktadır.¹⁷¹ Mesela; Buruc sûresinin temel hedefi, iman edenlerle otorite sahipleri arasındaki mücadele ve bu mücadelede kazanan tarafın mü'minler oluşudur.. Sûre Allah'ın aciz bırakılamayacağı, üstünlüğün Allah'ın ordusunda olduğu, inananlara Allah'ın yardım ettiği ve edeceği gibi meselerden bahsederken, Firavun ve Semud halkından da bahseder. Sûrede, Firavun ve Hz. Musa arasında geçen hadiseler ya da Hz. Salih ile Semud kavmi arasındaki hadiseler, sûrenin genel yapısına ve hedefinin belirlenmesine yardımcı unsurlardır.

Kısa ve uzun sûrelerin hedefinin belirlenmesinde ilk adım; âyetlerin tertibine veya konunun

elemenlerinin mantıki akışına göre ya da sûrenin temel hedefine göre bir takım pasajlara ayırmak olmalıdır.¹⁷² Bu pasajların anlamlarını ifade etmek, onlarda ki Kur'âni yaklaşımları açıklamak sonra bunları sûrenin temel hedefi ile ilişkilendirmek gerekmektedir.

Kısa sûreler genellikle tek bir konuyu ele aldığı için hedefi veya sûrenin ekseni de tek olur.¹⁷³ Mesela İhlas sûresi tek hedef üzerinde durur. Allah Teâlâ'nın birliğinin belirtilmesi; Kafirun sûresi, kafirler ile müslümanların birbirinden tefrik edilmesi, Zilzal ve Karia' sûreleri ise kıyamet gününün çok çetin oluşu üzerinde durur. Bununla beraber hedefi birden fazla olan kısa sûreler de mevcuttur. Ancak bu hedefler iki ya da üçü geçmez. Mesela Tarık sûresi iki hedef ortaya koyar; Allah Teâlâ'nın yaratmasıyla ilgili kudretinin hatırlatılması ve Hz. Peygamber'e gelen vahyin, yaratıcıdan olduğunun ortaya konulması. Ğaşiye sûresi, kafirlerin ve müslümanların kıyamet günü durumlarını ele almakta ve mahlukatın durumlarını düşünerek Allah'ın gücü ve hikmetinin delillerini hatırlatmaktadır.

Naziat sûresi üç ana konuyu ele almaktadır. Allah Teâlâ'nın ordularının gücünü, Firavun meselesinde olduğu gibi insanın ve ordularının güçsüzlüğünü, ve öldükten sonra dirilme, hesaba çekilme ilkesinin belirtilmesi ve yorumlanması gibi konuları ele alır.

Uzun sûrelere gelince; sûre, ne kadar uzun olursa olsun yine de bir kaç hedefi geçmez. Mesela, Kalem sûresinin temel hedefi, Hz. Peygamber'in şahsını müdafaa etmek ve kafirleri ona sataşmaktan, ona karşı aslı olmayan iftiralar atmaktan korumaktır.

Kur'ân-ı Kerim'in en uzun sûresi Bakara sûresidir. Dolayısıyla sadece bu sûrenin hedeflerinin ne olduğuna bakmak uzun sûrelerin hedefleri hakkında da bizi fikir sahibi yapacaktır. Müellif **Muhammed Draz**, Bakara sûresinin hedefini dört ana başlıkta toplamıştır. Birinci hedef; bütün insanları islam'a davet. İkinci hedef; ehl-i kitab'ı, batıl itikadlarını terk ederek hak dine girmeye davet. Üçüncü hedef; dinin hükümlerini tafsilatlı bir tarzda açıklamak. Dördüncü hedef ise; dinin hükümlerinin ifa edilmesini sağlayacak müeyyideler ve teşvik edici hususlardır.¹⁷⁴

İzzet Derveze ise daha farklı bir meseleye temas etmektedir. **Derveze'ye** göre Mekke döneminde nazil olan sûrelerde (hem kısa sûrelerde hem de uzun sûrelerde) konu birliği vardır. Ona göre, Medine döneminde nazil olan sûrelerde ise böyle bir durum yoktur.¹⁷⁵

Mustafa Müslim, sûrenin pasaj ve bölümleri hakkında bilgi verme işlemine geçmeden önce, bunların sûrenin temel hedefi ile olan bağının mutlaka kurulması gerektiğini zikreder.¹⁷⁶ Ayrıca O, sûrenin hedefinin belirlenmesinde şöyle bir yöntemin takib edilmesi gerektiğini söyler: "Sûrenin hedef veya ekseni hakkındaki ilk inceleme, sûrenin öncülleri (mukaddimleri), nüzul zamanı ve sebebi ve en belirgin konularını ortaya koymak sûretiyle sûrenin hedef veya eksenini ispatlamaya yönelik bir inceleme olmalıdır. En son inceleme ise sonuçları ortaya koymak ve temel eksenle pasajlar arası bağlantıların ortaya çıkarılması şeklinde olmalıdır. Burada unutulmaması gereken en önemli nokta, sûrenin hedef veya ekseninin açık, net ve tartışmasız kabul edilir olması gerekir ki, sûrenin diğer bölümleriyle yapılacak bağlantılar, nazım incelikleri ve espriler ortaya konabilsin. Tabii olarak bu bağlantıları ve incelikleri ortaya çıkarmak araştırmacının gücüne ve bakışının

C. Ana Teması Bakımından Sûrelerin Başı ile Sonu Arasındaki Münasebet

Hemen belirtmek gerekir ki, sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki irtibatı tesbit ederken meseleyi sûrenin hedefi ve temel eksenini doğrultusunda değerlendirmenin önemi üzerinde duranların başında muasır alimlerden **Mustafa Müslim** gelir. O’na göre sûrenin temel hedefini belirleyip onun etrafında döndüğü eksenini tesbit ettikten sonra başlangıç ile sûrenin sonu arasındaki münasebet bütün açıklığı ile ortaya çıkacaktır.¹⁷⁸ Ayrıca sûrenin hedefi’nin ortaya çıkması baştan sona kadar sûrenin pasajları arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması açısından son derece önem taşımaktadır.

Abdülmüteal es-Saidi de bu konu üzerinde ciddiyetle durmuş, her sûrenin başına “*sûrenin hedef ve maksadı*” diye bir bölüm koymuştur. Müellif her bir sûreyi, sûre bütünlüğü ve kendi içindeki tenasübü özellikle bu hedef istikametinde yorumlamıştır.¹⁷⁹ **Abdülhamit el-Ferahi** ise hem tefsirinde¹⁸⁰ hem de âyet ve sûreler arasındaki irtibatın nasıl tesbit edileceğini işlediği “*Delailu’n-Nizam*”¹⁸¹ adlı risalesinde sûrelerin hedefinin tesbit edilmesi lüzumuna önem vermiş ve bunu uygulamalı olarak tefsirinde göstermiştir. **Ferahi** özellikle eserinde “*Amudu’s-Suver İcmalen*” başlığı altında uzun sûreleri tek tek, kısa sûreleri ise guruplandırarak; sûrenin ana konusunu/hedefini tesbit etmek sûretiyle ele almaktadır.

Ahmet Bedevi’nin “*Min Belağati’l-Kur’âni’l-Kerim*” adlı eserinde de bu konu ele alınırken şöyle denir; “*Kur’ân da her bir sûrenin bir hedefi vardır.*”¹⁸² Yine muasır Kur’ân çalışmaları yapan **Rıfat Fevzi Abdü’l-Muttalib** “*el-Vahdetü’l-Mevduiyye li Sûreti’l-Kur’âniyye*” isimli eserinde bu konu ile ilgili şunları söyler: “*Kur’ân-ı Kerim sûrelerinde pek çok farklı konu anlatılsada her sûrenin bir tek hedefi vardır.*”¹⁸³

Kur’ân’daki Külli Nizam

Her bir sûrenin maksudunun (hedef) sûrenin baş ve sonu ile ilgili olması “*Kur’ân’a külli yaklaşım*”ın tabii bir sonucudur. **Şatibi**, araştırmacıya hem olayı hem de halin gereğini dikkate alıp, sûrenin başını sonu ile bir bütün olarak ele almasını ve bu istikamette değerlendirmesini tavsiye eder. O şöyle der: “*Kişi eğer değerlendirme esnasında sözü bir bütün olarak ele almaz ve onun parçaları üzerinde durursa bu durumda Şar’i’nin muradını elde edemez.*”¹⁸⁴

Sûreye hakim olan külli nizam’dan sarf-ı nazarla, sadece belli meselelere yönelen, yani dar bir daireye kapanmak, sûreyi başı ile sonunu bir bütünlük içinde ele almamak ilahi muradın anlaşılabilmesi neticesini doğurur. Bu durum ise nazım’daki en parlak güzellik unsurlarını yakalamaktan alıkoyar.

Sûrelerin hangi maksatla nazil olduğunu bilmek, bu maksatların öncüllerini tesbit etmek, Kur’ân-ı Kerim’deki münasebet ilmi açısından ne kadar önemli ise, nüzul zamanını ve mekanını bilmek de

sûrelerin maksadını tayin etmede aynı derece öneme sahiptir. Bu durum Kur’ân’ın genel bütünlüğünü kavrama açısından münasebet konusuna derinlemesine inmeye ve dolayısıyla sûrenin indiği zaman ve mekânı tesbit etmekle bağlantı kurmak, manaya yardımcı olacaktır.¹⁸⁵

Kur’ân-ı Kerim bazen tarihi realitede iki mananın birbirine yakınlığından veya iki şeyin ortam bakımından yakınlığından dolayı, onları nazımda biraraya getirir. Nüzul sebeplerini ve mekân mahiyetini iyi bilmeyen kimse için bu durum, maksat (hedef) haricine çıkmak anlamına gelir. Oysa böyle bir şey söz konusu değildir. Aksine bu durum; içinde bu manaların dolaşıp durduğu müteaddit muhatapların ruhlarının ihtiyaçlarını gidermek içindir.¹⁸⁶

Sûrelerin başı ile sonu arasındaki irtibatı yakalamak için öncelikle bu hedefi tesbit etmek gerekmektedir. Bu hedef ya da maksudu yakaladıktan sonra zaten sûrenin başı ile sonu arasındaki ortak bağ kendiliğinden kurulmuş olacaktır. Bu hedefi (maksudu) belirlemenin şartları vardır: Öncelikle sûrenin ismine bakılır.¹⁸⁷ Çünkü her sûrenin ismi, o sûrenin maksudunun (hedefinin) tercümanı olduğundan¹⁸⁸, bu, aralarında münasebet aranan âyetler hakkında bir ön fikir edinme imkânı sağlar. Aynı zamanda münasebet ilmi, çok ince bir mana süzgecinden geçirildiğinde, siyakla insicamlı ve lügat kurallarıyla uyumlu olduğu zaman hem bir mana kazanır¹⁸⁹, hem de kabul görür.¹⁹⁰ Ayrıca dilbilgisi kuralları uygulanırken de siyak ve sibakına en uygun olan manaya tabi olmak gerekir.¹⁹¹ Kur’ân’ın i’cazındaki zevkin, belağatındaki sırların ve beyanındaki vecihlerin gösterilmesi, sûrenin ancak başı ile sonunu bir bütün olarak ele almakla mümkündür.

Müfessirler, Kur’a-ı Kerim’in ana hedefini üç ya da dört başlık altında toplarlar. Bunları sırasıyla; Tevhid, nübüvvet, kıyamet ve ahiret olarak ifade etmektedirler.¹⁹² Müellif **Bediüzzaman**, “*İşaratü’l-İ’caz*” adlı eserinde bunun pek çok misallerini ortaya koyarken dört ana maksat saymaktadır. O’na göre ise Tevhid, nübüvvet, ahiret ve ibadet Kur’ân’ın dört ana maksadını oluşturur: “*Bu dört unsur, Kur’ân’ın hey’et-i mecmuasında (tamamında) bulunduğu gibi; Kur’ân sûrelerinde, âyetlerinde, kelimelerinde hatta kelimelerinde bile sarahaten veya işareten veya remzen bulunmaktadır. Çünkü, Kur’ân’ın küllü (bütünü), cüz’lerin (parçaların) da görüldüğü gibi; cüz’leri de, Kur’ân’ın küllüne ayinedir.*”¹⁹³ Bu tesbit sadece **Bediüzzaman’a** has bir keyfiyet değildir. Eski-yeni müellifler bu konu hakkında yaklaşık aynı ifadeleri kullanmışlardır..¹⁹⁴

Sûrelerin hedef ya da maksudu ile ilgili tamamlayıcı bu bilgiyi de ilave ettikten sonra, Kur’ân-ı Kerim’deki 114 sûreyi üç ana başlık altında toplayabiliriz:

1. Tevhid
2. Risalet (Kitab ya da Kur’ân bu başlığa dahildir)
3. Kıyamet ve ahiret (Haşir, va’d ve vaid gibi pek çok konu bu başlığa dahildir)

Konuya bir bütün olarak baktığımızda, bazı müfessirlerin açık olarak¹⁹⁵, bazılarının ise dolaylı bir şekilde bu konu etrafında ittifak ettiklerini söyleyebiliriz. Sûrelerin hedefini tesbit ederken takib ettikleri metod, hepsini aynı noktada birleştirmiştir. Hülâsa olarak; **Müfessir Bika’i** ‘nin; “*Her*

sûrenin bir tek hedefi (maksudu) vardır ki sûrenin başı ve sonu o hedefe yönelir”¹⁹⁶ tesbitinden hareketle bu üç ana başlığı müstakil olarak ele alıp sûrelere tatbik etmeye çalışacağız.¹⁹⁷

1. Hedefi Tevhid Olan Sûreler

Kur’ân-ı Kerim’in bir bütün olarak en önemli meselesi *tevhiddir*. Allah Teâlâ’nın varlık ve birliği, O’nun kudretinin sonsuz oluşu, sûrelerin ortak ele aldığı bir hususdur. Neredeyse bütün sûreler buna dair âyetler ya da işaretlerle doludur. Bütün Kur’ân’ı bu başlık altında toplamak bile mümkündür. “*Kur’ân’da uluhiyet*” isimli pek çok akademik çalışma, Allah Teâlâ’nın Kur’ân’da geçen isim ve sıfatlarına tahsis edilmiş olması ile *tevhid* konusunun O’nda ne kadar büyük yer tuttuğunu uzun misalleriyle göstermektedir. Özellikle Suat Yıldırım’ın “*Kur’ân’da uluhiyet*” isimli eserinde; karşılaştırmalı olarak Hristiyanlık ve Yahudilikte tevhid akidesi incelenirken, İncil ve Tevratta *tevhidi* anlatan pek çok bölüm bulunduğu zikredildikten sonra bu konuyu enine boyuna Kur’ân’ın ele aldığı ifade edilmektedir.¹⁹⁸

Tevhid, Kur’ân-ı Kerim’in en önemli hedefidir. Şirk’in her türlü reddedilmektedir. Bunun en açık misalini yine kendisi verir. Enbiya sûresi 22. âyette tevhidin hüküm sürmediği bir dünyanın fesada uğrayacağı ifade edilmektedir. Kur’ân, bu büyük akideyi yerleştirmek için gelmiştir.¹⁹⁹ Bu hedefi tesbit ettikten sonra şimdi sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet konusunu buna tatbik etmeye geçebiliriz.

1. Fatıha Sûresi

Fatıha sûresi Kur’ân’ın hülasası hükmündedir.²⁰⁰ Maksatları itibariyle de Kur’ân’ın ele aldığı konular onda özet olarak verilmiştir. Dolayısıyla Kur’ân’ın en büyük hedefi tevhid olduğuna göre, Fatıha sûresinin de en önemli hedefi tevhiddir. Buna göre sûrenin baş tarafı “*Alemlerin rabbi*” olan Allah’a hamd ederek başlamakta ve sonunda “*sırat-ı müstakim*”e hidayet etmesi bildirilmektedir.

2. Bakara Sûresi

Kur’ân-ı Kerim’in en uzun sûresidir. 286 âyetten meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu kadar uzun bir sûre ele aldığı konular itibariyle de birbirinden çok farklı meseleler üzerinde durmuştur. Namazdan hacca; zekattan mirasa; Yahudilerden Hristiyanların durumuna varıncaya kadar pek çok meseleye temas etmiştir.²⁰¹ **Bika’i** Bakara sûresi ile ilgili olarak sûrenin hedefini, “tevhid, risalet, ba’s konularını”²⁰² gösterirken, *Nazmu’d-Dürer’de* “hidayetin gösterilmesi” olarak tesbit etmektedir.²⁰³ **Firuzabadi** ise sûrenin maksadı ile ilgili bir sayfadan fazla bilgi vermektedir.²⁰⁴ O’nun ele aldığı bu hedef “hidayet’in açığa çıkarılması” meselesi ile özetlenebilir.

Muhammed A. Draz, Bakara sûresi ile ilgili olarak müstakil ve metodik bir çalışma yapar. O, sûreyi bir mukaddime dört maksat ve bir hatime ile hülâsa etmektedir.²⁰⁵ Müellif sûrenin dört maksadından bahsetmektedir; Birinci maksatta, yalnız Allah’a kulluk etme ve yine o’nun indirdiklerine iman etme meselesi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.²⁰⁶ İkinci maksat için sûrenin

74. âyetini kullanan müellifin hedef tesbitinde bulunurken ehl-i kitab'dan Yahudilerin Allah'ın dinini tahrif etmeleri üzerinde durmaktadır.²⁰⁷ Üçüncü maksad için; “*dış taraf emniyete alındıktan sonra sıra binanın içlerine gelmiştir*” demek sûretiyle; imani hükümlerden ziyade Allah Teâlâ'nın bu bölümde İslami hükümlere ağırlık verdiği ifade edilmektedir.²⁰⁸ Dördüncü maksat için sadece sûrenin 284. âyeti üzerinde durmaktadır²⁰⁹; Bu âyette “*Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır.*” denilmektedir. Görüldüğü gibi, bu maksatların hepsinin ortak bir yönü vardır. O da tevhid gerçeğidir. Bunu **Bika’i’nin** tesbiti ile telif etmek mümkündür. Çünkü O, bu sûrenin maksadı için “*hidayetini açığa çıkarılması*”²¹⁰ demektedir. Ayrıca **Said Havva** da **Draz’a** benzer bir üslubda sûreyi bir mukaddime üç ana bölüm ve bir hatime olarak değerlendirir.²¹¹

Hicazi’nin de tefsirinde sûrenin hedef tesbitini yaptığı görülür. Bakara sûresini 142. âyete kadar olan kısmı birinci bölüm, 143. âyetten sûrenin sonuna kadar olan kısmı ise ikinci bölüm olarak değerlendirir. Birinci bölüm için “tüm insanlığa hitab vardır” derken, ikinci bölüm için “ahkam ile ilgili pek çok hüküm bulunması nedeniyle ve ehl-i kitaba aralarındaki meseleleri düzenlemesi için müslümanlara hitap edilmektedir” görüşünü dile getirir.²¹² **Müellif Saidi**, Bakara sûresinin Fatiha’dan hemen sonra gelmesi ve Kur’ân’ın en uzun sûresi olması yönüyle “isbat” cihetinin sûrenin amaç ve hedefini oluşturduğu görüşünü dile getirir.²¹³ Birbirinden farklı onca meselenin anlatıldığı sûreyi ortak bir ana eksende buluşturmak gerekirse bunu tevhid olarak tesbit etmek mümkündür.²¹⁴ Buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete bakacak olursak:

Sûrenin baş tarafında Mukatta’a harfleri ve ardından hakkında şüphe bulunmayan ve hidayet kaynağı olan Kur’ân-ı Kerim zikredilmiştir.²¹⁵ Dolayısıyla hidayet kaynağı olarak Kur’ân, tevhidin en büyük delilidir. Namaz kılan, zekatlarını veren ve gayba inanan müttakilerin durumu anlatıldıktan sonra sûre, inkar edenler ve onların özellikleri ile devam etmektedir. Sûrenin baş tarafında sayılabilecek 21. âyette ise büyük tevhid hakikati şöyle dile getirilmiştir²¹⁶; *يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ* “Ey insanlar! sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin!” Bu âyette sûrenin medeni olması nedeniyle dikkat çeken bir yön vardır. 21. âyette geçen, *يَا أَيُّهَا النَّاسُ* ifadesi mekki sûrelere ait bir özelliktir. Halbuki sûrenin medeni olması nedeniyle burada ki hitabın *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا* şeklinde olması daha uygun düşebilirdi.²¹⁷ Sûrede tevhid hakikati o derece kapsamlı ele alınmıştır ki ancak; *يَا أَيُّهَا النَّاسُ* ifadesi bunu karşılardı.

Bika’i sûrenin hedefi istikametinde, sûrenin başı ile sonu arasında irtibat kurmaktadır. Buna göre, **Bika’i**, sûrenin baş tarafında ele alınan; kafirlerin Allah Teâlâ'nın tevhid delillerini örtmeleri yönüyle, sûrenin son tarafında kafirlere karşı yardım taleb edilmektedir görüşünü dile getirir.²¹⁸ Sûrenin son kısmında; peygamberlere, meleklerle ve kitaplara hiçbir ayırım yapmaksızın inanmak, tüm mü'minlerin şiarı olmalıdır, diye tevhid'in gerçek anlamda tarifi yapılmaktadır. Son âyet tamamen dua'yı ihtiva etmektedir. **Seyyid Kutub**; sûrenin sonunun başladığı gibi bittiğini ifade ederek; “*Sûrenin başında imandan bahsedilmişti. Sonunda da müslüman toplumun hiçbir ayırım*

yapmaksızın bütün peygamberlere, kitaplara ve gayb'a inanmaları, iman etmeleri anlatılmaktadır. Dolayısıyla içerisinde birbirinden farklı pek çok konunun ele alındığı sûre; başı ve sonu itibariyle yani iman hususiyeti ve mü'minlerin vasıfları konusu ile büyük bir ahenk ve uyum ihtiva etmektedir.”²¹⁹

Mustafa Müslim “*el-Mebahis fi Tefsiri'l-Mevdui*” adlı eserinde sûrenin baş tarafı ve sonu ile ilgili irtibat kurma konusunda (1-4) ve (285-286) âyetleri arasında irtibat olduğunu ifade ederek şöyle demektedir: “Başlangıçta genel olarak gaybten ve İslamın farzlarının ikamesinden, indirilene ve önce indirilenlere imandan ve ahirete yakın olarak inanmaktan bahsedilir. Sonuçta ise peygamberin ve inananların indirilene, Allah'a ve meleklerine, kitaplarına ve geçmiş mesajlara inandıklarından bahsedildi. Melekler konusu baş tarafta genel olarak temas edilen gaybe ait bir hususdur. Sonda ise tasrih söz konusudur.”²²⁰

Muasır müelliflerden **Sabuni** ise şöyle demektedir; “Sûrenin baş tarafında müminlerin sıfatından bahsedilip iman hakikati açıklanmıştır. Sûrenin sonunda ise baş tarafına büyük bir uyum göstererek mü'minleri tevbeye yönlendirerek son bulmuştur.”²²¹ Bakara sûresinin başında anlatılan ve büyük tevhid hakikatinin birer parçası olan; gayba iman, namaz kılma, Hz. Peygamber'e ve ondan öncekilere indirilene iman etme gibi hususların sûrenin son bölümünde (285-286. âyetler) yer alan şu ifadeler ile **أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ** tekrar edilmesinin büyük bir uyum ve tenasüb oluşturduğunu söylemek mümkündür.²²²

Fahreddin er-Razi, sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki bu münasebete işaret ederek şöyle demektedir: “Sûrenin baş tarafında gayba inanan, namaz kılan ve infak eden müttakiler övülmüş, sûrenin sonunda ise baş tarafta övülen bu müttakiler'in Hz. Peygamber'in ümmeti oldukları hususu ifade edilmiştir.”²²³ **Hicazi'nin** sûrenin başı ile sonu arasında irtibat kurduğunu görüyoruz. Hicazi bu irtibattan şöyle bahseder; “Sûrenin baş tarafında Kur'ân'dan bahis ve mü'minlere hitap vardır. Sûrenin sonunda ise söz yine mü'minlere döner ve onların halleri, duaları anlatılır.”²²⁴

3. Al-i İmran

Medine'de nazil olmuştur.²²⁵ Al-i İmran sûresinin bir kaç hedefi vardır.²²⁶ Bunların başında tevhid gelir.²²⁷ **Bika'i** sûrenin maksudu (hedefi) olarak “tevhid”i göstermektedir.²²⁸ **Hicazi** ise “İslam akidesinin yerleştirilmesi” demektedir.²²⁹ Şimdi sûrenin baş tarafına ve sonuna daha sonra da aralarındaki münasebete bakalım. Sûre Huruf-u Mukatta'a ile başlıyor. Yani zihinler önce uyarılıyor. Çünkü çok önemli bir mesele olan tevhid anlatılacaktır.²³⁰ İşte sûrenin ilk âyeti; **لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ** “Allah, kendisinden başka Tanrı olmayan, diri ve yarattıklarını her an gözetip durandır.”²³¹ Sûre daha sonra insanlara yol göstermek için Kur'ân'ı, Tevrat ve İncil'i gönderen, Allah'ın âyetlerini inkar edenlere şiddetli azabı anlatan ve yine ardından şu âyetle devam etmektedir; **إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ** “Ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli

Sûrenin son kısmında ise; rablerinden sakınanlara Allah katından büyük mükafatların olduğu, ehl-i kitab’dan da Allah’a huşu içinde inananlar olduğu ve onların Allah’ın âyetlerini küçük değerler karşısında değişmeyenlerden bahisle tüm inananlara tavsiyede bulunarak bitmektedir [233](#); يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ “Ey iman edenler! Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin, Cihad için daima hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki felah bulup başarıya eresiniz.” [234](#) Sûrenin sonunda yer alan bu ifadeler için “sûrenin hedefine ve asıl konusuna çok uygun bir sondur” ifadesini kullanan **Ebû Zeyd**, sûre genelinde anlatılan takva, sabır, uhud savaşı ve ondan çıkarılacak dersleri bu âyette ifade edilen bir son bulmanın tenasübe en uygun bir biçim olduğu görüşünü belirtir. [235](#) Görüldüğü gibi sûrenin son kısmı, dolaylı olarak Tevhid hakikatine işaret etmektedir. Sûrenin sonunda yer alan وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ “Allah’a karşı gelmekten sakının ki, felaha eresiniz!” âyeti tevhid hakikatinin içinde çok önemli yeri olan “Allah’dan ittika etme”, yani sakınma’ya dairdir. [236](#)

Müfessir Razi, sûrenin sonu olan bu âyet hakkında şöyle der; “Sûre edebi kaidelere işaret eden güzel bir üslub ile son bulmaktadır. İnsan’ının kendisine ve başkalarına bakan iki yönü vardır. Kendine bakan yönünde ‘sabr etmesi’, başkalarına bakan yönünde ise ‘sabrı tavsiye etmesi’ vardır.” [237](#) Bununla beraber **Razi**, sûrenin sonu ile başı arasında irtibat göstermez. Ancak o bunun yerine sûrenin 190. âyeti olan; إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولَى الْأَلْبَابِ “Göklerin ve yerin yaradılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde düşünen insanlar için elbette birçok dersler vardır.” âyetini aynı zamanda sûrenin sonu olarak kabul eder ve Bakara sûresi 164. âyeti ile irtibatlandırır. O âyette de “Yerin ve göklerin yaratılması, gece ile gündüzün peşpeşe gelmesi” anlatılmaktadır. Ancak o âyetin sonu لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ifadesi ile bitmektedir. Burada ise görüldüğü gibi لَآيَاتٍ لِأُولَى الْأَلْبَابِ şeklinde son bulmaktadır. [238](#) **Bika’i**, de sûrenin sonu olarak bu âyeti ele alır. Ancak o, **Razi**’den farklı bir irtibat kurar. O’na göre sûrenin baş tarafında Allah Teâlâ’nın “Hayy” ve “Kayyum” gibi isimleri zikredilmiş ve “Göklerin ve yerin Allah’ın tarafından yaratılması” ele alınmıştı. **Bika’i**, sûrenin son taraflarında yer alan لَآيَاتٍ لِأُولَى الْأَلْبَابِ âyetiyle baş tarafı arasında güzel bir münasebet oluşturduğunu ifade eder ve “Ancak akıl sahibi kimseler ‘tevhid hakikatini’ anlayabilir” der. [239](#)

Müellif **Mustafa Müslim**, bu sûrenin başı ve sonu arasındaki irtibat cihetiyle ilgili olarak (Bakara sûresinde olduğu gibi) ilk dört âyet ile son iki âyet arasında irtibat kurar. İlk dört âyet hakkında “Âyette bahsedilen; diri olan, yöneten, kitapları indiren, kendini inkar edene karşı intikam sahibi ve çetin azabı olan Allah’tır.” derken son iki âyet hakkında ise “Burada da Allah’a, Kur’ân’a ve kendilerine indirilene inanan Ehl-i kitaptan, risaletlerden ve insanların risalete karşı tutumundan bahsediliyor. Sonra da sabır, sabrı tavsiye ve birbiriyle bağları sıklaştırma emrediliyor. Bu sözlerde kafirler için tehdit olduğu gibi inananlar içinde başarı vaadi vardır.” [240](#) demektedir.

Said Havva, sûrenin 2. âyetinde geçen “Kayyum” kelimesinden hareketle sûrenin baş tarafı ile son tarafı arasında “kayyumiyet yönüyle” münasebet olduğu görüşünü ifade etmektedir.²⁴¹ **Sabuni**, sûrenin başı ile sonu arasındaki irtibat ciheti hakkında şöyle demektedir: “*Bu sûrenin baş tarafında tevhid delilleri zikredilmiş ve (190. âyet) itibariyle sûrenin sonu da yine aynı konuya hasredilmiş ve böylece hitam-ı misk olmuştur.*”²⁴²

4. Nisa Sûresi

Medine’de nazil olan²⁴³ bu sûrenin önce hedefini tesbit edelim. Nisa sûresinin genel çerçevesini hukuki kaideler ve soyal düzenle ilgili kurallar oluşturmaktadır.²⁴⁴ Müfessir **Bika’i** ve **Abdülhamit el-Ferahi**, sosyal ahenk ve birlik Tevhid’e delalet eder²⁴⁵ görüşünü dile getirirler. Bu yönüyle Nisa sûresinin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebeti *tevhid* açısından ele aldığımız zaman göze çarpan manzara şudur;

Sûrenin baş tarafında, tüm insanlar Allah’dan korkmaya ve sakınmaya davet edilmektedir.²⁴⁶ *يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا* Çünkü, *وَنِسَاءً* “Sizi bir tek kişiden yaratan ve ondan da eşini yaratıp o ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten....”²⁴⁷ O’dur. Sûre ikinci âyetinden itibaren hemen hukuki kaidelere geçmektedir. Yetimlerin mallarının yenmemesi, yine yetim kızların evleneceğinde onlara haksızlık edilmemesi, kadınlara mehirlerinin verilmesi ve daha sonra miras ile ilgili âyetlerle sûre devam etmektedir. Tevhid’in gerektirdiği önemli hususlardan biri hiç şüphe yoktur ki, sosyal hayattaki birlik ve bütünlüktür. Bunun için sûrenin hemen başında bu ifadelere yer verilmiştir. Sûrenin sonu da aynı konu etrafında seyretmektedir. 174. âyette tüm insanlara seslenilir; *يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ* “Ey insanlar! İşte size Rabbinizden kesin bir delil geldi!”²⁴⁸ Bu âyetin hemen akabinde Allah’a inananlara bol nimetler ve doğru yola hidayet anlatılır. Son âyette ise ikinci dereceden mirasçılar konusu işlenir ki, sûrenin baş tarafına münasib düşmektedir.²⁴⁹ *وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ* “Allah her şeyi hakkıyla bilir”²⁵⁰ ifadesi sûrenin son cümlesidir. Bu ifade ile sûrenin başında ele alınan *tevhid* konusu ile bütünlük arzeder. Sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki irtibatı tam bir vukufiyetle tesbit eden **Fahreddin er-Razi** bunu şöyle ifade etmektedir; “*Sûrenin baş tarafında da son tarafında da mal ile ilgili hükümler yer almıştır. Sonundaki âyet baştaki âyet hakkında tamamlayıcı bilgiler sunmaktadır. Bunun yanı sıra Kelale hakkında Allah Teâlâ iki âyet indirmiştir. Bunlardan biri yaz, diğeri kış mevsiminde nazil olmuştur. Yaz mevsiminde gelen âyet sûrenin baş tarafında ki âyettir. Kışın gelen âyet ise sûrenin sonunda yer alan bu âyettir.*”²⁵¹ **Bika’i** ise bu sûredeki bütünlüğün güzelliğine işaret eder. O’na göre, sûrenin sonunda gelen “kelale” âyeti sûrenin tedriciliğini gözler önüne serer. Buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasında ki irtibat şöyledir; “*Baş tarafta tüm insanların bir nefisten yaratılması ifade edilmiştir. Sonunda ise bu insanlardan hem erkek hem kadın’ın miras konusundaki durumları düzenlenir. Dolayısıyla sûrenin*

baş tarafı ile sonu arasında yakın bir münasebet vardır.”²⁵²

Müellif **Saidi’nin** bu sûrenin başı ile sonu arasındaki ilişkiyi değerlendiriş biçimi daha farklıdır. Hüküm ve yasaların ağırlıkta olduğu sûrenin merkezini oluşturan unsurlar ona göre Yahudiler ve münafıklardır. Özellikle bunların batıl inançlarının düzeltilmesi ve tevhidin ikame edilmesi hedefi esastır. O, bu sûre ile ilgili “*Bera’atu’l-Matla*” (Yani sûrenin konusuna uygun muhteşem bir başlangıç) başlığı altında; “*Bu sûre, kendisinden sonra gelecek hükümlere, bir beraat-ı matla (muhteşem bir başlangıç) olarak gelen bir âyetle başladı. Sonra, bu âyetin akabinde çok sayıda hüküm ve yasaları ihtiva eden âyetler geldi. Sonra Cenâb-ı Hak bir istitratla ehl-i kitabdan Yahudilerin durumlarının izahına geçti. Bundan sonra tekrar yasa ve hükümlerin açıklanmasına döndü. Bu açıklamadan sonra tekrar bir istitratla yeniden münafıkların ve ehl-i kitabın durumlarına geçti. Sonra da, Sûrenin sonunun başlangıç üslubunu hatırlatıp, ona benzer olabilmesi için tekrar ilk başlama üslubuna dönerek, sûre sona erdi.*”²⁵³ demektedir. **Saidi** gibi düşünen bir başka muasır müellif **Mustafa Müslim** de aynı meseleye işaret etmektedir. **Müslim**, sûrenin başında yer alan ilk üç âyetle son âyet olan 176. âyet arasında yakın bir irtibat olduğunu söylemektedir. **Mustafa Müslim** bunu izah sadedinde: “*Terekenin bölünmesine dair üçüncü âyet aynı zamanda sûrenin son âyetidir.*”²⁵⁴ demektedir. Nisa sûresini bir bütün olarak ele alan **Muhammed Hicazi** sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki irtibatı tesis ederken daha farklı bir yol izler. **Hicazi** toplum hayatı için sağlam esas ve kaidelerin devlete duyulan güven ve istikrar üzerinde durur ve şöyle der; “*Sûrenin baş tarafında tüm insanlığa özlerine dönmeleri çağrısı yapılır. Toplumsal istikrarın en temel unsurlarından biri olan aile’nin anlatımı ile başlayan sûre yine son kısmında aile kurumunun anlatımı ile son bulur.*”²⁵⁵ Müellif **Sabuni** ise şöyle demektedir: “*Sûrenin sonu, aynı şekilde baş tarafı gibi varis ve akraba’nın haklarını gözetme konusu ile son bulmaktadır.*”²⁵⁶

5. Maide Sûresi

Medine’de inmiş olan²⁵⁷ Maide sûresi ele aldığı konuları itibariyle farklılık göstermektedir.²⁵⁸ Bu sûrede ehl-i kitab, münafıklar ve ahkama ait hükümler yer alır.²⁵⁹ Sadece ihtiva ettiği hukuki hükümler itibariyle birbirinden farklı otuz meselenin yer aldığını ifade etmek konun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.²⁶⁰ Muasır müelliflerden **Muhammed Gazzali’nin** tesbitine göre de, Maide sûresinde sadece “*Ey iman edenler!*” ifadesiyle başlayan ve birbirinden farklı hükümleri talim eden on altı âyet-i kerime mevcuttur.²⁶¹ Aynı şekilde يَا أَهْلَ الْكِتَابِ “*Ey ehl-i kitab!*” ifadesiyle başlayan beş farklı âyet yine kitab ehlinin durumunu ele almaktadır. Bu kadar farklı konunun Allah Teâlâ’nın kudretine ve O’nun nimetlerine delalet ettiğinden hareketle sûrenin hedefi (maksud)’nin tevhid olduğu kanaati yerinde bir tesbit olsa gerektir.²⁶² Çünkü ele alınan ve anlatılan her bir hüküm o hükmü koyana delalet etmekte, O’nun varlık ve birliğini göstermektedir. Bunun içindir ki Maide sûresinin ana konusunu tesbit ederken **Ferahi**; “*İslâm’ın binasını ilahi iradeye uygun olarak açıklamaktadır.*”

izahında bulunur.²⁶³ Şimdi bu yönüyle Maide sûresinin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet yönüne bakalım:

Sûrenin baş tarafında, inananlara **أَوْفُوا بِالْعُقُودِ** “*Ahidlerinizi yerine getirin*” denilmektedir.²⁶⁴ Maide sûresinin tefsirinde bu konuyu ele alan **Seyyid Kutub** sûrenin hemen başında ele alınan “*ahidler*” sözü ile asıl maksadın, Allah’ın vaz’ettiği bütün hayat kaideleri olduğunu ifade ile şöyle der; “O yegane yaratıcı, tek maliktir. Kanun koyma hakkı, sadece O’nundur. Haram ve helali, sadece O tayin eder. Koyduğu kanunlar, tayin ettiği helal ve haramda itaate layık olan sadece O’dur. İbadete layık olan O’dur. O yegane mabuddur.”²⁶⁵ Yine sûrenin ikinci âyeti tevhide delalet etmektedir:²⁶⁶ **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَجْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ** “*Ey iman edenler! Allah’ın şecirine hürmetsizlik etmeyiniz!..*” 3. âyette ise Allah Teâlâ’nın haram kıldığı şeylerin zikredilmesine geçilmektedir.

Sûrenin son kısmı yine tamamen tevhid hakikatini ifade ederek son bulmaktadır.²⁶⁷ **لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ** “*Göklerin, yerin ve oradaki her şeyin hakimiyeti Allah’ındır ve O her şeye hakkıyla kadirdir.*” **Razi**, bu âyetin tefsirinde sûrenin bu ifade ile bitmesinin pek çok hikmeti olduğunu zikreder ve bunlardan birinin de sûrenin başı ile sonu arasındaki irtibat olduğunu söyler. O’nun kurduğu irtibat şöyledir: “*Sûrenin başında ifade edilen ‘Ey iman edenler ahidinizi yerine getirin.’ âyetinde, müminlerin özelliklerinin kemaline işaret edilmektedir. Ayrıca ahidleri yerine getirmenin ubudiyete (kulluğa) ve rububiyete bakan yönü vardır. İşte sûrenin bu yönüyle baş tarafının ubudiyete, sonu’nun ise rububiyete bakması yönüyle aralarında güzel bir münasebet vardır.*”²⁶⁸

Bika’i ise sûrenin sonunda yer alan **رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ** âyeti ile sûrenin başında ki “*ahidler*” konusu arasında irtibat kurmaktadır. O’na göre sûrenin sonunda, baş tarafta anlatılan ve Allah’ın emirlerini yerine getirenler’e temas edilmiştir. Ayrıca, **وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ** âyeti ile sûrenin başı arasında da irtibat kurar.²⁶⁹ **Said Havva’nın** sûrenin baş tarafı ile sonu arasında kurduğu irtibat ise şöyledir; “*Sûrenin baş tarafında ‘ahidlerinizi yerine getirin’ demek sûretiyle ahde vefa’dan bahsedilmişti. Sûrenin sonunda yine bu konuya temas vardır.*”²⁷⁰ Müellif **Hicazi** de sûrenin sonu dediği (116-120) bölümde anlatılan Hz. İsa’nın durumunu ele alarak sûrenin tevhid olan hedefi istikametinde yorumlar ve şöyle der; “*Hz. İsa’yı tanrı edinen iseviler’e karşı tevhid hakikatini yerleştirir*”²⁷¹

6. En’am Sûresi

Mekke de nazil olan²⁷² En’am sûresinin hedefi, tevhiddir.²⁷³ Bu sûrede; Allah Teâlâ’nın i’cad, yaratma ve öldükten sonraya dirilmeye kadir olduğu hususu²⁷⁴, batıl inançları reddetmek sûretiyle ele alınırken ön plana çıkan konu yine tevhid olmuştur.²⁷⁵ En’am sûresini iki bölümde ele alan **Said Havva** şöyle demektedir: “*Sûrenin birinci bölüm’ünde (81-94. âyetler) dünyada meydana gelen şirk konusu ele alınır. İkinci bölümde ise (94-165. âyetler) şirk ehlinin ahirette düştükleri durum*

anlatılır.”²⁷⁶ Şimdi bu hedef ve maksadı esas alarak sûrenin baş tarafı ile sonuna ve ikisi arasındaki münasebete bakalım:

Sûrenin hemen başında; *وَالَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ* “*Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah’ın hakkıdır.*” denilmek sûretiyle çok açık olarak tevhid hakikatı ifade edilmektedir.²⁷⁷ Mesele bu kadarla sınırlı değildir. İlk âyetin devamı konuyu tafsil etmektedir; inkar edenlerin rablerine şirk koşmaları kötülenmekte ve yine Allah Teâlâ’nın tek yaratıcı oluşu ele alınmakta ve meselenin farklı yönleri incelenmeye tabi tutulmaktadır. 2. âyette, Allah’ın insanı çamurdan yaratması, sonra bir ecel takdir etmesi ele alınmaktadır. 3. âyette O’nun gizli ve açık her şeyi bilmesi anlatılır: *وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ* “*Oysa ki göklerde de, yerde de gerçek ilah ancak O’dur. O sizin gizlinizi de bilir, açığa vurduğunuzu da. O, hayır ve şer olarak ne kazanacağınızı da bilir.*”²⁷⁸ Devamı olan 5 ve 6. âyetlerde yine tevhid gerçeğinin farklı yönleri ele alınmaktadır.

Sûrenin son bölümü de tamamen tevhid’i anlatmaktadır.²⁷⁹ **Hicazi** sûrenin son bölümü dediği kısımda “Sünnetullah -Allah’ın kanunları” başlığını kullanmaktadır.²⁸⁰

قُلْ أَغْيَرَ اللَّهُ آبِغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ “*(De ki) Eşi ortağı yoktur O’nun. Bana verilen emir budur. O’na ilk teslim olan da benim.*”²⁸¹ Yine son bölümde; *وَهُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ* “*(De ki) Allah her şeyin Rabbi iken ben O’ndan başka bir rab mı arayayım?*”²⁸² denilmektedir. Dönüşün Allah’a olacağı ve O’nun her şeyi haber vereceği ifade edilmekte ve son âyette de insanı yeryüzünün halifeleri kıldığı²⁸³ zikredilmektedir.

Bika’i, “sûrenin son tarafı aynen başı gibi bitmiştir” demektedir. O’nun başı ile sonu arasında kurduğu irtibat şöyledir; Sûrenin başında *وَهُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ* sonunda ise *وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ* sonunda ise şu âyet gelmiştir; *أَغْيَرَ اللَّهُ أَبِغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ* “*(De ki) Allah her şeyin Rabbi iken ben O’ndan başka bir rab mı arayayım?*”²⁸⁴

Müellif Saidi, “Allah’ın insanları dini emirlerle sorumlu tutmaksızın kendi hallerine bırakmasının mümkün olmadığını, O’nun insanları boşuna yaratmadığını; onları sadece kendisine yeryüzünde halifeler kılmak için yarattığını vurgulamak sûretiyle...” sûreninin son bulmasını baş tarafıyla da uyum ve ahenk içinde olduğunu belirtir.²⁸⁵

7. Ra’d Sûresi

Bu sûrenin ele aldığı konuları iki grupta ele almak mümkün; Tevhid²⁸⁶ ve ba’s, yani öldükten sonra dirilmek.²⁸⁷ Müfessir **Seyyid Kutub**, Rad sûresini tefsir etmekten çekindiğini ve korktuğu sûrelerden biri olarak zikreder ve bunun sebebini, sûrede anlatılan Tevhid gerçeğinin çok farklı bir üslupta ele alınmasına bağlamaktadır.²⁸⁸ **Firuzabadi**, sûrenin hedefi’ni “tevhid delilleri” olarak

göstermektedir.²⁸⁹

Buna göre; sûre en büyük tevhid hakikati olan iman meselesiyle,²⁹⁰ yani bu kitabın vahiy eseri olarak indirilişi ve O'nun hak oluşu ile başlıyor.²⁹¹ **Saidi**, sûrenin böyle başlamasını sûrenin hedefi olan tevhide çok uygun olduğunu belirtir ve şöyle der; “Sûrenin asıl hedefi, Kur’ân’ın Allah tarafından indirilmiş olmasıdır. Kur’ân vasıtasıyla da aslında Allah’ın birliğinin isbatı yapılmıştır. Zaten bunun için sûre daha hemen başta insanları tevhide çağıran bir mukaddime ile başlamaktadır”.²⁹²

Bu mesele Allah Teâlâ’nın birliğinin en önemli delilidir. Yani bu kitab (Kur’ân) ve bu sûrede anlatılanlar, O’nun Allah tarafından vahyedildiğine işaret etmektedir.²⁹³

Öte yandan hemen ikinci âyette şöyle denilmektedir;

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ *“Allah O’dur ki gökleri, sizin de görüp durduğunuz gibi, direksiz yükseltti. Sonra da Arşının üstünde kuruldu. Güneşi ve ayı hizmet etmeleri için sizin emrinize verdi. Bunlardan her biri belirli bir vakte kadar dolaşmaktadır. Bütün işleri O yönetir. Âyetleri size açıklar ki Rabbinize kavuşacağınıza iman edesiniz.”* Bu âyetin devamında sûre yine tevhid delillerini sıralamaktadır; Yeryüzünü düzleyen, dağları ve nehirleri var eden, her türlü yemişi iki çift yaratan, geceyi gündüzün üzerine örten Allah Teâlâ’dan başkası değildir. Bütün bu anlatılanlar O’nun tevhid delilleridir.

Sûrenin son kısmında yine bir başka tevhid delili zikredilmektedir²⁹⁴; 41. âyette şöyle denilmektedir;

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ *“Bizim arzı (yeri) alıp onu uçlarından nasıl eksilttiğimizi görmüyorlar mı? Allah öyle hükmeder ki onun hükmünü denetleyecek hiçbir merci yoktur. O, hesabı çabuk görür.”*²⁹⁵ Sûrenin hedef ve maksudunu tevhid olarak belirleyen **Bika’i**, baş taraf ile sonu arasındaki münasebeti de bu istikamette gösterir.²⁹⁶

8. Hacc Sûresi

Mekke’de nazil olan²⁹⁷ sûre adını; 27 ve 28. âyetlerde geçen ve Hz. İbrahim’in dili ile insanların Hacc’a davet edilmesi meselesinden almaktadır. Hz. İbrahim’e **وَأَذِّنْ لِلنَّاسِ بِالْحَجِّ** *“İnsanları Hacca davet et!..”*²⁹⁸ denilmektedir. Bir tevhid peygamberi olan Hz. İbrahim ve insanların mahşeri bir kalabalık halinde Hacda toplanmalarından başka daha güzel tevhide anlatan ne olabilir?²⁹⁹ Ayrıca yine bu sûrede (27- 34. âyetler arası) ele alınan konular da Tevhid meselesini çok açık olarak işlemektedir. Hz. İbrahim tarafından Kabe’nin inşa edilişi, oranın şirke dayalı ibadetler için değil de, bir tek Allah’a ibadet etmek için inşa edildiği açıkca belirtilmekte, yine orada puta tapılırken, Allah’a ibadetin yasaklanmasının açık bir zulüm olduğu belirtilmektedir. Mekki olması sebebiyle sûrede beş kez **يَا أَيُّهَا النَّاسُ** ifadesi geçmiştir. Bunların biri sûrenin başında biri de sonunda yer

almıştır.³⁰⁰ **Bika**'i sûrenin hedefini “takvaya teşvik” olarak tesbit etmektedir.³⁰¹ **Hicazi**, her ne kadar sûrenin hedefi ile ilgili “Kıyamet manzaraları”³⁰² dese de Hz. İbrahim'in anlatıldığı bölümde “*Hem Kur'ân da hemde önceki kitaplarda bu konu ciddiyetle ele alınmıştır*” demek sûretiyle, sûrenin hedefi'ni Hz. İbrahim kıssasının belirlediğini işaret etmektedir.³⁰³

Müellif **Rıfat Fevzi**, Hacc sûresi hakkında ; “*Sûrenin ele aldığı ana konu insana her türlü nimet veren Allah Teâlâya taat ve insanların rablerinin azabından kurtulabilmeleri, takva derecesine ulaşabilmeleri için bu itaate devam etmeleridir. Sûrenin bu ana konusu istikametinde sûrenin başı böyle bir hitapla başlamıştır.*”*Ey insanlar! Rabbinizden korkun!...*”³⁰⁴

Sûrenin ele aldığı diğer konulara baktığımızda da yine ağırlıklı olarak tevhidin anlatıldığını görürüz.³⁰⁵ Şimdi bu yönüyle sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet cihetine bakalım.

Sûrenin baş tarafı medeni olma özelliği ile Nisa sûresine benzemektedir.³⁰⁶ Her iki sûrede aynı üslub ile başlamıştır.³⁰⁷ Bilinmeyen günün korkusundan bahsedilerek sûreye girilmesi Allah'ın kudretine delalet etmektedir.³⁰⁸ İnsanların rablerinden korkmaları gerektiği ifade edildikten sonra inzar (korkutma) ifadeleri ile, kıyametin büyük bir şey olduğu zikredilmektedir.³⁰⁹ O günün şiddetini anlatmak için hamile kadının çocuğunu düşürmesi; ancak Allah'ın kudretine delalet etmektedir. Yine 5. âyette öldükten sonra dirilme hakkında şüphesi olanlara Allah Teâlâ'nın insanı önce topraktan sonra bir nutfeden, sonra pıhtılaşmış bir kan parçasından yarattığı hatırlatılarak ilahi kudrete işaret edilmektedir. Yeryüzü'nün kupkuru olması ve gökten indirilen su ile onun canlanması da Allah'ın sonsuz kudretinin bir neticesidir. İşte bütün bunlar Allah'ın gücünün her şeye yettiğini göstermektedir.³¹⁰ Sûrenin son kısmında ise, sanki baş tarafında anlatılan tevhid delillerine bir şükür ifadesi olarak rüku', secde, ibadet, hayır işleme, cihad, namaz kılma, zekat, Allah'a sıkı sıkıya bağlanma ve bütün bunları içine alan “takva”dan bahsedilmektedir.³¹¹ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا “*Ey iman edenler! Rûku edin, secde edin, hasılı yalnız Rabbinize ibadet edin...*” Çünkü; وَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ “*O sizin biricik Mevlanız efendinizdir. O! Ne güzel Mevla ve ne güzel yardımcıdır!*” **Bika**'i, bu konuda sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat olduğunu ifade etmektedir.³¹²

Sûrenin ana konusunu *Allah'a itaat* olarak tesbit eden müellif **Rıfat Fevzi**; yukarıda ifade edildiği gibi sûrenin baş tarafını bu ana konuya tatbik etmişti. Aynı şekilde sûrenin son tarafının da aynı konuyu ifade ederek nihayete erdiğini ve bu yönüyle sûrenin başı ve sonu ile büyük bir uyum ve ahenk gösterdiğini tesbit eder. “Sûrenin sonunda, (77 ve 78. âyetlerde) Allah Teâlâ mü'minlere kendisine mutlak itaati emretmektedir. Bu durum özellikle namazın rükunlarından olan rüku', secde, ibadet, hayır işleme, Allah yolunda cihad etme, namaz kılma ve zekat verme olarak birbiri ardına sıralanır. Bunlar itaatin şartı olarak takdim edilir.”³¹³ Kısaca sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete temas ederek şöyle der; “*Sûrenin başında öldükten sonra dirilmenin isbatı yapılırken,*

sonunda ise tek yaratıcı olan Allah'a ibadet konusunda mü'minlere çağrı vardır.”³¹⁴

9. Nur Sûresi

Genel ahlaki kaidelerin ele alındığı bu sûre umumiyetle Medeni sûrelerde görülen özelliklerin tümünü ortaya koymaktadır.³¹⁵ Bunun içindir ki **Said Havva** sûrede iki defa³¹⁶ geçen - بَيِّنَات - ifadelerine dikkat çeker ve şöyle der: “İşte bu âyetler başta tevhid olmak üzere iman, küfür ve hayat hakkındadır.”³¹⁷ Sûrenin genel çerçevesine baktığımızda ele alınan konuların, Hz. Peygamber’in şahsını ilgilendiren ve içtimai meselelere tahsis edilen yaklaşık 30 civarında birbirinden farklı konular olduğunu görürüz.³¹⁸ Mesela bunlar arasından sadece; Hz. Peygamber’in hanımlarının müslümanlara kendi öz anneleri gibi haram olduğu hususu ile, zinanın bir suç olduğu ve yüz sopayla cezalandırılması konusu en başta gelenidir.³¹⁹ Daha bunun gibi pek çok farklı hükümler ve kaideler zikredilmektedir.³²⁰ Müellif **Şehhate**, ferdi ve ictimai bu ahlaki kaideler ve prensipleri Tevhid ile irtibatlandırmakta ve sûrenin genel çerçevesinin de bu olduğunu ifade etmektedir.³²¹ **Bika’i** de sûrenin hedefini “Allah’ın ilminin şumulü” demek sûretiyle, *Tevhid*’ olarak tesbit etmektedir.³²² **Saidi** ise Sûrenin hedefini “*namus ve iffetleri korumaya yönelik bazı ameli hükümlerin beyan edilmesi*”³²³ olduğunu ifade ederek bunun tevhide bakan yönü üzerinde durur. Müellif **Rıfat Fevzi**; sûrenin ana konusunu *Müslüman ailenin himayesi* olarak tesbit ettikten sonra Allah Teâlâ’nın bu sûrede koyduğu ilahi kanunları maddeler halinde sıralar.³²⁴ Bu sûre de dikkat çeken bir başka konu da sûreye ad olan *Nur* kelimesidir. Bu ifade, sûrede iki defa geçmiş ve hepsinde de Allah Teâlâ’nın sıfatı olarak kullanılmıştır.³²⁵

Sûrenin genel çerçevesini Tevhid üzerine bina ettikten sonra şimdi de sûrenin baş tarafındaki ve sonundaki âyetler arasındaki irtibata bakalım: Sûrenin ilk âyeti dikkat çekicidir.³²⁶ Seçilen kelimeler te’kid ifade etmektedir.³²⁷ Sûrede ele alınan konuların ferdi, ailevi ve içtimai hayatımızda ne kadar önemli olduğunu ifade etmek için سُوْرَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا “Bu, indirdiğimiz ve uygulanmasını gerekli kıldığımız bir sûredir.”³²⁸ tanımı yapılmaktadır. Yani Allah Teâlâ’nın birliği ile, ferdi, ailevi ve içtimai birlik arasında irtibat kurulmaktadır.³²⁹ **Hicazi**, bu başlangıç için “insanların yararına olan kanunları açıklamak ve onların dikkatini çekmek için seçilmiş ne güzel bir başlangıçtır!” demektedir.³³⁰ İkinci âyette; zina konusu işlenmektedir. Bu mesele de tevhide işaret etmektedir. Bu da dikkat çekicidir. Zina daha önce Tevrat ve İncil’de de haram kılınmıştı.³³¹ Allahın hükümleri hep birdir. Çünkü tevhid bunu gerektirmektedir. Sûrenin baş tarafında dolaylı olarak anlatılan tevhid konusu, sûrenin sonunda, doğrudan ifade edilmektedir. Çünkü sûrede anlatılan onca farklı konudan sonra mesele hülasa edileceğinden, bunun net ifadelerle ortaya konulması gerekmektedir. İşte son âyet;

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيَنْبِتُهُمْ بِمَا عَمِلُوا وَاللَّهُ

يَكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ “Dikkat edin! Göklerde ve yerde ne varsa Allah’ındır. O şu anda içinde bulunduğunuz durumu da pek iyi biliyor. İnsanların kendi huzuruna götürülecekleri büyük duruşma günü, yapmış oldukları şeyleri tek tek kendilerine bildirip karşılığını verecektir. Allah her şeyi pek iyi bilir.”³³² Son cümle de “Allah’ın her şeyi bildiği” hususu *tevhidi* en güzel açıklayan cümlelerdendir. **Bika’i** bu âyetin sûrenin başı ile irtibatlı olduğunu ifade eder.³³³

Müellif **Rıfat Fevzi**, Nur sûresinin ana konusunu müslüman aile yapısının Allah tarafından korunması ve bu yönüyle de tevhid olarak tesbit ettikten sonra sûrenin baş tarafı ile sonunun bu tesbite çok uyum gösterdiğini ifade etmektedir. “Nur sûresinde bazı yasaklar anlatılmıştır. Sûrenin başında ve sonunda bu yasaklara göndermeler yapılmaktadır. Allah Teâlâ mü’minlere Allah ve Resulüne gerçek manada inanmaları ve Allah’ın emrine uymaları ve onun istemediği şeylere karşı muhalefet etmemelerini istemiştir. Muhalefet ettikleri takdirde onlara dünya ve ahirette elim bir azabın isabet edeceğini ifade ederek sakındırmıştır. Bu durum açık bir biçimde sûrenin başında da sonunda da kendisini ortaya koyar.”³³⁴

10. Lokman Sûresi

Mekki olması özelliği³³⁵ ile Lokman sûresinde; şirk’in manasızlığı, tevhidin akliliği anlatılmakta ve âyetlere dikkatle bakmaya davet edilmektedir.³³⁶ İnsanlar körükörüne atalarını taklitten vazgeçmeye, Hz. Peygamber, Allah tarafından gönderilen talimatları salim kafayla düşünmeye ve davetin hakikatine delalet eden apaçık âyetlere dikkatle bakmaya çağrılmaktadır.³³⁷ Ayrıca bir peygamber olan Lokman’ın oğlu ile olan konuşması sûrenin ana çerçevesini oluşturmaktadır. Burada Lokman oğluna Allah’ı anlatmaktadır. Sûrenin hedefi konusunda **Bika’i**, “*hikmet’in isbatı*” demek sûretiyle Kur’ân’a işaret eder.³³⁸ **Hicazi**, sûrenin hedefini “tevhid, ba’s ve risalet” olarak ele alırken,³³⁹ müellif **Saidi**, sûrenin genel çerçevesini tevhide bağlı olarak üç bölümde ele alır. “*Birincisi, Kur’ân’ın hikmetini vurgulayıp, yüceltme. İkincisi, Lokmanın hikmetinden bir nebzenin beyanı. Üçüncüsü ise, Allah tarafından indirilmiş hikmetlerle, hükemadan rivayet edilen hikmetlerin ittifak ettiğine müşrikleri inanmaya davettir.*”³⁴⁰ Müellif **Sabuni** ise sûrenin ana konusunu akide yani tevhid olarak tesbit etmektedir.³⁴¹

Sûrenin baş tarafında mukatta’a harfleri yer alıyor. Bu harflerden meydana gelen sûrenin, Allah’ın hükmedici âyetlerini ihtiva eden bir kitabı ve bu kitabın iyiler için hidayet ve rahmet vasıtası olduğu belirtilmektedir.³⁴² Bu başlangıç öyle kuvvetlidir ki sûrenin bütününe etkilediği görülür.³⁴³ Lokman sûresinin baş tarafında risalet konusuna bir müessese olarak doğrudan temas edilmemekle beraber 2. âyette geçen “*Hikmetli Kitab’ın âyetleri*”³⁴⁴ Allah’ın kudretine delalet etmektedir.³⁴⁵ Bununla beraber 9. âyette buyurulan الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ifadesi, sonra gelen âyetlerde anlatılan tevhid delilleri ve sonra da hikmetli işleri ile bilinen Lokman kıssasına bir nevi hazırlık yapılmaktadır ki sûrenin muhtevasına son derece uygun düşmektedir.³⁴⁶ **Bika’i** “sûrenin baş

tarafında “*hikmet’in isbatı*”; son tarafta ise “*ilmin isbatı*” yapılmaktadır”³⁴⁷ demek sûretiyle irtibat kurmaktadır. Sûrenin son kısmında Allah’dan başka hiç kimsenin bilmesi mümkün olmayan konular zikredilir³⁴⁸ ki bu da tevhidi göstermektedir.³⁴⁹ Kıyametin ne zaman kopacağı, insanın yarın ne kazanacağı, anne karnındaki çocuğun durumu, kimin nerede öleceği?³⁵⁰ gibi konuların zikri ile sûre sona ermektedir.³⁵¹ Müellif **Hicazi**, sûrenin baş tarafı ile sonu arasında şöyle bir irtibat tesis eder: “*Sûrenin başından 34. âyete kadar tevhid’in isbatı yapılmaktadır. 34. âyet ise muğayyebat-ı hamse konusunu anlatır. Bu ise tevhid’in en büyük delilidir.*”³⁵²

11. Ahzab Sûresi

Ahzab Sûresi daha önce ifade edildiği gibi medeni sûrelerin özelliklerini taşır.³⁵³ Orada olduğu gibi burada da sûrenin hedefini tevhid olarak tesbit etmek gerekiyor. Müminlerin içtimai ve ailevi düzenlerini sağlayıcı âyetlerden meydana gelmektedir.³⁵⁴ **Bika’i** sûrenin hedefini “*Allah’a teveccüh ve ihlas’ı teşvik*” demektedir.³⁵⁵ Her ne kadar **Ferahi** ve **Saidi**; bu sûrenin hedefini tesbit ederken; Hz. Peygamber’in yaşadığı bazı hadiseler’in³⁵⁶ anlatılması sebebiyle, bu sûrenin ana konusunu risalet olarak kabul etmişlerse de biz, hedefi tevhid olan sûreler arasına almayı uygun bulduk. Müellif **Rıfat Fevzi**, sûrenin hedefini belirlemede ilk âyeti ölçü olarak alır ve bu ilk âyetin sûrenin ana konusunu oluşturduğunu söyler.³⁵⁷ İlk âyette Allah’dan korkma ve Allah Teâlâ’nın alim ve hikmet sahibi olduğu üzerinde durulmaktadır.

Ahzab sûresi içinde sadece Hz. Peygamber’e beş yerde hitab edilmesi ve yine bir o kadar da doğrudan mü’minlere “*Ey iman edenler!*” diye emirlerin gelmesi dikkat çekicidir.³⁵⁸ Medeni sûrelerin özelliklerinden biri olan müminlerin içtimai hayatlarının tanzimi için pek çok hükmün yer aldığını bu sûrede de görüyoruz. Bu da içtimai birliğin ilahi tevhide işaret ettiğini göstermektedir. Şimdi bu yönüyle Ahzab sûresinin nasıl başladığına ve nasıl bittiğine bakmaya çalışalım:

Sûrenin baş tarafında peygambere hitab ederken, “Allah’dan sakınması” istenir. Bu âyet ile diğer insanlara bir nevi talim ve telkin metodu ifade edilir:³⁵⁹

“*يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا*” *Ey Peygamber! Allah’a karşı sorumluluklarını yerine getirmeye devam et, kafirlere ve münafıklara itaat etme. Muhakkak ki Allah her şeyi bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.*” Aynı zamanda 4. âyet ile cahiliyye toplumunda “*Tebenni*”³⁶⁰ denilen evlat edinme meselesini de kökünden yıkmıştır ki bu da tevhid’e delalet etmektedir.³⁶¹ Daha sonra konu ikinci âyette de söz konusudur.

“*وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا*” *Rabbinden sana vahyolunan buyruklara uy! Allah ne yapıyorsanız onların hepsinden haberdardır!*” Üçüncü âyette de Allah’a tevekkül edilmesi, çünkü O’nun her şeye yeteceği hususu ifade edilmektedir. Dördüncü âyetten itibaren sûre asıl konuya girmektedir.

Sûrenin son kısmında ise Allah Teâlâ’nın ilahi emaneti insana verdiği anlatılmaktadır. Aslında bu

âyetle; her şeyin, dağların, semaların ve yeryüzünün Allah Teâlâ'ya boyun eğdikleri, O'nun verdiği emanet karşısında inkıyadları, insana ne oluyor ki kendisine akıl ve irade verilmişken bunu yapmıyor? denilmek sûretiyle zihinler uyarılmaktadır. Ayrıca müminlerin emanete riayet ettikleri ve onu ehline verdikleri ancak münafık ve müşriklerin ise buna riayet etmedikleri doluyısıyla da Allah'ın, müminlere rahmet ve mağfiretini diğerlerine de azap ve ceza vereceği hususu dile getirilir. Bu yönüyle de sûre başı ile irtibatlandırılır.³⁶² Sûre Allah Teâlâ'nın güzel isimlerinden biri ile bitiyor. “وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا” *Allah Ğafur ve Rahim'dir.*” Bika'i bu ifade ile sûrenin baş tarafı arasında irtibat kurar. Sûrenin baş tarafında, Hz. Peygamber'e hitaben اِنَّا لِلّٰهِ اِنَّا اِلَيْهَا النَّبِيُّ اِنَّا emrinde “*takva*” anlatılmış; son tarafta ise “*mağfiret*” konusu ele alınmıştır. Bu yönüyle sûrenin başı ile sonu arasında yakın bir münasebet vardır.³⁶³

Ayrıca müellif **Suyuti'nin**, Ahzab sûresinin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebeti belirlerken, lafzi münasebetin manayı desteklemesine işaret etmesi de yerinde bir tesbittir. O şöyle demektedir; “Sûre “*Ey peygamber Allah'dan kork!*” ifadesiyle başlamış ve yine “*Ey iman edenler! Allah'dan korkun!*” ifadesiyle son bulmuştur.”³⁶⁴ Aynı tesbite **Said Havva** da işaret etmiştir.³⁶⁵ Müellif **Hicazi** sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete işaret ederken, şöyle der; “*Sûrenin baş tarafında ahkam ile ilgili meseleler anlatılır. Sonunda ise 'göklerin ve yerin kabul etmediği, sadece insanın yüklendiği emanetin ele alınması sûrenin baş tarafı ile son derece uyumlu düşmüştür.*”³⁶⁶

12. Fatır Sûresi

Mekki olan³⁶⁷ sûrenin önce hedef ve maksadını tesbit edelim. **Bika'i**, “tevhidin isbatı” demektedir.³⁶⁸ **Saidi**; “Sûrenin hedefi tekdir. Yalnız Allah'ın hamde mahsus ve müstehak olduğunun isbatıdır. Sûrenin baş tarafında zaten bunun için böyle başlamıştır.”³⁶⁹ demektedir. Müellif **Ferahî** de sûrenin ana ekseninin tevhid olduğu görüşündedir.³⁷⁰ Fatır sûresi daha genel bakıldığında; meleklerin yaratılması, rahmet kapılarının açılması, nimetlerin hatırlatılması, şeytanların saptırmalarından sakınma, Hz. Peygamber'i teselli, deniz ve O'ndan çıkarılan şeyler, gecenin gündüze katılması, putların acizliği, kulların Allah karşısında zayıflığı, Kur'an'ın ve O'nu okumanın şeref ve kıymeti, ehl-i imanın cennette, ehl-i küfrün ise cehennemde ebedi kalacağı, semanın ve yeryüzünün korunması gibi daha pek çok farklı konuyu anlatmaktadır.³⁷¹ **Hicazi**, “Sûre Allah'ı anlatan selim bir akide etrafında seyrederek” demektedir.³⁷² **Sabuni** sûrenin genel çerçevesini belirlerken; “*Sûre en büyük tevhid hakikati üzerine bina edilmiştir. Allah'ın varlığını gösteren deliller serdedilmiştir. Şirk'in temeli çürütülmüştür. Kalblerin bu türlü çirkinliklerden arındırılması ve güzel ahlak'ın yerleştirilmesi yoluna gidilmiştir.*”³⁷³ demektedir.

Öte yandan sûrede ele alınan konulara âyet âyet baktığımızda sûrenin genel çerçevesi kendiliğinden ortaya çıkacaktır. (1-8. âyetler) Allah'ın rahmetini ve ihsanını; (9-10. âyetler) Allah Teâlâ'nın kainatta cereyan eden sünnetlerini; (15-26. âyetler) Allah Teâlâ'nın kullarından müstağni

oluşunu; (27-38. âyetler) Allah'ın iki kitabından (Kainat ve Kur'ân) bahisler ve (39-45. âyetler) ise iman delillerini ortaya koymaktadır.³⁷⁴

Görüldüğü gibi sûrenin bütününde tevhid hakikatinin anlatıldığını söylemek mümkündür.³⁷⁵ Sûrenin ilk âyetleri yer yüzünün, göklerin ve meleklerin yaratıcısı Allah Teâlâ'ya hamededilerek konuya girilmektedir.³⁷⁶ Burada geçen مَا يَفْتَحُ ifadesi dikkat çekicidir. Bu ifade yerine sûrenin akışına göre مَا يُرْسِلُ ifadesi gelmeliydi. Halbuki böyle olmamıştır. مَا يَفْتَحُ ifadesi sûrenin hedefi olan tevhid için seçilebilecek en iyi tercihtir.³⁷⁷ Yine ilk âyette geçen meleklerin iki, üç, dört kanatlı olarak yaratılması meselesi ancak Tevhid'in isbatı olabilir. Aynı şekilde ikinci âyet bunu destekler mahiyettedir. Allah'ın insanlara rahmetini önleyebilecek kimsenin bulunamayacağı ifade edildikten sonra, hemen üçüncü âyette de bütün insanlara Allah'ın nimetlerini hatırlamaya çağrılmaktadır. Burada dikkat çeken husus hitabın “Ey inananlar!” şeklinde değil de “Ey insanlar!” şeklinde gelmesidir. Çünkü tevhid şemsiyesi çok geniştir. Şimdi de bu açıdan sûrenin son kısmına bakalım; 42. âyette geçen تَحْوِيلًا *“Allah'ın kanununda bir değişikliğin olmayacağı”* hususunun iki defa farklı kullanımlarla geçmesi konunun önemini ifade etmektedir. Tevhid konusu ancak bu ifade ile hülâsa edilebilirdi. 44. âyette yine sûrenin baş tarafına uygun olarak yer yüzünde cereyan eden tevhid delilleri zikredilmekte ve وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ *“Allah'ı hiçbir şey'in aciz bırakamayacağı”* ifade edilmektedir. Son âyet olan 45. âyet yine tevhid gerçeğini inzar üslubunda anlatmaktadır.³⁷⁸ **Bika'i**, Allah Teâlâ'nın kudreti ve ilmi'nin genişliği yönüyle sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurar.³⁷⁹ Ayrıca müellif **Sabuni**, sûrenin sonunda; putlara ve taşlara ibadet etmeleri konusu³⁸⁰ dolaylı olarak tevhid konusunu içerdiğinden, sûrenin baş tarafı ile büyük bir ahenk ve uyum sergilemektedir, görüşünü dile getirir.

13. Saffat Sûresi

Sûrenin genel çerçevesini belirlemek için ele aldığı konulara bakmadan sûrenin Mekke'de nazil olduğunu ifade edelim.³⁸¹; “Meleklerin saf halinde durmaları, tevhid delilleri, şeytanın recmedilmesi, zalimlerin perişan halleri, itaat edenlerin cennetteki güzel konumları, peygamber kıssaları, meleklerin ibadet makamındaki dereceleri, müşriklerin akidelerinin bozukluğu, Allah'ın peygamberlere yardım ve zaferi”³⁸² gibi hususlardır. Görüldüğü gibi sûrenin konuları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Aslında, Saffat sûresini “hedefi risalet olan sûreler” arasında mütaala etmek mümkündür. Ancak ele aldığı konulardaki bu farklılığın bir bütüne delalet etmesi yönü ile O'nu tevhidin işlendiği sûreler arasına almayı daha uygun bulduk. Bununla beraber daha önce de belirttiğimiz gibi Kur'ân sûrelerini bu yönüyle sadece bir başlık altında toplamak güç bir iştir. Çünkü aynı sûre hem tevhidi hem de risaleti veya kıyameti ağırlıklı olarak işleyebilmektedir.

Hicazi; sûrenin hedefini belirlerken şöyle der; “*Mekki sûrelerde görülen özellikler (tevhid, nübüvvet ve ba's) bu sûrede de çok açık olarak görülür. Bu sûre ayrıca mü'minlerin dünya ve ahiretteki hallerini açıklar. Bazı peygamber kıssalarını sırf bunun için kullanır. Sûrenin sonunda*

da Mekke müşriklerinin durumuna temas edilmekle mü'minlere destek verilmektedir.”³⁸³ Muasır alimlerden **İzzet Derveze**, **Said Havva** ve **Şehhate** sûrenin hedefini “*risalet*”³⁸⁴ olarak tesbit ederken başta müfessir **Bika’i** olmak üzere, **Firuzabadi**, **Ferahî**, **Saidi** ve **Sabuni** de “*tevhid*” demektedir.³⁸⁵ **Rıfat Fevzi** ise meseleye biraz daha farklı yaklaşarak, “*Allah Teâlâ’nın; mümin ve kafirleri hem dünyada hemde ahirette karşılaştıracığı durum*” olarak tesbit etmektedir.³⁸⁶ Biz de sûrenin hedefinin tevhid olduğu kanaatindeyiz. Buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet cihetine bakabiliriz:

İlk üç âyette çok kısa ve veciz olarak meleklerle yemin edilmektedir.³⁸⁷ Melekler üzerine yemin edilirken, onların tevhide işaret eden sıfatlarından da bahsedilmektedir.³⁸⁸ Yeminin melekler üzerine yapılması boşuna değildir. Bu yeminin sebebi *إِنَّ إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ* “*Allah’ın tek yaratıcı olduğu*”³⁸⁹ hususudur. 5. âyette aynı üslub içinde devam etmektedir; *رَبِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا* “*O, hem göklerin, yerin ve ikisi arasında olan bütün varlıkların Rabbidir.*”³⁹⁰ 6. âyette ise konu değişmemekte ve Allah Teâlâ’nın dünya semasını yıldızlarla süslediği anlatılmaktadır. 7. âyetten itibaren tevhid delilleri somut olmaktan çıkar ve daha soyut meselelere yönelir. Şimdi de sûrenin sonuna bakalım: sûrenin sonunda tıpkı baş tarafta olduğu gibi müminleri müjdeleyen kafirleri ise korkutan ifadelerin yer aldığı cümlelerle sona ermektedir.³⁹¹ Son âyet tevhid konusunu çok veciz bir şekilde özetleyen ve büyük bir özenle seçilmiş bir cümledir.³⁹²

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ “*İzzet ve kudret sahibi olan senin Rabbin onların bütün batıl iddialarından münezzehtir, yücedir. Selam bütün peygamberleredir. Bütün hamdler alemlerin Rabbi Allah’adır.*”³⁹³ Sûrenin sonunda “müttakilerin akibeti”nden bahsedilmesi Allah’ın peygamberlerine yardımı’nın beyanı³⁹⁴ baş tarafa uygun düşmektedir. **Bika’i** bu hususa işaret ederek “*sûrenin başı sonu gibi tevhid konusunu ele alarak bitmiştir*” demektedir.³⁹⁵ **Razi** sûrenin bu son âyeti’nin tefsirinde “*Bu hatime bütün yüksek maksatları içine almaktadır*”³⁹⁶ demektedir.

14. Zümer Sûresi

Mekki’dir.³⁹⁷ Zümer sûresinin değerlendirmesini yapan **Şehhate**, “Bu sûre başından sonuna kadar gerçek tevhide anlatmaktadır”³⁹⁸ demektedir. Bu ifadelere benzer cümleleri **Firuzabadi** de kullanır.³⁹⁹ **Sabuni** de “tevhid akidesi” demektedir.⁴⁰⁰ **Saidi** ise , “Bu sûrenin hedefi Allah’a ibadette ihlasa, ibadeti yalnız Allah için yapmaya teşvik ve velilerden, çocuklardan ve diğer insanlardan araçlar edinmekten nehiydir.”⁴⁰¹ demektedir. **Said Havva’ya** göre ise sûrenin ana konusu “Kur’ân’ın Allah katından indirilmesidir.”⁴⁰² Çünkü o’na göre sûre boyunca *إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ* ifadesi ile sûrenin içinde geçen bölümler ayrılmıştır. **Rıfat Fevzi**; sûrenin hedefini Allah’a ihlaslı ibadet

etme olarak tesbit etmiştir.⁴⁰³ **Bika’i** ve **Ferahî** de sûrenin ana hedefi’nin tevhid olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁴ Sûrede her yönüyle tevhid ele alınmaktadır.⁴⁰⁵

Sûrenin 3. âyeti tevhidi bütün açıklığı ile gözler önüne sermektedir.⁴⁰⁶ *“إِيَّاكَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الدِّينُ الْخَالِصُ”* ⁴⁰⁷ *“İyi bilin ki halis din, yani bütün gönlüyle candan itaat yalnız Allah’a yapılır.”* Bu âyetin bir öncesi de emir kipi ile kullanılmıştır; *“فَاعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ”* *“O halde sen de yalnız Allah’a ibadet et.”*⁴⁰⁸ Çünkü kitab’ı inzal eden O’dur. Yine üçüncü âyette putlara Allah’a yaklaştırsın diye ibadet edenler reddedilmektedirler. Bu da Kur’ân’ın anlattığı tevhid’in en açık şeklidir. 4. âyette Allah’ın çocuk istemekten münezzeh olduğu, 5. âyette gökleri ve yeri yaratanın O olduğu, geceyi gündüze katanın ve güneşle ayı tasarrufunda bulunduranın Allah olduğu anlatılmaktadır. Sûrenin son kısmı da baş tarafına uygun olarak bitmektedir.⁴⁰⁹ Baş tarafda zikredilen tevhid delilleri, son tarafta cennete giren mü’minlerin dili ile devam etmektedirler. Cennete giren mü’minler, *وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ* *“Hamd-ü senalar va’dini yerine getiren rabbülalemin olan Allah’a mahsustur.”* derler. Son âyet arş’in etrafını çevirmiş olan meleklerden bahsederek bir yönüyle onların lisanı ile tevhidi bir kez daha hatırlatmaktadır.⁴¹⁰

Müellif **Rıfat Fevzi**, sûrenin hedefinin *Allaha ihlaslı ibadet etme* olarak tesbit ettikten sonra, sûrenin baş tarafı ile sonu bu hedef istikametinde başlamış ve bitmiştir görüşünü dile getirmiştir. O’na göre baş tarafında ihlaslı bir biçimde Allah’a ibadet edilmesi emredilirken, sûrenin sonunda gerçek anlamda Allah Teâlâya ibadet eden mü’minlerin özellikleri anlatılmaktadır.⁴¹¹ Müellif **Sabuni** sûrenin baş tarafı için de sonu içinde “tevhid gerçeğine” işaret etmektedir ki⁴¹² aralarında ki tenasüb açıktır.

15. Mü’min Sûresi

Mekke’de nazil olan⁴¹³ Mü’min sûresinin konusu tevhiddir.⁴¹⁴ Sûrede (4-20. âyetler arası) Allah’ın sıfatlarını; (21-55. âyetler arası) peygamber kıssalarına kısa kısa temas vardır. Ancak özellikle Firavun’un sarayında kalan “mü’min bir adam”ın ağzından Hz. Musa’nın müdafaa edilmesi ve tevhid hakikatinin ifade edilişi dikkat çekicidir. (56-77. âyetler arası) tevhid konusu etrafında terğib ve terhib metodunu işlemektedir. (78-85. âyetler) ise zalimlerin sonunu anlatmaktadır.⁴¹⁵ **Hicazi** hedef tesbiti ile ilgili olarak şöyle der; *“Sûre tevhidi anlatan Allah’ın âyetleri ile mücadele edenler etrafında dönmektedir. Sûredeki peygamber kıssaları ise buna destek vermektedir.”*⁴¹⁶ Huruf-u mukaata’a ve Kitab’ın inzalini takiben Allah Teâlâ’nın sıfatları sıralanır; *غَافِرِ الذَّنْبِ ذِي الطَّوْلِ* *“Cezası şiddetli”*, *شَدِيدِ الْعِقَابِ* *“Tevbeyi kabul eden”*, *قَابِلِ التَّوْبِ* *“Günahı bağışlayan”*, *لُطْفُ بُولِ* *“Lütfu bol olan”* Allah Tela’dan başka tanrı olmadığı ve dönüşün yalnız O’na olduğu zikredilir. 4. âyette ise Allah’ın âyetleri hakkında tartışmaya girenler reddedilir.⁴¹⁷ Bu konuda tarihten misallerle mesele zihinlere daha yakın hale getirilir. Tevhid’e karşı gelenlerin sonunun çok kötü olacağı hatırlatılır. 7. âyette arş’i yüklenen ve o’nun etrafında bulunan meleklerin O’nu tesbih ettikleri ve

tevhide inananların azaptan korunması için dua ettikleri anlatılır.⁴¹⁸

Son bölümde ise sûrenin hedefine uygun olabilecek en güzel “hatime” gelir.⁴¹⁹ Burada, Allah’ı inkar edenlerin azabı gördüklerinde tevhidi kabul ettikleri, ancak bunun önemsiz olduğu anlatılır.⁴²⁰ *سُورَةُ الْاٰتِيَةِ قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ* “Allah’ın kulları hakkında cari adet ve tutumu hep böyle olmuştur.” Bunlar tevhidi kabul edenler ve tevhide karşı gelenlerdir. **Razi**, sûrenin bu âyeti hakkında şöyle der: “sûrenin böyle bitmesi latif bir hatime’dir”⁴²¹ **Bika’i** ise sûrenin hedefini tevhid olarak tesbit ettiğinden, baş tarafı ile sonu arasındaki irtibatı Allah’ın kudreti noktasından gösterir.⁴²² Müellif **Said Havva** ise, Allah’ı inkar eden kafirlerin, sûrenin baş tarafında ve sonunda ele alınmasını irtibatlandırır ve “sûrenin başı ile sonu tenasüb içindedir.”⁴²³ görüşünü dile getirir.

16. Fussilet Sûresi

Öncelikle mekki olan⁴²⁴ sûrenin hedefini tesbit edelim. **Bika’i** sûrenin hedefini tevhid olarak tesbit etmektedir.⁴²⁵ Fussilet sûresinin iki ana bölüme ayrıldığını ifade eden müellif **Şehhate** ise bu gurublandırmayı şöyle yapar: (1-36. âyetler) birbirinden farklı konuları ele alır; kitab’ın indirilmesi, müşriklerin durumu, gök ve yeryüzünün yaratılması, Ad, Semud kıssalarına kısaca temas, ahiretteki durumları vb. konularıdır. (37-54. âyetler) Gece ve gündüz’ün, Güneş ve Ay’ın, ibadet eden meleklerin, yeryüzünün Allah Teâlâ’nın âyetlerinden olduğunu ele alır.⁴²⁶ **Firuzabadi** de sûrenin hedefini tesbit ederken bu ayırımı yapar.⁴²⁷ **Saidi** ise, “Allah Teâlâ bu sûrede hem teşvik hem korkutma hem de Kur’ân’ın O’nun katından indirilişinin delillerini bir arada toplamıştır.”⁴²⁸ demektedir. Birbirinden farklı bu konuların hepsi bir tek noktada toplanmaktadır. O da tevhid gerçeğidir.⁴²⁹ Şimdi sûreyi bu yönüyle ele alarak baş tarafı ile sonu arasındaki münasebeti arama cihetine gidebiliriz: Müellif Hicazi ise sûrenin hedef ve maksadı ile ilgili olarak: “Sûre Kur’ân’ın anlatımı ile başlar. Sonra müşriklerin Allah’ın yer ve göklerde görülen kudret eserine karşı saldırıları, Ad ve Semud gibi peygamber kıssaları, mekke’li müşriklerin saldırılarına benzer bir üslubda ele alınır. Söz tekrar müttakilere döner. Sûre Kur’ân ve kainat âyetleri’nin anlatımı ile biter.”⁴³⁰ demektedir.

Sûrenin hemen baş tarafında Kitabın indirilmesinden bahsedilir. Bu; Kur’ân sûrelerinin pek çok yerinde geçen bir başlangıçtır. Ancak burada farklı olan “*Rahman*” ve “*Rahim*” olan Allah Teâlâ’nın inzalından bahsedilir.⁴³¹ Bu iki sıfat, belki de tevhidi en iyi özetleyen Esmâ-i Hüsnâ’dandır. İlk beş âyette tevhid hakikatine karşı kör olanlar anlatıldıktan sonra hemen meselenin müşahhas yönleri gelmektedir. 6. âyette peygambere şöyle denilmektedir;

أَتَمَّا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ... فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ “De ki; ...Sizin ilahınız, sadece bir tek ilahdır. O halde O’na yönelerek doğru yolda yürüyün, O’ndan af dileyin....”⁴³² 9. âyette ise “Alemlerin Rabbi”nden bahsedilmektedir. Sûrenin son iki âyeti tamamen tevhide işaret etmektedir.⁴³³ Öyle ki

sondan bir önceki âyet; سَتُرِيهِمْ آيَاتِنَا “Evet, biz ileride onlara delillerimizi (tevhid delillerimizi) göstereceğiz...” demektedir. Peki nedir bu tevhid delilleri?⁴³⁴ Cevabı âyetin içinde çok sarih olarak verilmektedir. فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ “(Bu tevhid delilleri) Dış dünyanızda ve iç dünyanızda olan (hadiselerdir)”⁴³⁵ Son iki âyet de Esmâ-i Hüsna ile bitmektedir. Hiç şüphe yoktur ki Allah Teâlâ’nın bu güzel isimleri tevhide delalet eden en güzel Kur’ân ifadeleridir. **Bika’i** sûrenin baş tarafında Kur’ân’ın methedilmesi ile, sonda tevhide gösteren مُحِيطٌ شَرِيٌّ ifadesinin övgüye işaret etmesini irtibatlandırır.⁴³⁶

17. Hucurat Sûresi

Bu sûre Medine’de nazil olmuştur ve medeni sûrelerin özellikleri bunda da aynen görülmektedir.⁴³⁷ Hz. Peygamber’in şahsında bütün mü’minlere ahlaki bazı kaidelerin talim ve öğretilmesi hedeflenmektedir.⁴³⁸ Bununla beraber tüm insanları ilgilendiren meseleler de sûrede yer almaktadır. Sûrede beş defa inananlara hitab edilirken bir kez de “Ey insanlar!” ifadesiyle inanan inanmayan ayırımı yapılmaksızın herkes muhatab kabul edilmektedir.⁴³⁹ Bu durum bizi, sûrenin hedefi’nin tevhid olduğu sonucuna götürmektedir. Buna göresûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet konusuna bakabiliriz: Sûrenin baş tarafında inananlara bir kısım ahlaki kurallar talim edilmektedir.⁴⁴⁰ Mesela اللَّهُ وَرَسُولُهُ لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْهِ “... Allah ve Resulü’nün önüne geçmeyiniz!..”, لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ, “Peygamberin sesini bastıracak şekilde sesinizi yükseltmeyiniz!..”, إِنَّ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا, “... Size fasık biri bir haber getirdiğinde onu araştırınız!..” gibi örnekler bunlardan bazılarıdır. Hiç şüphe yok ki; şahsi ve toplumsal düzeni sağlamlaştırmak için gelen bu kurallar uyulmak içindir. Çünkü en güzel kaideleri ve kuralları koyan Allah Teâlâdır. Bu ise tevhide delalet etmektedir.

Sûrenin baş tarafında dolaylı olarak anlatılmak istenen tevhid konusu, sûrenin sonunda açık bir şekilde ifade edilir; Mesala 15. âyette; inananların Allah’a iman etmelerinden bahsetmesi⁴⁴¹ bunu gösterir. Ayrıca yine sûrenin sonunda şöyle buyrulur: إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ “Muhakkak ki Allah göklerin ve yerin gaybını bilir. Bütün bunları bilen Allah, sizin yaptığınız her şeyi de elbette görür.”⁴⁴² Sûrenin baş tarafında ve sonda yer alan hitap tarzları birbirine benzemektedir. Lafzi yönden bu benzerliğin yanısıra, mana yönünden de benzerlik vardır. Çünkü sûrenin hem baş tarafında hem de son tarafında medeni sûrelerde görülen bazı kaideler ve hükümler va’z edilmiştir.⁴⁴³ **Bika’i** sûrenin baş tarafı ile sonu arasında yakın bir münasebet olduğu görüşündedir. Bu irtibatı gösterirken şöyle der; “Sûrenin başında anlatılan Hz. Peygamber’in önüne geçmeyin” âyeti, sûrenin sonunda yer alan “Çünkü Allah yaptıklarınızı görür” âyeti ile tamamlanmaktadır.”⁴⁴⁴ Dolayısıyla aslında **Bika’i** “başı ile sonu sanki tek âyet gibidir” demek istemektedir.

18. Rahman Sûresi

Mekki olan⁴⁴⁵ bu sûrenin konusu çok açık olarak tevhiddir.⁴⁴⁶ **Ferahi'**ye göre, “*Bu sûrede Allah'ın iradesinin kabul edilmesi esastır.*”⁴⁴⁷ **Saidi**, “*Bu sûrenin hedefi Allah'a çağrıdır.*”⁴⁴⁸ demektedir. Öyleki sûrenin içinde mükellef kulların tümüne hitab edilirken; قَيَّيْ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ “*Rabbinizin hangi nimetini inkar edeceksiniz?*”⁴⁴⁹ denilmektedir. Bu âyet sûrede meselenin önemini anlatmak için de 31 defa tekrar edilmiştir.⁴⁵⁰ **Hicazi**, biraz farklı bir yaklaşımla “*bu sûre, büyük ölçüde nimetleri ele alması yönüyle tevhid hakikatini anlatır.*” demektedir.⁴⁵¹ Sûre bütünüyle tevhidi ifade etmektedir.⁴⁵² Buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet yönüne bakalım:

Sûrenin ilk kelimesi Allah Teâlâ'nın güzel isimlerinden olan “er-Rahman” ile başlamaktadır. Bu âyeti takiben tevhid delilleri sıralanır;⁴⁵³ O, Kur'ân'ı öğreten, insanı yaratan, güneşi, ayı, yıldız ve ağaçları, sema ve mizanı yaratandır.⁴⁵⁴ Sûrenin sonunda ise baş taraftaki gözle görülen tevhid delillerine nazaran daha hülâsa edici ifadeler yer alır.⁴⁵⁵ Sondan bir önceki âyette, sûrede 31 defa tekrar edilen “*Öyleyse Rabbinizin hangi nimetlerini inkar edebilirsiniz?*”⁴⁵⁶ âyeti bir kez daha yer alır. Son âyet daha genel bir ifade ile bitmektedir: تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ “*Azamet ve kerem sahibi olan Rabbinin adı çok yücedir, çok yüce!*”⁴⁵⁷ Öte yandan sûrenin baş tarafında nimetlerin en büyüğü olan Kur'ân-ı Kerim anlatılmış, sonunda ise inananlara cennete hazırlanan nimetler ele alınmıştır. Bu yönüyle sûrenin baş tarafı ile sonu birbiri ile büyük bir uyum arz etmektedir.⁴⁵⁸

19. Hadid Sûresi

Medeni olan⁴⁵⁹ bu sûrede ele alınan konularla ilgili olarak **Firuzabadi** şöyle demektedir: “Hadid sûresinde ele alınan başlıca konular şunlardır: Yeryüzünde ve gökyüzünde bütün yaratılanların Allah'ı tesbih etmeleri, Allah Tela'nın zatında ve sıfatlarında noksanlıklardan münezzehe olduğu, mü'minlerin sadaka infak etmeleri, kıyamet esnasında ki münafıkların şaşkınlıkları... gibi konulardır.”⁴⁶⁰ Görüldüğü gibi ağırlıklı olarak konular tevhid etrafında odaklanmaktadır. Zaten müfessir **Bika'i**, **Ferahi**, **Hicazi**, **Saidi** ve **Sabuni de** de sûrenin hedefini tevhid olarak tesbit etmektedir.⁴⁶¹ Şimdi buna göre sûrenin başı ile sonu arasındaki münasebet cihetine bakabiliriz. Sûrenin başında; yerde ve gökyüzünde bulunan ne varsa Allah'ı tesbih ettikleri hususu ifade edilmiştir. **Bika'i**, sûrenin başı ile sonunun tam bir tenasüb içinde olduğunu zikreder.⁴⁶² Müellif **Şehhate**, sûrenin ilk altı âyetinin tevhid ve Allah Teâlâ'nın sıfatlarına delalet ettiğini belirtmektedir.⁴⁶³ Gerçekten de sûrenin baş tarafı okunduğunda bu, kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Sûrenin son kısmında ise ehl-i kitab'a hitaben, üstünlüğün Allah'ın elinde olduğu ifade edilerek dolaylı olarak tevhid anlatılmaktadır.⁴⁶⁴

20. Mücadele Sûresi

Sûrenin genelinde; “Zihar”ın hükmü, gizli konuşma ve topluca oturulan yerlerle ilgili hüküm, ilim ehlinin üstünlüğü, münafıklardan şikayet, Rahman’ın taraftarları ile Şeytan’ın taraftarları...”⁴⁶⁵ gibi konular ele alınmaktadır. Bu sûre de Medine’de nazil olduğundan, açıkca medeni sûrelerin özelliklerini taşır.⁴⁶⁶ Bir kısım ahlaki kurallar ve kaideler öğretilmekte ve bazı prensipler va’z edilmektedir. Bunlar ise hakiki tevhide işaret etmektedir.

Sûrenin baş tarafı bir olayın anlatımı ile başlamaktadır. Kocası ile tartışan bir kadının sözünden bahisle konuya giriş yapılmaktadır.⁴⁶⁷ Şahsi bir meselenin bir cümle ile anlatılmasından sonra hadise genelleştirilmek sûretiyle bazı hükümler ortaya konulmaktadır. **الَّذِينَ يُطَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ** “*Karılarına zihar yapanlar (annelerine benzeterek haram sayanlar)*”⁴⁶⁸ ın yanlış bir iş yaptıkları ve bununla ilgili doğru hüküm bildirilmektedir. Şahsi bir meselenin toplumun yararına olabilecek hükümlerle açıklanması ancak Allah’ın kudretine delalet eder. Diğer yandan yine sûrenin ortalarına doğru anlatılan **فَلَا تَتَنَجَّوْا** *gizli konuşma*”⁴⁶⁹ nın reddedilmesine benzer; sûrenin baş tarafında da **قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا** *Kocasıyla tartışanın sözünü Allah işitmiştir*” demek sûretiyle *“fısıldaşma”* sûretiyle dahi olsa konuşulanları Allah’ın yedi kat semadan işittiği ve O’nun kudretinin her şeye ulaştığı ifade edilmek istenmektedir.⁴⁷⁰ Sûrenin zaten ilk âyetinin fasılasında **إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ** “*Muhakkak Allah işiten ve görendir*”⁴⁷¹ buyurulmaktadır.

Sûrenin son tarafında, şeytanın taraftarları ile Allah’dan yana olanların durumu anlatılmaktadır.⁴⁷² Uzun uzun anlatılan bu ikili mücadele de kurtuluşa erenlerin, **إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ** “*Allah’dan yana olanlar*”⁴⁷³ olduğu hususu ile sûre nihayete ermektedir.⁴⁷⁴ **Bika’i** sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurarken farklı bir yol takib eder. O şöyle der; “*Sûrenin sonunda cahileye adetlerini devam eden ve Allah’ın koyduğu sınırlar ile mücadele edenler anlatılmıştır. İşte bu noktada söz tekrar başa dönmektedir. Çünkü sûrenin başında da Hz. Peygamber’le mücadele eden hanımlarından bahsedilmişti.*”⁴⁷⁵ demektedir.

21. Haşr Sûresi

Sûre genelinde, “Beni Nadir’in sürgün edilmesi, ganimetlerin paylaşımı, Muhacir ve Ensar’ın durumu, Beni Kureyze vak’asında münafıklardan şikayet, Kur’ân’ın nüzulü, Allah’ın isim ve sıfatları ve bütün mahlukatın O’nun azametine delalet etmeleri”⁴⁷⁶ gibi konular ele alınmaktadır. **Said Havva**, “Haşr sûresi Allah’ı tanıtmaktadır” demektedir. Sûrenin Medeni olması nedeniyle daha önce zikredilenler bu sûre için de geçerlidir.⁴⁷⁷ Yani anlatılan konuların ortak hedefi *tevhiddir*.⁴⁷⁸ Sûre Allah’ı tesbihle başlamaktadır. Göklerde ve yerde olanların O’nu tesbih ettikleri anlatıldıktan sonra hemen konuya girilir. Ehl-i kitabdan inkar edenleri yurtlarından çıkartanın O olduğu zikredilir. Sûrenin sonu tevhide hasredilmiştir. Allah Teâlâ’nın güzel isimleri (Esmâ-i Hüsnâ) olan “*Melik*”, “*Kuddüs*”, “*Halık*”, “*Selam*”, “*Mü’min*”, “*Müheymîn*”, “*Aziz*”, “*Cebbar*”, “*Mütekebbir*”, “*Bari*”,

“Musavvir”, tek tek zikredildikten sonra⁴⁷⁹ bu isimlerin **لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى** “O’nun güzel isimleri”⁴⁸⁰ olduğu bir kez daha tekrar edilir.⁴⁸¹ **Bika**’i burada ele alınan Allah Teâlâ’nın isimleri için “sûrenin başını tamamlamaktadır” der.⁴⁸² Müellif **Sabuni**, sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki bu tenasübün son derece uygun düştüğünü ifade etmektedir.⁴⁸³

22. Mümtetine Sûresi

Sûre baştan sona mü’minlerin müşriklerle ve Yahudilerle olan münasebetlerini dile getirmiştir.⁴⁸⁴ Sûre Medeni’dir.⁴⁸⁵ Medine’deki İslam toplumunun sosyal hayatının tanzimine dair hükümleri ihtiva etmektedir.⁴⁸⁶ Hükümlerin varlığı tevhidi zaruri kılmaktadır. Bu yönüyle sûrenin hedefi *tevhiiddir*.⁴⁸⁷ Bu sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet dikkat çekicidir. Mümtetine sûresi hem ilk âyetinde hem de son âyetinde “*Ey iman edenler!*” hitabı ile mü’minlere seslenmektedir.⁴⁸⁸ Daha da dikkat çeken bir diğer husus: her iki âyette de sadece ifadeler küçük tasarruflarla değiştirilmiştir. Anlatılmak istenen konu aynıdır.⁴⁸⁹ **لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ** “Allah’ın düşmanını dost edinmeyin” Çünkü tevhid hakikati bunu gerektirmektedir. Ayrıca sûrenin sonunda bu âyette “kafirleri dost edinmeyin” denildiği gibi sûrenin baş tarafında da aynı mesele zikredilmişti. Dolayısıyla sûrenin başı ile sonu arasındaki irtibat açıktır.⁴⁹⁰

23. Saff Sûresi

Saff sûresinin ana konusu tevhiiddir.⁴⁹¹ **Saidi** sûrenin hedefini “Allah yolunda cihada teşvik”⁴⁹² olarak belirler. **Ferahi** “*tesbih*” demektedir.⁴⁹³ Bu sûrenin iki hedefi olduğunu söyleyen müellif **Şehhate** ise; bunları cihada çağrı ve ona teşvik ile “*risaletteki tevhid*” olarak ifade etmektedir.⁴⁹⁴ Yani bütün peygamberlerin ortak olarak ele aldıkları tevhid meselesi.⁴⁹⁵ Bu münasebeti izaha geçmeden önce sûrenin Medine’de nazil olduğunu da hatırla tutmakta yarar vardır.⁴⁹⁶ Sûrenin baş tarafında yerde ve gökte olanların Allah’ı tesbih etmelerinden bahsedilerek sûreye girilmektedir. Çünkü **وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ** “O, Aziz ve Hakimdir.”⁴⁹⁷ Allah’ı tesbih etmenin hemen ardından tevhid ile bağdaşmayacak olan bir davranış biçiminden bahsedilmekte ve yerilmektedir. **لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ** “Yapmayacağınız (şeyleri) niçin söylüyorsunuz?” Sûrenin sonunda muhatap mü’minlerdir; “*Ey iman edenler!*” diye başlayan hitapta inananların tevhid hakikatine yardımcı olmaları istenmektedir. Hz. İsa’nın da havarilerine **مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ** “(Tevhid konusunda) bana kim yardım eder?” dediği hatırlatılarak mesele desteklenmektedir.⁴⁹⁸ Müellif **Sabuni** sûrenin hem başında hem de sonunda tekrar edilen ve “*Ey iman edenler!*” cümlesi ile ifade edilen konular arasında sûrenin başı ve sonu açısından büyük bir tenasüb olduğu görüşünü ifade eder.⁴⁹⁹

24. Cuma Sûresi

Cuma sûresinin hedefi de tevhiddir.⁵⁰⁰ Sûre Allah'ı tesbihle başlamakta ve Esmâ-i Hüsnâ ile devam etmektedir.⁵⁰¹ Daha ilk âyette Allah Teâlânın *Melik, Kuddüs, Aziz, Hakim* gibi güzel isimleri hatırlatılmaktadır. Müfessirler, tesbih'in tevhide delalet ettiğini ifade etmektedir.⁵⁰² Aynı şekilde Allah'ın, "Gökleri ve yeri yaratması"nın yanı sıra; هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ "Ümmilerin arasından elçileri göndermesi de O'nun kudretindendir." Sûrenin son tarafı cuma namazından bahsetmektedir. Cuma sûresinin Medine'de nazil olduğu düşünülürse⁵⁰³ burada yeni bir hükümden bahsedilerek son bulması sûrenin baş tarafına ters düşmez. Sûre baş tarafında Esmâ-i Hüsnâ ile başladığı hatırlanırsa; son âyetinde وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ "Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır!" şeklinde Allah'ın güzel isimlerinden biri ile nihayete ermesi münasip düşmüştür.⁵⁰⁴

25. Teğabün Sûresi

Sûrenin genel çerçevesini şu konular oluşturmaktadır; "Mahlukatın tesbihi, yaratıcının yaratmadaki hikmeti, Allah yolunda harcamaya davet, geçmiş asırlarda yaşayanların şikayetleri, inkar edenlerin kıyameti yalanlamaları, sevab ve azab, takvanın önemi."⁵⁰⁵ Bu farklı konular arasındaki ortak mesele tevhiddir.⁵⁰⁶ **Hicazi** tek farklı kullanımla sûrenin hedefi için "kudretullah" demektedir.⁵⁰⁷ Şimdi sûrenin başı ile sonu arasındaki münasebete bakalım. Sûrenin ilk dört âyeti Allah Teâlâ'nın kudretinin tasviridir.⁵⁰⁸ Son âyet ise aynen sûrenin baş tarafında anlatılan konunun tamamlayıcısı hükmündedir⁵⁰⁹; عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "Görünen ve görünmeyeni bilen (Allah) Aziz ve Hakimdir."⁵¹⁰ **Bika'i**, sûrenin sonu baş tarafa "çok uygun" düşmüş demektedir.⁵¹¹

26. Talak Sûresi

Talak Sûresi, Medeni sûrelerdendir.⁵¹² Medine'de nazil olan sûrelerin gösterdiği özelliklerin tümü bu sûrede de geçerlidir.⁵¹³ Yine ahkama taalluk eden meseleler ağırlıklı olarak işlenmektedir.⁵¹⁴ Özeldede yaşanan bir mesele genele teşmil edilmek sûretiyle hükümler çıkarılmaktadır. Bu hükümler, toplumun dirlik ve düzeni içindir.⁵¹⁵ Sûrenin başı "Ey nebi!" hitabı ile başlamakta ve "O'nun hanımlarından " bahis ile devam etmektedir. Bu ilk âyetin ardından mesele genele irca edilmekte ve hükümler ortaya konulmaktadır.⁵¹⁶ Hiç şüphe yok ki, kadınlarla ilgili yaşanan bazı yanlışların doğrusunun topluma benimsetilmesi; özelden genele gitmek sûretiyle mümkün olmaktadır. Allah Teâlâ toplumların sağlam olmasını tevhid hakikatinin bir gereği görmektedir. Bunun içindir ki sûrenin son âyeti şöyle bitmektedir; وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا ".... Muhakkak ki, Allah ilmiyle her şeyi ihata etmiştir!...."⁵¹⁷ Yani Allahın koyduğu bu prenispler ve hükümler mutlaka toplumun yararınadır.⁵¹⁸ Çünkü O'nun ilmi çok geniştir.⁵¹⁹

27. Mülk Sûresi

Bu sûrenin ana konusu tevhid hakikatidir.⁵²⁰ Sûre başından sonuna bu meseleyi anlatmaktadır.⁵²¹

Müellif **Hicazi**, “Sûre, Allah’ın nimetlerinin açıklanması etrafında seyrederek” demek sûretiyle sûrenin hedefini tevhid olarak belirler.⁵²² Buna göre şimdi sûrenin bu hedef doğrultusunda başı ile sonu arasındaki münasebete bakalım: Sûrenin başı tamamen tevhide ayrılmıştır.⁵²³ Baş tarafda tevhide anlatan en şumüllü ifadeler yer almaktadır: *وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّلْكٌ* *Mülkü elinde tutan...*, *وَهُوَ الْعَزِيزُ* *Ölüm ve hayatı yaratan O’dur*, *الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ* *Her şeye kadir olan...*, *الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا* *Semayı yedi kat yaratan...* *الْغَفُورُ* *Aziz ve Gâfur olan...* Sûresinin sonu yine tevhid hakikatine işaret etmektedir.⁵²⁴ Verilen örnek dikkat çekicidir; “... *Yerin altından suyun çıkarılması*”nın ancak Allah’ın kudretiyle mümkün olabileceğini kim inkar edebilir ki? Verilen bu misal sûrenin son âyetidir. Sûrenin baş tarafında anlatılan tevhid delillerinin soyut olmalarına karşı, bu son misal daha somuttur ve herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir misaldir. **Bika’i**, sûrenin hedefi olan *tevhid* istikametinde baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurar ve şöyle der: “*Sûrenin başında Allah’ın kudretinden bahsedilmişti. Sonunda da söz tekrar aynı noktaya dönmektedir.*”⁵²⁵

2. Hedefi Risalet ve Tevhid Olan Sûreler

Kur’ân-ı Kerim’in ikinci önemli meselesi *risalet*dir. Hemen hemen Kur’ân’ın her sûresinde Risaletin anlatıldığı ya da bununla ilgili bir bölüm bulunmaktadır. Biz “*Risalet*” derken, sadece Kur’ân’da anlatılan peygamber kıssalarını kasdetmiyoruz. Konuyu daha genel olarak ele alıyoruz.

Bu çalışmada, müfessir **Bika’i’nin** ifade ettiği, “*Her sûrenin bir tek maksadı (hedefi) vardır ki, sûrenin başı ve sonu o hedefe yönelir.*” tesbitinden hareketle sûreleri hedeflerine göre tasnif etme yoluna gittiğimizi daha önce ifade etmiştik. Aslında bu tasnifin çok genel olduğunu kabul etmekle beraber, en uygun yönteminde bu olduğu kanaatindeyiz. Çünkü bir sûrenin aynı zamanda pek çok hedefi bulunabilmektedir.

Bununla beraber, sûrede ağırlıklı olarak üzerinde durulan ve sûrenin genel çerçevesinde belirleyici olan konuyu temel aldık. Ayrıca bu başlığa pek çok konuyu dahil ettik. Aslında konuyu *nübüvvet* olarak da ele alabilirdik. Ancak o zaman mesele sadece peygamberlerle sınırlı olacaktı. Halbuki *risalet* daha genel bir yaklaşımdır. Bu konunun içine Kitab, Kur’ân ve melekler de girmektedir. Çünkü bunların da elçi olması yönüyle *risalet* meselesi ile alakaları vardır.

Şimdi bu çerçevede ana temasını risalet olan tesbit ettiğimiz sûreleri mushaftaki sırasına göre tek tek ele alabiliriz. Ancak bir hususu ifade etmek gerekiyor: Bu başlık altında ele aldığımız sûrelerin tümünün baş tarafı ve sonunun “*Risalet*” ile irtibatlı olması gerekmiyor. Çünkü yaptığımız bu alan çalışmasında bu üçlü tasnifi sûrelerin ana konusuna göre yaptık. Yoksa sûrelerin baş tarafı ve sonunun bu üçlü tasnif çerçevesinde başlaması ve bitmesi anlamına gelmiyor.

1. Enfal Sûresi

Medine’de nazil olan⁵²⁶ Enfal sûresinin önce genel çerçevesini belirleyelim; “Bu sûre, Bedir Savaşını anlatırken, (Cihadın sadece bize ait yönü olan) savaşı ve barışla ilgili genel ilkeleri ortaya

koyar ve bunları, müslümanların ahlaki eğitimi için kullanır.”⁵²⁷ Bir başka ifade ile bu sûre; müslümanların Bedir Savaşı’nda karşılaştıkları meseleleri ihtiva etmektedir.⁵²⁸

Bika’i, sûrenin hedefi için “Allah’a itaat ve inkıyad” demektir.⁵²⁹ **Hicazi** Enfal sûresi için “Hz. Peygamber’e ait bir kıssa’nın anlatıldığı sûre” demektir.⁵³⁰ Konu Hz. Peygamber etrafında geçmekle beraber daha çok O’nun *risalet* vazifesi ile ilgilidir.⁵³¹ Hz. Peygamber’in şahsı sûre içinde neredeyse hiç görünmemektedir. **Saidi** Enfal sûresinde dile getirilen hususların temelinin tevhid ve risalet eksenine oturtmaktadır. O şöyle demektir; “Sûrede dile getirilen hususları onlar için yapan yegane kudretin, yalnız Allah Teâlâ olduğunu belirtip, ganimetlerin taksiminin de Allah ve Resul’üne ait olduğunu ifade etmektedir.”⁵³² Daha önce görüldüğü gibi Hz. Peygamber’in şahsıyla doğrudan ilgili Talak sûresini *tevhid* başlığı altında ele almıştık.

Bedir Savaşı gibi Risaletin ölüm kalım mücadelesi verdiği bir savaştan sonra mü’minler ganimet konusunda ihtilafa düşmüşlerdi. Bunun içindir ki sûrede tam altı farklı yerde “*Ey iman edenler!*” denilmek sûretiyle ikaz edilmektedirler.⁵³³ Çünkü risaletin muhatabı bu mü’minlerdi. Sûredeki ana eksen “*Tevhid ve Risalet*” olmakla beraber biz “*Risalet*” başlığı altında ele almayı daha uygun bulduk. Şimdi buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet cihetine bu yönüyle bakabiliriz:

Sûrenin baş tarafı ihtilafa düştükleri⁵³⁴ konu hakkında Hz. Peygamber’e *ganimetler* hakkında sorulan soru ile başlamaktadır.⁵³⁵ Daha ilk âyette tevhid, risalet içiçedir. قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ “*De ki; ganimetlerin taksimi Allah ve Resulü’ne aittir*”. İkinci âyette yine tevhid ile risalet birlikte sunulmaktadır. وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ “*Eğer inanıyorsanız Allah ve Resulü’ne itaat edin!*” Öte yandan 3. ve 4. âyetler tevhide işaret ederken, 5. ve 6. âyetler risalete işaret etmektedir. Bu son iki âyet; Hz. Peygamber’in savaş için evinden çıktığını fakat bazı kimselerin bundan hoşnut olmadığı anlatılmaktadır.

Sûrenin sonunda da tevhid ve risalet birlikteliğini görüyoruz. “*İnananlar*” ve “*Hicret edenler*” için büyük mükafatlar vadediliyor.⁵³⁶ Burada “hicret edenler”den maksat, Hz. Peygamber ve O’nun risalet vazifesine gönülden bağlananlardır. Ayrıca yine ...Sizinle birlikte savaşanlar sizdendir” deniliyor ki, bu da Hz. Peygamber’in yanında savaşanların risalet vazifesine sahip çıktıkları ifade edilerek övülmektedir. Sûrenin son fasılası إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ “*Allah her şeyi bilir*”⁵³⁷ ifadesi ile sona ermektedir. **Bika’i**, dünyadan uzaklaşmak, gerçek mü’minlerin özellikleri ve onların aralarının islahı gibi konuları ele alması yönüyle sûrenin son tarafı ile baş tarafı arasında irtibat tesis eder.⁵³⁸ **Said Havva** sûrenin baş tarafında mü’minler’in gerçek inananlar olduğu hususunu son tarafta yinelenmesi yönüyle münasebet kurar.⁵³⁹

2. Tevbe Sûresi

Tevbe sûresi, Enfal sûresi gibi Medine’de nazil olmuştur.⁵⁴⁰ Tevbe sûresini diğer sûrelerden

farklı kılan husus, baş tarafında besmele olmamasıdır. Enfal sûresi ile konu birliğinde⁵⁴¹ benzerlik göstermektedir.⁵⁴² Her iki sûrede de inananlar arasında ihtilaf vuku bulmuştur. Enfal’de ganimetler konusunda ihtilaf vaki olmuşken, Tevbe sûresinde ise savaşa katılamayarak geride kalanlar söz konusudur. **Bika’i** sûrenin hedefini tesbit ederken, sûreye adını veren sebebi (tevbe olayını) zikreder.⁵⁴³ **Ferahi**, bu sûrenin ana konusunu “hakkın galip gelmesi”⁵⁴⁴ olarak nitелеmektedir. Aslında bu bir yönüyle de; Allah ve Resulünün galip gelmeleri anlamını taşımaktadır. **Firuzabadi** pek çok maksat saymakla birlikte tevhid’i öne çıkarmaktadır.⁵⁴⁵ Müellif **Sabuni** ise sûrenin hedefini iki başlık altında ele almaktadır; “*Sûre iki hedef esas almıştır. Bunlar, Allah Teâlâ’nın islami prensipleri koyması ve Hz. Peygamber’in hususi durumu.*”⁵⁴⁶ Görüldüğü gibi bu sûrede de ana tema Enfal sûresindeki gibi *tevhid* ve *risalet* olmaktadır.

Tevbe sûresini Enfal sûresinin devamı olduğu yorumunu yapanlar, sûrenin başında besmele bulunmamasını buna bağlamaktadırlar.⁵⁴⁷ “*Harb meselesi hakkında nazil olması yönüyle Tevbe sûresi Enfal sûresinin temadisi gibi olup ikisi de bir sûre addedilebilecek kadar birbirine benzemekte ve tenasüb arz etmektedir.*”⁵⁴⁸

Kur’ân-ı Kerim’de, birbirine benzeyen ve tenasüb arzeden başka sûreler de var. Onların hiçbirinde bu durum söz konusu değildir. Demek ki burada farklı bir durum söz konusudur. O da sûrenin ilk başında geçen “*بَرَاءَةٌ*” kelimesi ile anlatılan şeyde gizlidir. Bu kelimenin sûredeki anlamı için; **Elmalılı**, *ültilatom*⁵⁴⁹ tabirini kullanırken; **Mevdudi**, *deklarasyon* demektedir.⁵⁵⁰

İbn Abbas Hz. Ali’ye; bu sûrenin başında bismelenin olmamasının hikmetini sorunca Hz. Ali şöyle cevap verir: “Besmele bir emandır. Oysa bu sûre kılıç ve mukatele üzerine nazil olmuştur. Bu ise emana münafidir.” Bu hadiseyi nakleden **Razi** de sûrenin başında besmele olmamasının izahını yaparken farklı tevcihler arasında en makul olan izahın Hz. Ali’den rivayet edilen bu hadiseyi kabul eder.⁵⁵¹ Gerçekten de bize makul gelen izah da budur. Çünkü eğer sûre bir ültimatom ile başlıyorsa, bu sûrenin başında bismelenin yer alması ve o besmeledeki “Rahman ve Rahim” sıfatlarının yer alması çelişki arzeder.⁵⁵² Dalıyısıyla sûrenin doğrudan *بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ* “*Allah ve Resulü’nden, kendileriyle anlaşma yaptığınız müşriklere son ihtar!*”⁵⁵³ şeklinde başlaması çok uygun düşmüştür.

Sûrenin ilk âyeti böyle bir ültimatomla başlar ve ondan sonra gelen âyetler ise ultimatomun muhtevası hakkında umuma bir ilandır:

فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ “*Bugünden itibaren yeryüzünde dört ay dolaşabilirsiniz....*” ardından, “*Biliniz ki, Allah’ı aciz bırakamazsınız.*” Yani yapacağınız seyahatle ve hazırlıkla Allah’ı aciz bırakamazsınız.⁵⁵⁴ Yine ardından müşriklere tahsis edilen ültimatom daha genel bir keyfiyet kazanır.

وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ “*Haccın en büyük günü, Allah ve Resulünden insanlara şunu ilan edin ki: ‘Allah da müşriklerden beridir.’*”

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ، onlara karşı, *Haram aylar çıkınca artık öbür müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün...*” savaş ilanı emredilir. Ültimatom’un getirdikleri bu kadarla sınırlı değildir. *وَاحْصُرُوهُمْ* “Onları çepeçevre kuşatın..”, *وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ*, “..onların geçebileceği bütün geçit başlarını tutun!..” ve ardından ültimatomun öne sürdüğü şartlar sıralanır; *وَأَتُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ* “Eğer namaz kılar ve zekat verirlerse onları serbest bırakın...”⁵⁵⁵ Görüldüğü gibi ilk kelimesi ile sûrenin baş tarafı tam bir ahenk ve uyum içindedir. Yani sûrenin baş tarafı, ültimatom ya da bir genelge mahiyetindedir. Rahman ve Rahim sıfatlarını sûrenin başında bulunmaması da, sûrenin başı için daha uygun bir keyfiyet arz etmektedir.

Tevbe sûresinin Medine’de nazil olduğu⁵⁵⁶ dikkate alındığında bir başka husus daha ortaya çıkıyor. Hatırlanacağı gibi mekki sûrelerde görülen üslubdaki keskinlik ve şiddet medeni sûrelerde yerini, daha ziyade ahkamla ilgili meselelere bırakıyordu.⁵⁵⁷ Halbuki bu sûrenin başındaki giriş ve gelişmeler oldukça sert bir üsluba bürünmektedir. Bunun sebebini izah eden **Mevdudi**, sûrenin bir arka planı olduğunu zikrederek, o dönemde medine toplumunun karşılaşmakta olduğu problemleri şöyle dile getiri; “*Arab yarımadasının topyekün islama girmesi; İslamın nüfusunu, komşu ülkelere taşınması ve münafıkların fitnelerine son verilmesi*” olarak değerlendirir ve şöyle der; “*Şimdi, madem ki tüm Arabistan’ın idaresi müminlerin eline geçmiş ve bütün muhalif kuvvetler çaresiz hale düşmüştü. O halde Arab Yarımadasının tam bir İslam ülkesi haline dönüştürülmesi lüzumu hakkındaki politika hususunda açık bir deklarasyon yayınlanması zaruri idi.*”⁵⁵⁸

Bütün bunlar sûrenin tevhide delalet eden yönüdür. Ancak anlatılanların Hz. Peygamber ve karşısında bulunanlarla ilgili olduğu düşünülürse konunun *risalet* yönü de kendiliğinden ortaya çıkar. Öte yandan sûrenin başında iki kez (Allah ve Resulü) ifadesinin tekrar edilmesi de buna işaret etmektedir. Birincisinde *بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ* “Allah ve Resulü’nden ihtar”, ikincisinde ise *وَأَدَاتٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ* “Allah ve Resulü’nden ilandır” şeklinde ifade edilmiştir. Sûrenin baş tarafında yer alan tevhid, risalet dilini kullanmıştır.

Sûrenin son kısmı ise “alemlere rahmet olarak gönderilen” Hz. Peygamber’e tahsis edilmiştir.⁵⁵⁹ **Hicazi**, sûrenin bütünlüğü içinde bu durumu ele alırken şöyle der; “*Kur’ân, burada Hz. Peygamber’in sıfatını üç başlık altında ele almaktadır: 1-Sizin üzülmünüz o’nu üzer. 2- Size çok düşkündür. 3- Mü’minlere şefkatlidir.*”⁵⁶⁰

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ
“İçinizden size, sıkıntıya uğramanız kendisine ağır gelen, size düşkün, inananlara şefkatli ve merhametli bir peygamber gelmiştir.”⁵⁶¹ Sûrenin son âyeti açık bir şekilde tevhid ve risaleti anlatmaktadır⁵⁶²

(Ey Muhammed!) فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ
Buna rağmen aldırmaz, yüz çevirirlerse, ey Resulüm! De ki: ‘Allah bana yeter. O’ndan başka tanrı

yoktur. Ben yalnız O'na dayanırım. Çünkü O, büyük Arş'in, muazzam hükümranlığın sahibidir. “[563](#) **Razi** sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurmaz. Bununla birlikte O, Tevbe sûresinin içinde ele alınan konuların yüklenilmesi zor teklifler olması nedeni ile insanlara bu sûreyi tebliğ eden Hz. Peygamber'in yaşayacağı sıkıntı ve meşakkati hatırlatarak son tarafta yer alan suhulet dolu bu ifadeler için “*Sûrenin sonu güzellikte kemal derecesine ulaşmıştır*”[564](#) der. **Bika'i'nin** kurduğu irtibat lafızlarla ilgilidir. O, sûrenin sonunda yer alan **وَإِنْ تَوَلَّوْا** ifadesiyle sûrenin başındaki **وَاعْلَمُوا** âyetini bir âyetmiş gibi değerlendirir ve aralarında münasebet kurar.[565](#)

3. Yunus Sûresi

Yunus sûresini üç ana bölümde değerlendirmek mümkündür: Birinci bölümde, Allah Teâlâ'nın kudreti, ikinci bölümde tevhid delilleri, üçüncü bölümde ise peygamber kıssalarına yer verilmektedir.[566](#) **Bika'i** sûrenin maksadını “Kitab'ın yani Kur'ân'ın anlatımı” olarak tesbit eder.[567](#) **Firuzabadi**, “nübüvvetin isbatı” demektedir.[568](#) **Seyyid Kutub** sûrenin mekki olma özelliğini dikkate alarak “*tevhid*” der.[569](#) **Hicazi** ise “sûrede kafirler ile Allah'ın kevnî âyetleri konusunda tartışılır ve bazı kıssalar serdedilir.”[570](#) demek sûretiyle sûrenin hedefini tevhid ve risalet olarak belirlediği görülür.

Saidi farklı bir ayırım ile sûreyi üç kısma böler. Birinci kısım; inanmayanların Kur'ân hakkındaki şüphelerinin reddi. İkinci kısım; Kur'ân'la onlara meydan okuma. Üçüncü kısım; özendirme ve korkutma metoduyla onları Kur'ân'ı tasdik etmeye çağrı. Dördüncü kısım ise sûrenin konumuna uygun bir sonuç.[571](#) **Sabuni'nin** sûrenin hedefi ile ilgili söylediği “*tevhid, risalet ve kıyamet*”[572](#) tasnifi müellifin Mekki sûrelerin tümü için uyguladığı bir yöntemdir. Görüldüğü gibi iki farklı değerlendirme olsa da, biz birinci değerlendirmeden hareketle sûrenin ele aldığı konuları tevhid ve risalet[573](#) açısından ele almayı uygun bulduk. Şimdi buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete bakalım:

Sûrenin ilk âyetinde kitabın indirilmesinden bahsedilmektedir ki bu başlangıç sûrenin bütününe etkilemiştir.[574](#) Hemen ikinci âyette ise bu inzalin Hz. Peygamber'e ait olmasına şaşırان insanların durumu kınanmaktadır. Bununla beraber ilk üç âyette tevhid ve risalet o kadar içiçedir ki birbirinden ayırmak mümkün değildir. **إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ رَجُلٍ مِّنْهُمْ** “*Kendilerinden bir adama vahyetmemiz*”, **أَنْذِرِ** “*İnsanları korkut!*” ve **وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا** “*İnananları müjdele!*” ifadeleri; gaib ile muhatapın (tevhid ile risaletin) konuşmasıdır. Yine ikinci âyette geçen kafirlerin Hz. Peygamber için; **إِنَّ هَذَا** “*Bu apaçık bir büyüçüdür*” sözü risalete delalet etmektedir.[575](#) Öte yandan bu ifadenin akabinde tevhid delilleri sıralanır; **إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ** “*Sizin rabbiniz yeri ve gökleri altı günde yaratan sonra Arş'i üzerinde hükümran olan, her işi yerli yerince çekip çeviren Allah'tır.*”[576](#) Sûrenin baş tarafındaki tevhid delillerinin sıralanması altıncı âyetin sonuna kadar devam etmektedir.

Sûrenin son kısmında da tevhid ve risalet konusu hakkında aynı uyum ve ahenk görülmektedir. **Razi** sûrenin sonu ile baş tarafı arasında irtibat kurmamakla birlikte, son âyetler için “*latif bir hatime*”⁵⁷⁷ demektedir. Sûrede tevhid ve risalet beraberce seyretmektedir.⁵⁷⁸ *“Sana bir iyilik dilerse”*, *“Sana bir sıkıntı verirse”*, *“Sana vahy olunanana tabi ol!”* ve *“Sabret!”* ifadeleri bunu açıkca ortaya koymaktadır. Bu ifadeler sûrenin son üç âyetinde geçmektedir. Hepsinde de Hz. Peygamber’e raci muhatab zamiri kullanılmıştır. Oysa yine bu üç âyette geçen bir başka ifade ise şöyledir: *قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ* “*Rabbinizden size hak gelmiştir*” buyurulmaktadır. Burada çoğul- muhatab zamiri ile kullanılmıştır. Çünkü burada muhatab Hz. Peygamber değildir, “*İman edenler*”dir.⁵⁷⁹ **Bika’i**’ye göre ise sûre baş tarafta Kitab’ın zikri, o’nun indirilişindeki hikmetleri irşad ile başlamış, sonunda da o’nu inzal eden Cenâb-ı Hakk’ın yüceliğine işaret etmiştir. Bu yönüyle başı ile sonu uyum arzetmektedir.⁵⁸⁰ Müellif **Seyyid Kutub**, sûrenin baş tarafında ifade edilen vahiy meselesini tevhid konusuna bağlar ve bu yönüyle de sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurma yoluna gider.⁵⁸¹ Bu irtibata eserinde yer veren **Said Havva’nın** da iştirak ettiği görülmektedir.⁵⁸²

4. Hud Sûresi

123 âyetten meydana gelen Hud sûresinin geneline baktığımızda üç konunun ağırlıklı ele alındığını görürüz.⁵⁸³ Bunlar Allah Teâlâya iman, Kur’ân’ın i’cazı ve peygamber kıssalarıdır.⁵⁸⁴ Kur’ân’ın inzali ya da i’caz’ının hem tevhid hem de risaletle olan ilgisi düşünülürse sûrede iki konunun öne çıktığı görülür; tevhid ve risalet.⁵⁸⁵ **Bika’i** sûrenin maksadını; *tevhid ve risalet* olarak belirler ve bunun beşaret ve inzar üslubunda yapıldığını ifade eder.⁵⁸⁶ **Said Havva’nın** tesbitine göre “Hud sûresi 25, 26, 50, 61 ve 83. âyetlerde risalet konusuna geçişler yapar. Bu geçişler yapılırken tevhidi ifade eden sûrenin sonunda yer alan 123. âyete bağlanır⁵⁸⁷; *وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ*; “*Göklerin ve yerin gaybı Allah’a aittir. Bütün işler O’na döndürülür. Öyleyse O’na kulluk et.*” Bu tesbite göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet cihetine bakabiliriz.

Sûrenin ilk iki âyetinde hem tevhid⁵⁸⁸, hem Kur’ân⁵⁸⁹, hem de risalet söz konusu olmuştur. *كِتَابٌ* “*Kitap*”⁵⁹⁰ Bu âyet hem tevhide hem de Kur’ân’ın tahrifden uzak olmasına delalet eder.⁵⁹¹ İkinci âyette ise Hz. Peygamber’in *نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ* “*Bir uyarıcı ve müjdecî*”⁵⁹² olduğu hususu zikredilir.⁵⁹³ Aynı şekilde üçüncü âyette de Hz. Peygamber’in ağzından *قَدِيرٌ* “*Allah’ın her şeye kadir olduğu*” konusu anlatılmaktadır. İlk üç âyette tevhid ve risalet konusu çarpıcı bir şekilde anlatıldıktan sonra 5-7. âyetler arası uzun tevhid misalleri ile devam etmektedir. Sûrenin son kısmı ile baş tarafı tam bir uyum ve ahenk içindedir. Bu bölümde sûrenin hedefi istikametinde Hz. Peygamber’in ve inananların anlatılanlardan ibret almaları söz konusudur.⁵⁹⁴ Sûrenin 123. âyetinde tevhid ve risalet

konusu içiçedir:

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ
“Göklerin ve yerin gaybını bilmek Allah’a mahsusdur. Bütün işler, hükmetmesi için O’na götürülür. Öyleyse sen yalnız O’na ibadet et, yalnız O’na dayan, O’na güven. Rabbin, yaptıklarınızdan asla habersiz değildir.” Razi bu âyet’in tefsirinde, “Allah Teâlâ bu yüksek ve yüce ifade ile sûreyi bitirmektedir”⁵⁹⁵ demektedir ve bu âyetle sûrenin son bulmasını sûrenin hedefine son derece münasib düştüğünü kaydetmektedir.⁵⁹⁶ Müellif **Sabuni**, sûrenin baş tarafı ile sonunun tevhid ve risalet yönünden tam bir tenasüb içinde olduğunu söylemektedir.⁵⁹⁷ **Hicazi** ise sûrenin baş tarafı ile sonunun Kur’ân ve Hz. Peygamber’in anlatılması yönüyle birbirine benzediğini ifade eder.⁵⁹⁸

5. Yusuf Sûresi

Mekke’de nazil olan⁵⁹⁹ Yusuf sûresi baştan sona ele aldığı konular itibariyle Kur’ân-ı Kerim’de benzeri olmayan bir üslub içerisindedir.⁶⁰⁰ Sûre tamamen bir Peygamber’in kıssasına tahsis edilmiştir.⁶⁰¹ Halbuki peygamber kıssaları her sûrede bazen kısa bazen uzun ele alınıp anlatılmıştır. Yusuf sûresinde ise müstakil olarak ve uzunca konu edinilmiştir.⁶⁰² Sûre hep Hz. Yusuf etrafında seyretnmiştir. Hz. Yusuf bir peygamberdir. Dolayısıyla sûrenin hedefi kendiliğinden risalet olarak belirlenmiş oluyor. Ayrıca Yusuf sûresinin bir başka hedefi de Hz. Peygamber’in risaletini isbat etmektir.⁶⁰³ Çünkü okuma-yazma bilmeyen ümmi bir kişi geçmiş asırlarda yaşanmış bir hadiseyi bilmesi ve anlatması mümkün değildi.⁶⁰⁴

Bika’i, sûrenin hedefini “Kur’ân’ın zikri” olarak tesbit etmektedir.⁶⁰⁵ Sûrenin iki amacı olduğunu söyleyen **Mevdudi** şöyle der: “Birincisi, Hz. Peygamber’in risaletine delil olması. Çünkü o ümmi idi ve bu olayı bilemezdi. İkincisi ise Kureyşlileri uyarmak. Dolaylı yoldan, Hz. Peygamber’le (sallallahu aleyhi ve sellem) mücadele eden kureyşlilere Hz. Yusuf’un kardeşlerinin başarısızlığa uğraması gibi onların sonlarının hüsrana olacağını önceden haber veriyordu. İşte daha ilk âyetlerde bu durum **اِنَّ** “Düşünüp manasını anlamanız için Biz, onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.”⁶⁰⁶ âyetiyle ifade edilmektedir.”⁶⁰⁷

Sûre, Kur’ân’ın zikri ile başlamaktadır.⁶⁰⁸ Daha önce ifade edildiği gibi Kur’ân’ın zikredilmesi risalet sahasına girmektedir. **نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ** “Sana en güzel kıssayı anlatıyoruz” âyeti sûrenin hemen başında konumuz ile tam denk düşmektedir. Burada konu hakkında üç farklı biçimde düşünebiliriz: Birincisi; Bu güzel kıssa Kur’ân’da anlatılmaktadır. Bu risalete delalet eder. İkincisi; bu hitabın muhatabı Hz. Peygamber’dir. Üçüncüsü; anlatılan kıssa bir peygambere aittir. Bu da Hz. Yusuf’dur. İlk iki âyette risalet’in mahiyetinden bahsettikten sonra 3. âyetten itibaren kıssa olarak Hz. Yusuf’un başından geçenler anlatılmaya başlanır. Ancak bu anlatım tarzı da konu ile uyum göstermektedir. Konuya bir rüyanın anlatımı ile girilir. Çünkü rüyada anlatılan Yusuf’un “Babası” Hz. Yakup da bir peygamberdir. Sûrenin son kısmında hadise özetlenirken bakışlar kainata çevrilir.

Allah'ın kudretine delalet eden hususlara işaret edilir.⁶⁰⁹ Kıssadan asıl konuya geçilir ve söz; Hz. Yusuf'dan, “peygamberlerin sonuncusu” olan Hz. Peygamber'e yönelir.⁶¹⁰ Konu yine aynıdır Risalet ve Nübüvvet: “Biz senden önce de kendilerine vahyettiğimiz peygamberler gönderdik...”⁶¹¹ Artık son bölümde anlatılan konu kıssa değil, bir müessese olarak *risalet ve nübüvvettir*. Risaletin gereği Kitaptır. Zaten son âyette baş tarafdaki gibi Kur'ân ile son bulmaktadır.⁶¹²

Razi'nin, sûrenin sonu ile baş tarafı arasında irtibat kurduğu görülür. Sûrenin baş tarafında yer alan *نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ* “Sana en güzel kıssayı anlatıyoruz” âyeti ile, sonda yer alan *لَقَدْ كَانَ فِي قَصصِهِمْ عِبْرَةً لأُولِي الْأَلْبَابِ* “Peygamberlerin kıssalarında, düşünenler için ibretler vardır.” âyeti arasında çok yakın bir irtibat olduğunu ifade ederek münasebet kurar. O'nun tesbitine göre ibret alınacak ve Allah'ın kudretinin en iyi bilineceği kıssa, sûrenin baş tarafında işaret edilen kıssadır.⁶¹³ **Bika'i'ye** göre baş tarafta Kur'ân'ın zikri ile başlamış, sonda ise bu kıssaları anlatması ile o'nun yüceliğine şahadet eden yine Kur'ân'a atıfta bulunurak son bulur.⁶¹⁴ Müellif **Mustafa Müslim**, sûrenin ilk üç âyeti ile son âyet olan 111. âyeti arasında çok yakın bir münasebet ve irtibat olduğu kanaatini belirtir ve bunu açıklamaya bile gerek görmez.⁶¹⁵ **Said Havva** ise Yusuf sûresinin ilk âyeti ile son âyeti olan 111. âyet arasında yakın bir münasebet olduğunu zikreder ancak bunun ne olduğu üzerinde bir açıklama yapmaz. Sadece “Bu başlangıç ve sonu, düşünmeye değer güzellikte”⁶¹⁶ bulunduğunu ifade eder. **Hicazi** de; sûrenin baş tarafında anlatılan ‘en güzel kıssa’ ile sûrenin sonunda bu kıssa'nın Hz. Peygamber'in isbatı için kullanılması yönünü irtibatlandırır ve aralarında yakın bir münasebet vardır der. Bir başka açıdan da, bundan önceki Hud sûresi gibi başı ile sonunun Kur'ân ve Hz. Peygamber'in ele alınması yönüyle irtibat kurduğu görülmektedir.⁶¹⁷

6. İbrahim Sûresi

Hem tevhid hem de nübüvveti birlikte ele alan en dikkat çekici sûrelerden biridir.⁶¹⁸ Sûrenin mekki olduğu düşünülürse bu konu daha kolay anlaşılır.⁶¹⁹ Sûrenin adını aldığı Hz. İbrahim bir peygamberdir. Risalet müessesesinin en önde gelen isimlerindendir.⁶²⁰ Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan tevhid hakikatini en güzel bir biçimde temsil eden örneğin sahibidir.⁶²¹ O'nun En'am sûresinde anlatılan⁶²² ve tevhid hakikatini ararken önce Güneş'e daha sonra Ay'a bakması ve bu ikisinin ilah olamayacağı gerçeğinin ardından Allah'ı bulması son derece önem arz etmektedir. İbrahim sûresinin genel çerçevesine baktığımızda arzettiğimiz bu iki önemli gerçeğin dile getirildiği görülür.⁶²³ **Bika'i**, sûrenin hedefini tevhid ve Kitap olarak zikreder.⁶²⁴ **Hicazi**, sûrenin hedefini tevhid ve risalet olarak tesbit ederken şöyle der; “İbrahim sûresi, Kur'ân'ın zikri, tevhid hakikati ve bazı kıssalar konusunu ele alır.”⁶²⁵ **Saidi'nin** tesbiti bundan biraz farklı olsada netice itibariyle aynıdır. O'na göre sûrenin hedefi Kur'ân'ın inişinden maksadın ne olduğunu açıklamaktır.⁶²⁶ Dolayısı ile bu maksadın tevhid ve risalete bakan yönü vardır. Şimdi bu tesbite göre sûrenin baş

tarafı ile sonu arasındaki tenasüb ilişkisine bakalım:

Sûre; Kitabın inzali ve Hz. Peygamber'e vahyi ile başlar. Daha ilk âyette “*Risalet*” görevinin gerekçesi zikredilir; **لِيُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ** “*İnsanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak*” Risaletin bu ilk ve birinci görevi yine bu ilk âyette Allah Teâlâ'nın izni ve müsaadesine bağlı olduğu hatırlatılır. Görüldüğü gibi ilk âyette bu tevhid-risalet bütünlüğü açıktır. İkinci âyette ise Allah'ın yeri ve gökleri yarattığı ifade edilmek sûretiyle tevhid delillerinden en önemli bir husus zikredilir⁶²⁷. 4. ve 5. âyetler yine risaletle ilgilidir. Beşinci âyette risaletle ilgili daha özel bir konu olan Hz. Musa'nın kavmine karşı nübüvvet görevi ile ilgili olay zikredilirken; diğer âyette, **وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ** “*Her peygamberi kendi milletinin dili ile göndeririz*” buyurulmaktadır. Yani risaletin temel ilkeleri ortaya konulmaktadır.

Sûrenin sonuna baktığımızda ise; 47. âyetten itibaren aynen baş tarafda olduğu gibi tevhid ve risalet bütünlüğü görülmektedir.⁶²⁸ **فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِيفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ** “*Allah'ın peygamberine verdiği sözden cayacağını sanma*”⁶²⁹ âyeti bunun en açık örneğidir. Bu âyetten 51. âyete kadar tevhid delili olacak hususlar anlatılır. Son âyet olan 52. âyette ise mesele yine “Büyük risalet görevi” ile noktalananmaktadır. Bu âyet *risaleti* ve *tevhid'i* en açık bir biçimde ifade etmektedir. “*İşte bu Kur'an insanlara bir tebliğdir*”⁶³⁰ Bu tebliğ, risalettir. Yine; **وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ** “*..ta ki Allah'ın tek ilah olduğunu bilsinler...ve ta ki akıl ve vicdanı temiz olanlar, düşünüp ders alsınlar..*”⁶³¹ ifadesi de yine tevhid gerçeğine işaret etmektedir.⁶³² Son âyette özetle şöyle denilmektedir; **هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ** “*Bu (Kur'an), o'nunla uyarılsınlar ve tek bir ilah olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri anlasınlar diye insanlara tebliğ edilmiştir.*” denilmektedir. Bu âyet sûrenin hedefine uymakta tevhid ve risalet açısından sûreye bütün yönleriyle bakmaktadır.⁶³³ **Razi** bu sûrenin tefsirinde sûrenin başı ile sonu arasındaki münasebete işaret etmektedir. Baş tarafta **لِيُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ** “*İnsanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak*” için inzal olunan Kur'an-ı Kerim, sûrenin son taraflarında geçen ve aynı konuya işaret eden **وَلِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ** âyeti ile yakın bir münasebet içindedir.⁶³⁴ görüşünü serdeder. **Hicazi** de, sûrenin baş tarafı ve sonu ile ilgili olarak Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in anlatılması yönüyle münasebet kurar.⁶³⁵

7. İsra Sûresi

İsra sûresinin ana konusunu Hz. Peygamber'in şahsında çok önemli bir hadise olan *mirac* olayı belirliyor.⁶³⁶ Bu hadisenin etrafında farklı konular işleniyor.⁶³⁷ Müfessir **Seyyid Kutub** İsra sûresini dört merhaleye ayırdığını şöyle izah eder; “*Birinci kademede, Allah Resulünün bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya götürülmesi yer alıyor. Burada ayrıca Hz. Musa anlatılıyor. İkinci kademede tevhidin temel kaideleri anlatılıyor. Burada da içtimai faaliyetlerin adabı üzerinde duruluyor. Üçüncü kademede cahiliye putperestliğinin Allah Teâlâ'ya ortaklar koşması ve O'na kızlar isnad etmeleri ele alınıyor. Dördüncü merhalede ise Hz. Peygamber'le*

daha önceki peygamberler arasındaki farklar belirtiliyor.”⁶³⁸ **Kutub’un** ayırdığı bu dört kademe’nin ortak bir özelliği kendisini açıkca göstermektedir. Bu ortak özellik *tevhid ve risalet*dir. **Bika’i** daha çok *tevhid* konusu üzerinde durur.⁶³⁹ **Hicazi**, “*Sûre İslam akidesini değişik yönleri ile ele alırken, Hz. Peygamber ve o’nun risalet görevini Kur’ân’la birlikte ele alır.*” demektedir.⁶⁴⁰ Müellif **Sabuni** sûreyi üç ana konu üzerine oturtukdan sonra, İsrâ sûresinin kendine has yapısını “Hz. Peygamber’in şahsiyeti” olarak değerlendirir.⁶⁴¹ Sûrenin Mekke’de, müşriklerin inkar ve ilhad’larının en ileri dereceye vardığı bir ortamda nazil olduğu düşünülürse⁶⁴² sûrenin tevhid ve risalet hedefi doğrultusunda baştan sonuna kadar sahip olduğu bütünlük kendiliğinden ortaya çıkacaktır. **Saidi** ise sûrenin hedefini üçlü bir taksimle izah eder ve bunların ortak yönünü tevhid ve risalete bağlar: “*Bu sûrenin amacı üç şeyi gerçekleştirmektedir. Bunlardan birincisi; İsrâ olayının isbatıdır. Bu durum, Mescid-i Aksa’nın faziletinin açıklanması ve ora halkının bazı haberlerinin zikredilmesini gerektirmiştir. İkincisi; Her iki mescidin kitapları arasında bir karşılaştırma yapmaktır. Yani Kur’ân ve Tevrat arasında. Bu durum da, Kur’ân’ın getirmiş olduğu bazı hikmetler ve öğütlerin anlatılmasını gerektirmiştir. Üçüncüsü; İnsanları böyle bir olayla imtihan etme açısından İsrâ hadisesinin hikmetinin açıklanmasıdır. Allah Teâlâ işte bu üç hususu açıkladıktan sonra Kur’ân’ın faziletine dönmüş ve sûre, Kur’ân’ın faziletinin izahıyla son bulmuştur.*”⁶⁴³ Hiç şüphe yoktur ki Kur’ân’ın fazileti, hem tevhide hem de risalete bakan bir meseledir.

Bu yönüyle sûrenin başı ve sonuna bakalım: Risalet görevinin beraberinde getirdiği mucizeler her peygamberde görülmektedir. Burada da Hz. Peygamber’in gece’nin bir vakti Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksa’ya götürülmesi bir mucize olarak ifade edilerek, teselli edilmektedir.⁶⁴⁴ Ancak bu önemli hadise yalın olarak anlatılmaz. Tevhid ile beraber ele alınır; Önce bu işin faili Allah’dır. Daha ilk âyette bu durum üç ayrı fiil ile zikredilir; أَسْرَى – لَيْلًا “*Geceleyin götüren*”⁶⁴⁵, aynı âyette لَنْزِيلُهُ “*Âyetleri götseren*”⁶⁴⁶ İNْنَهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ “*İnne o (Allah) işitir ve görür.*” İkinci âyet, Hz. Musa’nın risaletini ele alır. İlk âyetten sonra bu âyet de sûrenin baş tarafına büyük bir uyum göstermektedir. Çünkü bu sûre bir yönüyle Hz. Peygamber’i teselli etmek içindir.⁶⁴⁸ Dolayısıyla Hz. Musa’nın risalet mücadelesi de büyük zorluklarla geçtiğinden O’nun mücadelesine benzerlik göstermektedir.⁶⁴⁹ Buraya ikinci âyet tam denk düşmektedir. Durum bu kadarla da bitmiş değildir. Sûrenin üçüncü âyeti de *ulü’l-azm* peygamberlerden Hz. Nuh’dan bahsedilmektedir. Yani Hz. Peygamber’in risalet vazifesinde yalnız olmadığı kendisinden önce de bu görevi hakkıyla yapan ve sıkıntılara maruz kalan peygamberler olduğu hatırlatılmaktadır. Sûrenin son kısmında üç defa ayrı ayrı âyetlerde tekrar edilen “قُلْ - Söyle” emri ile Allah Teâlâ elçisi ile konuşmaktadır.⁶⁵⁰ Konuşmanın temel unsurları ise tevhiddir.⁶⁵¹ وَلَمْ فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى “*De ki, O’nun hükümlerinde ortağı yoktur?*”,⁶⁵²

“En güzel isimler O’nundur”,⁶⁵³ âyetleri bunu göstermektedir. Ayrıca yine sûrenin sonunda geçen “سُبْحَانَ رَبِّيَّ” (O Allah ki) Şanı yücedir”⁶⁵⁴ ifadesi baş tarafında da geçtiği için tam tenasüb ve uygunluk arz etmektedir.⁶⁵⁵ **Bika’i** sûrenin hedefini tevhid istikametinde değerlendirdiğinden başı ile sonunu bu doğrultuda irtibatlandırır.⁶⁵⁶ İsra sûresinin baş tarafı ile sonu arasındaki bu münasebeti sûrenin hedefi istikametinde büyük bir vukufiyetle tesbit eden **Seyyid Kutub** ise şöyle demektedir; “Sûrenin başlangıç ve son bölümünde Hz. Peygamber’in, sadece Allah’a ibadet edip, onu tesbih ile O’na hamdetmesi emrolunmaktadır.”⁶⁵⁷ Said Havva’da bunu kaydetmektedir.⁶⁵⁸

7. Kehf Sûresi

Kur’ân-ı Kerim’de ayrı bir yeri olan bu sûrenin ana fikrini tevhid ve risalet oluşturmaktadır. Çünkü sûre mekkidir.⁶⁵⁹ Sûrenin ele aldığı konulara baktığımızda; Ashab-ı Kehf’in kıssası ile birlikte pek çok kıssa’nın da yer aldığına şahit oluyoruz.⁶⁶⁰ Bahçe sahibinin kıssası, Hz. Adem ile şeytan kıssası, Hz. Musa ile salih kul’un kıssası, Zülkarneyn kıssası. 110 âyetten meydana gelen Kehf sûresinde tam olarak 71 âyet bu kıssalara ayrılmıştır.⁶⁶¹ **Bika’i**, Kehf sûresinin hedefini belirlerken Kur’ân-ı Kerim üzerinde durur.⁶⁶² Müellif **Sabuni**, sûrenin üç ana kıssa (Ashab-ı Kehf, Musa ve Hızır kıssası, Zil’karneyn kıssası) üzerine kurulduğu ve bu kıssaların tevhid konusu ile ilgili olduğu üzerinde durmaktadır.⁶⁶³ Sûrenin bütününde ise tevhidin makul oluşu, şirk ve inkarın kötülüğü, vahyin isbatı⁶⁶⁴ konuları yer almaktadır.⁶⁶⁵ Şimdi bu yönüyle sûrenin baş tarafı ve sonu arasındaki münasebet üzerinde duralım;

Sûrenin baş tarafında tevhid -risalet beraberliği açıkça görülmektedir. Allah Teâlâ kendisinin hamde layık olduğunu söyledikten sonra “kulu”⁶⁶⁶ndan ve “O’na gönderdiği Kitab”⁶⁶⁷dan bahsetmektedir. Kulu diye tarif ettiği ve onurlandırdığı zat “Peygamberlerin sonuncusu” olan Hz. Muhammed’dir.⁶⁶⁸ “Kulu” tabirinden sonra 6. âyette geçen ifade yine O’nun Allah katında değerli olduğunu zikrederek O’nu teselli etmektedir. فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِرُوا بِهَذَا “Şimdi, bu söze inanmazlarsa, demek sen onların ardından düşüp neredeyse kendi kendini yiyip tüketeceksin!...”⁶⁶⁹ Ayrıca sûrenin başında anlatılan “O’na gönderdiği kitab” olan Kur’ân da “Risalet” konusuna girmektedir.

Sûrenin son tarafına baktığımızda aynen başı gibi sona erdiğini görüyoruz. Çünkü sûre içinde anlatılan pek çok kıssanın ardından söz Hz. Peygamber’e getirilmekte ve şöyle denilmektedir; قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ “De ki; Ben sadece sizin gibi bir insanım. Ancak şu farkla ki bana ‘sizin ilahınız tek ilahdır’ diye vahyediliyor...”⁶⁷⁰ İşte burada da baş tarafta olduğu gibi tevhid-risalet bir bütün olarak ele alınmıştır. Sûrenin başındaki üslub sonunda da hiç değişmemiştir.⁶⁷¹ **Bika’i’ye** göre Allah’ın kelimelerinin anlatımı ve peygamber’e gelen vahiy konusuyla sûrenin başı ile sonu irtibat halindedir.⁶⁷² Müellif **Mustafa Müslim** Kehf sûresinin başı

ile sonu arasındaki münasebet ile ilgili olarak; sûrenin 1 ve 2. âyetleri ile sonunda yer alan 109 ve 110. âyetlerinin birbirine benzediğini ifa ederek her iki tarafta da, “Hz. Peygamber’e indirilen Allah Teâlânın sözü hakkındadır” demek sûretiyle münasebet kurmaktadır.⁶⁷³ **Hicazi** sûrenin sonu ile başı arasında irtibat kurmamakla beraber, sûrenin sonu ile ilgili olarak; “*baştan itibaren ele alınan farklı konulardan sonra sûre, mü’minler meselesi ve Allah’ın sözlerinin bitmemesi gibi sûrenin bütünlüğüne en uygun güzel bir hatime ile son bulur.*” demektedir.⁶⁷⁴

8. Meryem Sûresi

Aslında Meryem sûresinin hedefi tamamen tevhid’dir denebilir.⁶⁷⁵ **Seyyid Kutub** da bu görüştedir.⁶⁷⁶ **Bika’i** sûrenin hedefi hakkında “Allah Teâlâ’nın rahmetinin genişliği” demektedir.⁶⁷⁷ **Firuzabadi** sûrenin maksadı bölümünde “Allah’ın kullara hidayeti ve kafi gelmesi” demektedir.⁶⁷⁸ **Reşid Rıza** ise “**Tefsir-i Menar**” da Meryem sûresi ile ilgili olarak, “Bu sûrede nübüvvet ve Kitab’ın isbatı yapılmaktadır” demektedir.⁶⁷⁹ **Hicazi** ise “tevhid, nübüvvet, ve ba’s” demektedir.⁶⁸⁰ **Saidi**, sûrenin hedefinin “risalet” olduğu hususunu zikreder.⁶⁸¹ **Rıfat Fevzi** ise Meryem sûresinde Allah’ın rahmetinin isbatı yapılmaktadır demektedir. Bunun içindir ki sûrenin başında “Rabbin rahmeti...” diye buyurulmaktadır demektedir.⁶⁸² **Said Havva** da “risalet” demektedir.⁶⁸³ Ancak o, farklı bir açıdan konuya yaklaşır. Bu konuda şöyle der; “Sûrenin en önemli maksatlarından biri, Hz. İsa’nın peygamberliğini tesbit etme ve o’nun ve annesi Hz. Meryem’in babasız dünyaya gelme meselesini çözüme kavuşturma ve zihinlerde meydana gelen bulanıklığı ilahi kudret açısından yok etme hedefine yöneliktir.”⁶⁸⁴ Sûre genelinde; Zekerriyya, Meryem ve İbrahim kıssaları uzunca ele alındığından, sûrenin mekki olma⁶⁸⁵ özelliğini de dikkate alarak biz Meryem sûresini bu bölümde değerlendirmeyi uygun bulduk.

Aslında sûre genelinde cereyan eden hadiseler o kadar risalet ve tevhid meselesini birlikte ele almaktadır ki, birini diğerinden ayırmak adeta imkansızdır. Sûreyi üç bölüme ayırmak mümkündür: Birinci bölümde Hz. Zekerriyya, Yahya, Hz. Meryem ve Hz. İsa’nın kıssaları yer alıyor. İkinci bölümde Hz. İbrahim’in babası ve kavmiyle olan kıssası ve diğer peygamberlerden; İshak, Yakub, Musa, Harun, İdris, İsmail, Adem ve Hz. Nuh’un kıssalarına kısa temaslar bu bölümü oluşturuyor. Üçüncü bölüm ise şirkin reddedilmesine ayrılmıştır.⁶⁸⁶ Buna göre sûrenin tevhid ve risalet açısından baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete bakalım: Sûre; Huruf-u mukatta’dan sonra Hz. Zekerriya’nın kıssası ile başlıyor. Sûrenin ilk on âyeti tamamen buna ayrılmıştır. Hz. Zekerriya’nın kendisi ve hanımının yaşlı oldukları halde bir çocuk sahibi olmaları Allah’ın ihsanı olarak zikrediliyor. Burada ihsan edilen çocuğun da bir peygamber olması ayrıca önem arz ediyor. Yakub ailesine verilen bu lütufdan bahsedilmesi bir diğer husustur. Çünkü Hz. Yakub da peygamberdir. Öte yandan Meryem sûresinde anlatılanların Hz. Peygamber’e teselli olması meselesi de hadisenin bir başka yönüdür.⁶⁸⁷ Dolayısıyla sûrenin baş tarafında risalet kurumu bir aileye ihsan edilmektedir ki

bu da Allah Teâlâ'nın bir lütfu olarak takdim ediliyor.

Sûrede anlatılan pek çok peygamber kıssasının işlenmesi Allah'ın kudretini isbat içindir.⁶⁸⁸ Bunun yanı sıra sonunda söz Hz. Peygamber'e çevriliyor ve Kur'an'ın kendisine bir ihsan ve lütul olduğu hatırlatılarak⁶⁸⁹ sûre son buluyor. Hz. Zekeriya ve hanımı yaşlı oldukları halde onlara bir çocuk ihsan edilmesi mucizedir. Yine sûrede anlatılan Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi ayrıca bir mucizedir. Hz. Peygamber'in mucizesi ise Kur'an'dır. Sûrenin son tarafında buna işaret vardır.⁶⁹⁰ Ayrıca mü'minler ile daha önceki toplulukların durum'unun anlatımı ile sûre son bulurken öğüt verilmektedir.⁶⁹¹ **Bika'i** sûrenin sonunda, *“Allah'ın dostlarına ve seçkin kullarına olan muhabbeti ve alakası sebebiyle başı ile sonu arasında çok yakın bir münasebet vardır.”* demektedir.⁶⁹² Ayrıca **Rıfat Fevzi'nin** ifade ettiği, *“sûrenin ana konusu Allah'ın rahmetidir”* tesbiti sûrenin sonunda da kendisini göstermektedir. O'na göre sûre başta da Allah'ın rahmetine temas etmişti. Sonunda da çok açık bir üsbupta inananlara Rahmanın şefkat ve merhametinin gelip ulaşacağı zikredilmektedir ki, sûrenin başı ile tam bir ahenk ve uyum göstermektedir.⁶⁹³

9. Tâhâ Sûresi

Ta-Ha sûresi mekkidir.⁶⁹⁴ Hz. Musa'nın Firavun'a karşı Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği risalet vazifesi ile ilgili mücadelesi ele alınır. Sûrede işlenen konular genel hatları ile şöyledir: (1-8. âyetler) Allah Teâlâ'nın kudretinin beyanı hakkındadır. (9-98. âyetler) Hz. Musa ve risalet vazifesi; (99-114. âyetler) Kur'an-ı Kerim'in üstünlüğü, O'ndan yüz çevirenlerin durumu ve kıyamet sahneleri; (115-123. âyetler) ise Hz. Adem'in ahdini unutması, Şeytan'ın Hz. Adem ile olan mücadelesi ve son âyetlerde ise Hz. Peygamber'in teselli edilmesi gibi konular ele alınmaktadır.⁶⁹⁵ Bu sûrede dikkat çeken bir başka husus da Hz. Musa'nın kıssası risalet açısından ayrıntılı bir şekilde ele alınıyor. Bu konuda âyetlerde geçen konu başlıkları şöyledir; Hz. Musa'nın tevhide dair deliller serdetmesi⁶⁹⁶, Musa ve sihirbazlar, Firavun'un boğulması ve Hz. Musa'nın kurtulması, Hz. Musa ve Samiri olayı. Ele alınan bu konular özellikle Hz. Musa'nın başından geçen münferit hikayeler değil O'nun risalet görevi ile yakından ilgilidir.⁶⁹⁷

Bika'i sûrenin hedefini tesbit ederken daha çok risalet konusuna yöneldiği görülür. Sûrenin maksudu bölümünde, *“Hz. Peygamber'in davete çağrısı”* demektedir.⁶⁹⁸ Müellif **Rıfat Fevzi**; sûrenin ana konusunu *tevhid ve risalet* olarak tesbit eder ve sûrenin baş tarafı ile sonunun bu hedefe yöneldiğini vurgular; *“Bu sûre; Kur'an'ın Hz. Peygamber'e Rabbi tarafından verilmesi ile bu durumun insanlar için dünya ve ahiret saadetini temin etmesi üzerinde durulmaktadır. Sûrenin başında ilk beş âyette Hz. Peygamber'in meziyetlerine ve Allah Teâlâ'nın kudretine tenbih vardır. Yine sûrenin sonu da başı gibi bitmektedir.133 ile 135 âyetlerde Allah Teâlâ'nın müşriklere âyetlerini açıklamak üzere peygamber göndermesi, daha önceki kitaplarda da bunun olduğu açıklaması yer almaktadır. “699 Hicazi “Hz. Peygamber ile Hz. Musa'nın tevhid mücadelesi”*

demektedir.⁷⁰⁰ **Sabuni** ise, sûrenin hedefi olarak “tevhid, risalet ve ahiret” demektedir.⁷⁰¹ Bir başka yaklaşımda ise sûre; iki bölüme ayrılmaktadır: Hz. Peygamber’e hitabla başlaması ve ardından Hz. Musa’nın kıssası. İkinci bölümü ise Hz. Adem’in kıssası ile kıyametin hatırlatılması oluşturmaktadır.⁷⁰² **Seyyid Kutub’un** tesbitine göre ise bu sûrede ana konu; *risalet ve tevhid* etrafında cereyan etmektedir.⁷⁰³

Ayrıca sûrenin başında Hz. Peygamber’e olan hitabda tamamen tevhid anlatılmaktadır. Yaklaşık ilk on âyetin hepsinde çok önemli tevhid delilleri keskin bir üslubla anlatılmaktadır. **اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ** “Allah’tan başka ilah yoktur...”⁷⁰⁴, **لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ** “Yer ve gökler O’nun hükümranlığındadır...”⁷⁰⁵, **وَمَا تَحْتَ الثَّرَى** “Toprağın altında bulunanlar da O’nundur...”⁷⁰⁶, **وَمَا تَحْتَ الثَّرَى** “Arş’a hükmetmektedir...”⁷⁰⁷, **وَمَا تَحْتَ الثَّرَى** “O, en gizli şeyleri de bilmektedir...”⁷⁰⁸ ve **لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ** “Güzel isimler yalnız O’na aittir.”⁷⁰⁹ Görüldüğü gibi birbirinden çarpıcı bu ifadeler sûrenin daha başlangıcında birbiri ardına sıralanmaktadır. Bu tevhid delillerinin başında ve sonunda ise risalet gelmektedir. Baş tarafında Hz. Peygamber’e hitab edilmekte, 9. âyetten itibaren ise Hz. Musa’ya geçilmektedir. Bu da bir amaca yöneliktir. Her iki peygamberin risaletinde yakın benzerlikler söz konusudur.⁷¹⁰

134. âyette ise risalet makamının önemine işaret edilmektedir; **قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ** “(Onlar şöyle dediler) Ey Ulu Rabbimiz! Ne olurdu bize bir elçi gönderseydin de, biz böyle rezil ve hakir olmadan önce senin âyetlerine uysaydık!”⁷¹¹ Bu âyetin baş tarafında da Allah Teâlâ’nın yüce kudretinden bahsedilmektedir.⁷¹² Görüldüğü gibi sûrenin baş tarafına tam bir uyum görülmektedir.⁷¹³ Orada da tevhid ve risalet yan yana burada da. **Bika’i** sûrenin başında ki **مَا مَنَعَهُ** âyetiyle sonu arasında münasebet kurmaktadır. Kurduğu irtibatla o şöyle demektedir; “Allah sevdiği kullarına dünya ve ahirette razı olacakları bir hayat verecektir. Sûrenin sonunda yer alan korku dolu ifadelerden onları emin kılacaktır.”⁷¹⁴ **Said Havva**, Hz. Musa’nın kıssasını esas alarak sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurar.⁷¹⁵ Burada sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebeti çok isabetli teşhis eden **Seyyid Kutub** bunu şöyle ifade ediyor: “*Bu mübarek sûre Hz. Peygamber’e hitab ederek başlıyor. Yine O’na hitab ederek son buluyor. Onun vazifesini beyan ediyor ve üzerine düşen mükellefiyetleri anlatıyor. Bu giriş ve sonuç kısmı arasında da Hz. Musa’yı anlatıyor. Başı ile sonu arasındaki yakın münasebet hemen farkediliyor. Burada Allah’dan korkanlara bir öğüt ve hatırlatma, bir muştı ve uyarı veriliyor.*”⁷¹⁶

10. Enbiyâ Sûresi

Enbiya sûresi mekki bir sûredir.⁷¹⁷ Adından da anlaşıldığı gibi “Peygamberler sûresi”dir.⁷¹⁸ **Bika’i** biraz farklı görüştedir. O, sûrenin maksudu olarak “tevhid ve ahiret” üzerinde durmaktadır.⁷¹⁹ **Hicazi’ye** göre, Mekki olma özelliği ile de İslam akidesinin isbatını

hedeflemektedir.⁷²⁰ **Said Havva** ise “*inzar nedir? münzir kime denir?*” gibi sorulara cevap aramak sûretiyle, sûrede pek çok peygamber kıssası anlatılması yönüyle sûrenin hedefini “*inzar*” olarak tesbit eder.⁷²¹ Bu sûrede geçen peygamberler; İbrahim, Davut, Süleyman, Nuh, Musa, Harun, Lut, İsmail, İdris, Zülkifl, Yunus, Zekeriyya, Yahya ve İsa’dır. Bu kadar paygamberin anlatılması yanı sıra bunların ortak bir hedefi vardır. Bu hedef; *peygamberlerin sonuncusu* olan Hz. Peygamber’in risalet vazifesine destek olmaktır.⁷²² Bunun yanı sıra bu kadar peygamberin anlattığı hususların ortak yönü de tevhiddir.⁷²³ Sûrenin genel çerçevesini, böylece *tevhid ve risalet* olarak tesbit ettikten sonra sûrenin başı ile sonu arasındaki münasebete bakabiliriz:

Sûrenin baş tarafında her ne kadar ilk âyette ahiretten bahsedilse de,⁷²⁴ tevhid ve risalet bütünlüğü vardır.⁷²⁵ Bu durum sûrenin başından 35. âyete kadar sürmektedir. İnsanların, Allah Teâlâya verecekleri hesabın yaklaştığı; yine Allah’dan gelen ihtarlardan bahsedilerek konuya girilmektedir.⁷²⁶ Bu arada 3. âyette başlayan ve Peygamber’i “bir insan” olduğu için kabul etmeyenlerin durumu reddedilmektedir. Ardından da peygamberin ağzından tevhid anlatılmaktadır; *“قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ”* *Resul dedi ki: Rabbim gökte olsun, yerde olsun, söylenen her sözü bilir. O öyle mükemmel işitir, öyle mükemmel bilir ki!*⁷²⁷ denilmektedir. Burada sûrenin adına uygun olarak sadece bir peygamber diye geçmektedir. Halbuki bu peygamberin kim olduğu belli değildir. Oysa 7. âyette bahsedilen peygamber bellidir: *وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ* *“Biz senden önce de, ancak kendilerine vahiy gönderdiğimiz birtakım erkekleri peygamber gönderdik.”*⁷²⁸

Sûrenin sonu, baş tarafı gibi sona ermektedir. Burada da tevhid-risalet ele alınmaktadır: *وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ* *“... Ey Resulüm! Biz seni bütün insanlar için sırf bir rahmet vesilesi olman için gönderdik.”*⁷²⁹ 112. âyette peygamberin dilinden tevhidin anlatılması ile sûre sona ermektedir: *“Resulullah sonunda şöyle dedi: مَا أَحْكُم بِإِلَّهِ إِلَّا بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ* *‘Ya Rabbi, adaletle hükmünü ver! Rabbimiz rahmandır, sizin bunca isnad ve iftiralarınıza karşı yegane müsteandır.’*⁷³⁰ **Razi**, sûrenin sonunda yer alan bu âyetin aynı zamanda Hz. Peygamber’e teselli verdiğini ifade ederek tevhid ve risalet hakikatine işaret etmektedir.⁷³¹ **Bika’i** de sûrenin başında yer alan *لِّلنَّاسِ حِسَابُهُمْ* âyetinde kıyametin yaklaşması konusunu, sonunda reddedenlerin durumunu ifade etmesi yönüyle irtibat kurar.⁷³² Müellif **Rıfat Fevzi**, sûrenin baş tarafı ile sonunun tevhid ve risalet açısından büyük bir ahenk ve benzerlik ifade ettiğini kaydetmektedir. O şöyle der: *“Sûre parça parça ele aldığı konular itibariyle başından sonuna kadar bir tek bütün gibidir. Bu bütünlük baş tarafta ve sonda açık bir biçimde görülür. Hem baş tarafta hem de sûrenin sonunda; Hz. Peygamber’in rahmet olarak gönderilmesi ve tek olan Allah’a ibadete çağırması, buna uyanların kurtulacağı, itiraz edenlerin ise Allah tarafından kuşatılacağı ifade edilmektedir.”*⁷³³

11. Mü'minun Sûresi

Bika'i, sûrenin hedefini tesbit ederken sûrenin adından yola çıkar. O'na göre sûre “*mü'minlerin*

kurtuluşu”nu anlatır.⁷³⁴ **İmam-ı Şatıbi**, Mü'minun sûresi ile ilgili olarak; “*Bu sûrenin üç temel hedefi vardır. Birincisi: Allah Teâlâ'nın yegane kudret sahibi olduğu ve şeriklerden münezzehtir olduğudur. İkincisi: Hz. Muhammed'in risaletini tesbit ve O'nun Allah tarafından gönderilen bir elçi olması. Üçüncüsü ise; kıyamet günü ve öldükten sonra dirilmektir.*”⁷³⁵ der ve sûreyi tevhid ve risalet açısından uzun uzun inceler. Müellif **Hicazi** de sûrenin başdan sona kadar büyük bir ahenk ve uyum içerisinde olduğunu ifade eder ve o'nu tevhid ve risalet açısından değerlendirir. O şöyle der; “*Sûrenin baş tarafında insanın beşer olarak değeri işlenir ve o'nun Allah'ı yaratıcı olarak tanınması ve iman etmesi ele alınır. Ardından peygamber kıssaları işlenir. Bu kıssaların hepsi Hz. Peygamber'i teselli içindir. Sûre bu minval üzere devam eder. Hatime de kaide bozulmaz ve sûre tamamlanırken; Allah'ın kudreti karşısında niçin boyun eğmiyorsunuz ve Ey Muhammed kötülüğü iyilikle uzaklaştırıp, şeytanların şerrinden Allah'a sığınmıyorsunuz? tarzında son bulur.*”⁷³⁶

Mü'minun sûresi farklı bir bakış açısı ile bakıldığında dört bölüme ayrılmaktadır.⁷³⁷ Birinci bölümde; Mü'minler'in sıfatları ve onların kurtuluşa ermeleri anlatılmaktadır.⁷³⁸ İkinci bölüm, Hz. Nuh'un kıssasını; Üçüncü bölüm, kendilerine peygamber gönderilen kimselerin bölünmeleri; Dördüncü bölüm de ise Hz. Peygamber'in kötülüğü iyilikle savması ve şeytan'dan Allah'a sığınması konularını ele almaktadır.⁷³⁹ Özellikle bu sûrenin içinde (84 - 89. âyetler arası'nda) geçen ve sorulu-cevaplı fasıl dikkat çekicidir. Bu âyetler sûrenin hedefini tesbit etmede bize yardımcı olmaktadır.⁷⁴⁰ Burada Peygamberin ağzından üç soru sorulmakta ve üç cevap verilmektedir. Sorulan sorularda ve cevaplarda çok çarpıcı olarak tevhid hakikati anlatılmaktadır.⁷⁴¹ Bu beş âyette Allah Teâlâ farklı bir üslub içerisinde peygamberi ile konuşmaktadır. Sûrenin baş tarafında on âyet boyunca mü'minlerin sıfatları ve onların kurtuluşa erdikleri anlatılmaktadır. Aslında bu on âyet'in ortak bir özelliği vardır. Burada mü'minlerin sıfatı olarak anlatılan konular (namaz kılmaları, zekat vermeleri, mahrem yerlerini korumaları, sözlerini yerine getirmeleri ve emanete riayet etmeleri⁷⁴²) aslında tarih boyunca *tevhid ve risaletin* asıl gayesi olmuştur. Dolayısıyla sûrenin baş tarafını tevhid ve risalet ile irtibatlandırmak mümkündür.

Sûrenin son tarafına baktığımızda baş tarafta dolaylı olarak temas ettiği tevhid ve nübüvvet gerçeği doğrudan ve daha açık bir biçimde görülmektedir. Sûrenin son üç âyetinde müşahhas tevhid delillerine yer verilmiştir. “*De ki!*” ifadesinde ise Hz. Peygamber'e hitab edilmektedir. Ayrıca son üç âyet bir bütün olarak tevhidi anlatırken farklı bir tek kullanım vardır. 117. âyetin fasılası **إِنَّهُ لَا يُغْلِبُ** “*İnkarcılar kurtulamazlar*”⁷⁴³ şeklindedir. Bu ifade sûrenin baş tarafı ile tam bir benzerlik göstermektedir.⁷⁴⁴ Tevhid ve Risalet'in en belirgin özelliklerinden biri de “*inzar*”dır, yani korkutma ve muhatapı endişeye sevkettir. Bu ifade çok kesin olarak bunu anlatmaktadır. Müfessir **Zemahşeri, Razi, Bika'i, Ebu's-Suud ve Suyuti**, “sûrenin baş tarafında **قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ**

“mü’minlerin kurtulacağı”nı ifade eden bir âyet ile başlaması ve **إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ** “kafirlerin, kurtulamayacakları”nı haber vermesiyle nihayete ermesini dikkat çekici bir tenasüb örneği”.⁷⁴⁵ olarak göstermektedirler. Bu tesbite sûrenin hedefi istikametinde baktığımızda ise, tevhid ve risaleti kabul edenlerin felaha erecekleri (sûrenin başında ifade edilmiştir) kabul etmeyenlerin ise felaha eremeyeceklerini söyleyebiliriz.

Mustafa Müslim sûrenin 1. ve 2. âyetlerinin mü’minlerin üstün vasıflarından söz ettiğini ve onların felaha kavuşacaklarını anlattığını ifade ederek sûrenin son âyetleri olan 117 ve 118. âyetlerini baş tarafı ile tam bir uyum içinde olduğunu belirtmektedir. Müellif son âyet için şöyle demektedir: *“Bu âyet de küfrün sonucunu ve kafirlerin asla felah bulamayacaklarını dile getirmektedir. Çünkü felah belirli sıfatlarla sıfatlanan kimseler içindir. İflah olmama ise onlarla sıfatlanmayanlar içindir.”*⁷⁴⁶

12. Şuara Sûresi

Sûrenin ana konusunu müfessir **Bika’i**, “*Kitab’ın i’cazı*” demektedir.⁷⁴⁷ **Saidi** ise sadece “Kitap” konusuna işaret eder.⁷⁴⁸ **Seyyid Kutub** risalet⁷⁴⁹, **Şehhate** ise tevhid⁷⁵⁰ demektedir. Müellif **Rıfat Fevzi ve Ferahi** ise tevhid ve risalet’i birlikte müteala etmektedir.⁷⁵¹ Firuzabadi’nin sûrenin hedefi istikametinde verdiği uzun bilgileri, tevhid ve risalet olarak özetlemek mümkün⁷⁵². **Sabuni’nin** hedef tesbitinde ise “tevhid, risalet ve ahiret” söz konusudur.⁷⁵³ **Hicazi**, sûrenin hedefini tesbit ederken şöyle der; “*Sûrenin 1. âyetinde “İşte kitabın âyetleri!” dedikten sonra 8. âyette şu ifade kullanılır: إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ* Daha sonra Musa’nın kıssası anlatılır ve sonunda bu ifade tekrar edilir. İbrahim kıssasının anlatımından sonra yine bu ifade tekrar edilir. *وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ* Nuh kıssası içinde durum aynıdır. Ardından Hud, Salih, Lut ve Şuayb peygamberlerin kıssaları anlatılır ve bu ifade her defasında tekrar edilir.”⁷⁵⁴

Kitab (Kur’ân) hem tevhidi hem de risaleti ilgilendirmektedir. Sûrede peygamber kıssaları o kadar çok zikredilmiştir ki neredeyse sûrenin 220 âyetten 180 âyeti bu konuyla ilgilidir.⁷⁵⁵ Hz. İbrahim (69-104. âyetler), Hz. Nuh (105-122. âyetler), Hz. Hud (123-140. âyetler), Semud kavmi (141-159. âyetler), Lut kavmi (160-175. âyetler), Eshabü’l-Eyke (176-191. âyetler) 199 ile 227. âyetler arası da bu kıssalarda geçen kavmin karşılaşacağı tehdit dolu ifadeleri içermektedir. Şuara sûresinin hedefi olan tevhid ve risalete ulaşmak için her kıssadan konuyla ilgili bir bölüm aktarılır. Sûrenin baş tarafında kitab, yani Kur’ân⁷⁵⁶ ve ardından Hz. Peygamber’i teselli⁷⁵⁷ ve bunu takiben tevhid konusuna girilir. *لَعَلَّكَ بَاخِعٌ* “İşte bunlar apaçık kitabın âyetleridir!”⁷⁵⁸, *نَفْسِكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ* “(Ey Muhammed!) onlar iman etmiyor diye üzüntüden neredeyse kendini yiyip tüketeceksin!”⁷⁵⁹ Birinci ve ikinci âyette bu iki konu ile giriş yaptıktan sonra 9. âyete kadar tevhid konusunda Kur’ân’ın ana temasına uygun ifadelere yer verilir.⁷⁶⁰ *إِنْ نَشَأْ نُنزِلْ عَلَيْهِمْ مِنْ* *أَوَّلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا* *السَّمَاءِ آيَةً* “Biz dileseydik onlara gökten bir mu’cize indirirdik!..”⁷⁶¹

“Peki bunlar yeryüzüne, orada her güzel çiftten nice nebatlar yetiştirdiğimize hiç bakmıyorlar mı?”⁷⁶²

Sûrenin son bölümü olan (199 ile 227. âyetler arasında) kıssalarda geçen kavmin karşılaşacağı tehdit dolu ifadeler yer alır.⁷⁶³ Ayrıca 213. âyette Hz. Peygamber’e Allah’dan başkasından bir şey istenmemesi ihtar edilir. 217-220. âyetler ise tamamen Allah Teâlâ’yı isim ve sıfatları ile anlatır.⁷⁶⁴ Baş tarafda anlatılan tevhid ve risalet konusundaki bütünlük sûrenin sonunda da açıkca görülmektedir. Sûrenin en son âyetinde; *وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ* “zulmedenler nasıl bir yıkılışla yıkılacaklarını anlamaları” ele alınır. Şuara sûresindeki bütünlüğe işaret eden **Razi**, sûrenin baştan sonuna kadar büyük bir uyum ve irtibat halinde olduğunu kaydeder ve bu sûrede irtibat vechi tesis etmeye gerek duymaz. O’nun bütünlük açısından sûreye yaklaşımı şöyledir: “Sûrenin başında, Hz. Peygamber’in üzüntüsünü gidermek için o’na teselli verilir. Ayrıca sûrede akli ve mantiki deliller sıralanır, kıssalar konusu işlenir. Daha sonra söz müşriklere yönelir. Onların Hz. peygambere bazen kahin, bazen şair demeleri ele alınır. Kahinlerle ve şairler ile o’nun arasındaki farklılıklar ortaya konulur. Sonra da tehdit ifade eden bu âyetle sûre son bulur.”⁷⁶⁵ **Bika’i** ise sûrenin başında Allah’ın Kitab’ını övmesi, Hz. Peygamber’i teselli etmesi, sonunda ise kafir ve zalimleri korkutması yönüyle irtibat kurmaktadır.⁷⁶⁶

Sabuni’nin sûrenin baş tarafı ve sonu arasındaki münasebeti tesbit ederken Kur’ân’ı gösterdiğini görüyoruz. O şöyle demektedir. “Özellikle sûrenin sonunda yer alan müşriklerin iftiralarını reddetmek ve onların Kur’ân’ın şeytanlar tarafından indirilmesi iddialarını yüzlerine vurmak sûretiyle sûrenin başında anlatılan Kur’ân meselesi arasında tam bir tenasüb vardır.”⁷⁶⁷ Müellif **Rıfat Fevzi** sûrenin hedefini *tevhid ve risalet* olarak belirler ve sûrenin baş tarafı ile sonunun bu hedefe yöneldiğini şöyle açıklar: “Sûrenin hemen başında Hz. Peygamber teselli edilmektedir. Ardından sûrenin baş tarflarında hemen Hz. Musa’nın kıssası anlatılır. Bunun sebebi Hz. Peygamber’in risaletine benzerlik gösterdiği için Musa kıssası özellikle seçilmiştir. Bu iki peygamberin de insanları takva dairesine çağırmaları dikkat çekici bir özelliktir. Öte yandan inkar edenlerin Hz. Peygamber’i yalanlamaları sûrenin hem başında hem de sonunda dile getirilmiştir. Sûrenin baş tarafında Hz. Peygamber teselli edildiği gibi sonunda da teselli edilmiştir.”⁷⁶⁸

13. Neml Sûresi

Mekke’de nazil olmuştur.⁷⁶⁹ Neml sûresinde ele alınan konulara kısaca bakarsak, sûrenin hedefini de belirlemiş oluruz. Sûrenin ana konusu inanç ve akidedir.⁷⁷⁰ Allah Teâlânın yüce kudreti sûrenin tamamında görülmektedir.⁷⁷¹ Yine bu sûrede de kıssalar karşımıza çıkmaktadır. Bu kıssalardan alınacak dersler vardır.⁷⁷² Hz. Musa’nın kıssasından sonra Allah Teâlânın Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman’a ihsan ettiği nimete işaret edilir. Hz. Süleyman’ın değişik yönleri ile karşılaştığı hadiseler insanların nazarına sunulmuştur. O’nun hayvanlarla (karınca ve Hüdühüd kuşu) ile konuşması Allah’ın kudretine delalet etmektedir. Hz. Süleyman ve Belkıs hadisesi sûrede kendisini ağırlıklı olarak

hissettirmektedir. Daha sonra Hz. Salih ve Hz. Lut'un kıssalarından bölümler yer alır.⁷⁷³ Neml sûresinde anlatılan peygamber kıssalarında kıssanın özellikle tevhid'e bakan yönü işlenmektedir.⁷⁷⁴

Sûrenin ilk altı âyeti giriş bölümünü oluşturmaktadır. Çünkü bu âyetlerden sonra sûrede ağırlıklı olarak ele alınan kıssalar konusuna girilmektedir. İlk altı âyette huruf-u mukatta'a, Kitab'ın zikri, mü'minlere müjde ve inanmıyanlara ise korkutma vardır.⁷⁷⁵ 6. âyette Hz. Peygamber'in risaletine işaret edilmekte ve Kur'ân'ın Allah katından kendisine verildiği hatırlatılmaktadır.⁷⁷⁶ Sûrenin genel havasına uygun olarak bu altı âyet netice itibariyle tevhid ve risalet'e bakmaktadır. Sûrenin son kısmı da, (60 ile 93. âyetler de) Kur'ân'ın Allah'ın varlığının isbatı için deliller serdetmiştir.⁷⁷⁷ Ancak son üç âyet ise çok açık olarak tevhid ve risaleti anlatmaktadır. 90. âyette Hz. Peygamber'in Allah'ın kudretini yüceltici ifadeleri, Kur'ân'ı O'nun bir nimeti ve ihsanı olarak kabul etmesi ve yine kendisinin O'nun izniyle insanları inzar etmek üzere gönderildiği hususları yer alır.⁷⁷⁸ Son âyet ise tevhid'e ayrılmıştır; وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ “De ki: ‘Hamd O Allah’a olsun ki size er geç alametlerini gösterecek siz de onları tanıyacaksınız. Senin Rabbin, sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁷⁷⁹ Ayrıca Kur'ân meselesi sûrenin hem başında hem de sonunda ifade edilmiştir. **Razi**, bu âyetin tefsirini yaparken, sûrede görülen bütünlüğü dikkate alarak “Ne latif bir hatime olmuştur!”⁷⁸⁰ demektedir. **Bika’i** ise Kur'ân'ın indirilmesindeki hikmet yönüyle sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurmaktadır.⁷⁸¹ **Hicazi** ise, sûrenin sonunda yer alan Kur'ân'ın zikri için “bu hatime ancak Alim ve Hakim olan Allah tarafından yapılabilirdi”⁷⁸² demektedir.

14. Kasas Sûresi

Bu sûrede; peygamber kavimlerinin helak olmalarına sebep olan hususlar ele alınırken⁷⁸³, sûrenin mekki olması da dikkate alınırsa⁷⁸⁴, iki konu öne çıkıyor: birincisi Hz. Musa'nın Firavun ile olan kıssası⁷⁸⁵, ikincisi de Karun ve İsrailoğulları kıssası.⁷⁸⁶ İkinci hadisede özellikle Karun'un zenginliği üzerinde durulmaktadır.⁷⁸⁷ Çünkü O'nun sadece hazinelerinin anahtarı taşınamayacak ağırlıktadır. Karun'un bu kadar çok malı ve hazinesi ile gururlandığı ve saltanatının yıkılamıyacağını zannetmesi karşısında Allah Teâlâ'nın kudret ve kuvvetinin yüceliği anlatılmıştır. Çünkü Allah onu, da malını ve saltanatını da yerin dibine geçirmiştir.⁷⁸⁸ Görüldüğü üzere kıssalar risalet'e, mal, mülk ve saltanat ise *tevhid*'e işaret etmektedir.⁷⁸⁹ **Bika’i**, sûrenin hedefini *tevhid* ve *risalet* olarak belirler.⁷⁹⁰ **Hicazi** ise sûrenin hedefi hakkında, “*tevhide isbat içi maddi delillerin tatbiki yapılırken, Hz. Peygamber'in de sıdk ve doğruluğu anlatılır.*”⁷⁹¹ demektedir. Ayrıca **Saidi'nin**, sûrenin hedefi konusundaki “Kur'ân'ın şanını vurgulamaktadır”⁷⁹² tesbiti yine *tevhid* ve *risaleti* hatırlatmaktadır. Buna göre sûrenin baş tarafına bakalım:

Sûrenin hemen başında Hz. Musa'nın kıssasına girilmektedir.⁷⁹³ Karun'un da Hz. Musa'nın kavminden olduğunu hatırlatalım. Karun ve Firavun, Allah Teâlâ karşısında mal ve saltanatın kendilerini koruyacağını sanan iki örnektir. Bunun için konuya hemen girilmektedir. تَنَلُوا عَلَیْكَ نَبَأٌ “Musa'nın ve Firavun'un olayını sana olduğu gibi anlatacağız.” Denilmektedir. Dikkat edilirse burada Hz. Peygamber'e hitab edilerek söze başlanmaktadır. Sûrenin son âyetinde de aynı durum söz konusudur.⁷⁹⁴ Hitab yine Hz. Peygamber'edir.⁷⁹⁵

وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ ⁷⁹⁶ “Sen insanları Rabbine ibadet etmeye davet et ve sakın müşriklerden olma!” âyeti ile وَجْهَهُ لَهُ ⁷⁹⁶ “Allah ile beraber başka hiçbir ilaha yalvarma! Ondan başka ilah yoktur. O'nun vechi(zatı) hariç, her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve hepiniz O'nun huzuruna götürüleceksiniz.”⁷⁹⁷ âyeti, sûre de anlatılan bu çok önemli hadiseyi kısa ve net bir biçimde hülâsa etmektedir. Sûrenin baş tarafına bakıldığında sûrenin nasıl başladığı, Hz. Musa'nın durumu, ona yapılan yardım ve O'nun: فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِّلْمُجْرِمِينَ “Mücrimlere yardımcı olmayacağım” sözü, ve vatanından çıkarılması görülecektir. Aynı şekilde sûrenin son tarafına bakıldığında ise bu defa Hz. Peygamber'in durumu ve ona hitaben: فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِّلْكَافِرِينَ “Öyleyse sakın inkarcılara yardımcı olma” sözü, Mekke'den çıkarılması ile tekrar oraya döndürüleceği yönündeki teselli⁷⁹⁸ sûrenin baş tarafı ile büyük bir uyum göstermektedir.⁷⁹⁹ **Bika'i**, bu konuda “sûrenin baş tarafı ile sonu arasında icmal-tafsil yönünden çok açık bir münasebet vardır” demektedir.⁸⁰⁰

15. Ankebut Sûresi

Ankebut sûresi üç bölümde ele alınabilir.⁸⁰¹ Birinci bölümde(1-13. âyetler arasında) mü'minler, münafıklar ve kafirlerin akibeti üzerinde duruluyor. İkinci bölüm olan 14-45. âyetler arasında peygamber kıssaları anlatılıyor. Üçüncü bölümde ise ağırlıklı olarak ehl-i kitabla mücadele ederken güzel bir üslub benimsenmesi tavsiye ediliyor.⁸⁰² **Bika'i** sûrenin maksadı bölümünde “emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker” demektedir.⁸⁰³ Müfessir **Reşid Rıza'nın** sûrenin hedefini tesbit ederken; “Bu sûre de nübüvveti ve kitabı isbat vardır”⁸⁰⁴ ifadesi ve aynı şekilde müfessir **Alusi'nin** “Bu sûre, mü'minleri teselli etmektedir”⁸⁰⁵ yaklaşımı ve **Ferahi'nin** “mü'minlere kurtuluş ve zafer müjdesi”⁸⁰⁶ doğrudur. **Said Havva** “sûre başından sonuna kadar büyük bir tenasüb içinde tevhid ve risalet konusunu ele almaktadır.” demektedir.⁸⁰⁷ **Hicazi** ise sûrenin hedefi hakkında; “İman hakikatinin açıklanması ve mü'minlerin karşılaştıkları zorluklar ve onları manevi olarak takviye etmek için seçilen peygamber kıssaları.”⁸⁰⁸ demektedir. **Sabuni**, sûrenin hedefini “tevhid, risalet ve ahiret” olarak tesbit eder.⁸⁰⁹ Ayrıca müfessir **Nahcevani'de** bu sûrenin tefsirinde “Fatihatü Sûret-i Ankebut” başlığı altında sûrenin hedefini *tevhid* ve *risalet* olarak belirtir.⁸¹⁰

Şimdi Ankebut sûresinin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebeti *tevhid* ve *risalet* açısından ele

alalım: Sûrenin ilk sekiz âyeti mü'minlerin teselli edilmesi hakkındadır.⁸¹¹ Burada anlatılan şey sadece Hz. Peygamber dönemine münhasır değildir. الَّذِينَ مِنَ قَبْلِهِمْ “Kendilerinden önce”⁸¹² ifadesi ile yeryüzünde risalet kanununun aynı şartlarda cereyan ettiğine işaret edilmektedir. Bu âyetlerde ifade edilmek istenen husus; Allah Teâlâ'nın inananları büyük imtihanlardan ve sıkıntılardan geçirdiği ve böylece “gerçek inananlar”⁸¹³ ile “yalancıların”⁸¹⁴ kim olduğunu ortaya çıkarmak istemesidir. Sûrenin baş tarafında risaletin anlatımına denk bir üslub içerisinde sûrenin sonunda da aynı konuya yer verilmiştir. 65. âyette Hz. Nuh'un kıssasına yer verilmiş ve O'nunla Hz. Peygamber dönemi arasında risaletin ortak özellik taşıdığı vurgulanmak istenmiştir. 69. âyet sûrenin son âyetidir.⁸¹⁵ Bu âyet sûrenin baş tarafında anlatılan tevhid-risalet bütünlüğüne tam bir uyum göstermektedir.⁸¹⁶ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَأَنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ “Bizim uğrumuzda gayret gösterip mücahede edenlere elbette muvaffakiyet yollarımızı gösteririz. Muhakkak ki Allah iyi davrananlarla beraberdir.”⁸¹⁷ **Bika’i**, “Sûrenin baş tarafında eza ve cefa çekmek sûretiyle mücahede edenler övülmüş, sonunda ise buna mütenasib en uygun bir ifade ile Allah yolunda mücahede edenler anlatılmıştır.”⁸¹⁸ demektedir.

16. Rum Sûresi

Rum sûresi Mekke’de nazil olmuştur.⁸¹⁹ **Bika’i**’ye göre sûrenin hedefinde tevhid ön plana çıkmaktadır.⁸²⁰ İki bölümden oluşmaktadır.⁸²¹ Birinci bölümde; “Mü'minlerin zaferiyle, göklerin ve yerin ana kaynağını meydana getiren hak arasında ilgi kurularak dünya ve ahiret meseleleri birbirine bağlanıyor.⁸²² Gönüller geçmiş asırlardaki iman ehli ile Allah Teâlâ'nın kanunlarına yönlendiriliyor. Ölümünden sonra diriliş ve hayat konusu mukayese yapılıyor. Bu münasebetle mü'minlerin ve kafirlerin başına gelenler açıklanıyor. Bu gezintiden sonra kainata dönülüyor, yeryüzündeki Allah'ın delillerine ve bu delillerin ifade ettiği manalara geçiliyor. İnsanlara kendi nefislerinden ve elleri altında bulunanlardan örnekler sunularak şirk düşüncesinin yanlışlığını, bilgi ve gerçeğe dayanmayan heveslere isnad ettiğini belirtiyor. Yine bu bölümde Hz. Peygamber bir tek yola gitmekle emrolunuyor. Bu yolun Allah'ın yolu olarak, açık, dürüst ve sağlam fitrat yolu olduğu zikrediliyor.

İkinci bölümde ise insanların tabiatındaki değişimleri gösteriliyor ve hayatın arzu ve heveslere göre yön değiştirmeyen sabit ölçülerle bağlı bulunmadıkça hiçbir düşünceye dayanamayacağı belirtiliyor. İnsanların sıkıntı ve bolluk anlarındaki halleri tasvir ediliyor. Rızıklarının daraltılıp genişletilmesi hali anlatılıyor. İnfak bahsinden sonra söz, şirk koşulan şeylere geliyor. Bu arada karalarda ve denizlerde bozulmanın belirmesiyle insanların hareketleri ve kazançları arasında ilgi kuruluyor ve onlar yeryüzünde gezmeye daha önceki müşriklerin akibetini görmeye davet olunuyor. Burada hitab Hz. peygamber’e yönelerek herkesin kazandığı ve ceza göreceği gün gelip çatmadan önce, fitratın dini istikametinde yürümek tavsiye olunuyor. Bunu takiben insan Allah'ın âyetlerini seyre davet ediliyor. Asıl hidayetin Allah Teâlâ'dan olduğu, Hz. Peygamber'in tebliğden başka

elinden bir şey gelmediği, O'nun körleri doğru yola sevkedemeyeceği, sağrıları işittiremeyeceği belirtiliyor.

Burada görüldüğü gibi sûrenin her iki bölümünde anlatılan konuların ve âyetlerin seyrinin genel çerçevesini tevhid ve risalet oluşturmaktadır. Şimdi bu duruma göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet cihetine bakabiliriz: Sûrenin baş tarafında Kur'ân'ın hayret uyandıran bir haberi hakkındadır.⁸²³, Rumların mağlubiyetinden, fakat onların en kısa zamanda tekrar galib geleceklerinden bahsediyor. Bu haber gaybe ait bir hadisedir.⁸²⁴ Gaybı ise ancak Allah bilir. Bu galibiyet ve zaferin Allah Teâlâ'nın yardımı ile olacağından haber veriliyor.⁸²⁵ Bizanslılar ile İranlılar arasındaki bu savaş Hz. Peygamber döneminde cereyan ettiğinden özel bir hususiyet arz etmektedir.⁸²⁶ Ancak ilk beş âyette bu hususiyeti ifade eden belirgin bir delil de yoktur. Dolayısıyla bu konu *tevhid-risalet* mücadelesinin her devir ve döneme uygulanabilirliğini göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ 5. âyette geçtiği gibi يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ “Yardımlını dilediğine” vermektedir.⁸²⁷ Ayrıca yine en olumsuz şartlarda bile Allah inananları galib getirmeye muktedirdir وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ “Çünkü O, “Aziz ve Rahimdir”⁸²⁸

Sûrenin baş tarafında anlatılan gaybe dair bir hadise sonunda bir kez daha hatırlatılmak sûretiyle sûrenin başı ile sonu arasında yakın bir tenasüb kuruluyor. Baş tarafda Rumların yakın bir zamanda galib gelecekleri anlatılmıştı. Sûrenin sonunda ise Hz. Peygamber'e sabretmesi, Allah'ın va'dinin gerçek olduğu bir kez daha zikrediliyor. Ayrıca 60. âyette geçen الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ - kesin olarak inanmıyanlar” ifadesi ile Allah Teâlâ'nın bir kaç sene zarfında olacağını haber verdiği bir konuda Hz. Peygamber'in ve inananların buna kesin inanmaları emrediliyor.⁸²⁹ **Bika'i** Allah'ın vaadi yönünden başı ile sonu arasında irtibat kurmaktadır.⁸³⁰ **Said Havva**, sûrenin sonunda yer alan, فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ “Allah'ın va'dinden dönmeyeceği” hususu ile sûrenin baş tarafında anlatılan gaybe ait bir hadisede Rumların tekrar galib gelmesi meselesi arasında yakın bir münasebet olduğu görüşünü dile getirir.⁸³¹

17. Saad Sûresi

Sûrenin ele aldığı konulara genel açıdan bakmadan önce; **Rıfat Fevzi'nin** bu sûrenin başı ile sonu arasındaki tesbitini buraya almak istiyoruz. **Fevzi'**ye göre⁸³² sûrenin ana hedefi; “Hz. Peygamber'i teselli etmek ve Allah Teâlâ'nın rahmetinin geniş ve sonsuz olduğunu izah etmektir. Bunun içindir ki sûre; Hz. Peygamber'e kavmini aydınlatmak üzere Allah tarafından indirilen, hikmetli kitabın zikri ile başlamış ve yine Kur'ân'ın anlatıldığı âyetlerle sona ermiştir.” **Hicazi**, ise “Müşriklerle münakaşa edilmekte, onların inançları reddedilmektedir. Ayrıca sûrede bu hususu destekleyen Hz. Dâvûd, Eyyub ve Süleyman kıssaları zikredilmektedir.⁸³³ Sûreye genel olarak bakmadan önce Mekke'de nazıl olduğunu ifade edelim.⁸³⁴ Sûrede ele alınan konular genel çerçevesi ile; “Kafirlerin Hz. Peygamber'in risaletine şaşkırmaları, yine inkar edenlerin O'na iftira atmaları, Allah Teâlâ'nın

semanın ve yeryüzünün maliki olduğu hususları kaza gününün ahvalinin ortaya çıkması, Hz. Dâvûd, Süleyman, Eyyüb ve İbrahim gibi peygamberlerin kıssaları⁸³⁵, cennettekilerin ahvalinin anlatılması, bedbaht kimselerin cehennemdeki acizlikleri, Şeytan'ın, Hz. Adem ve Havva'nın hikayesi ve kafirlerin yalanlaması”⁸³⁶ gibi konulardır. Çok açık olarak görüldüğü gibi sûrede anlatılanların temeli Tevhid ve Risalet konusu etrafındadır.⁸³⁷ Şimdi buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete bakalım:

Sûrenin baş tarafında öğüt veren Kur'ân üzerine yemin ediliyor.⁸³⁸ Ardından inkar edenlerin durumları ele alınıyor. Ancak bu ele alış risalet açınsındandır.⁸³⁹ Çünkü inkar edenlerin inkarı peygamberlerin vazifesine bir baş kaldırıştır. Peygamberlerine “yalancı” ve “sihirbaz” demeleri bunu göstermektedir. İnkâr edenlerin bu tutumu anlatılırken yine 3. âyette geçen *كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ* “Onlardan önce nice nesilleri yok ettik!”⁸⁴⁰ ifadesi ile çok açık bir biçimde tevhid’e işaret edilmektedir. Aynı şekilde 4. ve 5. âyetlerde inkarcıların ağızından risalet ve tevhid birlikte ifade edilmektedir. *وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا...kafirler: ‘Bu bir sihirbaz, bir yalancı! İşte tutmuş bunca ilahı bir tek ilah yapmış! Bu gerçekten şaşılacak, çok tuhaf bir şey!’ dediler.”*⁸⁴¹ âyeti bunu göstermektedir. Ayrıca sûrenin baş tarafında giriş kısmından sonra şu âyet gelir; *وَإِصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَادْخُرْ عَبْدًا دَاوُدَ*. Sonra peygambere bir kısım dersler talim eder. Bu dersler yine peygamberler ile ilgilidir. *وَادْخُرْ أَسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ*, *وَادْخُرْ عَبْدًا أَيُّوبَ* ve yine *وَادْخُرْ عَبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَاسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ*⁸⁴² ifadeleriyle sûrede ki tevhid-risalet bütünlüğü açığa çıkar.⁸⁴²

Sûrenin sonunda ifade üslubu kesinliğe bürünerek tevhid ve risaleti özetler mahiyette sona ermektedir *قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ* “De ki; Ben irşad ve risalet hizmetinden dolayı sizden bir ücret istemiyorum ve ben size kendiliğinden bir iddia içinde bulunan biri de değilim!”⁸⁴³ Bu âyetteki hitab doğrudan Hz. Peygamber’edir.⁸⁴⁴ Ancak Kur’ân-ı Kerim’in üslubu içerisinde meseleye bakacak olursak bu ifade risaletin temsilcisi tüm peygamberlerin ortak sözüdür. Dolayısıyla sûrenin son tarafında büyük bir ahenk ve uyum görülmektedir. Ayrıca yine Sa’d sûresinin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete uygun olarak sûrenin baş tarafında Kur’ân-ı Kerim’in zikri ile başlamış sonunda yine aynı şekilde O’nun zikri ile nihayete ermiştir. Buradaki dikkat çekici bir başka nokta da, Kur’ân’ın sıfatı, “Öğüt veren kitab” olarak her iki tarafta da aynıdır. Tek fark, başlangıçta yemin edilmiş, sonunda ise “Alemler için öğüt “ olduğu ifade edilmiştir.⁸⁴⁵ **Razi**, sûrenin sonu için “çok latif bitmiştir”⁸⁴⁶ demektedir. **Bika’i** de **Razi** gibi sûrenin başı ile sonu birbiri ile irtibatlıdır demektedir ancak bir izahatta bulunmamaktadır.⁸⁴⁷

18. Şura Sûresi

Şura sûresi mekkidir⁸⁴⁸ ve iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm (1-23. âyetler) genel olarak risaletin hedefinin tek olduğu hususunu ele almaktadır. Bu arada mü’minlerin risalet içindeki konumuna temas ediliyor.⁸⁴⁹ İkinci bölüm ise (25-53. âyetler) Müslüman topluluğun

sıfatlarından ve bu doğrultudaki tevhid delillerinden bahsediyor.⁸⁵⁰ **Bika’i** sûrenin ana maksadı “iman’dır” demektir.⁸⁵¹ **Said Havva** sûrenin bütününde işlenen temel konu hakkında; “*Hepiniz Allah’ın kullarısınız. İşte benim doğru yolum. O’na uyun!*”⁸⁵² demektir. Sûrenin hedefinin risalet ve tevhid olduğunun tesbitinden⁸⁵³ sonra şimdi baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet yönüne bakalım;

Sûrenin baş tarafı mukatta’a harflerinden sonra risalet konusuna intikal eder; كَذَلِكَ يُوحَىٰ إِلَيْكَ “(O üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibi) aziz ve hakim olan Allah, böylece sana da, senden önceki resullere de buyruklarını vahyeder” demek sûretiyle vahiy kaynağının birliğine işaret ediyor.⁸⁵⁴ Önceki ve sonraki nesillerde “Risalet” kanununda değişiklik söz konusu değildir. Durum beşer tarihinde hep aynıdır. 4. âyet ise tevhidi anlatmaktadır. لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ “Göklerde ve yerde ne varsa O’nundur. O, yüceler yücesidir, pek büyüktür.” Çok açık ve net ifadelerle sûrenin başında risalet ve tevhid konusuyla giriş yapılmıştır. Sûrenin sonunda da aynı konu açık bir biçimde hülasa edilmektedir. 52. âyette Hz. Peygamber’e hitaben: وَإِذْ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرًا “İşte böylece sana da emrimizden bir ruh vahyettik”⁸⁵⁵ buyurulmaktadır.⁸⁵⁶ Bu ifade Kur’ân’da gönderilen peygamberler için sık sık zikredilmektedir. Müfessirler bu Ruh’un Cebrail olduğu görüşündedirler.⁸⁵⁷ Bu âyetin sonundaki ifade risalete işaret etmektedir. Yine muhatab Hz. Peygamber’dir, ancak anlatılan konu risaletin sahasına girmektedir. Çünkü bütün peygamberler “Doğru yola çağırırlar.”⁸⁵⁸ Sonda yer alan şu iki âyet ise tevhidi anlatır; وَلَكِن جَعَلْنَاهُ نُورًا نَّهْدِي بِهِ مَن نَّشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا “Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimize doğru yolu gösteren bir nur kıldık.”⁸⁵⁹ Sûrenin son âyeti tevhid hakikatini en geniş manasıyla hülasa etmektedir; صِرَاطَ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ “(Sen) göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi olan Allah’ın yolunu gösterirsin. İyi bilin ki bütün işler eninde sonunda Allah’a döner, kararlar O’ndan çıkar.”⁸⁶⁰ Müfessir **Bika’i**, “sûrenin başı ile sonu birbiri ile irtibatlıdır” demekte ancak bir izahatta bulunmamaktadır.⁸⁶¹ **Hicazi** “sûrenin baş tarafı ile sonu arasında büyük bir uyum vardır” demektir. O, irtibatı tesis ederken şöyle der: “Söze vahy ve Kur’ân ile başlar. Yine son tarafta konu vahiy ile son bulur. Buradaki vahiy peygamberlere gelen vahiydir. Hususilik yoktur.”⁸⁶² **Sabuni de**, “sûrenin baş tarafında ve sonunda da Kur’ân’ın doğruluğu ve vahy’in isbatı yapılmıştır.”⁸⁶³ demektir.

19. Fetih Sûresi

Fetih sûresi medeni olma özelliği ile⁸⁶⁴; “Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’e olan zafer ihsanı ve mağfireti, mü’minlere sekine indirilmesi, münafıklara şiddetli bir azabın verilmesi. Hz. Peygamber’e övgü, ağaç altında biat edilmesi, münafıkların kayıp içerisinde oldukları, Sahabenin hayırla anılması,

H. Peygamber'in rüyasının doğruluğu, yine sahabe ve H. Peygamber'in birlikte anlatımı⁸⁶⁵ ele alınmaktadır. Görüldüğü üzere sûrenin ana eksenini H. Peygamber ve sahabiler oluşturmaktadır⁸⁶⁶. Sûrenin baş tarafı, doğrudan Peygamberimiz'e verilen müjdeye ayrılmıştır. Sûrenin ilk dört âyeti boyunca H. Peygamber'e verilen fetih, müjde ve mağfiret konularında hep Allah'ın ihsanı söz konusu edilmiştir.⁸⁶⁷ Her defasında verilen müjde ile birlikte Allah Teâlâ kendisini isim ya da zamirle ifade etmektedir. “*Biz sana aşikar bir fetih ve zafer ihsan ettik.*”⁸⁶⁸ وَمَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيَتِمَّ نِعْمَتُهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا “*Bu da Allah'ın senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlaması, sana yaptığı ihsan ve in'amı tamamlaması, seni dosdoğru yola hidayet etmesi.*”⁸⁶⁹, هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ “*Ve (O) sana şanlı ve şerefli bir zafer vermesi içindir.*”⁸⁷⁰ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ “*Mü'minlerin yakınlerini iyice artırsınlar diye müminlerin kalplerine sekine indiren O'dur.*”⁸⁷¹ Söz konusu bu âyetlerde görüldüğü gibi “Biz”, “Allah” ve “O” ifadeleri “Resul”e verilen nimeti hatırlatmak içindir. Ancak tevhide açıktan işaret eden âyet bu âyetlerden sonra gelmektedir; وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا “*Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, Alim ve Hakim olandır.*”⁸⁷² Sûrenin sonunda H. Peygamber ve onun sahabileri övülmektedir.⁸⁷³ Peygamber ve sahabilerinin durumu ise kafirleri öfkeliendirmektedir. Bu durum, Allah'ın kanunu olarak görülmektedir. وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ أَجْرًا عَظِيمًا “*Allah, onlar gibi iman edip makbul ve güzel işler yapanlara bir mağfiret ve büyük bir mükafat hazırlamıştır.*” Sûrenin başında olduğu gibi sonunda da tevhid-risalet bütünlüğü görülmektedir. Sûrenin başında ele alınan Hudeybiye sulhu ile sonda anlatılan akibetin H. Peygamber ve mü'minler için olması meselesini irtibatlandırmak mümkündür.⁸⁷⁴

20. Necm Sûresi

Necm sûresi Mekke'de nazil olmuştur.⁸⁷⁵ Sûreyi dört bölüme ayıran **Şehhate**'ye göre konular şöyle ele alınmıştır: “Sûrenin birinci bölümü (1-18. âyetler) H. Peygamber'in önemine işaret etmektedir. İkinci bölümde (19-28. âyetler) müşriklerin putları (Lat, Menat, Uzza gibi) ve onların bir kısım iddiaları yer almaktadır. Üçüncü bölümde; (29-32. âyetler) H. Peygamber'e hitaben yoldan çıkan kimselerden yüz çevirmesi emredilir. Dördüncü bölümde ise kısa kısa peygamber kıssaları ile tevhid hakikatine işaret edilmektedir.”⁸⁷⁶ **Firuzabadi'nin** hedef tesbiti konusunda aynı ifadeleri kullandığını görüyoruz.⁸⁷⁷ **Ferahi** ise sûrenin genel konusunu “*Kur'ân'la öğüt verme*” olarak tesbit etmektedir.⁸⁷⁸ Bu tesbitin hem tevhid'e hem de risalet'e bakan yönleri vardır. Hicazi ise sûrenin hedefi “*tevhid*”⁸⁷⁹ demektir.

Görüldüğü gibi Necm sûresinin baş tarafında ağırlıklı olarak H. Peygamber ve risalet konusu üzerinde durulmuş,⁸⁸⁰ son tarafında ise tevhid meselesi işlenmiştir. Sûrenin başında ilk 18 âyet boyunca H. Peygamber anlatılır. Burada H. Peygamber anlatılırken özellikle إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى

“O’nun konuşması ancak kendisine vahyedilen bir vahiy iledir.”⁸⁸¹ âyeti ile مَا إِلَىٰ عَبْدِهِ مَأْ أَوْحَىٰ لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ “O da kuluna vahyetmek istediği her şeyi vahyetti.”⁸⁸² Ve “Vallahi gördü, hem de Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü!”⁸⁸³ âyetlerinde risaletin tevhid konusuna bakan yönlerine işaret edilmektedir. Sûrenin sonunda ağırlıklı olarak tevhid konusu işlenmektedir. Bununla beraber özellikle 56. âyette risalet konusuna da genel bir temas söz konusu olmuştur. “İşte bu peygamber de, önceki rehberlerden ve uyarılardan biridir.”⁸⁸⁴ Sûrenin sonunda tevhid’e dair işaretler boldur: لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ “(kıyamet) gelmeden, ne zaman olacağını bildirecek, geldiğinde de onu kaldıracak Allah’tan başka kimse yoktur.”⁸⁸⁵ Ve فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا “Haydi artık secdeye varın, Allah’a ibadet ediniz!”⁸⁸⁶

21. Tahrir Sûresi

Bu sûre ile ilgili olarak genel bir çerçeve çizen **Seyyid Kutub** şöyle demektedir: “Bu sûrede bahis konusu edilen, peygamberin iki hanımının tevbe davet edilmesidir. Sûre tamamen bir tevbe davetini irad etmekte ve aile sahiplerinin ailelerini evlerinin içinde terbiye etmeye çağırmaktadır. Böylece hem kendilerini hem de çocuklarını ateşten korumalarını istemektedir. Nuh ve Lut peygamberlerin hanımlarını anlatmakta iman örneği olarak da Firavun’un karısını söz konusu etmekte, temizlenen ve ilahi ruhun üflenmesine hazır olan ve Rabbinin kelimelerini tasdik edip O’na boyun eğenler arasına giren İmran kızı Meryem’den bahsetmektedir.”⁸⁸⁷ Sûre genelinde anlatılan risalet konusu tevhide bağlı olarak ele alınmaktadır.⁸⁸⁸ Tahrir sûresi Medine de nazil olmuştur.⁸⁸⁹ Sûre, Hz. Peygamber’in hanımları ile ilgili doğrudan şahsını ilgilendiren bir meseleyle başlamıştır.⁸⁹⁰ Medine’de nazil olan⁸⁹¹ sûre, Hz. Peygamber ile hanımları arasında geçen bir meseleden dolayı nazil olmuştur.⁸⁹² Nüzul sebebi konusu tefsir kitaplarında uzun uzadıya anlatılmıştır. Konumuzla fazla ilgisi olmadığından bunun üzerinde durmuyoruz. “Ya Muhammed!” nidası gibi, onun ismi ve lakabı ile değil de saygı ve ihtiram ifade eden “Ey Nebi!” diye başlaması⁸⁹³ konunun risalet’e bakan yönüyle ilgilidir. Ayrıca Tahrir sûresi Medine’de nazil olmuştur. Bu yönüyle değişik hükümler içermektedir.⁸⁹⁴ Bu hükümlerin ise tevhid ile doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Ancak burada farklı bir durum söz konusudur. Hüküm doğrudan risaleti ilgilendirmektedir: لِمَ تَحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ “... Allah’ın sana helal kıldığı şeyi niçin nefsine adeta haram kılıyor, kendini onlardan mahrum bırakıyorsun?”⁸⁹⁵

Sûrenin son kımında Allah Teâlâ iki kadını misal vermektedir; bunlar Firavun’un hanımı ile Hz. Meryem’dir. Bu iki misal, çok anlamlıdır.⁸⁹⁶ Çünkü bu iki misalin hem risalet konusuna hem de tevhide bakan yönleri vardır. Risalet’e bakan yönünde; her iki kadının da peygamber annesi olmasıdır.⁸⁹⁷ Firavun’un karısı Hz. Musa’ya annelik yapmıştır. Hz. Meryem ise risaletin kadınlarla ilgili yönünü temsil etmesi ve Hz. İsa’nın annesi olması bakımından dikkat çekici bir örnektir.

Konunun *tevhide* bakan yönünde ise her iki kadında da Allah'ın lütuf ve ihsanının görülmesidir.⁸⁹⁸ Bika'i sonu ile başı arasında farklı bir irtibat tesis eder. O şöyle der; “*Sûrenin sonunda anlatılan iki kadın (Firavun'un sarayındaki mü'min kadın ile Hz. Meryem) cennette Hz. Peygamber'in hanımı olacaklardır. Dolayısıyla sûrenin sonunda anlatılan bu iki hanımın durumu ile baş tarafta anlatılan hanımları konusunun, sûrenin başı ve sonunda yer alması sebebiyle büyük bir benzerlik göstermektedir.*”⁸⁹⁹ **Hicazi**, Tahrim sûresinin sonu hakkında, “*kadınlık meselesine hitab eden en güzel hatime ile son bulmuştur.*”⁹⁰⁰ demektedir. Müellif **Sabuni**, sûrenin sonunda ele alınan bu iki misali sûrenin başı yerine, bütünü ile irtibatlandırmaktadır.”⁹⁰¹

22. Kalem Sûresi

Mekki olan⁹⁰² sûrenin hedefi tevhid ve risalettir.⁹⁰³ **Mustafa Müslim**, sûrenin temel hedefi hakkında; “*Hiz. Peygamber'in şahsını savunmak ve inanmayanları ona sataşmaktan ve ona asılsız iftira atmaktan sakındırmaktır.*” demektedir.⁹⁰⁴ Özellikle risalet konusunda sûrenin baş tarafı ile sonu arasında tam bir tenasüb görülmektedir. Bu tenasüb'ün Hz. Peygamber'in risaleti konusuna bağlayan **Seyyid Kutub** bu hususta şöyle demektedir: “Sûrenin hemen başında ifade edilen مَا أَنتَ إِلَّا نَجَسٌ “*Sen rabbinin nimeti sayesinde bir mecnun değilsin*”⁹⁰⁵ âyeti ile reddedilen deliliğin Hz. Peygamber'le ilgisi yoktur. Zira doğrudan doğruya bu korkunun söz konusu edilen şekilde varit olmadığı konusunda kesin rivayetler vardır. Ayrıca sûrenin üslubunda görülen ahenk, sûrenin başında ve sonunda açıkca müşahede edilmektedir. Sûrenin son âyetinde; وَيَقُولُونَ إِنَّا لَهُ وَمَا لَهُمْ فِي شَيْءٍ مِنْ حَقِّهِ “*O, mutlaka bir delidir, diyorlardı*”⁹⁰⁶ ifadesi tam bir tenasüb örneği sergilemektedir.”⁹⁰⁷ Sûrenin baş tarafı ile sonu arasında görülen bu münasebet yönüne **Razi** başta olmak üzere, **Bika'i**, **Suyuti**, **Ebû Zeyd**, **Hicazi**, **Said Havva** ve **Sabuni** de temas etmişlerdir.⁹⁰⁸

23. Nuh Sûresi

Mekke'de nazil olan⁹⁰⁹ Nuh sûresi, geniş olarak Hz. Nuh'un kıssasını, başlangıcından tufan hadisesi'nin sonuna kadar ele almaktadır.⁹¹⁰ Sûrede Allah Teâlâ'nın kendi yolundan dönenlere karşı kanununun açıklanması, peygamberlerin akıbetleri ve mücrimlerin başlarına gelenler anlatılmaktadır.⁹¹¹ Dolayısıyla sûrenin hedefi *tevhid* ve *risalet* olarak kendini göstermektedir. Sûrenin baş tarafında Hz. Nuh'un peygamberliği ve kavmine karşı risalet görevini yerine getirmesi anlatılmaktadır.⁹¹² Yine baş tarafta Allah'a kulluk etmenin ve O'na itaat etmenin lüzumu üzerinde durulmaktadır. Sûrenin sonunda Hz. Nuh'un diliyle Allah anlatılmakta, böylece sûrenin başı ile sonu risalet ve tevhid konusunda bir bütünlük arz etmektedir.⁹¹³ **Bika'i** inzar ve irşad yönüyle sûrenin başı ile sonu arasında irtibat kurar.⁹¹⁴

24. Cin Sûresi

Cinn sûresi mekkidir.⁹¹⁵ Sûrenin baş tarafında Hz. Peygamber'in muhatab olarak seçildiği görülmektedir.⁹¹⁶ Ayrıca yine ilk âyette “*Kur'ân*”ın cinler tarafından dinlenildiği anlatılmaktadır.⁹¹⁷ Daha önce geçtiği gibi kitab *risalete* delalet etmektedir. Kur'ân'ın sıfatı zikrediler: *يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ* “Biz gerçekten, doğru yola ileten ve harikulade bir Kur'ân dinledik.” Öte yandan bu âyeti takiben cinlerin ağzından Allah'ın ortağı olmadığı hususu ifade edilmektedir ki bu da tevhide işarettir.⁹¹⁸ Sûrenin sonunda da *tevhid* ve *risalet* büyük bir bütünlük oluşturmaktadır: *فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا. لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا* “Rablerinin emirlerini tebliğ etmelerini ve bundan haberdar olmak için her peygamberin önünden ve ardından gözcüler salar; onların yaptıklarını ilmiyle kuşatır ve her şeyi bir bir sayar.”⁹¹⁹ Cinn sûresini hedefi tevhid olan sûreler kapsamında değerlendirmek de mümkündür. Buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet şöyle olurdu; Sûrenin baş tarafında gayb'a ait bir mesele olan Cinn'lerin Kur'ân'ı dinlemeleri ele alınmıştır. Sonunda yer alan 26. âyette ise şöyle buyrulmaktadır:⁹²⁰ *عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهَرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا* “Görünmeyeni bilen Allah, gayba kimseyi muttali kılmaz” **Bika**'i sûrenin baş tarafı ile sonu arasında icmal- tafsil yönünden münasebet kurar.⁹²¹

25. Müzzemmil ve Müddessir Sûreleri

Bu iki sûre birbirine çok benzediği için bunların ikisini bir arada sunmayı uygun bulduk. Her iki sûrenin de hedefi risalet ve tevhiddir.⁹²² Çünkü burada söz konusu olan risalet görevinin ilk safhasıdır.⁹²³ Önce, Müzzemmil sûresine bakalım; “*Ey örtünüp bürünen!.., Kalk ve namaz kıl!.., Kur'ân oku!.., Rabbinin adını an!.., O'na yönel!.., Sabret!.., Onların yanından güzellikle ayrıl!.., Onları bana bırak!..*”⁹²⁴ Görüldüğü gibi ilk on âyette hep emir kipi kullanılmıştır. Aynı durum Müddessir sûresi için de geçerlidir; “*Ey örtüsüne bürünen!.., Kalk ve korkut!.., Rabbinin yücelt!.., Elbiseni temizle!.., Kötü şeyleri terket!.., Yaptığın iyiliği başa kakma!.., Sabret!.., O kimeseyi bana bırak!..*”⁹²⁵ Burada gerek Müzzemmil gerekse Müddessir sûrelerindeki üslub birliği açıkça görülmektedir. Her iki sûrede de Allah Teâlâ peygamberi ile bizzat konuşmaktadır. Her iki sûrenin sonunda da tevhid anlatılır. Bu yönüyle baş tarafı ağırlıklı olarak risalete ayrılmışken, sonunun tevhide ayrılmış olması ikisi arasındaki benzerliği ortaya koymaktadır.⁹²⁶ Müzzemmil sûresinin sonunda namaz kılan, zekat veren, Allah'a istiğfarda bulunan mü'minler anlatılarak sona ererken; Müddessir sûresinin sonunda ise Kur'ân'ın bir öğüt kitabı olması Allah Teâlâ'nın ihsanı olarak sunulmaktadır. Ayrıca yine Müddessir sûresinin son ifadesinde mü'minleri bağışlamanın Allah'a ait olduğu tekrar edilmektedir. **Bika**'i, Müddessir için, sûrenin başında “*beşaret*” sonunda ise “*inzar* (*nezaret*)”⁹²⁷ vardır. Müzzemmil için ise, sûrenin hem başında hemde sonunda “*korkutma ve inzar vardır*” demektedir.⁹²⁸

3. Hedefi İnzar ve Ahiret Olan Sûreler

Kur'ân-ı Kerim'in ana maksatlarından biri de “*Kıyamet ve ahirettir.*”⁹²⁹ Bu bölümde Ahiret derken biz onu genel anlamda kullandık. Ahiret ile; kıyamet hengamesi, tekrar dirilme (ba's), cennet, cehennem ve kısaca “Dünya hayatı”nın dışındaki ve ölüm sonrasına ait her şeyi kastediyoruz. Hedefi “*inzar*” ve “*ahiret*” olan sûrelerde dikkat çeken husus bu sûrelerin (Muhammed ve Münafikun sûreleri hariç) Mekke'de nazil oluşudur. Mekki sûrelerin genel hususiyetleri dikkate alındığında bu konu daha iyi anlaşılacaktır. Medeni sûreler içinde üslubu mekki sûrelere benzeyen sadece Muhammed ve Münafikun sûreleridir. Dolayısıyla bu bölümde ele aldığımız ve mekki sûrelerin özelliği olarak görülen “*inzar*” ve “*ahiret*” konusunda ki ortak kaide bozulmamaktadır.

İnzardan maksad ise Kur'ân-ı Kerim'in üslubu içinde önemli bir yer tutan korkutma yöntemi ile insanların uyarılmasıdır. Pek çok sûrede görülen bu üslub tarzı özellikle Ahiret merkezli uygulanmaktadır. Dolayısıyla biz de bu sebeple “*Ahiret ve İnzar*”ı birlikte ele almayı uygun bulduk.

Hedefi ahiret ve inzar olan sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet konusuna geçmeden önce, Nebe sûresinden sonra gelen sûrelere, çalışmamızın sınırlarını aşacağı endişesi ile müstakil başlık açmadık. Ayrıca bu sûreler genel hatları ile benzerlik gösterdiğinden, bu bölümde yer alan 36 sûreyi, (Amme cüz'ü) başlığı altında ele almayı uygun bulduk.

1. A'raf Sûresi

A'raf sûresinin hedefi “*inzar*”dır.⁹³⁰ **Bikai**, sûrenin maksadını “*inzar*” olarak tesbit etmektedir.⁹³¹ **Ferahi**, sûrenin ana mihverini tesbit ederken “*Peygamberlerin gönderildiği ülkelerin halkının nasıl inzar edildiğini, inanmayanların hezimete uğramaları ve hakkın galip gelmesi.*”⁹³² ifadesini kullanmaktadır. **Hicazi** de sûrenin hedefini “*inzar*” olarak belirler.⁹³³ En'am sûresi ile pek çok ortak özellik göstermesine rağmen A'raf sûresinin bu bölümde ele alınmasının sebebini izah etmek yerinde olacaktır. Her ne kadar her iki sûre de yalancıların akibetlerini bildiren manzaraları, kıyamet ve kainat sahnelerini arz etme hususunda birleşiyorsa da A'raf sûresinde konuyu takdim biçimi En'am sûresinden çok farklıdır.⁹³⁴ 206 âyetten meydana gelen A'raf sûresinde genel hava hep hatırlatma ve korkutmadır.⁹³⁵ Ancak bu korkutma azab ile olan korkutma değildir. Sûre içinde ele alınan konular arasında meselenin ele alınış ve sunuş biçiminde anlam ve üslub yönünden hep korkutma havası vardır.

Araf sûresi Mekke'de ilk nazil olan en uzun sûredir.⁹³⁶ Bakara ve Al-i İmran sûreleri hem Medine de nazil olmuşlar, hem de Araf sûresinden sonra indirilmişlerdir.⁹³⁷ Dolayısıyla Mekke toplumunu da dikkate alarak Araf sûresinin genel çerçevesinin “*İnzar*” olarak tesbiti konuya uygun düşmektedir.⁹³⁸ Araf sûresinin ana konusu, “*İnzar*” yolu ile Hz. Peygamber'e gönderilen ilahi tebliğe davettir.⁹³⁹ Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Mekkelilere yaptığı uzun süren nasihatleri onların üzerinde bir tesir meydana getirmemişti. Onlar bu davete karşı adeta sağır olmuşlardı. Mekkeliler o kadar vurdumduymazdı ki, neticede Hz. Peygamber'e, yalnızca Mekkelilerle uğraşmayı

bırakıp başka insanlara da yönelmesi emrolunmuştu.⁹⁴⁰ Bundan dolayı Mekkelilere ilahi daveti kabul etmeleri için sürekli çağrıda bulunulmasının yanısıra daha önceki kavimlerin, peygamberlerine karşı takındıkları yanlış tavırlarının sonuçları sert bir dille anlatılarak bu hususa dikkatleri çekilmektedir.⁹⁴¹

Şimdi sûrenin baş tarafı ve sonu arasında bu açıdan münasebet olup olmadığına bakalım. Sûrenin baş tarafında konuya tam bir “İnzar-korkutma” havası ile girilmiştir.⁹⁴² Araf sûresinin ilk on âyetinde, bütün insanlar Hz. Peygamber vasıtasıyla, kendilerine gönderilmiş olan mesajı izlemeye davet edilmekte ve bunu reddetmenin sonuçları hususunda da uyarılmakta olduğunu görüyoruz.⁹⁴³ Bunun içindir ki daha ilk âyette kitab’ın geliş sebebi de buna misal olarak zikredilmektedir. Yani ilahi davet karşısında suskun kalıp müsbet cevap vermemeleri nedeniyle Hz. Peygamber’e kitabın indirilmesinden bahsedilmektedir.

“كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِيُنْذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ” *“Bu, kendisiyle insanları uyarman ve müminlere de bir öğüt ve irşad olmak üzere sana indirilen bir kitaptır ki sakın onu tebliğden ve halkın sana inanmamasından ötürü göğsün daralmasın.”*⁹⁴⁴ Bu ilk on âyetin her biri öyle keskin ve korku dolu ifadelerdir ki bunları duyan korkar ve ürperir. Daha ilk âyette; kitabın indirilmesinin ardından Hz. Peygamber’in görevi “İnzar” olarak belirir.⁹⁴⁵ Akabinde bu “inzar”a kulak vermeyenleri قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ “Pek az öğüt tutuyorsunuz” diye bir kez daha uyarmaktadır. (4-9. âyetler) de inzar’ın şiddetinin arttığı görülmektedir; أَوْ نَهَارًا “Biz nice ülkeler imha ettik ki ya gece uyurlarken, yahut gündüz yatarlarken baskınımız onlara gelivermişti.” Bu inzardan Peygamber’e bile pay düşmektedir; فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ “Kendilerine resul gönderdiğimiz insanlara, resullerinin çağrısına uyup ona göre amel edip etmedikleri hakkında elbette hesap soracağız. Gönderilen o elçilere de, tebliğ edip etmediklerini soracağız..” İnzar devam etmektedir; “Ve onlara, olup biten her şeyi, kesin bir ilme dayanarak bir bir anlatacağız.” ve “O gün, dünyada yapılan işlerin tartılması kesin gerçekleşecek.. كَانُوا بِآيَاتِنَا يَتْلُمُونَ “kimin de sevap tartıları hafif gelirse, onlar da âyetlerimizi hiçe sayıp haksızlık etmelerinden ötürü kendilerini en büyük ziyana uğratacaklardır.” Görüldüğü gibi sûrenin baş tarafında görülen üsluptaki keskinlik ve korkutma muhatabın değişmesiyle yerini uyarma ve ikaz’a bırakmıştır.

Sûrenin sonu, Allah Resulüne ve inananlara hitab ederek son bulur. Dolayısıyla bu bölümde hitabın biraz yumuşadığı görülüyor. Ancak bu bölümde de “inzar”; korkutma olarak değilse bile, uyarma mahiyetinde kendisini göstermektedir. Kaldı ki **Razi** buna *korkutma* demektedir. Sûrenin sonu ile baş tarafı arasında yakın bir münasebet ve benzerlik olduğunu kaydeden **Razi** bunu “inzar” ve “korkutma” olarak tesbit etmektedir.⁹⁴⁶ **Bika’i** de aynı istikamette irtibat kurar.⁹⁴⁷ Müellif **Sabuni** sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebeti tesbit ederken şöyle demektedir: “iman

meselesinde sûrenin baş tarafı ile sonu arasında tam bir uygunluk vardır.”⁹⁴⁸

2. Hicr Sûresi

Mekki olan⁹⁴⁹ Hicr sûresinin hedefinde de “*inzar*”ın ağırlığı açık olarak hissedilmektedir.⁹⁵⁰

Çünkü sûrenin ana mihverini kafirleri bekleyen korkunç ve acı akibet teşkil etmektedir.⁹⁵¹ Farklı konular ve muhtelif mevzular etrafında dönüp dolaşan âyetlerin akışı da bu genel çerçeve içerisinde geçmektedir. Gerek sûrenin içinde anlatılan kıssalarda, gerek kainat sahnelerinde, gerekse kıyamet sahnelerinde hep aynı üslub hissedilmektedir.⁹⁵² **Bika**’i gerçi sûrenin hedefini “*tevhid ve Kur’ân’ın zikri*” olarak tesbit etmektedir.⁹⁵³ Ancak biz, Hicr sûresini hedefi *inzar ve ahiret* olan sûreler bölümünde ele almayı uygun bulduk. Sûrenin baş tarafında *tevhid*⁹⁵⁴, nübüvvet, ba’s ve ceza konuları kendisini göstermektedir.⁹⁵⁵ Bu konular özellikle “*inzar*” ağırlıklı olarak ele alınmaktadır.⁹⁵⁶ Hiç bir yorum yapmadan sûrenin baş tarafına bakalım; رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا “Bir zaman olur kafirler, ‘Keşke vaktiyle müslüman olmuş olsaydık!’ diye çok hasret çekerler.”⁹⁵⁷, ذَرُّهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ “Bırak onları, yesin içsinler, zevklerine düşsünler, arzu ve emelleri kendilerini oyalaya dursun, yakında bilecekler!”⁹⁵⁸, وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ “Bizim imha ettiğimiz her memleket hakkında mutlaka daha önce kararlaştırılmış, malum bir vade vardır.”⁹⁵⁹ ve مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلُهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ “Hiç bir ümmet vaadesini ne öne alabilir, ne erteleyebilir.”⁹⁶⁰

Son kısımda da aynı “*inzar*” üslubunu görüyoruz.⁹⁶¹ Özellikle sûrenin sonunda yer alan; فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ “Rabbin hakkı için, onların hepsini sorguya çekeceğiz!” âyeti *inzarın* en açık ifadelerinden biridir.⁹⁶² Ayrıca, Hicr sûresinin son tarafı ile ilgili olarak, Araf sûresinde görülen durumun aynısını görmekteyiz. Sûrenin baş tarafında çok genel ifadelerle korkutma yoluna gidilirken, sûrenin son bölümünde ifade yumaşması ve muhatabın değişmesi dikkati çekmektedir. Hz. Peygamber muhatap alınarak ikaz ve uyarma yolu benimsenmiştir. Buna işaret eden **Bika**’i sûrenin baş tarafı ile sonu arasında bu şekilde irtibat kurar ve şöyle der: “*Sûrenin sonu, baş tarafına uyarak Kur’ân’ın tebliğ edilmesi ve Hz. Peygamber’in kafirlerden yüz çevirmesi noktasında birbiri ile büyük bir uyum içindedir*”⁹⁶³

Özellikle لَّا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ “Sakın o kafirlerden bir kısmına geçici bir zevk olarak verdiğimiz dünya nimetlerine göz atma. Onların iman etmemelerinden ötürü üzülme!...”⁹⁶⁴ ifadesi Hz. Peygamber’e bir ikazdır. Burada anlatılmak istenen; Allah Teâlâ’nın bazı kimselere imtihan için verdiği mal, mülk, kadın vs. gibi dünyalık şeylere fazla kıymet vermemesi konusunda uyarıdır. Ayrıca Hz. Peygamber bir insan olması yönüyle şefkat sahibiydi. Onlara gelecek acı akıbetten dolayı da üzülebileceği ihtimaline karşı “Üzülme onlara!”⁹⁶⁵ hitabı ile kederlenmemesi ikazı yapılmaktadır. **Mustafa Müslim**’in sûrenin

başı ile sonu arasındaki münasebet ile ilgili olarak takib ettiği metod şöyledir. O'na göre ilk altı âyet sûrenin baş tarafını oluşturmaktadır. Sonu dediği âyetler ise 92 - 99. âyetler arasındadır. Baş tarafı ile ilgili olarak, “*Bu âyetlerde bahsedilen şeyler, Kur’ân ve inatçı müşriklerin Kur’ân’a ve peygambere karşı tutumlarıdır. Onlar Kur’ân’ı yalanlamış ve peygamberle alay etmiş ve Onu deli olmakla itham etmişlerdir.*”⁹⁶⁶ demektedir. Sonuç hakkında ise şu ifadeleri kullanır: “*Gerçekten peygamberin canı onların söyledikleri şeylerden dolayı sıkılıyordu. Yalnız Allah Teâlâ iftiracılara karşı ona yetecektir. Peygambere düşen sabretmek, ibadet ve tevekkülle Allah’a sığınmaktır.*”⁹⁶⁷ **Hicazi** sûrenin baş tarafı ile sonu arasında yakın bir münasebet olduğunu söyler ve bu münasebeti Kur’ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber’den (sallallahu aleyhi ve sellem) bahsedilmesi üzerine kurar.⁹⁶⁸

3. Nahl Sûresi

Hedef tesbitini yapmadan önce sûrenin mekki olduğunu ifade edelim.⁹⁶⁹ Şimdi de sûrenin hedef konusunda **Saidi’nin** görüşünü buraya alalım. Sûrenin hedefini; şirkin iptali, Kur’ân, nübüvvet ve öldükten sonra dirilme hususundaki şüphelerin reddedilmesi gibi konular olduğunu belirttikten sonra, bunların birbiriyle bağlantılı olduğunu ifade etmektedir.⁹⁷⁰ Ayrıca sûrenin hedefleri arasında, Allah Teâlâ’nın kudret ve ilminin enginliğine delalet vardır.⁹⁷¹ O’nun bütün noksanlıklardan münezzeh olduğu, istediği şeyi yapmaya muktedir bulunduğu hususu sûrenin anlatmak istediği temel unsurlardandır.⁹⁷² **Firuzabadi, Hicazi ve Said Havva** sûrenin hedefi için “*inzar*” demektedir.⁹⁷³ Müellif **Sabuni** ise sûrenin hedefi konusunda “*Allah’ın sonsuz kudreti ile inanmayanları canlı manzaralar ile korkutma*” konusu üzerinde durmaktadır.⁹⁷⁴ **Bika’i** farklı düşünmektedir. O, sûreyi Hicr sûresi gibi değerlendirmekte ve “tevhid” konusunu öne çıkarmaktadır.⁹⁷⁵

Sûrenin ilk âyetinde, “سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ” “... Allah müşriklerin koştığı ortaklardan münezzehdir.” denilmektedir ki bu ifade “*inzar*” üslubunu hatırlatmaktadır.⁹⁷⁶ Hemen akabinde meleklerin ve Ruh’un ancak O’nun kudreti ile indirildikleri hatırlatılmakta ve kendisinin bizzat şöyle dediği zikredilmektedir;

“يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ” “Allah melekleri, kendi tarafından bir vahiy ile kullarından dilediği kimselere, ‘Benden başka tanrı yoktur! Bana karşı gelmekten sakının!’ diye uyarmak üzere gönderir.” 3. âyette, yine O’nun şirkten uzak olduğu, yeri ve gökleri gerçek olarak yarattığı ifade edilmektedir. Sûrenin son bölümünde, وَأَصْبِرْ “Sabret! Senin sabrın da ancak Allah’ın yardımınıdır. Kafirlerin yüz çevirmelerinden mahzun olma, yaptıkları hilelerden dolayı da telaş edip darlanma.” âyeti ile en son ifade de teselli verilmektedir: إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ “Çünkü Allah fenalıktan korunanlar ve hep güzel davrananlarla beraberdir.”⁹⁷⁷

Bika’i başı ile sonu arasında yakın bir münasebet olduğunu ifade etmektedir.⁹⁷⁸ Sûrenin başı (1-2. âyetler) ile sonunda yer alan iki âyet arasında yakın bir münasebet olduğunu söyleyen bir başka

müellif **Mustafa Müslim** de bununla ilgili olarak “*İnsanları uyardıktan sonra biraz sabretmek gerekir ki, onların cevapları öğrenilsin. Şayet sapıklıklarına devam ederlerse azab onları yakalayacaktır. Bundan dolayı onlara üzülmemek gerekir.*”⁹⁷⁹ demektedir.

4. Furkan Sûresi

Sûre dört ana bölüme ayrılmaktadır.⁹⁸⁰ Bütün bu bölümlerdeki üslub birliği “*İnzar*” olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁸¹ Sûrenin maksudu bölümünde **Bika’i** “*inzar’ın her yönü ile hissedildiğini*” belirtmektedir.⁹⁸² **Seyyid Kutub** sûredeki “*inzar*” üslubu ile ilgili olarak şöyle demektedir; “Allah ve Resulüne karşı direnen sapık insanlar yığını ile yapılan korkunç bir savaşı tasvir etmektedir. Bu insanlar bütün şiddet unsurlarını kullanarak mücadele ediyorlar. Tutulmaz bir azgınlıkla saldırıyorlar. Edepsiz bir tavırla dil uzatıyorlar. Aşırı bir inatla diretiyorlar. Apaçık gerçekleri yansıtan hidayet delillerinin önünü kesiyorlar.”⁹⁸³ Birinci bölümde; Kur’ân ve tevhid konusu ele alınıyor. İkinci bölümde; inkarcıların durumu üzerinde duruyor. Üçüncü bölümde; tevhid konusu ve ona karşı direnenler sergileniyor. Dördüncü bölümde ise “*Rahman’ın kulları*” tasvir ediliyor.⁹⁸⁴ Tefsirinde sûrelerin hedef ve maksatları ile her zaman ilgili görünmeyen **Kurtubi’nin** Furkan sûresinin maksat ve hedefini tesbit ettiğini görüyoruz. O, sûrenin maksadını, “Kur’ân’ın azameti ve inkarcıların sözleri ile buna karşı çıkmaları”⁹⁸⁵ olarak belirliyor. **Hicazi** “kıyamet manzaralarının bol olduğu bir sûre” demektedir.⁹⁸⁶ **Saidi** ise; “*Bu sûrenin amacı, Kur’ân’ın nüzulünden maksadın ne olduğunu açıklamaktır. Bu da Kur’ân’ın alemlere bir uyarıcı olmasıdır. Sûrede bu amaca yönelik söz iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi: İnkarcıların Kur’ân üzerinde ileri sürdükleri şüphelerinin reddedilmesi ve Hz. Peygamber’den önce diğer peygamberlerin zamanında meydana gelen olaylarla da bunun teyidi hususundadır. İkincisi ise: Onların kibir ve cehaletlerinden dolayı kendilerine yapılan bu uyarılardan etkilenmediklerini beyan hususundadır.*”⁹⁸⁷ Bu arada **Ferahi’nin** sûrenin ana konusunu tesbit ederken; o’nun “*mü’minlere kurtuluş ve zafer müjdesi*”⁹⁸⁸ şeklindeki kanaatine, tezat yönünden sûrenin hedefi inzardır demek mümkündür. Böylece “*inzar*” ortak bir üslub olarak sûrenin genel çerçevesini belirlemektedir. Buna göre Furkan sûresinin baş tarafı ile sonuna bakabiliriz;

Furkan sûresi Mekke’de nazil olmuştur.⁹⁸⁹ Sûrenin ilk kelimesinin “*Furkan*” olması dikkat çekicidir. Çünkü Furkan “Hakkı batıldan ayıran” demektir.⁹⁹⁰ O’nun hidayetle dalaleti, doğru ile eğriyi birbirinden ayıran bir kitab olması anlamı ise “*inzar*” havasına tam denk düşmektedir. Bu kadar değildir. aynı âyette bir diğer kelime de تَبَارَكَ dir. Bu lafız da mübalağa ve tazim ifade etmektedir ki⁹⁹¹ “Furkan” kelimesi ile uygun düşmüştür. Sûrenin baş tarafında daha birinci âyette peygamberin görevini “*İnzar*” olarak belirliyor: Hem de bu *inzarın* sınırları çok geniştir. لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا “*Dünyaları uyarmak üzere*”⁹⁹² anlamı meselenin önemine işaret etmektedir.

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا “*Hayır ve bereketi ne muazzamdır o zatın*

Firuzabadi, Secde sûresinin maksatları başlığı altında pek çok konu zikreder. Ancak bunların içinde üzerinde durduğu en önemli mesele “*İnzar*”dır.¹⁰⁰⁵ İnzar üslubu mekki sûrelerin en önemli özelliklerindendir.¹⁰⁰⁶ Müfessir **Bika’i**, bu sûrenin ana mihverini “*inzar*”ın oluşturduğunu dile

Fahreddin Razi, sûrenin baş tarafı ile sonu arasında daha farklı bir münasebet kurar. O, sûrenin hedefini tevhid, risalet ve haşır olarak belirledikten sonra bu istikamette başı ile sonu arasında münasebet kurar. **Razi** şöyle demektedir: “Sûrenin baş taraftaki âyetleri ile son taraftaki âyetlerinin tertibi birbirine uymaktadır. Nitekim risalet açısından baş tarafta لَتُنذِرَ قَوْمًا ifadesi yer almış, sonda ise الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ buyurulmuştur. Tevhid açısından sûrenin başında; أَوَّلَمْ يَرَوْا الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ ile وَالْأَرْضِ وَقَالُوا ءِذَا ظَلَلْنَا فِيهَا نَسُوقُ الْمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ denilmiştir. Haşır konusuna gelince, sûrenin başında وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْفَتْحُ Görüldüğü gibi sûrenin baş tarafı ve sonu tevhid, risalet ve haşri ele alış biçimiyle birbirine benzemektedir.”¹⁰¹⁸

Bika’i sûrenin hedefini inzar olarak tesbit etmişti. O’na göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki irtibat, hedefi ile uyumludur ve bu da “*inzar*”dır.¹⁰¹⁹

6. Sebe Sûresi

Bika’i sûrenin ana hedefi’ni *ahiret* olarak tesbit eder.¹⁰²⁰ Bu sûrede her ne kadar tevhid, iman ve vahiy gibi meseleler ele alınsa bile sûrenin ağırlık merkezini öldükten sonra dirilme, dünyada iken yaptıklarının karşılığını görme ve Allah’ın ilminin, her şeyi kuşatıp içine alacak çapta derin ve geniş olduğu hususları teşkil ediyor.¹⁰²¹ Öldükten sonra tekrar dirilip hesaba çekilme farklı yollarla ve muhtelif üslub ve ifadelerle tekrarlanmakta ve sûrenin havasına baştan sona kadar hakim olmaktadır.¹⁰²² Yukarıda ifade ettiğimiz gibi biz burada Ahiret’i en geniş anlamı ile ele alıyoruz. Ayrıca sûrenin mekki olduğunu dikkate almamız gerekiyor.¹⁰²³ Sûrenin baş tarafında Allah Teâlâ’ya layık ile hamdedilmesinden bahsedilmektedir.¹⁰²⁴ Aynı âyetin son kısmında ise dikkat çekici bir biçimde şu ifade kullanılmaktadır; *وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ* “*Ahirette de hamdler O’na mahsusdur.*”¹⁰²⁵ Öte yandan yine sûrenin baş tarafında inkar edenlerin kıyametin kopmayacağını zikretmeleri de reddedilmektedir. Yine aynı âyette *قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمُ الْعَذَابُ* “*Gaybı bilen Allah Teâlâ’nın kıyameti gerçekleştireceği*”¹⁰²⁶nden söz edilmektedir. Bu da sûrenin baş tarafına uygun düşmüştür.¹⁰²⁷ Sûrenin son tarafında inkar edenlerin ahirette karşılaştıkları durum anlatılır.¹⁰²⁸ Özellikle 52. âyette ifade edilen; *وَأَتَىٰ لَهُمُ التَّائُتُشُ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ* “... ama uzak yerden, ta dünyadan imanı nasıl alabilsinler?”¹⁰²⁹ denilmektedir ki konunun baş tarafına uygun düşmektedir. **Bika’i**, sûrenin başıyla sonunu hamd ifadesiyle irtibatlandırır.¹⁰³⁰

7. Ya-Sin Sûresi

Ya-Sin sûresi Mekke’de nazil olmuştur.¹⁰³¹ **Bika’i** sûrenin hedefini “*risaletin isbatı*” olarak göstermektedir. Bu doğrudur ancak biz Ya-Sin sûresini üslub açısından hedefi “*inzar ve ahiret*” olan sûreler arasına almayı uygun bulduk.¹⁰³² Müfessir **Alusi**, “*İrşad, inzar ve inzal*” gibi özellikleri sebebiyle bu sûre Kur’ân’ın maksatlarını en güzel isbat eden bir sûredir.” demektedir.¹⁰³³ **Saidi** sûrenin tefsirini yaparken baş tarafa koyduğu “sûrenin amacı” başlığı altında şunları söylemektedir: “*Bu sûrenin amacı; Hz. Peygamber’den önce inzar edilmemiş, gaflet ve ahlaksızlıkları sebebiyle üzerlerine azabın inmesi hak olan Arapların uyarılmasıdır. Bu sûredeki üslub, Allah Teâlâ’nın buna kadir olduğuna delalet eden örnekler ve âyetlerin zikri üzerinde dönüp dolaşmaktadır.*”¹⁰³⁴ Müellif **Rıfat Fevzi** ise sûrenin hedefini belirlerken şöyle der; “*Bu sûrede insanın öldükten sonra tekrar diriltileceğinin isbatı yapılmaktadır.*”¹⁰³⁵ **Fevzi**, sûrenin bütününde bu konunun etraflıca işlendiğini söyler. Allah Teâlâ’nın insanı öldükten sonra tekrar dirilteceği tesbitinde bulunan müellif, sûrenin baştan itibaren sonuna kadar bu konuyu ele aldığını zikreder. O’na göre sûrenin başından 23. âyete kadar olan giriş bölümünde bu konu ele alınmaktadır. 48- 54. âyetler arası yine tamamen bu

konuyu işlemektedir. Sonuç bölümü olan 77-83. âyetler de ise ba's konusu özetlenerek sona ermektedir.¹⁰³⁶ **Hicazi** ise sûrenin hedefini inzar ve ahiret olarak tesbit eder. O şöyle demektedir; “*Bu sûreyi okuyan eğer kalbi taş olmamışsa heyecana gelir.*”¹⁰³⁷

Sûrede; Habib-i Neccar kıssası, ölü toprağın tekrar hayat bulmasının delilleri, gece ve gündüzün yaratılışı, yıldızları ve denizlerde seyredenlerin durumu, kafirlerin ölüm anındaki zilletleri, tekrar dirilme konusunda hayrete düşmeleri, itaatkar müminlerin mutluluğu, cennetteki konumları, kıyamette müminlerin kafirlerden ayrılacağı, günahkarların hata işledikleri uzuvlarının şehadette bulunmaları, Hz. Peygamber’in şiirden uzak oluşu, tekrar dirilmenin delilleri ve Allah Teâlâ’nın yüce kudreti gibi konular ele alınmaktadır.¹⁰³⁸ Sûre genelinde görülen husus risalet müessesesinin bu sûrede daha ön planda olduğudur.¹⁰³⁹ Çünkü öldükten sonra tekrar dirilmeyi haber verenin elçi olması şartı kaçınılmazdır.¹⁰⁴⁰ Sûrenin genel muhtevasını değerlendiren **Seyyid Kutub** özellikle, muhavere yoluyla anlatılan kıssalar ve kainat çapında cereyan eden hadiseler, Allah Teâlâ’nın kudreti açısından dikkat çekmektedir. Sûreyi üç bölüme ayıran **Kutub**; ikinci bölümü, risaletin genel boyutlarını incelediğini, üçüncü bölümün ise Hz. Peygamber’i anlattığı hususunu zikreder.¹⁰⁴¹

Sûrenin başında Kur’ân üzerine yemin edilerek¹⁰⁴² Hz. Peygamber’in doğru yol üzerinde olduğu ve O’nun daha önceki Resuller gibi bir Nebi olduğu hususu zikredilir.¹⁰⁴³ Kur’ân ve Resul sûrenin baş tarafında peş peşe iki kez zikredilir. İkinci zikredişte özellikle Kur’ân’ın *tenzili-indirilmesi*’nden bahsedilir. Çünkü bu indiriliş özellikle ba’s konusunu haber vermek için bir ön hazırlıktır. 7. âyetten itibaren, inanmayanlara Allah’ın hazırladığı azabdan bahsedilir.¹⁰⁴⁴ Cezalandırmak da Allah Teâlâ’nın kudretinin bir eseridir. Sûrenin sonunda yine baş tarafta olduğu gibi ba’s konusu inzar üslubu içerisinde ele alınmaktadır.¹⁰⁴⁵ 79. âyette Hz. Peygamber’e hitaben tevhid delillerinin hatırlatılması emredilmektedir. “قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ” *De ki; Onları ilk defa yaratan diriltir, hem O, yaratmanın her türüsünü bilir.*”¹⁰⁴⁶

“أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ” *(De ki:) Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kadir olmaz mı?*”¹⁰⁴⁷ Son iki âyette ise çok açık bir şekilde ba’s meselesi tevhid açısından işlenmiştir:

“إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ” *Bir şeyi dilediğinde O’nun buyruğu, sadece ‘Ol!’ demektir, hemen oluverir...*”¹⁰⁴⁸ Son âyette ; “وَالِيَهُ تَرْجَعُونَ” *Sübhandır, münezzehdir o Zat ki, her şey üzerinde hakimiyet elindedir. Ve hepinizin de dönüşü O’na olacaktır.*”¹⁰⁴⁹ buyurulmaktadır. **Razi**, Ya-Sin sûresinin sonu ile başı arasındaki irtibatı Secde sûresinden biraz farklı işlemektedir. Sûrede işlenen tevhid, risalet ve haşir konusu açısından sûrenin başı ile sonu arasında irtibat kurar. Sûrenin baş tarafında ifade edilen âyette *لِنُنْذِرَ قَوْمًا* risalet konusu ele alınmıştır. Son tarafta ise tevhid ve haşir konuları *وَالِيَهُ تَرْجَعُونَ* âyetleriyle ortaya konmuştur.¹⁰⁵⁰ **Bika’i** sûrenin sonunun genel olarak risalet konusuna

temas etmesi ve ahiret meselesi ile son bulması nedeniyle baş tarafı ile irtibatlandırır ve “*başı ile sonu tam uyum içindedir*” der. [1051](#)

8. Zuhurf Sûresi

Sûrenin mekki olduğunu [1052](#) ifade ettikten sonra, muhtevasına bakarak hedefini tesbit etmeye çalışalım. Sûrenin (1-25. âyetler) birinci bölümünde Kur’ân, vahiy ve Allah’ın insanların hidayeti için peygamberler göndermesi [1053](#) ve insanların bu peygamberleri alaya almaları anlatılır. [1054](#) İkinci bölümde (26-56. âyetler) Kureyş’in Hz. İbrahim’in dininden oldukları iddiası etrafındaki münakaşalar yer almaktadır. Onlar kendilerini ataları İbrahim peygamberin dininden olduklarını sanıyor ve bu halleriyle ehl-i kitaptan üstün olduklarını ileri sürüyorlardı. Oysa bu iddia yanlıştı. Çünkü Hz. İbrahim tevhidi ilan ederken, onlar Allah’a karşı şirk koşmaktadırlar. İkinci bölüm bunu anlatmaktadır. Üçüncü bölüm (57-89. âyetler) ise ; müşriklerin melekler hakkında söylediği uydurma sözler ve tevhid delilleri hakkındadır. [1055](#) Üç bölümün de konuları arasında *ahiret ve inzar* üslubu kendisini göstermektedir. [1056](#)

Sûrenin ilk beş âyeti; üzerine yemin edilen Kur’ân-ı Kerim ve vahyin kaynağı hakkındadır. [1057](#) Burada Kur’ân-ı Kerim’in önemine değinilmiş ve hemen ardından risalet konusuna geçilmiştir. **وَكَمْ** “Öncekilere nice peygamberler göndermişizdir.” [1058](#) 7. âyet de risalet konusuna aittir; **وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ** “Onlara hiçbir nebi gelmedi ki onunla alay etmiş olmasınlar.” [1059](#) 8. âyet risaleti alaya alanlara verilen ceza anlatıldıktan sonra 9. âyette konu inzar üslubu ile devam etmektedir: “Onlara: Gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorarsan, mutlaka: ‘Onları o aziz ve hakim (O mutlak galip, tam hüküm ve hikmet sahibi) yarattı’ derler.” [1060](#) Sûrenin sonunda aynen baş taraftaki ifadenin tekrarlandığını [1061](#) görüyoruz;

وَلَيْنَ سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ “And olsun ki, onlara kendilerini kim yarattı diye sorsan: Allah, derler.” [1062](#) **Razi**, başı ve sonunda yer alan bu âyetler için “Allah’ın mutlak yaratıcı oluşu hususunda tenbih vardır.” [1063](#) demektedir. Bu âyetten sonra gelen:

وَقِيلَ يَا رَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ “(Allah, elbette Resulünün: ‘Ya Rabbi! Ne yapayım, onlar, bir türlü imana gelmeyen bir topluluktur’ demesini de biliyor. Şimdi sen onlardan yüz çevir ve: ‘Selam size!’ de. Artık yakında maruz kalacakları akıbeti öğrenirler.” [1064](#) âyetlerde inzar üslubu açık bir biçimde hissedilmektedir. **Bika’i** sûrenin baş tarafında geçen **فَصَفَحْ عَنْهُمْ** âyeti ile sonunda geçen **فَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا** âyeti arasında lafzi münasebet kurmakta ve birincisinde “inzar”ın, ikincisinde ise “beşaret”in olduğu üzerinde durmaktadır. [1065](#)

9. Duhan Sûresi

Bika’i, Saidi ve Hicazi sûrenin hedefini “*inzar*” olarak belirliyor.¹⁰⁶⁶ Mekki olan¹⁰⁶⁷ bu sûrede ele alınan konular şöyle özetlenebilir. “Kur’ân’ın Kadir gecesinde nazıl olduğu, tevhid âyetleri, kafirleri korkutma, Hz. Musa ve İsrailoğullarının durumu, öldükten sonra dirilmeyi inkar edenleri reddetme, kafirlere verilen ceza, mü’minlerin cennetteki durumları.”¹⁰⁶⁸ **Seyyid Kutub** ise bu sûre ile ilgili şunları söylemektedir; “*Duhan sûresinin tonu, kısa bölümleri, yaklaşık kafiyeleri ve şiddetli tasvirleriyle bunlara ilaveten ilham dolu ifadeleriyle gerilmiş beşer kalbinin tellerine bir vuruşla iner gibidir sanki. Sûrenin baştan sona akışı tam bir uyum içindedir. Gerek kıssadaki kıyamet sahnesinde geçmişlerin başına gelen felaketlerde, kainat tablosunda, gerekse doğrudan doğruya ondan sonra diriliş ve risalet mevzularında varit olan ifadeler bütünüyle beşer kalbini ‘İnzar etmek’*tedir.”¹⁰⁶⁹ Şimdi buna göre sûrenin başı ile sonuna bakalım: Sûrenin baş tarafında “*inzar*” ifadesi geçmekte bu defa ifade çoğul olarak kullanılmaktadır *إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ* “*Doğrusu biz insanları uyarmaktayız*” Bizim anladığımız manada *inzar* ifadeleri 9. âyetten itibaren başlamaktadır. Halbuki buraya kadar geçen tevhide ait ifadeleri de “*inzar*” üslubuna göre yorumlamak mümkün. Mesela; *أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا* “*Katımızdan bir buyrukla...*” ve yine *رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ* “*Rabbinden bir rahmet olarak*” ifadelerinde *inzar* havası hissedilmektedir. Ancak bunu herkes anlamayabilir. Halbuki inkarcıların öldükten sonraya dirilmeye inanmamaları karşısında; sûrenin baş tarafı için tam bir uyarı ve korku veren âyetler gelmektedir; *فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ* “*O halde sen göğün, bütün insanları saracak olan aşikar bir duman çıkaracağı günü gözle. Bu, gayet acı bir azaptır.*”¹⁰⁷⁰ Sûrenin son tarafında sûrenin genel havasına uygun olarak *inzar* ile bitmektedir.¹⁰⁷¹ *فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ* “*O halde neticeyi bekle! Zaten onlar da senin başına bir felaket gelmesini can atarak beklemektedirler.*”¹⁰⁷² Sûrenin baş tarafına yakın bir yerde geçen; *فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ* ifadesiyle sûrenin sonundaki ifade arasında sûrenin konusuna uygun güzel bir münasebet olduğu görülmektedir.¹⁰⁷³ **Bika’i**, sûrenin baş tarafı ile sonu arasında *icmal- tafsil* yönüyle münasebet olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁷⁴

10. Casiye Sûresi

Casiye sûresi de Mekke’da gelmiştir.¹⁰⁷⁵ Sûre iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Şirkin çürütülmesi ve imanın delilleri ile sağlamlaştırılması yer alır.¹⁰⁷⁶ İkinci bölümde ise kafirlerin dünyadaki inatlarının serdedilmesi ve ardından onların kıyamet sahneleri karşısındaki durumları anlatılmaktadır.¹⁰⁷⁷ Bu sûrede de korkutma ve uyarı havası hakimdir.¹⁰⁷⁸ Sûrenin baş tarafında Allah Teâlânın güzel isimlerinden *الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* “*Aziz ve Hakim*” lafızlarının tercih edilmesi dikkat çekicidir. Çünkü Allah Teâlâ’nın 99 güzel isminden “*Rahim*” ya da “*Gâfur*” isminin değil de özellikle *الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* “*Aziz*” ve “*Hakim*” ismi sûrenin baş tarafındaki *inzar* tablosuna uygun düşmektedir.¹⁰⁷⁹ Başka bir isim burada kullanılsaydı belki bu kadar tesirli olmayacaktı. Benzer sûrelerin başında kullanılan Allah’ın isimlerine baktığımız zaman buradaki kullanım şeklinin

tam yerinde olduğu göze çarpmaktadır. Mesela Al-i İmran sûresinde “Hayy” ve “Kayyum”¹⁰⁸⁰ isimleri kullanılmıştır. İsrâ sûresinde “Semi” ve “Basir”¹⁰⁸¹ isimleri kullanılmıştır. Bu misalleri daha da çoğaltmak mümkündür.

Sûrenin baş tarafında okuyanları korkuya salan ifadeler görülmektedir.¹⁰⁸² *فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ*; “Allah’a ve O’nun âyetlerine inanmadıktan sonra, onlar acaba daha hangi söze inanacaklar?”¹⁰⁸³ *وَيَلِّ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ* “Yalana, sahtekarlığa, günaha dadanan her kimsenin vay haline!”¹⁰⁸⁴ Bu âyetin hemen akabinden yalancı ve günahkarların fiilleri serdediliyor;

يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُتْلَى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِيرَةً بَعَذَابٍ أَلِيمٍ “Böylesi, Allah’ın kendisine okunan âyetlerini işitir de sonra kibrine yediremeyip büyüklük taslayarak, sanki onları hiç işitmemiş gibi inkarında direnir. Ona gayet acı bir azabın geleceğini müjdele!”¹⁰⁸⁵ İnzar âyetleri devam etmektedir;

وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ “Âyetlerimizden öğrendiği bir şeyler olursa, onları alaya alır. İşte onlara hor ve zelil edecek bir azabın geleceğini müjdele!”¹⁰⁸⁶ sûrenin son bölümü müşriklerin ahiret, diriliş ve hesap konusundaki sözlerini naklediyor ve bunu, inkar imkanı bulunmayan, bizzat kendi hayatlarından alınma olaylarla reddediyor. Ardından kıyamet tablolarından bir tablo sunuluyor. Çünkü Kur’ân’ın tasvir tarzı tabloyu canlı ve müşahhas halde arz ediyor ki onlar kelimelerin ardından bu tabloyu bizzat gözleriyle izliyorlar.¹⁰⁸⁷ **Bika’i** sûrenin baş tarafında ve sonunda iki konunun zikredilmesi yönüyle irtibat kurar. O’na göre hem sonda hem de baş tarafta Allah’ın âyetleri’nden (Kur’ân) ve Allah’ın kudretinden bahsedilmesi ile başı ve sonu tenasüb içindedir.¹⁰⁸⁸

11. Ahkaf Sûresi

Bu sûrede mekkidir.¹⁰⁸⁹ **Bika’i, Saidi, Ferahi ve Hicazi** sûrenin hedefini “inzar” olarak belirliyor.¹⁰⁹⁰ Sûrenin genel çerçevesini; putlara tapanların uyarılması, büyüklük taslayanların sözlerindeki tenakuz, Hz. Peygamber’in nübüvveti, kıyametin ansızın gelmesi ve pek çok tehdit ifade eden âyetler oluşturuyor.¹⁰⁹¹ Sûre, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde müşriklerin münakaşaları; ikinci bölümde, doğru ve sapık iki insan fitratının inanç konusu karşısındaki tutumları acı tablolarla anlatılır. Üçüncü bölümde, Ad kavminin kıssası ve başlarına gelen korkunç akibet ve dördüncü bölümde, cinlerin iman etmeleri ve kavimlerine gidip onları uyarmaları anlatılmaktadır. Görüldüğü gibi dördüncü bölüm sûrenin son kısmıdır. Bu kısımda Kur’ân karşısında iman eden cinlerin bunu duyduktan sonra kendi kavimlerine “Birer inzarıcı olarak”¹⁰⁹² gidip onları inzar etmeleri bu bölümün konusudur. Sûrenin 33. 34. ve 35. âyetleri de inzar üslubundadır. Ancak en dikkat çekici olan cinlerin birer “inzarıcı” olmaları misali yeterli olsa gerektir.¹⁰⁹³

Ahkaf sûresi Mekke de nazil olmuştur.¹⁰⁹⁴ Sûrenin baş tarafına baktığımız zaman yine burada da

وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا ¹⁰⁹⁵ سûrenin sonunda olduğu gibi “*inzar*” lafzının açıkca zikredildiğini görüyoruz. *... Ama kafirler uyarıldıkları kıyamet gününden yüz çevirirler.*” Sûrenin ilk beş âyetinin tümü bir bütün halinde inzar üslubunu göstermektedir. Putlara tapmanın acizlik olduğu, Allah’dan başkasına yalvaranların durumu korkutucu bir üslupta ele alınmaktadır. Ayrıca Allah Teâlânın güzel isimlerinden “*Aziz ve Hakim*” lafızlarının bir önceki sûrede olduğu gibi, bu sûrede de tercih edilmesi dikkat çekicidir. Çünkü Allah Teâlânın 99 güzel isminden “*Rahim*” ya da “*Ğafur*” ismini değil de özellikle “*Aziz*” ve “*Hakim*” isminin sûrenin baş tarafında kullanılmış olması inzar tablosuna uygun düşmektedir. Başka bir isim burada kullanılsaydı belki bu kadar tesirli olmayacaktı. Benzer sûrelerin başında kullanılan Allah’ın isimlerine baktığımız zaman görüyoruz ki buradaki kullanım tam yerindedir. Daha önce geçtiği gibi, Al-i İmran sûresinde de “*Hayy*” ve “*Kayyum*” isimleri kullanılmıştır. İsra sûresinde “*Semi*” ve “*Basir*” isimleri geçmiştir. **Razi**, sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurmaktadır. O, sûrenin son tarafının; tevhid, nübüvvet ve ahiret konusunun anlatımı ile son bululduğunu ve bunun inzar üslubu ile yapıldığını ifade etmektedir. Ancak sûrenin başı ile sonu arasındaki irtibatı tevhid yönünden kurmaktadır. Sûrenin ikinci âyetinde şöyle denilir; مَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى “*Biz gökleri, yeri ve bunların arasındaki varlıkları ancak gerçek bir maksatla, adalet ve hikmetle, bir de belli bir süre için yarattık.*” Sonunda (33. âyette) ise yine tevhid konusu anlatılmaktadır ki başıyla irtibatlıdır; أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْ يَخْلُقْهُنَّ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى بَلَىٰ إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ “*O kafirler şu gerçeği hala anlamadılar ki: gökleri ve yeri yaratan ve yarattıktan sonra hiçbir yorgunluk çekmeyen Allah, ölüleri diriltmeye de, haydi haydi kadirdir!*” **Razi**, “Sûrenin başında ve sonunda anlatılan bu mesele Allah’ın varlığına delalet etmektedir”¹⁰⁹⁶ demektedir. **Bika’i** de sûrenin sonunun baş tarafın bir neticesi olması yönüyle irtibat tesis eder.¹⁰⁹⁷

12. Muhammed Sûresi

Bu sûrenin konusu savaştır.¹⁰⁹⁸ Zaten bir diğer adı da Kıtâl (savaş)dir. Medine’de nazil olmuştur.¹⁰⁹⁹ Bu yönüyle de dikkat çekmektedir. Çünkü buraya kadar ele aldığımız sûrelerin hepsi Mekke’de nazil olmuş sûrelerdi. Medeni bir sûrede ve Hz. Peygamber’in ismi ile bilinen bir sûrenin “*inzar*” üslubunda olması ayrıca dikkat çekmektedir. Sûreye hakim olan tema savaş olunca; sûrenin üslubunun da ona göre keskin ve şiddetli olması kaçınılmazdır.¹¹⁰⁰ Sûrenin başından sonuna kadar bitmez tükenmez bir çarpışma yer alıyor. Başlangıçtan itibaren ortalığı bir savaş havası kaplıyor ve her bölümde savaş izine rastlıyoruz. Nitekim âyetlerin arasında yer alan fasılalarda bile bu durum görülmektedir. Buna göre sûrenin baş tarafına ve sonuna bu yönüyle bakalım:

Sûrenin başlangıcı ile ilgili olarak **Seyyid Kutub** şöyle demektedir; “Bu başlangıç, ön hazırlığı yapılmadan girişilen hücumu andırıyor.”¹¹⁰¹ Gerçekten de doğrudur. Çünkü sûrenin lafızlarında bile bu durum hissedilmektedir. İlk âyetlerin fasılalarına baktığımızda أَعْمَالَهُمْ - بَالَهُمْ - أَمْثَالَهُمْ - لَهُمْ ses tonu ve tesir itibariyle sanki ağır bir kurşun gibidir.¹¹⁰² Aynen bu kelimelerin ses tonuna benzer

bir başka “inzar” ifadesi de anlatılan tasvirlerdir. Mesela inkar edenlerle karşılaşıldığında kullanılan ifade keskinliği oldukça serttir; فَضْرَبَ الرَّقَابَ “Onların boyunlarını vurun!” ifadesi bunu göstermektedir. Devamında فَشُدُّوا الْوَتَاقَ “Onları esir alın!” tasvirleri hep bu inzar üslubunun birer neticesidir. Sûrenin son kısmında da aynen baş tarafta anlatılan “İnkâr edenler ve Allah’ın yolundan alıkoyanlar...” ifadesine benzeyen; مَا وَشَّاقُوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ الْهُدَىٰ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَسَيُحِطُّ أَعْمَالَهُمْ “kendileri inkar edip insanları Allah yolundan çevirenler ve doğru yol kendilerine iyice belli olduktan sonra bile, Peygamberin karşısına çıkanlar, Allah’a yani Allah’ın peygamberine, dinine asla zarar veremezler. Allah onların işlerini heder edecektir.”¹¹⁰³ âyeti yer almıştır. Başta ve sondaki âyetler arasındaki tenasüb açıktır.¹¹⁰⁴ Öte yandan sûrenin en son ifadelerinde muhatablar arasına mü’minler de girmekte ve onlara da cihada, nefisle savaşa, zalim ve haddini aşan kafırlara karşı gevşemeden, tesire kapılmadan, basit bir menfaat gözetmeden mücahede edilmesini buyurmak sûretiyle onlara da “inzar” dan pay çıkarılmaktadır.

13. Kâf Sûresi

Mekki bir sûredir.¹¹⁰⁵ Bu sûre; bir mukaddime üç maksat ve bir hatime ile bitmektedir. İlk iki âyeti mukaddime, 4-2. âyetler birinci maksadı; 5-15. âyetler ikinci maksadı, 15-38. âyetler üçüncü maksat ve 39-45. âyetler ise hatimeyi oluşturmaktadır. Bir mukaddime üç maksat ve hatime de görülen ortak nokta; sûrenin öldükten sonra tekrar dirilme’nin isbatı yönünde seyrettiği şeklindedir. Sûrede yer alan bu konu bütünlüğü inzar üslubu ile verilmektedir.¹¹⁰⁶ Kâf sûresinde; hayattan manzaralar, ölüm, çürüme ve diriliş tasvirleri, haşır ve neşir tabloları yer almaktadır. Kıyamet gününün insan ruhundaki korkusu, insan hissindeki tesiri dile getirilmektedir.¹¹⁰⁷ Göklerde ve yerde, sularda ve bitkilerde, meyvelerde ve tomurcuklarda göze çarpan kainat gerçekleri anlatılırken hep ba’s (öldükten sonra tekrar dirilme) konusuna atıfta bulunulur. Doğruyu söylemek gerekirse böyle bir sûreyi özetlemek, takdim etmek, ihtiva ettiği gerçekleri, manaları, tasvirleri, duyguları Kur’ân’ın anlattığı üsluptan başka bir üslubla anlatmak; Kur’ân’ın bunca gerçekleri, manaları, tasvirleri, duyguları doğrudan doğruya insan hissine ve vicdanına aktaran parıltılar şeklinde sunan ifadelerinden başka bir ibare ile sunmak çok zordur.¹¹⁰⁸

Sûrenin baş tarafında inzar üslubu hakimdir. Özellikle Kâf harfindeki vurgu sûrenin daha en başında bu durumu hissettirmektedir.¹¹⁰⁹ Ba’s konusu daha ilk âyetlerde ele alınır.¹¹¹⁰ Huruf-u Mukatta’a ve Kur’ân’a yemin edilmesinden sonra, gelen âyetler inkar edenlerin kendilerine korkutucu olarak gelen (peygamberlerin) verdiği haberlere şaşırdıkları ve kabul etmedikleri anlatılıyor.¹¹¹¹ Onların anlamadıkları konu ise “Toprak olduktan sonra tekrar dirilmenin mümkün olması”¹¹¹² konusudur. Halbuki; peygamberlerin anlattıkları tevhid hakikatlerinden biri olan اِنَّا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا “Toprak olduktan sonra tekrar dirilme” Allah Teâlâ’nın kudretindendir. Bu âyetlerin ardından yine inzar üslubu kendisini hissettirmektedir: قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِندَنَا كِتَابٌ

حَفِيطٌ “Biz toprağın, onların bedenlerini hücre hücre nasıl çürüttüğünü tafsilatıyla biliriz. Zaten yanımızda her şeyin kayıtlı olduğu şaşmaz bir sicil vardır.”¹¹¹³ Bu âyetten sonra da tevhid delillerine devam edilir.¹¹¹⁴

Ayrıca sûrenin en başında Kur’ân’a yemin edilmesi sûrenin sonunda yine “Kur’ân ile öğüt verilmesi” başı ile sonu arasındaki lafzi münasebete açık bir örnek teşkil etmektedir.¹¹¹⁵ Sûrenin son tarafı yine baş tarafta olduğu gibidir.¹¹¹⁶ Diriltme, öldürme, yerin yarılması, tekrar geri dönme Allah Teâlâ’nın kudretinin eseri olarak zikredilir.¹¹¹⁷ Son âyette inzar üslubu görülmektedir; نَحْنُ أَغْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ “Biz onların aykırı iddialarını pek iyi biliyoruz, ama sen onları kuvvet kullanarak imana getirecek bir zorba değilsin. Sen sadece uyarıcı bir elçisin. Senin yapacağın iş, sadece tehdidimden endişe edecek kimseleri Kur’ân ile irşad etmektir.”¹¹¹⁸ Razi, sûrenin baş tarafı ile sonunu Kur’ân-ı Kerim’in anlatılması yönüyle irtibatlandırır. Sûrenin başında geçen âyetle وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ ق. sonunda geçen بِالْقُرْآنِ âyet hakkında; “Bu iki âyet arasında çok yakın bir tenasüb vardır”¹¹¹⁹ demektedir.

14. Zâriyat Sûresi

Bu sûrenin de hedefi ağırlıklı olarak “inzar”dır.¹¹²⁰ Sûre Mekke’de nazil olmuştur.¹¹²¹ Zâriyat sûresinde öldükten sonra dirilme, kıyametin kopacağı, Allah’ın dalalet ehline vereceği azab, tevhid delilleri ve peygamber kıssaları ele alınmaktadır.¹¹²² Özellikle seçilen kıssalardan İbrahim, Lut, Musa, Ad kavmi, Semud kavmi, Nuh kıssalarının içinde “İnzar” üslubu olan belli bölümleri ele alınmıştır.¹¹²³ Sûrenin baş tarafında yer alan (Zâriyat, hamilat, cariyat, muksimat) ifadeleri insan hissine bambaşka duygular vermekte, çok farklı anlamlar yüklemekte ve insan kalbini dikkatle uyararak, gerekli noktalara bağlamaktadır.¹¹²⁴ Kısaca sûrenin baş tarafını okuyan herkesin anlayacağı bir üslupta “inzar” açıkça görülmektedir. Son tarafında aynen baş taraftaki “korkutma hissi” devam etmekte, bu defa baştaki belirsizlik daha bir belirginleşmekte ve gözler “kafirlerin” üzerine çevrilmiştir.¹¹²⁵

فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنْبًا مِثْلَ ذَنْبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ “Muhakkak ki şimdiki zalimlerin de, daha önceki meslektaşlarının payı gibi, bir azap payı vardır. Acele etmelerine hiç gerek yok, nasılsa ona kavuşacaklar!”¹¹²⁶ Son âyet, inzar’daki hedefi netleştirmektedir.¹¹²⁷ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ “Ama tehdit olundukları o gün de gelince, çekeceklerinden dolayı vay o kafirlerin haline!”¹¹²⁸ Sûrenin baş tarafı ile sonu korkutma ifadeleri ile başlayıp bittiğinden dolayı aralarında çok yakın bir münasebet vardır.¹¹²⁹ Bika’i sûrenin baş tarafında ve sonunda te’kidli bir üslubda korkutma yapılır ve bu yönüyle de “sonu ile başı irtibat halindedir” görüşünü belirtir.¹¹³⁰

15. Tûr Sûresi

Mekki'dir. [1131](#) Bu sûrenin genel çerçevesinde “inzar” ve “ahiret” içiçedir. [1132](#) Özellikle (17-28. âyetler arası) cennette inananların karşılaştıkları nimetleri konu alan bölümü de “ahiret” konusu içinde müteala edilirse; sûrenin ana mihveri kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. [1133](#) Buna göre sûrenin baş tarafı ve sonuna bakalım: Sûrenin baş tarafında görülen ve ard arda sıralanan “Tûr”, “kitab”, “mamur olan ev”, “yükseltilmiş tavan” ve “deniz” [1134](#)’e yapılan kasem “inzar” üslubundadır ve bu kasem “ahiretin” kurulacağına dairdir. [1135](#) إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ “Şüphesiz Rabbinin azabı gelecektir.” [1136](#) Bu azabın geleceği söylenirken yine belirsizlik ve korku üslubu görülmektedir. وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا “O gün gök sarsıldıkça sarsılır”, يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا “Dağlar yürüdükçe yürür.” [1137](#) ifadeleri kıyameti yani dolayısıyla ahireti anlatmaktadır. Bu ifadelerden sonra tam bir korku hakimdir: فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ “Vay işte o gün peygambere yalancı diyenlerin haline!” [1138](#) Sûrenin baş tarafı bütünlük içerisinde uyarı ve korku havası vermektedir. Sûrenin son tarafının baş tarafdaki üslub ile uyum içinde olduğu görülmektedir. [1139](#) وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ “Muhakkak ki o zalimlere bundan başka azap da vardır, fakat onların çoğu bunu bilmezler!” Bu yönüyle sûrenin baş tarafı ile sonu arasında yakın bir tenasüb kendini göstermektedir. **Bika’i**, “sûrenin sonunda tekrar başa dönülmektedir” [1140](#) der.

16. Kamer Sûresi

Sûrenin ağırlıklı olarak üzerinde durduğu konu Allah Teâlâ’nın peygamberlerine isyan eden kavimlere verdiği şiddetli azab hakkındadır. [1141](#) (9-18 âyetler) Nuh kavmi, (18-22. âyetler) Hud kavmi, (23-32. âyetler) Semud kavmi, (33-40. âyetler) Lut kavminin durumu anlatılmaktadır. [1142](#) Bu bölümlerde anlatılmak istenen husus; hem risalet konusudur hem de yoldan çıkmış ve azgınlaşmış bu kavme karşı Allah Teâlâ’nın şiddetli azabı ve korkutması [1143](#) dır. Sûre başından sonuna kadar bu şekilde seyretmiştir. [1144](#) Mekke’de nazil olan [1145](#) Kamer sûresinde ele alınan bu konulara uygun olarak sûrenin baş tarafında keskin bir üslub içerisinde Kıyamet’in yaklaştığından *kıyamet saatinin yaklaşması*” bunun için zikredilir اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ “Ay’ın yarılması” [1146](#) bahsedilir [1147](#) وَأَنْشَقُّوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ “Bu süregelen bir sihirdir” demeleri yüz çevirmeleri kınanmaktadır. Öte yandan sûrenin hemen baş tarafında daha sonra anlatılacak hususi hadiselerle uygun olarak risaleti ilgilendiren genel bir ifade kullanılır: وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ “Oysa onlara kendilerini inkardan vazgeçirecek ibretler ihtiva eden nice olaylar bildirilmişti!” [1148](#) Bunun yanısıra sûrenin baş taraflarında Hz. Peygamber’e hitap görülür; فَتَوَلَّ عَنْهُمْ “Onlardan ilgini kes.” Sûrede ki “inzar” üslubu sadece baş tarafda görünmez sûrenin bütününde bu durum kendini hissettirir. [1149](#) Bunu görmek için şu âyetlere bakılabilir;

وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذْرِ , فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ , كَذَّبَ عَادُ فَكَيْفَ كَانَ

عَذَابِي وَنُذِرٍ وَلَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ، كَذَّبَتْ بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاهُمْ أَخَذَ عَزِيزٌ مُّقْتَدِرٌ

Görüldüğü gibi sûrenin geneline yayılan âyetlerde¹¹⁵⁰ hep inzar ve korkutma vardır. Sûrenin son tarafında günahkarların hallerinden sonra müttakilerin güzel hallerine işaret edilir. إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي *Cennette ferahlık içinde bulunan mü'minlerden*” bahsedilir ki; Kur’ân’ın bir özelliği olarak terğib ve terhib ifade etmektedir.¹¹⁵¹

17. Vâkı’a Sûresi

Sûrenin ana konusu “ahiret” ve “inzar”dır.¹¹⁵² Mekki olmasını da dikkate alarak¹¹⁵³ sûrede ele alınan konulara kısaca bakalım; “Kıyametin vuku’u, İnsanların gurublara ayrılması, öldükten sonra dirilme, haşır, kıyamet, ölüm anında hissedilenler gibi hususlardır.”¹¹⁵⁴ Sûrenin baş tarafında uyarıcı bir üslupta Vâkı’a, yani kıyamet anlatılmaktadır.¹¹⁵⁵ Bu durumu sûrenin daha başından itibaren hissettirmeye başlayan لَدِ kelimesi yeterince isbat etmektedir.¹¹⁵⁶ Sûrenin ilk âyetinden itibaren kıyamet koptuğunda olacak hadiseler anlatılır; خَافِضَةً رَافِعَةً “O kimini alçaltır, kimini yükseltir”, وَبَسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا “Yer sarsıldıkça sarsıldığı zaman...”, إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا “Dağlar darmadağın edilip parçalandığı zaman...”, فَكَأَنَّتْ هَبَاءٌ مُنَبِّئًا “Uçuşan toz zerrelere haline geldiği zaman...”¹¹⁵⁷ Kıyamet ya da Ahiret sûrenin başında korkutucu bir üslubda ele alınmaktadır. Sûrenin sonunda yine inzar üslubu ve ahireti hatırlatan ifadeler yer almaktadır فَتَزُلُّ مِنْ حَمِيمٍ “İşte ona kaynar sudan bir ziyafet!” ve وَتَصْلِيَةٌ جَحِيمٍ “Cehenneme sokuluş!”¹¹⁵⁸ Bu yönüyle baş tarafı ile sonu birbirine uymaktadır. **Razi**, “sûrenin hem baş tarafında hem de sonunda üç sınıf insandan bahsedilmektedir”¹¹⁵⁹ demek sûretiyle irtibat kurar. **Bika’i** ise buna öldükten sonra tekrar dirilmenin isbatını ilave ederek yine insanların üç sınıfa ayrılmalarına değinerek, “bu durum hem sûrenin başında hem de sonunda ele alınmıştır”¹¹⁶⁰ demektedir. **Sabuni** aynı görüşü tekrar eder.¹¹⁶¹

18. Münafikun Sûresi

Sûrenin mekki oluşunu da dikkate alarak¹¹⁶², işlediği konulara bakalım. “Münafıkların durumu ve onların yalanlamaları, mü'minlerin şerefli olduklarının açıklanması ve Allah’ı anmayı unutmamalarının izahı, ölüm anında kafirlerin pişmanlıkları ve ecelin değişmeyeceği gibi hususlardır.”¹¹⁶³ **Sabuni**, sûrenin hedefini “ahkam ile ilgili hükümler”¹¹⁶⁴ olarak belirlese de, **Bika’i** ve **Saidi** sûrenin hedefini “Inzar” olarak tesbit eder.¹¹⁶⁵ Sûrenin hemen başında münafıkların yalancı olduklarını ifade etmesi ve onların, مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ “Gerçekten kötü işler işlediklerini” zikretmesi “inzar” üslubuna uygun düşmektedir. فَطُيْعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ “Kalblerinin خُشْبٌ مُسَنَدَةٌ “Giydirilmiş odunlar” benzetmesi bu sûrenin “inzar” üslubunun kendine has olduğunu göstermektedir. Bir yönüyle Allah Teâlâ onlarla istihza etmektedir. Münafikun sûresi, konusu “inzar”

olan diğer sûrelerden bu yönüyle farklılık arz etmektedir. Sûrenin son âyetinin “*inzar*”a uygun olarak bitmesi baş tarafı ile sonunun bir bütünlük arz ettiğini göstermektedir. İşte sûrenin son âyeti, وَلَنْ يُؤَخَّرَ اللَّهُ تَفْصِلاً إِذَا جَاءَ أَجَلُهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ “Allah vadesi gelen hiçbir kimsenin ecelini ertelemez. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”¹¹⁶⁶ Burada Allah Teâlâ’nın “Habir” sıfatının gelmesi de ayrıca dikkat çekicidir. Çünkü sûrenin hemen başında münafıklardan bahsedilmişti. Münafık; küfrü içinde saklıyan görünüşte ise mü’min olduğunu söyleyen iki yüzlü kişi demektir. “Allah’ın haberdar olması” ise münafıkların bu özelliklerini anlatması bakımından dikkat çekicidir.¹¹⁶⁷

19. Hakka Sûresi

Bu sûrenin genel çerçevesini “*ahiret*” ve “*inzar*” oluşturmaktadır.¹¹⁶⁸ Sûre Mekki’dir.¹¹⁶⁹ Bütünüyle sûreye bakıldığında, bir derinlik hissi vermekte ve hep aynı manaları göstermektedir. Ahiret meselesi son derece kesin ve ciddi bir meseledir.¹¹⁷⁰ Dünya ve ahiret açısından çok önemlidir. Bu konuda herhangi bir kaçış Allah’ın azabını gerekli kılar.¹¹⁷¹ Bu durumu sûrenin hemen başındaki “*Hakka*” ifadesi göstermektedir.¹¹⁷² Hakka, Kıyamet anlamına gelir. Hem kelimenin anlamı hem de ses tonu itibarıyla “*kıyamet*” manasında olduğu gibi bir ciddiyet, bir kat’iyyet ve gerçeklik duygusu vermektedir.¹¹⁷³ Sûrenin başında ahireti yalanlayanların akıbeti anlatılır. Ancak mesele önce kıyametin kopmasına çevrilir ve ardından Ad ve Semud kavimlerinin başına gelenlerin hikmeti bu sebebe bağlanır. Sûrenin baş tarafındaki *inzar* üslubu çok açık bir biçimde kendini göstermektedir.¹¹⁷⁴ Sûrenin sonunda da aynı durum söz konusudur. وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبُونَ “İçinizde yalanlayanların bulunduğunu biz elbette bilmekteyiz.”¹¹⁷⁵ Bu *inzar* üslubu sûrenin sonunda “*ahiret*” konusu içinde sûrenin başıyla ortak bir özellik oluşturmaktadır; إِنَّهُ لَحَقُّ “Hiç şüphesiz ki O, kesin gerçektir.”¹¹⁷⁶ Bika’i, “Sûrenin sonu, baş tarafta ne olduğu sorulan Haakka’nın” gerçekleşmesi ile son bulur”¹¹⁷⁷ demektedir.

20. Mearic Sûresi

Mearic sûresinin ifade ettiği temel mesele ahiret, ahiretteki ceza ve özellikle de ahirette kafirlerin uğrayacağı azab konusudur.¹¹⁷⁸ Sûre bu hakikati ifade etmek için insan ruhunun darlık ve bolluk esnasındaki durumunu ele almaktadır.¹¹⁷⁹ İnanmış ruhların hareket ve davranışlarını ana çizgileriyle göstermekte ve saygıya hak kazandıklarını belirtmektedir. Küfredenlerin boşluğunu, Allah’ın onlar için hazırladığı zilletin ise kibirlerine denk olduğunu belirtmektedir.¹¹⁸⁰ Mearic sûresi Mekki’dir.¹¹⁸¹ Sûrenin baş tarafında bahsedilen “*azab*”¹¹⁸²dan sonra “*elli bin yıl*”¹¹⁸³dan bahsedilmiştir. Anlatılan bu iki hususun da Ahiretle ilgisi vardır. Birisi ahiretteki cezanın adıdır, diğeri ise Ahiretteki günler konusunda Allah’ın hesabıyla beşerin hesabı arasındaki fark konusu ve ahiret gününün değerlendirilmesi hakkındadır.¹¹⁸⁴ Sûrenin başında işaret edilen ahiret gerçeği sonunda yine görülür: ¹¹⁸⁵ يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعاً كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصْبٍ يُؤْفِضُونَ “O gün onlar

kabirlerinden çıkıp sür'atle sanki bir hedefe varmak istercesine koşarlar.”¹¹⁸⁶ ve sûrenin sonundaki ifade ahiret konusunda daha açık ve nettir: ¹¹⁸⁷ ذَٰلِكَ الْيَوْمُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ “İşte kendilerine vad edilen gün, bugündür.”¹¹⁸⁸ **Bika’i** sûrenin başında ve sonunda azab konusunun ele alınması yönüyle irtibat kurmaktadır¹¹⁸⁹

21. Kıyâmet Sûresi

Mekki’dir.¹¹⁹⁰ Sûrenin adından da anlaşılacağı üzere sûrenin ana konusu “Kıyamet ve ahirettir”.¹¹⁹¹ Sûrenin ilk ifadesinde لَا أَقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ “Kıyamet gününe yemin ederim”¹¹⁹² ifadesi bu gerçeği yansıtmaktadır.¹¹⁹³ Daha sonra öldükten sonra tekrar dirilme ve آيَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ “Kıyamet gününün ne zaman kopacağı?”¹¹⁹⁴ konusunun insanoğlunun ağzından sorulması ile mesele daha açığa çıkmaktadır. Sûrenin sonu baş tarafdaki gibi öldükten sonra dirilmenin isbatı ve bu konuda ki delillerin anlatımı ile sona ermektedir.¹¹⁹⁵ Öldükten sonraki durum ahiretle ilgili bir meseledir. Dolayısıyla sûrenin başı ile sonu tenasüb göstermektedir.¹¹⁹⁶ **Bika’i** sûrenin başta yer alan آيَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ ile, sonda أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى âyeti arasında irtibat kurar ve bu irtibatı öldükten sonra tekrar dirilme meselesi üzerine tesis eder.¹¹⁹⁷

22. İnsan Sûresi

Mekkidir.¹¹⁹⁸ Bu sûrenin ana konusunu ahiret ve inzar oluşturmaktadır.¹¹⁹⁹ Sûrenin baş tarafında anlatılan şu ifadeler; kafirlere hazırlanan سَلَاسِلَ - zincirler - أَغْلَالًا - demir halkalar ve سَعِيرٍ - çalgın alevler¹²⁰⁰ ahiret hayatına ait materyallerdir. Aynı şekilde iyilerin içecekleri olan مِنْ كَاسٍ¹²⁰¹ da ahirete ait bir hususdur. Sûrenin başında ele alınan ahiretle alakalı bu üslub sûrenin sonunda çok veciz bir şekilde yine ahirete dair¹²⁰² iki farklı konuya temas edilmiştir; اَلْإِيمَانُ عَذَابًا أَلِيمًا “Allah dilediğine rahmet eder, zalimlere gelince (onlara da) can yakıcı bir azab hazırlamıştır.”¹²⁰³ Said **Havva** sûrenin baş tarafında اِنَّا خَلَقْنَا son tarafında ise خَلَقْنَاهُمْ ifadeleri kullanılmıştır ki birbirine benzemektedir demekle ddaha ziyade lafzi benzerlik üzerinde durmuştur.¹²⁰⁴

23. Mürselat Sûresi

Mekki’dir.¹²⁰⁵ Bu sûre, keskin ifadeleri, ani açılıp kapanan sahneleri, bıraktığı şiddetli tesirleriyle sanki yakıcı ateşten bir kamçıdır.¹²⁰⁶ Sûre başından sonuna kadar kafirleri kınama konusunda mübalağalı ifadeler kullanmıştır.¹²⁰⁷ Korkutucu hükümleriyle kalbleri olduğu yerde durdurur, sorduğu soruları, inkarcılara cevapları ve ağır tehditleriyle kalbleri birer zehirli ok gibi delip geçer. Sûrenin genel havası inzar ve ahirettir.¹²⁰⁸ Dünya ve ahiret sahneleri, kainat ve nefsin hakikatleri, azab ve korku manzaraları sunmaktadır. Sûrede yirmi defa tekrarlanan; وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ

لِلْمُكَذِّبِينَ “Vay o günü yalanlayanların haline”¹²⁰⁹ âyeti özellikle inkarcıların yalanlamalarının hemen akabinde gelmektedir ki¹²¹⁰ bu da “Ahiret ve inzar” konusu ile yakından ilgilidir. Sûrenin baş tarafında ilk altı âyette belirsiz ifadelerle yemin edilmektedir. Bu yeminler inzar üslubu ile yapılmakta ve edilen yeminlerin cevabı ahiret konusu ile bağlanmaktadır.¹²¹¹ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ “Size vad edilen mutlaka gerçekleşecektir.”¹²¹² Aynı baştaki üslub sûrenin sonunda da görülmektedir. “İnzar ve ahiret” duygusu içiçedir. وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ “Hakkı yalan sayanların o gün, vay hallerine!” âyeti ahirete delalet etmekte, فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ “Artık bu Kur’ân’a da inanmazlarsa, hangi söze inanırlar acaba?”¹²¹³ âyeti de “inzar”a işaret etmektedir.¹²¹⁴ Razi, bu âyetin baş tarafa çok uygun olduğunu ifade etmektedir. Çünkü her iki tarafta da kafirler için kınama vardır.¹²¹⁵

24. Amme Cüz’ü

Kur’ân-ı Kerim’in son bölümünde yer alan ve kısaca “Amme Cüz’ü” denilen ve 36 sûrenin yer aldığı bu bölümde sûrelerin çoğu birbirinin benzeridir. Bu bölümde yer alan sûrelerden “Beyyine” ve “Nasr” sûreleri hariç hepsi Mekke’de nazil olmuştur. Aralarında küçük farklar olmakla beraber, hepsi de kısa sûrelerdir. Bir başka önemli nokta da bu sûrelerin hemen hepsinde, az farklarla, konu, gaye, şekil ve üslub birliği söz konusudur.

Seyyid Kutub, bu cüzde yer alan sûreler için özellikle Velid b. Muğire gibi müşriklerin Kur’ân’dan etkilenmelerini sebep göstererek bu etkiyi bu cüzde yer alan sûrelere bağlar ve şöyle der; “Halbuki bu küçük sûreler ilk andan itibaren, henüz Kur’ân’ın muhkem teşrii ve büyük gayeleri gelmemiş bulunduğu bir zamanda Arapları büyülemişti. Bu sûreler idi ki arapları duygulandırıyor, onların takdir ve hayranlıklarını celbediyordu. Elbette bu küçük sûreler, dinleyenleri büyüleyen, müminlere ve kafirlere galip gelen bir unsur taşıyordu. Şayet müslümanların İslama girişinde Kur’ân’ın tesiri hesabedilirse, en büyük pay bu sûrelere düşer. Zira o ilk müslümanlar, sadece bu Kur’ân’dan müteessir olarak müslüman oluyorlardı.”¹²¹⁶

Biz de bu bölümde yer alan sûreleri tek tek ele almadık. Bu cüz’de yer alan sûrelerin baş tarafı ile sonu arasında münasebet kurmak mümkün olmakla beraber, biz bu bölümü topluca değerlendirme yoluna gittik ve buraya kadar yaptıklarımızdan ayrı tuttuk. **Ferahi** bu cüzde yer alan sûreleri altı kısımda ele almaktadır. Bu bölümde yer alan sûreleri; ele aldığı konular itibariyle değerlendirmeye tabi tutması dikkate değerdir. **Ferahi’ye** göre; 77-86. arasındaki on sûrede Hz. Peygamber’i ve getirdiklerini yalanlayan mal-mülk sahibi kafirlerin korkutulmasından bahsedilmektedir. Allah Teâlâ, onlara azab etmeye kadir olduğu için Hz. Peygamber’e onlara biraz mühlet vermesini emretmiştir. Bu sûreler; *Mürselat, Nebe, Naziat, Abese, Tekvir, İnfitar, Mutaffifin, İnşikak, Buruc ve Tarık sûreleridir.*

Ala, Gâşiye, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duha, İnşirah, Tin, ve Alak sûrelerinden oluşan bu on sûrede ise, söz Hz. Peygamber’e (sallallahu aleyhi ve sellem) dönüyor. Allah’a yönelmesi, Kıyametin yaklaştığını insanlara en geniş bir şekilde hatırlatması emrediliyor ve bu kısım, “Biz de zebanileri

çağıracağız. Hayır! Sen onlara uyma! Allah’a secde et ve (yalnızca O’na) yaklaş!”¹²¹⁷ ifadesiyle son buluyor.

Kadir, Beyyine, Zilzal, Adiyat, Kari’a, Tekasür, Asr ve Hümeze sûrelerinden oluşan sekiz sûre, nübüvvetin kıymetinin yüceliğinden ve bunun insanlar için rahmet sebebi olduğundan bahsedilmekte ve O’na inanmayıp dünyalık peşinde koşanların hüsrana uğrayacaklarını açıklayarak gelecek bölüme zemin hazırlanmaktadır. *Fil, Kureyş, Ma’un, Kevser, Kafirun, Nasr ve Leheb* sûrelerinin oluşturduğu yedi sûrede İslam düşmanlarının helak edileceği, güç kuvvet sahibi bu düşmanlara karşı müminlere Allah’ın yardımı ve fethin müyesser olacağı anlatılmaktadır. İhlas sûresi, Kur’ân’ın hatimesi gibidir.

Bu sûrede sırf tevhid anlatılmaktadır. Felak ve Nas sûreleri, Allah’a sığınma hakkındadır. ¹²¹⁸

“Amme Cüz’ü”nde yer alan sûrelerin hemen hemen hepsinde, üzerinde durulan noktalar, özellikle kulakları sağır edip, sarhoş eden ve bütün şiddetiyle ortaya konulan kıyamet sahneleridir. Bunlar bazen sakındırmak, bazen korkutmak ve bazen de helak ve azab ile tehdit sûretiyle açıklanmaktadır. Zaman zaman da geçmiş kavimlerden yalanlayanların başlarına gelen felaketleri bildirmek sûretiyle deliller takviye edilmektedir. Tek tek bütün sûreleri ele almaya gerek görmüyoruz. Ancak bazı misaller vermek mümkündür. Mesela Abese sûresinde, baş tarafta Hz. Peygamber’in daveti sırasında cereyan eden belli bir hadiseye işaret edildikten sonra; diğer âyetlerin hepsi insanın, bitkilerin yaratılışından bahsedip kıyametin dehşetine dikkatleri çekmektedir.

Tekvir sûresi o günde kainatta cereyan edecek olan korkunç değişiklikleri tasvir etmektedir. İnfitar sûresi de yine kainattaki değişme sahnelerine işaret etmektedir. İnşikak sûresi de kainattaki inkılabı azab ve ikram sahnelerini, Buruç sûresi ; yine o günde cereyan edecek hadiselerle süratli bir şekilde temas ettikten sonra kafirlerin, dünyada bir bölüm mümine ateşle azab ettikleri ve karşılığında da ahirette o kafirlere daha şiddetli bir ateşle azab edileceğinden bahsetmektedir. Tarık sûresi kainatta cereyan eden hadiselerden A’la sûresi ahiret, hesap ve ceza’dan; Ğaşiye sûresinde nimet ve azab sahnelerinden bol bol bahsedilmektedir. Yaklaşık bütün sûreler bu şekildedir. Sadece İhlas, Kafirun, Maun, Asr, Kadir ve Nasr sûreleri bunlardan ayrılır. Belki Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) durumunu anlatan Duha, İnşirah, Kevser, Felak ve Nas sûrelerini de bunlardan ayrı tutabiliriz. Ancak yine de Amme Cüz’ü’nde bu saydığımız sûreler azınlıktadır. Bu cüz’ün hepsini bir bütün olarak değerlendirmek mümkündür. ¹²¹⁹

¹ Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, VII, 128; Kurtubi, *el-Camiu*, I, 70; Suyuti, *Mu'teraku'l-Akran*; II, 207; Bakıllani, *İ'cazü'l-Kur'ân*, s. 37; Rummani, *Fi İ'cazi'l-Kur'ân*, s. 69; Cürçani, *Delailü'l-İ'caz*, s. 87-88; Rafii, *İ'cazu'l-Kur'ân*, s. 147; Ebû Zehra, *el-Mu'cizetü'l-Kübra*, s.257; Muhyiddin Ramazan, *Vücuğun mine'l-İ'cazi*, s. 49; Zerkani, *el-Menahil*, I, 25; Nursi, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 9; Ayrıca *Sözler* isimli eseri, s. 138

² Bakıllani, *İ'cazü'l-Kur'ân*, s. 37; Rummani, *Kitabu'n-Nuket* s. 69; Cürçani, *Delailü'l-İ'caz*, s. 88; Rafii, *İ'cazu'l-Kur'ân*, s. 147; Ebû Zehra, *el-Mu'cizetü'l-Kübra*, s.257; Tabbara, *Ruhu'd-Dini'l-İslami*, s. 26

³ Draz, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, s.110

⁴ Rafii, *a.g.e.*, s. 250

⁵ Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, VII, 128

⁶ Güngör, Mevlüt, *Tefsirde Konulu Tefsir Metodu*, İ.A.D., Mayıs 1988, s.51

⁷ Draz, *a.g.e.*, s.175

⁸ Malik b. Nebi, *Kur'ân-ı Kerim Mu'cizesi*, (Terc. Ergun Göze), Ankara, T.D.V. Yay., 1991, s. 215-216

⁹ Bakıllani, *a.g.e.*, s. 36

¹⁰ Nursi, *Sözler*, s. 138

[11](#) Nursi, *a.g.e.*, s. 379-380

[12](#) Cürcani, *Delailu'l-İ'caz*, s. 87-88

[13](#) Bakıllani, *a.g.e.*, s. 37; Rafii, *a.g.e.*, s. 74

[14](#) Muhyiddin Ramazan, *Vücuğun mine'l-İ'cazi*, s. 49

[15](#) Bakıllani, *a.g.e.*, s.35; Kutub, *Seyyid; Kur'ân'da Edebi Tasvir*, s. 129

[16](#) Kutub, *Age.*, s. 128

[17](#) Behiy, *Nahve'l-Kur'ân*, s. 89

[18](#) Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, Ankara, 1993, s. 39

[19](#) Misaller için bkz. Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, İstanbul, 1983, s. 200-205

[20](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, II, 175

[21](#) Behiy, *Nahve'l-Kur'ân*, s. 89; Güngör, *a.g.d.*, s. 49-55

[22](#) Saidi, *en-Nazm*; s. 652

[23](#) Güngör, *a.y.*

[24](#) Şatibi, *el-Muvafakat*, III, 413-414

[25](#) Şatibi, *a.g.e.*, III, 414

[26](#) Şatibi, *a.g.e.*, III, 416-419; Hicazi, Muhammed Mahmud, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1970, s. 49

[27](#) Draz, *a.g.e.*, s. 242. Müellif **Mustafa Müslim, Dr. Muhammed Draz'ın** sûre bütünlüğü konusunda en hassas davranan müelliflerden olduğu görüşüne istinaden o'nun "*Kitabu Medhalin ile'l-Kur'âni'l-Kerim*" isimli eserinden şu bölümü misal olarak nakleder; "Sûrelerde bir giriş, bir gelişme ve bir de sonuçtan oluşan belirli ve gerçek bir plan vardır. Sûrenin başında bulunan çok az sayıdaki âyette, sûrede incelenmek istenen konunun ana hatları ortaya konmakta ve arkasından gelişme bölümü öyle düzenli bir şekilde gelmektedir ki, hiçbir kısım üstüste gelmediği gibi tüm parçalar da bütün içindeki yerini en uygun şekilde almaktadır. Nihayet girişte söz konusu edilen konular sonuç bölümünde eksiksiz olarak cevabını bulmaktadır." (s.119) **Müslim'in, Darz'ın** bu sözleri üzerine kendisine ait olan şu metodolojiyi geliştirdiği ve onun üzerine bina ettiği görülür; "Sûrenin girişi ile bitişini incelemek ve ikisi arasındaki ortak konuları ortaya çıkarmak sûrenin temel hedefine götürücü olabilir." (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, s. 71)

[28](#) Hicazi, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye*, s. 42-49

[29](#) Rifat Fevzi Abdülmüttalib, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye li's-Sûreti'l-Kur'âniyye*, Kahire, 1986

[30](#) Kasım, *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 328

[31](#) Zerkani, *Menahil*, 1/79; Şehhate, *Menhecü'l-İmam M. Abduh*, s.36; Hicazi, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye*, s.16

[32](#) Secde, 32/2-3

[33](#) Secde, 32/4-9

[34](#) Secde, 32/10

[35](#) Razi, *a.g.e.*, XXV, 175

[36](#) Secde, 32/3

[37](#) Ahkaf, 46/9

[38](#) Razi, *a.g.e.*, XXV, 185

[39](#) Secde, 32/26

[40](#) Secde, 32/27

[41](#) Razi, *a.g.e.*, XXV, 187

[42](#) Secde, 32/28

[43](#) Secde, 32/3

[44](#) Secde, 32/23

[45](#) Secde, 32/4

[46](#) Secde, 32/7

[47](#) Secde, 32/26

[48](#) Secde, 32/27

[49](#) Secde, 32/10

[50](#) Secde, 32/28

[51](#) Razi, *a.g.e.*, XXV, 187

[52](#) Kutub, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, s. 217

[53](#) Kutub, *a.g.e.*, s. 235

[54](#) Hicazi, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye*, s. 53,64,112

[55](#) Bika'i, *Nazmu'd-Dürer*, XIV, 13

[56](#) Razi, *a.g.e.*, VII, 2; XVII, 210; XIX, 195

[57](#) Razi, *a.g.e.*, IV, 33; VI, 161; XII, 121; VII, 2; X, 155

[58](#) Razi, *a.g.e.*, XIX, 195; Firuzabadi, *Basair*, I,473

[59](#) Şehhate, Mahmud, *Menhecü'l-İmam Muhammed Abduh*, s. 36

- [60](#) Şehhate, *a.g.e.*, s. 36
- [61](#) Fazlur Rahman, “*Kur’ân’ı Yorumlama*”, Terc. Osman Taştan, İ.A.D., Sayı:5, Ekim 1987, s. 101
- [62](#) Şatibi, *el-Muvafakat*, III, 309
- [63](#) Şatibi, *a.g.e.*, s.304
- [64](#) Derveze, *Kur’ânü’l-Mecid*, s. 173
- [65](#) Razi, *a.g.e.*, XIII, 161
- [66](#) Saidi, Abdurrahman b. Nasr, *el-Kavaidu’l-Hısan li Tefsiri’l-Kur’ân*, Riyad, 1980, s. 17,19, 24
- [67](#) Razi, *a.g.e.*, I, 173
- [68](#) Şatibi, *a.g.e.*, II, 311-312; Razi, *a.g.e.*, XXIV, 44
- [69](#) Şehhate, *Menhecü’l-İmam*, s. 37
- [70](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 36
- [71](#) Şatibi, *a.g.e.*, III, 311
- [72](#) Razi, *a.g.e.*, XXXII, 104
- [73](#) Razi, *a.g.e.*, IX, 3
- [74](#) Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 56
- [75](#) Zerkani, *a.g.e.*, I, 61
- [76](#) Nursi, *Sözler*, s. 139
- [77](#) Rafii, *a.g.e.*, s.74
- [78](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 166
- [79](#) Zerkeşi, age, I, 256; I, 60; Suyuti, *İtkan*, I, 80; *Tenasük*, s. 56; Zerkani, *a.g.e.*, s. 139; Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 70; Mennau’l-Kattan, *Mebahis*, s. 139-140; Saidi, *en-a.g.e.*, s. 9; Hamidullah Muhammed, *Kur’ân-ı Kerim Tarihi*, (Terc. Salih Tuğ), İstanbul, 1993, s. 50; Turgut, Ali, *Tefsir Uusulü*, s. 88; Atik, Kemal, *Âyet ve Sûrelerin Tevkîfiliği Meselesi*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 6, 1989, s. 217; Karaçam, İsmail, *Kur’ân-ı Kerim’in Nüzulü ve Kiraati*, s. 177
- [80](#) Zerkani, *a.g.e.*, I, 341; Subhi salih, *a.g.e.*, s. 71
- [81](#) Rahman, 55/64
- [82](#) Müddessir, 74/21
- [83](#) Bakara, 2/282
- [84](#) Zerkani, *a.g.e.*, I, 332
- [85](#) Draz, *a.g.e.*, s. 189 ve 204
- [86](#) Buti, *Min Ravai’i’l-Kur’ân*, s. 144
- [87](#) Said Nursî, *İ’şaratü’l-İ’caz*, İstanbul, 1986, s. 35
- [88](#) Said Nursî, *a.g.e.*, s. 44
- [89](#) Draz, *a.g.e.*, s. 198
- [90](#) İsra, 17/33
- [91](#) Draz, *a.g.e.*, s. 199
- [92](#) Hicazi, *a.g.e.*, s. 24
- [93](#) Şatibi, *el-Muvafakat*, III, 249
- [94](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 264; Zerkani, *Menahil*, I, 343
- [95](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 249; Suyuti, age, I, 86
- [96](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 249-251
- [97](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 244; Suyuti, *a.g.e.*, I, 75; Zerkani, *a.g.e.*, I, 345; Menaau’l-Kattan, *a.g.e.*, s. 145
- [98](#) Karaçam, İsmail, *Kur’ân-ı Kerim’in Nüzulü ve Kiraati*, İstanbul, 1974, s. 166
- [99](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 257; Suyuti, *a.g.e.*, I; 194
- [100](#) Çetin, Abdurrahman, *Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi*, İstanbul, 1982, s. 67
- [101](#) İbn Kesir, *Fedailü’l-Kur’ân*, s. 36
- [102](#) Şevkani, *Fethü’l-Kadir*, I, 73
- [103](#) Tirmizî, V, 272; Ebû Dâvûd, 1222, I, 268
- [104](#) Bakillani, *el-İntisar*, s. 82
- [105](#) Müslim, I, 536
- [106](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 260
- [107](#) İbn Hacer, IX, 34; Ayni, X, 23
- [108](#) İzmirli, *Tarih-i Kur’ân*, s. 13
- [109](#) Razi, *a.g.e.*, XV, 215; Öte yandan Hz. Osman zamanında toplanan mushafın tertibi üzerinde sahabenin icma’ı, bu görüş sahiplerinin delilleri arasındadır. **Ebû Cafer en-Nahhas** (v. 339/ 950), **Ebû Bekir el-Enbari** (v. 328/940), **Ebû Amr ed-Dani** (v. 444/1053), **Kirmani** (v. 505/ 1110), **Razi** (v. 606/1210), **İbnü’l-Hassar** (v. 611/1215), ve **Şatibi** (v. 790/1388) bu görüşe sahip olanlardan bazılarıdır.
- [110](#) Suyuti, *a.g.e.*, I, 198

- [111](#) Razi, *a.g.e.*, XXXII, 150
- [112](#) Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 71
- [113](#) Kurtubi, *a.g.e.*, I, 59-60
- [114](#) Suyuti, *Tenasuk*, s. 59
- [115](#) Bu görüş sahiplerinin başında **İbn-i Atiyye** (v. 543/1148) gelir. Bu görüşü **Ebû Cafer b. Zübeyr** (v. 807/1404), **Beyhaki**, (v. 458/1065) ve **İbn Hacer** (v. 852/1448) gibi alimler ise benimsememektedirler.
- [116](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 257
- [117](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 258; Suyuti, *İtkan*, I, 196; Zerkani, *Menahil*, I, 357
- [118](#) Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 72
- [119](#) Ahmet Cevdet Paşa, *Muhtasar Kur'ân Tarihi*, İstanbul, 1985, s. 74
- [120](#) İbn-i Hacer, IX, 34
- [121](#) Sûrelerin tevkîfiliği konusu ile münasebet ilmi arasında yakın bir ilgi olduğunu söyleyen **Mustafa Müslim'e** göre “*Münasebatü'l-Kur'ân İlmi, Kur'ân'ın bölümlerinin tertibinin nedenlerini öğreten bir ilimdir.*” Ayrıca sûrelerin tertibi ile münasebet konusundaki genel yaklaşımı nedeniyle **Müslim'in** şu tesbiti ayrı bir önem taşımaktadır: “*Başlangıçları benzeyen sûrelerin bazen yanyana olması bazen de farklı yerlerde olmaları Kur'ân'ın tertibi'nin ictihadi olmadığını göstermektedir. Mesela Ha-Mim'ler bir arada olmasına rağmen Müsebbehat (Sebbih, Yüsebbihu, Sebbehe, Sübhan diye başlayan sûreler) farklı farklı yerlerde dir. İnsanın mantığı ya tümü için birlik ya da tümü için ayrılık istemeyi gerektirmektedir.*” (Ayrıntılı bilgi için bkz. Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, s. 89 ve 125)
- [122](#) Razi, *Mefatih*, XIX, 215
- [123](#) Mevdudi, *a.g.e.* s. 105
- [124](#) Mesela Nuh, Hud, İbrahim, Yunus, Al-i İmran, Neml, Yusuf, Muhammed, Meryem ve Lokman sûreleri.
- [125](#) Ashab-ı Kehf, Hicr, Cin, Münafikun, Mutaaffifin sûreleri buna örnektir.
- [126](#) Bika'i, *Masaid*, I, 36
- [127](#) Bika'i, *a.g.e.*, I, 79
- [128](#) Bika'i, *Nazm*, I, 55
- [129](#) Zerkeşi, I, 270
- [130](#) Nisa, 4/1
- [131](#) Razi, *a.g.e.*, IX, 157
- [132](#) Bu konuyla ilgili bir misal vermeden önce muasır alimlerden müfessir **Seyyid Kutub** ile **Mevdudi'nin** tefsirlerini özellikle bu sahada örnek olarak göstermek isteriz. Çünkü bu iki müfessir tefsirlerinde sûrenin tefsirine girmeden bir konu tesbiti yapmış ve sonra da bütün sûreyi buna göre bölümlere ayırarak tefsir etme yoluna gitmişlerdir.
- [133](#) Furkan, 25/1
- [134](#) Furkan, 25/2
- [135](#) Furkan, 25/2
- [136](#) Furkan, 25/2
- [137](#) Furkan, 25/2
- [138](#) Furkan, 25/4
- [139](#) Furkan, 25/35
- [140](#) Furkan, 25/41
- [141](#) Furkan, 25/45
- [142](#) Razi, *a.g.e.*, XXIV, 45-88. sayfalar
- [143](#) Kutub, *Fi zilali'l-Kur'ân*, I, 28
- [144](#) Kutub, *a.g.e.*, I, 28; VI, 3278
- [145](#) Bika'i, *Masaid*, s. 16 b
- [146](#) Draz, *a.g.e.*, s. 190
- [147](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 37; Suyuti, *a.g.e.*, II, 977; Zerkani, *Menahil*, I, 80
- [148](#) Bika'i, *Masaid*, I, 36
- [149](#) Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 15; Bika'i, *Nazm*, I, 15; Suyuti, *İtkan*, II, 138; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 155; Mennau'l-Kattan, *a.g.e.*, s. 97; Kutub, *Fi Zilal*, I, 27; Draz, *a.g.e.* s. 154-155; Hicazi, Vahdatü'l-Mevduiyye, s. 57
- [150](#) Bika'i, *a.g.e.*, IV, 195; Draz, *a.g.e.*, s. 242
- [151](#) Şehhate, *a.g.e.*, s. 9
- [152](#) Mevdudi, *et-Tefhim*, I, 46
- [153](#) Kutub, *Fi Zilal*, I, 33
- [154](#) Mevdudi, *et-Tefhim*, I, 46
- [155](#) Medeni, *el-Müctemau'l-İslami*, s. 5-7
- [156](#) Bika'i, *Masaid*, I, 35
- [157](#) Bika'i, *Nazm*, I, 15; Suyuti, *İtkan*, II, 138; Subhi Salih, *Mebahis*, 155; Mennau'l-Kattan, *a.g.e.*, s. 97; Seyyid Kutub, *Fi Zilal*, I, 27;

- Draz, *en-Nebeü'l-Azim*, s. 154-155; Hicazi, *Vahdatü'l-Mevduiyye*, s. 57; Tabatabai, *el-Mizan Fi Tefsiri'l-Kur'an*, I, 16; Sabuni, Muhammed Ali, *İcazü'l-Beyani Fi Suveri'l-Kur'an*, 1979, s. 38
- [158](#) Abdüssettar Fethullah Said, *el-Medhal ile't-Tefsiri'l-Mevduiyye*, s. 24-25
- [159](#) Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 55
- [160](#) Bedevi, “*Min Belağati'l-Kur'ani'l-Kerim*”, s. 234
- [161](#) Rıfat Fevzi Abdülmuttalib, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye Li Süreti'l-Kur'aniyye*, Beyrut, 1406/1986, s. 7-42
- [162](#) Derveze, *Kur'arü'l-Mecid*, s. 106
- [163](#) Behiy, *Nahve'l-Kur'an*, s. 89
- [164](#) Şehhate, *Ehdafu Külle Süretin*, I, 6
- [165](#) Kutub, *Fi Zilal*, I, 356-357
- [166](#) Müslim, *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, s. 65-71
- [167](#) Bika'i, *Nazmu'd-Dürer*, I, 17-19
- [168](#) Müslim, *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, s. 65-71
- [169](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 187; Suyuti, *İtkan*, I, 19; Zerkani, *Menahil*, I, 186
- [170](#) Zerkeşi, *Burhan*, I, 187; Suyuti, *İtkan*, I, 19; Zerkani, *Menahil*, I, 186
- [171](#) Müslim, *a.g.e.*, s. 78
- [172](#) Müslim, *a.g.e.*, s. 84
- [173](#) Müslim, *a.g.e.*, s. 73
- [174](#) Draz, *a.g.e.*, s. 242
- [175](#) Derveze, *Kur'anü'l-Mecid*, s. 106
- [176](#) Müslim, *a.g.e.*, s. 75
- [177](#) Müslim, *a.g.e.*, s. 76
- [178](#) Müslim, *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, s. 71
- [179](#) Sa'idi, *a.g.e.*, s. 58
- [180](#) Ferahi, Abdülhamit; *Nizamu'l-Kur'an Te'vilu'l-Furkan bi'l-Furkan*, Azamgah, thsz. s. 105
- [181](#) Ferahi, Abdülhamit; *Delailu'n-Nizam*, Azamgah, 1411/1911
- [182](#) Bedevi, Ahmed, *Min Belağati'l-Kur'ani'l-Kerim*, Mısır, trhs. s. 234
- [183](#) Rıfat Fevzi, Abdülmuttalib, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye Li Süreti'l-Kur'aniyye*, Beyrut, 1406/ 1986, s.7-42
- [184](#) Şatıbi, *el-Muvafakat*, III, 309
- [185](#) Razi, *Mefatih*, XXVI, 44; Bika'i, *Nazm*, VI, 286,287
- [186](#) Draz, *a.g.e.*, s. 193
- [187](#) Bika'i, *Nazm*, I, 18
- [188](#) Kılıç, Sadık, *İslamda Sembolik Dil*, İst., 1995, s. 33
- [189](#) Mennau'l-Kattan, *a.g.e.*, s. 97
- [190](#) Dihlevi, Şah Veliyyullah, *el-Fevzu'l-Kebir*, Beyrut, 1987, s. 116
- [191](#) Bika'i, *a.g.e.*, I, 17
- [192](#) Bayram, Yusuf; *Kur'an ve İnsicam*, Yeni Ümit Dergisi; Yıl:8, Sayı:30, s. 13
- [193](#) Nursi, *a.g.e.*, s.12
- [194](#) Bu tesbit sadece Bediüzzaman'a has bir keyfiyet değildir. Eski-yeni müellifler bu konu hakkında yaklaşık aynı ifadeleri kullanmışlardır. Mesela muasır müelliflerden Abdurrahman b. Nasr es-Saidi, “Kavaidu'l-Hisan” adlı eserinde bu dört unsuru zikrederken tek farklı kullanımı “*mead*” olarak zikrederken (Saidi, Abdurrahman b. Nasr, *el-Kavaidu'l-Hisan li Tefsiri'l-Kur'an*, Riyad, 1980, s. 17,19, 24); müfessir Razi ise yine bu dört temel unsurun içerisine “*kaza ve kader*”i dahil eder. Müellif Şatıbi ise daha önce geçtiği gibi sûrelerin ana konularını tesbit ederken (Razi, *Mefatih.*, I, 173; XIII, 72); Tevhid, nübüvvet ve haşir demek sûretiyle bu konuda Bediüzzaman ile aynı doğrultuda kanaat beyan eder. (Şatıbi, *el-Muvafakat*, III, 416)
- [195](#) Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 376
- [196](#) Bika'i, *a.g.e.*, I, 17
- [197](#) Aslında bu üç özelliği birlikte müteala etmek sûretiyle tek tek her sûre'nin bütününe uygulamak da mümkündür. Ancak biz daha çok *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* yönüyle konuyu ele aldığımız için her birini müstakil olarak değerlendirme yoluna gittik. Ancak bu üç özelliği birlikte ele almak sûretiyle sûrenin bütününe nasıl uygulanabileceğine bir misal olsun diye mesela *Kehf sûresine* bakalım: 1. *Tevhid açısından*: Kehf sûresinin giriş kısmı, sûredeki dört kıssanın ele alınışı ve sûrenin sonu tevhid'e delalet etmektedir. Bu durum o kadar açıktır ki, sûrenin pasajlarında her birinin, kulluğu yalnızca Allah'a has kılmayla, o'na sözde, işte bağlı olmaya ve tağutlara, sahte ilahlara ve ortaklara ibadeti bırakmaya açıkça çağrıda bulunduğunu görürüz. 2. *Risalet açısından*: Bakışlarımızı Hz. Peygamber'in risaleti açısından bu sûreye yönelttiğimizde onu da temel ber eksen olarak görürüz. Bu hususun özelliklerini belirlemede bize sûrenin sebep-i nüzulü, girişi ve bitiş kısmı oldukça yardımcı olacaktır. Öte yandan bu araştırmada, sözü geçen dört kıssayı bu eksene kopmaz şekilde bağlayan bir kısım güçlü bağların varlığını görürüz. 3. *Ahiret gününe iman açısından*: Kehf sûresinin girişini, dört kıssayı ve sûrenin sonunu incelediğimizde görürüz ki, ahiret gününe iman çağrısı her pasajın en belirgin olgusudur. Bunu tesbit için de âyetlere bakmak yeterlidir. Buna delil âyetler ise oldukça çoktur.
- [198](#) Yıldırım, Prof. Dr. Suat, *Kur'an'da Uluhiyet*, İstanbul, 1987, s.9-87

- [199](#) Kutup, *et-Tasvirü 'l-Fenni*, s. 226 ve 230
- [200](#) Razi, *Mefatih*, I, 178; Ferahi, *a.g.e.*, s. 105
- [201](#) Razi, *Mefatih*, II, 23; Sabuni, Muhammed Ali; *Safvetü 't-Tefasir*, Beyrut, 1402/ 1981, I, 180
- [202](#) Bika'i, *Masaid*, II, 9
- [203](#) Bika'i, *en-Nazm*, I, 30
- [204](#) Bknz. Firuzabadi, *Basair*, I, 134-135
- [205](#) Draz, *a.g.e.*, s. 242
- [206](#) Draz, *a.g.e.*, s. 263
- [207](#) Draz, *a.g.e.*, s. 279
- [208](#) Draz, *a.g.e.*, s. 342
- [209](#) Draz, *a.g.e.*, s. 366
- [210](#) Bika'i, *en-Nazm*, I, 30
- [211](#) Said Havva'nın sûreyi ele alış tarzı şöyledir: İlk 20 âyeti mukaddime bölümünü oluşturur. Bu bölümde insanlar üç gurub halinde (mü'min, kafir ve müttaki olarak) işlenir. Birinci bölüm (21-167. arası âyetlerdir) de takva'nın önemi üzerinde durulur. İkinci bölüm (168-207) de İslam'a davet ve ahkam'ın açıklanması yer alır. Üçüncü bölümde (208-284) iman ve kulluk şuuru üzerinde durulur. Sürenin hatime bölümü ise iman ve dua'nın yer aldığı son iki âyettir. (bk. Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*, I, 273)
- [212](#) Hicazi, *Vadih*, I, 12
- [213](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 77
- [214](#) Alusi, *a.g.e.*, I, 98; Hicazi, *a.g.e.*, I, 12; Ferahi, *a.g.e.*, s. 105
- [215](#) Hicazi, *Vadih*, I, 12
- [216](#) Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*, I, 94
- [217](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 224; İbn-i Atiyye, *Muharrirü 'l-Veciz*, I, 105
- [218](#) Bika'i, *Nazm*, IV, 187
- [219](#) Kutub, *Fi Zilal*, I, 35
- [220](#) Müslim, *a.g.e.*, s. 117
- [221](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, I, 29-30
- [222](#) Ebû Zeyd, *et-Tenasübü 'l-Beyani*, s. 66-67
- [223](#) Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, V, 127-128
- [224](#) Hicazi, *Tefsirü 'l-Vadih*, III, 32
- [225](#) Kurtubi, *el-Cami'u*, IV, 1; Ebu's-Suud, *İrşadu 'l-Aklı's-Selim*, II, 2; İbn Atiyye, *Muharrirü 'l-Veciz*, I, 396
- [226](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 159; Ferahi, *a.g.e.*, s. 106; Sabuni, *a.g.e.*, I, 182
- [227](#) Bika'i, *Nazm*, IV, 195
- [228](#) Bika'i, *Masaid*, II, 67
- [229](#) Hicazi, *Vadih*, IV, 142
- [230](#) Hicazi, *a.g.e.*, III, 33; Saidi, *a.g.e.*, s. 108-109
- [231](#) Al-i İmran, 3/2
- [232](#) Al-i İmran, 3/6
- [233](#) İbn-i Atiyye, *Muharrirü 'l-Veciz*, I, 559; Saidi, *a.g.e.*, s. 128
- [234](#) Al-i İmran, 3/200
- [235](#) Ebû Zeyd, *et-Tenasübü 'l-Beyani*, s. 67
- [236](#) Suyuti, *Merasid*, 84 a
- [237](#) Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, IX, 155
- [238](#) Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, IX, 134
- [239](#) Bika'i, *Nazm*, V, 169
- [240](#) Müslim, *a.g.e.*, s. 118
- [241](#) Said Havva, *el-Esas*, II, 695
- [242](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, I, 251
- [243](#) Kurtubi, *el-Cami'u*, V, 1; Ebu's-Suud, *İrşad*, II, 137; İbn Atiyye, *Muharrirü 'l-Veciz*, II, 3
- [244](#) Hicazi, *a.g.e.*, VI, 97; Derveze, *a.g.e.*, VI, 6; Firuzabadi, *Basair*, I, 170
- [245](#) Bika'i, *Masaid*, II, 88; Ferahi, *a.g.e.*, s. 106
- [246](#) Hicazi, *Vadih*, IV, 143
- [247](#) Nisa, 4/1
- [248](#) Nisa, 4/174
- [249](#) Suyuti, *Merasid*, 84 a; İbn Atiyye, *Muharrirü 'l-Veciz*, II, 141; Said Havva, *el-Esas*, II, 1260
- [250](#) Nisa, 4/176
- [251](#) Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, XI, 120
- [252](#) Bika'i, *Nazm*, V, 532-533
- [253](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 130

- [254](#) Müslim, *a.g.e.*, s. 118-119
- [255](#) Hicazi, *el-Vahdetü 'l-Mevduiyye*, s. 42-47; Ayrıca Hicazi'nin bu sûrenin tefsirini yaparken başka bir yerde Hattabi'den yaptığı nakille sûrenin baş tarafı ile sonu arasında kurduğu irtibatı buraya alıyoruz: Bu irtibat cihetini Razide de görmüştük. "Allah Teâlâ 'Kelale' konusu ile ilgili iki âyet indirmiştir. İkiside bu sûrededir. Biri sûrenin baş tarafındadır ve kış mevsiminde nazil olmuştur. Diğerisi ise sûrenin son tarafındadır ve o da yaz mevsiminde nazil olmuştur. (bk. Hicazi, *Vadîh*, IX, 96)
- [256](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, I, 319
- [257](#) Kurtubi, *el-Cami'u*, VI, 30; İbn Atiyye, *Muharrirü 'l-Veciz*, II, 143
- [258](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 179
- [259](#) Sabuni, *a.g.e.*, I, 323; Hicazi, *et-Tefsirü 'l-Vadîh.*, VI, 97
- [260](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 152-153; Şehhate, Abdullah, Mahmud, *Ehdafu Külli Suver ve Makasıduha Fi 'l-Kur'âni 'l-Kerim*, Kahire, 1986, I, 64; Hicazi, *Vadîh*, VI, 97
- [261](#) Gazzali, Muhammed, *Nahve Tefsiru Mevduiyyu Li Suveri 'l-Kur'âni 'l-Kerim* Beyrut, 1995, s.72
- [262](#) Bika'i, *Masaid*, II, 206
- [263](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 105
- [264](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 591; Hicazi, *Vadîh*, VI, 98
- [265](#) Kutub, *Fi Zilal*, II, 836
- [266](#) Suyuti, *Merasıd*, 84 b; İbn Atiyye, *Muharrirü 'l-Veciz*, II, 146
- [267](#) Ebu's-Suud, *İrşadu 'l-Akî's-Selim*, III, 103
- [268](#) Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, XII, 139
- [269](#) Bika'i, *Nazm*, VI, 369-370
- [270](#) Said Havva, *el-Esas*, III, 1542
- [271](#) Hicazi, *Vadîh*, VII, 31
- [272](#) İbn Atiyye, *Muharrirü 'l-Veciz*, II, 265
- [273](#) Bika'i, *Masaid*, II, 218; Ferahi, *a.g.e.*, s. 105 Sabuni, *a.g.e.*, I, 376
- [274](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 168; Hicazi, *a.g.e.*, VII, 32
- [275](#) Mevdudi, *Tefhim*, I, 528
- [276](#) Said Havva, *el-Esas*, III, 1566
- [277](#) Ebu's-Suud, *İrşadu 'l-Akî's-Selim*, III, 104; Alusi, *a.g.e.*, VII, 75; Hicazi, *Vadîh*, VII, 32
- [278](#) En'am, 7/3
- [279](#) Suyuti, *Merasıd*, 84 b
- [280](#) Hicazi, *Tefsirü 'l-Vadîh*, VIII, 123
- [281](#) En'am, 7/163
- [282](#) En'am, 7/164
- [283](#) En'am, 7/165
- [284](#) Bika'i, *Nazm*, V, 346
- [285](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 169
- [286](#) Alusi, *a.g.e.*, XIII, 84; Derveze, *a.g.e.*, IV, 365
- [287](#) Şehhate, *Ehdafu Külli Suver*, I, 150
- [288](#) Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2039
- [289](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 263
- [290](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, II, 72
- [291](#) Bika'i, *Masaid*, II, 193; Hicazi, *Tefsirü 'l-Vadîh*, XIII, 28
- [292](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 275
- [293](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, II, 348; Ebu's-Suud, *İrşad*, V, 2
- [294](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, II, 363
- [295](#) Ra'd, 13/41
- [296](#) Bika'i, *Nazm*, X, 368
- [297](#) Alusi, *Ruhu 'l-Meani*, XVII, 109
- [298](#) Hacc 22/28
- [299](#) Şehhate, *Ehdafu Külli Suver*, I, 249
- [300](#) Said Havva, *el-Esas*, VII, 3520
- [301](#) Bika'i, *Masaid*, II, 294
- [302](#) Hicazi, *Tefsirü 'l-Vadîh*, XVII, 40
- [303](#) Hicazi, *Tefsirü 'l-Vadîh*, XVII, 78
- [304](#) Abdülmüttalip, Rifat Fevzi, *el-Vahdetü 'l-Mevduiyye li's-Sûreti 'l-Kur'âniyye*, Kahire, 1986, s. 60
- [305](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 106; Firuzabadi, *Basair*, I, 323
- [306](#) Kurtubi, *el-Cami'u*, XVI, 2; Ebu's-Suud, *İrşad*, VI, 91
- [307](#) Ebu's-Suud, *İrşad*, VI, 91

- [308](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 358
- [309](#) Suyuti, *Merasid*, 86 a
- [310](#) Hacc, 22/6
- [311](#) Hicazi, *Tefsirü'l-Vadîh*, XVII, 77; Said Havva, *a.g.e.*, VII, 3604
- [312](#) Bika'i, *Nazm*, XIII, 104
- [313](#) Rıfat Fevzi, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye*, s. 60
- [314](#) Sabuni, *Safvet*, II, 297
- [315](#) Alusi, *a.g.e.*, XVIII, 74; Derveze, *a.g.e.*, VI, 305; Hicazi, *Vadîh*, XVIII, 39
- [316](#) Nur sûresi 1., 34. ve 46. âyetler
- [317](#) Said Havva, *el-Esas*, VII, 3681
- [318](#) Alusi, *a.g.e.*, XVIII, 74; Mevdudi, *a.g.e.*, III, 448; Ferahi, *a.g.e.*, s. 106
- [319](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 372; Sabuni, *Safvet*, II, 323
- [320](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 334
- [321](#) Şehhate, *a.g.e.*, I, 256
- [322](#) Bika'i, *Masaid*, II, 310
- [323](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 372
- [324](#) Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 64-66
- [325](#) Nur Sûresi, 35. ve 40. âyetler
- [326](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 46; Razi, *Mefatih*, XXIII, 129
- [327](#) Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VI, 155
- [328](#) Nur, 24/1
- [329](#) Nahcevani, *el-Fevatih*, II, 3
- [330](#) Hicazi, *Vadîh*, XVIII, 40
- [331](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 47; Said Havva, *a.g.e.*, VII, 3691
- [332](#) Nur, 24/64
- [333](#) Bika'i, *Nazm*, XIII, 328
- [334](#) Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 67
- [335](#) Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXI, 64; Ebu's-Suud, *İrşad*, VII, 74
- [336](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 370; Nahcevani, *a.g.e.*, II, 128; Derveze, *a.g.e.*, III, 157
- [337](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 106; Mevdudi, *a.g.e.*, IV, 317
- [338](#) Bika'i, *Masaid*, II, 356
- [339](#) Hicazi, *Vadîh*, XXI, 40
- [340](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 417
- [341](#) Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 486
- [342](#) Kutub, *a.g.e.*, V, 2783; Sabuni, *a.g.e.*, II, 486
- [343](#) Hicazi, *Vadîh*, XXI, 40
- [344](#) Lokman, 31/2
- [345](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 229
- [346](#) Said Havva, *el-Esas*, VIII, 4313
- [347](#) Bika'i, *Nazm*, XV, 221
- [348](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 239; Nahcevani, *a.g.e.*, II, 138
- [349](#) Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 494
- [350](#) Lokman, 31/34
- [351](#) Suyuti, *Merasid*, 87 a
- [352](#) Hicazi, *Vadîh*, XXI, 54
- [353](#) Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXI, 142; Ebu's-Suud, *İrşad*, VII, 89; Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 3865
- [354](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 377; Derveze, *a.g.e.*, VI, 1; Hicazi, *Vadîh*, XXI, 68; Sabuni, *Safvet*, II, 509;
- [355](#) Bika'i, *Masaid*, II, 370
- [356](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 106; Saidi, *a.g.e.*, s. 426
- [357](#) Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 76
- [358](#) Gazzali, Muhammed, *Nahve Tefsiru Mevduiyyu*, s. 322
- [359](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 248
- [360](#) Hz. Peygamber Zeyd b. Harise'yi evlat edinmişti. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e bakarak böyle davranan başkaları da vardı. Ancak bu yüksek davranış bazı sorunları beraberinde getirmişti. Halbuki onlara miras bırakılması toplumsal ve ailevi pek çok sorunu beraberinde getiriyordu. İşte bu âyetle “tebenni-evlat edinme” yasaklanıyordu. (bk. Razi, *Mefatih*, XXV, 192; Kurtubi, *el-Cami'u*, XIV, 118
- [361](#) Hicazi, *Tefsirü'l-Vadîh*, XXI, 71; Said Havva, *age*, VIII, 4391
- [362](#) Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 77

[363](#) Bika’i, *Nazm*, XV, 427
[364](#) Suyuti, *Merasıd*, 87 b
[365](#) Said Havva, age, VIII, 4487
[366](#) Hicazi, *Vadih*, XXII, 34
[367](#) Alusi, *a.g.e.*, XXII, 160; Ebu’s-Suud, *a.g.e.*, VII, 141
[368](#) Bika’i, *Masaid*, II, 384
[369](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 440
[370](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 107
[371](#) Firuzabadi, *Basairu Zevi’t-Temyiz*, I, 386
[372](#) Hicazi, *Vadih*, XXII, 60
[373](#) Sabuni, *Safvetü’t-Tefasir*, II, 563
[374](#) Şehhate, *Ehdafu Kulli Suver*, I, 321-325. sayfalar.
[375](#) Derveze, *a.g.e.*, II, 3
[376](#) Sabuni, *a.g.e.*, II, 563
[377](#) Zemahşeri, *Keşşaf*, III, 297; Ebu’s-Suud, *a.g.e.*, VII, 142
[378](#) Hicazi, *a.g.e.*, XXII, 81
[379](#) Bika’i, *Nazm*, XVI, 80
[380](#) Sabuni, *Safvetü’t-Tefasir*, II, 563
[381](#) Alusi, *a.g.e.*, XXIII, 64; Ebu’s-Suud, *a.g.e.*, VII, 183
[382](#) Firuzabadi, *Besair*, I, 395
[383](#) Hicazi, *a.g.e.*, XXIII, 18
[384](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 333; Derveze, *Tefsiru’l-Hadis*, III, 125 ; Şehhate, *Ehdaf*, I, 333; Said Havva, age., VIII, 4683
[385](#) Bika’i, *Masaid*, II, 409; Ferahi, *a.g.e.*, s. 107; Saidi, *a.g.e.*, s. 450; Sabuni, *a.g.e.*, III, 27
[386](#) Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 80-81
[387](#) Sabuni, *Safvetü’t-Tefasir*, III, 27
[388](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 450
[389](#) Saffat, 37/4
[390](#) Saffat, 37/5
[391](#) Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 83
[392](#) Hicazi, *Vadih*, XXIII, 44
[393](#) Saffat, 37/182
[394](#) Sabuni, *Safvetü’t-Tefasir*, III, 27
[395](#) Bika’i, *Nazm*, XVI, 320
[396](#) Razi, *Mefatihü’l-Gayb*, XXVI, 173
[397](#) Alusi, *a.g.e.*, XXIII, 232; Ebu’s-Suud, *a.g.e.*, VII, 240
[398](#) Şehhate, *a.g.e.*, I, 337
[399](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 403
[400](#) Sabuni, *Safvetü’t-Tefasir*, III, 68
[401](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 459
[402](#) Said Havva, *a.g.e.*, IX, 4843
[403](#) Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 86
[404](#) Bika’i, *Masaid*, II, 423; Ferahi, *a.g.e.*, s. 107
[405](#) Derveze, *a.g.e.*, III, 213
[406](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 386
[407](#) Zümer, 39/3
[408](#) Zümer, 39/2
[409](#) Suyuti, *Merasıd*, 88 a
[410](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 411; Bika’i, *Nazm*, XVI, 571
[411](#) Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 89
[412](#) Sabuni, *Safvetü’t-Tefasir*, III, 85
[413](#) Alusi, *Ruhu’l-Meani*, XXIV, 39; Ebu’s-Suud, *a.g.e.*, VII, 265
[414](#) Bika’i, *Masaid*, II, 67435; Ferahi, *a.g.e.*, s. 107; Saidi, *a.g.e.*, s. 464; Sabuni, *a.g.e.*, III, 92
[415](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 409; Şehhate, *a.g.e.*, I, 342-346
[416](#) Hicazi, *Vadih*, XXIV, 97
[417](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 92
[418](#) Mü’min, 40/1-7. âyetler
[419](#) Hicazi, *a.g.e.*, XXIV, 127
[420](#) Suyuti, *Merasıd*, 88 b; Sabuni, *a.g.e.*, III, 93

- [421](#) Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, XXVII, 90
- [422](#) Bika'î, *Nazm*, XVII, 133
- [423](#) Said Havva, *a.g.e.*, IX, 4923
- [424](#) Alusi, *a.g.e.*, XXIV, 94; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 2
- [425](#) Bika'î, *Masaid*, II, 443
- [426](#) Şehhate, *a.g.e.*, I, 348
- [427](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 413
- [428](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 469
- [429](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 107; Derveze, *a.g.e.*, III, 293
- [430](#) Hicazi, *Vadîh*, XXIV, 128
- [431](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, III, 114
- [432](#) Fussilet, 41/6
- [433](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 114
- [434](#) Burada müfessir Zemahşeri'nin bu âyetin tefsirinde ifade ettiği tevcih bir hayli farklıdır. O, bu meseleyi değerlendirirken Allah'ın, Hz. Peygamber ve ondan sonra gelen dört halifesine (ve ondan sonra gelenlere) yeryüzünde daha önce kimseye nasip edilmeyen fetihlerin ihsan edileceği şeklinde yorumlayarak farklı bir tevhid delilini zikretmektedir. (bk. Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 458).
- [435](#) Fussilet, 41/53
- [436](#) Bika'î, *Nazm*, XVII, 229
- [437](#) Razi, *Mefatih*, XXVII, 110; Kurtubi, *el-Cami'ü*, XVI, 300; Ebu's-Suud, *İrşad*, VIII, 115; Alusi, *a.g.e.*, XXVI, 131; Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4448; Said Havva, *a.g.e.*, IX, 5395
- [438](#) Ferahi, *agge.*, s. 109; Hicazi, *Vadîh*, XXVI, 55; Gazzali, Muhammed, *Nahve Tefsiri Mevduiyy*, I, 404; Sabuni, *a.g.e.*, III, 230;
- [439](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 436 ; Alusi, *a.g.e.*, XXVI, 131
- [440](#) Suyuti, *Merasid*, 89 a; Alusi, *Ruhu 'l-Meani*, XXVI, 131
- [441](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, III, 236
- [442](#) Hucurat, 49/18
- [443](#) Hicazi, *Tefsirü 'l-Vadîh*, XXVI, 68
- [444](#) Bika'î, *Nazm*, XVIII, 395
- [445](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVII, 92; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 176
- [446](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 447; Bika'î, *Nazm*, XIX, 194; Şehhate, *Ehdafu Külli Suver*, II, 172; İzzet Derveze, *Tefsiru 'l-Hadis*, V, 1; Seyyid Kutub, *Fi Zilal*, V, 3446; Muhammed Gazzali, *Nahve Tefsiri Mevduiyy*, I, 422; Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, III, 292
- [447](#) Ferahi, *agge.*, s. 109
- [448](#) Saidi, *en-Nazmu 'l-Fenni*, s. 523
- [449](#) Rahman, 55/77
- [450](#) Gazzali, *a.g.e.*, I, 422
- [451](#) Hicazi, *a.g.e.*, XXVII, 124
- [452](#) Derveze, *a.g.e.*, V, 1
- [453](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, III, 292
- [454](#) Said Havva, *a.g.e.*, X, 5661
- [455](#) Suyuti, *Merasid*, 89 b
- [456](#) Rahman, 55/77
- [457](#) Rahman, 55/78
- [458](#) Bika'î, *Nazm*, XIX, 194; Hicazi, *a.g.e.*, XXVII, 124
- [459](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVII, 164; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 203
- [460](#) Firuzabadi, *Besair*, I, 453
- [461](#) Bika'î, *Nazm*, XIX, 250; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Hicazi, *a.g.e.*, XXVII, 149; Saidi, *a.g.e.*, s. 528; Sabuni, *a.g.e.*, III, 318
- [462](#) Bika'î, *Nazm*, XIX, 330
- [463](#) Şehhate, *a.g.e.*, I206
- [464](#) Suyuti, *Merasid*, 90 a; Sabuni, *a.g.e.*, III, 325
- [465](#) Firuzabadi, *Besair*, I, Saidi, *a.g.e.*, s. 532456 ; Derveze, *a.g.e.*, VI, 389
- [466](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVIII, 2; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 215; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Hicazi, *a.g.e.*, XXVIII, 3; Sabuni, *a.g.e.*, III, 333; Said Havva, *a.g.e.*, X, 5777
- [467](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 333
- [468](#) Mücadele, 58/2
- [469](#) Mücadele, 58/9
- [470](#) Şehhate, *Ehdafu Külli Suver*, II, 225
- [471](#) Mücadele, 58/1
- [472](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, III, 339
- [473](#) Mücadele, 58/22

[474](#) Suyuti, *Merasıd*, 90 a
[475](#) Bika’i, *Nazm*, XIX, 400
[476](#) Firuzabadi, *Besair*, I, 459; Saidi, *a.g.e.*, s. 535; Sabuni, *a.g.e.*, III, 346
[477](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVIII, 38; Ebu’s-Suud, *a.g.e.*, VIII, 224; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Hicazi, *a.g.e.*, XXVIII, 24; Said Havva, *a.g.e.*, X, 5111; Sabuni, *a.g.e.*, III, 346
[478](#) Bika’i, *Nazm*, XIX, 472
[479](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 87
[480](#) Haşr, 59/23-25
[481](#) Suyuti, *Merasıd*, 90 a, Hicazi, *a.g.e.*, XXVIII, 24
[482](#) Bika’i, *Nazm*, XIX, 482
[483](#) Sabuni, *Safvetü ’t-Tefasir*, III, 347
[484](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 539; Hicazi, *a.g.e.*, XXVIII, 25; Said Havva, *a.g.e.*, X, 5845; Şehhate, *Ehdafu Külli Suver*, II, 265
[485](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 88; Alusi, *age*, XXVIII, 65; Ebu’s-Suud, *a.g.e.*, VIII, 235
[486](#) Firuzabadi, *Basair*, I 460; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
[487](#) Bika’i, *Nazm*, XIX, 483
[488](#) Suyuti, *Merasıd*, 90 b
[489](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 360
[490](#) Hicazi, *Tefsirü ’l-Vadıh*, XXVIII, 25
[491](#) Derveze, *a.g.e.*, VI, 467
[492](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 542
[493](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
[494](#) Şehhate, *a.g.e.*, II, 276
[495](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 462; Hicazi, *a.g.e.*, XXVIII, 32
[496](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVIII, 83 Ebu’s-Suud, *a.g.e.*, VIII, 242
[497](#) Saff, 61/1
[498](#) Bika’i, *Nazm*, XX, 43; Suyuti, *Merasıd*, 90 b
[499](#) Sabuni, *Safvetü ’t-Tefasir*, III, 370
[500](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Şehhate, *a.g.e.*, II, 288
[501](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 464
[502](#) Neseî, Ebu’l-Berekat Mahmud; *Medarikü ’t-Tenzil ve Hakaiku ’t-Te ’vil*, VI, 257 (Mecmau’t-Tefasir ile birlikte)
[503](#) Alusi, *Ruhu ’l-Meani*, XXVIII, 92; Ebu’s-Suud, *a.g.e.*, VIII, 247; Hicazi, *Tefsirü ’l-Vadıh*, XXVIII, 38
[504](#) Bika’i, *Nazm*, XX, 72; Suyuti, *Merasıd*, 90 b; Said Havva, *el-Esas*, X, 5908
[505](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 548; Derveze, *a.g.e.*, VI, 457
[506](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Şehhate, *a.g.e.*, II, 312
[507](#) Hicazi, *a.g.e.*, XXVIII, 47
[508](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 467; Şehhate, *a.g.e.*, II, 312; Sabuni, *a.g.e.*, III, 390
[509](#) Suyuti, *Merasıd*, 91a
[510](#) Teğabün, 64/18
[511](#) Bika’i, *Nazm*, XX, 138
[512](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVIII, 128 Ebu’s-Suud, *a.g.e.*, VIII, 260
[513](#) Hicazi, *a.g.e.*, XXVIII, 53
[514](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 469; Sabuni, *Safvetü ’t-Tefasir*, III, 397
[515](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Derveze, *a.g.e.*, VI, 287
[516](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 552
[517](#) Talak, 65/12
[518](#) Bika’i, *Nazm*, XX, 178; Sabuni, *Safvetü ’t-Tefasir*, III, 397
[519](#) Suyuti, *Merasıd*, 91a
[520](#) Bika’i, *Nazm*, XX, 215; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 556; Derveze, *a.g.e.*, IV, 227
[521](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 473; Sabuni, *Safvetü ’t-Tefasir*, III, 414
[522](#) Hicazi, *a.g.e.*, XXIX, 3
[523](#) Said Havva, *a.g.e.*, X, 6029
[524](#) Suyuti, *Merasıd*, 91 b
[525](#) Bika’i, *Nazm*, XX, 272
[526](#) Alusi, *Ruhu ’l-Meani*, IX, 157; İbn-i Atiyye, *Tahrirü ’l-Veciz*, II, 496
[527](#) Mevdudi, *Tefhim*, II, 150; Sabuni, *Safvetü ’t-Tefasir*, I, 491
[528](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 222; Şehhate, *Ehdafu Külli Suver*, I, 101
[529](#) Bika’i, *Masaid*, II, 146
[530](#) Hicazi, *a.g.e.*, IX, 57

- [531](#) Ferahî, *a.g.e.*, s. 105
- [532](#) Saidî, *a.g.e.*, s. 208
- [533](#) Gazzalî, *a.g.e.*, s. 130; Sabunî, *a.g.e.*, I, 491-492
- [534](#) Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 141
- [535](#) Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Akli's-Selim*, IV, 2
- [536](#) Suyutî, *Merasîd*, 85 b
- [537](#) Enfâl, 8/75
- [538](#) Bika'î, *Nazm*, VIII, 349
- [539](#) Said Havva, *el-Esas*, IV, 2383
- [540](#) Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 171
- [541](#) Alusî, *Ruhu'l-Meanî*, IX, 158; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, IV, 38; Said Havva, *el-Esas*, IV, 2383,
- [542](#) Bu benzerliğin farklı tezahürleri söz konusudur. Mesela Enfâl sûresinin baş tarafında yer alan 2. âyetle “îman'ın arttırılması”ndan bahsedilirken Tevbe sûresinin son taraflarında (124. âyetle) aynı durum tekrar edilir. (bk. Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*, IV, 2377)
- [543](#) Bika'î, *Masaid*, II, 154
- [544](#) Ferahî, *a.g.e.*, s. 105
- [545](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 228-229
- [546](#) Sabunî, *Safvetü't-Tefasir*, I, 518
- [547](#) Alusî, *a.g.e.*, IX, 159; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2442
- [548](#) Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2442
- [549](#) Elmalılı, *age*, IV, 2442
- [550](#) Mevdudî, *Tefhim*, II, 200; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2442
- [551](#) Razi, *Mefatih*, XV, 216
- [552](#) Zemahşerî, *Keşşaf*, II, 171; Hicazî, *Tefsirü'l-Vadih*, X, 22
- [553](#) Tevbe, 9/1
- [554](#) Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2449
- [555](#) Tevbe, 9/5
- [556](#) Alusî, *a.g.e.*, X, 40; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, IV, 38
- [557](#) Derveze, *a.g.e.*, VII, 269
- [558](#) Mevdudî, *Tefhim*, II, 200
- [559](#) Sabunî, *Safvetü't-Tefasir*, I, 563
- [560](#) Hicazî, *a.g.e.*, XI, 30
- [561](#) Tevbe, 9/128
- [562](#) Suyutî, *Merasîd*, 85 b
- [563](#) Tevbe, 9/129
- [564](#) Razi, *Mefatihü'l-Gayb* XVI, 235
- [565](#) Bika'î, *Nazm*, IX, 61
- [566](#) Şehhate, *Ehdafu Külli Suver*, I, 120-125
- [567](#) Bika'î, *Masaid*, II, 164
- [568](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 238
- [569](#) Seyyid, Kutub, *Fi Zilal*, III, 1746
- [570](#) Hicazî, *a.g.e.*, XI, 30
- [571](#) Saidî, *a.g.e.*, s. 237
- [572](#) Sabunî, *Safvetü't-Tefasir*, I, 581
- [573](#) Ferahî, *a.g.e.*, s. 106; Derveze, *a.g.e.*, II, 389
- [574](#) Said Havva, *a.g.e.*, V, 2413, Ayrıca bk. 2416
- [575](#) Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Akli's-Selim*, IV, 117
- [576](#) Yunus, 10/3
- [577](#) Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XVII, 176
- [578](#) Suyutî, *Merasîd*, 85 b; Sabunî, *Safvetü't-Tefasir*, I, 572
- [579](#) Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 256
- [580](#) Bika'î, *Nazm*, IX, 223
- [581](#) Kutub, *Fi Zilal*, III, 1753
- [582](#) Said Havva, *a.g.e.*, IX, 2415
- [583](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 247
- [584](#) Alusî, *a.g.e.*, XI, 203; Hicazî, *a.g.e.*, XII, 3; Şehhate, *a.g.e.*, I, 129-133
- [585](#) Razi, *a.g.e.*, XVII, 80; Ferahî, *a.g.e.*, s. 106; Saidî, *a.g.e.*, s. 251; Sabunî, *a.g.e.*, II, 5
- [586](#) Bika'î, *Masaid*, II, 175
- [587](#) Said Havva, *a.g.e.*, V, 2525

[588](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, II, 5
[589](#) Suyuti, *Merasid*, 86 a
[590](#) Hud, 11/1
[591](#) Ebu's-Suud, *İrşadu 'l-Aklı's-Selim*, IV, 182
[592](#) Hud, 11/2
[593](#) Derveze, *a.g.e.*, II, 445
[594](#) Hicazi, *a.g.e.*, XII, 60
[595](#) Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, XVIII, 81
[596](#) Razi, *a.g.e.*, XVIII, 81
[597](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, II, 6
[598](#) Hicazi, *a.g.e.*, XIV, 24
[599](#) Alusi, *a.g.e.*, XII, 170
[600](#) Şehhate, *a.g.e.*, I, 139; Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, II, 39
[601](#) Kurtubi, *el-Camiu*, IX, 118; Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 255
[602](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 106
[603](#) Alusi, *a.g.e.*, XII, 170; Reşid Rıza, *Menar*, XII, 250; Saidi, *a.g.e.*, s. 262
[604](#) Hicazi, *a.g.e.* XII, 62
[605](#) Bika'i, *Masaid*, II, 185
[606](#) Yusuf, 12/2
[607](#) Mevdudi, *Tefhim*, II, 433
[608](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 300
[609](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, II, 67
[610](#) Ebu's-Suud, *a.g.e.*, IV, 308
[611](#) Yusuf, 12/109
[612](#) Suyuti, *Marasid*, 86 a
[613](#) Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, XVIII, 228
[614](#) Bika'i, *Nazm*, X, 261
[615](#) Müslim, *a.g.e.*, s. 114-115
[616](#) Said Havva, *a.g.e.*, V, 2631
[617](#) Hicazi, *a.g.e.*, XIII, 25 ayrıca bk. XIV, 24
[618](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 269; Ferahi, *a.g.e.*, s. 106
[619](#) Alusi, *a.g.e.*, XIII, 179
[620](#) Derveze, *a.g.e.*, IV, 81; Sabuni, *a.g.e.*, II, 89
[621](#) Said Havva, *a.g.e.*, V, 2774-2775
[622](#) En'am, 6/76
[623](#) Şehhate, *a.g.e.*, I, 166
[624](#) Bika'i, *Masaid*, II, 198
[625](#) Hicazi, XIII, 59
[626](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 283
[627](#) Ebu's-Suud, *a.g.e.* V, 30-31
[628](#) Sabuni, *a.g.e.*, II, 99
[629](#) İbrahim, 14/47
[630](#) İbrahim, 14/52
[631](#) İbrahim, 14/52
[632](#) Ebu's-Suud, *a.g.e.*, V, 62
[633](#) Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, XIX, 149
[634](#) Razi, *a.g.e.*, XIX, 150
[635](#) Hicazi, *a.g.e.*, XIV, 24
[636](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 288
[637](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 106
[638](#) Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2209
[639](#) Bika'i, *Masaid*, II, 230
[640](#) Hicazi, *a.g.e.*, XV, 3
[641](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, II, 150
[642](#) Alusi, *a.g.e.* XV, 2
[643](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 309
[644](#) Alusi, *a.g.e.*, XV, 2
[645](#) Zemahşeri bu âyetin tefsirinde şöyle der; “Burada latif bir nükte vardır. (Esra) fiili geceleyin gitmek anlamına gelir. Dolayısıyla (Leyl)

filine ne gerek var diye akla bir soru gelebilir. Halbuki burada söz konusu kelime “nekre” olarak ifade edilmiştir. Bu ise azlık ifade eder. Yani Mekke ile Şam arası gecenin çok küçük bir diliminde oralara gidip gelmiştir. (bkz. Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 436; Ebu’s-Suud, *İrşadu’l-Akhl’s-Selim*, V, 154)

- [646](#) İsra, 17/1
[647](#) Said Havva, *a.g.e.*, V, 3029
[648](#) Alusi, *Ruhu’l-Meani*, XV, 2
[649](#) Mevdudi, Tefhim, III, 74; Said Havva, *a.g.e.*, V, 3130
[650](#) Hicazi, *a.g.e.*, XV, 49-50
[651](#) Sabuni, *a.g.e.*, II, 151
[652](#) İsra, 17/111
[653](#) İsra, 17/110
[654](#) İsra, 17/108
[655](#) Suyuti, *Merasıd*, 86 a
[656](#) Bika’i, *Nazm*, XI, 541
[657](#) Seyyid Kutub, *a.g.e.*, IV, 2240
[658](#) Said Havva, *a.g.e.*, V, 3024
[659](#) Alusi, *a.g.e.*, XV, 199
[660](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 298; Derveze, *a.g.e.*, III, 475
[661](#) Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2256
[662](#) Bika’i, *Masaid*, II, 243
[663](#) Sabuni, *a.g.e.*, II, 181
[664](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 106; Saidi, *a.g.e.*, s. 323
[665](#) Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2256
[666](#) Kehf, 18/1
[667](#) Kehf, 18/1
[668](#) Alusi, *a.g.e.*, XVI, 57; Ebu’s-Suud, *a.g.e.*, V, 202
[669](#) Kehf, 18/6
[670](#) Kehf, 18/110
[671](#) Suyuti, *Merasıd*, 86 a
[672](#) Bika’i, *Nazm*, XII, 155
[673](#) Müslim, *a.g.e.*, s. 113
[674](#) Hicazi, XV, 51
[675](#) Sabuni, *a.g.e.*, II, 210
[676](#) Bika’i, *Nazm*, XII, 242; Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2299
[677](#) Bika’i, *Masaid*, II, 256
[678](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 305
[679](#) Reşid Rıza, *Menar*, VII, 296
[680](#) Hicazi, *a.g.e.*, XVI, 89
[681](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 334
[682](#) Abdülmüttalip, *el-Vahdatü’l-Mevduiyye*, s. 45
[683](#) Said Havva, *a.g.e.*, VI, 3250
[684](#) Said Havva, *a.g.e.*, VI, 3258
[685](#) Alusi, *a.g.e.*, XVI, 56
[686](#) Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2299; Şehhate, *a.g.e.*, I, 222
[687](#) Alusi, *Ruhu’l-Meani*, XVI, 57
[688](#) Sabuni, *Safvetü’t-Tefasir*, II, 223
[689](#) Ebu’s-Suud, *a.g.e.*, V, 284
[690](#) Suyuti, *Merasıd*, 86 a
[691](#) Razi, *Mefatihü’l-Gayb*, XXI, 256
[692](#) Bika’i, *Nazm*, XII, 252
[693](#) Abdülmüttalip, *a.g.e.*, s. 49
[694](#) Alusi, *a.g.e.*, XVI, 147
[695](#) Şehhate, *a.g.e.*, I, 234
[696](#) Tâhâ, 20/49, 50, 51. âyetler
[697](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 311; Saidi, *a.g.e.*, s. 340
[698](#) Bika’i, *Masaid*, II, 271
[699](#) Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 50
[700](#) Hicazi, *a.g.e.*, XVI, 119

[701](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, II, 229

[702](#) Kutub, *a.g.e.*, IV, 2327

[703](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 107

[704](#) Tâhâ, 20/8

[705](#) Tâhâ, 20/6

[706](#) Tâhâ, 20/6

[707](#) Tâhâ, 20/5

[708](#) Tâhâ, 20/7

[709](#) Tâhâ, 20/8

[710](#) Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 69

[711](#) Tâhâ, 20/134

[712](#) Müfessir Razi, bu sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurmamaktadır. Ancak sûrenin sonunun nasıl bittiğine temas etmektedir. O, son âyeti ele alarak “bu sûre korkutma ifadeleri ile son bulmaktadır” demektedir. (bk. Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, XXII, 138) Bu doğrudur. Ancak biz sûreyi bir bütün olarak ve genel hedefi istikametinde değerlendiriyoruz. Bunun için de sûrenin sonu ile ilgili bu farklılık tabiidir.

[713](#) Suyuti, *Merasıd*, 86 a

[714](#) Bika'î, *Nazm*, XII, 377

[715](#) Said Havva, *a.g.e.*, VII, 3342

[716](#) Kutub, *a.g.e.*, IV, 2327

[717](#) Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XVII, 2; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VI, 53;

[718](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 317

[719](#) Bika'î, *Masaid*, II, 286

[720](#) Hicazi, *a.g.e.*, XVII, 9

[721](#) Said Havva, *a.g.e.*, V, 3423

[722](#) Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2365

[723](#) Alusi, *a.g.e.*, XVII, 2; Ferahi, *a.g.e.*, s. 107; Derveze, *a.g.e.*, IV, 115

[724](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, II, 254

[725](#) Rıfat Fevzi, *el-Vahdetü 'l-Mevduiyye*, s. 54; Şehhate, *a.g.e.*, I, 240

[726](#) Suyuti, *Merasıd*, 86 a

[727](#) Enbiya, 21/4

[728](#) Enbiya, 21/7

[729](#) Enbiya, 21/107

[730](#) Enbiya, 21/112

[731](#) Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, XXII, 234

[732](#) Bika'î, *Nazm*, XII, 515

[733](#) Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 58-59

[734](#) Bika'î, *Masaid*, II, 303

[735](#) Şatıbi, *el-Muvafakat*, III, 417

[736](#) Hicazi, *el-Vahdetü 'l-Mevduiyye*, s. 49

[737](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 329

[738](#) Alusi, *a.g.e.*, XVIII, 2; Saidi, *a.g.e.*, s. 364

[739](#) Şehhate, *a.g.e.*, I, 252; Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2452

[740](#) Gazzali, *a.g.e.*, 270

[741](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 108

[742](#) Mü'minun, 23/8

[743](#) Mü'minun, 23/117

[744](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, II, 322

[745](#) Zemaşşeri, *el-Keşşaf*, III, 45; Razi, *Mefatih*, XXIII, 128; Bika'î, *Nazmu'd-Dürer*, XIII, 198-199; Ebû Hayyan, *Bahru'l-Muhit*, VI, 425; Nisaburi, *Garaibu'l-Kur'ân*, XVII, 43; Suyuti, *Merasıd*, vr. 86 b; Ebu's-Suud, *İrşad*, VI, 154; Kaşani, *Tefsiru's-Safî*, III, 413; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XVIII, 72; Kannuci, *Fethu'l-Bari*, IX, 159 Merağî, *Tefsirü'l-Merağî*, XVII, 63; Said Havva, *el-Esas*, 3670; Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, II, 322; Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, s. 114. Bu sûrenin sonunda özellikle lafzi münasebetin bulunduğu rahatlıkla görülmektedir. Bu nedenle olsa gerektirki, sûrelirin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet konusuna önem vermeyen müfessirler bile görüldüğü üzere baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete işaret etmektedirler.

[746](#) Müslim, *a.g.e.*, s. 114

[747](#) Bika'î, *Masaid*, II, 326

[748](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 385

[749](#) Kutub, *Fi Zilal*, V, 2583

[750](#) Şehhate, I, 266

[751](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 108; Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 68
[752](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 344-345
[753](#) Sabuni, *a.g.e.*, II, 373
[754](#) Said Havva, V, 3901-3902
[755](#) Kutub, *Fi Zilal*, V, 2583
[756](#) Suyuti, *Merasıd*, 86 b; Sabuni, *a.g.e.*, II, 373
[757](#) Derveze, *a.g.e.*, II, 213
[758](#) Şuara, 26/1
[759](#) Şuara, 26/2
[760](#) Nahcevani, *el-Fevatih*, II, 378
[761](#) Şuara, 26/4
[762](#) Şuara, 26/7
[763](#) Alusi, *a.g.e.*, XIX, 58; Şehhate, *a.g.e.*, I, 271
[764](#) Nahcevani, *a.g.e.*, II, 55
[765](#) Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, XXIV, 176
[766](#) Bika'ı, *Nazm*, XIV, 119
[767](#) Sabuni, *a.g.e.*, II, 373
[768](#) Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 72
[769](#) Alusi, *a.g.e.* IX, 154; Ebu's-Suud, *a.g.e.* VI, 271
[770](#) Kutub, *Fi Zilal*, V, 2524; Sabuni, *a.g.e.*, II, 400
[771](#) Bika'ı, *Masaid*, II, 333; Şehhate, *a.g.e.*, I, 272
[772](#) Said Havva, *a.g.e.* VII, 3979
[773](#) Alusi, *a.g.e.*, XIX, 154
[774](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 108
[775](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 348; Saidi, *a.g.e.*, s. 389
[776](#) Suyuti, *Merasıd*, 86 b
[777](#) Şehhate, *a.g.e.*, I, 275
[778](#) Nahcevani, *a.g.e.*, II, 74
[779](#) Neml, 27/93
[780](#) Razi, *Mefatih*, XXIV, 223
[781](#) Bika'ı, *Nazm*, XIV, 230
[782](#) Hicazi, *a.g.e.*, XX, 15
[783](#) Alusi, *a.g.e.*, XX, 42; Ferahi, *a.g.e.*, s. 108
[784](#) Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VII, 3
[785](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 353; Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 76
[786](#) Kutub, *Fi Zilal*, V, 2674
[787](#) Sabuni, *a.g.e.*, II, 423
[788](#) Kasas, 28/81
[789](#) Nahcevani, *a.g.e.*, II, 75
[790](#) Bika'ı, *Masaid*, II, 338
[791](#) Hicazi, *a.g.e.*, XX, 17
[792](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 396
[793](#) Sabuni, *a.g.e.*, II, 423
[794](#) Suyuti, *Merasıd*, 87 a
[795](#) Nahcevani, *a.g.e.*, II, 95
[796](#) Kasas, 28/87
[797](#) Kasas, 28/88
[798](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 194
[799](#) Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 185; Suyuti, *İtkan*, II, 142; Said Havva, *a.g.e.*, VII, 4120
[800](#) Bika'ı, *Nazm*, XIV, 382
[801](#) Kutub, *Fi Zilal*, V, 2719; Şehhate, *a.g.e.*, I, 284; Saidi, *a.g.e.*, s. 404
[802](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 359
[803](#) Bika'ı, *Masaid*, II, 345
[804](#) Reşid Rıza, *Menar*, VII, 296
[805](#) Alusi, *Ruhu 'l-Meani*, XVIII, 2
[806](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 108
[807](#) Said Havva, *a.g.e.*, VIII, 4161
[808](#) Hicazi, *a.g.e.*, XX, 54

[809](#) Sabuni, *a.g.e.*, II, 450
[810](#) Nahcevani, *a.g.e.*, II, 96
[811](#) Alusi, *Ruhu 'l-Meani*, XVIII, 2
[812](#) Ankebut, 29/3
[813](#) Ankebut, 29/3
[814](#) Ankebut, 29/3
[815](#) Suyuti, *Merasid*, 87 a
[816](#) Nahcevani, *a.g.e.*, II, 113
[817](#) Ankebut, 29/69
[818](#) Bika'i, *Nazm*, XIV, 483
[819](#) Alusi, *a.g.e.*, XXI, 16; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VII, 49
[820](#) Bika'i, *Masaid*, II, 349
[821](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 365; Şehhate, *a.g.e.*, I, 290; Saidi, *a.g.e.*, s. 411
[822](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 108; Derveze, *a.g.e.*, IV, 285; Hicazi, *a.g.e.*, XXI, 14
[823](#) Said Havva, *a.g.e.*, VIII, 4248
[824](#) Sabuni, *a.g.e.*, II, 470
[825](#) Nahcevani, *a.g.e.*, II, 114
[826](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 214; Reşid Rıza, *Menar*, VII, 296
[827](#) Rum, 30/5
[828](#) Rum, 30/5
[829](#) Nahcevani, *a.g.e.*, II, 128
[830](#) Bika'i, *Nazm*, XV, 139
[831](#) Said Havva, *a.g.e.*, VIII, 4249
[832](#) Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 76
[833](#) Hicazi, *a.g.e.*, XXIII, 45
[834](#) Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VII, 213
[835](#) Derveze, *a.g.e.*, I, 375
[836](#) Firuzabadi, *Besair*, I, 400; Bika'i, *Masaid*, II, 410
[837](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 108
[838](#) Suyuti, *Merasid*, 88 a
[839](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 49
[840](#) Sa'd, 38/3
[841](#) Sa'd, 38/4-5
[842](#) Said Havva, *a.g.e.*, VIII, 4754-4755
[843](#) Sa'd, 38/86
[844](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 49
[845](#) Suyuti, *Tenasuku 'd-Dürer*, s. 29; Ebû Zeyd, Ahmed; *et-Tenasübü 'l-Beyani Fi'l-Kur'ân*, Rabat, 1992; s. 66
[846](#) Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, XXVI, 235
[847](#) Bika'i, *Nazm*, XVI, 435
[848](#) Alusi, *a.g.e.*, XXV, 10; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 21; Said Havva, *a.g.e.*, VIII, 4814
[849](#) Alusi, *a.g.e.*, XXI, 10; Şehhate, *a.g.e.*, I, 351
[850](#) Kutub, *Fi Zilal*, V, 3138-39; Saidi, *a.g.e.*, s. 474
[851](#) Bika'i, *Masaid*, II, 450
[852](#) Said Havva, *a.g.e.*, IX, 511
[853](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 418; Hicazi, *a.g.e.*, XV, 154
[854](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 131
[855](#) Şura, 42/52
[856](#) Suyuti, *Merasid*, 88 b
[857](#) Bk. *Mecmau 't-Tefasir*, V, 419 (Beyzavi, Neseî, Hazin ve İbn-i Abbas Tefsirleri birarada)
[858](#) Şura, 42/52
[859](#) Şura, 42/52
[860](#) Şura, 42/53
[861](#) Bika'i, *Nazm*, XVII, 375
[862](#) Hicazi, *a.g.e.*, XV, 178
[863](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 131
[864](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVI, 83; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 103
[865](#) Firuzabadi, *Besair*, I, 432; Bika'i, *Masaid*, II, 492; Alusi, *a.g.e.*, XXVI, 84
[866](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 500; Sabuni, *a.g.e.*, III, 216

[867](#) Suyuti, *Merasid*, 89 a; Hicazi, *a.g.e.*, XVI, 36
[868](#) Fetih, 48/1
[869](#) Fetih, 48/2
[870](#) Fetih, 48/3
[871](#) Fetih, 48/4
[872](#) Fetih, 48/4
[873](#) Suyuti, *Merasid*, 89 a; Hicazi, *a.g.e.*, XVI, 52; Sabuni, *a.g.e.*, III, 222
[874](#) Bika’i, *Nazm*, XVIII, 347; Said, Havva, IX, 5390
[875](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVII, 44; Ebu’s-Suud, *a.g.e.*, VIII, 154
[876](#) Şehhate, *a.g.e.*, II, 142-146
[877](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 443
[878](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
[879](#) Hicazi, *a.g.e.*, XVII, 103
[880](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 518; Derveze, *a.g.e.*, I, 227
[881](#) Necm, 53/4
[882](#) Necm, 53/10
[883](#) Necm, 53/18
[884](#) Necm, 53/56
[885](#) Necm, 53/58
[886](#) Necm, 53/62
[887](#) Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3611
[888](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 553
[889](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 124
[890](#) Derveze, *a.g.e.*, VI, 441; Hicazi, *a.g.e.*, XVIII, 60; Sabuni, *a.g.e.*, III, 405
[891](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVIII, 146; Ebu’s-Suud, *a.g.e.*, VIII, 266
[892](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 471
[893](#) Elmalı, *a.g.e.*, VII, 5104
[894](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
[895](#) Tahrim, 66/1
[896](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 405
[897](#) Şehhate, *a.g.e.*, II, 357
[898](#) Suyuti, *Merasid*, 91 a
[899](#) Bika’i, *Nazm*, XX, 215
[900](#) Hicazi, *a.g.e.*, XVIII, 66
[901](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 405
[902](#) Alusi, *a.g.e.*, XXIX, 22
[903](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 477; Reşid Rıza, Menar, VII, 296; Hicazi, *a.g.e.*, XIX, 13; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
[904](#) Müslim, *Kur’ân Çalışmalarında Yöntem*, s. 74
[905](#) Kalem, 68/2
[906](#) Kalem, 68/51
[907](#) Razi, *Mefatih*, XXX, 101; Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3651
[908](#) Razi, *Mefatih*, XXX, 101 Bika’i, *Nazm*, XVIII, 443; Suyuti, *Tenasüku’d-Dürer*, s. 29; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü’l-Beyani*, s. Hicazi, *a.g.e.*, XIX, 24; Said Havva, X, 6067; 66; Sabuni, *a.g.e.*, III, 431
[909](#) Alusi, *a.g.e.*, XXIX, 67
[910](#) Hicazi, *a.g.e.*, XIX, 41; Said Havva, *a.g.e.*, XI, 6158
[911](#) Sabuni, *Safvetü’t-Tefasir*, III, 449
[912](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 482; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 566; Derveze, *a.g.e.*, IV, 73
[913](#) Suyuti, *Merasid*, 92 a
[914](#) Bika’i, *Nazm*, XX, 360
[915](#) Alusi, *a.g.e.*, XXIX, 81
[916](#) Hicazi, *a.g.e.*, XIX, 47
[917](#) Suyuti, *Merasid*, 92 a; Derveze, *a.g.e.*, II, 1; Sabuni, *Safvetü’t-Tefasir*, III, 449
[918](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 484; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
[919](#) Cin, 72/27-28
[920](#) Hicazi, *a.g.e.*, XIX, 56 ve 62; Sabuni, *Safvetü’t-Tefasir*, III, 458
[921](#) Bika’i, *Nazm*, XX, 504
[922](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 486; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
[923](#) Derveze, *a.g.e.*, I, 65; Sabuni, *Safvetü’t-Tefasir*, III, 463-471

[924](#) Müzzemmil, 73/1-11
[925](#) Müddessir, 74/1-11
[926](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, III, 464, 472
[927](#) Bika'i, *Nazm*, XXI, 119
[928](#) Bika'i, *a.g.e.*, XXI, 181
[929](#) Kutub, *et-Tasvirü 'l-Fenni*, s. 232
[930](#) Razi, *Mefatih*, XV, 108; Bika'i, *Nazm*, VII, 347; Saidi, *a.g.e.*, s. 189; Said Havva, *a.g.e.*, IV, 1842; Şehhate, *a.g.e.*, I, 93
[931](#) Bika'i, *Masaid*, II, 130
[932](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 106
[933](#) Hicazi, *a.g.e.*, IX, 65
[934](#) Kutub, *Fi Zilal*, III, 1245; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, III, 209
[935](#) Kutub, *a.g.e.*, III, 1246
[936](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 65; Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, I, 434
[937](#) Alusi, *a.g.e.*, VIII, 74; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, III, 209; İbn Atiyye, *Muharrirü 'l-Veciz*, II, 373
[938](#) Şehhate, *a.g.e.*, I, 94
[939](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 190
[940](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 204
[941](#) Şehhate, *a.g.e.*, I, 93-94
[942](#) Bika'i, *a.g.e.*, VII, 348
[943](#) Mevdudi, *Tefhim*, II, 7
[944](#) Araf, 7/2
[945](#) Suyuti, *Merasid*, 85 a; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, III, 209
[946](#) Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, XV, 108
[947](#) Bika'i, *Nazm*, VIII, 213
[948](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, I, 434
[949](#) Alusi, *a.g.e.*, XV, 2
[950](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 106; Saidi, *a.g.e.*, s. 289; Hicazi, *a.g.e.*, XIV, 3; Şehhate, *a.g.e.*, I, 169
[951](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 273
[952](#) Reşid Rıza, *Menar*, XII, 2; Kutub, *a.g.e.*, IV, 2122-2123; Said Havva, *a.g.e.*, VI, 2861
[953](#) Bika'i, *Masaid*, II, 203
[954](#) Alusi, *a.g.e.*, XIV, 2
[955](#) Menar, XII, 2
[956](#) Subhi Salih, *Mebahis*, s. 204; Sabuni, *a.g.e.*, II, 104
[957](#) Hırr, 15/2
[958](#) Hırr, 15/3
[959](#) Hırr, 15/4
[960](#) Hırr, 15/5
[961](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, II, 111
[962](#) Ebu's-Suud, *a.g.e.*, V, 92
[963](#) Bika'i, *Nazm*, XI, 100
[964](#) Hırr, 15/88
[965](#) Hırr, 15/88
[966](#) Müslim, *a.g.e.*, s. 115
[967](#) Müslim, *a.g.e.*, s. 116
[968](#) Hicazi, *a.g.e.*, XIV, 24
[969](#) Alusi, *a.g.e.*, XIV, 79
[970](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 294
[971](#) Derveze, *a.g.e.*, IV, 1
[972](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 278
[973](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 278; Hicazi, *a.g.e.*, XIV, 28; Said Havva, *a.g.e.*, VI, 2912
[974](#) Sabuni, *Safvetü 't-Tefasir*, II, 118
[975](#) Bika'i, *Masaid*, II, 213
[976](#) Ebu's-Suud, *a.g.e.*, V, 95
[977](#) Nahl, 16/128
[978](#) Bika'i, *Nazm*, XI, 285
[979](#) Müslim, *a.g.e.*, s. 116
[980](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 340
[981](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 379; Müslim, *a.g.e.*, s. 114

- [982](#) Bika’i, *Masaid*, II, 317
[983](#) Kutub, *a.g.e.*, V, 2545-2547
[984](#) Şehhate, *a.g.e.*, I, 263-265
[985](#) Kurtubi, *el-Cami’u*, XIII, 3
[986](#) Hicazi, *a.g.e.*, XIX, 3
[987](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 379
[988](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 107
[989](#) Alusi, *Ruhu’l-Meani*, XVIII, 230
[990](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 80
[991](#) Ebu’s-Suud, VI, 200
[992](#) Furkan, 25/1
[993](#) Furkan, 25/1
[994](#) Suyuti, *Merasid*, 86 b
[995](#) Furkan, 25/3
[996](#) Furkan, 25/68
[997](#) Nahcevani, *a.g.e.*, II, 37
[998](#) Furkan, 25/69
[999](#) Said Havva, *a.g.e.*, VII, 3832
[1000](#) Furkan, 25/77
[1001](#) Razi, *Mefatih*, XXIV, 44
[1002](#) Bika’i, *Nazm*, XIII, 439
[1003](#) Müslim, *a.g.e.*, s. 114
[1004](#) Hicazi, *a.g.e.*, XIX, 3
[1005](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 373
[1006](#) Alusi, *a.g.e.*, XXI, 115; Ebu’s-Suud, *a.g.e.*, VII, 79
[1007](#) Bika’i, *Masaid*, II, 361; ve *Nazm*, XVII, 134
[1008](#) Hicazi, *a.g.e.*, XXI, 56
[1009](#) Kutub, *a.g.e.*, V 2803
[1010](#) Nahcevani, *a.g.e.*, II, 139; Said Havva, *a.g.e.*, VIII, 4355; Sabuni, *a.g.e.*, II, 500
[1011](#) Secde, 32/3
[1012](#) Secde, 32/4
[1013](#) Secde, 32/2
[1014](#) Secde, 32/27
[1015](#) Secde, 32/29
[1016](#) Suyuti, *Merasid*, 87 b
[1017](#) Secde, 32/30
[1018](#) Razi, *Mefatihü’l-Gayb*, XXV, 187
[1019](#) Bika’i, *Nazm*, XV, 271
[1020](#) Bika’i, *Masaid*, II, 377 ve *Nazm*, XV, 429
[1021](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 382; Ferahi, *a.g.e.*, s. 107; Saidi, *a.g.e.*, s. 434; Sabuni, *a.g.e.*, II, 543
[1022](#) Kutub, *a.g.e.*, V, 2888; Hicazi, *a.g.e.*, XXII, 35
[1023](#) Alusi, *a.g.e.*, XXII, 102; Ebu’s-Suud, *a.g.e.*, VII, 120
[1024](#) Kurtubi, *el-Cami’u*, XIV, 359
[1025](#) Sebe’, 34/1
[1026](#) Sebe’, 34/3
[1027](#) Suyuti, *Medasid*, 87 b
[1028](#) Sabuni, *a.g.e.*, II, 549
[1029](#) Sebe’, 34/52
[1030](#) Bika’i, *Nazm*, XV, 540
[1031](#) Razi, *Mefatih*, XXVI, 39; Ebu’s-Suud, VII, 158
[1032](#) Bika’i, *Masaid*, II, 389
[1033](#) Alusi, *a.g.e.*, XXII, 208
[1034](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 445
[1035](#) Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 79
[1036](#) Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 79-80
[1037](#) Hicazi, *a.g.e.*, XXII, 81
[1038](#) Bika’i, *a.g.e.*, XVI, 81; Ferahi, *a.g.e.*, s. 108;
[1039](#) Derveze, *a.g.e.*, IV, 567

- [1040](#) Firuzabadi, *Besair*, I, 390; Derveze, *a.g.e.*, II, 13
- [1041](#) Kutub, *Fi Zilal*, V, 2957
- [1042](#) Suyuti, *Merasid*, 87 b; Sabuni, *a.g.e.*, III, 5
- [1043](#) Ya - Sin Sûresi, 2 ve 3. âyetler ile; 5. ve 6. âyetler
- [1044](#) Ya - Sin, 7 ve 9. âyetler
- [1045](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 5
- [1046](#) Ya - Sin, 36/79
- [1047](#) Ya - Sin, 36/781
- [1048](#) Ya - Sin, 36/82
- [1049](#) Ya Sin, 36/83
- [1050](#) Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, XXVI, 113
- [1051](#) Bika'i, *Nazm*, XVI, 185
- [1052](#) Alusi, *a.g.e.*, XXV, 63; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 39
- [1053](#) Hicazi, *a.g.e.*, XV, 179
- [1054](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 149
- [1055](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 421; Şehhate, *a.g.e.*, I, 357-361
- [1056](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 108; Saidi, *a.g.e.*, s. 480; Derveze, *a.g.e.*, III, 359
- [1057](#) Said Havva, *a.g.e.*, IX, 2118; Sabuni, *a.g.e.*, III, 149
- [1058](#) Zuhurf, 43/6
- [1059](#) Zuhurf, 43/7
- [1060](#) Zuhurf, 43/9
- [1061](#) Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, XXVII, 233; Suyuti, *Merasid*, 88 b
- [1062](#) Zuhurf, 43/87
- [1063](#) Razi, *a.g.e.*, XXVII, 233
- [1064](#) Zuhurf, 43/88-89
- [1065](#) Bika'i, *Nazm*, XVII, 501
- [1066](#) Bika'i, *Masaid*, II, 377 ve *Nazm*, XVIII, 1; Saidi, *a.g.e.*, s. 486; Hicazi, *a.g.e.*, XXV, 205
- [1067](#) Alusi, *a.g.e.*, XXV, 110; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 58
- [1068](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 424; Ferahi, *a.g.e.*, s. 108; Derveze, *a.g.e.*, III, 397
- [1069](#) Kutub, *a.g.e.*, V, 3207
- [1070](#) Duhan, 44/10
- [1071](#) Suyuti, *Merasid*, 89 a; Sabuni, *a.g.e.*, III, 169
- [1072](#) Duhan, 44/59
- [1073](#) Said Havva, *a.g.e.*, IX, 5183
- [1074](#) Bika'i, *Nazm*, XVIII, 57
- [1075](#) Alusi, *a.g.e.*, XXV, 138; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 67
- [1076](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 426; Hicazi, *a.g.e.*, XXV, 217
- [1077](#) Bika'i, *Masaid*, II, 377, ve *Nazm*, XVIII, 58; Ferahi, *a.g.e.*, s. 108; Şehhate, *a.g.e.*, I, 368
- [1078](#) Kutub, *a.g.e.*, V, 3219 ; Saidi, *a.g.e.*, s. 489; Derveze, *a.g.e.*, III, 417
- [1079](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 180
- [1080](#) Al-i İmran, 3/1
- [1081](#) İsrâ, 17/1
- [1082](#) Suyuti, *Merasid*, 89 a
- [1083](#) Casiye, 45/6
- [1084](#) Casiye, 45/7
- [1085](#) Casiye, 45/8
- [1086](#) Casiye, 45/9
- [1087](#) Kutub, *a.g.e.*, 3233; Hicazi, *a.g.e.*, XXV, 229
- [1088](#) Bika'i, *Nazm*, XVIII, 117
- [1089](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVI, 3; Ebu's-Suud, VIII, 77
- [1090](#) Bika'i, *Masaid*, II, 377, ve *Nazm*, XVIII, 118; Ferahi, *a.g.e.*, s. 108; Saidi, *a.g.e.*, s. 493; Hicazi, *a.g.e.*, XXVI, 3
- [1091](#) Firuzabadi, *Besair*, I, 248 ; Derveze, *a.g.e.*, III, 433
- [1092](#) Ahkaf, 46/29
- [1093](#) Suyuti, *Merasid*, 89 a
- [1094](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 514
- [1095](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVI, 4; Sabuni, *a.g.e.*, III, 191
- [1096](#) Razi, *Mefatihü 'l-Gayb*, XXVIII, 34
- [1097](#) Bika'i, *Nazm*, XVIII, 193

- [1098](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 430; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Hicazi, *a.g.e.*, XXVI, 19; Said Havva, *a.g.e.*, X, 5292; Sabuni, *a.g.e.*, III, 204
- [1099](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVI, 36; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 91
- [1100](#) Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3279; Saidi, *a.g.e.*, s. 497
- [1101](#) Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3280
- [1102](#) Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3280
- [1103](#) Muhammed, 47/32
- [1104](#) Suyuti, *Merasid*, 89 a
- [1105](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVI, 170; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 125
- [1106](#) İbn-i Zübeyr, *el-Burhan Fi Tertibi Suveri'l-Kur'an*, s. 89
- [1107](#) Firuzabadi, *Besair*, II, 102; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Hicazi, *a.g.e.*, XXVI, 69
- [1108](#) Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3357
- [1109](#) Ayrıntılı bilgi için bk. Said Havva *a.g.e.*, IX, 5451
- [1110](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 240
- [1111](#) Suyuti, *Merasid*, 89 a; Saidi, *a.g.e.*, s. 509-510
- [1112](#) Kâf, 50/3
- [1113](#) Kâf, 50/4
- [1114](#) Kâf, 50/6-11. âyetler
- [1115](#) Razi, *Mefatih*, XXVIII, 145
- [1116](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 245
- [1117](#) Kâf, 50/43 ve 44. âyetler
- [1118](#) Kâf, 50/45
- [1119](#) Rrazi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXVIII, 192
- [1120](#) Bika'i, *a.g.e.*, XVIII, 444; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 512
- [1121](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVII, 2; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 136
- [1122](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 439; Hicazi, *a.g.e.*, XXVII, 3; Sabuni, *a.g.e.*, III, 250
- [1123](#) Şehhate, *a.g.e.*, II, 116 ; Derveze, *a.g.e.*, III, 455
- [1124](#) Kutub, *a.g.e.*, VI, 3373
- [1125](#) Suyuti, *Merasid*, 89 b
- [1126](#) Zâriyat, 51/59
- [1127](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 255
- [1128](#) Zâriyat, 51/60
- [1129](#) Said Havva, *a.g.e.*, X, 5523
- [1130](#) Bika'i, *Nazm*, XVIII, 483
- [1131](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVII, 26; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 146
- [1132](#) Bika'i, *Nazm*, XIX, 1; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Said Havva, *a.g.e.*, X, 5537; Saidi, *a.g.e.*, s. 515
- [1133](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 441; Derveze, *a.g.e.*, IV, 215; Hicazi, *a.g.e.*, XXVII, 95
- [1134](#) Tur, 52/6
- [1135](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 261
- [1136](#) Tur, 52/7
- [1137](#) Tur, 52/10
- [1138](#) Tur, 52/11
- [1139](#) Suyuti, *Merasid*, 89 b
- [1140](#) Bika'i, *Nazm*, XIX, 39
- [1141](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 445
- [1142](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Hicazi, *a.g.e.*, XVII, 109
- [1143](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 521
- [1144](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 282
- [1145](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVII, 073
- [1146](#) Kamer, 54/1
- [1147](#) Suyuti, *Merasid*, 89 b
- [1148](#) Kamer, 54/4
- [1149](#) Said Havva, *a.g.e.*, X, 5602
- [1150](#) Kamer sûresi 2, 5, 18, 23, 33, 41, 42. âyetler.
- [1151](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 283
- [1152](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 525; Said Havva, *a.g.e.*, XI, 6106; Sabuni, *a.g.e.*, III, 304
- [1153](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVII, 128; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 188
- [1154](#) Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 452
- [1155](#) Kutub, *a.g.e.*, VI, 3461

[1156](#) Said Havva, *a.g.e.*, X, 5682
[1157](#) Vâkı'a, 56/6
[1158](#) Vâkı'a, 56/94
[1159](#) Razi, *Mefatih*, XIX, 203
[1160](#) Bika'i, *Nazm*, XIX, 249
[1161](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 304
[1162](#) Alusi, *a.g.e.*, XXVIII, 108; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 201
[1163](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 465; Derveze, *a.g.e.*, VI, 379
[1164](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 383
[1165](#) Bika'i, *a.g.e.*, XX, 73; Saidi, *a.g.e.*, s. 546; Said Havva, *a.g.e.*, X, 5926
[1166](#) Münafikun, 63/11
[1167](#) Suyuti, *Merasid*, 91 a
[1168](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 562; Said Havva, *a.g.e.*, XI, 6106; Sabuni, *a.g.e.*, III, 433
[1169](#) Alusi, *a.g.e.*, XXIX, 39
[1170](#) Hicazi, *a.g.e.*, XXIX, 25
[1171](#) Kutub, *a.g.e.*, VI, 3674
[1172](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 433
[1173](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 478
[1174](#) Suyuti, *Merasid*, 91 b
[1175](#) Hakka, 69/49
[1176](#) Hakka, 69/51
[1177](#) Bika'i, *Nazm*, XX, 384
[1178](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 480; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 564; Said Havva, *a.g.e.*, XI, 6130; Sabuni, *a.g.e.*, III, 441
[1179](#) Hicazi, *a.g.e.*, XXIX, 33
[1180](#) Kutub, *a.g.e.*, 3693
[1181](#) Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 156; Alusi, *a.g.e.*, XXIX, 55
[1182](#) Mearic, 70/1
[1183](#) Mearic, 70/4
[1184](#) Kutub, *a.g.e.*, VI, 3694
[1185](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 442
[1186](#) Mearic, 70/43
[1187](#) Suyuti, *Merasid*, 91 b
[1188](#) Mearic, 70/44
[1189](#) Bika'i, *Nazm*, XX, 422
[1190](#) Alusi, *a.g.e.*, XXIX, 135
[1191](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 575; Hicazi, *a.g.e.*, XXIX, 72; Said Havva, *a.g.e.*, XI, 6260; Sabuni, *a.g.e.*, III, 482
[1192](#) Kıyame, 75/1
[1193](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 490
[1194](#) Kıyame, 75/6
[1195](#) Sabuni, *a.g.e.*, III, 483
[1196](#) Suyuti, *Merasid*, 92 a
[1197](#) Bika'i, *Nazm*, XXI, 119
[1198](#) Alusi, *a.g.e.*, XXIX, 150
[1199](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 578; Derveze, *a.g.e.*, V, 19; Hicazi, *a.g.e.*, XXIX, 79; Sabuni, *a.g.e.*, III, 489
[1200](#) İnsan, 76/4
[1201](#) İnsan, 76/5
[1202](#) Suyuti, *Merasid*, 92 a
[1203](#) İnsan, 76/31
[1204](#) Said Havva, *a.g.e.*, XI, 6286
[1205](#) Alusi, *a.g.e.*, XXIX, 161
[1206](#) Saidi, *a.g.e.*, s. 580; Hicazi, *a.g.e.*, XXIX, 87; Derveze, *a.g.e.*, I, 315
[1207](#) Razi, *Mefatih*, XXX, 284
[1208](#) Firuzabadi, *Basair*, I, 495; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
[1209](#) Mürselat, 77/19
[1210](#) Kurtubi, *el-Cami'u*, XIX, 158
[1211](#) Kurtubi, *el-Cami'u*, XIX, 152

[1212](#) Mürselat, 77/7
[1213](#) Mürselat, 77/50
[1214](#) Suyuti, *Merasid*, 92 b
[1215](#) Razi, *Mefatih*, XXX, 284
[1216](#) Kutub, *et-Tasvirü 'l-Fenni*, s. 17
[1217](#) Alak, 96/18-19
[1218](#) Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
[1219](#) Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3801

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim Fatiha sûresinden başlayıp, son sûre olan Nas sûresine kadar bir bütündür. Bu bütünlük 114 sûreden meydana gelen Mushaf-ı Şerif için geçerli olduğu gibi, o'nu meydana getiren sûreler için de söz konusudur. Her bir sûre baştan sona büyük bir nizam ve ahenk içindedir.

Bu çalışmada özellikle yeni ve farklı tesbitlerden bazılarını özetlemek gerekirse şunları söylememiz mümkündür: Öncelikle sûrelerin başlangıçları konusunun üzerinde fazla durulmuştur. Çünkü Mukatta'a harfleri ile başlayan 29 sûre bir bütünlük göstermektedir. Buna göre, bu harflerden sonra istisnasız her sûrede "Kitab" konusu ele alınmak sûretiyle vahiy ve inzal'den bahsedilmektedir. Bu sûrelerin başındaki Mukatta'a harfleri üzerinde, müfessirler yorum getirmediğinden fazla durulmamıştır. Ancak bu harflerden sonra Kur'ân'ın ele alınması konusu külli bir kaide oluşturduğundan bu yön üzerinde fazla durulmuştur. Sûre başlarındaki bu kaide sadece başlangıç bölümü ile sınırlı kalmamış bütün bir sûreye nüfuz etmiştir. Bu durumun kolay görülebilmesi için âyet metinleri uzun tutulmuştur. Ayrıca bu sûrelerin, Kur'ân'ın tehdidi ifade eden âyetlerinin geçtiği sûreler olması nedeniyle de dikkat çekici bir başka özelliğe sahip oldukları görülür.

Kur'ân-ı Kerim'i meydana getiren sûrelerin sonları iki biçimde bitmektedir. Bunlardan birincisi ve en önemlisi, sûre sonları çoğunlukla Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının anlatımı ile son bulmaktadır. İkinci olarak sûre sonları eğer "el-Esmaü'l-Hüsna" ile son bulmamışsa, ya tebşir ve müjde ihtiva eden âyetlerle bitmiş, ya da korkutma, inzar ve inanmayanların kötü hallerinin anlatımı ile nihayete ermiştir.

Bu çalışmada müfessir Bika'i'nin üzerinde önemle durduğu bir tesbitten hareket ettiğimizi söylemeliyiz: *"Her sûrenin bir tek hedefi vardır. Her sûrenin baş tarafı ile son tarafı bu hedefe yönelir."* Bu metodolojik yaklaşım çalışmamızın belkide temel eksenini oluşturmuştur diyebiliriz.

Özellikle (4. bölümde) *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet konusunda* uygulamalı olarak gerçekleştirilen bu metoda göre şu sıra takib edilmiştir; Önce sûrenin mekki ya da medeni oluşuna bakılmıştır. Ardından sûreleri hedef ve maksatları itibariyle tasnife tabi tutulmuş, hedef tesbitinin akabinde, sûreyi bir bütün olarak değerlendirerek başı ve sonu arasındaki münasebet yönleri tesis edilmeye çalışılmıştır.

Öte yandan sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet konusu çok açık bir biçimde sûrelerin mekki yada medeni olma özellikleri ile ilgilidir. Yine ayrıca Kur'ân'ın üslub özelliği yönüyle de ayrı bir tasnif yaparak sûrelerin üslub özelliklerine göre nasıl başlayıp nasıl bittiği konusuna temas ettik.

Bütün bunların yanı sıra ifade etmeliyiz ki çalışmamız, bu konudaki söylenmesi gereken her şeyi söylemiş değildir. Özellikle çalışmanın sonlarına yaklaştığımızda gördük ki, konu ilerledikçe genişleyip derinleşmektedir. Konunun eksik ve ilave edilecek daha başka yönleri olmuştur. Olması da tabiidir. Çünkü ele aldığımız mesele Kur'ân-ı Kerim'in kendisidir.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDÜ'L-MÜTTALİB**, Rıfat Fevzi, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye li's-Sûreti'l-Kur'âniyye*, Kahire, 1986
- AHMET CEVDET PAŞA**, *Muhtasar Kur'an Tarihi*, (Terc. A. Osman Yüksel), İstanbul, 1985
- AKK**, eş-Şeyh Halid Abdur-Rahman, *Usulü't-Tefsir ve Kavaiduhu*, Beyrut, 1406/1986,
- AKİLETÜ'L-MEKKİ**, Muhammed b. Ahmed, *ez-Ziyade ve'l-İhsan fi Ulumi'l-Kur'an*, (Thk. Abdülhamit Birışık - M. Ü. SBE. Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1411/1990
- ALBAYRAK**, Halis; *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul, (Şule Yayınları), 1993, 2. bs.
- , *Kur'an'ı Anlamak, Kur'an'ın Ne Olduğunu Anlamak*, Fecr I. Kur'an Sempozyumu, (Ankara, 3-5 Şubat) 1995, s. 165-176
- ALİYYU'L-KARİ**, Şerhu Fıkhu'l-Ekber, Beyrut, 1404/1984
- ALUSİ**, Ebu'l-Fadl Şihabüddin Seyyid Mahmud, *Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'âni'l Azim ve's-Seb'i'l-Mesani*, Beyrut, 1408/1987
- APAYDIN**, Mehmet, *Resulullah'ın Günlüğü, Medine Dönemi Yeni Kronolojisi*, İstanbul, 1995 (İnsan yayınları)
- ARKUN**, Muhammed, *Kur'an Okumaları*, (Çev. A. Zeki Ünal) İstanbul, 1995, (İnsan yayınları)
- ASIM EFENDİ**, *Kamusu Okyanus Tercümesi*, İstanbul, 1304
- ATEŞ**, Süleyman; *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1988
- ATİK**, Kemal; *Âyet ve Sûrelerin Tevkîfiliği Meselesi*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S: 6, 1989
- AYDEMİR**, Abdullah, *Ebu's-Suud ve Tefsirindeki Metodu*, DİB Yayınları, Ankara, Thsz.
- BAĞAVİ**, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud, *Mealimü't-Tenzil*, Tahran, ths.
- BAKILLANİ**, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Mahmud b. Cafer, *İ'cazü'l-Kur'an*, Mısır, 1315
- , *el-İntisar li'l-Kur'an*, (Edited by: Fuat Sezgin), Frankfurt, 1986, Institute for the History of Arabic-Islamic Science.
- BAKURİ**, Ahmet Hasan, *el-Kur'an Me'debatullahi li'l-Alemin*, (Merkezü'l-Ehram) Kahire, 1986
- BALJON**, J.M.S., *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, (Çev. Şaban Ali Düzgün), Ankara, 1994
- BALTAŞI**, M. Ali, *İlk Mesajlar - Fatıha, Alak, Kalem, Müzzemmil-*, (Peyam Yayınları) Ankara, ths
- BAYRAM**, Yusuf; *Kur'an ve İnsicam*, Yeni Ümit Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 30
- BAZERGAN**, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, (Terc. Yasin Demirkıran) Ankara, 1998
- BECELİ**, Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyub b. Dureys, *Fedailü'l-Kur'an ve ma Ünzile mine'l-Kur'an bi Mekke ve ma Ünzile bi'l-Medine*, (Thk. Gazve Büdeyr), Dimeşk, 1408/1988
- BENNANİ**, Mustafa b. Muhammed, *et-Tecrid ala Muhtasari'l-Meani*, Bulak, 1297/1880
- BEYDAVİ**, Nasurüddin Abdullah b. Ömer, *Envaru't-Tenzil ve Es'raru't-Te'vil*, Beyrut, (Daru'l-Kütübü'l-İlmiye), 1408/1988,
- BEYHAKİ**, Ebû Bekr b. Ahmet b. Hüseyin, *Delailü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvali Sahibi's-Şeria*, (Thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Kahire, 1389/1969
- BEDEVİ**, Ahmet; *Min Belağati'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, Ths.
- BEDİÜZZAMAN**, Said Nursî, *Sözler*, İstanbul, 1979
- , *İşaratü'l-İ'caz fi Mazanni'l-İcaz*, (Terc. Abdülmecid Nursi), İstanbul, 1986
- BERKE**, Abdülğani Muhammed Said; *Üslubu'd-Daveti'l-Kur'âniyye*, Kahire, 1983

- BİKA'İ**, Burhaneddin İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fi Tenasübi'l-Ayi ve's-Suver*, Haydarabad, 1398/1978
- , *Masaidü'n-Nazar Li İşraf Ala Makasıdı's-Suver*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisü'l-küttab, Nr. 96,
- BİLGİZ**, Musa; *Said Havva'nın el-Esas fi't-Tefsiri'nde Münasebetin İşlenişi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1989
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul, 1973
- BİNT-İ'Ş-ŞATI**, Aişe Abdurrahman; *el-İ'cazü'l-Beyani Fi'l-Kur'ân*, (Daru'l-Mearif), Kahire. Ths. —, *Maa'l-Mustafa*, Beyrut, 1392/1972
- BUHARİ**, Muhammed b. İsmail; *Camiu's-Sıhah*, İstanbul, 1992
- BUTİ**, Muhammed Said Ramazan; *Min Ravai'l-Kur'ân- Teemmülat İlmiyye ve Edebiyye fi Kitabillahi Azze ve Celle*, Dımeşk, 1390/1970
- CAHİZ**, Amr Ebû Dsman, *el-Beyan ve't-Tebyin*, Kahire, 1985
- CERRAHOĞLU**, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara, 1983
- , *Tefsir Tarihi*, Ankara, 1988
- CEVAHİRÜ'L-Beyan Fi Tenasübi's-Suveri'l-Kur'ân**, (A'lemü'l-Kütüb), Beyrut, 1406/1986
- CEYLAN**, Yasin, Fahreddin “*er-Razi'nin Mefatihü'l-Gayb Tefsiri Üzerine Bazı Mülahazalar*”, İslami Araştırmalar Dergisi, Sayı: 3, Ocak 1987, s. 47-55
- CEZÂİRİ**, Tahir b. Muhammed, *et-Tibyan li Ba'dı'l-Mebahisi'l-Müteallikati bi'l-Kur'ân ala Tarikı'l-İtkan*, (Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye), Beyrut, 1412
- CÜRCANİ**, Abdülkahir b. Abdürrahman, *Delailü'l-İ'caz*, (Tah. Muhammed Rıdvan ed-Daye), Dımeşk, 1407/1987
- CÜNDİOĞLU**, Dücane, *Kur'ân'ı Anlamanın Anlamı Üzerine- Hermenötik Bir Deneyim-* (Bilgi ve Hikmet), 7/70, 1994
- ÇELİK**, Halil; *Kur'ân İlimleri Çalışmaları*, İstanbul, 1996
- ÇETİN**, Abdurrahman; *Kur'ân limleri ve Kur'ân-ı. Kerim Tarihi*, İstanbul, 1982
- DEMİRCİ**, Muhsin; *Kur'ân'ın Müteşabihleri Üzerine*, (Birleşik Yayıncılık), İstanbul, 1996
- DERVEZE**, İzzet; *Tefsiru'l-Hadis*, (Terc. Heyet), İstanbul, 1997
- , *Kur'ânü'l-Mecid*; (Terc. Vahdettin İnce) İstanbul, 1997
- , *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (Çev. Mehmet Yolcu), İstanbul, 1989
- DEVELİOĞLU**, Ferit; *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1993
- DİHLEVİ**, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdürrahim, *el-Fevzü'l-Kebir fi Usuli't-Tefsir*, Beyrut, 1407/1987
- , *Hüccetullahi'l-Baliğa*, (Thk. Seyyid Sabık), Kahire, ths.
- DİRİNİ**, Abdülaziz b. Ahmet ed-Demiri, *et-Teysir fi Ulumi't-Tefsir*, Mısır, Ths.
- DRAZ**, Muhammed Abdullah; *en-Nebeü'l-Azim*, Mısır, 1379/1969
- , *En Mühim Mesaj Kur'ân*, (Terc. Suad Yıldırım) Ankara, 1985
- , *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*, (Terc. Salih Akdemir), Ankara, 1983
- DOĞAN**, D. Mehmet; *Büyük Türkçe Sözlük*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1988
- DUMLU**, Ömer; *İbn-i Teymiyye ve Konulu Tefsir*, (Anadolu Yayınları), İzmir, 1999
- EBU'L-BEKA**, Eyyub b. Musa el-Hüseyni; *el-Külliyat*, (Nşr. Adnan Derviş), Beyrut, 1412/1992
- Ebû DAVUD**, Süleyman b. Eşas, *Sünen-i Ebi Dâvûd*, İstanbul, 1992

- EBU'S-SUUD**, Muhammed b. Muhammed el-İmadi; *İrşadu Akli's-Selim ila Mezaye'l-Kitabi'l-Kerim*, Beyrut, 1414/1994, (I-IX)
- Ebû HAYYAN**, Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhit*, Kahire, 1403/1983
- Ebû ŞEHBE**, Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal li Dirasati'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1412/1992
- Ebû ZEHRA**, Muhammed; *el-Mu'cizetü'l-Kübra el-Kur'ân*, Beyrut, 1390/1970
- Ebû ZEYD**, Ahmet; *et-Tenasübü'l-Beyani Fi'l-Kur'ân*, Rabat, 1992
- Ebû ZEYD**, Nasr Hamid, *Mefhumu'n-Nass-Dirasatün fi Ulumi'l-Kur'ân*, Kahire, 1993 (el-Hey'etü'l-Mısriyye)
- ELMALILI**, Muhammed Hamdi Yazır; *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1979
- ESNEVİ**, Cemalüddin Abdurrahman b. Hasan; *Tabakatü's-Şafiiyye*, Beyrut, Thsz.
- EZHERİ**, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed; *Tehzibü'l-Lüğa*, Mısır, 1964
- FAZLURRAHMAN**; *Ana Konularıyla Kur'ân*, (Terc. Alparslan Açıkgenç), Ankara, 1993
- , *Kur'ân'ı Yorumlama*, (Terc. Osman Taştan), İAD., Sayı: 5, Ekim, 1987
- FERAHİ**, Abdülhamit; *Nizamü'l-Kur'ân Te'vilü'l-Furkan*, Azamgah, Ths.
- , *Delailü'ln-Nizam*, Azamgah, 1411/1991
- FIRUZABADİ**, Muhammed b. Yakub; *Basairu Zevi't-Temyiz fi Letaifi'l-Kitabi'l-Aziz*, Kahire, 1964
- GAZZALİ**, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed; *Kavaidu'l-Akaid*, (Tahk. Musa Muhammed Ali), Beyrut, 1405/1985
- , *Nahve Tefsiru Mevduiyyu Li Suveri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1995
- , *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*; (Terc. Emrullah İşler), Şule Yayınları, İstanbul, 1998
- GÜNGÖR**, Mevlüt; *Tefsirde Konulu Tefsir Metodu*, İAD., c. II, Sayı, 7, Mayıs 1988, s. 49-55
- HAFNAVİ**, Muhammed İbrahim, *Dirasat fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, ths. (Daru'l-Hadis)
- HALİL** Cerr; *Larus el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Hadis*, Beyrut, 1972
- HAMİDULLAH**, Muhammed; *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, (Terc. Prof. Salih Tuğ), İstanbul, 1993,
- HASAN** Tabl; *Üslubu'l-İltifat*, Thsz.
- HİCAZİ**, Muhammed Mahmud; *et-Tefsirü'l-Vadîh*, Kahire, 1400/1980, (I-XXX)
- , *el-Vahdetü'l-Mevduiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1970
- HÜRREMSAHİ**, Bahaüddin; *Kur'ân Bilimi*, (Terc. Hasan Almas) İstanbul, 1998
- J. J. JONSEN**, *Kur'ân'a Bilimsel, Filolojik ve Pratik Yaklaşımlar*, (Terc. Halil Rahman AÇAR), Ankara, 1993
- JEFFERY**, Arthur, *Mukaddemetan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Kahire, 1972, (Mektebetü'l-Hancı)
- IZUTSU**; Toshihiko; *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (Terc. Selahaddin Ayaz), İstanbul, 1984
- , *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (Terc. Süleyman Ateş), Ankara, 1975
- İBN ABDİ'L-BERR**, Yusuf b. Abdi'l-Berri en-Nemriyyi, *ed-Dürer fi İhtisari'-Megazi ve's-Siyer*, (Thk. Şevki Dayf), Kahire, 1983
- İBN ATİYYE**, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endülisi; *el-Muharrirü'l-Veciz Fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, (Tahk. Abdüüsselam Abdüşşafi Muhammed), Beyrut, 1413/1993
- İBN DÜREYD**, Ebû Bekr Muhammed İbnu'l-Hasen; *Cemheretü'l-Lüğa*, Bağdat, 1345
- İBN EBİ'L-ISBİ'**, el-Mısri; *Bediü'l-Kur'ân*, (Tah. Muhammed Şeref), Kahire, 1392/1972,
- , *Tahriru't-Tahbir*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi, Nr. 2961/I
- , *el-Burhan fi İ'cazi'l-Kur'ân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, Nr. 41

- İBN HİŞAM**, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Thk. Taha Abdurrauf Sa'd), Beyrut, 1975
- İBN İYAS**, Muhammed b. Ahmet el-Hanefi; *Bedai'u'z-Zuhur Fi Vakai'i'd-Duhur*, Kahire, 1312/1894, IV, 63
- İBN İMAD**, Ebu'l-Felah Abdülhay; *Şeceratü'z-Zeheb fi Ahbar Men Zeheb*; Kahire, 1350, VIII, 51
- İBN KAYYIM el-CEVZİ**, *Bedai'ut'-Tefsir*, Riyad, 1414/1993
- İBN KESİR**, Ebu'l-Fida İsmail; *Tefsiru Kur'âni'l-Azim*, (Daru'l-Kalem) Beyrut, 1406/1986
- İBN KEMAL**, Kemalpaşazade Şemseddin Ahmed b. Süleyman; *Fi Tahkiki'l-Mu'cize*, Düğümlü Baba Süleymaniye Ktbh.Nr. 358
- İBN MANZUR**, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed; *Lisanü'l-Arap*, Beyrut, 1410/1990
- İBN NEDİM**, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Beyrut, 1398/1978
- İBN ZÜBEYR**, Ebû Cafer Ahmet b. İbrahim el-Garnati; *el-Burhan Fi Tertibi Suveri'l-Kur'ân*, (Tahk. Muhammed Şabani), 1410/1990
- İZMİRLİ**, İsmail Hakkı; *Tarih-i Kur'ân*, İstanbul, 1956
- İZZEDDİN B. ABDÜSSELAM**; *el-İşare ile'l-İ'caz fi ba'dı Envai'l-Mecaz*, İstanbul, 1313/1895
- KANNUCİ**, Ebu't-Tayyib Sıddık b. Hasan b. Ali el-Hüseyni, *Fethu'l-Bari fi Makasıdı'l-Kur'ân*, Beyrut, 1412 / 1992
- KARA**, Necati; *Bika'i ve Tefsirindeki Metodu*, YYÜİF Yayınları, Van, 1995
- KARAÇAM**, İsmail; *Sonsuz Mucize Kur'ân*, (Çağ Yayınları), İstanbul, 1990
- , *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati*, İstanbul, 1974
- KAR'AVİ**, Süleyman b. Salih - Muhammed Ali Hasan, *el-Beyan fi Ulumi'l-Kur'ân maa Medhali fi Usuli't-Tefsiri ve Mesadirih*, (Mektebetü'z-Zilal) Ths.
- KASIM**, Muhammed Ahmed Yusuf, *el-İ'cazü'l-Beyani fi Tertibi ' Ayati'l-Kur'âni'l-Kerim ve Suverih*, Kahire, 1399/1979
- KASİMİ**, Muhammed Cemalüddin, *Mehasinu't-Te'vil*, (Tahk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Beyrut, 1398/1978
- KAŞANİ**, el-Feyz, *Tefsirü's-Safi*, (Tahk. Hüseyin el-A'lemi), Beyrut, 1399/1979
- KAZVİNİ**, Hatib; *Telhisü'l-Miftah*, İstanbul, Ths.
- KEHHALE**, Ömer Rıza; *Mu'cemü'l-Müellifin Teracumu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*; Beyrut, Ths. V, 28
- KILIÇ**, Sadık; *İslamda Sembolik Dil*, İstanbul, 1995
- KIRCA**, Celal; *Kur'ân-ı Kerim ve Modern İlimler*, İstanbul, 1986
- KİLECİ**, Mufhammed; *Risale-i Nur'da Kur'ân Mucizesi*, (İz Yayıncılık), İstanbul, 1998
- KİRMANİ**, Mahmut b. Hamza b. Nasr; *el-Burhan Fi Tevcihi Müteşabihi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1406/1986
- KURTUBİ**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari; *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'ân*, Beyrut, 1405/1985
- KUTUB**, Muhammed; *Kur'ân'ı Nasıl Okuyalım*, (Terc. Bekir Karlığa), İstanbul, 1990
- , *Dirasatün Kur'âniyye*, Kahire, 1991 (Daru's-Şuruk)
- KUTUB**, Seyyid; *Fi Zilali'l-Kur'ân*, Beyrut, (Daru's-Şuruk), 1405/1985
- , *et-Tasvirü'l-Fenni Fi'l-Kur'ân*, Kahire, 1412/1992
- , *Kur'ân'da Edebi Tasvir* (Terc. Süleyman Ateş), İstanbul, 1996
- MALİK B. NEBİ**; *Kur'ân-ı Kerim Mucizesi*, (Terc. Ergün Göze), Ankara, 1991

- MANSUR**, Muhammed Mansur, *Kutufun min Riyadi'l-Kur'an*, Kahire, 1984 (Matbaatü'l-Emane)
- MAVERDİ**, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed; *en-Nüket ve'l-Uyun*, Beyrut, 1412/1992
- , *Alamu'n-Nübüvve*, Beyrut, 1412/1992
- MENNAU'L-KATTAN**; *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 1411/1990
- MERAĞI**, Ahmet Mustafa, *Tefsirü'l-Meragi*, Kahire, 1394/1974
- MEVDUDİ**, Ebu'l-A'la; *Tefhimu'l-Kur'an*, (Terc. Heyet), İstanbul, 1996
- , *Kur'an'ı Nasıl Anlayalım*, (Çev. Bekir Karlığa), İstanbul, 1991, İşaret Yayınları
- MOLLAİBRAHİMOĞLU**, Süleyman; *Celaleddin Suyuti ve Merasidü'l-Metali isimli Eseri*, Dernekpazarı Köyleri Kültür ve Dayanışma Vakfı, Thsz.
- MUHASİBİ**, Haris b. Esed, *el-Aklu ve Fehmü'l-Kur'an*, (Thk. Hüseyin el-Kuveytli), 1402/1982
- MUHAYSİN**, Muhammed Salim, *fi Rihabi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire, 1980, (Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye)
- MUHSİN**, Abdülhamit; *er-Razi Müfessiren*, Bağdat, 1394/1974
- MÜSLİM**, Mustafa; *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, (Terc. Salih Özer), Ankara, 1993
- MÜSLİM B. HACCAC**, *Sahih-u'l-Müslim*, İstanbul, 1992
- NAGEL**, Tilman, *Tarihi Araştırma Konusu Olarak Kur'an*, (Çev. Ali Dere) İslami Araştırmalar Dergisi, c. IX, S:1, 1996, s. 54-61
- NAHCEVANİ**, Nimetullah; *el-Fevatihu'l-İlahiye ve'l-Mefatihü'l-Ğaybiye*, İstanbul, 1325/1907
- NESEFİ**, Ebu'l-Berekat Mahmud; *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, (Mecmau't-Tefasir ile birlikte), İstanbul, 1404/1984
- NİSABURİ**, Nizamuddin b. Muhammed b. Hüseyin, *Garaibu'l-Kur'an ve Regaibu'l-Furkan*, Kahire, 1385/1960
- POLAT, Selahattin**, *Esbab-ı Nüzul Üzerine*, Fecr I. Kur'an Sempozyumu, (Ankara, 3-5 Şubat) 1995, s. 110-117
- RAFİ'İ**, Mustafa Sadık; *İ'cazü'l-Kur'an ve Belağatü'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1973
- RAMAZAN**, Muhyiddin; *Vücuğun Mine'l-İ'cazi'l-Musikiyyi fi'l-Kur'an*, Ürdün, 1402/1982
- RAZİ**, Fahreddin; *Mefatihü'l-Ğayb*, Tahran, thsz.
- RIZA**, Reşid; Muhammed; *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Beyrut, Thsz.
- RUMİ**, Fahd b. Abdirrahman b. Süleyman, *Dirasat fi Ulumi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Riyad, 1413 (Mektebetü't-Tevbe)
- RUMMANİ**, Ebu'l-Hasan Ali b. İsa; *Kitabu'n-Nüket fi İ'cazi'l-Kur'an*, Mısır, Thsz.
- SABUNİ**, Muhammed Ali; *Safvetü't-Tefasir*, Beyrut, 1402/1981
- , *İ'cazü'l-Beyani Fi Suveri'l-Kur'an*, 1979
- SAĞİR**, Ali Muhammed Hüseyin, *el-Mebadiu'l-Amme li-Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*, Beyrut, 1983
- SAİD HAVVA**; *el-Esas Fi't-Tefsir*, Kahire, 1412/1991(I-XI)
- SAİDİ**, Abdurrahman b. Nasr; *el-Kavaidu'l-Hisan li Tefsiri'l-Kur'an*, Riyad, 1980
- SAİDİ**, Abdülmüteal; *en-Nazmü'l-Fenniyyu Fi'l-Kur'an*, Kahire, 1992
- , *En Edebi Mesaj Kur'an*, (Terc. Hüseyin Elmalı), İzmir, 1997
- , *Teşabuhu Makasidi'l-Kur'an*, Mecelletü'l-Ezher, c.XX, 1368/1948, s. 66-69
- SAMİ**, Şemseddin; *Kamus-i't-Türki*, İstanbul, 1317
- SEHAVİ**, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman; *ez-Zev'ul-Lami Li Ehli'l-Karni't-Tası*; Kahire, 1353,

- SERİNSU**, Ahmet Nedim, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzulün Rolü*, İstanbul, 1994 (Şule Yayınları)
- SEYYİD**, Ahmet Halil, *Dirasat fi'l-Kur'an*, Beyrut, 1969
- SOFUOĞLU**, Mehmed; *Tefsire Giriş*, İstanbul, 1981
- SUBHİ SALİH**; *el-Mebahis Fi Ulumi'l-Kur'an*, İstanbul, Ths.,
- SUYUTİ**, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr; *Marasidü'l-Metali fi Tenasübi'l-Mekatı' ve'l-Metali'*, Süleymaniye kütüphanesi, (yazma), Fatih bölümü, No. 648/2
- , *Mu'teraku'l-Akran Fi İ'cazi'l-Kur'an*, Mısır, 1973
- , *el- İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, İstanbul, 1398/1978
- , *ed-Dürrü'l-Mensur fi Tefsiri'l-Me'sur*, Beyrut, 1411 / 1990
- , *Tenasiku'd-Dürer fi Tenasübi's-Suver*, (Thk. Abdülkadir Ahmed Ata), Beyrut, 1406/1986
- , *Hüsnü'l-Muhadara Fi Ahbari Mısır ve'l-Kahire*, Mısır, Ths. I, 156
- , *Buğyetü'l-Vuat Fi Tabakati'l-Lügaviyyine ve'n-Nuhat*, Mısır, h. 1326, I, 208
- , *Lübabu'n-Nukul fi Esbabı'n-Nüzul*, (Thk. eş-Şeyh Hasan Temim) Beyrut, 1410/1990
- ŞATIBİ**, Ebu'l-İshak İbrahim b. Musa; *el-Muvafakat fi Usuli's-Şeria*, Beyrut, 1411/1991
- ŞEHATE**, Abdullah Mahmud; *Ehdafu Külli Suver ve Makasidüha fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1986
- , *Menhecü'l-İmam Muhammed Abduh fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1984
- ŞEK'A**, Mustafa, *Celaleddin Suyuti Siretühu'l-İlmiyye ve Mebahisü'l-Lügaviyye*, Mısır, 1401/1981
- ŞEMSEDDİN SAMİ**, *Kamusu'l-A'lam*, İstanbul, 1306; IV, 2801
- ŞEVKANİ**, Muhammed b. Ali b. Muhammed; *Fethü'l-Kadir el-Camiu Beyne Fenni'r-Rivayeti ve'd-Dirayeti Min İlmi't-Tefsir*, Kahire, 1964
- ŞİMŞEK**, M. Sait; *Tefsir Kitaplarına Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1992, Sayı: 88
- ŞİRBİNİ**, Hatib Şemsüddin Muhammed b. Muhammed, *es-Siracü'l-Münir*, Beyrut, (Darü'l-Marife), Ths.
- TABATABAİ**, Mahmud Hüseyin; *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut, 1973
- TABBARA**, Afif Abdülfettah; *Ruhu'd-Dini'l-İslami*, Beyrut, 1980
- TABERİ**, Ebû Cafer, Muhammed b. Cerir; *el-Camiü'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Mısır, 1373/1954
- TABRESİ**, Ebû Ali el-Fadl b. Hasan, *Mecmau'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut, 1406/1986
- TAFTAZANİ**, Sadeddin; *Muhtasaru'l-Meani*, İstanbul, (Kırımlı Abdullah Efendi matbaası) 1304
- TAHANEVİ**, Muhammed Ali b. Ali; *el-Keşşafu Istalahati'l-Fünun*, Kalkuta, 1279/1862
- TANTAVİ**, Cevheri, *el-Cevahir fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, Ths.
- TEFSİRÜ'L-VASİT**, (Heyet), Kahire, 1983
- TURAN**, Abdülbaki; *Nimetullah en-Nehcüvani ve el-Fevatihü'l-İlahiyye ve'l-Mefatihü'l-Gaybiyye İsimli Tefsiri*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1985, Sayı, 1 s. 66
- TURGUT**, Ali; *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İstanbul, 1991
- UMER**, İbrahim Ali, *el-Kur'ânü'l-Kerim Tarihuhu ve Adabuhu*, Kuveyt, 1404/1984 (Mektebetü'l-Felah)
- ÜNVER**, Mustafa, *Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü*, (Sidre Yayınları), Ankara, 1996
- VAHİDİ**, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmet, *Esbabu Nüzuli'l-Kur'an*, (Tah. Kemal Besyuni Zeğlul), Beyrut,

1411/1991

VAHİDİ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en- Nisaburi, *el-Vasıt fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecid*, Beyrut, 1415/1994

WATT, W. Montgomery; *Kur'ân'a Giriş*, (Terc. süleyman Kalkan), Ankara, 1998

YASİN, Halil; *Edvaun Ala Müteşabihi'l-Kur'ân*, (Mektebetü'l-Hilal), 1980

YAZICI, İshak, *Nüzul Sebeplerini Bilmenin Kur'ân Tefsirindeki Önemi*, O.M. Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi, S:2, 1987, s. 117-128

YEĞİN, Abdullah; *Yeni Lügat*, İstanbul, 1992

YILDIZ, Sakıp; *Molla Gürani ve Tefsirindeki Metodu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1977

YILDIRIM Suat; *Kur'ân İlimlerine Giriş*, İstanbul, 1989

—, *Fatiha ve Enam Sûrelerinin Tefsiri*, İzmir, 1993

YILMAZ, M. Faik; *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995

ZEBİDİ, Muhibbuddin Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed Murtaza; *Tacü'l-Arus*, Mısır, 1306/1888

ZEHEBİ, Muhammed Hüseyin; *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Kahire, 1381/1961

—, *el-Vahyu ve'l-Kur'ânü'l-Kerim*, Kahire, 1986 (Mektebetü'l-Vehbe)

ZEMAHŞERİ, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmut b. Ömer; *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*, Beyrut, ths.

ZENCANİ, Ebû Abdillâh, *Tarihu'l-Kur'ân*, Beyrut, 1388/1969

ZERKANİ, Muhammed Abdülazim; *Menahilü'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1409/1988

ZERKEŞİ, Bedreddin; *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1391/1971

ZEYVELİ, Hikmet, *Türkiye'de Kur'ân'a Yakaşımalar*, Fecr I. Kur'ân Sempozyumu, (Ankara, 3-5 Şubat), 1995, s. 73-76

ZÜHAYLİ, Vehbe; *et-Tefsirü'l-Münir fi'l-Akideti ve's-Şeriatı ve'l-Menheci*, Beyrut, (Darü'l-Fikr), 1411/1991